



<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/4

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH



№ 2023
aprel

Muassis: Buxoro davlat universiteti Fan va ta'lim MChJ Bosh muharrir: Ma'murov Bahodir Baxshullayevich Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich, Buxoro davlat universiteti rektori Tahririyat kengashi raisi: Maxmudov Mels Hasanovich Mas'ul kotib: Akramova Gulbahor Renatovna Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich Tahririyat manzili: Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy Telefon: +998(90)744-00-22 E-mail: eirjurnal2020@gmail.com Jurnalning elektron sayti: www.interscience.uz Jurnal OAK Rayosatining 2021 yil 30 sentyabrda 306/6-son Qarori bilan PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA, FILOLOGIYA, TARIX FANLARI bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ruyxatiga kiritilgan Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2023 y. Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5. Buyurtma raqami 1.23 «FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar Jurnal 28.07.2021 yilda 9305 raqami bilan O'zbekiston Ommaviy axborot vositalari davlat ro'yxatidan o'tgan Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va 2 oyda 1 marta chop etildi. 2021 yil noyabr oyidan boshlab har oyda 1 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etiladi «Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir	07.00.00 – TARIX FANLARI	
	Рашидов О. Профессор Сулаймон Иноятов қутлуғ 85 ёшда	7
	Mamatov B. T. XVII asrning birinchi yarmida Buxoro xonligining tashqi siyosatida bahodir yalangto'sh	10
	Raxmatulloyev M. X. Yangi O'zbekistonda ommaviy axborot vositalari faoliyati qonun himoyasida	18
	Қўлдашев Ш. Т. “Тарихи Азий” асарида Жанубий Қозоғистон шаҳарлари тарихини ёритилиши	23
	Saidov J. O. Amir Temur va temuriylar davri savdo va madaniy aloqalarida Jizzax vohasining tutgan o'rni xususida	28
	Utayeva F. X. Teshayeva Yulduz Hakim Buxoro to'qimachilik kombinatida mutaxassislarning o'rni va oilalarning ish bilan ta'minlanishi	33
	Сиддиқов И. Б. Бўлажак тарихчиларда тарихий онгни шакллантириш асосида инфор­мацион-аналитик компетентликни ривожлантиришнинг педагогик тизими масаласига доир	40
	Зарипов О. О. “Тарихи Ҳумоюн” Бухоро амирлиги тарихини ўрганишда муҳим манба	46
	10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
	Шарипова Л. Тилак Жўра шеърятининг ўзига хосликлари	53
	Ataxo'jayeva Sh. A. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining ijtimoiy intellekt xususiyatlari	57
	Орипова Г. М. Персонажи лирикада лирик кечинма ифодаси	63
	Mamadjanova Maftunahon Uktamovna Epitekning lingvistik tabiati	69
	Xajiyeva D. A. Erkin Vohidov ijodida folklorning ertak janriga munosabat	72
	Hamdamova Z. Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda mashqlarning o'rni	78
	Hamidov H. A. Sport jurnalistlari nutqida metaforalarning ifodalanishi	83
	Jakbarova M. I. Ona tilida nutq so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalarning amaliyotda qo'llanilishi	88
	Murodova Sh. I. Ona tili va adabiyot darslarida o'qish savodxonligini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari	94
	Norova I. M. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni chiroyli yozishga o'rgatish	99
	Omonboeva N. E. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'quv lug'atlari ustida ishlash	103
	Umarova N. Z. Oliy ta'lim tizimida o'quv topshiriqlaridan foydalanish	107
	13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
	Ma'murov B. B., Umarov A.T. Akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muammo va yechimlari	112

Abduraxmanov SH. N. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda sharq mutafakkirlarining ta'lim- tarbiyaviy ahamiyoti	118
Abduraxmonova Sh. R., Tillaboyev A. M. Oliy ta'lim muassasalarida astronomiyadan kuzatishlarni tashkil etish metodikasi	121
Akramova G. M. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorlashning o'ziga xos jihatlari	125
Арипова Е. А., Ким И. Л., Сурков Д. Ю. Математика — это весело?	129
Бабаева III. Б. Алгоритмическая система упражнений по моделированию синтаксических понятий в обеспечении непрерывности на уроках родного языка в начальных классах	137
Baxriddinov N. B. Kredit-modul tizimida talabalarning ta'lim olish imkoniyatlari, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishda didaktikaning ahamiyati	143
Bobonazarov O. A. Bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishning falsafiy va pedagogik-psixologik jihatlari	147
Bozorov A. B. Zargarlik san'atining dunyo xalqlari hayotidagi o'rni va ahamiyati	152
Гулямов Дж. Р., Акрамова Г. Р., Азимжонova Р. Р. К вопросу педагогического отклонения в поведении учащихся: сущность, факторы и причины возникновения	155
Джабборовая Ю. Дж. Махмудхўжа Бехбудийнинг ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотлари	163
Djurayeva M. Tarbiyalanuvchilarni gimnastika sport faoliyatiga hissiy-irodaviy tayyorlash shart-sharoitlari	168
Ermuminov A. T. Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirish muamosi	171
Ibadullaeva Sh. I. Organization of inclusive education in art classes.	176
Ismatullaeva S. R. Dzyudo sport turi bo'yicha kattalar o'rtasida toshkent "grand slam" 2023- taxlil natijalari	182
Irisboyeva Y. U. Muloqotga yordam beruvchi omillar va to'siqlarni o'rganish va tahlili	190
Jumageldiyeva M. A., Tillaboyev A. M. Umumiy o'rta ta'lim maktablarda astronomiyadan nomoyishli ko'rgazmalar o'tkazish	195
Jumayeva F. F. Formation of legal consciousness among elementary school students as a pedagogical problem	199
Каримова М. Ж. Амир Темурнинг ҳарбий фаолияти	205
Mamatov D. K. Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasi	210
Mamatqulov Shuxrat Nazarovich Ilg'or xorij tajribasi asosida maktablarda ta'limni tashkil etishning zamonaviy usullari	217
Махмудов М.К. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчилари педагогик қобилиятлари таснифи	222
Muhammadiyeva Z. B. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodkorlik kompetentligini shakllantirish metodikasi	227
Musayev A. Sh. Mustaqil ta'limni tashkil etishda ta'lim platformalari bilan ishlashning samaradorligi	233
Nasimova N. Q. Integrativ yondashuv asosida maktabgacha yoshidagi bolalarda tayanch kompetensiyalarini takomillashtirish uchun tarbiyachilarga qo'yiladigan talablar.	239
Omonova R. R. Tasviriy san'at darslarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanib o'quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirish muommolari	245
Qodirov J. M. Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishda yangicha yondashuv holatining hozirgi vaqtdagi ahvoli hamda didaktik imkoniyatlari	250
Rahmonov I. U., Niyoziyov N. N., Nematov L. A. Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlari: afzallik va kamchiliklar	254
Raxmonqulov X. B. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyasi samaradorligi	260

Sadulloeva M. G. Theoretical foundations of the organization of continuous pedagogical practice	264
Safarova S. T. O'rta sinf maktab yoshidagi estetik tarbiyaning xususiyatlari	269
Samadov A. A. O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi sharoitida harbiy ta'lim o'qituvchisining kasbiy mahoratini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va omillari	272
Sattarov Sh. Y. Autocad grafik dasturining yangi avlodi vositasida detal chizmasini bajarish metodikasi	276
Shovdirov S. A. Тасвирий санъат дарсларида ўқувчиларнинг ижодий тасаввурларини ривожлантириш	281
Soatov D. M. Дзюдо машғулотида оркали ўқувчиларда жисмоний сифатларни ривожлантириш	286
Султанова Д. Б. Свойства и новые технологии хореографии в художественной гимнастике	291
Chinaliyeva A. B. Булажак бошлангич синф уқитувчиларининг касбий компетенциясини шахсга йуналтирилган таълим асосида ривожлантириш технологияси	297
Turakulov A. E. Xalq amaliy san'ati vositasida bo'lajak o'qituvchilarning ijodkorlik tafakkurni rivojlantirish metodikasi	302
Ubaydullaeva V. P. Theoretical foundations of competences determining the quality of modern education	307
Umarov A. T. Ўқувчи-ёшларнинг кураш спорт турига қизиқишларини ривожлантириш методлари	314
Urinov U. Educational technology and methodology in teaching special subjects to students	319
Utepbergenov A. K. III Renessans davri jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik ta'limiga akmeologik yondashuv	329
Xasanov X. X. Tasviriy san'atning tur va janrlari	328
Xashimova F. S., Xusanov Z. J. Tarmoqlangan tuzilmalarda issiqlik tarqalishi: metrik grafik asosidagi yondashuv	332
Хожанов Б. К. Юқори синф ўқувчиларини экологик тарғиботчилик фаолиятга тайёрлаш ишларини олиб бориш зарурияти	337
Хўжаев А. А. Олий таълим муассасаларида таълим сифати мониторингини такомиллаштиришнинг педагогик механизмлари	342
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Байбаева М. Х., Мажидова М. Б. Роль классного руководителя в развитии мотивационно-волевой сферы учащегося	348
Комилова М. О. Медицинская анимация в смешанном обучении	353
Tilavov M. X. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan rahbarlarning boshqaruv uslublarini o'rganishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	358
Усманова М. Н. Влияние одиночества на эффективность учебной деятельности студентов	363
Qurbonboyev A. N. O'zini o'zi faollashtirish xususiyatining talabalik davrida namoyon bo'lishi	370
Salohiddinova G'. B. Yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari.	375
Mustafoeva D. A. Yangi texnologiyalarni tayyorlash va rivojlantirish sohasidagi innovatsiyalar	381
Bozorov A. A. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamoloti ta'lim sifati	385
Uralova Sh. Sh. Pichoq / Knife	390

Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ

Джусраев Рисбой Хайдарович, педагогика фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси академиги
Шамсуддинов Рустамбек Темирович, Андижон давлат университети профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, тарих фанлари доктори

Маъжидов Ином Урушев, техника фанлари доктори, профессор. Ўзбекистон миллий университети.

Олимов Қахрамон Танзилович, педагогика фанлари доктори, профессор. А.И.Герцен номидаги Россия давлат педагогика университети Тошкент филиали

Таджиходжаев Зокирхўжа Абдусатторович, техника фанлари доктори, профессор

Мусурмонова Ойнисо, педагогика фанлари доктори, профессор

Сафарова Роҳат Ғайбуллоевна, педагогика фанлари доктори, профессор, Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти.

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, педагогика фанлари доктори, профессор. Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЯТ КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ

ХОРИЖ ОЛИМЛАРИ

Артамонова Екатерина Иосифовна, педагогика фанлари доктори, профессор, Москва давлат педагогика университети, Халқаро педагогика фанлари академиясининг президенти

Емельянова Ирина Евгеньевна, педагогика фанлари доктори, профессор. Жанубий-ураль давлат ижтимоий -педагогика университети. Россия

Кузьменко Галина Анатольевна, педагогика фанлари доктори, профессор. Москва давлат педагогика университети, Жисмоний тарбия, спорт ва саломатлик институти

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, педагогика фанлари доктори, профессор. Челябинск давлат академияси

Кулишов Владимир Васильевич, педагогика фанлари доктори, профессор. Давлат иқтисодиёт ва технология университети проректори, Кривой Рог, Украина

Лазаренко Ирина Рудольфовна, педагогика фанлари доктори, профессор. Алтай давлат педагогика университети ректори, Россия

Филиппова Оксана Геннадьевна, педагогика фанлари доктори, профессор. Жанубий-ураль давлат ижтимоий -педагогика университети. Россия

Христо Кючуков, педагогика фанлари доктори. Умумий тилшунослик ва психолингвистика профессори. Берлин Эркин университети, Туркология институти. Халқаро психолингвистика ва Социолингвистика журналы асосчиси ва муҳаррири, Германия

Кумсков Михаил Иванович, физика-математика фанлари доктори, профессор. М.В. Ломоносов номидаги Москва давлат университети

Максименко Сергей Дмитриевич, академик, психология фанлари доктори, профессор. Украина Миллий педагогика фанлари академиясининг академиги

Падалка Олег Семенович, педагогика фанлари доктори, профессор, М.П. Драгоманова номидаги педагогика миллий университети, Украина

Хазретали Турсун, тарих фанлари доктори, профессор, Хожа Аҳмад Яссавий номидаги халқаро қозоқ-турк университети профессори

Мамедова Ирада, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент, Озарбайжон Миллий академияси Тарих институти бўлим бошлиғи

Тимур Хўжаўғли, тилшунос ва адабиётшунос олим. Мичиган университети профессори (АҚШ)

Nurettin Hatunoğlu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Туркия)

Муллоджанов Сайфулло Кучакович, тарих фанлари доктори, профессор. Тожикистон миллий университети

Гушко Сергей Владимирович, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор. Давлат иқтисодиёт ва технология университети проректори, Кривой Рог, Украина

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИМЛАРИ

Тарих фанлари

Иноятлов Сулаймон Иноятovich, тарих фанлари доктори, профессор. Бухоро давлат университети

Ражабов Қахрамон Кенжаевич, тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Фанлар академияси Тарих институти етакчи илмий ходими

Рашидов Ойбек Расулович, тарих фанлари доктори (DSc). Бухоро давлат университети

Филология фанлари

Маджидова Раъно Уришевна, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Шарипова Лайло Фрунзеевна, узбек тили ва адабиёти кафедраси профессори, филология фанлари доктори (DSc). Бухоро давлат университети

Юсупова Хилола Уктамовна, филология фанлари номзоди, доцент. Бухоро муҳандислик-технология институти

Рўзиева Моҳичехра Ёқубовна, филология фанлари бўйича фалсафа дойтори (PhD), доцент. Бухоро давлат университети

Педагогика фанлари

Толипов Ўткир Қаршиевич, педагогика фанлари доктори, профессор. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети.

Олимов Ширинбой Шарофович, педагогика фанлари доктори, профессор. Бухоро давлат университети

Жўраев Хусниддин Олтинбоевич, педагогика фанлари доктори, доцент. Бухоро давлат университети

Тилавова Матлаб Мухаммадовна, педагогика фанлари номзоди, доцент. Бухоро давлат университети

Соҳибов Акрам Рустамович, педагогика фанлари номзоди, доцент. Қарши давлат университети

Умаров Бахтиулло Жўраевич, педагогика фанлари номзоди, доцент. Бухоро давлат университети

Ҳасанова Гулноз Қосимовна, педагогика фанлари номзоди, доцент. Бухоро давлат университети

Иноятлов Абдулло Шодиевич, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент. Бухоро давлат университети

Психология фанлари

Умаров Бахриддин Мингбаевич, психология фанлари доктори, профессор. Тошкент давлат педагогика университети

Бафоев Мухиддин Мухаммадович, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Иқтисодиёт фанлари

Қуролов Кобулжон Қўлманович, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор. Ислон Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети ҳузуридаги педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази директори

Маманазаров Абдуҳаким Бозорович, иқтисодиёт фанлари фан номзоди, доцент. Ломоносов номидаги Москва давлат университети Тошкент филиали

Фалсафа фанлари

Намозов Бобир Бахриевич, фалсафа фанлари доктори (DSc). Бухоро давлат университети

Сийёсий фанлар

Жумаев Рустам Ғаниевич, сийёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент. Бухоро давлат университети

Биология фанлари

Артикова Хафиза Тўймуродовна, биология фанлари доктори, доцент. Бухоро давлат университети

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

Джурраев Рисбой Хайдарович, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андижанского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушев, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ
ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

Артамонова Екатерина Иосифовна, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор. Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Куликов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор. Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор. Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор. Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючуков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социолингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nigetiñ Natiñoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

Иноятлов Сулаймон Иноятвич, доктор исторических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана
Ойбек Расулович Рашидов, доктор исторических наук. Бухарский государственный университет
Филология
Маджидова Рано Уришевна, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, профессор кафедры узбекского языка и литературы, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский инженерно-технологический институт
Рузиева Мохичехра Якубовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный университет
Педагогика
Толипов Уткир Каршиевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Джурраев Хусниддин Олтинбаевич, доктор педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахтиулло Джурраевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Иноятлов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) в области педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Психология
Умаров Бахриддин Мингбаевич, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафеев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
Экономика
Куролов Кобулжон Кулманович, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдурахим Бозорович, кандидат экономических наук, доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Философия
Намозов Бобир Багриевич, доктор философских наук. Бухарский государственный университет
Политика
Джумаев Рустам Ганиевич, доктор философии (PhD) по политическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Биология
Артикова Хафиза Тоймуродовна, доктор биологических наук, доцент. Бухарский государственный университет

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH**MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL**

- Djuraev Risboy Haydarovich**, Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Majidov Inom Urushevich, Doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Olimov Kahramon Tanzilovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen
Tadjikhojaev Zokirkhoja Abdusattorovich, Doctor of Technical Sciences, Professor
Musurmonova Oyniso, doctor of pedagogical sciences, professor
Safarova Rohat Gaybulloevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.
Ibragimov Kholboy Ibragimovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbekistan University of World Languages

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

- Artamonova Ekaterina Iosifovna**, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Emelyanova Irina Evgenievna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Kuzmenko Galina Anatolevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Safaraliev Bozor Safaralievich, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Kulishov Vladimir Vasilevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Lazarenko Irina Rudolfovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Filippova Oksana Gennadevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Christo Kyuchukov, Doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Kumskov Mikhail Ivanovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Padalka Oleg Semenovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Hazretli Tursun, Doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Timur Khuzhaugli, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Nurettin Hatunoğlu Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfulla Kuchakovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN**History**

- Inoyatov Sulaimon Inoyatovich**, Doctor of Historical Sciences, Professor. Bukhara State University
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rashidov Oybek Rasulovich, Doctor of Historical Sciences. Bukhara State University

Philology

- Majidova Rano Urishevna**, Doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Ruziyeva Mohichehra Yakubovna, Doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State University

Pedagogy

- Tolipov Utkir Karshiyevich**, Doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Jurayev Khusniddin Oltinbayevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Dilova Nargiza Gaybullayevna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State University
Inoyatov Abdullo Shodieievich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Psychology

- Umarov Bakhridin Mingbayevich**, Doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafaev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich**, Doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, candidate of economic sciences, associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

- Namozov Bobir Baxriyevich**, Doctor of Philosophy. Bukhara State University

Politics

- Djumayev Rustam Ganiyevich**, Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Biology

- Artikova Khafiza Tuymurodovna**, Doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

07.00.00 – TARIX FANLARI**ПРОФЕССОР СУЛАЙМОН ИНОЯТОВ
ҚУТЛУҒ 85 ЁШДА!**

Табаррук замин, иймон гавҳарининг маркази бўлган Бухоройи шарифда кўплаб олиму-фузалолар, давлат ва жамоат арбоблари, шоиру-ёзувчилар, ватан ҳимоячилари ва уста деҳқонлар вояга етган. Бугунги кунда Бухорода Хўжаевлар сулоласини билмайдиган инсон топилмайди. Файзулла Хўжаев, Усмонхўжа Пулатхўжаев, Атоулла Хўжаев сингари маърифатпарвар ва давлат арбоблари ўз даврида мустабид шўро тузумининг беғуноҳ айбдорлари эдилар. Истиқлол шарофати билан Ватан озодлиги ва тараққиёти йўлида курашган ушбу олийжаноб инсонларнинг ҳаёт йўлларини ўрганилиб, тарихий ҳақиқат тикланди.

Кейинги йилларда ушбу сулоладан Ватанимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшган олимлар, педагоглар, юристлар, тиббиёт ва ички ишлар ходимлари етишиб чиқди. Анашундай инсонлардан бири тарихчи олим, тарих фанлари доктори, профессор Сулаймон Иноятовдир.

Иноятов Сулаймон Иноятovich – 1938 йил 12 мартда Бухоро шаҳрининг Ситораи Мохи Хоса мавзесидаги Шехон кўчасида таваллуд топган. 1946-1956 йилларда Бухоро шаҳридаги 10-сонли ўрта мактабни битириб, 1956-1961 йилларда Бухоро давлат педагогика институти (бугунги Бухоро давлат университети)нинг тарих-филология факультетида ўқиган. Профессор-ўқитувчилар ва талабалар ўртасида маълум мавқега эга бўлганлиги, институтни имтиёзли диплом билан битиргани учун ҳам шу илм даргоҳига ўқитувчиликка қолдирилган. 1964-1966 йиллар давомида институт ёшлар қўмитасини бошқарган. 1966-1969 йилларда А.Навоий номидаги Самарқанд давлат университетининг аспирантурасида таҳсил олиб, 1969 йилнинг 7 октябрида Тошкент давлат университетида тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун “Ўзбекистон матбуотининг қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришидаги роли” мавзуидаги диссертацияни ҳимоя қилган.

1969-1980 йиллар давомида Бухоро давлат педагогика институтида дарс бериш билан бир қаторда рус филологияси факультетида декан лавозимида ишлаган. 1987 йили Москва давлат педагогика университетида тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун “Меҳнаткашларни интернационализм руҳида тарбиялашда матбуотнинг ўрни (Ўрта Осиё Республикалари мисолида 1961-1985 йй.)” мавзусидаги диссертацияни ҳимоя қилган. 1984-1989 йилларда Бухоро давлат педагогика институтида кафедра мудири, 1989-1992 йилларда илмий ишлар бўйича проректор, 1992-1995 йиллар давомида университетнинг тарих факультети декани лавозимларида ишлаб келган. БухДУ тарих факультети декани сифатида Баҳоуддин Нақшбандийнинг 675 йиллик юбилейларини ўтказишида, у кишининг номидаги илмий марказ ва музейни ташкил этишида факультет жамоаси билан маълум ишларни амалга оширди. Баҳоуддин Нақшбандий номидаги илмий марказга раҳбарлик қилди.

Устоз Сулаймон Иноятов 1995 йилнинг 7 июлида Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг фармонида асосан Навоий давлат кончилиқ институти очилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус

таълим вазирлигининг йўлланмаси билан 1995 йил 5 декабрдан шу институтга биринчи проректор лавозимига тайинланган. 1996 йилнинг 6 сентябрида Халқаро Амир Темур жамғармасининг Навоий вилоят бўлими раислигига сайланиб, уни 2002 йилгача бошқариб келди. Амир Темур ва темурийлар фаолиятига бағишлаб қатор анжуманлар ўтказди, кўплаб китоб, рисола ва мақолалар чоп эттирди ҳамда ОАВларда чиқишлар қилди.

Сулаймон Иноятлов 2000 йил апрелида Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши Навоий вилояти бўлими котиби ва маркази раҳбарлигига сайланиб, 2004 йилгача фаолият кўрсатди. 2002 йил Навоий вилоятида “Ўзбекистон – умумий уйимиз” Республика дўстлик фестивалини ўтказишнинг ташкилотчиси ва ташаббускори ҳисобланади. Вилоят миқёсида олиб борган маънавий, маърифий ишлари Республика ҳукумати томонидан юксак баҳоланиб, 2002 йилда “Дўстлик” ордени билан тақдирланди.

Профессор С.Иноятлов кўп қиррали фаолияти учун “Шавкатли меҳнати учун” (1970) медали, “Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси” (1974), Ўзбекистон халқ таълими “Фахрий ёрлиғи” (1981), Олий таълим аълочиси (2001), “Устоз” фахрий унвони (2001), “Мустақилликнинг 10 йиллиғи” эсдалик нишони (2001), “Дўстлик” (2002) ордени ва “Мустақилликнинг 25 йиллиғи” (2016) эсдалик нишони, “Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 30 йиллиғи” эсдалик нишони (2021), “Меҳнат фахрийси” I даражали кўкрак нишони (2022), “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 30 йиллиғи” эсдалик нишони (2022) билан тақдирланган.

Устознинг илмий қарашлари кенг қамровли бўлиб, миллий истиқлол гоёси, миллатлараро муносабатлар, Ўзбекистон тарихи ва оммавий ахборот воситаларининг ўрни, Бухоро ва Навоий вилоятларининг, айниқса, Бухоро ва қадимий Кармананинг тарихий обидаю қадамжоларига ва шайхууламоларининг фаолиятини ҳар томонлама ёритишга қаратилган. Шунингдек, Амир Темур, Мирзо Улughбек, Мирзо Бобур, Алишер Навоий, Файзулло Хўжаев каби салтанат ва давлат арбоблари ва Абу Али Ибн Сино, Шайх Худойдоди Вали, Қосим Шайх Азизон, Баҳоуддин Нақшбандийнинг устозлари Мавлоно Ориф Деггароний ва шогирдлари Хўжа Хусрав каби улugh алломаларга бағишланган “Меҳнаткашларни байналминал руҳда тарбиялашда матбуотнинг роли” (Тошкент, 1986) “Бухарский Дом Просвещения в Москве” (Бухара, 1990), “История Бухары в литературе” (Бухара, 1996), «Амир Темур – полководец государственной деятель» (Навои, 1995), “Файзулла Ходжаев” (Навои, 1996), “Қосим Шайх Азизон” (Тошкент, 2000), “Амир Темур Работи Маликда” (Тошкент, 1998), “Кўҳна тарих гувоҳи” (Тошкент, 2001), “Соҳибқирон ва темурийлар назари тушган диёр” (Тошкент, 2002), “Амир Абдулахадхон даврида Кармана” (Тошкент, 2004), “Кармана – тарих кўзгусида” (Тошкент, 2006), “Худойдоди Вали – Кармана фарзанди” (Тошкент, 2008), Навоий шаҳрининг 50 йиллигига бағишланган “Навоий – Қизилқум бағридаги мўъжиза шаҳар” (Тошкент, 2008), Навоий вилоятининг тарихи ва истиқболларига бағишланган “Навоий – ўтмиши қадим, келажаги нурли диёр” (Тошкент, 2011), Ибн Сино таълим-тарбия тўғрисида (2013), Алишер Навоий матбуот саҳифаларида (2014), “Бухоро тарихи” (Тошкент, 2016) каби кўплаб тарихий асарларнинг муаллифи ва ҳаммуаллифидир. Устоз Сулаймон Иноятлов кейинги йилларда илмий фаолиятини давом эттириб, “Алишер Навоий матбуот саҳифаларида” (Бухоро, 2018), “Навоий – ўтмиши қадим, келажаги нурли диёр” (Тошкент: “Маънавият”, 2021, янги наشري), “Бухорои шариф хўжалари – Усмон Хўжа,

Файзулла Хўжаев аждодлари ва авлодлари шажараси” (Бухоро, 2022), “Умрбоқий инсон: устозга шогирт эҳтироми” (профессор Жума Намозовнинг 100 йиллигига бағишланган), “Қатагон қилинган уч буюк сиймо: тарих ва тақдир” (Улуғларнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар. Бухоро, 2023) каби монографияларни яратган сермахсул олимлардан биридир.

Олимнинг 50 га яқин монография, рисоалари ҳамда ўқув қўлланмалари, 500 дан ортиқ илмий, мақолалари чоп этилган. Унинг илмий тадқиқотлари олимлар ва кенг китобхонлар оммасига маълум. Устознинг Республика ва вилоят газеталарида 250 дан ортиқ илмий, публицистик мақолалари чоп этилган. С.Иноятوف Москва, Истанбул, Анқара, Зонгулдак (Туркия), Москва, Санкт-Петербург, Тошкент, Таллин, Киев, Симферополь, Туркистон, Тароз, Пермь, Челябинск, Самарқанд, Хўжанд, Андижон, Термиз, Бухоро, Навоий шаҳарларида ўтказилган ўнлаб Халқаро, Бутуниттифоқ, Республика ва минтақавий илмий, назарий, амалий анжуманларнинг иштирокчисидир.

Устоз Сулаймон Иноятовнинг 2022 йилда Дурдона нашриётида шажара тарихига бағишланган “Бухорои шариф хўжалари: Усмон Хўжа, Отаулла Хўжаев, Файзулла Хўжаев аждодлари ва авлодлари шажараси” номли салмоқли монографиялари нашр этилди. Мазкур тадқиқот узоқ йиллар давомида олим олиб борган илмий изланишлар, суҳбат ва мулоқотлар, фотолавҳаларни тўплаш, тўпланган манба ва материалларни тизимга келтириши асосида заҳматли меҳнат ҳосиласи саналади. Зукко ва синчков олим монографияни яратишида давр талабини чуқур англаб, оиланинг XVIII – XXI асрлар давомидаги шажарасини йирик бир чинор дарахтининг шохлари ва япроқлари сингари асослаб берганлар.

Инсонлар умри давомида шундай хайрли ишлар қиладики, у асрга татиғулик бўлади. Тарих фанлари доктори, профессор Сулаймон Иноятов Ўзбекистон илм-фани ривожига улкан ҳисса қўшган олим сифатида танилганлар. У киши томонидан ёзилган монографиялар, рисоалар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар бугун талабалар ва профессор-ўқитувчилар томонидан кенг фойдаланилмоқда. Илму-урфон эгаси устоз Сулаймон Иноятов ҳозирда қутлуг 85 ёшини қарши олдилар. Қутлуг 85 ёшингиз муборак бўлсин устоз! Биз шогирдлар бахтига доим соғ-омон бўлинг!

Ойбек Рашидов – Бухоро давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси профессори, тарих фанлари
доктори (DSc)

XVII ASRNING BIRINCHI YARMIDA BUXORO XONLIGINING TASHQI SIYOSATIDA BAHODIR YALANGTO`SH

*Mamatov Bektosh Tolibjon o`g`li, 1-kurs magistrant
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand shahar
<https://orcid.org/0009-0006-9471-9471>*

Annotatsiya: Buxoro xonligining XVII asr birinchi yarmida Markaziy Osiyo va boshqa bir qator Hindiston, Eron, Rossiya va qozoq uluslari kabi davlatlar bilan faol diplomatik aloqalar olib borishida otaliq lavozimida faoliyat yuritgan, Samarqand hokimi Bahodir Yalangto`shning o`rni alohida ajralib turadi. Shu davrda faol tashqi siyosat olib borish Buxoro xonligining mintaqadagi mavqeyini mustahkamlashga, ichki va tashqi hududlarining daxlsizligini ta`minlashga yordam beradi. Bu masalaning Yalangto`shbiy faoliyati bilan birgalikda tadqiq qilinishi esa, mavjud vaziyatni to`liqroq tushinishga, ashtarxoniylar davridagi tashqi munosabatlarni chuqur tahlil qilishga yordam beradi. Bu maqolada Bahodir Yalangto`shning qozoq xonliklari, Eron safaviylari, Hindistonda Boburiylar sulolasi bilan bo`lgan munosabatlarda yuritgan siyosati, harbiy yurishlariga to`xtalib o`tiladi va mavjud ma`lumotlar tahlil qilinadi.

Kalit so`zlar: Bahodir Yalangto`sh, Eron, safaviylar, Hindiston, Shohjahon, qozoq xonlari, Rossiya, Balx, Turkiston, Toshkent, diplomatiya, ashtarxoniylar, elchi.

БАХАДЫР ЯЛАНГТУШ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ БУХАРСКОГО ХАНСТВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII в

*Маматов Бектош Толибжан угли, магистрант 1 курса
Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова
город Самарканд*

Аннотация: В первой половине XVII века Бухарское ханство имело активные дипломатические отношения со странами Средней Азии, Индией, Ираном, Россией, казахскими народами, особенно выделяется роль самаркандского правителя Бахадира Ялангтуша. Проведение активной внешней политики в этот период способствует укреплению позиций Бухарского ханства в регионе, обеспечению мира внутренних и внешних районов. Изучение этого вопроса вместе с деятельностью Ялангтуша поможет полнее понять сложившуюся ситуацию в том столетии, а также более глубоко проанализировать внешнеполитические отношения в эпоху Аштарханидов. В данной статье основное внимание уделяется политике и военным походам Бахадура Ялангтуша в отношениях с казахскими ханствами, иранскими Сефевидами, династией Бабура в Индии, анализируется имеющаяся информация.

Ключевые слова: Бахадур Ялангтуш, Сефевиды Ирана, Шах Аббас, Индия, Шахджа-хан, казахские ханы, Россия, Балх, Туркестан, Ташкент, дипломатия, Аштарханиды, посол.

BAKHADIR YALANGTUSH IN THE FOREIGN POLICY OF THE BUKHARA KHANATE IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

*Mamatov Bektosh Tolibjon o`g`li, 1st year master`s student
Samarkand state university named after Sharof Rashidov, Samarkand city*

Abstract: In the first half of the 17th century, the Bukhara khanate had active diplomatic relations with the countries of Central Asia, India, Russia and kazakhs, and the role of the governor of Samarkand, Bakhadir Yalangtush, is particularly distinguished. The active foreign policy during this period helped to strengthen

the position of the Bukhara Khanate in the region, and to ensure the peace of the internal and external regions. The study of this issue together with the activities of Yalangtushbi will help to understand the existing situation in that period more fully, and to analyze the external relations during the Ashtarkhanid period in depth. This article focuses on Bakhadir Yalangtush's policy and military campaigns in relations with the Kazakh khanates, the Iranians, the Baburi dynasty in India and analyzes the available information.

Key words: Bakhadir Yalangtush, Safavids of Iran, Shah Abbas, India, Shahjahan, Kazakh khans, Russia, Balkh, Turkestan, Tashkent, diplomacy, ashtarkhanids, ambassador.

Kirish. XVI asr oxiri –XVII asr boshlarida Buxoro xonligida vujudga kelgan vaziyat tashqi dushmanlarni xonlik hududidagi shaharlarni egallab olish imkoniyatini vujudga keltirdi. Xususan, shayboniylardan Abdullaxon II dan so'ng mamalakat mudofasini yaxshi ta'minlay olmaydigan hukmdorning bo'lmaganligi, ma'lum bir hududlarni Eron va Hindiston tomonga o'tib ketishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, Xirot va Xuroson masalasida yaqqol ustunlik shayboniylar tarafda bo'lgan bo'lsa, Abdullaxon II ning o'g'li Abdulmo'min davrida bu hududlar yana safaviylar tasarrufiga o'tib ketadi. Eron ham bu bilan cheklanib qolmasdan, Balx va Buxoro shaharlarini egallashga harakat qilgan. Chunki, Eron tomonidan 1602, 1605, 1606, 1607- yillarda amalga oshirilgan harbiy yurishlar mag'lubiyatga uchraganligini ko'rishimiz mumkin. Buxoro xonligida hokimyat almashib, ashtarxoniylar boshqaruvni qo'lga olganidan so'ng, ular ham shayboniylar kabi Eron munosabatlarda faolroq bo'lishga harakat qildilar. Lekin, bu harakatlar sust bo'lganligini to'plangan ma'lumotlar asosida tahlil qilishimiz mumkin. Yalangto'shbiy-otaliq tomonidan amalga oshirilgan harbiy yurishlar, Eron qo'shinlarini mamalakatdan quvib yuborilishi, ma'lum vaqt davomida ustunlikni ashtarxoniylar tomoniga o'tishiga sabab bo'lgan [10;215-b].

Hindiston bilan bo'lgan tashqi aloqalarda ashtarxoniylar, asosan, barqarorlikni saqlab qolishga harakat qilganlar. Boshqa hukmdorlardan farqli o'laroq, Imomqulixon davrida (1611-1642) davrida Hindiston bilan munosabatlar qayta tiklandi. 1614-yilda u o'z elchilarini qimmatbaho sovg'alar bilan hind shohi Jaxongir saroyiga yuboradi. 1625-yilda esa Jaxongir ham Imomqulixon huzuriga Hakim Hoziq boshchiligidagi elchilarni javob tariqasida yuboradi [6;c88]. Lekin, Nodir Muhammad hukmronligi (1642-1645) davriga kelib bu munosabatlar yomonlashganini ko'rishimiz mumkin. Ayni shu vaziyatda, Nodir Muhammad taxtdan tushgach, ukasi Abdulazizxon hokimyatni qo'lga olganligidan foydalangan hindlar Balxni qo'lga oladi. Bunda Bahodir Yalangto'sh boshchiligidagi amalga oshirilgan mohirona diplomatiya orqali Buxoro xonligining g'alabasi ta'minlanadi.

Yalangto'sh Bahodir qo'l ostida harbiy qo'shindan foydalanib qo'shni Turkiston va uning atrofidagi hududlarga yurishlarni amalga oshirgan. Qozoqlar bilan bo'lgan munosabatlarda ham Amir Yalangto'sh pozitsiyasi, mamalakat tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan birini belgilab bergan. Shu sababli ham uning boshqa qozoq xonlari orasida mashhur bo'lishi bilan bir qatorda, nufuzi ham baland bo'lganligi ma'lumdir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Quyida tadqiq qilinayotgan mavzu bo'yicha o'sha davr uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" (Sirlar dengizi) kitobidan olishimiz mumkin. Unda amir Yalangto'shbiy "jasur no'yon, ish bilgan amir" sifatida ta'riflanadi [1;228-b]. Undan tashqari Muhammad Yusuf Munshiyning "Muqimxon tarixi" asarida ham Buxoroning Eron bilan bo'lgan munosabatlari haqida zarur ma'lumotlar berilgan bo'lib, Vali Muhammadning taxtni

qaytarib olish uchun Shoh Abbos huzuriga borganligi haqida, Buxoro hukmdorlarining Eron, Hindiston bilan munosabatlari haqida tarixiy voqealar bayoni yoritilgan. Bunda Imomqulixon davrida Hindiston bilan olib borilgan elchilik aloqalariga batafsil to'xtalib o'tilgan. Yuqoridagi manbaalarga qo'shimcha ravishda Bo'riboy Ahmedovning "История Балха" (XVI – первая половина XVIII в), "Тарихдан сабоқлар" kitoblarida ham Bahodir Yalangto'shning tashqi aloqalarga bag'ishlangan ma'lumotlar, tarixiy faktlar mavjud hisoblanadi. So'ngi yillardagi izlanishlarga to'xtaladigan bo'lsak, 2019-yil sentabr oyida Samarqandda "Bahodir Yalangto'shning Markaziy Osiyo ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida tutgan o'rni" mavzusi bo'yicha o'tkazilgan xalqaro konferensiya materillarida ham bu boradigi muhim ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Unda Bahodir Yalangto'shning siyosiy faoliyati, tashqi siyosatda yuritgan diplomatik munosabatlari bo'yicha bir qator tarixchi olimlar o'z maqola va tadqiqot ishlari bilan qatnashdilar. Bularga misol sifatida, G.Taniyevaning "Ялангтўш Баҳодирнинг Бухоро хонлиги сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги ўрни", D.Sangirovaning "Ялангтўш Баҳодурнинг Марказий Осиё ижтимоий сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни", Т.Омарбековнинг "Ялантуш-Баҳадур – крупный политический деятель средневекового Мауереннахра", Z.Muqimovning "Ялангтўшбий Баҳодирнинг давлат фаолиятини ўрганилишига доир" singari tadqiqot ishlarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasining ahamiyati mavjud tarixiy manbalar, xususan mazkur davr mahalliy va xorijiy manbalari, arxiv hujjatlari asosida Yalangto'sh Bahodirning ichki va tashqi siyosatiga doir jihatlarni ochib berishdan iboratdir. Unga oid manbalardan to'plangan materiallar asosida Buxoro Xonligining XVII asr birinchi yarmidagi tashqi aloqalarining tarixiy jarayonlarga ta'sirini o'rganish, mazkur mavzuning nazariy konseptual asoslarini yaratish, ularni qo'llash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, hamda Buxoro xonligi davrini o'rganishning yangi aspektini qo'llash orqali, ushbu davr xususiyatlarini yanada batafsil yoritishga xizmat qilishdan iboratdir. Mavzuni yoritishda tarixiy dalillarni aniqlash va ularning interpretatsiyasi (sharhlash, izohlash), mantiqiylik, obyektivlik, tarixiylik metodlariga tayanildi. Shu asosda Yalangto'shbiyning ashtarxoniylar hukmdorlar bilan birgalikda mamlakat daxlsizligini ta'minlash, Balx, Xuroson kabi muhim strategik shaharlarni Buxoro xonligi tasarrufida ushlab turish borasida amalga oshirgan tashqi siyosatdagi manevrlari tarixiy dalillar va ularni obyektiv baholash orqali tadqiq qilinayotgan mavzuning muhim aspektlarini ochib berishda yordam beradi. Bunda Yalangto'sh otaliqning Eron, Hindiston va qozoqlar bilan bo'lgan faol diplomatiyasini alohida izohlash va ularni mantiqiylik asosida bir biriga bog'liq bo'lgan jixatlarini ochib berish o'rganilayotgan mavzuning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tarixan bir davrda mavjud yirik davlatlarning o'zaro manfaatlari ma'lum bir hududda to'qnash kelishi tarixda yuz bergan ko'plab urushlar va jiddiy mojarolarga sabab bo'lgan. Bunday vaziyatda har bir davlat boshlig'i ustunlikni o'z tomoniga og'dirishga harakat qiladi va faol diplomatik munosabatlar olib boradi. Azaldan ma'lumki, Buxoro xonligi va Eron manfaatlari to'qnashgan nuqta bu Xuroson edi. Bunga sabab sifatida Xurosonning harbiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy muhim ahamiyatga ega ekanligini keltirish mumkin. Xususan, Xuroson hududi Buxoroning ichki va tashqi siyosatida ahamiyati katta bo'lgan shaharlardan bo'lib, u Eron va Hindiston yo'nalishi bo'yicha o'ziga xos darvoza vazifasini bajarganligi ko'plab tarixiy manbalarda keltirib o'tilgan va tashqi savdoda olib boriladigan muhim tayanch vazifani bajargan. Bu hududni nazorat qilish borasida dastlab shayboniylar va safaviylar o'rtasida bir qancha janglar bo'lib o'tgan. Ayniqsa, bu borada ustunlik

Muhamamd Shayboniyxon (1500-1510), Ubaydullaxon (1533-1540), Abdullaxon II (1583-1598) lar davrida Buxoro xonligi tomonida bo'lib, uni nazorat qilish shayboniylar tasarrufida bo'lgan. Xattoki, Abdullaxon II Xuroson va unga tutash bo'lgan hududlarni o'z mulkini kengaytirish maqsadida bosib oladi va yaqqol ustunlikni hokimiyatdan ketguniga qadar ushlab turadi. 1589-yilda Mashhadning to'rt oylik qamaldan so'ng egallanishi bunga misoldir [10; 165-b]. Abdullaxonning o'gli Abdulmo'min hukmronligi davrida (1598) bu hududlar ustidan nazoratni yana Eron safaviylari o'z qo'lga oladi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, Eronning nafaqat Hirot va Xurosonni, balki Balx va Buxoroni egallash maqsadida amalga harbiy yurishlari natijasiz tugaydi. 1601-yildan boshlab Buxoro xonligining hokimiyatiga ashtarxoniylar (joniylar) sulolasining kelishi, mavjud ikki o'rtadagi vaziyatni yana Buxoro tomonga o'zgartirdi desak, xato bo'lmaydi. Chunki, Boqi Muahmmad (1601-1605) davrida mamalakatning tashqi sarhadlarini tinchligini mustahkamlash maqsadida bir qancha tadbirlarni amalga oshirdi. Biroq, uning vafoti bilan mamlakatda ichki boshboshdoqlik kuchayadi va ikki mamlakat o'rtasidagi ziddiyatli bo'lgan Hirot va Xuroson hududlarida markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslik harakati yaqqol seziladi. Shu boisdan ham, bu hududlar ayni shu davrda goh ashtarxoniylar, goh Eron safaviylari tasarrufiga o'tib turgan [9; c141]. Har ikki davlat manfaatlari to'qnash keladigan hududlarda ichki tartibni buzish, markaziy hokimiyatga bo'ysunmaslik kayfiyati yuqori bo'lganligi bois, bu hududlarni boshqa davlat tomonidan egallanishi oson kechadi. Bunday vaziyatdan esa Eron doimo foydalanib kelgan.

XVII asr boshlarida yana ashtarxoniy hukmdorlar o'rtasida hokimiyat uchun kurash kuchayadi. Bunga Boqi Muhammaddan so'ng taxtga o'tirgan Vali Muhamamddan mahaliy amir va beklarning norozi bo'lishi, ichki kurashlar avj olib ketishi sabab bo'ldi. Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" asarida bu vaziyat to'liqroq muhokama qilinadi. Unga ko'ra, 1611-yilda amrlardan Nodirbek, Bek o'g'li, Muhammad Boqi qalmoq hamda Hoja Hoshimlar qatorida Yalangto'sh Bahodir ham o'z harbiy qo'shini bilan Imomqulixon tomonga o'tadi [8. 3-b]. Katta harbiy kuchga ega bo'lgan amrlarning Imomqulixon tomonga o'tishi, uning bu kurashda g'alabasini ta'minlagan asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Natijada, mag'lubiyatga uchragan Vali Muhamamd Eron shohi Abbos I huzuriga qochib ketadi va undan hokimiyatni qaytarib olish uchun yordam so'raydi. Ko'plab hollarda Buxoroning taxtdan qulagan hukmdorlari Eron shohlaridan yordam olgan, bu esa muxolif tomonlarning safaviylar bilan yashirincha yaxshi aloqada bo'lganligidan dalolat berishi mumkin. Shunda yuqorida aytib o'tilgan Eron uchun qulay vaziyat vujudga keladi. Bundan unumli foydalangan Abbos I o'zining harbiylaridan 80 ming askarini Imomqulixonga qarshi yuboradi [6; c 81-81]. Bundan xabar topgan topgan Imomqulixon mag'lubiyatga uchrashini sezib, Balxga qochish uchun Qarshi shahriga borib o'rtnashadi. Shunda, vaziyatni yaxshi tushungan Yalangto'shbiy nazoratni qo'lga oladi va xalqni birlashtirish choralarini ko'ra boshlaydi. Shukurbiy saroy bilan birgalikda Yalangto'shbiy barcha ulamo va amirlarni Imomqulixonni qo'llab-quvvallashga va Eron safaviylariga qarshi birgalikda kurashga da'vat etadi. Ular birgalikda harbiy harakatlarni amalga oshirish uchun Qarshida turgan Imomqulixonni Samarqandga olib kelishadi [2; c107]. Bundan ko'rinadiki, ular birgalikda harakat qilish uchun hukmdorning asosiy safda bo'lishini nazarda tutishgan lekin shunday bo'lsa ham, bunda asosiy harakatlantiruvchi kuch Yalangto'sh Bahodir bo'lib qolaveradi.

Imomqulixonni Qarshida ekanligi Bahodir Yalangto'shni tezda qaror chiqarishga va qo'l ostidagi harbiylari, safdosh amirlar bilan birga dushmanga qarshi birlashish zaruratini yaxshi anglab yetganlar. Shu vaziyatda, Yalangto'shbiy nafaqat harbiy

qismni, balki din va raiyat ahlini ham birdamlikka chaqirgan yo'lboshchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa uning kelajakdagi faoliyatida muhim pog'ona vazifasini o'tagan bo'lishi mumkin.

Voqealar davomida, Eron qo'shinlari hozirgi Samarqand shahri yaqinidagi Zarman mavzesiga to'xtaganda, Imomqulixon va Bahodir Yalangto'sh shaharni mudofaa qilish ishlarini boshlaydilar. Kurash natijasida ikki tomon o'rtasidagi kuchlar noteng ekanligi ma'lum bo'ladi. Aftidan, Buxoro qo'shini Eron harbiylariga nisbatan kam sonli bo'lgan. Shu sabali ham, Imomqulixon va Bahodir Yalangto'sh qozoq xonlari bo'lmish Abulay Sulton va Eshim sultonlardan yordam olishga majbur bo'lishadi. Vaholanki, ulardan Buxoroga qarshi kurashda Vali Muahmmad ham yordam so'ragan edi. Qulay vaziyatdan foydalangan qozoqlar ham, ikki maqsadda ya'ni: 1) oz sonli qo'shinni Samarqand mudofasiga yordamga yuborish; 2) askarlarning asosiy qismi bilan Movarounnahr shahar va qishloqlarini talash maqsadida kelishadi[8;4-b].

Mavjud vaziyatda, Buxoro tomondagilar ikki dushmanga qarshi kurash olib borishga majbur bo'ladilar. Bu esa, ularning holatini yanada qiyinlashtirgan bo'lishi mumkin. Lekin shunga qaramasdan, Yalangto'shbiy va Imomqulixon har ikki dushman ustidan ham g'alaba qozanadi. Bu g'alabani ta'minlagan omil sifatida Bahodir Yalangto'shni hamma kuchni bir joyga jamlab, tartib bilan harakat qilganligi bo'lgan bo'lishi mumkin. Natijada, Abulay Sulton Samarqand atrofini talab, Turkiston tomonga qaytib ketadi. Ishim Sulton esa hali ham Miyonqol hududida edi. Bu masalani bartaraf etish uchun Imomqulixon Bahodir Yalangto'sh va Shukurbiy inoq bilan maslahatlashadi. Imomqulixon Ishim sultonga Toshkent va Turkiston atrofidagi ba'zi yerlarni berish orqali qozoqlar xavfini bartaraf etadi. Shunday masalalarda Imomqulixon Yalangto'sh Bahodir bilan maslahatlashib turgan. Bundan ko'rinib turibdiki, hukmdor Yalangto'shbiyning uzoqni ko'zlab chiqaradigan qarorlarini inobatga olgan va unda munosib tajriba borligiga ishongan bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, Eron safaviylari mag'lubiyatga uchrashadi va qozoqlar masalasi ham hal qilinadi. Bu bilan Eron Buxoro xonligiga qarashli bo'lgan hududlarga nisbatan intilishidan vos kechmaydi. Keyinchalik ular Vali Muhammadning o'gli Rustam sultondan foydalanib, yana harbiy yurishni amalga oshirishni rejalashtirishadi.

Yalangto'shbiyning mamalakt tinchligi, chegaralar dahlsizligini ta'minlashdagi munosib xizmatlarini inobatga olgan Imomqulixon, uni 1612-yilda Samarqand hokimi vazifasiga tayinlaydi. Bu esa hozirgi Samarqand shahrining nafuzini belgilaydigan tarixda sodir bo'lgan eng muhim voqealardan biri bo'lgan desa, xato bo'lmaydi. Keyinroq Yalangto'shbiy otaliq vazifasiga tayinlanadi. Shu davrlarda ham u Imomqulixon bilan birga bir nechta janglarga qatnashadi. Eron tomondan yana bir dushman paydo bo'ladi. Bu Vali Muhammadning o'g'li Rustam sulton edi. Bu masala bevosita Bahodir Yalangto'shbiy ishtirokisiz hal etilmaydi. Chunki unda bunday muammolarni yechish va vujudga kelgan xavfni bartaraf etish borasida yetarlicha tajriba shakllangan edi. Tarixchi Bo'riboy Ahmedov Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" asarida keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilar ekan, unda aytilishicha, Vali Muahmmad Eron tomonga qochayotganda o'g'lini Marvda qoldirib ketgan edi[2;202-205]. Eronning qo'llashi natijasida Rustam Sulton Ubeyh va Shafelon viloyatlariga joylashib oladi va 1612-1622, 1631-yillar oralig'ida Balx, Seyston, Farah, Shibirg'on, Andxuy va Chehektu viloyatlariga tez-tez hujumlar uyushtirib turganligini ko'rishimiz mumkin [8;4-b]. Natijada bu holat mamalakt tinchligiga xavf solib turar edi. Imomqulixon vujudga kelgan vaziyatni bartaraf etish maqsadida bir necha marotaba elchi yuborishiga qaramasdan, ahvol o'zgarishsiz qolaveradi. Shunda vaziyat harbiy qo'shin yuborishni taqazo etar edi. Imomqulixon

Yalangto'shbiy boshchiligidagi qo'shinni Rustam sultonga qarshi yuboradi. Jangda mag'lubiyatga uchragan Rustam sulton Eronga qochib ketishga majbur bo'ladi va bu masala 1631-yilgacha hal etiladi.

1631-yilda Rustam sulton yana Balx atroflarida paydo bo'lib, uning janubi-g'arbiy chegaralariga hujumlar uyushtiradi. Bahodir Yalangto'sh yana harbiy yurishlar amalga oshirib "Meruchak" qal'asida uni qamal qiladi. Ikki tomon o'rtadagi jang Yalangto'sh Bahodir boshchiligidagi sulh tuzish bilan yakunlanadi va Rustam sulton Balxga xiroj to'lash sharti bilan qamal bekor qilinadi. Buxoroning Eron bilan bo'lgan munosabatlarda Bahodir Yalangto'sh asosiy o'rinni egallab, uning ishtirokida hal etilgan. Bunda olib borgan mohirona pozitsiyasi va qo'l ostidagi harbiy qo'shindan foydalanganligi Buxoro xonligining g'alabasini ta'minlagan.

Imomqulixonidan keyin taxtni egallagan Nodir Muhamamd (1642-1645) hukmronligi uzoqqa cho'zilmaydi. Uning yuritgan siyosatidan ko'pchilik amrlar, ulamolar, xususan, Yalangto'sh Bahodir ham norozi bo'ladi. Unga qarshi isyon ko'tarilib, taxtga uning ukasi Abdulazizxon o'tkaziladi. Nodir Muhamamd shunda Eronga qochib ketadi. Bu borada yana bir muhim ma'lumotni keltirib o'tish joizki, Rossiyaning qadimgi aktlar markaziy davlat arxivida keltirilgan hujjatda yozilishicha, Balx, Buxoro, Xivaga jo'natilgan rus elchisi Anisim Gribovning hisobotiga ko'ra, Hindiston shohi Shohjaxon bilan Buxoro xoni Abdulazizxon o'rtasida Balx hududi talash bo'lganligi va bu masala Bahodir Yalangto'sh amalga oshirgan tadbirlar orqali hal etilganligi yoziladi. A. Gribov 1646-yilning noyabrida Isfahonga kelganida u yerda Mashhaddan Eron shohi huzuriga kelgan Alloquli ismli chopar bilan ko'rishadi va bir qancha ma'lumotlarni yozib oladi. Unda aytilishicha, Shohjaxon Nodir Muahmmaddan Balxni tortib olganligidan xabar topgan Abdulazizxon va uning "yaqin kishisi" (hujjatda aynan shunday deyilgan va uning ismi "Ялантеш князь" deb berilgan) Yalangto'sh Bahodir Balxga keladi va uni qamal qiladi. Yalangto'shbiy Shohjaxon balxga yuborgan 30 ming ho'kizga ortilgan oziq-ovqat va mablag'ni Balxga o'tkazmasdan odamlarni qatl qiladi. Shunda Balxda qamalda qolgan hind qo'shini Mashhadda kutib turgan Nodir Muhamamdga elchi yuborib, Balxga kelsa shaharni unga topshirishini aytadi. Nodir Muhamamd Eron qo'shinidan yordam olgan edi va bu hindlarni qamaldan qutulib qolishi uchun chora bo'lishi ham mumkin edi.. Vaziyatni to'g'ri tushungan Yalangto'sh Bahodir Nodir Muhammadga Balxga kelmasligini buyuradi [8;7-b]. Xuddi shunday mazmundagi taklif Yalangto'shbiyga ham bildiriladi va unga 30 ming ho'kizga ortilgan mol-mulk vada qilinadi. Lekin ta'biy holki, Bahodir uni rad etadi. U qachon Balx egallansa, undagi mol-mulklar ham egallanishi va barcha hindlar qatl etilishini ogohlantirib quyadi.

Balx qamali davom etayotgan bir vaqtda Toshkent tomondan qozoqlardan Yangir sulton Buxoro tomonni harakatlanayotganligi haqidagi xabar yetib keladi. Natijada qo'shin qo'shin ikkiga bo'linib, Bahodir Yalangto'sh boshchiligidagi qo'shin Balxda qolib qamalni davom ettiradi, Abdulazizxon boshchiligidagi qism esa Buxoroga qozoqlarga qarshi turish uchun jo'nab ketadi. Bahodir Yalangto'sh dushmanga qarshi kurashda kuchlar notengligini hisobga olib, u ham Eron, ham qozoqlarni birgalikda hindlarga qarshi safarbar qilishni reja qiladi. Shu sababli ham Abdulazizxonga chopar jo'natib, qozoqlarni hindlarga qarshi ittifoq tuzishga ko'ndirishni buyuradi. Bunga rozi bo'lgan qozoqlar ham Balxga yetib keladi va Balxni qamal qilishda Yalangto'shbiyga yordam beradi [8;8-b].

Bunday vaziyatda Balx mudofasi hindlar tomonidan uzoqqa bormaydi va ular Balxdan haydab yuboriladi, Shunday qilib, mohir diplomatiyadan foydalangan Bahodir Yalangto'sh hindlarga qarshi, qozoq ulusi va Eronning birlashgan harbiy

ittifoqidan unumli foydalanadi. Bu yo'l tarixda kam uchraydigan diplomatik manevr bo'lib, faqatgina yaxshi tajribaga ega bo'lgan siyosat arboblarning qo'lidan kelishi mumkin. Mashhad yaqinida turgan Nodir Muhammadga Balx viloyati topshiriladi. Ko'rinib turibdiki, tashqi siyosiy aloqalarda Bahodir Yalangto'sh o'z o'rnida hukmdorga ham topshiriq bergan va kerakli harakatlarni amalga oshirgan.

Bahodir Yalangto'sh mamalakat daxlsizligini ta'minlash maqsadida shimoldagi dashtiqipchoqlik kuchlar- Yesimxon, Tursun sulton va Abulay sultonlarga qarshi ham harbiy yurishlarda ham hal qiluvchi kuch vazifasini bajargan va ko'p janglarda ular ustidan g'alaba qozongan. 1621-yilda Yalangto'shbiy Tursun sulton boshchiligidagi qozoq qo'shinlarini hujumini qaytargan ashtarxoniylar qo'shiniga boshchilik qiladi. Xattoki, 1643-yilda Bahodir Yalangto'sh va Abdurahmon devonbegi boshchiligidagi qo'shin Hozirgi Qozog'istonning janubi-sharqida joylashgan Urbuloqdagi hal qiluvchi jangda qalmoqlarning 50 minglik lashkarini yengan [3.5-s]. Amir Yalangto'sh uchta ashtarxoni hukmdor (Imomqulixon, Nodir Muhammad, Abdulazizxon) davrida amalda hukmdorlarga deyarli bo'ysunmagan. Uning o'zi mustaqil ravishda Eronning Xuroson, Afg'oniston, Toshkent va Turkiston yerlariga harbiy safarlar uyushtirib, u yerdagi mahaliy qabilalar isyonlarini bostirgan[4;2-b]. 1648-yilning kuzida Abdulazizxonning 200 ming kishilik qo'shiniga boshchilik qilgan Bahodir Yalangto'sh Balxni Boburiylardan qaytarib olish jangida g'alaba qozonadi[5;3-b]. Yalangto'shning bu muvaffaqiyatlari uning mohir harbiy yo'lchi bo'lganligidan, puxta o'ylangan harbiy rejalarini tuzganligidan dalolat beradi. Buxoro xonlari ham aftidan, harbiy yurishlarning aksariyat qismida Bahodir otaliq boshchiligidagi harbiy qismni jo'natgan.

Xulosa va takliflar. Deyarli qirq yil davomida ashtarxoni hukmdorlarga xizmat qilgan Yalangto'shbiyning davlatning ichki va tashqi siyosatida muhim maslahatchi bo'lganligi, uning, ayniqsa, tashqi aloqalarda hukmdor bilan yonmayon harakat qilishi natijasida ustunlik Buxoro xonligi tomonida bo'lishni ta'minlagan. Hokimiyatda vujudga kelgan kurashlar, ichki boshboshdoqlik vaqtida yurish boshlagan Eron va Hindistonga qarshi turishda u jasorat ko'rsatib, barcha harbiy kuchlar va ulamolarni birlashtirdi va shu bilan birgalikda, xalqni hukmdorni qo'llab-quvvatlashga chaqirdi. U Eron safaviylariga, Hindistondagi Boburiylarga va Turkiston hududidagi qozoq uluslariga qarshi mamlakat tinchligi uchun mardonavor kurash olib bordi. Yalangto'shbiy Buxoro xonligining lashkarboshisi sifatida mashhur bo'lganligi bois ham, unga ko'plab hududlardan sovg'a-salomlar keltirilganligi manbaalarda qayd etilgan. Zarur vaqtlarda Yalangto'shbiy hukmdor nomidan ham qarorlar chiqarganligini to'plangan ma'lumotlar asosida tahlil qilish mumkin. Yuqoridagi misollardan tushunish mumkinki, Buxoro xonligining XVII asrning birinchi yarmidagi ichki va tashqi siyosati Bahodir Yalangto'sh faoliyati bilan tilga olinadi. Shu sababli ham, bu tarixiy shaxs faoliyatini personografik jixatdan to'liq yoritib, mazkur davrdagi Buxoro tarixi bilan birgalikda tadqiq qilinishi bugungi kun tarixchilari uchun zarur bo'lgan xulosalarni berishi mumkin. Bunday tarixiy shaxslar siymosini batafsil o'rganib, bugungi kun yoshlariga o'rnatilgan sifatida ko'rsatish, ularga o'zgacha o'z ajdodlaridan faxrlanish tuyg'usini berishi mumkin.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар.- Тошкент: "Ўқитувчи", 1994.
2. Ахмедов Б. История Балха. (XVI- первая половина XVIII в).-Ташкент: "Фан", 1982.
3. Азамат Зиё. Ялангтўш Баҳодир – илм-фан ва маданият ҳомийси// Янги Ўзбекистон. 2021 йил, 3-март.44-сон.



4. Каттаев К. Амир Ялангтўш Баҳодир. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
5. Мукимов З. Баҳодир Ялангтўшнинг давлат фаолиятининг ўрганилишига доир. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
6. Мухаммед Юсуф Муншию Муким-ханская история.Перевод с таджикского ,предисловие,примечание и указатели профессора А.А.СЕМЕНОВА.-Ташкент:Академии наук Узбексктй ССР,1956.
7. Сангирова Д. Ялангтўш Баҳодирнинг Марказий Осиё ижтимоий сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
8. Таниева Г.Ялангтўш Баҳодирнинг Бухоро хонлиги сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги ўрни.Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
9. Туманович Н.Н. Герат в XVI-XVIII веках .-М:Наука,1989.
10. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi.-Toshkent:”BAYOZ”, 2021.
11. Chabryar Adle and Irfan Habib.History of civilizations of central Asia/ Volume V.-UNESCO Publishing,2003.
12. Bahodir Yalangto`sh. Buxoroisharif.uz (22.09.2022).

YANGI O'ZBEKISTONDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI FAOLIYATI QONUN HIMOYASIDA

Raxmatulloyev Murodjon Xikmatulloyevich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globollashuv sharoitida milliy davlatchilikni takomillashtirishning yangi bosqichida O'zbekiston konstitutsiyaviy rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari, inson huquq va erkinliklari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, inson, uning hayoti, erkinligi, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish, mustaqillik yillarida ommaviy axborot sohasini tartibga soluvchi va istiqbolini belgilab beruvchi bir qator zarur qonun hujjatlarining ahamiyati, uning demokratik yangilanishlarning ko'zgusi, fuqarolarning, keng ommaning yangicha fikrlashga undovchi eng muhim vosita ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy jamiyat, taraqqiyot, ommaviy axborot vositalari, fuqarolik, huquqiy, demokratik, dunyoviy jamiyat, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlar.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СМИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ ЗАЩИЩЕНА ЗАКОНОМ

Аннотация: В данной статье приоритеты конституционного развития Узбекистана на новом этапе совершенствования национальной государственности в условиях глобализации, права и свободы человека, национальные и общечеловеческие ценности, человек, его жизнь, свобода, установление открытого и справедливого общества, поле средств массовой информации в годы независимости. Говорится о важности ряда необходимых нормативно-правовых и перспективноопределяющих правовых документов, являющихся зеркалом демократических реформ, важнейшим инструментом поощрения граждан и общего общественность думать по-новому.

Ключевые слова: социальное общество, развитие, средства массовой информации, гражданское, правовое, демократическое, светское общество, политические, экономические, социальные и культурные процессы.

THE ACTIVITY OF THE MEDIA IN THE NEW UZBEKISTAN IS PROTECTED BY THE LAW

Abstract: In this article, the priorities of the constitutional development of Uzbekistan at the new stage of improvement of national statehood in the conditions of globalization, human rights and freedoms, national and universal values, man, his life, freedom, establishment of an open and fair society, the field of mass media in the years of independence. It is said that the importance of a number of necessary regulatory and perspective-determining legal documents is a mirror of democratic reforms, and the most important tool for encouraging citizens and the general public to think in a new way.

Keywords: social society, development, mass media, civil, legal, democratic, secular society, political, economic, social and cultural processes.

Inson, uning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat deb tan olgan ko'p millatli O'zbekiston xalqining irodasini ro'yobga chiqarish, davlat

va jamiyat taraqqiyoti mafkurasi, O'zbekiston xalqining konstitutsiyaviy-huquqiy ijodkorligining o'ziga xosligini aks ettiruvchi konstitutsiyaviy qadriyatlarni ta'minlashda ommaviy axborot vositalarining o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Bizgama'lumki, globollashuv sharoitida milliy davlatchilikni takomillashtirishning yangi bosqichida O'zbekiston konstitutsiyaviy rivojlanishining ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Jumladan:

- inson huquq va erkinliklari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqlik;

- demokratiya, erkinlik va tenglik, ijtimoiy adolat va birdamlik g'oyalariga sadoqatni namoyon qilish;

- inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etishga qaratilganlik;

- O'zbekiston jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo'shni davlatlar bilan hamkorlik, o'zaro bir-birini qo'llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosidagi do'stona munosabatlarni mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilishi;

- fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko'p millatli jonajon O'zbekistonimizning farovonligi va gullab-yashnashini ta'minlash kabi ustivor vazifalar jahon hamjamiyati tomonidan ham qo'llab-quvvatlanmoqda.

Konstitutsiyaviy islohot davlat va jamiyat boshqaruvi tizimidagi yondashuvni va faoliyat tamoyillarini tubdan o'zgartirishga, Yangi O'zbekistonda o'zaro munosabatlarning asosi sifatida "davlat-jamiyat-inson" tamoyili o'rniga "inson-jamiyat-davlat" g'oyasini asos qilib qo'yishga qaratilgan.

Shu bois yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, yuz berayotgan jarayonlar shunchalik tez va keng qamrovni tashkil etdiki, bugunga kelib bu qonunlarni yana ko'p yillarga xizmat qilishi uchun ayrimlarini qayta ishlash, bazilariga esa o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib kelinmoqda. Xususan, Konstitutsiyaning 67-moddasida "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi", deb belgilab qo'yilgan. Bu esa ommaviy axborot vositalarining mutlaqo qonuniy erkinligining kafolati hisoblanadi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning asosiy qismini insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishning kafolatlarini kuchaytirish va mexanizmlarini mustahkamlash egallagan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Yangi tahrirdagi konstitutsiyada ommaviy axborot vositalari faoliyatiga to'sqinlik qilish yoki aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'lishi belgilanmoqda. Ushbu norma jurnalistlarning erkin, turli ma'muriy bosimlardan qo'rqqanidan faoliyat yuritishini ta'minlaydi hamda mamlakatimizda axborot erkinligini yanada yuksalishiga, jamiyatda ochiqlik va oshkoralik, qonuniylik muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi. Pirovardida, davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotni mustahkamlashga, kuchli jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yishga va so'z erkinligini ta'minlashga erishiladi. Shuningdek, Konstitutsiyada ommaviy axborot vositalari faoliyatining erkinligi, ularning axborotni izlash, olish, undan foydalanish va uni tarqatishga bo'lgan huquqlari kafolatlangan. Konstitutsiyamizga ilk marotaba fuqarolik jamiyati institutlariga bag'ishlangan alohida bob kiritilishi va ular faoliyati kafolatlarining belgilanishi jamiyatda ochiqlik, oshkoralik va qonuniylik muhitini, davlat va jamiyat o'rtasidagi muloqotni mustahkamlash hamda kuchli jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yish uchun mustahkam zamin hozirlaydi.

Jamiyatda yuzaga keladigan turli muammoli vaziyatlar, insonda hayotida paydo

bo'ladigan qiyinchiliklar, murakkab masalalar, ommaviy axborot vositalariga taqdim etiladigan murojaatlarning o'z yechimini topishi bejiz emas, chunki O'zbekistonda bosqichma-bosqich modernizatsiyalash va liberallashtirish, kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida ommaviy axborot vositalarining roli oshirilib, aholini davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati haqida ishonchli axborotlar bilan ta'minlashga keng jalb etish va qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor qaratilyapti.

Ma'lumki, mamlakatimizda OAV fuqarolik jamiyati institutlari tizimida alohida nufuzga ega bo'lib, davlat va jamiyat qurilishi sohasida olib borilayotgan demokratik yangilanishlar va islohotlarning ochiqligi va shaffofligini ta'minlashda o'ziga xos o'ringa ega.

Bugungi kunda mamlakatimizda 1400 dan ortiq ommaviy axborot vositalari faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning qariyb 60%i nodavlat OAVni tashkil etadi. Internet tarmog'ida OAV sifatida ro'yxatdan o'tib faoliyat yuritayotgan veb-saytlar so'nggi besh yilda 2 barobar oshib, o'tgan yil yakunida 324 tani tashkil etdi. Bundan tashqari aholining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining axborot manbalari bo'lgan axborot xizmatlari va rasmiy veb-saytlaridan keng foydalanishi imkoniyati yaratilgan. Bu o'z navbatida davlat idoralari faoliyatidan to'liq va xolis xabardor bo'lish bilan birga, davlat boshqaruvi samarasining darajasini belgilashga imkon bermoqda.

Mamlakatimizda so'z erkinligini ta'minlash, axborot va ommaviy kommunikatsiyalar sohasini boshqarish tizimini qayta tashkil qilish, ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy rivojlanishning muammoli masalalarini hal etishda ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, sohadagi hozirgi holat tahlili media makonda yuzaga kelayotgan chaqiriqlarga tezkorlik bilan munosib javob qaytarilmayotganini ko'rsatib, mamlakatda amalga oshirilayotgan ulkan miqyosdagi islohotlar to'g'risidagi keng qamrovli ma'lumotlarni o'z vaqtida taqdim etish bo'yicha jamiyat ehtiyojlari axborot sohasidagi ishlarni sezilarli darajada oshirishni, davlat organlari va tashkilotlarining axborot xizmatlari, ommaviy axborot vositalarining faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etmoqda.

Ommaviy axborot vositalari faoliyatini yanada yaxshilash va sifatli tashkil etish, ya'ni:

- maksimal darajada qulay sharoitlar yaratish;
- davlat va jamiyat o'rtasida sifatli muloqotni yo'lga qo'yish;
- aholiga islohotlarning maqsadi, vazifalari va natijalari haqida tezkor, xolis va to'liq axborot yetkazish;
- davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyati shaffofligini oshirish;
- ularning jamoatchilik bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini va axborot xizmatlari faoliyatining samaradorligini tubdan yaxshilash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi "Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori qabul qilindi. Unga ko'ra, 2019-yil 1-oktabrdan quyidagilarga alohida e'tibor qaratish belgilab qo'yildi. Jumladan,
- davlat organlari va tashkilotlari faoliyati haqida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, davlat organlari va tashkilotlarining rasmiy veb-saytlari, shuningdek, boshqa axborot resurslari orqali, shu jumladan, matbuot anjumanlari, brifinglar, mediaturalar tashkil etish yo'li bilan aholiga muntazam, to'liq va tezkor

ravishda axborot taqdim etib borish;

- davlat organlari va tashkilotlarida mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy taraqqiyoti jarayoni haqida axborot berish va yoritish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish; davlat organlari va tashkilotlarining ijobiy imijini shakllantirish va ilgari surish, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish va boshqa shakllarda jamoatchilik fikrini o'rganish;

- axborot siyosati sohasida zimmasiga yuklangan vazifalarni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi bilan samarali amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish;

- ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlik qilish, axborot xizmatlari bilan doimiy ishlovchi jurnalistlar va blogerlar doirasida tezkor ma'lumotlarni tarqatish, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini muhokama qilishda keng aholi qatlamlarining ishtirokini ta'minlash maqsadida ekspertlar guruhini shakllantirish;

- muntazam ravishda ommaviy axborot vositalarida davlat organlari va tashkilotlari rahbarlarining chiqishlarini tashkil etish;

- axborot makoni monitoringini olib borish va tahlil qilish, tanqidiy va keng muhokama qilinayotgan axborot xurujlariga tezkor munosabat bildirish, ommaviy axborot vositalari va Internet tarmog'ida tegishli davlat organlari va tashkilotlari faoliyatiga aloqador axborotni tarqatish bo'yicha ishlarni tashkil qilish;

- davlat organlari va tashkilotlari bilan birgalikda mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari orqali tarqatish uchun xabar, ma'lumot, sharh va boshqa axborot-tahliliy materiallar tayyorlash;

- davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati to'g'risida jamoatchilik fikrini, milliy va xorijiy ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasini o'rganish, dolzarb takliflar ishlab chiqish va ular to'g'risida davlat organlari va tashkilotlari rahbariyatiga axborot berib borish;

- davlat organlari va tashkilotlari faoliyatini xorijiy ommaviy axborot vositalarida sifatli yoritish maqsadida vakolatli vazirliklar va idoralar orqali O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalarini, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning O'zbekistondagi diplomatik vakolatxonalarini axborot materiallari bilan ta'minlash;

- davlat organlari va tashkilotlarining vakolatiga kiruvchi normativ-huquqiy hujjatlarning loyihaları hamda ularning tasdiqlangan matnlarini belgilangan tartibda o'z rasmiy veb-saytlarida joylashtirish; davlat organlari va tashkilotlarining faoliyatiga aloqador matnli, foto-audio- va videomateriallardan iborat ma'lumotlar bazasini shakllantirish va yangilab borish kabi vazifalar ijrosining ta'minlanishi qonuniy jihatdan belgilab berildi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, shuni xulosa qilish kerakki, ommaviy axborot vositalari har doim jamiyat taraqqiyotining ko'zgusi, kishilarning ongi, dunyoqarashi, siyosiy saviyasining shakllinishida asosiy vositalardan biri bo'lib kelgan. Bugungi kun yoshlariga ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi o'rni, ommaviy axborot vositalarining halq orasida nechog'lik muhimligi, qolaversa ijtimoiy-kasbiy ma'suliyat va madaniyat to'g'risida tushunchalar berishda har bir mutaxassis soha bo'yicha yetarli kompetentlikka ega bo'lishi shart. Ayniqsa, mustaqillik yillarida ommaviy axborot sohasini tartibga soluvchi va istiqbolini belgilab beruvchi bir qator yuqorida keltirilgan zarur qonun hujjatlari qabul qilinib, ular xayotimizda keng tatbiq etib kelinmoqda. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari zamon talablariga javob

beradigan demokratik yangilanishlarning ko'zgusiga, fuqarolarning, keng ommaning yangicha fikrlashga undovchi eng muhim vositalardan biriga aylanib bormoqda.

Bundan tashqari, yoshlarning huquqiy savodxonligini yuksaltirish, ularning huquq va burchlarini tushuntirish hamda kundalik turmushda yuzaga kelayotgan muammo, kamchiliklarni hal etishda amaldagi qonunlardan foydalangan holda ish yuritish har bir fuqaroning vatan oldidagi burchi, milliy qadriyatni e'zozlash, yoshlar va ularning porloq kelajagi uchun yurtimizdagi bor imkoniyatlardan oqilona foydalanish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi 2021y
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi "Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 26-fevraldagi "Jurnalist kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori. // Demkoratlashtirish va inson huquqlari, 2000 y, № 3-4.
4. O'zbekiston ommaviy axborot vositalari va jurnalistlari. – T.: O'zbekiston Milliy matbuot markazi. 2003 y.

https://www.norma.uz/uz/parlament_habarlari/ommaviy_ahborot_vositalari_katta_kuch_va_salohiyatga_ega

“ТАРИХИ АЗИЗИЙ” АСАРИДА ЖАНУБИЙ ҚОЗОҒИСТОН ШАҲАРЛАРИ ТАРИХИНИ ЁРИТИЛИШИ

Қўлдашев Шерали Темирралиевич

*Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Абу Райхон Беруний
номидаги шарқшунослик институти катта илмий ходими, тарих фанлари
номзоди, доцент*

Аннотация. Ушбу мақолада Мулла Азиз бин Муҳаммадризо Марғилоний (1850-1913)нинг “Тарихи Азизий” (иккинчи номи “Таснифи Ғариб”) асаридаги Сарём (Сайрам), Туркистон, Чимкент, Авлиё Ота (Тараз) каби шаҳарлар тарихига оид маълумотлар ҳақида ёритилган. Айниқса, Сайрам шаҳри ичида ва ташиқарисидидаги азиз авлиёлар қабрлари хусусида кўпгина маълумотларни ўрганилиши таҳлил қилинган. Ушбу масалани ўрганиши Буюк Ипак Йўли шаҳарлари тарихини ёритишида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Таянч сўз ва иборалар: Тарихи Азизий, манба, Жанубий Қозоғистон шаҳарлари, Сарём (Сайрам), Тараз, Чимкент.

ОПИСАНИЕ ГОРОДОВ ЮЖНЕГО КАЗАХСТАНА В СОЧИНЕНИИ «ТАРИХ-И АЗИЗИ» МУХАММЕДА АЗИЗА МАРГИЛАНИ

Қўлдашев Шерали Темирралиевич

*старший научный сотрудник института востоковедения имени
Абу Рейхана Беруни, академии наук Республики Узбекистан, кандидат
исторических наук, доцент*

Аннотация. В данной статье освещены сведения, касающиеся истории таких городов как Сарём (Сайрам), приведённого в произведении Мулла Азиза бин Муҳаммадризо Марғилани (1850–1913) “Тарих-и Азизи” (второе название “Таснифи Ғариб”), а также Туркестана, Шымкента, Аулиа Ата (Тараза). В особенности, проведён анализ сведений о многих захоронениях, почитаемых святых, расположенных внутри и во внешней части города Сайрама. Изучение данного вопроса имеет важное значение в освещении истории городов Великого Шёлкового Пути.

Ключевые слова: Тарих-и Азизи, источник, города Южного Казахстан, Сарём (Сайрам), Тараз, Шымкент.

DESCRIPTION OF THE CITIES OF SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE WORK “TARIX-I AZIZI” BY MUHAMMED AZIZ MARGILANI

Sherali T. Kuldashv

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of
the Republic of Uzbekistan*

Summary. The data concerning history of such towns as Saryom (Sauram), Aziz bin Mukhammadrizo Margilani (1850-1913) brought in the work the Mullah «Tarix-i Azizi» (the second name «Tasnifi Garib») and also Turkestan, Shymkent, Aulie-Ata (Taraz) are covered in this article. In particular, the analysis of data on many burials, the esteemed Saints located inside and in an external part of the city of Sayrama is carried out. Studying of the matter is important according to history of the cities of the Great Silk Way.

Key words: Tarix-i Azizi, source, sites of South Kazakhstan, Saryom (Sayram),

Taraz, Shymkent.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 11108 инвентар рақами остида Мулла Азиз бин Муҳаммадризо Марғилоний (1850-1913)нинг “Тарихи Азизий” (иккинчи номи “Таснифи Ғариб”) асари сақланади. Ушбу асарни таниқли олимлар Аҳмад Закий Аҳмадшохович-Тўғон[1.18с], Ч.А. Стори[16.1193с], Т. Бейсимбиев[3.131с], Р. Набиев[12.15-16с], Ш. Воҳидов[5. 207б], Б. Бобожонов[2. 56с], Д. Сангирова[14] лар ўрганганлар ва ундаги маълумотлардан ўз тадқиқотларида фойдаланганлар. Дастлаб “Тарихи Азизий”нинг 5 бобини Ш. Воҳидов ва Д.Сангировалар томонидан ўзбек тилига таъдир қилган ҳолда нашр қилинган[11]. Ушбу ягона нусха бўлиб, муаллиф томонидан туркий, баъзи қисмлари форсий тилда 1912 йилда ёзиб тугатилган. Асар 166 фасл ва 5 бобдан иборат: 1-боб мўғиллар истилоҳига, 2-боб Амир Темур тарихи, 3-боб турли касблар ва шаҳарлар тарихи, 4 ва 5 боблар Қўқон хонлиги ва Россия империяси даврида Фарғона тарихига бағишланган. Шунингдек, асарда Жанубий Қозоғистоннинг қадимий ва ҳозирги шаҳарлари тарихига оид маълумотлар ҳам берилган. Жумладан, Туркистон(14а, 16б, 68а, 69а, 95а, 105а, 161а, 162а, 175а, 182а), Исфажоб (70а), Ўтпор(45б, 46а, 53б, 54б, 67а, 91а), Авлиё ота(90б, 91б), Чимкент(67б), Сарём (Сайрам)(6б, 65б-68б, 69а, 70а, 71а-б, 72б-74а, 75а, 182а), Сигноқ(94а-б), Тароз(90б, 91а) ва бошқа шаҳарлар тарихига оид маълумотлар учрайди.

Асосий қисм. Қадимги Сайрам шаҳри тарихи бўйича кўпгина тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, П.П. Иванов. М.Е[6]. Массон. Б.А[7.]. Байтанаев[4] ва бошқаларни мисол тариқасида келтиришимиз мумкин. Шу билан бирга, “Тарихи Азизий” нинг 2-бобида Жанубий Қозоғистондаги қадимий шаҳар Сайрам шаҳри тарихи хусусида кўпгина қизиқарли маълумотлар ёритилган. Жумладан, 64 фасл “Сарём шаҳри хусусида”, 65-фасл “Сарём ҳукмдорлари ва авлиёлари”, 66-фасл “Сарём ичинда ва ташинда ётган авлиёлар баёни”, 67-фасл “Сарём ташинда ётган авлиёлар баёни” деб номланган. Ушбу маълумотлар Сайрам шаҳрининг қадимдан то XIV асрга қадар бўлган даври тарихи ёритилган. Ундаги маълумотлар асосан Сайрам шаҳри тарихига оид рисолалар, жумладан “Қасиетти Мадинат ал Байда жене Испиджаб турали шежере” рисоласидан ҳам фойдаланган[18]. Асарнинг 64 ва 65 фаслларидаги маълумотлар Мираҳмад Мирхолдоронинг “Сайрам тарихи” китоби[8. 22-66б] да берилган. Ушбу маълумотлар Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Шарқшунослик институтида №640, рақам остида сақланадиган “Сайрам шаҳри хусусида рисола” номли рисоладаги маълумотлар билан бир ҳилдир. Рисоланинг “Муқаддима” қисмида “Сарём бурунги замонда кўп катта шаҳар экан. Кўп замонлар ўтиб бурунги вақтдаги ободлиги қайтиб, ушбу вақтларда Чимкент шаҳрининг кунчиқар тарафида ўн икки чақиримлик ердадир. Сайрамда алҳол катта бозорлар кўп бўлиб, кўп ғаллалар ва ҳайвонот моллар совдаси бўладир. Ул бозор Туркистон вилояти Россия давлатига тобе бўлмасидан уч ва тўрт йил илгари бўлгандир”[13]. Рисола чимкентлик Ҳолиқназар Болтабой ва Тожимуҳаммад Шамсиддин ўғли томонидан Тошкентга юборилган. Тожимуҳаммад Шамсиддин ўғлининг маълумотига кўра, рисола сайрамлик Муллабек Муҳаммад қозикалон марҳум томонидан таҳрир қилинган[13]. Ушбу инсон Россия империясининг Чимкентни босиб олиш жараёнидаги жангда ҳалок бўлган экан. Ушбу жанг ҳақида чимкентлик Хусайн шайх Милқоб Каминаий исмли шоир томонидан манзума ёзган. Ушбу манзума Чимкент шаҳрининг қозиси Абдусатторхон

Абдулғофурхон ўғли томонидан Тошкентга юборилган. Ушбу манзума ҳам Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланади[19]. 66-фаслдаги маълумотлар эса тарих фанлари доктори профессор Жулдос Тулебаеванинг мақолаларида берилган[17;18]. Ушбу олиманинг мақоласидаги маълумотлар Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик институтидаги қўлёзмалар фондида № 1990 рақам остида сақланаётган “Тазкирайи машоихи Сайром” номли форс-тожик тилидаги қўлёзмасидан олинган. Муҳаммад Азиз Марғилоний бу қўлёзмани 1910 йилда эски ўзбек тилига таржима қилиб “Тарихи Азизий” таркибига киритган. Аммо 67-фаслдаги маълумотларни ҳали ўрганилиши лозим бўлган қимматли маълумотлар ҳисобланади. Ушбу фаслдаги маълумотлар Сайрам шаҳридан таҳминан ярим фарсах узоқда жойлашган азиз авлиёларнинг қабрлари ҳақидадир. Шундай авлиёлардан Исҳоқбоб ва унинг биродари Юнусбоб, ҳазрат Абдулазиз каби азиз авлиёлар қабрлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Аҳмад Яссавийнинг ўн биринчи аждоди бўлиб, уни Тошкентда ўз даврида Хўжа Аламдор деб аташган. У киши ҳақида асарда шундай ёзилган: “Нақл қилибдурларки, эшоннинг марқадлари маҳал ижобат дуодир. Ҳар гоҳики вилояти Сарёмга андак офат етса мардум вилояти жамъи бўлиб, бир неча садақа қилиб эшонни қабрларига дуойи фотиҳа қилиб, рух шарифларига мустожа бўлсалар. Ҳар турлик бирла келса дафъа бўлур ва бисёр мардумларининг ҳожати раво эрди. Умид шулки, ман баъд ҳар ким ул кишидин истифор айтилса ноумид қилмас ва эшоннинг турбат шарифлари мажмуи офтоб ва ўтаддурлар. Эшон кофирлар билан ғазот қилганда даражаи шаҳодат топиб эрдилар ва яна нақл қилибдурларки эшондин фарзанди йўқдур. Баъзилар айтубдирларки, бир қиз фарзандлари бор эди” [10. 90b]. Шунингдек, Авлиё Отанинг ўғиллари Нур Сайид Хўжахон Ота қабри ҳақида “Тарихий Азизий”да маълумотлар мавжуд. Эшон қабри устига амир Наврўз Барокхон мақбара қурдирганлиги ёзилган[10.]. Ушбу мақбаранинг шарқ тарафида эса Исмоил Ота қабри бор. У Муҳаммад Дарвешнинг фарзандидур. Шу билан бирга, Исмоил Ота мазори Ўзбекистон Республикаси Наманган вилояти Поп туманидаги Чодак қишлоғида ҳам мавжуддир. Ушбу қабр устига мақбара ўрнатилган. Мақбара Чодаксой бўйида жойлашган. И.Ю. Юсупов ва Э.Ю. Мирзалиевларнинг “Наманган вилояти меъморий обидалари сирлари” номли рисоласида бу мақбара ҳақида қуйидагилар берилган: “Исмоил Ота Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг ота бир, она бўлак укаларидир. Туркистоннинг Сайрамида 1110-1112 йилларида таваллуд топиб, 1167 йилда Чодакда вафот этган. Асли Ҳазрат Али авлодларидан бўлган. боболарининг исми шайх Маҳмуд, оталариники - Иброҳим шайхдир. Ўзи эса мумтоз шоир Атойининг падари бузрукворидир”[20. 68-69б.].

Шунингдек, асарда Хожи хўжа Ота, Баҳовуддин Исфажобий, Абдулазиз бобнинг ғарб тарафларида Хўжа Иброҳимнинг қабрлари ҳақида ҳам маълумотлар берилган. “Тарихи Азизий” асарида берилган сайрамлик азиз авлиёларнинг умумий сони 80 нафардан ортиқ ҳисобланади. Аммо, тадқиқотчилар ушбу алломаларнинг ҳаёти ва фаолияти хусусида араб, форс ва туркий тиллардаги манбалардаги маълумотлар асосида илмий шарҳлар ёки изохлар асосида ўрганилмоғи лозимдир.

“Тарихи Азизий”нинг 84 фасли эса “Авлиё Ота шаҳри тарихи” деб номланган. Ҳозирги Тароз шаҳрининг 1936 йилгача бўлган қадимий номи Авлиё Ота шаҳри тарихига оид қўшлаб маълумотлар берилган. Констанцинадан келган элчининг маълумотлари, 751 йилда Тан империяси билан араблар ўртасидаги

Талас жанги, Исмоил Сомонийнинг Тароз шаҳрини фатҳ қилгани то Авлиё ота деб номланиши ҳақидаги маълумотлар берилган. Асарда “Тароз ўзи яхши ва ободлик қўрғон-шаҳар экан. Шаҳарда кўплаб боғлар ва ҳовлилар бор экан. Шаҳарнинг тўртта дарвозаси бор. Дарвоза олдида катта дарё оқиб, шаҳарнинг баъзи мавзелари шул дарёнинг нариги тарафида экан. Жума масжиди бозорнинг ўртасида экан. Ва Қорахон авлиёлари авлодлари мазкур шаҳарни ўз тасарруфига тутиб турур эканлар. Чингизхоннинг бу тарафларга келмасдан илгари қорахитой сарбозларини Муҳаммад Хоразмшоҳ мағлуб этибдур. Чингизхон аскарлари бу жойларни олиб ёз фаслида мазкур мавзелардаги яйловларда турубдур. Ҳижрий 447 йилда Чингизхон тамоми авлодларини бул жойга йиғиб қурултой деган мажлис қилибдур”[10. 90b-91a]. 85-фасл эса “Ҳазрат Хожа Аҳмад Яссавийнинг муборак мазорлари шарифларига Амир Темурни вақф тайин қилғони баёни” деб номланган [10. 90b-91a]. Бу фасл форсийда ёзилгандир. “Ушбу вақтда ҳам қадим замонда ер юзида қандай катта шаҳарлар бор” деб номланган 108 фаслда Туркистондаги “ҳазрат Султон ал Орифин Хожа Аҳмад Яссавийнинг қабрлари устида бино қилинган гумбазнинг ердан баландлиги қирқ саккиз газдур”, деб маълумот беради[10. 105a]. Машҳур тарихчи Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сида ҳам бу улуг воқеа ҳақида қуйидагилар ёзилган: «Унинг гумбазини шундай бунёд этсинларки, айланаси юз ўттиз газ ва ўз чизиғи қарийб қирқ газ келсин. Қурилиш тамом бўлгач, баландлиги ҳам ўзига муносиб тарзда қўтарилсин, девору куббаси кошнлар ила безатилсин, эшиги етти хил маъдан қотишмасидан тайёрлансин, ўртасида бир ҳовуз барпо этиб, унинг юзини ҳам етти маъдан қотишмасидан қопласинлар. Қабр устига қўйиш учун табризий мармар келтирсинлар, уни нозиклик билан тарашласинлар ва ажойиб нақшларла безасинлар».

Хуллас, Муҳаммад Азиз Марғилонийнинг “Тарихи Азизий” асаридаги маълумотлар Марказий Осиёдаги кўпгина шаҳарлар тарихига оид муҳим манбалардан биридир. Айниқса, Жанубий Қозоғистондаги бир неча шаҳарларнинг қадимдан то XIX асрга қадар бўлган тарихи ҳақида кўпгина маълумотлар берилган. Ушбу маълумотларни бошқа манбалар билан биргаликда таққослаган ҳолда кўпгина тарихий масалаларга жавоб топса бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдурахмонов М. Зоҳидий А. Валидий-Тўғоннинг Туркистонга илмий сафари (1913-14 йиллар). Тошкент., 1997. 18
2. Бабаджанов Б.М. Кокандское ханство: власть, политика, религия. Токио-Ташкент, 2010.
3. Бейсембиев Т. Кокандская историография (исследование по источниковедению Средней Азии XVIII – XIX веков). Алматы. 2009. 131.
4. Байтанова Б.А. Древний Испиджаб. Средневековые города Южного Казахстана на Великом Шелковом пути. Шымкент-Алматы, 2003.
5. Воҳидов Ш. Қўқон хонлигида тарихнавислик (генезиси, функциялари, намояндалари, асарлари). Тошкент., 2011.
6. Иванов П.П. Сайрам: историко-археологический очерк // Сборник Туркестанского Восточного Института в честь проф. А.Э. Шмидта. Ташкент, 1923. С.46-56.
7. Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия Средазкомстарис, выпуск 3. Ташкент, 1923. С. 23-42.
8. Мирахмад Мирхолдор ўғли. Сайрам тарихи. Чимкент., 1991.



9. Мулла Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий. Факсимиле нашр. Кириш ва кўрсаткичлар тузувчи Ирода Қаюмова. Тошкент., 2016.
10. Муҳаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий // қўлёзма, Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Шарқшунослик институти фонди. №11108-432 в.
11. Муҳаммад Азизий (Фарғона чор мустамлакаси даврида). Нашрга тайёрловчилар, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари Ш. Воҳидов ва Д. Сангирова. – Тошкент: Маънавият, 1999. 112б.
12. Набиев Р. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худояр-хана). Ташкент., 1973. 15-16
13. Сайрам шаҳри хусусида рисолача // Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Шарқшунослик институти фонди. №640-59 в.
14. Сангирова Д. Муҳаммад Азиз Марғилоний ва унинг “Тарихи азизий” асари (Россия империяси мустамлакачилиги даврига оид муҳим манба). – Тошкент: “Адабиёт учкунлари” нашриёти, 2016.
15. Сарём шахрининг сағана ва мазорлари // қўлёзма. Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Шарқшунослик институти фонди. №3472-59 в.
16. Стори Ч.А. Персидская литература био-библиографический обзор. Часть III. Москва., 1972. 1193
17. Тулебаева Ж. Тазкираи машойихи Сарём // Имом ал Бухорий сабоқлари, 2/2002. – Б. 126-129.
18. Толебаева Ж. Сайрам тарихи тым теренде // АҚИҚАТ журнали. №1. 2003. Б. 62-69.
19. Чимкентга Русиянинг келиши ҳақида манзума // Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Шарқшунослик институти фонди. №12023-63 в.
20. Юсупов И.Ю., Мирзалиев Э.Ю. Наманган вилояти меъморий обидалари сирлари. Наманган., 2008.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI SAVDO VA MADANIY ALOQALARIDA JIZZAX VOHASINING TUTGAN O'RNI XUSUSIDA

*Saidov Javohir Olimjon o'g'li,
Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy tarix kafedrasi stajyor-
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Buyuk Ipak yo'li ustidagi chorrahada, qulay geografik hududda joylashgan Jizzax shahrining ham yoshi ming-ming yillar bilan o'lchanadi. Mazkur maqolada Amir Temur va temuriylar davri savdo va madaniy aloqalarida Jizzax vohasining tutgan o'rni haqidagi tadqiqotchining fikr-mulohazalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, voha, bronza davri, Ustrushona, Buyuk Ipak yo'li, Dizak, Zomin, "Boburnoma", "Ma'sir-i Buxoro", Tayzaq, Samarqand, Amir Temur, Ilono'tti, Mirzarabot, Uchtepa, sardoba.

AMIR TEMUR AND THE PERIOD OF THE TIMURIDS IN TRADE AND CULTURAL RELATIONS ABOUT THE PLACE OF JIZZAKH OASIS

*Saidov Javohir Olimjon,
Jizzakh State Pedagogical University Trainee-teacher of the Department of
General History*

Annotation: The age of the city of Jizzakh, located at the crossroads of the Great Silk Road, in a convenient geographical area, is measured by thousands of years. This article describes the opinion of the researcher about the role of Jizzakh oasis in trade and cultural relations of Amir Temur and the Timurid period.

Key words: Movarounnahr, oasis, Bronze Age, Ustrushona, Great Silk Road, Dizak, Zomin, «Boburnoma», «Ma'sir-i Bukhara», Tayzaq, Samarkand, Amir Temur, Ilono'tti, Mirzarabot, Uchtepa, cistern.

АМИР ТЕМУР И ПЕРИОД ТИМУРИДОВ В ТОРГОВО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ О МЕСТЕ ДЖИЗАКСКОГО ОАЗИСА

*Саидов Джавахир Олимжон,
Джизакский Государственный Педагогический Университет
Стажёр-преподаватель кафедры всеобщей истории*

Аннотация: Возраст города Джизак, расположенного на перекрестке Великого шелкового пути, в удобном географическом районе, измеряется тысячами лет. В данной статье изложено мнение исследователя о роли Джизакского оазиса в торговых и культурных связях Амира Темура и тимуридского периода.

Ключевые слова: Мовароуннахр, оазис, эпоха бронзы, Уструшона, Великий шелковый путь, Дизак, Зомин, «Бобурнома», «Масир-и Бухара», Тайзак, Самарканд, Амир Темура, Илонотти, Мирзаработ, Учтепа, цистерна.

Kirish. Keyingi yillarda O'rta Osiyo hududidagi ilk insoniyat manzilgohlari mintaqada yashovchi barcha xalqlarning ajdodlariga tegishli ekanligi, ularni birgalikda o'rganish lozimligi kun tartibiga chiqa boshladi. Ular qatori bugungi kunda O'rta Osiyoning uchta respublikasi O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston hududida joylashgan Ustrushona tarixini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega[3].

NATIJARLAR VA MUHOKAMA. Jizzax-O'zbekistonning eng qadimiy

shaharlaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi bir minginchi yillarda yuzaga kelgani ko'plab tarixiy manbalarda tilga olinadi. Boy tarixga ega bo'lgan shahar urbanistik jarayonining yuzaga kelishi bronza davriga borib taqaladi. Tarixchi-arxeolog olimlar tomonidan shaharning yoshini aniqlash, uning tarixiy obidalarini qoldiqlarini o'rganish borasidagi tadqiqot ishlari hamon davom etib kelmoqda[11].

Mavjud tarixiy manbalar Sharqni Fapb bilan bog'lagan Buyuk Ipak yo'li ustidagi chorrahada, qulay geografik hududda joylashgan Jizzax shahrining yoshi ming-ming yillar bilan o'lchanishidan dalolat beradi. Voha asrlar davomida turli mamlakatlar, hukmdorlar, bek-amaldorlar, olimu shoirlar, din rahnamolari, oddiy kishilar, xullas, barcha-barchaning diqqat-e'tiborini o'ziga tortib kelgan.

Tarix guvohlik beradiki, qadimgi fors podshohlari ahamoniylar, yunon-makedonlar, arablar, mo'g'ullar va nihoyat Rossiya imperiyasi hukmdorlari bilan ota-bobolarimiz o'rtasida Jizzax shahri uchun bir necha bor qirg'in-barot janglar bo'lib o'tgan va shahar batamom yakson qilib tashlangan[11]. Shaharning bunday janglarda bir necha marta vayron qilinganini aytish va uning adog'iga yetish qiyin. Ammo tarixda Dizak, Gazo, Tayzaq, Tuzixaq, Faknon va boshqa nomlar bilan shuhrat qozongan bu shahar har gal yonib vayron bo'lsa-da, o'z o'rnida yangidan tiklanavergan, gullab-yashnayvergan.

Darhaqiqat, Jizzax vohasi bosh shahrining ko'hna tarixidan guvohlik beruvchi Qaliya qal'asi va O'rda qal'asida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida hozirgi kungacha topilgan va topilayotgan toshdan, temirdan yasalgan mehnat qurollari, kulolchilik, zargarlik, temirchilik buyumlari, qadimgi qurol-yarog'lar, tangalar va boshqa ashyoviy dalillar, kiyim-kechak qoldiqlari ana shundan dalolat beradi.

Jizzax vohasi tarixi va ijtimoiy hayotiga oid ma'lumotlar Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida ham bayon qilingan. Bobur Mirzo o'zining ushbu asarida Jizzax, Zomin, Pishag'or, Ravot, Xo'jandda bo'lganligini yozib qoldirgan. Bobur 1501 yili Shayboniyxondan zarbaga uchrab, Andijonga qaytishida Jizzaxda bo'lganligini quyidagicha tavsiflaydi: "Kech nomoz digar Ilono'ttida tushub, ot o'lturib etini shishlab, kabob qilib, otni lahza tindirib otlanduk. Tongdin burunroq Xaliliya (hozirgi Qaliya qo'rg'oni hududi) kentiga kelib tushtuk. Xaliliyadan Dizak kelildi, ul fursatta Dizakta Xofiz Muhammadbek do'ldoyning o'g'li Tohir do'ldoy edi. Semiz etlar va mayda etmaklar arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon... Andoq usrattin mundoq va arzonliq va baliyattin mundoq amonliqqa kelduk", [2] - degan bitiklari Jizzaxning chorva, bog'dorchilik va poliz mahsulotlariga boy va arzonligi, xalqining mehmondo'stligiga berilgan baho hisoblanadi.

1992 yili chop etilgan, XV asr arab tarixnavisi Shahobuddin Axmad ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Ibrohim ibn Arabshoh qalamiga mansub "Ajoyib ul-maqdur fi-tarixi Taymur" ("Temur haqidagi xabarlarida taqdir ajoyibotlari") - "Amir Temur tarixi" nomli ikki jildli kitobning 2-jildida Ashpora amiri Ollohdodga Farg'ona amiri Xudoydod chopar orqali yuborgan maktubida Samarqand hukmdori Xalil Sulton huzuriga tez yetib borishini xabar qiladi. "Ollohdod kechayu kunduz (to'xtamasdan) yo'l yurib, nihoyat Xudoydodga yetib keladi. Xudoydod (uni) ko'rganidan shodlanib, uning siymosidan o'z maqsudi tomon yaqin kelgandek bo'ldi. Keyin ikkalalari Xo'jand daryosidan kechib o'tib, Samarqand atroflariga tomon yurdilar va hech bir kutilmagan g'afat paytida Tayzaq deb ataladigan bir joyga yetib keldilar"[3].

"Tayzaq" degani qayer bo'lishi mumkin? Shu o'y bilan kitobning oxirgi betlarida berilgan ma'lumotlar o'rganilganda, "Tayzaq" so'zining ustiga qo'yilgan 1130 raqamidagi izohda Tayzaq "hozirgi Jizzax nazarda tutilayotir" deb yozib qo'yilgani ma'lum bo'ladi[11].

Yana dalillarga murojaat qilamiz. Klavixo Amir Temur saltanati chegarasida ikkita Temur darvoza kirish va chiqish eshigi bo'lganligini eslatib o'tgan: "Kichik Hindistondan (Afg'onistondan) Samarqand saltanatiga kiriladigan boshqa yo'l bo'lmaganligi sababli, mazkur tog' yo'li Samarqand saltanati uchun muhofazaviy nuqta hisoblanadi. Mabodo Samarqand aholisi Hindistonga boradigan bo'lsa, ular uchun ham shu yo'ldan boshqa yo'l yo'q edi. Temurbek tasarrufida bo'lgan Temur darvoza unga katta foyda keltiradi, chunki Kichik Hindistondan (Afg'onistondan) Samarqandga va aksincha, undan boshqa mamlakatlarga yo'l olgan savvdogarlar faqat shu Temur darvozaadaan o'tadilar"[6].

Darhaqiqat, Markaziy Osiyo, xususan, hozirgi O'zbekiston hududi Amir Temur va temuriylar davrida xalqaro savdo va madaniy aloqalarda muhim o'rin tutganligi ma'lum. Amir Temur Movarounnahrda hokimiyatni o'z qo'lga olgach, markazlashgan hokimiyat tuzishga, xalqaro karvon yo'llari xavfsizligini to'liq ta'minlashga erishdi[1]. Shu tufayli ham XIV asrning 70-yillaridan boshlab Buyuk Ipak yo'lining Movarounnahr orqali o'tgan markaziy tarmog'i shimoliy yo'nalishiga qaraganda xalqaro iqtisodiy-madaniy aloqalarda muhim o'rin tuta boshladi. Movarounnahr bo'ylab xalqaro savdo karvonlari harakatining qaytadan jonlanishi shaharlar taraqqiyotiga, iqtisodiy-madaniy aloqalarning yuksalishiga olib keldi.

Bu davrda mamlakat poytaxti Samarqandni Movarounnahr va Xurosonning yirik shaharlari bilan bog'lovchi yo'llar mintaqadagi ichki savdo yo'llari tizimining bosh bo'g'inini tashkil etardi. Karvon yo'llarida xavfsizlikni ta'minlash sohasida olib borilgan tadbirlar, ko'plab yo'lbo'yi inshootlari (karvonsaroylar, sardobalar, ko'priklar va boshqalar) barpo etilishi, ichki va tashqi savdoni rivojlantirishning davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani Amir Temur davlati ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy yunalishlaridan edi.

Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yo'li o'zining yuqori taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Amir Temur saltanati rivojida Buyuk Ipak yo'lining alohida o'rni bo'lgani kabi, ushbu aloqa vositasining taraqqiyotida Amir Temur va temuriylar olib borgan siyosatning ham alohida o'rni bor. Amir Temur Buyuk Ipak yo'lining himoyachisi, quruvchisi va karvonboshisi bo'lgan.

Tarixdan ma'lumki, sivilizatsiyalar katta saltanat hududlarida, iqtisodiy va mintaqaviy barqarorlik hukm surgan, uzoqni ko'ra oladigan, xalq farovonligi yo'lida jiddi jahd ko'rsatgan, ilm-fan homiysi bo'lgan davlat rahbarlari davrida yaratilgan. Barcha sohalarga birdek e'tibor, ijtimoiy adolat tamoyili, tadbirkorlikning rivojlanishidan manfaatdorlik, umuman obod turmush konsepsiyasi Amir Temur siyosatining natijasi sifatida ikkinchi Renessansga asos bo'lib xizmat qilgan. 27 davlatni o'z ichiga olgan saltanatda ichki va tashqi savdo-sotiq almashinuvlari mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirishga muhim ijobiy ta'sir ko'rsatgan[9].

Bizga ma'lumki, o'rganilayotgan davrda Farg'ona vodiysidan Toshkent va Xo'jand orqali Samarqandga o'tgan yo'llardan ham izchil foydalanilgan. Qo'qon xonligi poytaxti va Farg'ona vodiysining boshqa savdo shaharlaridan Toshkentga qadimgi davrdan boshlab keng foydalanilgan Qamchiq dovoni orqali kelinardi. Toshkent-Samarqand yo'lining birinchi qismi Zangiota va Eski Toshkent orqali Chinozdagi kechuvgacha bo'lgan yo'l edi. Bu yerdagi kechuvdan o'rta asrlar davrida keng foydalanilgani ma'lum. XIX asr oxirlarida bu yerdagi paromda (barja) Sirdaryodan o'tilgan. Chinozda boshlangan yo'l Mirzacho'dagi eng yirik manzil bo'lgan Mirzarabotgacha ikkiga bo'lingan. Shimoliy tarmog'i bir necha quduqlar orqali, janubiy tarmog'i esa bir necha quduqlar va Abdullaxon II davriga oid Yakka sardobasi orqali Mirzarabotga olib kelgan. Mirzarabotda sifatli pishiq g'ishtdan

kurilgan to'rtburchak shaklidagi katta rabot va sardoba bo'lib, ular Amir Temur yoki shayboniy Abdullaxon II tomonidan barpo etilgani haqida qarashlar mavjud[5].

XIX asrda bu yo'l orqali o'tgan rus harbiylaridan biri Mirzarabotni uzoqdan katta teatr binosiga o'xshatganligidan uning o'z davri uchun mahobatli binolardan bo'lgani haqida xulosa qilish mumkin[8]. Chinoz va Jizzax oralig'ida Amir Temur davriga oid yana bir sardoba - Yog'ochli sardobasi va buloq suvi mavjud Uchtepa deb atalgan manzil bo'lgan[10]. XIX asrda bu cho'ldagi sardobalar qarovsiz holga kelib qolganligi, yo'llardagi quduqlar suvi ichishga unchalik yaroqli bo'lmaganligi bois Mirzacho'ldan o'tishda yo'lovchilar va karvonlar o'zlari va ulovlari uchun suv zaxirasini olishga majbur bo'lganligini, umuman, Chinozdan Jizzaxgacha bo'lgan masofani karvonlar ikki kunda (Chinozdan Mirzarabotgacha bir kun, bu yerdan Jizzaxgacha yana bir kun) bosib o'tishganini rus manbalari alohida qayd etadi[8].

Mintaqaning muhim savdo yo'llari kesishgan chorrahada joylashgan Jizzaxda Farg'ona vodiysi Xo'janddan O'ratepa orqali keluvchi karvon yo'li Toshkentdan Mirzacho'l orqali kelgan yo'lga qo'shilib, bu yerdan Samarqandga va Nurota tog'ining shimolidagi tekislik bo'ylab Nurotaga boruvchi yo'l boshlanardi. Jizzaxdan Samarqandga asosiy yo'l Ilono'tti darasi orqali o'tilgani ma'lum. Bu yo'l Farg'ona va Toshkentdan Samarqandga aravalar bilan borishga imkon bergan yagona yo'nalish bo'lgani bois, bu daraning ahamiyati nihoyatda katta edi. Bu daradan sharqda Turkiston tizmasiga kiruvchi Sangzor, g'arbda Nurota tog' tizmalari boshlanganligi bois Toshkent va Farg'onadan mintaqaning janubiy hududlariga Jizzax orqali boruvchi aravalar o'tishi mumkin bo'lgan yagona yo'l- bu dara orqali o'tgan.

Nurota tog'larida Zarafshon vohasiga o'tuvchi bir necha dovonlar qadimdan o'zlashtirilgan bo'lsa-da, ulardan arava yura olmagan bois faqat piyoda yoki ot-ulovlardagina o'tish mumkin edi. Jizzaxdan g'arbdagi birinchi dovon Bir eshak yo'l (20 verst), ikkinchisi undan 20 verst uzoqlikdagi Kumbel-qo'ytosh bo'lib, undan Nurek qishlog'i yaqinidagi Omondaraga tushilgan[8].

Qo'qondan Xo'jand, O'ratepa va Jizzax orqali Samarqandga keluvchi yo'l tafsilotlari Mir Izzatulloning "Ma'sir-i Buxoro" ("Buxoroga sayohat") asarida ham keltirib o'tiladi. Unga ko'ra, Jizzaxdan keyin Ilono'tti darasidan o'tilib Yangiqo'rg'on, Mullabuloq, Qo'shko'prik va Qoraqalpoq kabi yirik qishloqlar orqali Samarqandga borilgan[4].

Hind sayyohi Jizzax-Samarqand oralig'ida joylashgan Ilono'tti darasining nomlanishiga to'xtalib, bu dara orqali yoz oylarida ulkan miqdordagi ilonlar o'tishi bois dara shunday nomlanganini, uning sayohati qish fasliga to'g'ri kelganligi uchun ilonlarni ko'rolmaganligini afsus bilan qayd etadi. Samarqandga borishda Jizzax bekligiga tegishli Yangiqo'rg'onida to'xtagan Mir Izzatullo, uning yaqinida eski bir qo'rg'on xarobasi mavjudligini, Mullabuloq (Buloqi Mulla) esa o'zining bulog'i bilan mashhurligini yozadi. Mir Izzatullo hisobotida Samarqanddan Buxoroga bo'lgan savdo yo'li Kattaqo'rg'on va Karmana orqali o'tishi qayd etilib, Buxoro xonligining ikki yirik poytaxt shahri bo'lgan Samarqand va Buxoro oralig'ida joylashgan boshqa katta va kichik qishloqlar hamda yo'l bo'yi inshootlar (Xonrabot, Raboti Abdullaxon va boshqalar) haqida ham ma'lumotlar keltiriladi.

Shu tariqa, so'nggi O'rta asrlarda ham mintaqadagi o'rta asrlarda shakllangan aloqa-savdo yo'llaridan foydalanish davom etdi. Mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyat tufayli ularning ayrim tarmoqlaridan foydalanish holatining ma'lum vaqt to'xtab qolganligi holatlari ham kuzatilsa-da, mazkur yo'llar bu davr O'rta Osiyodagi o'zbek xonliklarining ichki va o'zaro aloqalarida muhim o'rin tutib keldi[4]. Mintaqadagi ichki tranzit yo'llarning ayrim yo'nalishlari esa, tashqi iqtisodiy-madaniy munosabatlarda

avvalgidek asosiy ahamiyatga egaligicha qoldi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va temuriylar davri Buyuk Ipak yo'li faoliyatining so'nggi va rivojlangan bosqichi bo'ldi. Savdo yo'llarida xavfsizlikning ta'minlanishi, savdo-sotiqning davlat tomonidan rag'batlantirilishi, shaharlarning savdo markazlari sifatidagi ahamiyati oshishi ichki va tashqi, iktisodiy-madaniy aloqalar rivojiga olib keldi. Xalqaro aloqalarning yangi yo'nalishlari shakllandi va rivojlandi. Buyuk Ipak yo'lining mamlakatimiz hududi orqali o'tgan markaziy yo'nalishlari faoliyati rivojlandi. Albatta ushbu yo'lining sermazmun faoliyatida Jizzax vohasi ham o'ziga xos o'rin tutdi. Buni yuqorida ko'rsatilgan dalillar ham isbotlab turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Agzamova G.A. Savdo yo'llari // Temur va Ulug'bek davri tarixi. Mualiflar jamoasi. Toshkent, 1996.
2. Bobur 3. M. "Boburnoma". T., 2002.
3. Ibn Arabshoh. Ajoyib ul-maqdur fi-tarixi Taymur (Amir Temur tarixi), 2-jild. T.: "Mehnat", 1999.
4. Mavlonov O'. Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari: shakllanish va rivojlanish bosqichlari. T.: "Akademiya", 2008.
5. Masson M.E. Problema izucheniya sistern-sardoba. Tashkent, 1935.
6. Rui Gonsales de Klavixo. Samarqandga-Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406-yillar). T.: "O'zbekiston", 2010.
7. Toshboev F.E. Qadimgi Ustrushona chorvadorlari madaniyati (arxeologik manbalar asosida). T.: "Fan va ta'lim", 2022. B.6.
8. Xoroshxin A.P. Sbornik statey, kasayushixsya do Turkestanskogo kraya. SPb., 1876.
9. O'ljaeva Sh.M. Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk Ipak yo'li <https://staff.ttiame.uz/storage/users/416/articles/CEZ7S4sj3bq7OjhTFAEnlYmliYrz4yMaFZxQqEXP.pdf>
10. Qudratov S. Sardobalar o'lkasi. T.: "Fan", 2001.
11. Haydarov H, Usmonov Q. Jizzax tarixi (Jizzax shahri haqida tarixiy lavha va xotiralar). T.: "O'qituvchi", 2009.

BUXORO TO'QIMACHILIK KOMBINATIDA MUTAXASSISLARNING O'RNI VA OILALARINING ISH BILAN TA'MINLANISHI

*Utayeva Feruza Xolmamatovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

*Teshayeva Yulduz Hakim qizi,
Buxoro davlat universiteti 2- kurs magistr
0000-0003-1759-5365 2*

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Yengil sanoatning muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan to'qimachilik sanoati tarixiga to'xtalib o'tilgan. To'qimachilik sanoati ekologiyaga ko'p salbiy oqibatlari bo'lmaganligi sababli, aynan, aholi istiqomat qiladigan hududlarda to'qimachilik fabrikalari qurilgan. Jumladan, Buxoro to'qimachilik kombinati Buxoro shahrida aholi istiqomat qiladigan maydonga yaqin joyda 76 gektar maydonga inshootlar qurilib, fabrikalarda paxtadan ip-gazlama ishlab chiqilib, ko'plab oilalar ish bilan ta'minlangan. Qarovsiz va tashlandiq joylar o'zlashtirilib, yirik Buxoro to'qimachilik kombinati bunyod etilgan. Shaharni bevosita qishloq va tumanlar bilan bog'lovchi ishlab chiqarishga moslashtirilgan fabrikalar faoliyat yurita boshladi. O'zbekiston yengil sanoati vazirligi rahbarligida respublika viloyatlaridagi to'qimachilik fabrikalar bilan hamkorliklar o'rnatilgan. Maqolada, aholining moddiy ehtiyojlarini rivojlantirishga xizmat qilgan jihatlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: To'qimachilik sanoati, mutaxassis, oilalar, aholi, ip-gazlama, fabrika, mexanika zavodi, ishlab chiqarish, ixtisoslik.

РОЛЬ СПЕЦИАЛИСТОВ И ТРУДОУСТРОЙСТВО СЕМЕЙ НА БУХАРСКОМ ТЕКСТИЛЬНОМ КОМБИНАТЕ

*Утаева Феруза Холматовна
доцент Бухарского государственного университета*

*Тешаева Юлдуз Хаким кызы
Бухарский государственный университет 2 курс магистр*

Аннотация: В этой статье рассматривается история текстильной промышленности, одной из важнейших отраслей легкой промышленности. Поскольку текстильная промышленность не имеет большого негативного воздействия на экологию, именно в густонаселенных районах были построены текстильные фабрики. В частности, вблизи жилого района Бухарский текстильный комбинат в городе Бухара на площади 76 гектаров были построены объекты, на фабриках была разработана хлопчатобумажная пряжа, многие семьи получили работу. Были освоены заброшенные и заброшенные места и построена крупная Бухарская текстильная фабрика. Начали работать приспособленные к производству заводы, напрямую связывающие город с селами и районами. Под руководством Министерства легкой промышленности Узбекистана налажено сотрудничество с текстильными фабриками в регионах республики. В статье показаны аспекты, которые служили развитию материальных потребностей населения.

Ключевые слова: Текстильная промышленность, специалист, семьи, население, пряжа-газирова, фабрика, механический завод, производство,

специализация.

THE ROLE OF SPECIALISTS IN THE BUKHARA TEXTILE COMBINE AND THE EMPLOYMENT OF FAMILIES

Utayeva Feruza Kholmamatovna
associate professor of Bukhara State University

Teshayeva Yulduz Hakim qizi
Bukhara State University 2nd year magistr

Abstract: This article examines the history of the textile industry, one of the most important branches of light industry. Since the textile industry does not have a large negative impact on the environment, it was in densely populated areas that textile factories were built. In particular, facilities were built near the residential area of Bukhara Textile Mill in the city of Bukhara on an area of 76 hectares, cotton yarn was developed in factories, many families got jobs. Abandoned and abandoned places were reclaimed and a large Bukhara textile factory was built. Factories adapted for production began to work, directly connecting the city with villages and districts. Under the leadership of the Ministry of Light Industry of Uzbekistan, cooperation has been established with textile factories in the regions of the republic. The article shows the aspects that served the development of the material needs of the population.

Key words: Textile industry, specialist, families, population, yarn-soda, factory, mechanical plant, production, specialization.

KIRISH XX asrning ikkinchi yarmida Buxoro viloyatida gaz, neft, kimyo, yengil sanoat, energetika, mashinasozlik, sanoat materiallarini qayta ishlash va tayyorlash, uy-joy qurish, ip-yigiruv sohalari va boshqa sanoat tarmoqlari nisbatan taraqqiy etganligi, shuningdek, viloyat xalq xo'jaligi taraqqiyoti rejalarida to'qimachilik sanoatini rivojlantirish, mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyojni talab darajasiga yetkazish uchun Buxoroda texnika instituti, texnikumlar, maxsus kurslar tashkil etilib, amaliyot va tajriba almashinish jarayonlariga e'tibor qaratilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Buxoro ip-gazlama kombinatida ishlab chiqarish faoliyati yuqori bo'lishi uchun salohiyatli va yetuk ishchi xodimlarni tayyorlashda juda katta samarali ishlar qilingan. O'zbekiston SSR Yengil sanoat vazirligining 1971-yil 17-dekabr 514-raqamli buyrug'i asosida 1972-yil 21-iyuldan ikki yilga Toshkent to'qimachilik kombinatiga 47 kishi o'qish va ishlab chiqarish amaliyotida qatnashish uchun, 197-yil 17-fevralda 15 nafar yoshlar bir yilga 7-kasb-hunar bilim yurtida o'qib, Farg'ona viloyatidagi to'qimachilik kombinatida tajriba o'ttirish uchun yuborilgan.

Farg'ona viloyatidagi 7-kasb-hunar bilim yurtidan Buxoro ip-gazlama kombinatiga 1972-yil 18-iyuldan 25-dekabrgacha 11 nafar kishi qurilish ishlarida amaliyot o'tash uchun kelgan. Amaliyot davomida soatbay hisobidan ularning har biriga 37 so'm 2 tiyin va 25 foiz mukofot pullari berilgan. Ular 5-toifali yigiruvchilar bo'lib, jumladan, Firuza Aybusheva, Zuhra Mamadova, Muqaddas Tuxtayeva, Sayyora Raupova va Natalya Makarovalar. 1972-yil 20-iyulda bir yilga 110 kishi Farg'ona viloyatiga 7-kasb-hunar bilim yurtida o'qish uchun yuborilgan.

Buxoro ip-gazlama kombinati direktori U. Umarbekov tomonidan 1973-yil 2-dekabrda Namangan to'qimachilik kombinatiga bir yil muddatga o'quv mashg'ulotlarini tajribada qo'llash uchun 19 kishi yuborilgan, ularga har oy 45 so'm

maosh to'langan.

Buxoro ip-gazlama kombinatini qurilish ishlari shiddat bilan ketayotgan bir vaqtda malakali kadrlarni tayyorlash uchun 1972-yilda Buxoro shahrida kombinat negizida 100-sonli Yengil sanoat texnikumi ochilgan. Texnikum talabalaridan 11 kishi Toshkent to'qimachilik kombinatiga ish o'rganishga yuborilgan. Ularga 72 so'm oylik to'langan.

100-sonli Yengil sanoat texnikumida Buxoro ip-gazlama kombinat homiyligida to'rt qavatli yotoqxona binosi, 300 o'rinli oshxona, ikki qavatli jamoat binosi, ikkita sport zal, to'rt qavatli o'quv binosi va ikki qavatli o'quv ustaxonalari qurib ishga tushirilgan. Texnikumda sport bazasi yildan-yilga yaxshilanib borishiga erishilgan. Texnikumga viloyatning turli hududlaridan maktabning 8-10-sinflarni bitirgan qizlar, majburiy harbiy xizmatdan qaytgan yigitlar qabul qilingan. Talabalarga 70 so'm miqdorida oylik to'langan, turar-joy bilan ham ta'minlangan. 1977-yil noyabr oyida texnikumda 125 talabaga mo'ljallangan yangi yo'nalishlar ochilgan. Paxta yigirish yo'nalishida 50 ta talaba, tola sifatini aniqlash yo'nalishida 50 ta talaba va gazlama pardoqlash yo'nalishida 25 ta talaba tahsil olishni boshlagan.

1979-yilgi hisobotlarga ko'ra texnikumda 1972–1979-yillar davomida 2370 dan ortiq yosh malakali kadrlarni tayyorlab, ular amaliyotlarini Buxoro ip-gazlama kombinatida bajargan. Texnikumni tamomlagach kombinatda ish faoliyatlarini davom ettirganlar. 1980–1982-yillar davomida texnikum va kombinat o'rtasida hamkorlik yaxshi yo'lga qo'yilgan. 1983-yildan texnikumda “Tikuvchilik” mutaxassisligi bo'yicha kadrlar tayyorlana boshlagan.

1979-yilda Buxoro to'qimachilik kombinatining tibbiy-sanitariya qismida moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, kombinatni tibbiyot xodimlari bilan ta'minlash, fabrika ishchi va xizmatchilariga tibbiy xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan. Buxoro to'qimachilik kombinati yonida tashkil etilgan tibbiyot bo'limida tibbiy yordam sifati, diagnostika va davolash usullari yaxshilangan. Travmatologiya, tomoq-burun, tug'ruq va ginekologiya bo'limlarida yangi murakkab jarrohlik turlarini amalga oshirish uchun mutaxassislar taklif qilina boshlagan.

Toshkent Politehnika institutining Buxoroda kechki umumtexnika fakulteti o'z faoliyatini 1959-yildan 1972-yilgacha davom ettirib, 1972-yildan boshlab Toshkent Politehnika institutining filialiga va 1978-yildan Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat texnologiya institutiga aylantirilgan.

Buxoro ip-gazlama kombinatini qurishda maxsus mutaxassis quruvchilarga hamda malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoj va talab ko'payganligidan Toshkent Politehnika institutining filiali bo'lib kelgan institut 1978-yil sentabrdan boshlab Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat texnologiya instituti sifatida mustaqil ish yurita boshlagan. Buxoroda ish boshlagan institutning rektori O'zbekiston Respublikasi FA akademigi Nusrat A'zamovich Parpiyev tayinlangan. Buxoro viloyati to'qimachilik sanoatini turli sohalar bo'yicha malakali mutaxassislar bilan ta'minlashda bu institutning o'rni ahamiyatlidir.

Institutda To'qimachilik va yengil sanoat fakulteti 1979-yilda tashkil etilgan bo'lib, o'quv jarayonlarini takomillashtirish uchun amaliyotlar tajribali ustozlar boshchiligida Buxoro ip-gazlama kombinatida amalga oshirilgan. 1979-yildan “To'quvchilik”, “Yigiruv” mutaxassislari bo'yicha malakali kadrlar tayyorlangan bo'lsa, 1982-yildan boshlab “Tikuvchilik mahsulotlari texnologiyasi”, “Yengil sanoat mashina va apparatlari” mutaxassislari bo'yicha to'qimachilik sanoatini turli tarmoqlarini rivojlantirish uchun malakali kadrlar tayyorlashga kirishilgan. To'quvchilik sohalarini rivojlantirish uchun Moskva davlat dizayn va texnologiya

universiteti va Ukraina institutlarida chop etilgan o'quv adabiyotlari va jurnallar bilan fakultet va kafedralarning fondi boyitilgan.

O'zbekiston SSR Yengil sanoati vaziri M.X. Qurbonov tomonidan chiqarilgan 1983-yil 7-sentabr 360-sonli buyruq asosida Urganch ipak o'rash fabrikasida, Toshkent chinni zavodida va filiallarida, 8-mart nomidagi Samarqand tikuvchilik ishlab chiqarish birlashmasi va filiallarida, Toshkentdagi 2-son Yangiyo'l poyabzal fabrikasida Buxoro to'qimachilik kombinati uchun kadrlar tayyorlashda hamkorlik shartnomalari tuzilgan. 1983-yilda Buxoro to'qimachilik kombinati to'quvchi, tikuvchi va ishchilari malakasini oshirish uchun shartnomada ko'rsatilgan viloyatlarga borib tajribalarini oshirganlar.

Kombinatda ishchi va muhandis-texnik xodimlarning ilmiy-texnikaviy bilimini yuksaltirishga katta e'tibor qaratilgan. Kombinat majlislarida yillik va istiqbolli texnik-ijtimoiy rivojlantirish rejasining bajarilishining borishi ko'rib chiqilgan. Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash, avtomatlashtirishni joriy etish rejalarini amalga oshirish bo'yicha kombinat va oliy dargohlar o'rtasida ilmiy tadqiqot ishlari olib borish uchun shartnomalar tuzilgan. 1982–1983-yillarda Toshkent to'qimachilik instituti va Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat instituti olimlari, Buxoro ip-gazlama kombinatining filiali G'ijduvon ip-yigiruv fabrikasida "Yigiruvni takomillashtirish" yo'nalishida o'zaro hamkorlik ishlari olib borilgan. Bu hamkorlikning iqtisodiy samarasi natijasida ishlab chiqarish 1984-yilda 60 ming so'mni tashkil etgan.

Oliy o'quv yurtlari va texnikumlarda o'qishni davom ettirish istagi bilan maydonga chiqqan yoshlar ishdan ajralmagan holda Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat institutining Yengil sanoat fakultetida kechki ta'limda o'qishgan. Buning uchun kombinat tegishli sharoitlarni yaratib bergan. Birinchi yigiruv-to'quv fabrikasining yigiruv sexi boshlig'i A. Boltayev, shu fabrikaning tarash sexi boshlig'i N. Bobomurodov, to'quv sexi boshlig'i X. Mavlanov, Sh. Norov, to'quvchi R. Esanova, I. Rahmatova, usta yordamchisi A. Teshayev, yigiruvchi R. Nazarova va boshqa ko'plab ilg'or ishchilar ishdan ajralmagan holda o'qishni davom ettirganlar.

1979-yil davomida 5000 dan ortiq maktab o'quvchilari kombinat rahbariyati tomonidan kombinat bilan tanishtirilgan. Buxoro shaharida joylashgan 18-maktab, 38-maktab va viloyatdagi ko'plab maktablarda, boshqarmalarda mehnat va kasb-hunarga yo'naltirish burchaklari tashkil etilgan. Bunday burchaklarda ko'rgazmali qurollar, ishlab chiqarilgan mahsulotlardan namunalar va ishchilarning ish jarayonidagi fotosuratlar bo'lgan. Bundan maqsad to'qimachilik kombinatiga o'quvchilarni qiziqish va istaklarini oshirishdan iborat bo'lgan. 1979-yil 15–25-may kunlari shahar maktablarining 1980 ta o'quvchilar ota-onalari bilan birga kombinatga sayohatga kelishgan. Ushbu yilning 11-maydan 9-iyuligacha bo'lgan yozgi ta'tilda kombinatda 600 ta katta yoshdagi maktab o'quvchilari va talabalar guruhi amaliyot o'tab o'z mehnatlari bilan ishtirok etganlar. O'quvchilarning ko'pchiligi o'quv yili boshlangunga qadar kombinatda ishlash uchun qolgan. Shaharda maktab o'quvchilari uchun ikkita o'quv kursi tashkil etilgan. Buxoro shahridagi 12-maktabda to'qimachilik sir-asrorlari va tajribalari haqida to'garak tashkil etilgan. Maktab o'quvchilari darsdan keyin to'quvchilik va yigiruv ishi bo'yicha shu maktabda tashkil etilgan o'quv markaziga borganlar.

To'qimachilik kombinatining fabrika vakillari tomonidan shahar va viloyatdagi maktab bitiruvchilari o'rtasida yoshlarni kasbga yo'naltirish bo'yicha tadbirlar muntazam olib borilgan. To'qimachilik fabrikasida ishlab, o'qishni davom ettirish istagida bo'lgan ishchi-xizmatchilarni Yengil sanoat texnikumiga, Buxoro oziq-ovqat va yengil sanoat texnologiya institutiga o'qishga yo'llanmalar berilgan.

Ishlab chiqarish jarayonlarida kadrlar masalasi asosiy o'rinni hal qilishini anglagan rahbariyat kasaba uyushma, komsomol tashkilotlari ularni tayyorlash masalalariga jiddiy e'tiborini qaratgan. 1980-yildan boshlab Yengil sanoat texnikumida har yili 500 dan ortiq muhandis-texnik xodimlar tayyorlash rejaga kiritilgan. 1980–1986-yillarda Yengil sanoat texnikumida 3000 dan ortiq, tumanlardagi kasb-hunar bilim yurtlarida 2000 dan ortiq to'quvchi ishchilar tayyorlangan. O'rtacha 1977–1985-yillarda Buxoro texnologiya institutining kechki bo'limida 250 dan 350 nafargacha kombinat ishchilari tahsil olib malakasini oshirgan.

Ishchi xodimlarga zaruriy sharoitlar yaratish maqsadida ularning madaniy hordiq chiqarishlari uchun 1986-yil kombinatda Sadridin Ayniy nomidagi viloyat musiqali drama teatri aktyori F. Abdullayev rahbarligidagi "Bahor" xalq teatri, "Tong" vokal-cholg'u ansambli, "Go'zal" xalq ansambli faoliyat ko'rsatgan. 30 dan ortiq kombinat ishchilari madaniyat texnikumi o'qituvchisi A. Gelfand rahbarligida havaskor kinostudiya faoliyat yuritgan.

Kombinat jamoasida ko'plab tashviqot-targ'ibot va tashkiliy ishlar "Buxoro to'qimachisi" gazetasi tomonidan olib borilgan. 1978–1981-yillarda gazetada 5 ta ishchi muxbir bo'lgan bo'lsa, 1991-yillarda ishchi va muxbirlar soni 200 ga yetgan. "Buxoro to'qimachisi" gazetaning rahbari V. Yusupov, 1986-yildan esa tajribali jurnalist B. Gulomov muharrir bo'lib ishlagan. Gazeta tahririyatining a'zolari ishchilar, yigiruvchilar, to'quvchilar, chilangarlar va hunarmandlar bo'lgan. Gazeta tahririyati viloyat va respublika matbuot organlari bilan ijodiy hamkorlikda bo'lib, ko'rik-tanlovlarda qatnashib kelgan. 1978–1985-yillarda gazetaning asosiy e'tibori ishchilar, tashabbuskorlar, musobaqa yetakchilari va ishlab chiqarish sur'atlari haqidagi ma'lumotlar berishga qaratilgan.

Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashda yengil sanoatning tarmog'i bo'lgan to'qimachilik fabrikalari muhim yetakchilardan hisoblangan. Maxsus va qisqa kurslarda ularga to'qimachilik sirlari o'rgatilib ish bilan ta'minlangan.

Kadrlar tayyorlash borasida 1982-yilda kombinat ishchilaridan 1003 kishi maxsus kurslarda malakasini oshirgan. Sanoat texnika kurslarida 530 kishi o'z malakasini maxsus maqsadli kurslarda oshirgan. Maktab bitiruvchilaridan reja asosida 400 kishi ishga olingan. Ular kombinatda tajribasiga qarab taqsimlangan. 1982-yilda 301 nafar yigiruvchi, 481 nafar to'quvchi va 148 nafar kir yuvuvchi bo'lib ishga kirgan.

SSSR Vazirlar Kengashining 1977-yil 22-dekabrda qarorlariga muvofiq umumta'lim maktablari o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalash hamda ularni mehnatga tayyorlashni yanada takomillashtirish yuzasidan amaliyot ishlar Buxoro ip-gazlama kombinatida amalga oshirilgan. Buxoro ip-gazlama kombinatida maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish va mehnatga o'rgatish bo'yicha kengash tashkil etilgan bo'lib, direktorning kadrlar bo'yicha o'rinbosari O.F. Kenjayeva maktab bilan kasbga yo'naltirish ishlarini homiylikdagi 30-maktab bilan hamkorlik olib borilgan. 1977-yildan buyon to'quvchilik yigiruvchilik kasblari o'rgatib kelingan. 1977–1982-yillar davomida 9-10-sinf o'quvchilaridan 470 nafar bitiruvchilarga nazariy va amaliy tajribalarni o'rgatish uchun maxsus ustalar amaliyotdan dars berganlar.

Kombinatda 1982-yil 6-maydan 18-maygacha "Ochiq eshiklar kuni" tashkil etilgan. Unda 1896 nafar o'rta maktab o'quvchilari va 1800 nafar o'quvchilarning ota-onalari ishtirok etganlar. 1982-yil iyul oyida to'qimachilik fabrikalarida eng yaxshi ishlagan maktab o'quvchilarining ota-onalari bilan radio eshittirishlar uyushtirilgan. 1982-yilda ikkinchi yigiruv-to'quv fabrikasi uchun yangi ishchilarni ishga olish va o'qitish bo'yicha samarali ishlar amalga oshirilgan. Reja bo'yicha 1137 kishi nazarda tutilgan bo'lib, o'qitish 100-sonli Yengil sanoat texnikumida amalga

oshirilgan.

Kombinatda yoshlarni g'oyaviy-siyosiy tarbiyalashga katta e'tibor qaratilgan. Komsomol yoshlar guruhlarini tuzilib, ularga yigiruv-to'quv sohalarini takomillashtirish bo'yicha targ'ibotchi guruhlarida kadrlar tayyorlanib borilgan. 1983-yilda komsomol yoshlar guruhlarida 3 mingdan ortiq kishi faoliyat olib borgan. Komsomol tashkilotlarida 1200 nafar talaba bo'lib, har bir talaba rejadani tashqari jamg'armalar fondini yaratishda faol ishtirok etganlar. Moskva shahrida bo'lib o'tilishi rejalashtirilgan Butunjahon yoshlar va talabalar festivalini munosib kutib olishga qaror qilingan. O'zbekiston to'qimachilik sanoatining rivojiga hissa qo'shishni komsomol yoshlar va talabalar o'zlarining burchlari deb bilishgan. Kombinat yoshlari ko'p marta ommaviy shanbalik o'tkazib, festival fondiga 20 ming so'mdan ortiq mablag' o'tkazganlar. Biroq yoshlar tashkilotlari faoliyatiga kombinat tomonidan yetarlicha e'tibor berilmagan. Kombinat yoshlarining keng qamrovli rejali tadbirlari hamma vaqt ham amalga oshirilmagan.

To'qimachilik kombinatining yigiruvchisi B.D. Istamova 180 nafar xotin-qizlarga o'rnatilgan sifatida fidoyilik bilan mehnat qilgan. U kasb-hunar bilim yurtini tamomlagach Buxoro ip-gazlama kombinati ishga tushirilgan dastlabki kunlarda ishga kirgan. Me'yori bo'yicha ish vaqtidan oqilona foydalanish, ilg'or tajribalarni tezkorlik bilan qo'llash, xizmat ko'rsatish sohasini kengaytirish va belgilangan rejani ortiqcha bilan bajarish uchun mehnatini ayamagan. Topshiriqni 130–140 foizga bajarib, faqat a'lo sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishga erishgan.

1987-yilda oliy o'quv yurti va texnikum talabalaridan 811 kishi, shundan Buxoro to'qimachilik kombinatida 263 kishi, Vobkentda 136 kishi, G'ijduvonda 40 kishi, Olotda 230 kishi va Qorako'lda 40 kishi amaliyotni o'tagan. Bundan tashqari, kombinat tomonidan Kalinin, Toshkent, Donesk va Litvada bo'yash va pardozlash fabrikalariga 102 nafar ishchi mahoratini oshirish uchun yuborilgan. 1988-yilda bundan ham ko'proq ishchilar tayyorlangan. 874 kishidan Buxoro to'qimachilik kombinati uchun 664 kishi, filiallar uchun 190 kishi, 1989-yilda 900 ishchi o'qitilgan va tajribalarini Buxoro to'qimachilik kombinatida oshirgan. 1987-yil 3-iyulda Yo'ldosh Oxunboboyev nomidagi Toshkent xalqlar do'stligi ordeni To'qimachilik va yengil sanoat instituti rektorining yo'llanmasi bilan "To'qimachilik materialshunosligi" fakultetida o'qigan talaba R.B. Qurbonov G'ijduvon ip-yigiruv fabrikasiga tavsiyanoma bilan ishga yuborilgan. Oliy dargohda olgan bilimlarini ip-yigiruv fabrikasida ishlab tajriba o'rttirgan.

Xulosa. Xulosa o'rni shuni ta'kidlash kerakki, ko'p millatli Buxoro xalqi to'qimachilik sanoati korxonasida ishlab ish tajribasini o'rttirgan. Kombinat homiylikida ko'pgina bilim yurtlari, maktablar, tibbiyot maskanlari va madaniy maskanlar qurilgan. Kombinat ishchilari ish tajribasini o'rttirish uchun respublikaning turli viloyatlaridagi to'qimachilik kombinatlariga amaliyotga yuborilgan. Hattoki yozgi uch oylik ta'tilda talabalar va maktabning yuqori sinf o'quvchilari kombinatda ishlab tajriba o'rttirib o'z mehnatlari bilan Buxoro to'qimachilik sanoatini salmog'ini oshirishga hissa qo'shgan.

Tavsiyalar. Tanlangan mavzu bo'yicha to'plangan ma'lumotlar asosida to'qimachilik sanoatining rivojlanishida xotin-qizlarning o'rni yoki mutaxassisning ahamiyatli tomonlarini tahlil etuvchi ilmiy anjuman o'tkazish maqsadga muvofi. Iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish uchun xalqaro hamkorlikda investitsiyalar kiritilgan va bu haqida xalqaro ilmiy anjuman tashkil qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Сааков В. В Сотни адресов (История Бухарского текстильного комбината)



–Ташкент: Мехнат, 1991. – С. 45.

2. Исмоилова Г. Ўзбекистонда хотин-қиз ишчи кадрлар тайёрлаш. – Тошкент: Ўзбекистон, 1983. – Б. 22.

3. Бухарское городское училище №100 // Текстильщик Бухары, 9 июня 1979 года.

Ўзбекистон тўқимачилик саноатининг ривожланиши. – Тошкент: Ўзбекистон, 1983. – Б. 15.

5. Buxoro viloyat davlat arxivi, 1362 - fond, 1 - ro'yxat, 137 - yig'ma jild, 137 - varaq.

6. O'zbekiston milliy arxivi, P – 2792 - fond, 1 - ro'yxat, 108 - yig'ma jild, 124 - varaq.

7. Buxoro viloyat davlat arxivi, 1 - fond, 1 - ro'yxat, 2 - yig'ma jild, 85 – 98 - varaqlar.

8. Utayeva FX To'qimachilik sanoatini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash.// ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 18 (18) 2022.

9. Utayeva FX MUSTAQILLIK YILLARIDA BUXORODA TO'QIMACHILIK SANOATINING RIVOJLANISHI // ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 18 (18) 2022.

10. БУХОРОДА ИП-ГАЗЛАМА КОМБИНАТИ ҚУРИЛИШ ТАРИХИ // ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 10 (10) 2022.

**БЎЛАЖАК ТАРИХЧИЛАРДА ТАРИХИЙ ОНГНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ АСОСИДА ИНФОРМАЦИОН-АНАЛИТИК
КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК
ТИЗИМИ МАСАЛАСИГА ДОИР**

Сиддиқов Илёсжон Бахромович
Фаргона давлат университети доценти,
фалсафа фанлари доктори (DSc).

Аннотация. Тарихий онг ижтимоий онгнинг муҳим шаклларида биридир. У шахснинг англаш жараёни натижаси сифатида намоён бўлади. Тарихий онг инсонда ўзининг ўтмиш ҳақидаги фикри ва қарашларини акс эттирувчи элементлар мавжудлигини ифода этадиган туйғу эканлигидан келиб чиқиб, мазкур мақолада унинг тарихий тасаввурлар асосида юзага келиши, мазкур жараёнда тарихий далилларнинг ўрни ва роли, тарихий онг шакллантириш тарихий тушунчаларни ўзлаштиришда намоён бўлиши каби фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Калит сўз ва иборалар: ижтимоий тараққиёт, тарихий, маданий ва маънавий мерос, тарихий онг ва хотира, тарихий билим, тарихий тушунчалар, тарихий далиллар, ўтмишни акс эттирувчи гоёлар, қарашлар, ўтмиш, бугун ва келажак.

**К ВОПРОСУ О ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РАЗВИТИЯ
ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ У
БУДУЩИХ ИСТОРИКОВ**

Аннотация. Историческое сознание является одной из важных форм общественного сознания. Оно появляется в результате познавательного процесса человека. Исходя из того, что историческое сознание представляет собой чувство, выражающее наличие элементов, отражающих мысли и взгляды человека о прошлом, в данной статье описываются такие мнения, как его возникновение на основе исторического воображения, место и роль исторических свидетельств в этом процесс, и формирование исторического сознания в овладении историческими понятиями.

Ключевые слова и фразы: общественное развитие, историческое, культурное и духовное наследие, историческое сознание и память, историческое знание, исторические концепции, исторические свидетельства, представления, отражающие прошлое, взгляды, прошлое, настоящее и будущее.

**ON THE ISSUE OF THE PEDAGOGICAL SYSTEM FOR
THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND ANALYTICAL
COMPETENCE ON THE BASIS OF THE FORMATION OF HISTORICAL
CONSCIOUSNESS IN FUTURE HISTORIANS**

Abstract. Historical consciousness is one of the important forms of social consciousness. It appears as a result of the cognitive process of man. Based on the fact that historical consciousness is a feeling that expresses the presence of elements that reflect the thoughts and views of a person about the past, this article describes such opinions as its emergence on the basis of historical imagination, the place and role of

historical evidence in this process, and the formation of historical consciousness in mastering historical concepts.

Key words and phrases: social development, historical, cultural and spiritual heritage, historical consciousness and memory, historical knowledge, historical concepts, historical evidence, ideas reflecting the past, views, past, present and future.

Кириш (Введение/Introduction). Бугунги кунда миллий юксалиш ғояси асосида ижтимоий тараққиётга эришиш, буюк аجدодларимизнинг бой тарихий мероси асосида жамиятнинг тарихий онгини шаклланиши юзага келмоқда. Ана шундай буюк меросни ўрганиш орқалигина том маънода ёшлар маънавий қиёфасини шакллантириш мумкин. Бундай меросни эса, тарих орқали ўзлаштириш мумкин. Чунки бундай меросни ўрганмасдан туриб, бугунги кунда амалга оширилаётган ислохотларимизни муваффақиятли яқунлаш мумкин эмас. «Тарих ҳамма нарсага чидайди. Аммо ўзини сохталаштиришга асло чидай олмайди»[5:34]. Зеро, тарихни ўрганиш бизнинг тафаккуримизни чархлайди, ўтмиш тарихидан фахрланиш, йўл қўйилган хатолардан келажакда ҳоли бўлиш имконини беради. «Тарихни ўрганиш – дейди XVIII асрнинг буюк немис маърифатпарвари Фридрих Шиллер, – аклимизни нурлантиради, қалбимизни олижаноб фидойилик билан алангалантиради. У руҳимизни ахлоқий масалаларга пасткашлик ва бачканалик билан ёндашишдан сақлайди»[3:83-84].

Ҳар қандай ижтимоий муштараклик ўзининг келиб чиқиши, ўз тарихидаги энг муҳим воқеалар, ўтмишдаги буюк (баъзан унчалик буюк бўлмаган) арбоблар тўғрисида, ўз тарихининг инсоният тарихидаги ўрни ҳақида, ўз тарихининг бошқа халқлар тарихи билан нисбати тўғрисида муайян тасаввурлар тизимига эга. Бу тасаввурлар, биринчи навбатда, турли тарихий ривоятлар, ҳикоятлар, афсоналар, эртаклар, асотирлар туфайли мавжуд бўлиб, улар жамият маънавий ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил этади ҳамда унинг ўзини ифодалаши ва ўзини қарор топтиришининг муҳим усулларида бири ҳисобланади[4:38-54].

Адабиётлар таҳлили ва методология (Литература и методология/Methods).

Тарихий онг тушунчасига олимлар турли илмий йўналишлар чизгиларидан келиб чиқиб, таъриф беришга ҳаракат қилганлар. Жумладан, социолог Ю.Левада томонидан қуйидагича таъриф берилади: “Тарихий онг – жамиятнинг ўз ўтмишини англаши (қабул қилиши ва баҳолаши), аниқроғи, жамият ўз ҳаракатини вақт давомида такрорлашини қамраб оладиган ўз-ўзидан пайдо бўлган ёки фан томонидан яратилган турли шакллари ифода этади”[10:13]. Социолог Ж.Тоценко: “Агар тарихий онгнинг мазмун-моҳиятини тавсифлайдиган бўлсак, айтиш мумкинки, у умуман жамиятга, хусусан, турли ижтимоий-демографик, ижтимоий-қасбий ва этноижтимоий гуруҳларга, шунингдек, алоҳида кишиларга хос бўлган ўтмишни бутун турфа хиллиги билан идрок этиш ва баҳолашни ўзида акс эттирувчи ғоялар, қарашлар, тасаввурлар, ҳиссиётлар, кайфиятлар мажмуидир”, деб ёзади[13:4].

Тарихий онг инсонда ўзининг ўтмиш ҳақидаги фикри ва қарашларини акс эттирувчи элементлар мавжудлигини ифода этадиган туйғу ҳисобланади. Тарихий онг тарихий хотиранинг синоними сифатида ҳам ишлатилиши мумкин, аммо умуман олганда у кенгрок тушунча, чунки тарихий хотира “ўз-ўзидан” пайдо бўладиган ҳодиса сифатида, ҳамда ўтмиш ҳақидаги илмий ва тарихий фикрлар сифатида тарихий онг таркибида ўз ифодасини топади, яъни тарихий хотира тарихий онгнинг ўзагидир[12:29-38].

Тарихий онг тарихий тасаввурлар асосида юзага келиб, мазкур жараёнда

тарихий далиллар муҳим роль ўйнайди. Тарихий далил категорияси тарих фани тадқиқотчилари олдидаги энг муҳим ўлчов, илмий мезон ҳисобланади. Зотан, тарихий далилсиз тарих ҳақидаги тасаввурлар мавҳум ва фикрлар исботсиздир. Америкалик тарихшунос Э.Карр хулосаларига кўра ҳар қандай воқеа эмас, балки тарихий аҳамиятлиларигина тарихий далил бўлиши мумкин. Тадқиқотчи ўзи ўрганаётган давр тўғрисидаги маълумотларнинг максимал миқдорини билиши ва уларга эга бўлиши лозим. Иккови ўз ҳукмига эга бўлмоғи керак. Тарихчи ҳолисликка, далил эса воқеликнинг асоси сифатида исботланганликка эга бўлмоғи даркор. Ана шунда кучлар нисбати тенг бўлади, бир-бирини назорат қилади, натижада ҳолис хулоса вужудга келади. Карр бундай ҳолатни назарда тутиб, «Тарих – бу тарихчи ва далилнинг ўзаро алоқасига боғлиқ бўлган узлуксиз жараён бўлиб, у ўтмиш ва бугун ўртасидаги туганмас мулоқотдир», дейди[2:204].

Тарихий онгни шакллантиришнинг муҳим кўриниши бўлажак тарих ўқитувчилари томонидан тарихий тушунчаларни ўзлаштиришда намоён бўлади. Тушунча, жумладан тарихий тушунчалар фақатгина билиш натижасидагина шаклланмасдан, балки тафаккур этишнинг формаси ҳам ҳисобланади.

Қ.Шоназаровнинг фикрича, тарихий тушунчалар тарихий онг ва тафаккур манбаидир[16:24]. Бундай тушунчаларга деҳқон, кадивар, кашоварз, пандус, амлок, мулк, вақф, хирож, генерал губернатор, ҳарбий губернатор, уезд оқсоқоли, кушбеги, девонбеги кабиларни киритиш мумкин. Тарихий тушунчалар тарихий манбаларнинг асоси, манбаи сифатида шаклланади. Тарих фанини сифатли ўзлаштириш тарихий мавзудаги манбаларни яхши билишга олиб келади.

Тарихий онг ва хотиранинг умумлашган кўриниши тарихий билим тарзида намоён бўлади. Тарих фалсафаси билан боғлиқ фундаментал тадқиқот ишини амалга оширган Н.Жўраевнинг фикрича, тарихни англаш тарихий билим манбаларига қизиқишдан, уни ўрганишдан бошланади[2:193]. Олим ўз фикрини давом эттириб, ҳар қандай англаш жараёни, тасаввурлар ва тафаккур дебочаси экан, айтиш пайтда тарихий билимга эҳтиёж инсоннинг ўзига, келиб чиқишига, инсоният тақдири ва тарихига қизиқишнинг мавжудлигидан эканлигига шубҳа қолмайди, деб таъкидлаб ўтади[2:194].

Тарихий билим деганда, инсоният ўтмиши билан боғлиқ тассуротлар, тасаввурлар ва тушунчалар тизими тушунилади. Тарихий билим табиатига кўра энг қадимги, дастлабки инсоннинг пайдо бўлиши, кишилиқ жамиятининг шаклланиши, одамларнинг гуруҳ-гуруҳ, жамоа бўлиб яшашга эҳтиёжининг пайдо бўлиши, ана шу гуруҳ, қабила, жамоани бошқариш усуллариининг вужудга келиши билан боғлиқ бўлган ва ҳамон давом этаётган улкан шажарани ўрганишни тақозо этади.

Ўтмиш, ҳозирги замон ва келажак тушунчаларининг нисбати ҳамда ўзаро алоқаси масаласида биз З.Оруджев ва Т.Кузнецоваларнинг “Ўтмишни вайрон қилувчи ҳар қандай ҳаракат – цивилизацияга қарши жиноят. Ўтмиш, ўтган ва эски – бир нарсанинг ўзи эмас. Ўтмиш – ҳозирги моддий ёки идеал ҳодисани, предметлар оламини ёки ҳодисалар оламини (бирон-бир шаклда) белгиловчи (вақт). Ўтган – (ҳозирги) вақт томонидан босиб ўтилган, бой берилган ўтмиш. Эски (эскирган) – вайрон қилувчи (ҳозиргига тўсқинлик қилувчи) ўтган вақт, бу – йўқолиб бораётган, ҳозиргини амалга оширишга тўсқинлик қиладиган ҳодиса”[7:82]. Сўнг: “Ўтмиш эскирган, ўтилган вақт борасида эмас, балки ўзининг бунёдкорлиги билан боқийдир”[7:83]. Шу боис “цивилизация ўтмиш билан ҳозирнинг бирлиги, бу ҳозирни ўтмиш орқали идрок этишдир”[7:85].

Натижалар (Результаты/Results). Халқ, мамлакат, давлатнинг ўтмиш тажбирасини ташкил қилиш, сақлаш ва такрорлаш жараёнидан кишилар фаолиятида, ижтимоий онг соҳасида фойдаланиш мумкин. Тарихий хотира номсиз халқ ижодиёти, тарихий ривоятлар, дostonлар, афсоналар, қаҳрамонлик эпоси, эртаклар ва ҳ.к. ёрдамида шаклланади[6:91-105; 9:52-56]. Одатда, халқ ижодиётида буюк кишилар жасорати ва қаҳрамонлиги, эзгуликнинг ёвузлик устидан ғалабаси куйланади. Тарихий хотира тарихий онгнинг зарурий муҳим, айтиш мумкинки, марказий элементини, халқ маънавий ҳаётининг ажралмас қисмини ташкил қилади ва шунингдек, унинг ўзини ўзи ифодалаши ҳамда миллий характер хусусиятлари намоён бўлиши усулидир. Бунда ўз ўтмишини танлашга, уни қаҳрамонона мифлаштиришга мойиллик кўриниб туради. Ўтмишнинг аҳамияти ва унинг талқини ватанпарварлик, ўзининг ушбу бирликка мансублигидан фахрланиш туйғуси сингари фазилатларнинг шаклланишига хизмат қилиши туфайли ушбу ҳол юз беради. Шунинг учун тарихий-аналитик тафаккур кўпинча тарихий шахслар, ўтмиш етакчилари фаолиятини баҳолаш орқали шахсийлаштирилади, бирон-бир тарихий воқеа, даврлар, умуман ўз тарихи тўғрисида таассуротларни, мулоҳазаларни, фикрларни шакллантиради.

Муҳокама (Обсуждение/Discussion). Тарихий онг ижтимоий онгнинг муҳим шаклларида бири бўлиб, шахснинг англаш жараёни натижаси сифатида намоён бўлади. Тарихий онг тушунчасига хилма-хил таърифлар берилган:

тарихий онг – бу ҳар қандай билимда бўладиган, ҳамма нарса, ҳатто маънавий борлиқ ҳам бўлиб ўтганлигини англашдир[15:190];

тарихий онг илгари содир бўлган тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган турли-туман манбалар, ашёлар авлоддан авлодга мерос сифатида ўтиб, тарихимиз, маданиятимизнинг узлуксизлигини таъминлайди[14:7];

тарихий онг – ўтмишни унинг умуман жамиятга, хусусан турли ижтимоий-демографик, ижтимоий-профессионал, этноижтимоий, этноконфессионал гуруҳларга, шунингдек алоҳида индивидларга хос бўлган бутун ранг-баранглигини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш ҳамдир.

Тарихий онг жамият, унинг ижтимоий гуруҳлари ва индивидларнинг ўз ўтмиши ҳамда бутун инсоният ўтмиши ҳақидаги тасаввурлари йиғиндисидир. Тарихий онгда ўтмиш, бугун ва келажак уйғунликда инъикос этади[8:12].

Файласуф олима Д.Абдуллажонованинг фикрича, тарихий онг тушунчасига берилган хилма-хил таърифлардан келиб чиққан ҳолда уни умуман жамият, хусусан, турли ижтимоий-демографик, ижтимоий-профессионал ва этноижтимоий гуруҳлар, шунингдек алоҳида кишиларга хос бўлган ва ўтмишни бутун турфа хиллигида акс эттирувчи, баҳоловчи ғоялар, қарашлар, тасаввурлар, ҳиссиётлар, кайфиятлар мажмуи сифатида тушуниш баҳслидир:

биринчидан, шахс тарихий онгда ўтмишни акс эттирувчи ғоялар, қарашлар, индивид ривожланишининг муайян босқичи билан боғлиқлигини, ҳамма вақт ҳам бундай сифатий ҳолат касб этмаслигини таъкидлаш зарур;

иккинчидан, тарихий онгда «ўтмишни турфа хиллигида акс эттириш» учун тарихий тафаккур ишлаши керак. Шундан кейингина, тарихий фактларнинг бир тизимга солиниши ва муайян яхлит тасаввурнинг пайдо бўлиши, тарихий онг ўтмишни акс эттирувчи ғоялар, қарашлар билан бойиши мумкин[1:83-85].

Тарихий онгда «ўтмиш – бугун – эрта»дан иборат ички зиддият мавжуд. Ушбу хусусиятни эътироф этган ҳолда А.Х.Самиев «Тарихий онг бу инсон (ижтимоий гуруҳ, жамият) томонидан ўзининг замондаги ўрни, ўтмишнинг бугунги кун ва келажак билан алоқадорлигининг ўзлаштирилишидир. Бу истиқбол учун муҳим

бўлган ўтмишга қаратилганликдир», – деган фикрни билдиради[11:34]. Демак, тарихий онг ўқувчининг маълум бир шахс, ижтимоий гуруҳ ва этносларнинг замондаги ўрни, ўтмиши, бугунги куни ва келажаги ўртасидаги алоқадорликни англашининг инъикоси ҳисобланади.

Хулоса (Заключение/Conclusion). Тарихни англаш орқали кишида ҳаётни ва ўзлигини англаш қобилияти шаклланади. Айниқса, буюк аجدодларнинг ворислари бўлган, башарият тараққиётига катта ҳисса қўшган миллатга дахлдор инсон қалбида ўтмишини ўрганишга эҳтиёж кучаяди. Унинг миллий ғурури мустақил тараққиёт йўлини танлаган юрт фаровонлиги учун уни камарбаста бўлишга чорлайди. Зеро, тарих сахналарида ўтмиши қора қилиб кўрсатилган, маънавияти поймол этилган, маърифатпарварлари тазйиқ остига олиниб, қатағонга учраган халқ ва миллатнинг асл тарихий юзини қайта тиклаш, миллий меросини ўрганиш, бугунги авлодлар зиммасидаги долзарб вазифалардан бири саналади ва жамиятда тарихий онг, тарихий хотиранинг ривожланиши ушбу вазифанинг сифатли ва самарали бажарилишига ҳал этувчи омил сифатида хизмат қилиши мумкин.

Тарихий онг ва тафаккурнинг маънавий омиллари хусусида фикр юритар эканмиз, она замин, Ватанга бўлган муҳаббат, илмий маданий ва адабий меросимиз, умуминсоний қадриятларни алоҳида эътироф этиш лозим. Юртимиз дунёга илм-фаннинг, маданиятнинг барча соҳаларида кўплаб буюк сиймоларни етказиб берди. Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Мусо ал-Хоразмий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Наср Фаробий, Мирзо Улуғбек каби алломаларни, Лутфий, Алишер Навоий, Бобур, Фурқат, Муқимий каби мутафаккирларни жаҳон маданияти хазинасига қўшган ҳиссаси бекиёсдир.

1004 йилда Урганчда «Маъмун Академияси» ташкил этилиб унда ижод қилган олимлар сони 300 тадан ошган. Бу даргоҳ илм-фаннинг турли соҳалари бўйича самарали ишларни олиб борди. Астрономия, риёзат, тиббиёт, фалсафа, мантиқ, мусиқа, адабиёт ва бошқа фанлар ривожига катта эътибор берилди.

Туркистон азал-азалдан илм-фан ва маданиятнинг адабиёт ва санъатнинг энг қадимий марказларидан бири бўлиб келган. Айниқса, IX–XV асрларда Туркистон халқлари сафидан Шарқ ва Ғарбда ўрта аср математика илми ва мактабининг асосчиси ал-Хоразмий, «Устоди соний» – «Иккинчи муаллим» ёки шарқ Аристотели унвонига сазовор бўлган Абу Наср Фаробий, тиббиёт илмининг етакчиси «Шайх ур-раис» – олимлар подшоси Абу Али ибн Сино Шарқнинггина эмас, балки бутун инсониятнинг фахр-ифтихори, қомусий ақл эгаси Абу Райхон Беруний, ўрта аср астрономиясининг ёруғ юлдузи ал-Фарғоний, ҳадис ва фикҳнинг буюк алломалари имом Исмоил Бухорий, Абу Исо Термизий, Хожа Аҳмад Яссавий, донишманд подшоҳ, юлдузлар жадвалининг асосчиларидан бири Мирзо Улуғбек, мумтоз шеърининг ёрқин юлдузларидан ҳисобланган Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур сингари юзлаб ва минглаб улуғ зотлар ва уламолар етишиб чиққан.

Шарқдан, хусусан, Туркистон ўлкасидан етишиб чиққан буюк мутафаккирлар жаҳон илм-фани ва маданиятини ўз кашфиётлари ва улкан илмий асарлари билан ижодий бойитдилар, юқори чўққига кўтардилар, унинг бир неча асрлик тараққиётига самарали таъсир кўрсатишди.

Ҳар бир миллат жаҳон цивилизациясида ўз ўрнини эгаллашга интилар экан, у миллий маданий мерос билан чекланиб қола олмайди. Умуминсоний қадриятларсиз инсоният томонидан кўп асрлар давомида тўпланган тарихий фалсафий, ахлоқий, илмий ва диний мероссиз мафкура ҳақида гапириш ўз-

ўзини мақташдан нарига ўтмайди.

Ҳар бир халқнинг тарихий, маданий ва маънавий меросида умуминсоний қадриятлар ҳам ўзига хос шакллар ва кўринишларда ифода этилган бўлади. Миллий қадриятларни тиклаш жаҳон маънавияти ва умуминсоний қадриятлардан ажралган ҳолда содир бўлмайди. Миллий ва умуминсоний қадриятлар ўзаро узвий боғланган, бир-бирига таъсир этади. Чунки, умуминсоний қадриятларда бутун инсониятнинг, шу жумладан, ўзбек халқининг ҳам интилишлари ўз ифодасини топади.

Халқимизнинг қадриятларга содиқлигини инобатга олиб, инсоният томонидан яратилган, унинг асрлар оша авайлаб асраб келган адолат, инсонпарварлик ва тенглик анъаналарини қайта тиклаш, уларга янги мазмун бағишлаш, ҳар бир кишининг камол топишига эришиш учун зарур шарт-шароит яратишда намоён бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллажанова Д. Тарихий онг ва тарихий хотира. // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2004. – № 2.
2. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. – Т.: Маънавият, 2008.
3. Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р. Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. – Т.: Шарқ, 2002.
4. Келле В.Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры. // Вопросы философии. – Москва, 2005. – № 10.
5. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
6. Майданов А.С. Миф как источник знания. // Вопросы философии. – Москва, 2004. – № 9.
7. Оруджев З.М., Кузнецова Т.В. Культура и цивилизация. // Вестник Московского Университета. – Москва, 2005. – № 2.
8. Рахмонов Р., Файзиев Ф. Ёшлар дунёқараши шаклланишида тарихий онг ва тарихий хотира. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
9. Режабек Б.Я. Становление мифологического сознания и его когнитивности. // Вопросы философии. – Москва, 2002. – № 1.
10. Репина Л.П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. – 2004, №5.
11. Самиев А.Х. Историческое сознание и развитие духовного мира человека. – Душанбе: Дониш, 1994.
12. Тохириён А.Ш. Тарихий онг ва тарихий хотира шаклланишининг педагогик жиҳатлари илмий талқинда. Замонавий таълим, 2020. №11 (96).
13. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. – 2000, № 4.
14. Туленов Ж. Фалсафий маданият ва маънавий камолот. – Тошкент: Меҳнат, 2000.
15. Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004.
16. Шоназаров Қ.Р. Бўлажак тарих ўқитувчиларини мактаб ўқувчиларида тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёрлаш: Пед. фан. ном. ... дис. – Т., 2002.

“ТАРИХИ ХУМОЮН” БУХОРО АМИРЛИГИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА МУҲИМ МАНБА

*Зарипов Одил Олимжонович,
тарих фанлари фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Фанлар академияси
Тарих институти катта илмий ходими
<https://orcid.org/0000-0002-2261-1166>*

Аннотация. Мазкур мақолада Бухоро амирлиги тарихи, жузрофияси, иқтисодий-ижтимоий ҳаётига бағишланган Муҳаммад Содиқхўжа Гулшанийнинг “Тарихи хумоюн” асари тадқиқ этилган. Гулшаний ҳақидаги маълумотлар, у яшаган ижтимоий муҳит ва “Тарихи хумоюн” асарининг яратилиши тарихи, унинг кейинги тақдири муаллифнинг ўзи ва унинг замондошлари томондан ёзилган хотиралари асосида ёритиб беришга ҳаракат қилинган. Тадқиқотда ушбу тарихий асарнинг тузилиши муаммовий ёндашув асосида бир неча қисмларга бўлиниб, ундаги маълумотлар ҳудудий кесимда таснифлаб таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Муҳаммад Содиқхўжа Гулшаний, амир Абдулаҳадхон, Бухоро амирлиги, жузрофия, ер-сув муносабатлари, иқтисод, савдо, аҳолишунослик.

«ТАРИХИ ХУМОЮН» - ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

*Зарипов Одил Олимжонович,
доктор философии по историческим наукам, старший научный сотрудник
Института истории Академии наук Узбекистана*

Аннотация. В данной статье исследуется труд Мухаммада Садикходжи Гульшани «Тарихи хумоюн», посвященный истории, географии, экономической и социальной жизни Бухарского эмирата. А также в статье приведена информация об авторе данного исторического труда, социальной среде, в которой он жил, истории создания «Тарихи Хумаюна» и его последующей судьбе на основе воспоминаний, написанных самим автором и его современниками. В ходе исследования структура этого исторического труда была разделена на несколько частей на основе проблемного подхода, а содержащаяся в нем информация была классифицирована и проанализирована с региональной точки зрения.

Ключевые слова: Мухаммад Садикходжа Гульшани, Амир Абдулаҳадхан, Бухарский эмират, география, земельно-водные отношения, экономика, торговля, демография.

«HISTORY OF HUMOYUN» IS AN IMPORTANT SOURCE IN THE STUDY OF THE HISTORY OF THE EMIRATE OF BUKHARA

*Zaripov Odil Olimzhonovich,
Doctor of Philosophy in Historical Sciences, Senior Researcher at the Institute
of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan*

Annotation. This article examines the work of Muhammad Sadiq khwaja Gulshani «Tarihi Khumayun», dedicated to the history, geography, economic and social life of the Emirate of Bukhara. The article also provides information about the author of this historical work, the social environment in which he lived, the history of the creation of «Tarihi Humayun» and his subsequent fate based on the memoirs written by the

author himself and his contemporaries. In the course of the study, the structure of this historical work was divided into several parts on the basis of a problematic approach, and the information contained in it was classified and analyzed from a regional point of view.

Key words: Muhammad Sadiq khwaja Gulshani, Amir Abdulahad Khan, Bukhara Emirate, geography, land-water relations, economy, trade, demography.

Кириш. Бухоро амирлиги тарихи қолаверса бутун Туркистон тарихини ўрганишда қўлёзма манбалар алоҳида аҳамиятга эга. Айнан улар ўз даврининг гувоҳи ўлароқ, мазкур давр сиёсий, иқтисодий-иҷтимоий ҳолатини тасаввур қилиш, унинг тарихий портретини тиклаш имконини беради. Амирлик тарихи ҳақида гап кетганда, шубҳасиз Мирзо Абдулазим Сомийнинг “Тарихи салотини манғитийа”, Аҳмад Донишнинг “Рисола ёо мухтасаре аз торихи салтанати хонадони манғитийа”, Муҳаммад Али Балжувонийнинг “Тарихи Нофеий”, Мирзо Салимбекнинг “Кашкўли Салимий. Таворихи мутақаддимийн ва мутаахирийн”, Мирзо Салимбек ибн Муҳаммад Раҳимнинг “Тарихи Салимий”, Садри Зиёнинг “Наводири зиёийа” ва бошқа кўплаб тарихчиларнинг қўлёзма асарларини санаб ўтиш мумкин. Шундай асарлар қаторига Мулло Муҳаммад Содиқхўжа Гулшанийнинг “Тарихи ҳумоюн” асарини киритиш мумкин. Юқорида исмлари зикр этилган асарлардан фарқли равишда ушбу асар кенг илмий муомалага жалб қилинмаган. Шу сабабдан ўлка тарихи, жуғрофиясини тадқиқ қилишда мазкур асардан фойдаланиш ўта унумли ҳисобланади.

Муаллиф ҳақида. Асар муаллифи тарихчи ва шоир Мулло Муҳаммад Содиқхўжа (دى عىسى رى دمحم نب هجاوخ قداص دمحم الم) бўлиб, у тахминан 1861 йили Бухоро шаҳрида туғилган [3: 17]. Ҳам муддарис, ҳам муфтий бўлган отаси Муҳаммад Мирсаид хонадонидан тарбия топганлиги, қолаверса хўжалар наслдан эканлиги сабабли Муҳаммад Содиқхўжа ўз даврининг саводли ва билимли кишиларидан бўлган. Замондошларининг хотираларида хусусан муаллифнинг дўстларидан бири бўлган Садри Зиёнинг асарида келтирилишича Муҳаммад Содиқхўжа – Гулшаний таҳаллуси остида ижод қилган [9: 188]. Садриддин Айний маълумотига кўра, Мулло Муҳаммад Содиқхўжа Гулшанийни машхур олим Аҳмад Дониш билан бир маҳаллада истиқомат қилган ва у билан доимий алоқада бўлган [2: 18]. Бу ҳам ўз навбатида Мулло Муҳаммад Содиқхўжа Гулшаний яшаган илмий ижодий муҳит қай даражада юқори бўлганлигидан далолат беради.

Гулшанийнинг ақл заковати, унинг Бухоро илмий муҳитидаги алоҳида ўрни сабаб Сайид Амир Абдулаҳадхон (1885-1910) уни саройга қоровулбеги сифатида ишга олади [9: 189]. Давлат ишига ўтгач, Гулшаний кўп вақтлар давлат юмушлари билан вилоят ва туманларга сафарда юриб, машаққат чекишга мажбур бўлган. Сафарларининг бирида тарихчи Конибодомда Тобакўтал тоғидан тушаётган вақтида боши харсанг тошга тегиб қаттиқ лат еганини ёзади [6: 140]. Балким шу сабабдан, тарихчи қисқа умр кўриб, 1910 йилда 49 ёшида дунёдан кўз юмгандир. Бироқ, айнан шу сафарлар унинг “Тарихи ҳумоюн” (نویامه خیرات) асарини қизиқарли маълумотлар билан бойитишга хизмат қилди.

Мулло Муҳаммад Содиқхўжа Гулшаний шоир сифатида кўплаб шеърлар битган бўлсада, ундан фақатгина “Тарихи ҳумоюн” асари бизгача етиб келган.

Асар тарихи. Ушбу асар Содиқхўжа Гулшанийнинг ўз қўли билан ёзилган қоралама нусхаси ҳисобланади. Асар 1909-1910 йиллар орасида тожик тилида ёзилган бўлиб, муаллиф вафотидан кейин Сайид Амир Олимхоннинг қўшбегиси Мирзо Насруллоҳ қўлига ўтган. 1918 йилги Колесов воқеаларидан сўнг асар

йўқолиб, 41 йилдан кейин 1959 йили топилиб Тожикистон Фанлар академияси шарқшунослик ва ёзма мерослар институтига топширилади.

Тузилиши. “Тарихи ҳумоюн” мундарижаси муқаддима ва тўққиз бобдан иборат бўлиб, ҳажми икки юз олти миш бетни ташкил қилади. Муқаддима қисми ўрта аср манбаларига хос бўлган ҳамду сано билан бошланиб, давомидида муаллиф асарнинг ёзишдан мақсадини келтириб ўтган. “Саккиз мақолада Бухорои шариф вилоятларининг сонини келтириб ўтдим” [6: 45] – дейди Муҳаммад Содикхўжа. Бироқ асар тўққизта мақоладан иборат бўлиб, қуйидагича тузилишга эга:

- 1) Биринчи мақола – Бухоро “иёлати” вилояти;
- 2) Миёнқол вилояти;
- 3) Маъмурий жиҳатдан Бухоро шахрига бўйсунувчи Лабиоб вилояти;
- 4) Қарши ва Ғузор вилояти;
- 5) Кеш (Шаҳрисабз) вилояти;
- 6) Ҳисори шодмон вилояти;
- 7) Хатлон вилояти;
- 8) Қоратегин вилояти;
- 9) Ғарм тобелигидаги Қалаи Хум (Дарвоз) вилояти;

Асарда мақолаларнинг бундай ном берилиши унинг муаллифнинг яқунланмаган қораламаси эканлиги билан изоҳлаш мумкин. Муаллиф кўлёманинг бир неча жойида ўзини “داوس مقار” – ушбу қораламани битувчи сифатида кўрсатиб ўтади. Асарнинг номланишига тўхталадиган бўлсак, амир Абдулаҳадхон саройида қоровулбеги сифатида фаолият юритган Гулшаний китобини амирнинг тахтда туришига йигирма беш йил тўлганлиги муносабати билан ёдгорлик ўлароқ ёзганини қайд қилган [6: 45]. Яъни, “ҳумоюн” номи остида Абдулаҳадхон назарда тутилган. Китоб бошланишида муаллиф амирга атаб 19 байтдан иборат қасида ёзган.

Амирга бағишланган қасидадан олдин, муаллиф Бухорони мадҳ этувчи араб тилидаги қуйидаги байтни ёзади:

اراختفاو ازع عرملال ىفك
ار اخب داوثم ناك دق ناب

Яъни, кишининг ватани Бухоро эканлиги, унинг иззат ва ифтихори учун кифоядир.

Асар ёзилишининг яна бир сабаби сифатида тўхталар экан Гулшаний ўз замонасида Бухоро амирлигининг жуғрофиясига оид китобнинг йўқлигини таъкидлайди. У Шамсиддин Сомийнинг “Қомус ал аълаам” китобини муталаа қилганини ҳамда 86 йилдан буён бумавзудаги асар ёзилмаганлигини таъкидлайди. Амирлик жуғрофиясига оид охириги асар рус сайёҳи Мейендўрфнинг 1820 йилда ёзган сайёҳатномаси эканлигини тилга олади. Таъкидлаш жоизки, Содикхўжа Гулшаний рус тилини жуда яхши билган. Гулшаний бу тилни руслар томонидан Самарқанд эгаллангач, амир Музаффар тақибидан Самарқандга қочган тоғасининг уйига кўп қатнаган вақтида ўрганган. Албатта, бу Гулшанийнинг рус илмий адабиётидан ҳам хабардор эканлигини англатади. Шунингдек, муаллиф асарда Истанбулда ёзилган бир неча усмонли туркийсидаги асарларни ҳам ўқиганлигини таъкидлаб ўтган. Бундан келиб чиқадики, муаллиф ўзбек, форс-тожик, араб, усмонли ва рус тилларини яхши билган.

Ҳар бир боб беклик ва туманларнинг географик жойлашуви тавсифи билан бошланади ва ҳудуд табиий ресурс манбалари, хўжалиги, маҳалла, мадраса, масжид, бозор ва ҳаммомлар ҳақида муҳим маълумотлар беради. Асарда бошқа манбаларда учрамайдиган амирликнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётига

оид масалалар ёритилган. “Тарихи ҳумоюн” келтирилган маълумотларни кўйидагича гуруҳларга ажратиш мумкин:

Иқтисодий ҳаётга оид. Бунга Бухоро шаҳри атрофида бўлган туманларнинг иқтисодий аҳволи, қишлоқ хўжалигининг ҳолати ҳақида маълумотларни мисол қилиш мумкин. Мисол учун, Қорақўл туманида суғориш суви етишмовчилиги мавжуд бўлиб, экин ерлари йилда бир марта суғорилган. Шунга қарамасдан ушбу ҳудуд аҳолисининг асосий машғулоти деҳқончилик ва чорвачилик бўлган. Қорақўлда машхур кўйтерилари етиштириб бериш ривожланганлиги сабабли ушбу туман тижоратчилари Бухоро тижоратчиларидан бойроқ эканлиги келтириб ўтилган [6: 49]. Муаллиф сув етишмовчилиги ва қум кўчиш натижасида Хутфар, Ромитан ва Жондор туманларининг экин экилмайдиган ерлари кўп бўлган, шундай бўлсада аҳолиси фақатгина деҳқончилик қилиб кун кўриш ортида иқтисодий аҳволи жуда оғирлигини, ҳатто ушбу туманларда бой кишини топиш мушкуллигини таъкидлайди.

Тарихчининг ёзишича мазкур даврда Ҳарконруд (Ғиждувон) вилоятининг бозори жуда ривожланган бўлиб, унинг атрофида ўн бешта карвонсарой фаолият юритган. Нуротанинг аксарият аҳолиси пойтахт Бухорога эмас Ғиждувон бозорига қатнаганлар. Ушбу ҳудуд аҳолиси савдодан ташқари ишлаб чиқаришда ҳам илғор бўлишган. Асар гувоҳлигича, Ғиждувонда 500 нафар ҳинд судхўрлик билан шуғулланган. Яъни ҳиндлар нафақат пойтахтда балки иқтисодий ҳолати фаровон бўлган бошқа туманларда ҳам кўп бўлишган. Бозорлар ичида Ғиждувон бозори амирликдаги энг катта бозорлардан саналсада, пойтахт бозоридан кейин иккинчи ўринда турувчи энг йириги бу Хатирчи бозори ҳисобланган. Умуман, савдо-сотик масаласида ғиждувонликлар ва хатирчиликлар амирликнинг энг уста савдогарлари бўлганлар.

Амирликдаги энг катта мол бозори Ғузурда бўлиб, бу бозорга Бухоро, Самарқанд, Қарши ва Шаҳрисабзнинг йирик мол даллолари келиб савдо қилишган. Бозорнинг бир ҳафталик пул айланмаси беш миллион танга бўлган [6: 99].

Карвон ва темирйўл савдо йўлларида ташқари тарихчи савдо моллари сув йўллари орқали ташилгани тўғрисида ҳам хабар беради. Мисол учун, Каркига ғалла ва турли дон маҳсулотлари Ҳисордан дарё орқали келтирилган [6: 74].

Халқаро савдода эса Карки ярмарка бозори машхур бўлиб, бу ерда амирликнинг ҳар еридан савдогар вакил ишлаган. Бу бозорга ҳар йили кавказликлар келиб эллик минг гиламни Русия ва Эрзурумга (Туркия) олиб кетишади. Ҳар йили бозорда бир миллион қорақўл териси олди-сотди қилинган.

Амирликдаги ер-сув муносабати масалаларини ҳам муаллиф ҳар бир ҳудуд кесимида ёритган. Мисол учун, Қарноб тумани сув ҳуқуқида амирликнинг бошқа ҳудудида учрамайдиган ҳолатларни тавсифланади. “Қарнобнинг марказида жуда тоза ва тотли булоқ борки, у ердаги аҳолининг ичимлик ва суғорма суви шу булоқдандир. Аҳоли ўртасида сув олди-сотдиси йўлга қўйилган бўлиб, “ҳаққоба” яъни сув ҳаққи жуда қиммат туради. Ерни бир соатлик суғориш нархи бир кўза сув ўлчовида минг дирҳам этиб белгиланган. Агар киши ўз ерини бир кеча кундуз суғормокчи бўлса бу унга йигирма минг дирҳамга тушади. Қарнобнинг тўртдан бир қисми чўлдан иборат бўлиб, унинг атрофи бўйлаб ҳар бир ёки ярим фарсах кенгликда Қирбулоқ, Найманбулоқ каби булоқлар жойлашган. Ҳудуд аҳолиси ўзига тўқ ва бой бўлиб, фақатгина лалмикор ерлар ҳисобидан тўланадиган биров миқдордаги солиқни ҳисобга олмаганда, боғларидан тушадиган ҳосилдан умуман хароҷ солиғи тўлашмайди” [6: 62].

Миёнқол вилояти туманлари Бухоро туманларидан фарқли равишда кўпроқ чорвачиликка мослашган. Мисол учун, Зиёвуддин, Нарпай ва Қалаи Дабус ўзбекларида йилкичилик ривожланган бўлиб, жуда чиройли ва тез чопарлиги учун пойтахтга отлар асосан шу ҳудудлардан етказиб берилган [6: 64]. Шунингдек, бу ерда етиштириладиган буғдойнинг довруғи бутун Туркистонга етган. Ушбу ҳудудда чорвачилик ва деҳқончилик булоқларнинг кўплиги ва сувнинг сероблиги туфайли ривожланган. Мисол учун, муаллиф Нуротадаги бир булоқга “бир булоғи бир дарё қилган ишни қилади” яъни бир дарё суғоришга қодир ерларни суғоради деб таърифлайди. Булоқлардан ташқари Нурота суғориш тизимида коризлардан фойдаланиш кенг йўлга қўйилганди. Қадимдан бу ҳудудда уч юз олтмиш кориз мавжуд бўлиб, асар ёзилган даврда унинг юзтаси ишчи ҳолатда бўлган [6: 71].

Муҳаммад Содиқхўжа Насаф (Қарши) вилояти ва унга тобе ҳудудларни амирликнинг энг серҳосил ерлари эканлигини таъкидлайди. Насафда қайси йили деҳқончилик яхши бўлса шу йили бутун Бухорода ғалла нархи арзон бўлган [6: 90]. Муаллиф Насафни Бухоронинг захирадони, хазина халтаси деб таърифлайди.

Элшуносликка оид. Юқорида келтириб ўтилгандик асарда турли элат ва миллатларнинг тавсифи ҳам келтирилган. Бунда Бухоро шаҳрида истиқомат қилувчи яҳудийлар ва эронийлар сони; Вобкентда истиқомат қиладиган эллик минг хонадон уч минг нафари араб, қолгани манғит, сарой, найман уруғи ўзбеклари ва тожиклар; Гиждувонда ўзбек ва тожиклардан ташқари уч минг нафар араб ва юқорида келтириб ўтилган ҳиндлар; Шофиркон ва Вағонзеда яшовчи кўчманчи қозоқлар, араблар, ҳиндлар, яҳудийларнинг сони ва машғулоти тўғрисида қизиқарли маълумотлар берилган. Масалан, Карки туркманларида эркаклар экин-тикинчилик, аёллар эса гилам тўқиш билан машғул бўлганлар. Муаллиф Косон туманининг Пўлоти қишлоғи арабларининг аксарият VIII асрда келган бўлишса ҳам ўтовда истиқомат қилишларини ёзади [6: 91]. Ғузур қўнғиротларида экин уруғларини яхши сақлаш одати бор бўлиб, улар бунинг учун бир ўра қазиб уруғларни унга кўмганлар. Қўнғиротлар “ширдон” деб атайдиган ушбу ўраларда уруғлар жуда яхши сақланган. Шу сабабдан бу аҳолида ҳар йили экин ва сотиш учун 100-200 коп турли хилдаги экин уруғлари захираси бўлган [6: 101].

Баланд тоғларда яшовчи Қоратегин аҳолиси қишда лой йўлда ҳаракатланиш учун ёғоч ковушда юришган. Бу ковушлар фақатгина шу ҳудудда тайёрланиб, ўрганмаган киши бу ковушнинг кия олмаган. Қоратегин ва Давозликларнинг яна бир қизиқ одати қишлоқ қариялари ўз уйларида эмас масжидда тунни ўтказганлар. Одатга кўра, фақат “бачамард” – йигит ва ўрта ёшли эркакларга ўз уйида тунаш мумкин бўлган.

Аҳолишунослик (демографияга) оид. Муаллифнинг ўзи ҳақида берган маълумотлар, шунингдек ҳар бир туман аҳолиси сони ҳамда унинг молиявий аҳволи тўғрисидаги қайдлардан Муҳаммад Содиқхўжа амирликнинг солиқ амлоқдорлик тизимида хос ишда фаолият юритганини тахмин қилиш мумкин. Асар охирида Бухоро амирлигининг маъмурий бирликларининг номи ва аҳолиси сони ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Гулшаний маълумотида кўра, XX асрнинг бошида Бухоро амирлигида 2836800 хонадон, 7421000 аҳоли истиқомат қилган. Маълум бир ҳудуд аҳолисининг кўплиги ёки озлигини уларнинг табиий иқлими, яшаш шароити билан боғлаб, Ҳисор тоғларида истиқомат қилувчи аҳоли ичида юз ёшдан ошганлар кўплиги қайд қилинган.

Муаллиф ижтимоий соҳада ишга лаёқатсиз бўлган аҳолининг муҳтож қатлами учун Бухорода иккита “ғурабохона” мавжудлигини уларнинг биринчиси шаҳар ичида жойлашган бўлиб бевосита давлат маблағидан, иккинчиси эса Баҳоуддин Нақшбанд мазори атрофида жойлашгани ҳамда мазор вақфида молиялаштирилганини келтириб ўтади.

Жўғрофия ва метрологияга оид маълумотлар. Муҳаммад Содикхўжа ҳар бир маъмурий бирлик орасидаги масофаларни қайд қилиб ўтган. Асарда фарсах, лак (юз минг), ман, тош каби ўлчов бирликлари ишлатилган. Мисол учун, амирликнинг марказдан энг чекка ҳудуди бўлмиш Бадахшон пойтахтдан 140 фарсах узоқликда жойлашган. Яна муаллиф ўз тажрибасидан келиб чиқиб вилоятлар ўртасидаги масофани босиб ўтиш вақтларини ва қулай йўллари ҳам кўрсатиб ўтган. Ҳисордан отлик киши Самарқанга етиши учун икки кечаю кундуз вақти кетади [6: 125] деб, - тарихчи қайси йўллардан юриш бўйича тавсиялар ҳам берган. Ундан ташқари ҳар шаҳар ва тумanning майдони ҳақида маълумотларни беради. Мисол учун, Кармана вилоятининг узунлиги ва ер майдони етти фарсах [6: 60], Нурота вилоятининг майдони ўн беш фарсах бўлган [6: 70]. Жўғрофий маълумотдан ташқари бу рақамлар бизга амирликдаги маъмурий бошқарув бўлиниши ҳақидаги ахборотга эга бўлиш имконини беради. Масалан юқоридаги маълумотга кўра, Нурота вилояти Карманадан икки баравар катта лекин иккаласи ҳам бир хил бошқарув тизимида. Бунинг сабаби Кармана вилояти майдони жиҳатдан Нуротадан кичик бўлсада ундаги қишлоқлар ва аҳоли сони Нуротага нисбатан икки карра кўп бўлган, тоғли ҳудуд саналган Нуротада эса аҳоли ҳар жойда сийрак жойлашган.

Муҳаммад Содикхўжа Амударё ҳақида маълумот берар экан, унинг Бухоро ва Хиванинг асосий сув манбаи эканлиги, дарёнинг Помир тоғларидан бошланиб Оролга қуйилиши ҳақида батафсил тўхталиб ўтган. Амударё Оролгача жами етти юз милни босиб ўтиб, унинг беш юз мили Бухоро ҳудудига, қолган икки юз мили Хива ҳудудига қарашли бўлган [6: 72].

Амирликнинг бошқа давлатлар билан чегаралари тўғрисидаги ахборотлар ҳам ушбу асардан ўрин олган. Масалан, Карки билан Афғонистоннинг Андхўй вилояти чегара бўлиб, чегара ўртасида ярми Бухорога қолган ярми Афғонистонга қарашли бўлган чоршанба бозори фаолият юритган. Чоржўй вилояти кўрғонида етти арава тўп замбарак асбоблари билан сақланган. Бунинг сабаби XIX аср бошида ушбу чегара ҳудудга така туркманлар ва Хива хонлиги томонидан ҳужум уюштириб турилган. Амир Шохмурод томонидан Марв эггаланишида ишлатилган тўплар Бухорога қайтишда Чоржўй кўрғонини кўриклаш учун қолдириб кетилган [6: 83].

Шунингдек, асарда амирликда мавжуд қазилма бойликлар ва тоғ конларнинг жойлашувига оид маълумотлар ҳам ўрин олган. Ғузорга қарашли тоғларда туз, мўмий, кўрғошин, олтингугурт конларига бой бўлган [6: 100]. Келифнинг конларидан сифатли туз чиққани учун Миёнқол, Шаҳрисабз, Самарқанд ва бошқа ҳудудларнинг барчасини туз билан таъминлаган.

Асарда Афросиёб, Арслонхон, Бурҳониддин Абдулазиз садр, Абдуллахон II каби тарихий шахслар ва кўплаб тарихий ёдгорликларга оид маълумотлар тилга олинган. Мисол учун, Карки билан Қарши орасида Абдуллахон II томонидан учта сардоба қурдирилганлиги, Пойканд, Ромитан, Косон, Шеробод, Термиз каби ҳудудларда аҳоли ҳалигача кўплаб қадимий буюмлар, тангалар топиши ҳақида келтириб ўтилган.

Жой номлари (топонимика) уларнинг келиб чиқиши, маъноси, турли

даврларда номларнинг ўзгариши ҳақида ҳам муаллиф яхшигина ахборотлар берган. У Қаршининг қадимда Нахшаб номи остида бўлганлиги, амирлик даври қозилик васиқаларида эса Насаф деб юритилиши тўғрисида ёзади [6: 87].

Ўрганилиши. Тожикистон Фанлар академияси Рўдакий номидаги тил, адабиёт, шарқшунослик ва ёзма мерос институтида сақланаётган мазкур қўлёзма ушбу давлат олимлари томонидан атрофлича ўрганилган [3: 17]. Асарнинг тожик тилидаги тўлиқ табдил матни 2006 йили Тожикистон фанлар академиясида Ж. Нарзиев раҳбарлигида нашрдан чиққан [6:102]. Бундан ташқари, амирликнинг шарқий қисми бўлмиш Қоратегин [7: 98-106], Хатлон [11: 62-66] вилоятларига оид, шунингдек, ушбу ҳудудларнинг жуғрофияси, антропонимлари [5: 82-88], гидронимларига. [8: 14-18] тегишли маълумотлар илмий муомалага киритилган. Асар Ўзбекистон тарихчилари томонидан ҳам тадқиқотларда қўлланилган бўлиб, хусусан Қарши [4: 66-70] ва Ғузор [10: 87-94] бекликлари мисолида ўрганилганини кўришимиз мумкин. Бироқ, “Тарихи ҳумоюн” асари манба сифатида тўлалигича ўзбек тарихшунослигига жалб қилиниши ва ундаги мавжуд қимматли маълумотлар илмий тадқиқотларда қўлланиши лозим. Шунингдек, ушбу асарнинг унга замондош бўлган маҳаллий манбалар билан қиёсий танқидий солиштириш ҳам манбашунослар олдида турган муҳим бир вазифалардан ҳисобланади.

Хулоса. Хулоса қилиш шуни таъкидлаш мумкинки, асар нафақат Бухоро амирлиги ва унга бўйсунувчи ҳудудларнинг хонадонлари ва аҳоли сони тўғрисида жуда кам учрайдиган демографик маълумотлар келтирилган. Умуман олганда, “Тарихи ҳумоюн” Туркистон халқларининг XIX аср охири XX аср бошлари орасидаги тарихи, жуғрофияси, элшунослиги, аҳолишунослиги ва ҳўжалигини ўрганишда катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллоева З. М. История хумаюна Гулшани и ее историко-географическое значение // Историк (Муаррих). – 2021. – №. 1 (25). – С. 90-97.
2. Айнӣ С. Ёддоштҳо. қисми III. – Сталинобод. 1951.
3. Алимардонов А. Нусхаи қаламии «Таърихи ҳумоюн»-и Гулшанӣ// Мероси ниёгон,-1995, № 2. С. 17.
4. Бахрамов Т. Қашқадарё воҳаси амлоқликларининг ижтимоий-маданий ва этномаданий ҳолати (Қарши беклиги мисолида) // Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar. – 2022. – Т. 1. – №. 25. – С. 66-70.
5. Бобокалонова Р. Употребление антропонимии в “Таърихи ҳумоюн” Гулшани // Вестник Педагогического университета. – 2019. – №. 1 (78). – С. 82-88.
6. Муҳаммад Содикхочаи Гулшанӣ. Тарихи ҳумоюн. – Душанбе. 2006.
7. Саидов С. Д., Мудабиров З. Б. Описание долины Каратегина в “Истории хумаюна” Муҳаммада Содикходжи Гульшани //Историк (Муаррих). – 2022. – №. 1 (29). – С. 98-106.
8. Хомидов Д. Употребление гидронимов Таджикистана в “Тарихи ҳумоюн” Гулшани // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2014. – №. 4-4. – С. 14-18.
9. Шарифҷон Махдум Садри Зиё. Тазкори ашъор. – Техрон. 2001.
10. Эргашев У. Қ. XIX аср охирлари – XX аср бошларида Бухоро амирлиги Ғузор беклигидаги аҳоли масканлари // E Global Congress. – 2022. – №. 1. – С. 87-94.
11. Alisher A. Чуғрофияи таърихии Хатлон дар тасвири “Таърихи ҳумоюн” // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – №. 1. – С. 62-66.

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

ТИЛАК ЖЎРА ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Лайло Шарипова,

БухДУ ўзбек тили ва адабиёти кафедраси профессори, ф.ф.д.

Аннотация: XX асрнинг 70-80 йилларида ўзбек шеъриятига бир гуруҳ шоирлар кириб келдилар ва шеъриятимизда жиддий ўзгаришни юзага келтирдилар. Шундай шоирлардан бири Тилак Жўрадир. Унинг шеърияти ўзига хослиги билан фарқланиб туради. Мақолада шу ҳақда фикр боради.

Калит сўзлар: Тилак Жўра, шеърият, лирик қаҳрамон, мавзу, сарлавҳа, қарғиш, публицистика, маънодошлик, бадиият.

THE PECULIARITIES OF TILAK JURA'S POETRY

Laylo Sharipova,

Professor of the Department of Uzbek Language and Literature of BSU, DSc.

Abstract: In the 70s and 80s of the 20th century, a group of poets appeared in Uzbek poetry and brought about a serious change in our poetry. One of the greatest poets is Tilak Jura. His poetry is distinguished by its originality. The article discusses the uniqueness of his poetry.

Key words: Tilak Jura, poetry, lyrical hero, theme, title, anathema, journalism, synonymity, poetics.

ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ТИЛАКА ЖУРЫ

Лайло Шарипова,

профессор кафедры Узбекского языка и литературы БухГУ, DSc.

Аннотация: В 70-х и 80-х годах 20 века группа поэтов вошла в узбекскую поэзию и произвела серьезные изменения в нашей поэзии. Одним из таких поэтов является Тилак Жура. Его поэзия отличается оригинальностью. В статье рассматривается уникальность его поэзии.

Ключевые слова: Тилак Жура, поэзия, лирический герой, тема, название, анафема, публицистика, синонимия, поэтика.

Кириш. XX асрнинг 70-80-йиллари ўзбек шеърияти бетакрор шеърият сифатида эътирофга лойиқ. Бу давр шоирлари ўзбек публицистикаси вазифасини ҳам бажаришга чоғландилар. Ватан мустабид тузум қийноғидан чарчаган, шоирларига умидвор боқётган эди. Шу умидворликдан ғамга ботган, айни дамда, куч-қувват олган шоирлар шеърлари ёрдамида истиқлолни чорладилар. Аммо етук шоирлар шеъриятнинг асл вазифасини унутмадилар. Назмни кўнгилнинг кўзгусига айлантира олдилар. Уларнинг сафида Бухоронинг Қорақўлида туғилган, камтар, аммо ғурури осмон, ўжардан ўжар шоири Тилак Жўра бор эди. Ҳам шоир, ҳам олим бўла билган Тилак Жўра ота-онасининг дуосини кўп бор олган, Худо деган эканки, тақдир Ғайбулла Ас Салом каби фозил устозга шогирд, Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов сингари покдомон шоиру олимларга сафдош, Муҳаммад Юсуф сингари беғубор, эл севган шоирлар билан ҳамсухбат, дарддош айлади. Унинг ўзига хос шеърияти бор эди...

Муҳокама. Адабиётшунос олим Д.Қуронов мавзунинг икки жиҳати бор деб

билиб, бири ҳаёт материали, бири ижтимоий, маънавий-ахлоқий, фалсафий ва шу каби муаммолар мажмуи [3, 248] деб билади. Шу маънода Тилак Жўра шеървати мавзусини назардан ўтказсак, барча мавзулар муҳаббат мавзуси атрофида бирлашганини кўриш мумкин. Умид улуг туйғу, шу сабаб у ҳақида шеърлар кўп. Аммо Тилак Жўра умид ҳақида шундай ёзадики, тафаккури чуқур бўлмаса, шеърхон дабдурустдан англамайди:

Кўриб мендаги гўзаллигини
Кўзлари қамашиб,
Қон бўлиб чопади томирларимда –
Дилбар бир умид... [1,3]

Лирик қаҳрамондаги бу умид шундай гўзалки, ўзининг гўзаллигига боқиб умиднинг кўзи қамашади. Кўзи қамашган умид лирик қаҳрамон томирларидаги қонга, яъни ҳаётга айланади. Энди у шунчаки умид эмас, “Дилбар бир умид”. Шоирнинг фикрни ифодалаш истаги ҳос. “Шеърват” шеърда лирик қаҳрамоннинг кимга ёки нимага мурожаат қилаётгани бир қараганда дарров англашилмайди. Чунки шеърда “шеърват” сўзи қўлланмаган. Фақат сарлавҳа шунга англади. Аммо шеърват ҳақидаги гўзал, бетакрор шеърларга сафдош бу қисқа ҳажмли шеърда ҳеч кимда учрамайдиган ўзбекона ифода бор:

Тутдек тўкилди юрагим
Умидларнинг силкишидан.
Сени соғиниб кутаман
Оғтибнинг ҳар чиқишидан [1,4].

Демак, шоирнинг юрагини умидлар шундай силкийдик, юраги тутдай тўкилади. Шоир сўз кўмагида манзара ҳосил қилади. Шу маънода, у – руҳият мусаввири. Тутнинг таналарига сал тегинсангиз, тутлар дувиллаб тўкилади. Аммо пишмаган тут асло тўкилмайди. Ҳаётда шу манзарани кўриб улғайган шеърхон учун юракнинг тутдек тўкилишини англаш осон. Аммо биттагина бўлган юракнинг тутдек тўкилиши учун у минг бўлакка бўлинган, тилка-пора бўлган бўлиши керак. Кейинги сатрларда шоир дабдурустдан оғтибни нега соғиниши аёнлашади. Юракнинг тутдек тўкилиши учун оғтиб зарур. Бу манзаралар шеърнинг дунёга келишини кўз ўнгимизда гавдалантирган.

Шоирнинг фикрича, шеърват “кўзларнинг ачишидан”, шоир “қонининг ҳар томчисидан” дунёга келади. Бунинг учун “армоннинг хўп санчишидан”, “аламнинг ҳар қамчисидан” юрак тутдек тўкилиши, юрак қонлари томчи-томчи бўлиб тўкилиб кетиши керак. Шоир шеърватни таърифламайди. Шоирдаги ҳолат шеърватнинг қай таҳлит яралишини шеърхонга намоён этади.

“Руҳият” шеъри эса Тилак Жўра оламини намоён қилувчи ўзига ҳос шеър сифатида таассурот қолдиради:

Бир яланглик бўлса,
Тўйиб-тўйиб бақирсанг,
Сўниб қолган руҳингни
Қалқиб-қалқиб чақирсанг!..
Титраса товушингдан
Димикқан бағринг, тананг,
Сочилиб дил ғубори
Қоядаги майсадай
Силкиниб турса шонанг [1,5].

Шоир “руҳим сўниб қолди”, “бағрим димикди” демайди. Иккинчи шахсга мурожаатдай туюладиган, лирик қаҳрамонга қарата айтилган бу фикрлар

шоирнинг даврдаги биқикликка исёни, руҳининг ҳайқириғи ҳамдир. Зотан, бу шеър киритилган китоб истиклолдан олдин нашр қилинган:

Оҳ урсанг, оҳлар десанг,
Бу қандай замон, охир!
Тўйиб-тўйиб бақирмоқ,
Ёниб-ёниб чақирмоқ
Енди бир армон десанг.
Бир яланглик бўлса,
Айтиб-айтиб шуларни,
Учириб
Гала-гала қушларни
Тўйиб-тўйиб бақирсанг,
Куйиб-куйиб чақирсанг?!

Бу айнан Тилак Жўранинг руҳияти тасвири, тавсифи эканини англаш учун шоирнинг шахсиятини билиш зарурати кам. Негаки, зукко шеърхон учун шоир шеърлари ойналик вазифасини ўтайди:

Замонларнинг зулми-зўридан,
Ёғийларнинг қонли тўридан,
Тўрдай тугун халқнинг шўридан,
Нолалар қилдинг, нолали қушчам,
Ўз ҳолига ўзи волали қушчам,
Туркий титроғингга бунчалар ситам! [1,6]

Шоир “булбул” сўзининг маънодошларини қўллайди. Нега?! Маънони кучайтириш учунми? Ҳа. Аммо фақат бугина эмас. Бу “булбул” сўзининг маънодошлари қўлланган даврларни англатади. “Девону луғотит турк” дан ҳазрат Навоийгача бўлган туркий шеърятда “сандувоч”, Навоий шеърятидан XIX асргача “андалиб”, XX асрдан ҳозиргача “булбул” сўзи кўпроқ, кенгроқ қўлланилиб келинади. Шеърда “Туркий титроғингга бунчалар ситам” сатри такрор-такрор келтирилар экан, шеър композитсиясини бутунлаштириб турган сатр сифатида кўзга ташланади. Бу шеър шеърят, шоир, бадий сўз ҳақидаги шеър. Унда сюжет бор. “Тутқунликда толиққан қушчам, Зорланиб-зорланиб зорикқан қушчам” – товуш такрори безаган бу сатр шеърнинг тугунини ҳосил қилган. Шоир воқеани ривожлантириб, булбулнинг толиқишига сабабларни кўрсата бошлайди. Зиддиятлар чўққиси сифатида келтирилган сатрларда нафақат ўз элининг, балки бутун туркийларнинг дард-у оғриқлари мужассамлашган:

Сайраб қучмоққа осмонинг йўқдир,
Яйраб қучмоққа ошёнинг йўқдир,
Ташлаб кетмоққа маконинг йўқдир,
Осмони оғули,
Макони доғули
Қушчам,
Туркий титроғингга бунчалар ситам!

Шоир булбул – жажжи қушча нега толганини изоҳлашда, аниқлашда давом этади. Шеър сюжетидаги ечим юзага кела бошлайди. Эркисиз ватаннинг, нажотсиз элнинг шоири – булбулининг аҳволдан элни огоҳ этади. Бу шеърда сатрлар шу қадар тадрижий тарзда жойлаштирилганки, чуқур, тизимли таҳлил қилинса, йирик мақола юзага келади ва шоир шахсияти, унинг Ватанга муҳаббати, эркака ташналиги, маслағи аниқроқ ойдинлашади. Шеърнинг якуни элимизнинг феълига хос муҳим жиҳатларни таъкидлайди:

Ўзинимас ўзгани суйган –

Сандувочим – сарлочиним,
Туркий титроғим,
Туркий нафасим.
Руҳи осмонларда,
Ўзи
Бағримда ботин сасим –
Туркий титроғингга бунчалар ситам!

Биз бир лаҳза ҳам ором олмайдиган, тиним билмайдиган, куйманиб яшайдиган элмиз. Бу куйманиш оқибатида куйиб юрамиз. Энг оғири, шарафлиси – асрлар давомида элимизда ўзгармаган хусусият: ўзини эмас ўзгани ўйлайдиган элмиз. Булбулни тутсангиз ва авайламай, кўпол тарзда сиқиб ушласангиз, ундаги титрокни ҳис қиласиз. Бу титрок, шоир айтганидек, “Туркий титроғим”, “Туркий нафасим”, унга беҳисоб ситамлар қилинган. Бу ситамларни шеърга солиш, шўро даврида айтиш, чоп эттириш учун Тилак Жўра бўлиш керак эди.

Тилак Жўра шоир, шеърят ҳақида ёзар экан, улуг шоирларга эҳтиром кўрсатади. “Устоз Миртемирни эслаб”, “Чўлпон”, “Нозим Ҳикмат”, “Рауф Парфига” шеърларида шоирнинг улуг олам – шеърятга муносабати акс этган.

Халқимизда қарғанинг номи унинг лаънат олгани билан боғлиқлиги ҳақида яратилган афсона бор. М.Қошғарийнинг “Девони луғотит турк” асарида қарғиш сўзига ўзакдош “қирғағ” сўзининг “ғазаб”, “қаҳр” маъносида қўлланилгани изоҳланган. Шоир Тилак Жўра шу икки фикрдан фойдаланиб, қор ёғиши манзараси билан қаламнинг оқ варақни қора қилиши ҳолатини ўзаро ўхшатади. Бунинг биринчисидан қора нарсанинг оқ бўлиши, иккинчисидан, аксинча, оқ нарсанинг қора бўлиши англашилади. Қарғалар қора тусда бўлганлиги учун оппоқ қор узра юрса, тез билиниб, кўзга ташланиб қолади. Шоир шу ўхшаш ҳолатларни ёдга олиш орқали ўз руҳиятидаги қарама-қаршиликларни очиб беришга интилади.

Қаҳрим қағиллаган қарғадир,
Ўзимдан, кўзимдан йўрғадир.
Йўғрилиб-йўғрилиб лабимни тишлар,
Қор қоплаган қарғишлар [1,13].

Натижа. Тилак Жўра ўзбек шеърятига ўз қадамлари билан кириб келди. Фақат кўнгли тилаган сўзни айтди, ақли буюрган ишларни амалга оширди, асло иймонига зид сўзни оҳангга солмади, асло илми билан амалидаги бирликка путур етказмади. Бор-йўғи шаънига зид ишга рўпара келса, мавқеидан, орзусидан, манфаатидан кечса-кечди, аммо мунофиқлик остонасига яқин бормади. Шариф Бухоромизнинг Сайёд отлиғ маскани Тилак Жўра ҳаёти ва ижоди сабаб яна бир қарра машҳур бўлди, адабиёт муҳиблари хотирига муҳрланди. Аммо шоирнинг ўзи олимлик, шоирлик мақомидан бирор манфаат учун фойдаланмади. Ўжарликдай кўринган жиҳатлари аслида иймонда собитлик эканини исботлаб яшаб ўтди. Унинг шеърятини XX аср синовидан ўтиб, XXI асрга завоқ кўрмай кўчди. Бу шоир тирик эканини, ижоди орқали барҳаётлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Тилак Жўра. Руҳият. Шеърлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – 80 б.
2. Sharipova L.F. The use of water attributes in oral written poetry characters // AKADEMIC JOURNAL. 2021/2/11 №1. MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970. – P. 608-618.
3. Қурунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2018. – Б.148.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING IJTIMOYIY INTELLEKT XUSUSIYATLARI

Ataxo 'jayeva Shaxlo Anvarovna
"Turan International University" o'qituvchisi
<https://orcid.org/0000-0002-6523-3951>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi kasbiy va shaxsiy sohadagi ijtimoiy-psixologik muammoli vaziyatlarni samarali hal qilish ko'nikmalarini ortishida ijtimoiy intellekt xususiyatlarining o'rni haqida yoritilgan. Ijtimoiy intellekt tushunchasi psixologiya fanidagi o'rganilgan jarayoniga to'xtalib o'tilgan. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining ijtimoiy intellekt dinamikasini aniqlanishi 4ta subtest olish orqali aniqlangan tahlillar natijalari keltirilgan. Xususan, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarning ijtimoiy intellektini o'rganishning dolzarbligi, ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish sharti sifatida ilmiy bilimlarni rivojlantirish tendentsiyalari, shuningdek, ijtimoiy amaliyotning mavjud ehtiyojlari bilan belgilanishi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy intellekt, kommunikativ kompetensiya, samarali yechim, turli usullar, potentsial intellekt, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari.

SOCIAL INTELLIGENCE CHARACTERISTICS OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Atakhujaeva Shakhlo Anvarovna
Teacher of «Turan International University»

Abstract: This article describes the role of social intelligence in increasing the communicative competence of future English language teachers and their ability to effectively solve socio-psychological problem situations in the professional and personal spheres. The concept of social intelligence is discussed in the process studied in the science of psychology. The results of the analyzes determined by taking 4 subtests to determine the dynamics of social intelligence of future English language teachers are presented. In particular, the importance of studying the social intelligence of future English language teachers, the trends in the development of scientific knowledge as a condition for the development of their communicative competence, and the current needs of social practice are highlighted.

Keywords: social intelligence, communicative competence, effective solution, different methods, potential intelligence, future English teachers.

ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Атаходжаева Шахло Анваровна
Преподаватель «Turan International University»

Аннотация: В данной статье описывается роль социального интеллекта в повышении коммуникативной компетентности будущих учителей английского языка и их способности эффективно решать социально-психологические проблемные ситуации в профессиональной и личной сферах. Понятие социального интеллекта обсуждается в процессе, изучаемом наукой психологией. Представлены результаты анализов, определяемых прохождением 4-х субтестов для определения динамики социального интеллекта будущих учителей английского языка. В частности, выделены важность изучения

социального интеллекта будущих учителей английского языка, тенденции развития научных знаний как условия развития их коммуникативной компетентности, актуальные потребности социальной практики.

Ключевые слова: социальный интеллект, коммуникативная компетентность, эффективное решение, различные методы, потенциальный интеллект, будущие учителя английского языка.

Zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiylashuvi va kasbiy rivojlanishi jarayonida ijtimoiy intellekt muhim rol o'ynaydi. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilik kasbi uchun ijtimoiy intellekt muammosi katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy intellekt o'qituvchining o'zini, xatti-harakatlarini, boshqa odamlarning xatti-harakatlarini va samarali o'zaro munosabatlarini tushunish, shuningdek, maqsadga erishish uchun bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishni talab qiladi. Bu sohada izlanishlar olib borayotgan olimlarning umumiy soni juda katta. Boshqa ko'plab ilmiy tushunchalarda bo'lgani kabi, olimlar ijtimoiy intellekt nima ekanligi bilan ham bir to'xtamga kela olmaydilar. Biroq, muammoning dolzarbligi, asosan, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarning ijtimoiy intellektining o'ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada o'rganmaganligi bilan bog'liq. Boshqa tomondan, O'zbekistonda bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining ijtimoiy intellektini rivojlantirish darajalari hali maxsus o'rganilmagan. Ijtimoiy intellektning empirik tadqiqotlari esa turli bosqichlarda amalga oshirilgan. Xorijiy manbalarda mavjud bo'lgan, aql darajasini aniqlashga qaratilgan turli xil usullarga qaramay, ularning barchasi o'zbek tiliga tarjima qilinmagan.

Psixologiya fanida ijtimoiy intellektning ko'plab ta'riflari, yondashuvlari, modellari mavjud. Va biz ushbu maqolada ijtimoiy tushunchalarning barchasini tasavvur qila olmaymiz. Shu munosabat bilan biz faqat bizning ishimizni tushunish uchun zarur bo'lgan va tadqiqotning maqsad va vazifalari, uning gipotezasi va qo'llaniladigan usullari uchun asos bo'lib xizmat qiladigan ilmiy pozitsiyalarni ushbu maqolada ochib beramiz.

Ijtimoiy intellekt umumiy intellektning bir qismi sifatida ta'lim jarayoni uchun katta ahamiyat kasb etadi. X.J.Ayzenk [8] fikricha, ijtimoiy intellekt - bu shunday ijtimoiy-madaniy sharoitlar ta'sirida umumiy intellektning rivojlanishi natijasiki, u shaxsning jamiyat talablariga moslasha olish qobiliyatidir. Ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasiga ta'sir qiluvchi omillar orasida X.J. Ayzenk ijtimoiy-iqtisodiy holat, uning motivatsiyasi, madaniy omillar, ta'lim darajasi, til o'rganish qobiliyati va boshqalarni ajratib ko'rsatdi.

Ijtimoiy intellekt fikrlashning asosi bo'lib, boshqa intellektlarni shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. G.V. Allport [10] ijtimoiy aql-idrokni insonning odamlarni to'g'ri hukm qilish, ularning xatti-harakatlarini bashorat qilish va shaxslararo munosabatlarda adekvat moslashishni ta'minlashning o'ziga xos qobiliyati deb hisoblaydi. D. Veksler [11] asarlarida ijtimoiy intellekt shaxsning inson hayotiga moslashishi sifatida tanilgan, ya'ni hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyati deya ta'riflangan. D.G. Myers [12] ijtimoiy intellektni ijtimoiy fikrlash, o'zini o'zi va boshqalarni ijtimoiy ko'rsatmalar asosida baholash qobiliyati sifatida belgilaydi. J. Piaget [13] aqlning mohiyatini jismoniy va ijtimoiy voqelikka moslashuvchan va barqaror moslashishda ko'rib chiqadi. Ijtimoiy intellektning murakkab tuzilma modeli J.P.Gilford tomonidan taqdim etilgan [14]. Uning kontseptsiyasiga ko'ra, ijtimoiy intellekt ijtimoiy obyektlarni aks ettirish bilan bog'liq bo'lgan ta'lim jarayonlarini birlashtiradi va tartibga soladi. M.E.Ford va M.S.Tisak [15] ijtimoiy intellektni muammoli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun ijtimoiy ma'lumotlarni qayta

ishlash uchun aqliy qobiliyatlar guruhi sifatida aniqladilar. Ular ijtimoiy intellekt umumiy intellektga o'xshamasligini va u ijtimoiy muhitda rivojlanishini isbotladilar. R.J. Sternbergning intellekt nazariyasi [16] uchta jihatni o'z ichiga oladi:

1) ichki o'zaro bog'liqlikni tushuntiruvchi tarkibiy qism nazariyasi, shaxs dunyosi, fikrlash mexanizmlari, axborotni qayta ishlash bilan bog'liq (intellektidagi komponent);

2) tajribaning kichik nazariyasi, yangi vaziyatni egallash samaradorligini belgilovchi, oldingi tajribadan foydalanish (empirik aql);

3) intellektning ijtimoiy vaziyatda namoyon bo'lishini tushuntiruvchi kontekstning kichik nazariyasi (vaziyatli intellekt).

Asta-sekin, ijtimoiy intellektni o'rganishda ijtimoiy intellektni baholashning xulq-atvorli noverbal usullariga asoslangan tadqiqotlar ko'proq o'rin egallaydi. Kosmitski va O.P.Jon [17] ijtimoiy intellektni ko'rib chiqish va diagnostika qilishda ushbu ikki yondashuvni ya'ni ijtimoiy komponent va ijtimoiy intellektni birlashtirishga birinchilardan bo'lib qo'l urishdi. Va olimlar ushbu komponentlarni ikkita alohida guruhlariga: kognitiv va xulq-atvor guruhlariga birlashtirishdi.

Tegishli adabiyotlarni nazariy tahlil qilish tadqiqot gipotezasini shakllantirishga imkon beradi: bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarning ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi ularning o'quv faoliyatidagi kommunikativ vakolatlarini belgilaydi. Shunday qilib, tadqiqotning maqsadi bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchining kasbiy muloqotida muhim bo'lgan omillarni hisobga olgan holda o'rta maktab o'quvchilarining ijtimoiy intellektning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir.

Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilar – Namangan Davlat Universiteti ingliz tili yo'nalishining talabalari sinovdan o'tkazildi. Sinovdan o'tgan talabalarining o'rtacha yoshi 18,6–64 nafar o'g'il bolalar va 276 nafari qiz bolalardir. Shuni ta'kidlash kerakki, biz aqliy jihatdan ijtimoiy gender o'ziga xosliklarini ajratmaymiz.

Ishda quyidagi vositalar qo'llaniladi: ijtimoiy intellektni tekshirish usullari J.P.Guil Ford, M.O. Sullivan [18] va 16-PF Kattell usuli (shakl C) [19-20]. Ma'lumotlarni qayta ishlash uchun S.Spirman diapazonning korrelyatsiya usulidan foydalangan.

Tadqiqotning birinchi bosqichida ijtimoiy intellektning tarkibiy qismlari diagnostikasi (xulq-atvor natijalarini bilish, xatti-harakatlar sinflarini bilish, xatti-harakatlarning o'zgarishini bilish, xatti-harakatlar tizimini bilish) J.P.Gilford va M.O. Sullivan usuli. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarda ijtimoiy intellektni baholashning o'rtacha darajasi (67%) ustunlik qiladi. Ijtimoiy intellekt o'rtachadan yuqori (qobiliyatlarining o'rta va yuqori standart ma'nolari) qabul qiluvchilarning atigi 17 foiziga ega. Ijtimoiy intellekt darajasi me'yordan past bo'lgan talabalarining 16 foizi (qobiliyatlarining past va o'rtacha zaif standart ma'nolari) odamlarning xulq-atvorini tushunish va prognoz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Tajriba natijalari bo'yicha «xulq-atvor oqibatlarini bilish» omili eng katta darajada ifodalangan (1-kichik test).

Demak, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilar (97%) odamlarning his-tuyg'ulari, fikrlari va niyatlarini tushunish asosida ularning keyingi ishlarini oldindan ko'ra oladilar. Ushbu subtest natijalari bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasining dinamiklik kabi tarkibiy qismlarining yuqori ma'nosi bilan chambarchas bog'liq (N+ omil); ustunlik darajasi (E+ omil); mustaqillik (Q2+ omil); qisqalik (H+ faktori); shubhalilik (faktor L) ($p < 0,01$). Ekspressivlik darajasiga qarab ijtimoiy intellektning idrok kabi komponenti guruhda og'zaki ifoda ta'kidlangan. Bu insoniy munosabatlar xarakteriga yuqori sezgirlikka ega bo'lgan talabalar guruhini (88%) tavsiflaydi. Ta'kidlanishicha, ushbu subtestning ma'nolari kommunikativ

kompetensiyaning quyidagi komponentlari bilan ijobiy bog'liq ($p < 0,01$) hissiylik (I+ omil), vijdonlilik (G+ omil), intellektuallik (B+ omil), rivojlanish darajasi tasavvurning (M+ omili), diplomatiyaning (omil N+).

1-jadval. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy intellekt omillarining rivojlanish darajalari

№	Qobiliyatlarning standart ma'nolaridagi testlar	1- Test	2- Test	3- Test	4- Test
1.	Past	-	3	-	9
2.	O'rtacha zaif	3	17	12	21
3.	O'rtacha	80	63	71	54
4.	O'rtacha kuchli	10	15	14	16
5.	Yuqori	7	2	3	-

“Ekspressiv xulq-atvor guruhlarini bilish” omili (2-subtest) bo'yicha past baho (20%) bo'lgan talabalarda harakat, qarash va hazil tillarida yomon. Ulardagi intellekt, asosan, axborotning og'zaki mazmuniga yo'naltirilgan. Ular ko'pincha suhbatdoshning so'z ma'nosini tushinishda xato qilishlari mumkin, chunki ular og'zaki bo'lmagan reaksiyalarini hisobga olmaydilar. Shu bilan birga, 2-subtest bo'yicha eksperimental ma'lumotlar o'z-o'zini nazorat qilishning yuqori darajasi (Q4+ omil) va reklyuziyaning yuqori ma'nosi (A-omil) (mos ravishda, $r_s = 0,57$; $r_s = 0,83$, p) bilan ijobiy bog'liq. $p < 0,01$). 4-subtestda bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilar eng past bilimni (30%) ko'rsatdi. Bu shuni ko'rsatadiki, talabalar to'liq bo'lmagan ma'lumotlar asosida kommunikativ faoliyatning muvaffaqiyatli qurilishini bashorat qilish va shaxsning og'zaki bo'lmagan reaksiyalariga, shuningdek, jamiyatdagi xatti-harakatlarni tartibga soluvchi norma va qoidalarga yo'naltirish qobiliyati yetarli darajada rivojlanmagan; Muloqot ishtirokchilarining maqsadlarini, niyatlarini, ehtiyojlarini mos ravishda aks ettirish va ularning xatti-harakatlari oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyati ham aynan shunga bog'liqdir. 4- subtest natijalari intellektual omillar rivojlanishining past darajasi bilan ijobiy korrelyatsiya ifodalangan ($p < 0,01$). Bunday holda, tasavvur rivojlanishining past darajasi (M omili), yangilikni qabul qilish qobiliyati (Q1 omil), umumiy intellektual rivojlanish (B omil) va struktura va dinamikani bilish qobiliyatining shaxslararo o'zaro ta'sirlar holati rivojlanishi haqida gapirish mumkin (4-subtest). Shunday qilib, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aql-idrokning ijtimoiy omillari bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari orasida kommunikativ faoliyatda kompetentsiyali moslashuvchilarning ulushi yuqoridir.

Shunday qilib, tadqiqotlar tahlili shuni ta'kidlashga imkon beradiki, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini oliy ta'lim sharoitida rivojlantirish ijtimoiy intellekt bilan sezilarli darajada bog'liq. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining kommunikativ kompetentsiyasi aqlning ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan bog'liq va unga asoslanadi. Shunday qilib, aksariyat tadqiqotlar ijtimoiy intellektni umumiy qobiliyat, amaliy fikrlash yoki ijtimoiy moslashuvning maxsus shakli shaklida taqdim etilgan umumiy aqlning birikmasi sifatida belgilaydi. Ilmiy adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy tafakkuri, ularning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish holati kabi tadqiqotlar yetarli darajada o'rganilmagan. Shu munosabat bilan ijtimoiy-madaniy muhitning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining ijtimoiy tafakkurining o'ziga xos xususiyatlari haligacha o'rganilmagan.

Biz ijtimoiy intellektni shaxsning maxsus kognitiv salohiyati yoki aqliy resursi

deb hisoblaymiz. Ijtimoiy intellekt jamiyatning madaniy omillarini hisobga olgan holda ijtimoiy-psixologik muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydi. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchining kasbiy mahoratining shakllanishi ijtimoiy aqliy qobiliyatga bog'liq. Bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchining kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va qo'yilgan talablarni hisobga olgan holda, ijtimoiy intellektni o'qituvchining kasbiy faoliyati muvaffaqiyatining zaruriy muddati deb hisoblash mumkin. Ijtimoiy intellekt bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari uchun pedagog sifatida xizmat qiladigan, samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan ko'plab pedagogik kompetentsiyalar, shu jumladan kommunikativ kompetentsiya uchun asosdir. Shunday qilib, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarning ijtimoiy intellekt muammosini hisobga olgan holda, ularning kommunikativ kompetensiyasi haqida gapirish kerak. Bu kasbiy ta'lim jarayonida o'qituvchining ijtimoiy intellektini va kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish darajasini o'rganishni ilgari suradi.

Ijtimoiy intellektni baholashning o'rtacha darajasi, umuman olganda, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining shaxslararo munosabatlarda yetarlicha samarali ekanligi va jamiyatga normal moslashganligini anglatadi.

Ijtimoiy darajasi o'rtacha darajadan yuqori bo'lgan bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari odamlarning xatti-harakatlari haqida ma'lumot olishlari mumkin, ular og'zaki bo'lmagan muloqot tilini juda yaxshi tushunadilar, odamlar haqida o'z fikrlarini bildiradilar va ma'lum sharoitlarda ularning reaksiyasini muvaffaqiyatli oldindan ko'ra oladilar.

Ijtimoiy darajasi standartlardan past bo'lgan bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilari esa murakkab munosabatlarga ega bo'lib, ijtimoiy moslashish imkoniyati pasayadi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarining aksariyati odamlarning keyingi ishlarini oldindan ko'ra oladilar. Ammo ularning prognozlarini noto'g'ri bo'lishi mumkin, agar ular o'zini noodatiy tarzda tutadigan odamlar bilan muomala qilsalar. Talabalar tomonidan 1 subtestni muvaffaqiyatli bajarish ularning ishtirokchilarning og'zaki bo'lmagan reaksiyalarida yo'naltirish qobiliyatini va odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi norma modellari va qoidalarini bilishini ko'rsatadi. Bu natija talabalarining pedagogik yo'nalishi va o'zbek muloqotining etnik xususiyatlari, me'yorlari, standartlari va xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Muloqot madaniyatida xulq-atvor va xatti-harakatlarning oqibatlarini oldindan ko'ra bilish qobiliyati o'zbeklarning muloqot madaniyatida katta ahamiyatga ega va bu qobiliyatlarga asoslangan muloqot strategiyasi va taktikasi qimmatlidir.

Shuningdek, o'zbek talabalarining pedagogik diqqat markazida va etnik o'ziga xosliklari aniq vaziyatda odamlar bir-biriga nima deyishlarini tushunishga yordam beradi. Bu 3-subtest bo'yicha vazifalarni bajarishga yordam beradi.

«Ifodali guruhlarni bilish» (2-subtest) va «shaxslararo o'zaro ta'sir holatining tuzilishi va dinamikasini bilish» omillarining past ko'rsatkichlari (4-subtest) ba'zi bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarning ma'lum shaxslararo muloqotda qiyinchiliklarni his qilishlarini ko'rsatadi.. Shunday qilib, ular odamlarning o'zaro munosabatlaridagi murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va muayyan xatti-harakatlarning sabablarini aniqlash uchun etarli qobiliyatga ega emaslar; ularning kommunikativ mantiqni tushunish faoliyat yomonroq rivojlangan.

Bunday bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilar ko'pincha so'zlarni noto'g'ri ishlatishadi va suhbatdoshning so'z talqinida xato qilishadi. Bu kasbiy ta'lim jarayonida bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish yagona maqsadli ekanligini ko'rsatadi. O'qituvchi shaxsning

kommunikativ munosabatlarining yaxlit kontekstini anglashi, uning munosabatlari tarixini tahlil qilishi va tahlil natijalarini boshqa shaxsga aniqlab bera olishi kerak. Tasavvurning rivojlanish darajasining o'zaro bog'liqligi bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarida (M omili), yangilikni qabul qilish va radikal (Q1 omil), umumiy intellektual rivojlanish (B omili) va shaxslararo munosabatlar vaziyatlari tuzilishi va dinamikasini bilish qobiliyati (4-subtest) ijtimoiy intellekt intellektning kommunikativ kompetentsiyaning kognitiv resursi ekanligini isbotlaydi.

Yetarli korrelyatsiyalarning eng katta soni ijtimoiy intellekt testi Kettell tomonidan A+, F+, H+, E+, L+, Q2+, G+, N+ 16-PF baholari bilan o'rnatiladi. Barcha subtestlar va, ayniqsa, kompozit baholash topilganligi statistik jihatdan isbotlangan introversiya ko'rsatkichi bilan salbiy korrelyatsiyada ko'rsatiladi ($p < 0,01$) (A-, F-, H- baholari bilan).

Shuning uchun eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellektning etnik o'ziga xos xususiyatlari bor, ularni tahlil qilish keyingi tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Shunday qilib aytishimiz mumkinki, bo'lajak ingliz tili fani o'qituvchilarida ijtimoiy intellekt intellektning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish uchun zarur atamadir. Va bu sohada qilinadigan barcha ishlar bo'lajak o'qituvchilarning ishtimoiylashuvi hamda ijtimoiy intellektning yuqorilashida juda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Cantor N., Kihlstrom J.F. Social intelligence and cognitive assessments of personality. //Wyer R. S. & Srull T.K. Advances in Social Cognition. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1989. – Vol.2.–P. 1–59.
2. Raven J.C. Guide to the Progressive Matrices. London: Lewis. 1960.
3. Rogers C., ed. "Carl Rogers: Student-Centered Learning." Project Innovation, a Monograph to "Education". 1996.
4. "Psychology of Communication." General edition of A.A. Bodalev – "Cogito -Centre ", 2011.6. Yermientaeva A.R. "Foundations of Students' Psychological Training." – Ust-Kamenogorsk, 2007-p.404.
7. Thordnik E.L. "Intelligence and its Uses//Harper's Magazine. 1920. P. 227–235.
8. Eysenck H.J., Barrett P. "Psychophysiology and the Measurement of Intelligence."//Reynolds C.R., Willson V. (eds.) "Methodological and Statistical Advances in the study of individual differences."N.Y.: Plenum Press, 1985.

ПЕРСОНАЖЛИ ЛИРИКАДА ЛИРИК КЕЧИНМА ИФОДАСИ

Орипова Гулнозахон Муродиловна,

Фаргона давлат университети адабиётшунослик кафедраси
катта ўқитувчиси, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мақолада персонажли лирикада ўзга шахс шеър субъектларидан бирига айланиши ва шеър диалогиклик ёки полифониклик хусусиятига эга бўлиши, лирик кечинма ўзга шахс тилидан ифода этилиб, мустақил гоёвий-бадий аҳамият касб этиши тадқиқ этилган. Персонажли лириканинг субъектив шаклланишига кўра ижровий лирика ва тавсифий лирикадан фарқланиши мустақиллик даври маҳсули бўлган шеърлар таҳлили орқали ёритилган. Персонажли лириканинг ўзига хос ифода йўсинлари таҳлили орқали ижодкорларнинг бадий маҳорати очиқ берилган.

Калит сўзлар: лирик кечинма субъекти, персонажли лирика, поэтик ифода йўсини, диалогиклик, полифониклик, лирик кечинма.

LYRICAL EXPRESSION IN CHARACTER LYRICS

Oripova Gulnozakhon Murodilovna,

Department of Literature of Fergana State University
senior teacher, doctor of philosophy in philology (PhD)

Abstract. In the article, it is researched that in character lyrics, the other person becomes one of the subjects of the poem, and the poem has dialogic or polyphonic features, the lyrical experience is expressed in the language of another person, and acquires an independent ideological and artistic significance. The differentiation of character lyrics from performance lyrics and descriptive lyrics according to subjective formation is explained through the analysis of poems that are the product of the period of independence. The artistic skill of the creators is revealed through the analysis of the unique expression lines of the character lyrics.

Key words: subject of lyrical experience, character lyric, way of poetic expression, dialogicity, polyphonicity, lyrical experience.

ЛИРИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В ПЕРСОНАЖНОМ ЛИРИКЕ

Орипова Гулнозахон Муродиловна,

Кафедра литературы Ферганского государственного университета
старший преподаватель, доктор философии по филологическим наукам
(PhD)

Аннотация. В статье исследуется, что в характерной лирике другой человек становится одним из субъектов стихотворения, а стихотворение имеет диалогические или полифонические черты, лирический опыт выражается на языке другого человека, приобретает самостоятельную идейную и художественное значение. Дифференциация характерной лирики от лирики исполнительской и лирики описательной по субъективному формированию объясняется на основе анализа стихотворений, являющихся продуктом периода независимости. Художественное мастерство создателей раскрывается через анализ уникальных экспрессивных линий лирики персонажей.

Ключевые слова: субъект лирического переживания, характер лирического, способ поэтического выражения, диалогичность, полифоничность, лирический

Кириш. Мустақиллик даври лирикаси “асрлар давомида амал қилиб келинган поэтик канонларни инкор қилиб, ўзгарган мазмун-моҳиятга мос янги шакл бобидаги изланишлар даврига кирди. Бу изланишларнинг энг муҳим ва шеърятимизда туб янгиланишларга олиб келган йўналишлари сифатида шеърнинг ритмик-интонацион сатҳида, поэтик ифода йўсини ва субъектив ташкилланишдаги ўзгаришларни кўрсатиш мумкин” [1:274]. Ҳозирги шеърятимизда лирик кечинма субъекти ва объекти нуктаи назаридан ижровий лирика, персонажли лирика, медиатив лирика ва тавсифий лирика таснифланади. Бу эса лириканинг специфик хусусиятларини белгилашга хизмат қилади.

Эпик ва драматик асарларда бўлгани каби лирик шеърларда ҳам персонажлар иштирок этади. Бундай шеърый асарлар персонажли лирика деб аталади. Персонажли лириканинг илдизлари ўзбек фольклори намуналарига бориб турушади. Айтишув усулидаги халқ кўшиқларида диалогиклик хусусиятлари мавжуд бўлиб, бу кўшиқлар персонажли лириканинг илк куртаклари ҳисобланади. Масалан, лапарлар ва ўланлар, одатда, диалог шаклида ижро этилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Персонажли лирика субъектив шаклланишига кўра тавсифий лирикадан фарқланади. Рус олими Г.Н.Поспелов “Лирика” номли асарида лириканинг специфик хусусиятларини кўрсатар экан, тавсифий лирика билан умумий хусусиятларга эга бўлган персонажли лирикани ажратади [2:103]. Профессор У.Ҳамдамов XX аср ўзбек шеърятини лириканинг субъектив эврилишлари борасида фикр юритар экан, персонажли лирикани театр санъатининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ адабий ҳодиса сифатида талқин этади [1:270]. Персонажли лирикада “ўзга шахс шеър субъектларидан бирига айланиши, унинг тилидан ифода этилган лирик кечинма (ўй-фикр, ҳис-туйғу) мустақил ғоявий-бадий қиммат касб этиши, бошқача айтсак, шеър диалогиклик (полифониклик) хусусиятига эга бўлиши тақозо этилади” [3:224]. Шундай экан, В.В.Дубровская талқини билан айтганда персонаж бадий матнда тилга олинган шахсдир.

Тадқиқот методологияси. XX аср бошларида ўзбек шеърятини бадий идрокнинг ва ифода имкониятларининг кенгайганлиги персонажли лириканинг гўзал намуналари яралишига сабаб бўлди. Мустақиллик даври ўзбек лирикасида ҳам персонажли лириканинг ўзига хос ифода йўсинларини мазкур давр шоирлари ижодида учратамиз. Абдулла Ориповнинг “Алишер ва талаба” шеъри персонажли лирикага мансуб бўлиб, шеърда лирик персонаж – вазири аркон Мир Алишер Навоий Ҳирот шаҳарларини айланиб, улуснинг дарди, бевабечораларнинг аҳволдан хабардор бўлишни истайди. Жами фуқаро Ҳазратга таъзимга чиқади. Пешвоз чиққан юзлаб талабалар орасидан бир талабага ногоҳ боқади ва отдан тушиб, бориб талабани кучади. Бу ҳолат барчани ҳайратга солган эди.

... Охир бир мулозим сабри тугаб лол,
Алишерга шундоқ ташлади савол.

- Кимга шу аснода бахт кулди экан,
Айтинг, ул талаба ким бўлди экан?

Ўйчан бир табассум қилдию жаноб,
Мулозимга секин айлади жавоб:

- Эсимда, ёш чоғим, кўп йиллар нари,
Менга сабоқ берган унинг падари...[4:24].

Шеърдаги персонажнинг хатти-ҳаракати ва нутқи (мулозимга айтган жавоби) орқали ўқувчи Ҳазрат Алишер Навоий шахсига хос бўлган инсонийлик фазилатларини кўришга муяссар бўлади. Шоир маҳорати шундаки, улуғ Ҳазрат Мир Алишер Навоий сиймосини яратишда персонажли лирика имкониятларидан кенг фойдаланган. Шеър маснавий тарзида ёзилган бўлиб, драмага хос хусусиятлар ҳам кузатилади. Шеър ўқувчи кўз ўнгидида саҳнада ижро этилаётгандек таассурот уйғотади.

Абдулла Ориповнинг персонажли лирикага хос бўлган “Паҳлавон” шеъри ҳадислар таъсирида яратилган. Шеърда лирик персонажлар учта: Ҳазрати пайғамбар, Саҳобалар ва Расулуллоҳ бўлиб, шеър полифониклик хусусиятига эгадир. Шеър куйидаги мисралар билан бошланади: “Бир суҳбат чоғида Ҳазрат Пайғамбар Ўртага ташлади савол ногаҳон. Айтдилар: – Зарурат туғилса магар Кимни атардингиз асл паҳлавон?” Кейинги бандда Саҳобалар нутқи орқали асл паҳлавон кураш майдонида голиб бўлганда билиниши айтилса, шеърнинг учинчи хулосавий бандида ҳиссий-фалсафий фикр ҳукмрон бўлиб, Расулуллоҳ тилидан айтилган фикр шоир поэтик ғоясини, фалсафий қарашларини ифодалайди:

Расулуллоҳ деди: – Кўхнадир жаҳон,
Турфа хил куч-қудрат бордир одамда.
Лекин ўз жаҳлини енголган инсон
Ҳақиқий паҳлавон эрур оламда ...[5:213].

Абдулла Ориповнинг ҳадислар таъсирида ёзилган “Эзгулик” шеъри ҳам персонажли лирика намунасидир. Шеър уч банддан иборат бўлиб, лирик субъект сифатида лирик персонаж ҳам бўй кўрсатади ва унинг нутқи орқали шеърнинг ҳиссий-фалсафий пафоси намоён бўлади: “Ахир Расулуллоҳ демишқу ул дам: – Ҳамиша саховат йўлидан юргил. Майиздай қоп-қора бошли ҳабаш ҳам Яхши иш қилганда ёнида тургил!”

Шунингдек, шоирнинг “Ранглар ва оҳанглар” туркумига кирувчи “Миллат”, “Эътиқод” каби шеърларида ҳам лирик персонажлар нутқи мустақил ғоявий-бадий қимматга эга. Масалан, “Миллат” шеърида башарият тупроқ ва обихаётдан яралганлиги боис Ернинг зурёди ва шу замин барчага Она эканлиги ифодаланар экан, ўзга юртда сафарда юрган чоғида корейлик нуроний онахон билан учрашиб қолган лирик қаҳрамон учрашуви куйидагича тасвирланган:

Бир зум қисик кўзларини тикканча кампир,
Жилмайдию шама қилди афтимга қараб:
– Ўз тилингни унутибсан яхшимас, болам...[6:30]

Шеърда корейлик онахон лирик қаҳрамон билан бирга лирик персонаж сифатида бўй кўрсатади. Шоир инсониятни “Инсоният – илдизи бир яхлит чинордир” қиёси орқали тасвирлайди. “Эллар ва миллатлар яшнаб турган барглар”, дея таъкидлайди. Шоир поэтик ғояси корейлик кампир нутқи билан бир нуктада кесишиб, лирик персонажнинг шеърдаги аҳамиятини оширишга хизмат қилган.

Эркин Воҳидовнинг 1991 йилда ёзилган “Шум бола” шеъри Ғафур Ғуломнинг шу номли асаридан таъсирланиб ёзилган бўлиб, шеър диалогиклик хусусиятига эга. Шеър янги замон Шум боласи янги замон Бой отаси олдига

иш сўраб бориши баёни орқали бошланиб, шу аснодаги суҳбатлари асосига қурилган.

Шундоқ деди, қуллуқ қилиб,
Гапни қўйиб жойига
Янги замон шум боласи
Янги замон Бойига:

“Қошингизга яна келдим,
Қулоқ солинг, Бой ота.
Сидқи дилдан хизмат қилай,
Ишга олинг, Бой ота” ...[7:88].

Шеър давомида Янги замон Шум боласи ўз айбини – гоҳида рост сўзлаб қўйишини айтади. Бой отанинг эса рост сўзга тоқати йўқ. Чунки ёлғонлар ҳукмрон бўлган муҳитда ҳақиқатга ўрин бўлиши мумкин эмас. Шу тариқа янги замон Бой отаси янги замон Шум боласини ишга олмай қувиб солади.

Бой отанинг жаҳли чиқди,
Деди, кўнглим зормиди?
Ёлғонингга чидаб эдим,
Рост гапинг ҳам бормиди?

Йўқол, сени ишга олсам
Хонавайрон бўламан.
Ёлғонингдан омон қолдим,
Рост гапингдан ўламан!

Шеърда Бой отанинг характериға хос бўлган жиҳатлар “Иннайкейин демай тулинг, Қулоқ солинг Бой ота” мисраси орқали ифодаланса, Шум боланинг баъзан ёлғон сўзлаб қўйиш айблари “Фазилатим кўпдир, яна Айбимни ҳам айтганман” тарзидаги ифодада ўз аксини топади. Лекин энди Янги замон Шум боласи ўз фазилатлари ҳақида ҳам айтади “Мен ёлғондан қайтганман”. Шоир XX аср 80-йиллар охири 90-йиллар боши воқелигини ана шу тариқа енгил юмор воситасида ифодалайди. Даврнинг долзарб масалаларини ифодаловчи мазкур персонажли лирикаға мансуб шеър ҳозирги лирикамининг маъно ва шакл жиҳатдан янгиланишида ўзига хос таъсир манбаи вазифасини бажарди.

Усмон Азимнинг “Чавандоз улоқдан қайди пиёда” деб бошланувчи шеърда чавандознинг отидан айрилган ҳолати лирик кечинма тасвирида ифодаланган:

Чавандоз улоқдан қайди пиёда,
– Рангларингиз бир ол, айтинг, не бўлди?
– Онаси, дардимни қилма зиёда,
Онаси отгинам...отгинам ўлди ...[8:35].

Шеърда шамолдай учиб бораётган оти қоқилиб, ундан ажралган чавандоз руҳий ҳолатлари тасвирланади. Сўнгги бандда туни билан хўрсиниб чиққан чавандозға хотинининг шивирлаб айтган гапи шеърнинг ғоявий-бадий қимматини ярқ этиб кўрсатади: “Чавандоз хўрсинар...Тонг отар эди, Энг сўнгги юлдузлар Борарди ботиб, Хотини шивирлар: “Ҳеч хафа бўлманг, Сизга от оламин уй-жойни сотиб...”.

Усмон Азимнинг “Хамсага татаббу” туркумидаги “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Сабъаи сайёр” шеърлари персонажли лирикаға мансуб бўлиб, булар орасида “Сабъаи сайёр” полифониклик хусусиятига эгадир. Чунки шеърда етгита сайёҳ тилидан дунё ҳақида айтилган фикр келтирилган. Шеър

куйидагича бошланади: “Бир сайёҳ айтдиким, Дунёни кўрдим, Ноласи йўқ эрур Қўшиқдан ўзга”. Шеърнинг кейинги мисраларида иккинчи сайёҳ дунё асл жамолини кўздан яширганлигини, учинчи сайёҳ дунё қадами жон фароғати эканлигини, тўртинчи сайёҳ дунёнинг мағзи дўстнинг дўстга рақобатдан иборатлигини, бешинчи сайёҳ кафтида кум бўлб оққанлигини, олтинчи сайёҳ малак суратлилигини, еттинчи сайёҳ эса ичида одамзот бўлган чала иморатлигини айтади. Шеърнинг сўнгги бандида ғойибдан келган нидо орқали дунёни англаш фалсафаси ҳиссий тарзда ифодаланади ва бу хулосавий ечим тарзида акс этади: “Ғойиб нидо айтади: – Яхшилаб қаранг... Ҳаёту мамотдан Дунё иборат”.

Агар юқоридаги персонажли лирикага хос шеърларга эътибор қаратсак, уларда, асосан, диалогиклик хусусиятини кузатамиз. “Сабъаи сайёр” шеърида эса етти сайёҳнинг фикрини келтириш орқали полифониклик хусусияти персонажли лирикада ифода имкониятларини кенгайтиришга замин бўлган.

Таҳлил ва натижалар. Улуғбек Ҳамдамнинг “Қор ёғаркан...” шеъри айтишув шаклида яратилган бўлиб, ўзбек халқ оғзаки ижодининг лапарларини ёдга солади. Мазкур шеърда лирик персонажлар йигит ва қиз диалоги орқали лирик кечинма драматик ҳолат билан уйғунлашиб, гўё сахнада ижро этилаётгандек таассурот уйғотади.

Йигит: Айланиб тушар қор йўлимга,
Қўлингни қўйгил ёр қўлимга...

Қиз: Қор эмас, осмондан қор эмас,
Афсона ёғмоқда кўнглимга.

Шеърнинг кейинги бандларида ошиқ-маъшуқалар “Биз бирга борурмиз ўлимга!” дея қасам ичадилар ва сўнгги бандда шоир “сахна”га чиқиб, уларнинг тақдири ҳақида изоҳ беради:

Шоир: (Қўлларни қўйдилар қўлларга,
Жон чекиб тушдилар йўлларга...) [9:169].

Банддаги изоҳнинг шоир томонидан қавс ичида берилиши ремарка (французча изоҳ)ни эслатади. Тўғри, “ремарка драматик асарларда муаллиф томонидан сахна воқеасининг бошланиши олдидан берилувчи ёки унинг кечиши давомида қавс ичида бериб борилувчи изоҳлар” [3:248] дир. Лекин “ҳозирда эпик асарлардаги диалоглар давомида муаллиф томонидан бериб борилувчи (овоз тони, оҳанг, темп, паузалар; мимика, имо-ишоралар, персонажнинг ҳаракати ва ш.к.ларга оид) изоҳлар ҳам кўпинча ремарка деб юритилмоқда” [3:249]. Шу нуктаи назардан қаралганда, юқоридаги шеърда шоирнинг қавс ичида берган изоҳи (персонажларнинг ҳаракати) ремарка сифатида қабул қилиниши мумкин. Демак, персонажли лирикада синкретизм ҳодисаси кузатилиши бу ҳозирги ўзбек лирикасининг субъектив ташкилланишида ифода имкониятларининг кенгайиши билан боғлиқ жараёндир.

Матназар Абдулҳакимнинг “Қўрқоқнинг қўшиғи” шеърида лирик қаҳрамон – ўғил ва лирик персонаж – ота иштирок этган. Яъни персонажли лирикада лирик қаҳрамон билан бирга лирик персонаж (ўзга бир шахс) ҳам иштирок этади. Шеърда воқелик бор, албатта, лекин воқелик асосида шеър субъектларидан бирига айланган лирик персонаж (ота)нинг тилидан ифода этилган лирик кечинма мустақил ғоявий-бадий киммат касб этган. Бу эса персонажли лирикага хос хусусиятлардан биридир. Шеър ота ва ўғилнинг тўйдан қишлоққа қайтиши чоғида шўх бир қўшиқ куйлаётган кимса овози эшитилиши тасвири

билан бошланади. Лекин қўшиқ куйлаётган одамнинг овози кўркувдан қалтирар эди: “Сўлим оқшом ичра поёнсиз адир Ойдинда сут янглиғ ялтирар эди. Лекин... қўшиқчининг саси негадир Аллақандай мудҳиш қалтирар эди”. Бу ҳолатдан руҳиятида маҳзунлик сезган ўғилга донишманд ота йўлни бошқа томонга буриш кераклигини ва бу қўшиқни куйлаётган кимса тун ваҳимасидан кўрққанлиги учун куйлаётганлигини айтади:

Гамгин тортиб қолдим. Рухдан кетди нур.

Отам кўп донишманд одам эдилар.

“Болам, бу қўшиқда хосият йўқ, юр,

Бошқа йўлдан кетамиз, - дедилар.

Тун ваҳмидан кўрқиб куйлаяпти у

Шундай одамлар ҳам бўлади.

Ҳозир салом берсак чиқиб рўбарў,

Юраги ёрилиб ўлади” [10:214].

Шеърнинг сўнгги мисраларида лирик қаҳрамон (ўғил) ва лирик персонаж (ота)нинг объектга (воқеликка) мушоҳадавий қарашларида бирлик намоён бўлади: “Кўрққанингдан қўшиқ айтсанг, бу – даҳшат Кўрққанингдан қўшиқ айтсанг, бу – жирканч”.

Хулоса. Персонажли лирикада ўзга шахс шеър субъектларидан бирига айланади ва шеър диалогиклик ёки полифониклик хусусиятига эга бўлади. Лирик кечинма ўзга шахс тилидан ифода этилиб, мустақил ғоявий-бадний аҳамиятга моликдир.

Адабиётлар

1. Улуғбек Ҳамдам. Янги ўзбек шеърляти. – Тошкент: ADIB, 2012. – Б.274., 270.
2. Поспелов Г.Н. Лирика. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С.103.
3. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2013 - Б. 224., 248.
4. Абдулла Орипов. Савоб. – Тошкент: Маънавият, 1997. – Б.24.
5. Абдулла Орипов. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. - Б.213.
6. Абдулла Орипов. Ранглар ва оҳанглар. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2012. – Б.30.
7. Эркин Воҳидов. Тўла асарлар тўплами. 3-жилд. – Тошкент: SHARQ, 2016. – Б. 88.
8. Усмон Азим. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 1995. – Б.35.
9. Улуғбек Ҳамдам. Сени кутдим. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.169.
10. Матназар Абдулҳаким. Танланган асарлар. Икки жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи. – Б.214.

EPITETNING LINGVISTIK TABIATI

Mamadjanova Maftunahon Uktamovna,
Farg'ona davlat universiteti 1-kurs doktoranti
maftuna.mamadjanova85@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada epitet tasviriy vositasining lingvostilistik tadqiqi haqida so'z yuritilgan. Maqolada epitetni kontekstdagi individual qo'llanishinagina o'rganilib qolmay, balki uning stilistik qatlamdagi barcha uslubiy vositalardan ajralgan holga tilshunoslikdagi ekspressiv ma'no bo'yoy vositasi ekanligi dalillanadi.

Kalit so'zlar: epitet, metafora, morfologiya, stilistika, ontologik xususiyat, iyerarxiya, aniqlovchi, sifat, ravish, sifatdash, lingvistika.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЭПИТЕТА

Аннотация: В данной статье речь идет о лингвистическом исследовании образных средств эпитета. В статье не только рассматривается индивидуальное употребление эпитета в контексте, но и доказывается, что он является выразительным средством окраски значения в языкознании, обособленным от всех стилистических средств.

Ключевые слова: эпитет, метафора, морфология, стилистика, онтологический признак, иерархия, определение, прилагательное, наречие, лингвистика.

LINGUISTIC NATURE OF EPITHET

Abstract: This article deals with linguo-stylistic research of the epithet and analyzes not only its specific usage in a context but also expressive meaning in linguistics separated from all other stylistic devices in the stylistic layer.

Key words: epithet, metafor, morphology, stylistics, ontological feature, hierarchy, determiner, adjective, adverb, participle, linguistics.

Kirish. Bugungi kun zamonaviy lingvostilistikasining muhim vazifalaridan biri bu til uslubiy vositalarining lingvistik tabiati hamda ularning adabiy tilning turli funksional uslublaridagi stilistik vazifalarini aniqlashdan iboratdir. Bu borada olib borilgan har qanday tadqiqot til tizimining adekvat stilistik tavsifini yaratish uchun qo'yilgan muhim qadamdir. Ushbu maqolada eng qadimgi va adabiy tilimizda eng ko'p uchraydigan uslubiy vositalardan biri epitet lingvistik tabiatining tadqiqi borasida so'z yuritiladi. Epitet uslubiy vositasini bu yo'sinda o'rganishda eng avvalo uni til tizimida mavjud boshqa uslubiy vositalardan ajratib ko'rsatish va uning tilning boshqa uslubiy va ekspressiv vositalari orasidagi o'rnini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun epitetning o'zigagina xos xususiyatlarini tavsiflash zarurdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Epitet qadimgi davrlardan buyon tilshunos olimlar bilan bir qatorda adabiyotshunos olimlarning ham e'tiborini tortib keladi. Bu atama dastlab Aristotel va Kvintilian kabi faylasuf olimlar asarlarida ishlatilgan bo'lib, ular epitetga metafora kabi ta'rif berganlar. XX asrning ikkinchi yarmiga qadar ko'plab olimlar epitetni faqat nutqni bezash vositasi, uni yanada ifodali qilish usuli sifatida ko'rib chiqdilar. A.N.Veselovskiy o'zining "Epitet tarixidan" (1989-y) asarida shunday yozadi: "Epitet tarixi bu qisqartirilgan nashrdagi she'riy uslubning tarixi, so'z va iboralarning ekspressiv bo'yoyqordoligi bilan she'riyatda qo'llanilishidir".

Buyuk rus tilshunos olimi A.A.Potebnyaning asarlari esa epitetni yangi usulda ya'ni nazariy jihatdan o'rganishga yo'l ochadi. A.N.Veselovskiy rus olimlaridan birinchi bo'lib, epitetni ontologik xususiyatlarini o'rganadi, biroq u ham ko'proq adabiy jihatdan yondoshadi. XX asrning yana bir rus tilshunos olimlaridan biri I.R.Galperin o'zining "Ingliz tili stilistikasi"(1962-y) asarida epitetga lingvistik nuqtai nazardan yondoshib, shunday deydi: "Epitet so'z, ibora va hatto jumladagi mantiqiy va hissiy ma'noni umumlashtiruvchi uslubiy vosita bo'lib, o'quvchiga obyektning individual xususiyatlari haqida ma'lumot beradi." Ushbu maqolada I.R.Galperin uslubidan borib, epitetni lingvistik tabiatini tadqiq etamiz.

Natijalar. Epitet uslubiy vositasining ko'p asrlik tarixiga qaramay, uning o'zigagina xos bo'lgan xususiyatlariga olimlarning qarashlarida hali ham birlik yo'qdir. Aksariyat tadqiqotchilar epitening asosiy xususiyatini uning semantik belgilarida deb bilishadi va aynan uning mazmunini epitet ta'rifining markaziga qo'yadilar. Ushbu o'rinda epitetni mazmuni ko'pincha aniqlanayotgan ob'yektning xususiyatlarini juda aniq yoritmaydi va "ob'yektni ta'riflashda tasviriy-ekspressiv ma'nosini oshirish hamda boyitish uchun ishlatiladigan iboraning ikkinchi darajali so'ziga aylanadi." [2,7] Boshqa bir guruh olimlar esa epitetni semantik xususiyatiga uning yana bir muhim belgisi bo'lgan sintaktik vazifasini qo'shish zarur deb biladilar. Ko'rinib turibdiki, bunday holatda ular epitet va mantiqiy aniqlovchi orasiga aniq chegara qo'yadilar. Odatda epitet oddiy mantiqiy aniqlovchidan badiiy bo'yoqdorligi bilan farq qiladigan uslubiy vositadir. [6,20] Yana bir guruh tilshunoslar mantiqiy aniqlovchi va epitet o'rtasidagi farqni stilistik vazifa sabab faqat kontekst ta'siridagina yuzaga keladigan hodisa, deb ta'riflaydilar. Epitetni tavsiflashda semantik va sintaktik mezonlarni birlashtirgan holda ko'pchilik tilshunoslar epitet ta'riflanayotgan ob'yektning mazmuniga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi, uni bir xil hajmda saqlaydi, deb hisoblaydilar. Biroq rus tilshunos olimlaridan A.N.Veselovskiy va B.V.Tomashevskiylar ta'kidlaganidek, bunday holatda ushbu muhokamani aniqlashtirish zarur: ya'ni epitet yoki tavnologik ravishda aniqlovchining o'zida avvaldan mavjud xususiyatni takrorlaydi, yoki qo'shimcha mazmun berib, uni qayta tartibga soladi. [3,200] Epitet va mantiqiy aniqlovchi orasiga chegara qo'ygan holda ba'zi bir tilshunoslar metaforik ta'riflar bilan epitet doirasini cheklaydilar. Epitetning lingvistik xususiyatlarini aniqlashning yana bir yondashuvi uning morfologik va sintaktik jihatdan ifodalanishini o'zicha oladi. Ushbu masala yuzasidan tilshunos olimlar orasida fikrlar nomuvofiqligi mavjud bo'lib, unga ko'ra ba'zi olimlar epitetni faqat sifat so'z turkumi orqali ifodalash mumkin desa, [5,200] yana boshqa bir guruh olimlar esa uni nafaqat sifat balki ravish, ravishdosh, sifatdosh va hattoki ot so'z turkumlari bilan ham ifodalanishi mumkinligini ta'kidlaydilar.[7,109] Epitet ta'rifiga yondoshishdagi yuqoridagi tamoyillarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning hech biri alohida olingan holda ushbu stilistik vositaning to'liq va izchil tavsifini berishga imkon bermaydi.

Muhokama. Ko'rinib turibdiki, aynan uch jihatni ya'ni, semantik xususiyatlar, sintaktik vazifa va morfologik-sintaktik ifodalash usullarini birlashtirganimizdagina epitet uslubiy vositasiga to'liq va izchil ta'rif berishimiz mumkin. Shundagina epitetni boshqa uslubiy vositalardan ajratish va tilning ifoda vositalarining umumiy tizimidagi o'rnini aniqlash uchun aynan shu uch xususiyat zarur va yetarli bo'ladi. Epitetning ushbu ontologik xususiyatlaridan biron birini tushirib qoldirish uni tizimidagi ekspressiv vositalar orasida tasniflashda jiddiy chalkashliklarga va ushbu uslubiy vositadan foydalanish doirasining haddan tashqari torayishiga olib kelishi mumkin. Epitetning morfologik jihatini e'tiborsiz qoldirish ushbu uslubiy vositani ifodalash

uchun xizmat qiladigan soʻz turkumlarida chalkashliklarga olib kelsa, uning sintaktik tomonini muhim xususiyatlaridan chiqarib tashlash esa “epitet” atamasi ostida oʻzining lisoniy tabiatiga koʻra mutlaqo boshqa hodisalarni epitets deb atalishiga olib keladi. Uslubiy vositalarning sintaktik funksiyalarini hisobga olmasdan ularni faqat semantik tamoyillarga asoslanib tasniflash epitetsning turlari va semantik modellarini boshqa uslubiy vositalarning turli guruhlariga birlashtirilishiga olib keladi. Uslubiy vositalarni tasniflashda bunday yondashuvning muvaffaqiyatsizlikka uchraganligining sababi, bizningcha, bu yerda semantik xususiyatlar iyerarxiyasiga eʼtibor berilmaganidir. Ushbu ketma-ketlikning eng yuqori pogʻonasini semantik jihat egallagan boʻlib, u sintaktik tamoyillar bilan uzviy bogʻliq boʻladi, shu sababli ularni bir-biridan ajratib tasniflash notoʻgʻri. Sintaktik xususiyatni hisobga olmaslik semantik xususiyatning ifodalanishida chalkashliklarga olib kelishi mumkin.

Xulosa. Epitetsning sintaktik vazifasi bilan uning semantik xususiyati oʻrtasidagi bogʻliqlik ikki tomonlama yoʻnalishga ega: semantik xususiyat nafaqat sintaktik vazifa bilan bogʻliq holda vujudga keladi, balki epitets va taʼriflanayotgan obʼyekt mazmuniga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Epitetsning muhim lingvistik xususiyatlari haqida yuqorida aytilganlarni umumlashtirgan holda shuni aytish kerakki, epitetsni uslubiy vosita sifatida belgilash va tavsiflashda uchta xususiyatning barchasi zarur boʻlsa-da, ular orasida semantik xususiyat ustun mavqeni egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI

1. A. Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qoʻngʻurov, H.Rustamov. Oʻzbek tili stilistikasi.- Toshkent.1983.-bet 248.
2. А.Зеленецкий.Эпитеты литературной русской речи.-Москва.1913.-стр. 214.
3. А.Н.Веселовский. Историческая поэтика.-Москва.1989.- стр.404.
4. A.Reum. A Dictionary of English Style. -Leipzig. 1931.-P.125.
5. Б.В.Томашевский. Стилистика и стихосложение.- Ленинград.1959.- стр. 538.
6. В.А.Малаховский. Эпитет Тютчева.-Чита.1922.- стр.280.
7. Л.И.Тимофеев. Краткий словарь литературоведческих терминов.- Москва.1963.- стр.192.
8. E.Partridge. A Dictionary of Cliches.-London.1950.-P.98.
9. I.R.Galperin. Stylistics.- Moscow.1974.-P.154.
10. Ю.М.Скребнев. Основы стилистики английского языка.- Москва.2003.- стр.116.

Elektron va internet manbalari:

1. philology.khsu.ru.
2. <http://www.referat.ru> .
3. http://www_englishbiz.co.uk.htm
4. <https://literarydevices.com/epithet/>
5. <https://www.masterclass.com/articles/what-is-epithet>
6. <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-epithets.html>
7. <https://literaryterms.net/epithet>
8. <https://7esl.com/epithet>
9. <https://www.britannica.com/art/epithet>
10. <https://study.com/academy/lesson/epithet-in-literature-definition-examples.html>

ERKIN VOHIDOV IJODIDA FOLKLORNING ERTAK JANRIGA MUNOSABAT

Xajiyeva Dilfuza Adambayevna,
Urganch davlat universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Erkin Vohidov ijodida folklorning ertak janri asosida yaratilgan asarlari qiyosiy tahlil qilindi. Ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari to'g'risida fikr yuritildi. Shoir she'rlarida ijtimoiy muammolarni ramziy obrazlar orqali tasvirlangani ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: folklor, ertak, alla, she'r, davr, janr, yolg'on, obraz, motiv, voqea.

ОТНОШЕНИЕ К СКАЗОЧНОМУ ЖАНРУ ФОЛЬКЛОРА В ТВОРЧЕСТВЕ ЭРКИНА ВАХИДОВА

Хажиева Дилфуза Адамбаевна,
преподаватель кафедры «Методика начального образования» Ургенчского
государственного университета

Аннотация. В данной статье проанализированы произведения Эркина Вахидова, основанные на сказочном жанре фольклора. Обсуждаются их сходства и различия. Отмечено, что в стихах поэта социальные проблемы изображаются через символические образы.

Ключевые слова: фольклор, сказка, алла, поэма, период, жанр, ложь, образ, мотив, событие.

ATTITUDE TOWARDS THE FOLKLORE FAIRY TALE GENRE IN THE WORKS OF ERKIN VAHIDOV

Khajieva Dिल्фуза Adambaevna,
Lecturer at the Department of Methods of Primary Education, Urgench State
University

Annotation. This article is focused on the works of Erkin Vakhidov, based on the fabulous genre of folklore. Their similarities and differences are discussed. It is noted that in the poet's poems social problems are depicted through symbolic images.

Key words: folklore, fairy tale, alla, poem, period, genre, lie, image, motif, event.

KIRISH. Erkin Vohidov folklorning deyarli barcha janrlarini qo'llagan, o'z asarlariga uyg'unlashtirgan. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, uning ijodida nafaqat askiya, latifa, maqol, mif janriga mansub she'rlar, balki lof janrini qo'llab yozgan she'rlar ham talaygina. Shoir xalq og'zaki ijodidagi ertak janri asosida ham bir qator she'rlar yaratgan.

Ma'lumki, ertak — xalq og'zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to'qima va uydirmaga asoslangan sehrli-sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. M. Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida epik shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki tarzda hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg'ona o'zbeklari orasida matal, Buxoro atrofida tuman va qishloqlarda ushuk, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho'pchak deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining xayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea

va harakatlarning ajoyib-g'aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g'ayritabiiy jasorati bilan folklorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo'lib, syujet voqealarining asosini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. O'zbek folklorshunosligida ertak janri genezisi, tasnifi va badiiyatining folkloristik tadqiqi bo'yicha B.Karimov, M.Afzalov, G'.Jahongirov, G'.Jalolov, K.Imomov, X.Egamov, M.Jo'rayev, J.Yusupov, Q.Beknazarov, S.Jumayeva, Z.Usmoniva, N.Do'stxo'jayeva, M.Sodiqova, N.Qodirov, Z.rasulova kabi olimlar tomonidan salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilgan.

NATIJALAR. Erkin Vohidov ijodida folklorning ertak janri asosida yaratilgan ayrim she'rlari muhokamaga tortildi va quyidagi jihatlariga e'tibor qaratildi:

- Shoirning xalq og'zaki ijodining ertak janriga monand yaratgan she'rlari qiyosiy tahlil etilib, o'xshash va farqli jihatlariga e'tibor berildi;

- "Bir yolg'ondan qirq yolg'on" she'ri va unda folklor janrlarining sintezlashgan holda qo'llanishi yuzasidan mulohaza yuritildi;

- "Sharq ertagi" she'rida alla qo'shig'i zahirida Sharqdagi mashhur ertaklarga murojaat etilgani atroficha o'rganildi;

- "Bo'ri chaqirgan majlis va beodob ot haqida latifa" sarlavhali she'rida ijtimoiy-siyosiy hayot voqealarining mahorat bilan tasvirlangani e'tirof qilindi.

MUHOKAMA

Erkin Vohidovning "Bir yolg'ondan qirq yolg'on" she'ri folklorning ertak janridan ilhomlanib yaratilgan bo'lib, she'rda shoir lof janrini she'riyatdagi mubolag'a san'ati bilan uyg'un holda qo'llaydiki, uning zahirida, hatto, xalq og'zaki ijodining latifa janriga xos jihatlar ham ko'zga tashlanadi:

Yoshimni so'rasangiz,
Yuz oylik chaqaloqman.
Qotmadan kelgan daroz,
Pakana baqaloqman.
Xush ko'rganim muzqaymoq,
Hammomga tushib yeyman,
Ustiga murch sepib,
Sho'r bodring qo'shib yeyman [1].

"Sholg'omni xom, uzumni dimlab" yeydigan qahramonni faqat shu she'rdagina ko'rish mumkin. Zero, teskari holat ishlatiladi. Aslida sholg'omni dimlab, uzumni xom yeyish ma'qul. Charxi kajraftorning bu xilqati esa ularni aksincha holda tanovul etadi. She'rda voqealar shu qadar rivojlanadiki, shoir lof janrining o'zida yangi fikr yaratgandek tuyuladi. Asosiy qahramon Falonchiyev Falonchi amakisi bilan ovga chiqib, kech qolsa, "laylakning uyasi"da uxlaydi. Uning tug'ilgan kuni o'zi antiqa, ya'ni "O'ttiz birinchi fevral, Soat ikki kechqurun". Fevral oyida o'ttiz birinchi sana bo'lmaganining o'zi kitobxonni hayratga soladi va Falonchiyev Falonchi(she'rning keyingi misralarida Jumavoy deb beriladi)ni aqldan ozgan deb o'ylaydi. O'zini tanishtirish jarayoni ham benihoya samimiy va kulgili. Go'yoki falsafada qo'llanadigan inkorni inkor qonuniga o'xshaydi. "Qotmadan kelgan daroz" deya ta'riflagan tashqi ko'rinishini keyingi misrada inkor etadi, ya'ni "pakana baqaloqman" deb tugatadi. O'z-o'zidan ma'lumki, daroz uzun bo'yga nisbatan ishlatilsa, pakana odatdagidan bo'yi past sifatida tushuniladi. Shoirning qahramoni o'zi xush ko'rgan muzqaymoqni hammomga tushib yeyishini tasavvur qilish g'oyat qiyin. Darhaqiqat, antiqa qahramon, "beshikda so'rg'ichini so'rib yotsa", uyiga "qora barzangi o'g'ri" kiradi. Eng e'tiborli jihati beshikda yotgan bola "qo'lbog'"dan qo'lini bo'shatib:

Sandiqni titib bo'lib

Kelgach beshik qoshiga.
Sumak bilan tushirdim
O'g'rining qoq boshiga.
Barzangi gurs yiqildi,
So'ng turib qochib qoldi.
Shoshganidan eshik ham,
Sandiq ham ochiq qoldi.
— Ey, nomard, — deb
qichqirdim, —
Qochsang urib shataloq,
Eshikni yopib ket-da,
Shamollaydi chaqaloq...[1].

Erkin Vohidovning bu she'rida folklor janrlarini sintezlashgan holda qo'llaganiga guvoh bo'lamiz. Shoirning "Bir yolg'ondan qirq yolg'on" she'rini o'qiganimizda, xalq og'zaki ijodidagi "Uch yolg'ondan qirq yolg'on" ertagi xayolimizda gavdalanadi. She'rdagi lirik qahramon ham go'yoki ertakdagi malikaning shartlarini bajarayotgan talabgorga o'xshaydi, ya'ni yolg'onni shunday do'ndirib tashlaydiki, o'qiyotgan odam uni ba'zan haqiqat bilan aralashtirib yuborishi tabiiy. Hatto tug'ilishining o'zi bir qiziqarli tarzda tasvirlanganki, bu kitobxonni fikrlashga undaydi. Chaqaloqni tug'dirish uchun doya izlayotgan onasi hammaga yalinib chiqqan, lekin otasi uni "chorshanba bozori"dan sotib olgan. Yuqorida xalq og'zaki ijodidagi ertakni bejizga eslamadik. Ertakdagi malika tomonidan qo'yilgan quyidagi shartga e'tibor beraylik: "Shartim shuki, har kim uchta yolg'on topsin, har qaysisida qirqta yolg'on bo'lsin, mana shuni kim do'ndirib aytsa, meni o'shanga bering".

Bu shart shoirning qahramoniga juda mos keladi. U ham bir yolg'on topadi undan qirq yolg'onni bemalol anglash mumkin.

Yozma adabiyotda folklordan ilhomlanib, yangi bir asar yaratgan shoir ijodida adabiy ertak janrida yozilgan she'rlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Jumladan, "Sharq ertagi" she'rini misol qilib keltirsak bo'ladi. Biroq "Sharq ertagi" she'ri "Bir yolg'ondan qirq yolg'on" she'ridan tubdan farq qiladi. Basharti har ikkala she'r ham xalq og'zaki ijodidagi ertak janriga monand etib yozilgan bo'lsa-da, ulardagi voqealar tasviri turli usulda amalga oshirilgan. Ya'ni "Bir yolg'ondan qirq yolg'on" she'rida voqealar bosh qahramonning o'z tilidan bayon etilgan bo'lsa, "Sharq ertagi" she'rida ona va bola muloqoti tasvirlanadi. Bu she'rda onaning farzandiga xayrli tun tilash epizodi alla janriga mos holda yoritilganki, unda nafaqat bolani uxlashga undash, balki onaning butun mehrini his etish mumkin:

— Uxla, jonim erkam,
Uxla, ko'zim nuri.

Qo'zichog'im, ko'zlaringni yum...[1] kabi misralar fikrimizga dalil bo'la oladi. O'z navbatida ona "Ertak, dostonlarga Qancha boy bu olam. Qanchalar ko'p Sharqda afsona!" deb qaysi ertakni xayoldan o'tkazish asnosida shoir xalq og'zaki ijodidagi "Bahrom", "Chor darvesh", "Ozodbaxtning qissasi", "Aloviddin", "Xusrav Parvez", "Jamila" kabi bir qator ertaklarni eslab o'tadi. E'tiborli jihati shundaki, ona farzandiga Sharq ertaklaridan birini so'ylab berishni ma'qul ko'radi. Shoirning iqtidori shu qadar yuksakki, ertakni Sharqning ertangi qiyofasi bilan bog'laydi. Ertakdagi tog'ni bosh egdirishga ahd qilgan bulutlarning vajohati shu qadar dahshatliki, duch kelgan narsani "chaqmoq bilan urib o'tadi". Shunday kuchli bulutning etagi kelajakdagi Sharqning go'zalligi oldida "Pora-pora bo'lib Qoyalarda chuvalib qoldi". Shoir onaning ertagi orqali farzandiga orom tilaydi, ham Vatanga muhabbat uyg'otadi:

Mana, quyosh chiqdi,
Olam nurga to‘lib
Bulut uzoqlarga yo‘qoldi.
Etaklari uning
Pora-pora bo‘lib
Qoyalarda chuvalib qoldi»...
Uxla, jonim erkam,
Uxla, ko‘zim nuri,
Qo‘zichog‘im, ko‘zlaringni yum,
Borliq jimjit. Go‘dak —
Shirin tushlar ko‘rib
Uyqusida qilar tabassum[1].

Onaning o‘z farzandiga mehri shu qadar mayin, nozik va samimiyki, uni his qilgan farzand “shirin tushlar ko‘rib, uyqusida tabassum qiladi”, boshqacha aytganda, baxtni his etadi.

Erkin Vohidovning barmoq vaznidagi she‘rlari orasida folklordan ijtimoiy muammolarga uyg‘un holda foydalanib yozilgan asarlar ko‘plab uchraydi. Tahlillar jarayonida kuzatganimizdek, ertak janriga monand she‘rlari garchi janr nuqtai nazaridan o‘xshash bo‘lsa-da, mavzu jihatidan keskin farq etadi. Hikoya usuli ham o‘zgacha tarzda yaratilgan. Shoirning adabiy ertak janrida yozilgan barmoq vaznidagi she‘rlaridan yana biri “Bo‘ri chaqirgan majlis va beodob ot haqida latifa”dir. Basharti shoirning o‘zi bu she‘rni latifa deb atagan bo‘lsa-da, unda ertak janrining elementlarini ham uchramiz. Aniqroq qilib aytganda, ushbu she‘rda shoir folklorni sinkretik holda qo‘llaydi. Ya‘ni ertak va latifa janrini uyg‘unlashtirib, mukammal asar yaratadi. “Bo‘ri chaqirgan majlis va beodob ot haqida latifa” she‘ri hayvonlar to‘g‘risida bo‘lib, unda shoir jonlantirish san‘atidan foydalanib, insonga xos bo‘lgan muloqot jarayonini hayvonlarga ko‘chiradi.

O‘zbek xalq ertaklari orasida hayvonlar haqida yaratilgan ertaklar anchagina o‘rinni tashkil etadi, bularda ham hayvonlar, qushlar, o‘simliklar inson kabi gaplashadi, tortishadi, do‘stlashadi, do‘stni dushmanidan, yaxshini yomondan ajratadi[2].

Azaldan xalq og‘zaki ijodining ertak janridagi an‘anaviy obraz – o‘rmonning hukmdori bo‘rining majlis chaqirib, hayvonlarga demokratiya – so‘z erkinligi berganligi she‘rda mahorat bilan tasvirlab beriladi:

Bo‘rining qorni to‘ydi,
Go‘sht hamtegdi joniga.
Echki, quyon, ot, qo‘yni
Chaqirdi u yoniga.
Dedi: hozir to‘q paytim,
Foydalanib qolinglar.
Menga dashnomlar aytib,
Tanqid qilib olinglar[1].

She‘rda shoir kosa tagida nimkosa usulidan foydalanadi. Unda keltirilgan hayvonlar ramziy ma‘no ifodalanadi. Undagi quyon obrazi xalq og‘zaki ijodida ham, yozma adabiyotda ham qo‘rqoqlik timsolini anglatadi. O‘z jonini asrash uchun qulluq qilib yashashga majburdir. Bo‘ri quyonga so‘z berganda, “o‘rtaga o‘z jonini avaylab” chiqadi va bo‘rini ulug‘laydi:

Quyon dedi: “Ming rahmat,
Menda hech shikoyat yo‘q.
Sizdek oliy marhamat

Sohibi inoyat yo'q.

Men qulingiz na derdim,

Sizga fidodir jonim..."

She'r 1989 yilda yozilgan bo'lib, unda bo'rining chaqirgan majlisini tasvirlashdan maqsad davrning ijtimoiy muammosi haqida fikr yuritishdan iborat. Tarixdan bizga ma'lumki, 1989 yilda siyosiy jarayon keskin o'zgarib, qayta qurish, demokratiya g'oyasi ilgari surilgan bir davr bo'lib, bu g'oya insoniyat hayotini tub burilish davriga yetakladi. She'rda bo'ri rahbarlar timsolini bildirsa, u erkinlik berib, har kimning fikrini bilishga intiladi. Afsuski, odamlar orasida quyonga o'xshagan qo'rqq, keyin so'zga chiqqan qo'yga o'xshagan indamasdan podaga ergashib ketaveradigan yoki faqat topshiriqni bajaruvchilar borligi hech birimizga sir emas:

So'ng qo'yga navbat tegib

Minbarga chiqdi asta.

Dedi: Hech vaqt hech bo'ri

Bizdan hol so'rgan emas.

Minbar berib, joy to'rin

Munosib ko'rgan emas.

Bu obro', bu hurmatdan

Men terimga sig'madim.

Bunday zo'r marhamatdan

Ta'sirlanib yig'ladim.

Qo'y so'z erkinligi berilgani uchun hayratda qolganligini anglashimiz mumkin. Afsuski, qo'ydan keyin so'zga chiqqan echki ham bo'riga qarshi chiqolmadi. Yaxshiyamki jamiyatda otga o'xshagan nohaqlikka qarshi chiqadiganlar bor. Ot ham xalq og'zaki ijodidagi an'anaviy obraz bo'lib, u insonning do'sti sifatida tasvirlanadi.

Dunyo san'atida ot obrazi alohida o'rin tutadi. Ot insonning sodiq do'sti bo'lgani sabab ardoqlab kelingan va bu san'atda, jumladan, adabiyotda ham o'z aksi-ifodasini topgan. Folklorshunos H.Zarifov ta'kidicha: "Ot qahramonning safari va kurashlarida doimiy yo'ldoshi, ishonchli qo'ldoshi va yaqin do'stidir"[2].

Ot xalq og'zaki ijodida erkka tashna obrazdir. Shu bois u doim olg'a harakat etadi.

Erkin Vohidovning "Bo'ri chaqirgan majlis va beodob ot haqida latifa" she'rida tasvirlangan ot ham zulm va zo'ravonlikka qarshi chiqadi. Majlis chaqirgan bo'rini "jag'iga" tepadi:

Nihoyat oxirgi gap

Navbati otga yetdi,

U bo'rini mo'ljallab

Jag'iga chunon tepdi.

Olov sachrab ko'zidin

Bo'rida jon qolmadi.

Ketganicha o'zidan

Qaytib turaolmadi.

Ot obrazi bu harakati uchun e'tibordan chetda qoladi, ya'ni bo'rining tili bilan aytganda:

Bema'ni majlisga men

Ikki dunyo qaytmayman.

Ot — beodob, ot o'lsin,

Ziyofatga aytmayman.

Zero, ot siyosiy jarayonga qarshi chiqqan, erkinlikka intilgan obraz sifatida



gavdalanadi. Jamiyatda ham otga o'xshab, erkinlik uchun, haqiqat uchun kurashuvchilar she'r yozilgan davrda barcha imtiyozlardan mahrum etilgan, iqtidori bo'g'ilgan.

XULOSA. Erkin Vohidov xalq mehridan ilhomlanib, xalq dardini, orzu-istaklarini she'rlariga ko'chirgan shoirdir. Uning folklordagi ertak janridan ilhomlanib yozgan yuqorida tahlil etilgan she'rlarida aynan xalqimiz o'tmishi, inson qadrining toptalishi, yolg'onlar zamiriga yashiringan haqiqatlar va "demokratiya"ning amal qilish tamoyillari dadil va teran ifodalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vohidov E. Saylanma. 3-jild. Umrin daryosi. T: "Sharq". 2001. – 227-b.
2. XX asr o'zbek folklorshunosligi. Antologiya. T: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti 2017. – 85-b.
3. Sharipova L. XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek she'riyati badiiy taraqqiyotida folklor. Filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. T. 2019. – B. 16.
4. Xajiyeva D. Erkin Vohidovning "Oltin devor" komediyasida xalq maqollarining qo'llanishi va xalqchilik. "Filologiya ta'limi masalalari: muammo va uning innovatsion yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. 2022-yil, 11-may, B. 352-354.
5. Xajiyeva D. Erkin Vohidov she'riyatida xalq maqollarining qo'llanilishi xususida ba'zi mulohazalar. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 2022. №1, B. 258-261.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARIDA TO'G'RI TALAFFUZ
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA MASHQLARNING O'RNI**

*Hamdamova Zilola Shaxobiddin qizi,
Navoiy shahar Profi universiteti o'qituvchisi*

Annotasiya: maqolada boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni adabiy talaffuzga o'rgatish usullari, mashq va topshiriq turlari, ulardan foydalanish yo'l-yo'riqlari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish bo'yicha hududiy muammolar o'rganilgan hamda ularni bartaraf qilish bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarga munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: to'g'ri talaffuz, tovush, harf, bo'g'in, urg'u, talaffuzi qiyin unli va undosh tovushlar, sheva, adabiy til hamda ularning o'zaro farqi, tafovutlar, ohang, to'xtam, o'quv topshiriqlari, mashq, topshiriq

**РОЛЬ УПРАЖНЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ
ПРАВИЛЬНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Хамдамова Зилола Шахабиддиновна,
преподаватель Университета Профи города Навои*

Аннотация: в статье рассматриваются методы обучения учащихся литературному произношению в начальных классах, виды упражнений и заданий, инструкция по их использованию. Также были изучены территориальные проблемы правильного произношения звуков и дана реакция на проведенные исследования по их устранению.

Ключевые слова: правильное произношение, звук, буква, слог, ударение, трудно произносимые гласные и согласные, диалект, литературный язык и их различия, Различия, тон, остановка, учебные задания, упражнение, задание

**THE ROLE OF EXERCISES IN THE FORMATION OF CORRECT
PRONUNCIATION SKILLS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN**

*Hamdamova Zilola Shahabidinovna,
lecturer at the Profi University of Navoi*

Abstract: the article discusses methods of teaching students literary pronunciation in primary school, types of exercises and tasks, instructions for their use. The territorial problems of the correct pronunciation of sounds were also studied and a reaction was given to the studies conducted to eliminate them.

Keywords: correct pronunciation, sound, letter, syllable, stress, hard-to-pronounce vowels and consonants, dialect, literary language and their differences, differences, tone, stop, training tasks, exercise, task

Kirish. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar uchun barcha fanlarning asoslari o'rgatiladi. Ona tilidan ham dastlab, tovushlarning talaffuzi boshlang'ich sinfda o'qitiladi. To'g'ri talaffuz 1-sinfdan etarli o'rgatilmagani uchun 11-sinfga qadar o'quvchilar adabiy talaffuzni o'rgana olmaydi. «Ona tili» darsliklarida to'g'ri talaffuz va imlo me'yorlarini ko'nikma sifatida shakllantirish borasida ko'plab mashqlar, turli tushuntirishlar beriladi. Ammo nutqiy faoliyat davomida ayrim nutq tovushlarining adabiy talaffuzi va imlosini o'quvchiga o'rgatish qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaraveradi.

Boshlang'ich sinfda adabiy talaffuz va uning me'yorlari masalasi dunyoning rivojlangan mamlakatlari tillarida atrofficha o'rganilganligini kuzatamiz [ingliz, frantsuz va b.]. Bu borada jahon tajribasida, jumladan, ingliz tilida fonetik mashqlardan unumli foydalaniladi. Shuning uchun ham amaldagi asosiy darslik va o'quv qo'llanmalarida har bir nutq tovushining hosil bo'lish jarayoni haqida batafsil ma'lumot beriladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun nashr ettirilgan darslik hamda o'quv qo'llanmalarda tovushlarning talaffuz holati aks etgan maxsus chizma (rasm)lar yo'q. O'zbek tiliga xos bo'lgan ayrim tovushlarning to'g'ri talaffuzini oddiy, an'anaviy mashqlar bilan etarli darajada o'rgatib bo'lmashligini bugungi o'quvchi, talaba, hatto ayrim katta yoshdagi ziyoli kishilar, xususan, o'qituvchilarning nutqi ham isbotlab turibdi.

Asosiy muammo o'rta umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida ona tili o'qitish masalasiga borib taqaladi. Adabiy talaffuz – madaniyatilik belgisi. O'rta umumta'lim tizimida 2-sinfdan boshlab talaffuzning asosiy birligi hisoblangan nutq tovushlari orfoepiya bo'limi tarkibida qisman o'qitila boshlaydi. 5-sinfda «fonetika» bo'limi ta'limi taqozosiga ko'ra shu erda o'quvchilarga nutq tovushlari bilan birga to'g'ri talaffuz hamda imlo qoidalarini singdirish talabi ham qo'yiladi.

G'.Hamroyevning ta'kidlashicha, o'zbek adabiy tili turli lahjalaridan o'sib chiqqanligi sababli uning talaffuzi borasida hududlar bilan bog'liq jiddiy muammolar bor. Maktab ona tili darsliklarini tuzishda, ayniqsa, fonetikaga doir o'quv materiallarini berishda mualliflar aholi hududiy talaffuzining tilga ta'sirini inobatga olishlari kerak. Shu ma'noda dastur va darsliklar tuzishda orfoepik nuqtai nazardan har bir hududning talaffuzidagi muammolari e'tiborga olinishi lozim. Masalan, Xorazm vohasida ayrim so'zlar talaffuzida [q] undoshi o'rnida [k] nutq tovushini qo'llash ko'nikmaga aylanib qolgan. Demak, xorazmlik o'quvchiga adabiy talaffuz me'yorlarini singdirish uchun darslikda berilgan ikkita mashq etarli bo'lmaydi. Mavzuga monand, ammo darslikdagi o'quv topshiriqlarini aynan takrorlamaydigan o'quv topshiriqlarini tuzish, mashqlar tizimini yaratish va ulardan unumli foydalanishni barcha o'qituvchi ham bir xilda amalga oshiravermaydi.

Darhaqiqat, Toshkent viloyati, xususan, shahar hududida [h] bo'g'iz undoshi o'rnida ko'pincha [x] chuqur til orqa undoshining ishlatilishi (Xalim, xashar, vaxima va b.), shuningdek, Buxoro, Samardand, qarshi, Buxoro (shahar hududida), Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining ayrim tumanlarida [o'] unlisining talaffuzida muammolar borligini aytish mumkin.

Ko'rinadiki, 1-4-sinf «ona tili» darsligida yuqorida keltirilgan nutq tovushlarini o'zlashtirishga mo'ljallangan nazariy ma'lumotlar va ularni mustahkamlovchi mashqlar etarli emas. Mazkur nutq tovushlarini sanab o'tilgan hududlarning o'quvchilari nutqida adabiy me'yor holatiga keltirish uchun bugungi darslik va qo'llanmalarda deyarli e'tibor qaratilmagan maxsus fonetik mashqlar tizimi ishlab chiqilishiga ehtiyoj seziladi.

Shuningdek, [h] bo'g'iz undoshi ishtirok etgan so'zlarni ko'pchilik ham yozma, ham og'zaki nutqda noto'g'ri qo'llaydi, uni bartaraf etishga qaratilgan sa'y-harakatlarning deyarli sezilmayotgani bu borada zarur tavsiyalar ishlab chiqishni va ularni zudlik bilan amaliyotga tatbiq etishni taqazo etadi.

H.Ne'matov muallifligida yaratilgan 5-sinf «Ona tili» darsligida [h] va [x] undoshlarini imloda ham talaffuzda farqlash uchun berilgan o'quv materiali boshqalariga nisbatan o'quvchiga ancha foydali.

Boshlang'ich sinfda o'quvchilarga [o'] unlisi so'zning turli o'rinlarida bir-biridan

farqli talaffuz etilishi haqida ma'lumot berilmaydi, uni o'quvchilarga farqlab berish masalasi muammoligicha qolmoqda. [o'] unlisi talaffuzi bilan bog'liq nozik jihatlariga aksariyat «Ona tili» darsliklarida e'tibor qaratilmasligi o'quvchilarimizning adabiy nutq me'yorlarini to'la o'zlashtirishlariga soya tashlab turadi. Boshlang'ich ta'limning sohaga tegishli amaldagi darsliklarida mazkur masalaga qisman e'tibor qaratilgan nazariy ma'lumotlar uchraydi, oliy ta'lim darsliklarida qanday bo'lsa, shu shaklda kiritilgan, ammo u amaliy jihatdan ishlanmagan. Ta'kidlash kerakki, bugun keng amaliyotda bo'lgan 5-sinf «ona tili» darsligidagina [o'] unlisi talaffuzda farq qilishi to'g'risidagi ma'lumotlar misollari bilan keltirilgan. Bu, albatta, ijobiy hodisa, biroq bu farqlash 1-2-sinflardayoq o'quvchiga talaffuz mashqlari orqali o'rgatilishi kerak. Aslida «bir holatda torroq, boshqasida kengroq aytiladi», degan izoh o'quvchiga amaliy jihatdan yordam berishi qiyin. Keltirilgan misollarni o'qituvchi ko'magisiz to'g'ri talaffuz qilib bo'lmaydi.

Ma'lumki, psixologik nuqtai nazardan inson xotirasi, jumladan, o'quvchi xotirasi ham muayyan turlarga bo'linadi. Ma'lumotlarni bir marta o'qish oddiy xotirada vaqtincha saqlanadi va qisqa muddatda unutiladi. Agar uzluksiz takrorlansa, u doimiy xotiraga o'tadi. E.G'oziyev ta'kidlagan Ebbingauzning o'quvchi eslab qolishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar tarkibi, miqdori va sifati haqida olgan xulosalarini shu o'rinda keltirish o'rinli. U hech qanday ma'no anglatmaydigan 38ta bo'g'inni o'quvchi 55 marta takrorlaganda eslab qolganini; 38 – 40ta so'zdan iborat materialni eslab qolish uchun esa, 6-7 marta takrorlash kifoya qilganni aniqlagan. O'quvchining ijtimoiy hayotda aloqa-aralashuvni to'g'ri amalga oshirishida xizmat qila oladigan zaruriy ma'lumotlarni uning uzoq muddatli xotirasiga o'tkazish uchun o'sha ma'lumotlarni ko'p marta takrorlatish va xotirasida qayta tiklab turish lozim. Shu o'rinda aytish mumkinki, fonetika sathini o'qitishda mashq va topshiriqlarning o'quv materialini tashkil etuvchi sermazmun, purhikmat matnlardan o'rinli foydalanilsa, o'quvchi ularni bir-ikki takrorlash bilan uzoq muddatli xotirasiga «yozib qo'yadi». Biror jismoniy harakat avtomatlashish darajasiga etishi uchun qancha uzluksiz mashq zarur bo'lsa, muayyan nutqiy malakaning shakllanishiga ham shuncha mashq, harakat kerak bo'ladi.

1-4-sinfda nutq tovushlari ta'limini takomillashtirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish ham muhim ahamiyatga molik. Ma'lumki, maktabda bugungi «ona tili» o'quv predmeti ta'limida omilkor o'qituvchilar tomonidan ko'plab innovatsion texnologiyalar zamon talablariga mos holda qo'llanilmoqda. Tabiiyki, bu nutq tovushi ta'limida, jumladan, o'quvchiga nutq tovushlarining to'g'ri talaffuzini o'rgatish jarayonida juda qo'l keladi. Ammo amaldagi ishlar etarli darajada emas, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqida tovushlar talaffuzi bilan bog'liq muammolar to'la bartaraf bo'lgani yoki mazkur muammoning echimi sifatida asosli tavsifiy metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilib keng amaliyotga tatbiq etilgani yo'q.

Mazkur masalaning yana bir jihati borki, har qanday sharoitda ham boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur bo'limni o'z imkoniyat va salohiyatlaridan kelib chiqib tushuntiradilar. Odatda, o'quvchilarga o'z ona tilining hamma tovushlari ham talaffuz va imlodagi qiyinchilik tug'diravermaydi.

G'. Hamroevning ta'kidlashicha, mahalliy til hisoblangan sheva ta'sirida ayrim unli va undosh tovushlarning aytilishi hamda yozilishida chalkashliklar, xatolar bo'lishi mumkin. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, respublikamizning turli hududlarida o'quvchilar nutqida, asosan, unlilardan [i] – [e], [o'] – [u] va undoshlardan [h], [x], [q], ba'zan [j] tovushlari talaffuzida, ba'zan shuning ta'sirida imlodagi ham xatoga yo'l qo'yishadi. Bunday vaziyatlarda amalda qo'llanilayotgan topshiriq xarakteridagi mashqlar bilan qancha ko'p ishlansa ham, kutilgan natijaga erishish qiyin kechmoqda.

O'quvchining og'zaki nutqi tug'ilib o'sgan eri, oilasi, yaqinlari ta'sirida shakllangan holda maktabga keladi. Ba'zan ularni o'zlari o'rganib qolgan holatdan adabiy talaffuz me'yorlari doirasiga o'tkazish ancha qiyinchilik tug'diradi. Bunday sharoitda o'qituvchi, albatta, fonetika o'qitish jarayonidagi dastlabki faoliyatni hududiy muammolardan kelib chiqqan holda talaffuzi qiyin nutq tovushlari ustida ishlashga qaratishdan boshlashi zarur. Aks holda, ayrim boshlang'ich sinf o'quvchilari balog'atga etganda ham ba'zi nutq tovushlari talaffuzini eplay olmaydigan bo'lib qolishadi. Bu kabi «nutqiy kemtiklik» madaniy davralarda o'quvchiga bir umr xalaqit berishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z vaqtida og'zaki nutqida muammolari bor o'quvchilarga alohida e'tibor berib, maxsus talaffuz mashqlari ustida muntazam ishlasa, muammoga o'rin qolmasligi aniq. Biroq bu borada maktabning amaldagi didaktik ta'lim vositalari(darslik, qo'llanmalar)da fonetik mashqlarga maxsus o'rin ajratilmagan. Ayniqsa, boshlang'ich sinf «Ona tili» darsliklarida bunga alohida o'rin ajratilishi kerak.

Boshlang'ich sinf dastur va darsliklarida fonetikaga doir o'quv materiallari mazmuni tahlil qilinganda quyidagilar ma'lum bo'ldi:

1-sinfda «Tovushlar va harflar» mavzusi berilgan bo'lib, unga jami 28 soat vaqt ajratilgan. Chunonchi:

Tovushlar va harflar. Unli tovushlar va harflar; a va o, i va u, o va o'unlilarning talaffuzi va imlosi. Undosh tovushlar va ularni ifodalovchi harflar. Ayrim undosh tovushlarning talaffuzi va imlosi (D-t, b-p, z-s undoshlarining talaffuzi va imlosi), so'z oxirida, talaffuzda tushib qoladigan D, t undoshlari. Harf birikmalari: sh, ch, ng. Alifbo: harflarning nomi. Harflarning bosh va kichik shakllari. So'zlarni alifbo tartibida yozish. Alifboning ahamiyati.

Tutuq belgisi ('), uni so'z tarkibida to'g'ri shakllantirish. Tutuq belgisining so'zdagi vazifasi: o'zidan oldingi unlining cho'ziq aytilishiga, oldingi bo'g'inni keyingi bo'g'indan ajratib talaffuz qilinishiga xizmat qilishi, so'z ma'nolarini farqlashi. Тутук белгиси (ь), уни сўз таркибиде тўғри шакллантириш. Тутук белгисининг сўздаги вазифаси: ўздан олдинги унлининг чўзиқ айтилишига, олдинги бўғинни кейинги бўғиндан ажратиб талаффуз қилинишига хизмат қилиши, сўз маъноларини фарқлаши.

Бўғин. Сўзларни бўғинга бўлиш. Бўғин кўчирилиши, бир унлидан иборат бўғинли сўзларнинг бўғинлаб кўчирилиши, тутук белгилари сўзларни, кетма – кет келган бир хил ундошли сўзларни бир йўлдан кейинги йўлга бўғинлаб кўчириш. Ҳарф бирикмаси (ш, ч, нг) қатнашган сўзларнинг бир йўлдан иккинчи йўлга кўчирилиши кабилар берилган.

2-синфда биринчи синфда ўтилганлар юзасидан (6 соат) такрорлашдан сўнг фонетикага 50 соат вақт ажратилиб, унда куйидаги мавзулар қамраб олинган:

Унли ва ундош товушлар, уларнинг бир-биридан фарқи. Товушларни ҳарфлар билан белгилаш. Унли товушлар ва ҳарфлар. Ўзбек тилидаги олти унли товушнинг олти унли ҳарф билан белгилаш. [a] ва [o], [y] ва [и], [э], [ў] унли товушларининг талаффузи ва ундош товушлар портловчи ф ва п, ҳ ва х ҳамда ҳарф бирикмаси билан ифодаланган нг товушининг талаффузи ва имлоси. Тутук белгиси (ь) ва унинг ишлатилиши, тутук белгисининг сўздаги вазифаси кабилар.

“Бўғин” мавзусига доир куйидаги маълумотлар берилган. Сўзнинг олдинги сатрга сиғмай қолган қисмини кейинги сатрга бўғинлаб кўчириш. Сўзда неча унли товуш бўлса, шунча бўғин бўлиши. Бўғин таркиби унли товушдан, бир унли ва бир ундош товушдан, бир унли ва бир неча ундош товушдан тузилиши кабилар.

“Бўғин кўчириш”га алоҳида эътибор берилган. Сўзнинг бир йўлдан кейинги йўлга бўғинлаб кўчирилиши. Бўғин ҳосил қилган бир унли ҳарфни олдинги йўлда қолдириб ёки кейинги йўлга кўчириб бўлмаслиги. Бир бўғинли сўзлар, (она, ахил, ўрик, элак каби икки бўғинли сўзларнинг кўчириш учун бўлинмаслиги.

Тутук белгиси қўйиб ёзиладиган сўзларни бўғин кўчириш учун бўлиниши, тутук белгисининг олдинги бўғинда қолдирилиши (ваъ-да, машъ- ал, таъ-лим). Ҳарф бирикмали сўзларнинг бўғинлаб кўчирилиши (си-нгил, кў-нгил, тонг-ги каби) ёнма-ён келган бир хил ундошли сўзларнинг бўғинлаб кўчирилиши (ик-ки, кат-та, ис-сиқ каби) Жарангли ва жарангсиз ундош товушлар, уларнинг имлоси, бундай сўзларнинг ёзилишини сўз охирига унли товуш қўшиб айтиб текшириш: (мактабим – мактаб, китобим-китоб, мақсадим – мақсад, умидим – умид каби) Айтилишда тушиб қоладиган ундошлар. (Фарзанд, дарахт, дўст каби) уларнинг имлосига доир ўқув материаллари ўрин олган.

3-синфда фонетикага доир ўқув материалларига камроқ соат ажратилганлигини кўриш мумкин. Масалан:

Товушлар ва ҳарфлар. Унли ва ундош товушлар ва ҳарфлар. Бўғин, сўзларни бўғинларга бўлиш ва бўғинларга бўлиб кўчириш қоидалари. Сўзларни бўғин, товуш ва товуш – ҳарф жиҳатдан таҳлил қилиш; Тутук белгиси ва унинг ишлатилиши. ш, ч, нг ҳарф бирикмалари, кетма-кет келган бир хил ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси. Сўз охирида келган, жарангли, жарангсиз жуфти бор ундошлар имлосидан иборат.

4-синфда ҳам фонетикага доир ўқув материалларини ўқитишга 10 соат вақт ажратилган бўлиб, улар қуйидаги мазмунда:

Унли ва ундош товушлар, уларнинг ҳарфий ифодаси; талаффузи ва ёзилиши фарқ қиладиган унли товушли сўзларнинг талаффузи ва имлоси; жарангли ва жарангсиз ундошларнинг талаффузи ва имлоси; бир хил кўш ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси; сўз охирида қатор келган ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси, х-ҳ товушли сўзлар ва уларнинг имлоси, тутук белгиси сўзларнинг талаффузи ва имлоси кабилар.

Бу синфда ҳам “Бўғин” мавзусига кам соат ажратилган. Сўзларни бўғинларга бўлиш; унли товушларнинг бўғин ҳосил қилиши; сўзларни бир сатрдан иккинчи сатрга бўғинлаб кўчириш; сўзларни бўғин, товуш ва ҳарф жиҳатдан таҳлил қилиш, шунингдек, сўзларни алифбо тартибида қайта тузиш, алифбонинг аҳамияти ҳақидаги маълумотлар қамраб олинган.

Бошланғич синф дастур ва дарсликлари таҳлил қилинганда уларда ҳам махсус талаффуз машқлари йўқлиги маълум бўлди. Ваҳоланки, ўқувчининг нутқ аппарати шаклланаётган бу даврда талаффузи қийин нутқ товушлари устида такрорга асосланган фонетик машқларни мунтазам ўтказиб бориш лозим. Мазкур босқичда ўқувчиларда адабий талаффуз кўникмасини ҳосил қилиш лозим. Кичик ёшдаги ўқувчилар учун бугун замонавий талаффуз машқлари, аудио ҳамда видео материаллар тайёрлаш давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ne'matov H. va b. Ona tili. 5- sinflar uchun darslik. –Т.: О'qituvchi, 2000. – 102-б.
2. Турсунов У., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т.: Ўзбекистон, 1992. – 19- б.
3. Mahmudov N. va b. Ona tili. Umumta'lim maktablarining 5-sinflari uchun darslik. –Т., 2013. – 224 б.
4. Ғозиев Э. Умумий педагогика. –Т., 2010. – 221-222-б.
5. Ҳамроев Ғ. Она тилидан ўқув топшириқлари тузиш методикаси. Монография –Тошкент. Донишманд зиёси. 2022. 156 б.
6. Ҳамроев Ғ. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фал.д-ри. Автореф. –Самарқанд. 2019. 27 б.

SPORT JURNALISTLARI NUTQIDA METAFORALARNING IFODALANISHI

*Hamidov Haydar Azamatovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universitetining qarshi filiali tadqiqotchisi*

Annotasiya: maqolada ommaviy axborot vositalari, jumladan, elektron saytlarda, ijtimoiy tarmoqlarda fikr ifodalashda metaforalardan foydalanish imkoniyatlari va sport jurnalistlari nutqida metaforalarning yangi ma'no va ifoda qirralarning namoyon bo'lishi, o'zbek va dunyo tilshunosligida shunday metaforalarning o'rganilishi bilan bog'liq holda tahlil qiligan.

Kalit so'zlar: sport jurnalistikasi, terminlar, ma'no ko'chish yo'llari, o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi, ijtimoiy tarmoq, ommaviy axborot, publisistik matn, diskurs, sayt.

ВЫРАЖЕНИЕ МЕТАФОР В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

*Хамидов Хайдар Азаматович,
Исследователь Каршинского филиала Ташкентского университета
информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми по электронной
почте:*

Аннотация: В статье проанализированы возможности использования метафор в средствах массовой информации, в том числе на электронных сайтах, в социальных сетях, а также новые смысловые и выразительные грани метафор в этих контекстах, в связи с изучением таких метафор в узбекской и мировой лингвистике.

Ключевые слова: пути миграции смысла, миграция смысла по аналогии, общественная сеть, СМИ, публицистический текст, дискурс, сайт.

EXPRESSION OF METAPHORS IN JOURNALISTIC TEXTS ON SOCIAL NETWORKS

*Khamidov KhaidarAzamatovich,
Researcher of Karshi branch of Tashkent University of Information
Technologies named after Muhammad al-Khorezmi by e-mail:*

Abstract: The article analyzes the possibilities of using metaphors in the media, including on electronic websites, in social networks, as well as new semantic and expressive facets of metaphors in these contexts, in connection with the study of such metaphors in Uzbek and world linguistics.

Keywords: ways of migration of meaning, migration of meaning by analogy, public network, mass media, journalistic text, discourse, website.

Kirish. Zamonaviy olimlar kontseptual nazariyani ishlab chiqmoqdalar. Jumladan, metafora, korpus tilshunosligi, psixolingvistika usullariga tayanib, badiiy, publisistik nutqda metafora ustida tadqiqotlar olib borilmoqda. Nutqni tanqidiy tahlil qilish. Aslida publisistik nutqda metaforaning ustun xususiyati shaxs tomonidan belgilanadigan vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadigan muallifning uslubi va metafora ishlatishning o'ziga xos konteksti bilan shartlangan, yagona rivojlanishga urinishlarga

olib keladi.

Metaforani jiddiy va chuqur tekshirish XX asrdagina hind, Xitoy faylasuf va tilshunoslarning asarlarini o'rganish evaziga amalga oshirila boshladi. Antik davr falsafasining tadqiq davri gullab-yashnagan XX asrda metafora tilning kommunikativ, nominativ, bilish maqsadlarining ajralmas qismi sifatida talqin qilindi.

Bu vaqtda metaforani o'rganuvchi qiyosiy nazariya J.Serl va M.Blek tomonidan jiddiy tanqidga uchradi. J.Serl metaforani ikki semantik ma'noning verbal, ya'ni metaforik ifoda va aynan bo'lgan kontekstual qurshovning ta'sirlashuvi yoki oppozitsiyasiga bog'liq deb ta'kidladi.

M.Blek esa fanda birinchilardan bo'lib metaforani «qiyosni ifoda etuvchi emas, yuzaga keltiruvchi» sifatida ta'rifladi.

D.S.Xudayberganova metaforalarni matnda muhim kognitiv-semantik ahamiyat kasb etish bilan birga, til egalarining milliy-madaniy tafakkuriga xos jihatlarni namoyon etuvchi hodisa sifatida baholaydi va o'xshatish hamda metaforalar asosiga qurilgan matnlarning muayyan tilda qoliplashgan matn shakllarini aniqlash imkoniyatini berishini aytadi. Olima ularni matnning presedent shakllari sifatida baholaydi.

Matndagi lingvistik metaforalarni aniqlashning ishonchli usuli. Darhaqiqat, metaforalarni aniqlash va talqin qilishda publisistik nutq o'ziga xos boshqa nutq turlari bilan taqqoslaganda kontekstda ajralib turuvchi xususiyati mavjud.

Metaforani so'zlovchining lisoniy-mental doirasi bilan chegaralash mushkul: insonning metaforalardan foydalanish bilan bog'liq faoliyati uni erdagi qolgan mavjudotlardan farqlantirib turuvchi yana bir jihatdir.

Zamonaviy metaforologiyada publisistik diskursda turli xil metafora turlarini ajratish tendentsiyasi mavjud.

Shunday qilib, olimlar kognitiv noan'anaviy metafora mavjudligini ikki yo'l bilan tushuntiradilar. Birinchisi, ushbu turdagi metaforalarning aksariyati an'anaviy metaforalarni kengayish yoki ixtisoslashuv orqali o'zgartirish orqali hosil bo'ladi. Kengaytma deganda an'anaviy metaforaning o'zgarishi tushuniladi, unda u og'zaki manba sohasidagi yangi kontseptual element tomonidan kognitiv ravishda qo'zg'atilgan yangi lingvistik vositalar yordamida amalga oshadi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi publisistik matnlarda metaforalarning ifodalanishi.

Ishda ommaviy axborot vositalari, jumladan, elektron saytlarda, ijtimoiy tarmoqlarda fikr ifodalashda metaforalardan foydalanish imkoniyatlari va mazkur kontekstlarda metaforalarning yangi ma'no va ifoda qirralarning namoyon bo'lishi, o'zbek va dunyo tilshunosligida shunday metaforalarning o'rganilishi bilan bog'liq holda tahlil qiligan.

Metafora ilmning turli sohalarga kirib kelgan, jumladan, adabiyotshunoslik, mantiq va falsafadan muhim bilish va bilganlarini ifoda etish vositasi. Metaforaga doir izlanishlarning keng tarqalishi mualliflarni ko'proq e'tibor berishga undadi, aslida uning estetik qiymatidan ko'ra amaliy ahamiyatiga ko'proq e'tibor berish kerak. A.P.Chudinov kabi mualliflar tomonidan metaforaga kognitiv yondashuv M.Lakoff Jonson, N.D.Arutyunova, Yu.I.Liven va boshqalarda uchraydi.

N.D.Arutyunova «metafora va diskurs» asarida quyidagilarni bayon qiladi: «metafora amaliy ahamiyatga ega.[1]...Undan har qanday sohani tushunish va tushuntirishda qurol sifatida foydalanish mumkin, jumladan, psixoterapiya suhbatlarida va aviakompaniya uchuvchilari o'rtasidagi suhbatlar, marosim raqslari va til dasturlash, san'at ta'limi va kvant mexanikasi va boshqalarda qo'llash o'zaro muloqotni samarali, ta'sirchan va foydali qiladi.

Metafora, qacda bo'lmasin, har doim bizning tushunchamizni boyitadi ...».[1]

N.D.Arutyunovaga ko'ra, metaforik ijodkorlik harakati joylashgan semantik jarayonlar turli asosida: sinonim rivojlantirish vositalari, yangi qadriyatlarning paydo bo'lishi, polisemiyaning yaratilishi, tizimlarning rivojlanishi terminologiya va emosional-ekspressiv so'z birikmalaridir. Shuningdek, bizning ongimizda tasvirni yaratish va tasavvurga murojaat qilib, metafora degan ma'noni hosil qiladi[1].

«Metafora» atamasi ilk bor qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. Ma'lumki, metafora «yashirin taqqoslash» bo'lib, uning asosi ruhiy taqqoslashdir. O'xshatish tuyg'usi, nafaqat ob'ektlar o'rtasida anglangan dunyo, balki muayyan ob'ektlar va abstrakt tushunchalar o'rtasida o'xshashliklarni topish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir olim o'z g'oyasi, uning tasnifi va vazifasi, shuningdek, o'z ta'rifini metaforalar orqali taklif qildi. Metaforani birinchi bo'lib

Antropomorfik metafora. Bu inson va unga tegishli (xos) bo'lgan (tana a'zosi, kiyimi) predmetlar nomi asosida hosil qilingan metafora bo'lib, oyoq, qo'l, og'iz, til, tish, quloq, eng, yoqa kabi leksemalar ma'nosining metaforik usulda ko'chishi[6].

O'zbek ommaviy axborot vositalarida ham jurnalist va Blogerlar o'z fikrlarini tez tushunilishi va samarali ta'sir ko'rsatishi uchun metaforalardan foydalanadi. Ayniqsa, gazeta sarlavhalarida antropomorfik metaforalarni qo'llash ko'plab kuzatiladi. Masalan: «Kun.uz» nashrida «Rost24.uz tahririyatiga bosim bo'lgani aytilmoqda.

Saytda e'lon qilingan «xalqaro moliyaviy kriminallar ro'yxatida ko'ringan o'zbek oligarxi» nomli publisistik surishtiruv o'chirilgan. Maqola muallifi, sayt bosh muharriri Anora Sodiqovaga nisbatan tahdid bo'lgani aytilmoqda» sarlavhasi ostida maqola berilgan. Bunda «bosim» so'zi, albatta, insonga nisbatan olingan ko'chma ma'nodir. Maqolaning dastlabki, jumlasida ham metafora qo'llangan «xalqaro moliyaviy kriminallar ro'yxatida ko'ringan o'zbek oligarxi» nomli publisistik surishtiruv o'chirilgan. Mazkur jumlada «o'chirilgan» so'zi ham, albatta, o'chirmoq fe'lining denotativ ma'nosi emas, o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi kuzatiladi.

Yana shu maqolaning o'zida zanjir so'zi ham metaforik ma'noda qo'llaniladi. Bu o'rinda zanjir predmetlarni bir-biriga bog'lovyai emas aloqadorlikni ifodalab kelmoqda: «muallifga ko'ra, sobiq senator, O'zbekiston futbol federasiyasi (hozirda assosiasiya) sobiq prezidenti Mirabror Usmonovning o'g'li – O'zbekiston futzal assosiasiyasining sobiq vise-prezidenti Jahongir Usmonovga tegishli bir necha kompaniyalarning zanjiri offshor hududlarga borib taqaladi.»[8].

Buni jadval shaklida quyidagicha ifodalash mumkin: «Kun.uz» nashrining «Internetda uni otga sudratib jazolashni taklif qilganlar paydo bo'lgan. Yigitning onasi o'g'lining beparda so'zlari uchun jamoatchilikdan uzr so'radi.

Ko'p o'tmay Toshkent viloyati hokimligi hammamizni bo'ralatib so'kkan yigitning videosini tarqatdi. U axloqsiz qilmishi uchun xalqdan yig'lab kechirim so'rarkan, o'sha paytda mast holatda bo'lganini aytadi.»[9] o'ylamay og'iz yirtish qamoq bilan yakun topdi. Oqqo'rg'onliklarni junbishga keltirgan voqea tafsilotlarinomli maqolasi ham metaforik ma'no kasb etmoqda, mazkur ko'chma ma'noli so'z asli insonlarga xos bo'lgan xususiyatni ifodalaydi, biroq ommaviy axborot vositalari tilida antropomorfik metaforani hosil qilayotganini kuzatish mumkin.

«Rost.uz» saytida ham metaforalardan samarali foydalaniladi: Alisher Qodirov: kurashimiz yoki majruhga aylanamiz. «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi etakchisi Alisher Qodirov Rost 24 saytida berilgan video so'rovnomaga https://t.me/rost_24uz/5693) munosabat bildirdi. Qodirov so'rovnomada aholining Putinni yoqlab bergan javoblariga nisbatan «biz ma'nau, ruhan va jismonan jiddiy jarohatlangan millatimiz» deya fikr bildirgan (<https://t.me/>). «yo matonat va sabr bilan kurashimiz va bu jarohatdan qutulib qaddimizni rostlaymiz, yoki yana og'zi ochiq, oyoq-qo'li

shol majruhga aylanamiz... Bu haqorat emas, haqiqat», deydi u. Publisistik matnlarda soʻzlar koʻchma maʼnolarda qoʻllanganda oʻxshatishga asoslangan lisoniy vositalar kuchaytirilgan darajalarda ham qoʻllaniladi:

жароҳатланган
мажруҳ
қўли шол мажруҳ

Mazkur matnda «majruh», «yoqlab», «jarohatlangan», «qadri rostlamoq» kabi soʻz va iboralar koʻchma maʼnoda qoʻllanib, insonning emas, jamiyat yoki millatning xususiyat va holatlarini ifodalab kelmoqda.

«Menimcha» teleloyihasining navbatdagi sonida tahlil qilinadigan mavzular: - qish qahratonidagi kurash maydoni: bir tomonda qattiq sovuq, ikkinchi tomonda qatʼiy Iroda va matonat; - shaharsozlikdagi xatolarning achchiq oqibatlari va saboqlari;(UzA)

Shunday qilib, materialni tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, fiziologik metafora batafsil tuzilgan va yuqori pragmatik salohiyatga ega. Model «tana», «tana qismlari», «tashqi koʻrinish», «inson xarakteri» ramkalaridan iborat.

қаттиқ совуқ
қатъий ирода
қатъий матонат
аччиқ сабоқ
аччиқ оқибат

Metafora tadqiqi koʻp yillar davomida buyuk mutafakkirlar, olimlar, rassomlar va shoirlarning diqqatini jalb etdi. Metafora ilmning turli sohalarga kirib kelgan, jumladan, adabiyotshunoslik, mantiq va falsafadan muhim bilish va bilganlarini ifoda etish vositasidir. Metaforaga doir izlanishlarning keng tarqalishi mualliflarni koʻproq estetik jihatlarga eʼtibor berishga undadi, aslida uning estetik qiymatidan koʻra amaliy ahamiyatiga koʻproq eʼtibor berish kerak.

Publisistik matnlarda metaforaning barcha turlarini uchratish mumkin. Buni jadval koʻrinishida ham taqdim qishi mumkin:

Metaforalarning futbol jurnalistikasiga doir maqolalar matnida qoʻllanilishiga quyida bir qator misollar asos uchun keltirildi:

Yevropa klublari transfer bozorida maksimum harakat qilishga kirishdi. 31 yanvar kuni qitʼadagi aksar ligalarda qishki transferlar «oynasi» yopiladi, shundan keyin jamoalar tarkibni faqat yozga borib kuchaytirishi mumkin. Odatda boʻlgani kabi, bir qator katta transferlar taqdiri soʻnggi kunda hal boʻladi. Quyida — bugun amalga oshishi mumkin boʻlgan asosiy transferlar haqida. Bunda «transfer bozori», «oynasi yopildi» soʻz birikmalarida maʼno qoʻchish hodisasi yuz bergan.

т/р	Матнда қўлланилган метафора	Контекстдаги маъноси	Асл маъноси
1.	Гибрид дарсликлар	Турли тажрибаларнинг умумлашган шакли	Кимёвий аралаш модда
2.	Тадбиркорга эркинлик берилса, қўллаб-қувватланса, гуркираб ривожланади.	Барқарор, тез ривожланиш	Ўсимликларга нисбатан фаол ривожланиш маъносини ифодалайди.
3.	Мустаҳкам даромадга эга бўлди	Ўсиб борувчи фойда	Маҳкам, бақувват
4.	«Темир гумбаз» ҳаво мудофаа тизими келаётган ракеталарни танийди .	Сезади. Аниқлайди.	Аввал кўрганини қайта хотирлаш
5.	Кучли тадбиркорлар шаклланди.	Рақобатбардош	Бақувват
6.	Бугун Нодирбек ҳиндистонлик, Синдоров бразилиялик шахматчи билан куч синашади	Мусобақалашмоқ	Жисмоний кучларни синаш

1-jadval. Metaforlarning kontekst va asl ma'nomlari

Xulosa qilib aytish mumkinki, antropomorfik metaforalarning bajaradigan funktsiyasi va pragmatik xususiyatlariga doir jahon tilshunosligida ko'plab yondashuvlar mavjud. Biroq metaforalarning, antropometaforalarning ening asosiy vazifasi so'zlovchining mavhum (ommabop, ilmiy ommabop) nutqini tushunarli ta'sirchan shaklda ifodalashdir. Ayniqsa, publisistik matnlarda, gipotezalar, siyosiy, hatto rasmiy ma'lumotlarni jamiyatning istalagan dunyoqarashdagi a'zosiga tushunarli obrazli tarzda bayon qilishda metaforalarning o'rni nihoyatda muhim. Ta'kidlash lozimki, jahon tilshunosligida publisistik diskursda antropomorfik metaforalar keng o'rganilmoqda. Bu borada mamlakatimizdagi iqtisodiy muloqotni samarali qilish uchun tijoriy matnlarda metaforalar tadqiqini ommalashtirish lozim.

Publisistik matnlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoq matnlari muallifi ot so'z turkumiga doir, ya'ni tana a'zolariga bog'liq antropomorfik metaforalardan kam foydalanib, asosan, fe'l so'z turkumlari asosida insonga xos harakat va holatlarni boshqa mavjudotlarga ko'chirish orqali o'z tuyg'ularini bayon qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья к сб.: Теория метафоры, - М.: Прогресс, 1990.
2. Аристотель. Поэтика. М., 1984. 45-б.
3. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты / Новосибир. гос. ун-т. -Новосибирск, 2003. Ч. 1. –С.7.
4. Серль Дж. Метафора // Теория метафоры. -М.: Прогресс, 1990. –С. 56
5. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. -М.: Прогресс, 1990. –С. 102
6. Худайберганаева Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. Докторлик диссертацияси автореферати. –Т., 2015. –Б.18.

ONA TILIDA NUTQ SO'ZLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA METODIK TAVSIYALARNING AMALIYOTDA QO'LLANILISHI

*Jakbarova Mahliyo Ibrohimjonova,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on
filiali o'qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada nutq so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalarning amaliyotda qo'llanilishi, o'quvchini ravon va ta'sirchan nutq so'zlashga o'rgatish uchun unga didaktik ahamiyati katta bo'lgan nasriy matnlarni yod oldirish va yoddan bexato aytib berish mashqini tashkil etish, o'quvchilarning nutq so'zlash ko'nikmalarini bo'yicha mavjud holatni tahlil qilish, o'qituvchilarning mazkur jarayonga tayyorgarlik darajasini aniqlash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: tajriba-sinov, ta'kidlovchi tajriba, nutq so'zlash, matn, hikmatli so'z, ibora, maqol, fonetik mashqlar, sintaktik mashq va topshiriqlar, lingvistik mashq va topshiriqlar, shakllantiruvchi tajriba

ПРИМЕНЕНИЕ НА ПРАКТИКЕ МЕТОДИЧЕСКИХ РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ

*Джакбарова Махлиё Ибрагимджонова,
Преподаватель Каттакурганского филиала Самаркандского
государственного университета имени Шарафа Рашидова*

Аннотация: в статье рассматривается применение методических рекомендаций по развитию речевых навыков на практике, организация упражнения на запоминание текстов в прозе, имеющих дидактическое значение для студента, с целью научить его говорить бегло и выразительно, организация упражнения на рассказывание наизусть, анализ существующих состоянии речевых навыков студентов,

Ключевые слова: тест на опыт, выделение опыта, говорение, текст, мудрое слово, фраза, пословица, фонетические упражнения, синтаксические упражнения и задания, лингвистические упражнения и задания, формирующий опыт

PRACTICAL APPLICATION OF METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SPEECH SKILLS IN THE NATIVE LANGUAGE

*Jakbarova Makhliyo Ibragimjonova,
Lecturer of the Kattakurgan branch of the Sharaf Rashidov Samarkand State
University*

Abstract: the article discusses the application of methodological recommendations for the development of speech skills in practice, the organization of exercises for memorizing prose texts that have didactic significance for a student in order to teach him to speak fluently and expressively, the organization of exercises for reciting by heart, the analysis of the existing state of students' speech skills.

Keywords: experience test, experience selection, speaking, text, wise word, phrase, proverb, phonetic exercises, syntactic exercises and tasks, linguistic exercises and tasks, formative experience

Kirish. O'quvchi kelgusi hayotida qaysi sohada bo'lmasin muvaffaqiyat qozonmoqchi bo'lsa, albatta, bunga nutqi orqali sazovor bo'ladi. U ijtimoiy hayotda faoliyat ko'rsatar ekan u jamoa bilan muloqotga kirishish, ko'pchilikka o'zi fikrini etkazib berish, hisobot berish, da'vat qilish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi zaruratga aylanadi. Shu ma'noda, umumta'lim maktablaridan boshlab, o'quvchilarda nutq so'zlash ko'nikmasini rivojlantirish asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilarni ona tili o'quv predmeti asosida mustaqil ishlashga, o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda ravon va ta'sirchan ifodalay olish ko'nikmalarini shakllantirish bugungi ta'lim oldida asosiy vazifa sifatida turibdi. Zero, o'quvchilarni ma'rifatli, bir so'z bilan aytganda barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga alohida ahamiyat berilishi talab etilmoqda.

F.I.Buslaev bu borada shunday yozadi: «birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to'g'ri yo'l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya'ni o'qimishli odamlar aytganidek, og'zaki va yozma mashqlar orqali o'quvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko'nikmasini hosil qilamiz»[2, 56-59].

Bugungi kunning eng muhim masalasi – ona tili ta'limini hayotga yaqinlashtirish, amaliy ahamiyatini kuchaytirishdir. Ona tili orqali o'quvchi tafakkurida olamning lisoniy manzarasi, milliy madaniyatlar shakllanadi. Agar ona tili oddiy o'quv predmeti emas, qadriyat sifatida o'qitilsa, o'quvchilarda o'z-o'zidan teran tafakkur va milliy g'urur shakllanadi. Shunda ona tilini o'rganishga o'quvchilarda katta qiziqish uyg'onadi. Ona tili orqali o'quvchilar milliy mentalitetni, hayotni, xalqning madaniy merosini o'rganishlari kerak. Albatta, bu pragmatik xarakterdagi o'quv topshiriqlari ishlab chiqish orqali amalga oshadi. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar savol va topshiriqlar asosida tilning amal qilish qoidalarini o'rganadilar. Mashq tarkibida berilgan gaplar, matnlar o'quvchining lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi, biroq ular ustida qanday ish olib borish hali muammoligicha qolmoqda. Ona tili darslarida anglash, fahmlash, nutq so'zlash, insho yozishni o'rgatibgina qolmay, balki topshiriqlar orqali o'quv adabiyotlariga yo'naltirilsa, ona tilining jonli va tabiiy til ekanligiga ham ishonch hosil qilishadi [4, 12-13-b.].

Bu jarayonda yosh avlodning jamiyat rivojiga mos bilim, ko'nikma va malakalar sohibi bo'lishi muhimligini ta'kidlash lozim. Jumladan, umumta'lim maktablari o'quvchilarida ona tili fani, xususan, adabiy talaffuzni ko'nikma sifatida shakllantirish, shuning barobarida ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, jozibali og'zaki va yozma nutqning asosi bo'lgan so'z boyligini oshirish bugungi ona tili ta'limining mazmuni va maqsadini tashkil etadi. Uni amalga oshirish ona tili ta'limi oldiga zamonaviy pedagogik texnologiyadan foydalanish, innovasion loyihalar yaratish muammosini ham qo'yimoqda.

Shu jihatdan olib qaraganda umumiy o'rta ta'lim yo'nalishida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan muhim masalalar tizimida o'quvchilarda unli tovushlarni o'qitishga oid o'quv materiallar asosida mustaqil, ijodiy fikrlash hamda o'z fikrini nutq sharoitiga mos holda to'g'ri va ravon ifodalash malakasini shakllantirish hamda takomillashtirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish, uni tatbiq etishning yangi metodik yondashuvlarini joriy etish va amaliyotda sinab ko'rish muhim pedagogik muammodir.

1. Tayyorlovchi bosqich. Mazkur tajriba-sinov ilmiy tadqiqotning eng sarmahsul usuli bo'lib, u kuzatishlar jarayonida tug'ilgan g'oya, taqdim etilgan tavsiya va ishlab chiqilgan o'quv topshiriqlarining samaradorlik darajasini belgilab beradi.

Tajriba-sinov ishlarining asosiy maqsadi ham o'quvchilarda ona tili o'quv

predmeti, xususan, nutq so'zlashga o'rgatish uchun adabiy talaffuzni ko'nikma sifatida shakllantirish, shuning barobarida ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish, jozibali og'zaki va yozma nutqning asosi bo'lgan so'z boyligini oshirish ko'nikmasini shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini o'rganish va mazkur jarayonga zamonaviy usullarni tatbiq etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tajriba jarayonida o'quvchilarning darslik materiallarini o'zlashtirish imkoniyatlari aniqlandi va bu jarayonda ona tili o'quv predmeti o'qituvchilarning unli tovushlarni o'qitish bo'limini tushuntirish yuzasidan kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajalari aniqlandi. O'quvchilarning anketa, taqdim etilgan matn hamda mavzular asosida bilim darajalari aniqlandi. Yana quyidagilar ham ma'lum bo'ladi:

- o'quvchilarning adabiy talaffuz ko'nikmalari aniqlandi;
- o'qituvchilarning ona tili darslari, xususan, fonetika o'qitish bo'limini o'qitishda darslik va boshqa ko'rgazmali vositalardan foydalanishdagi yutuq va kamchiliklar aniqlandi;
- qiziqarli, noan'anaviy, ijodiy izlanishga asoslangan mashq va topshiriqlarga nisbatan o'quvchilarning munosabatini aniqlash hamda fikrlarni umumlashtirish maqsadida anketa-savol javoblari o'tkazildi.

2. Ta'kidlovchi tajriba-sinov bosqichida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish usul, shakl va vositalari aniqlanib, 5-11 sinfda qiziqarli, noan'anaviy ijodiy izlanishga asoslangan unli tovushlarni o'qitishga doir mashq va topshiriqlar asosida o'quvchilarda adabiy talaffuz hamda imloga oid ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi ishlab chiqildi.

Ijodiy izlanishga asoslangan unli tovushlarni o'qitishga doir topshiriqlar, fonetik mashqlar orqali, avvalo, o'quvchining har bir nutq tovushini to'g'ri talaffuz qila olishiga, to'g'ri yoza olishiga, nasriy va she'riy matnlarni ifodali o'qiy olishiga, o'rta qo'yilgan muammo haqida shaxsiy fikrini og'zaki va yozma shakllarda mazmunli ifodalay olishiga e'tibor qaratildi. Zero, sanab o'tilganlarga nisbatan o'quvchida ko'nikma shakllantirish bugungi kundagi eng dolzarb va muhim pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Shuning uchun 5-11 sinf o'quvchilarida ona tili darslari orqali ijodiy fikr mahsulini nutq vaziyatiga mos ravishda to'g'ri qo'llash malakalarini shakllantirish talab etiladi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida quyidagi ilmiy faraz tekshirib Ko'rildi va o'z isbotini topdi:

- o'quvchilarda nutq so'zlash ko'nikmasini matn bilan ishlash orqali shakllantirish;
- adabiy talaffuzga o'rgatish jarayoni maxsus tadqiq etilib, undagi kamchiliklar, ularning sabablari aniqlanib, bartaraf etish yo'llari va omillari ishlab chiqildi;
- talaffuzi, imlosi qiyin bo'lgan tovushlarni o'rgatishning ahamiyati va didaktik imkoniyatlari anglangan holda metodik jihatdan to'g'ri tatbiq etildi;
- o'quvchilarga nutq so'zlashni o'rgatishning mazmuni, shakl, usul va vositalari ishlab chiqildi;
- o'quvchilarda ta'sirchan nutq so'zlash, o'z fikrini turli shakllarda to'g'ri va ravon ifodalay olish ko'nikmasini paydo qilishga yo'naltirilgan hamda samaradorlik darajasi aniqlangan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

3. Shakllantiruvchi tajriba-sinov bosqichida ishlarining maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar bajarildi:

- o'qituvchilar ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar bilan tanishtirildi;
- ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar dars jarayoniga to'liq tatbiq etildi;
- olingan natijalarga ko'ra ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar takomillashtirildi.

–5-11-sinf o‘quvchilarida nutq so‘zlash, so‘z zaxirasini boyitish, mustaqil ishlay olish ko‘nikmalarini shakllantirishning yoritilmagan qirralari aniqlandi va kelajakda olib boriladigan ilmiy tadqiqot ishlariga material bo‘la oladigan tavsiyalar berildi.

K.Mavlonova ona tili ta’limining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab bo‘lib turgan matn ustida ishlash, uni o‘qiy olish, tushuna olish va, eng muhimi, matn yarata olish ko‘nikmalarini adabiyot fani bilan integrasiya qilgan holda rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqdi[3].

Mazkur tadqiqot natijalaridan ham foydalanish mumkin. Tajribaning dastlabki kunlarida nazorat sinflaridan ham, tajriba sinflaridan ham yozma ishlar olinadi. Bizga ikkala guruhning ham darslarni o‘zlashtirish darajasi deyarli bir xil ekanligi ma’lum bo‘ldi. «Ishonch haqida», «suvni tejash», «do‘stlarga tavsiya» kabi mavzular berilib, 30 daqiqa tayyorgarlik uchun vaqt belgilanadi.

Umumta’lim maktabida olib borilgan tajriba-sinov jarayonida o‘quvchilar nutqida quyidagi kamchiliklar aniqlandi:

- nutqi quruq so‘zlardan iborat bo‘lib, boshqa badiiy tasviriy ifodalardan foydalanmagan;

- og‘zaki nutqida mahalliy til hisoblangan sheva elementlari sezilib turibdi;

- yozma nutqda, asosan, [o‘]-[u], [x]-[h], va [i]-[e] harflari imlosida xatoliklar bor;

- o‘quvchilarning lug‘at boyligi nutqiy talabga javob bermasligi hollari ham sezildi. Aslida, kishida so‘z zaxirasi nochor bo‘lsa, nutqida ko‘plab uslubiy xatoliklarga yo‘l qo‘yadi.

«Har bir mavzu bo‘yicha turli-turli mashqlar keltirilib, ular savodli yozish va talaffuz qilish hamda yozma nutqning turli uslublaridan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish tartibini o‘rganishda shu sohada zarur amaliy ko‘nikmalar hosil qilishga yordam beradi»[1]

O‘quvchilarda adabiy talaffuz va nutq so‘zlash ko‘nikmalari shakllanishida o‘qituvchilarning ta’siri katta ekanligi barchaga ma’lum. Umuman, darsni qanday tashkil qilish o‘qituvchining to‘plagan malakasiga bog‘liq. Umumta’lim maktablarida unli tovushlarni o‘qitish o‘qitish bilan bog‘liq muammolarning bir uchi maktab o‘qituvchilariga ham borib taqalmoqda. Tajriba-sinov jarayonida shunday holatlarga duch kelindiki, ayrim o‘qituvchilar ona tili ta’limidan ko‘zlangan asosiy maqsad nima ekanligi haqida aniq tasavvurga ega emas. Hatto tajribali o‘qituvchilar ham darsni interfaol usulda turli zamonaviy metodlarda qiziqarli tashkil eta olsalar-da, o‘quvchilarga ona tili fanidan, nutq so‘zlash bo‘yicha zarur ko‘nikma va malakalarni bera olmayapti. O‘quvchilarni darsga qiziqitira olish yaxshi, albatta, biroq shu qiziqitirish orqali o‘quvchini ijtimoiy hayotda doim asqotadigan bilim va malakalar bilan qurollantirish asosiy masala ekanligini doim esda tutish zarur. Ushbu holatning sababini aniqlash maqsadida maktab o‘qituvchilari orasida quyidagi savollar asosida anketa-so‘rov o‘tkazish maqsadga muvofiq:

1. Maktabda o‘quvchiga nutq so‘zlash bo‘yicha alohida mashg‘ulotlar olib boriladimi?

Javoblar(aynan keltiriladi.):

2. Nutq so‘zlash deganda nimani tushunasiz?

3. Sinfingizda nechta o‘quvchi berilgan mavzu bo‘yicha erkin nutq so‘zlay oladi?

4. O‘quvchilarga qanday nutqlar tayyorlash vaziflarini berasiz?

5. Yuqori sinf o‘quvchilarida ilmiy va rasmiy nutqlar tuzish bo‘yicha ham topshiriqlar beriladimi?

6. Publisistik nutq tayyorlash bo‘yicha o‘quvchiga qanday tavsiyalar berasiz?

7. O'quvchilarga nasriy matnlarni yodlatish to'g'rimi, uning qanday foyda zararli tomonlari bor?

8. Matn tanlashda qaysi mezonlarni hisobga olasiz?

9. O'quvchini mazmunli va ta'sirchan nutq so'zlashga o'rgatishning asosiy bosqichlari sizningcha qaysilar?

10. Nutq so'zlashda adabiy talaffuz muhimmi yoki fikr ifodalashning o'zi etarlimi?

Yuqorida keltirilgan javoblardan ko'rinib turibdiki, ona tili darslarini tashkil qiluvchi, o'quvchilarni tildan mohirona foydalanishga o'rgatuvchi mutaxassislar KTMD talablarini, ona tilidan DTS malaka talablari va, eng muhimi, ona tili ta'limining maqsadini aniq bilishmaydi.

O'quvchilarning nutq so'zlash ko'nikmasi qaydarajada ekanligini aniqlash maqsadida anketaga quyidagi savollarni kiritish mumkin:

1. Sizga oila davrasida, to'yda, anjumanda to'satdan so'z berib qolishsa, erkin nutq so'zlay olasizmi?

Javoblar(aynan keltirildi.):

2. Qaysi mavzularda qiynalmasdan erkin nutq so'zlay olasiz?

3. Jurnalist sifatida suhbatdoshga mantiqli savol bera olasizmi?

4. Siyosiy, ilmiy, badiiy, rasmiy va publisistik uslublardan qaysi birida nutq so'zlash siz uchun oson?

5. Siyosiy, ilmiy, badiiy, rasmiy va publisistik uslublardan qaysi birida nutq so'zlash siz uchun qiyin?

6. Qaysi mavzuda nutq so'zlashga tayyorlangansiz?

7. Hech bir ma'lumotdan foydalanmay necha minut nutq so'zlay olasiz? O'zingizni sinab ko'rganmisiz?

8. Qaysi tadbir, marosim, yig'in yoki anjumandagi nutqining atrofda qilarni ta'sirlantirgan?

9. Siz o'z nutqingizda maqol va aforizmlardan foydalanasizmi?

10. Badiiy asar, kinofilm, ko'rsatuv yoki eshittirishlarda kimning nutqi sizni eng ko'p ta'sirlantirgan? Nutq so'zlashda kimga ko'proq taqlid qilasiz?

Mazkur savollar o'quvchilarning nutq so'zlash bilan bog'liq muammolarini aniqlashga yordam beradi.

Savollarni keltirishning boisi shuki, ta'limning asosiy vositasi hisoblangan darsliklar mazmun-mundariyasi talab darajasida bo'lishi, o'quv materiallari ta'lim maqsadi ro'yobiga xizmat qila olishi shart, aks holda ayrim o'qituvchilarning tushunchasi o'zgarguncha, mohiyatni anglaguncha yosh avlod, davlat kutib turolmaydi. Darsliklardagi o'quv materiallari shunday tuzilishi kerakki, o'quvchini bilim olishga, mustaqil ishlashga avtomatik ravishda yo'naltirsin. Respublikaning markazdan uzoq, chekka tumanlarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning saviyasi past ekanligi, asosan, darslik materiallaridan foydalanishni, darsliklar davlatning eng uzoq qishloqlariga (u erga ona tili o'qituvchilari etib bormagan bo'lishi mumkin) ham etib borishini inobatga olsak, barcha e'tiborni mukammal darslik yaratishga qaratish lozim bo'ladi.

«Ona tili» darsliklaridagi o'quv materiallarini o'rganish asnosida tuzilgan nutq so'zlashga oid mashq va topshiriqlarni amaliyotda sinashdan ko'zlangan asosiy maqsad quyidagilar edi:

– o'quvchilarda nutq so'zlashni o'rganishga bo'lgan qiziqishni orttirish;

– o'quvchilarda mustaqil ishlay olish, ijodiy yondashish, muntazam o'z so'z boyligini oshirib borish va shular zamirida o'z fikrini turli shakllarda to'g'ri va ravon

ifodalay olishiga erishish;

- o‘quvchini tavsiya etilgan mashq va torshiriqlarni bajarish jarayonida o‘z kuchiga, o‘zi mustaqil ishlay olishiga ishonitirish;

- o‘z nutqi orqali atrofda qilarg ta’sir ko’rsata olish;

- nutq so’zlashga doir mashq va topshiriqlar orqali, avvalo, o‘quvchining har bir nutq tovushini to’g’ri talaffuz qila olishiga, to’g’ri yoza olishiga, nasriy va she’riy matnlarni ifodali o’qiy olishiga, o’rtaga qo’yilgan muammo haqida shaxsiy fikrini og’zaki va yozma shakllarda mantiqli ifodalay olishiga erishish.

Xullas, ona tili darslari orqali o‘quvchida gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni tajriba - sinovdan o‘tkazish tizimli amalga oshiriladi. Mazkur jarayonda ham savol, ham topshiriq, o‘rni bilan mashqlardan foydalanish zarur. Chunki o‘quvchi tilning tashuvchilari o‘z ona tillarida gapirishni oila davrasida uy sharoitida o‘rganadi. Maktabda o‘quvchida so’zlash, nutq so’zlash malakasini rivojlantirish zarur. O‘quvchini ravon va ta’sirchan nutq so’zlashga o‘rgatish uchun unga didaktik ahamiyati katta bo‘lgan nasriy matnlarni yod oldirish va yoddan bexato aytib berish mashqini tashkil etish, bu jarayonda qaysidir tovushlarni ayta olmasa fonetik mashqlar, leksik mashqlar, orfoepik mashqlar taqdim etish kerak. Bunda, albatta, o‘quvchiga maqol, matal, ibora va aforizmlar yodlatish va ularni qatnashtirib gaplar tuzish bo‘yicha sintaktik mashqlar bajartirish mashg‘ulot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov G‘. Rustamov H. Ona tili. – T.: O‘qituvchi, 1995. – B. 3.
2. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867.
3. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD)илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.
4. Hamroyev G‘.H. Ona tilidan o‘quv topshiriqlari tuzish metodikasi. Monografiya. –Toshkent, Donishmand ziyosi, 2021. 157-b.
5. G‘ulomov A., Ne‘matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. Ona tili o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. –T.: O‘qituvchi, 1995. –B. 128.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI O'QUV TOPSHIRIQLARI

Murodova Shahlo Ibragimovna,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotasiya: maqolada badiiy matn ustida ishlash, o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish, matnni anglash, muallifning maqsadini tushunish, yashirin va oshkora aytilgan fikrlarni ilg'ash, matn ustida ishlash orqali notanish so'zlarning ma'nosini o'rganish, mustaqil mushohada qilishga yo'naltiruvchi o'quv topshiriqlarni ishlab chiqish haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: matn, o'qish savodxonligi, badiiy asar, muallif maqsadi, asar g'oyasi, kalit so'zlar, muhim jumla, o'qib tushunish, matnning anglash, savol, mustaqil fikrlash

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЗАДАНИЯ, РАЗВИВАЮЩИЕ ГРАМОТНОСТЬ ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Муродова Шахло Ибрагимовна,

*независимый научный сотрудник Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои*

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы работы над художественным текстом, развития навыков понимания прочитанного, понимания текста, понимания замысла автора, продвижения скрытых и прозрачных мыслей, изучения значения незнакомых слов через работу над текстом, разработки образовательных заданий, направленных на самостоятельное наблюдение.

Ключевые слова: текст, грамотность чтения, художественная литература, цель автора, идея произведения, ключевые слова, важное предложение, понимание прочитанного, понимание текста, вопрос, независимое мышление

EDUCATIONAL TASKS THAT DEVELOP READING LITERACY IN THE LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE

Murodova Shakhlo Ibragimovna,

*Independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and
Literature named after Alisher Navoi*

Abstract: the article discusses the issues of working on a literary text, developing reading comprehension skills, understanding the text, understanding the author's intention, promoting hidden and transparent thoughts, studying the meaning of unfamiliar words through working on the text, developing educational tasks aimed at independent observation.

Keywords: text, reading literacy, fiction, the author's goal, the idea of the work, keywords, important sentence, reading comprehension, text comprehension, question, independent thinking

Kirish. Bugun til va adabiyot o'qitishda turli zamonaviy yondashuvlar qo'llanilmoqda. Xalqaro tajribalardan ham samarali foydalanishga harakat qilinmoqda. Bu yaxshi, albatta. Ammo biz kabi qadimiy Millatlar soni unchalik ko'p emas va bu

zaminda Alisher Navoiy va boshqa dunyo tamadduniga ulkan hissa qo'shgan daholar biyor. Birinchi va ikkinchi Renessansga o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan ajdodlarning munosib avlodi bo'lish uchun ularni tarbiyalagan muhit va ta'lim tizimi haqida yaqqol tasavvurga ega bo'lishimiz lozim. Matematika, astronomiya, tibbiyot ilmlarining ustunlari qanday etishib chiqdi?

Holbuki, barcha ilmiy yo'nalishlar qatorida tilshunoslikda ham «...ilmiy va ijodiy izlanishlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratish vazifa»sining belgilanishi fanlar integratsiyasi bo'yicha chuqur izlanishlar olib borish zarurligini ko'rsatadi. Mamlakatimizda tilga e'tibor ma'naviyatga e'tiborning ustuvor yo'nalishlaridan biri darajasiga ko'tarildi. Shu boisdan ona tilimizni asrab-avaylash, boyitish, undan amaliy foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga, o'zbek tilining zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimida keng qo'llanishiga erishish kechiktirib bo'lmaydigan, dolzarb vazifaga aylandi. She'riyat mulking sultoni – Nizomiddin Alisher Navoiy qanday qilib mutafakkir darajasiga erishdi? Biz bugun til va adabiyot ta'limi bo'yicha xorijiy tajribalarga ko'proq urg'u bermoqdamiz. Ammo xorijiy ijodkorlar Navoiy zabt etgan cho'qqilarga eta olganmi? Shunday ekan «Shamsul millat» (millat quyoshi) hisoblangan buyuk Navoiyga tegishli har bir jihatni chuqur o'rganishimiz kerak.

Til va adabiyot o'qitish metodikasini takomillashtirishda milliy, mahalliy tajribalarni e'tibordan qoldirmasligimiz kerak. Ayrinim asarlarni o'qitishda bu bola yoshiga to'g'ri kelmaydi, psixofiziologiyaga mos emas, deyishdan oldin ajdodlar tajribasini obdon tahlil qilib ko'raylik. Chunki intellektual qobiliyat hamma millatda bir xil bo'lmaydi. Afsuski, bizdagi ilmiy tadqiqotlarning aksariyatida rus tili va adabiyotini o'qitish metodikasiga doir nazariyalar asos vazifasini o'taydi.

Vaholanki, Beruniy, Farobiy, Ibn Sino, Xorazmiy, Mirzo Ulug'bek, Navoiy, Bobur kabi daholarni etishtirib bergan ta'limiy muhit, shart-sharoit, o'qitish metodikasi hali maxsus o'rganilmagan. Ta'kidlash lozimki, milliy pedagogika tarixida mutafakkirlarimizning pedagogik qarashlari o'rganilgan xolos, ularni intellektual jihatdan yuksaltirgan ta'limiy muhit esa ochilmagan qo'riq bo'lib turibdi. Ma'lumki, o'tmishda, ayniqsa, yuqorida nomlari zikr etilgan ajdodlarimiz davrida ustoz-shogird munosabatlari ta'limning asosini tashkil etgan.

Avval ham ta'lim turli bosqichlarni qamragan, jumladan, masjid, madrasa, Madrasai oliyalar faoliyat yuritgan. Buyuk insonlarning ustozlari ham o'z davrida ulug'maqomlardagi komil shaxslar bo'lgan.

Ta'limning asosi – bu o'quv topshiriqlari, ya'ni savol va javoblardir. Chunki bolaning intellektual qobiliyatini rivojlantirish ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchisi, bolaga, talabaga salmoqli, fikrlashga undaydigan muhim savol bera olish; ikkinchisi, o'quvchining bergan savoliga erinmasdan to'g'ri, aniq, misollar asosida javob berish.

Manashu ikki jarayon sifatli bo'lsa, ta'lim samarali bo'ladi. Inson o'zi tanlagan istalgan sohada yuksak natijalarni qo'lga kiritishi mana shu ikki jihatga nihoyatda bog'liq. Berilgan asarni, topshiriqni o'qib kelish, o'qib olish qiyin ish emas, uni ustoz talqinida eshitish, birga muhokama qilish tafakkurga kuchli ta'sir qiladi.

Bugungi ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan savol-javoblar ko'pincha xotirani mashq qildirishga xizmat qilmoqda. Adabiyot o'qitish metodikasida professor Qozoqboy Yo'ldoshev, pedagogika fanlari doktori Qunduz Husanboevlarning tadqiqotlarida milliy tajribalar, o'quvchini mustaqil fikrlashga, so'zni, odam va olam mohiyatini anglatishga urinishlar borligini mamnuniyat bilan ta'kidlaymiz.

Shu o'rinda, filologiya fanlari doktori, professor Ibodulla Mirzayevning milliy

tajribalarni o'rgangan holda mumtoz ta'lim shakli bo'lgan «tahliliy o'qish», «matn tahlili» o'quv loyihalari yuksak saviyali shaxslar, malakali mutaxassislar tayyorlash, iqtidorli olimlar etishtirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Ona tili ta'limi orqali ijodiy tafakkur sohiblarini tayyorlash kontsepsiyasi muallifi filologiya fanlari doktori professor Namid Ne'matov va uning izdoshi, munosib shogirdi, bugun O'zbekistonda amaliy tilshunoslik va pragmatik ta'limni rivojlantirishga katta hissa qo'shayotgan iste'dodli olim – Baxtiyor Menglievning bu borada amalga oshirayotgan manfaatli ishlarni ham ta'kidlash o'rinlidir.

Shunday bo'lsa-da ona va adabiyot ta'limi o'zining yangi metodikasini to'la yaratib olgan, u bugun samarali qo'llanmoqda, deb aytolmaymiz. Chunki jahon tajribasini har qancha o'rganmaylik, milliy mentalitet, irsiyat tushunchalari ham mavjudki, biz uzoq o'tmishda jahoniy shon-shuratni qo'lga kiritgan ajdodlarimizning boy tajribasini, albatta, o'rganishimiz kerak. Uning elementlarini bugungi ta'lim jarayoniga singdirishimiz lozim. Bu borada bizga tarixchilar, etnograflar, Kinochilar, sharqshunoslar, yozuvchilar yordam berishi kerak.

Intellektual salohiyat, daholik haqida gap borsa, bizning diqqat markazimizga Alisher Navoiy keladi. Bu bejiz emas. Chunki Navoiy ijodi, uning tafakkur mahsuli to'la o'rganilmagan, qazib olinmagan xazinadir. Bizni qiziqtiradigan jihati shuki, bunday daho, mutafakkir qanday etishib chiqdi, uning omillari, sabablari, shart-sharoitlari qanday bo'lgan, Navoiy qanday ta'lim olgan?

Yaqinda nafaqat o'zbeklar, balki jahon miqyosida ham o'quvchilari soni kun sayin oshib borayotgan, millat tafakkurini yuksaltirishga xizmat qiluvchi «genetik», «boqiy darbadar» kabi asarlar muallifi, iste'dodli yozuvchi Isajon Sultonning «Alisher Navoiy» romani chop etildi. Buning badiiy qimmati, ijtimoiy ahamiyat to'g'risida munaqqidlarimiz, millat ziyolilari o'z munosabatlarini bildirdilar.

Davlatimiz tomonidan ham ushbu teran tafakkur mahsuli munosib baholandi. Yozuvchiga shaxsan mamlakat rahbari «O'zbekiston xalq yozuvchisi» unvonini topshirdi. Bu asarga berilgan eng yuksak baho edi. Alisher Navoiy asarlarining o'ziga xosligi ham shundaki, uni o'qigan har bir kishi o'ziga kerakli ma'no topa oladi. Masalan, bir g'azalni ikki yoki uch xil talqin etish mumkinligi ko'p marta isbot bo'lgan.

Isajon Sultonning «Alisher Navoiy» romani yuksak badiiy asar bo'lishi bilan birga faktik materiallarga boy bo'lgani bois tarixchilar, qadimshunoslar, siyosatchilar, nutqshunoslar uchun ham zarur manba bo'la oldi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu roman ona tili va adabiyot o'qitish metodikasi, milliy pedagogika uchun ham qimmatli manba vazifasini o'taydi.

Mamlakatda uchinchi Renessans ro'y berishi uchun «taraqqiyot strategiyasi» ni amalga oshirishda barcha sohada, jumladan, ta'lim tizimida, zamonaviy kadrlar tayyorlashda tub burilishlar, samarali islohotlar olib borish, millatni intellektual jihatdan yuksaltirish, jamiyatda ustozning nufuzini oshirish bosh masalalardan biri bo'lib turibdi.

Ijtimoiy tarmoqlarda rivojlangan mamlakatlarda ustozning nihoyatda qadrlanishi bilan bog'liq ma'lumotlar havas bilan qayta-qayta muhokama qilinmoqda. Ustozning soyasini bosib olmaslik uchun etti qadam orqada yurish kabi yapon va boshqa intellektual jihatdan taraqqiy etgan davlatlar madaniyati targ'ib qilinmoqda. Bu yaxshi. Ammo bizdagi mumtoz ustoz-shogirdlik an'anasi ham bundan qolishmagan. Buni tarixiy faktlar, sodir bo'lgan birinchi va ikkinchi renessanalar isbotlaydi. Biz bir muddat bu an'analardan uzoqlashgan edik, mana «Alisher Navoiy» kabi romanlar yana shu muhitga qaytarsa, ajab emas.

Asarda Buyuk shoirning qanday etishib chiqishi, bunga sabab bo'lgan shaxslar, omillar va vositalar aniq ifodalangan. Bu milliy metodikamiz, qolaversa, pedagogikamiz uchun juda muhim edi.

Bugun til va adabiyot o'qitishning zamonaviy metodikasini ishlab chiqishda mumtoz ta'lim erishgan yutuqlaridan foydalanish lozim. E'tiborli jihati shundaki, Isajon Sultonning «Alisher Navoiy» romanida shunday o'ziga xos yondashuvlar borki, uni bugungi til va adabiyot o'qitishga tatbiq etish, ayniqsa, adabiyot darslarida shunday suhbatlardan foydalanish katta samara beradi.

Jumladan, asarning dastlabki boblaridan birida shoirning bolaligi, uning ta'lim olish jarayoni, ustozning shogirdlarga munosabati, o'quvchilarga qanday savollar berishi mahorat bilan tasvirlangan. E'tiborni tortadigan jihati shundaki, bugun o'qituvchi o'quvchiga berayotgan bilimi qanday ahamiyatga ega ekanligini tushuntirib o'tirmaydi, Navoiy davrida esa, bunga alohida diqqat qilingan. O'tilganlarni takrorlash shaklidagi dars mashg'ulotlari odatda quyidagi mazmunda savollar, (aqliy hujum)dan boshlanadi:

«Mudarris alik olib, darsni savol bilan boshladi:

- Ayting-chi, Qur'onni ne uchun o'qiydurmiz?
- Alloh taoloning hukmlari bo'lgani bois.
- Balli. Handasani-chi?
- Hisobda xatolar bo'lmasligi uchun.
- Xo'sh, unda abiyot-u nazmni-chi?
- Go'zal qo'shiqlar kuylamoq uchun.

– Xayr, deb javob qildi mudarris. Shul sababdinkim, el-ulusning, rayiatning ulug'lari so'zini go'zal aytmoq uchun...»Ko'rinib turibdiki, mudarris o'quvchlarni fikrlashga undayapti, xato javob bersa, hafsala bilan uni tuzatib turibdi.

Mudarris yana shunday davom etadi: «sizlarga olamning eng kuchli quroli haqida aytib beraman, – deydi mudarris. Toping-chi, nima ekan?». Bu o'quvchilarni fikrlashga, tafakkur qilishga undash, mashg'ulotga qiziqtirishning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Qariyb olti yuz yil avval amalda qo'llangan. Mudarris savol bergach o'quvchilar har xil o'zlari tasavvur qilgan narsalarni aytishadi:

- Manjinaq.
- Ho'kiztumshuq.
- Fil. Shunda mudarris yoyilib jilmayadi va yo'q, men aytmoqchi bo'lgan narsa ulardan ham kuchli. U so'z deydi.

Mudarris bolalar biladigan jonivorlardan misol keltirib, itlar uch xil tovush chiqaradi: vovullaydi, angillaydi, huradi. Shu uch tovush uning umr kechimog'i uchun etarli, deydi. Umuman, bu o'rinda mudarris so'zning inson hayotidagi ahamiyatini olam va odam misolida tushuntirib beradi va yo'l-yo'lakay o'quvchilarga ham salmoqli savollar berib, ularning javoblarini yo olqishlab, yoki to'ldirib boraveradi. Ayniqsa, Arabcha tuya so'zi sharhidan keyin turkiy tilning go'zal va boy ekanligini ot so'zi orqali yosh Alisherga ustoz Abu Abdulloh kulohiy aniq misollar bilan (qulun, toy, ayg'ir, biya, to'riq, saman, Tarlon, tulpor) tushuntirib beradi. So'z va uning ma'nolari ustida mashg'ulot olib boriladi. Demak, bugungidek, quruq gramatik qoidalarni yodlatish bilan shug'illanilmagan.

Asarda diqqatni tortadigan o'rinlar juda ko'p. Masalan, «gul sayli» bobida ikki oddiy fuqaroning o'z ona tilini himoya qilib janjallashayotgani tasvirlangan sahnalar ham bor. Voqealar rivojida shunday dialoglar borki, beixtiyor Navoiy ham siz-u biz kabi oddiy kishi ekan-ku, deb u kishining ruhiyatiga yaqinlashaverasiz. Buyuk shoirning Samarqandga borgan kuni pulini yo'qotib qo'yib, hech kimni tanimagani

uchun qiynalgani va choponini sotib arzonroq chopon olmoqchi bo'lganlari o'quvchini hayotdagi tasodifiy muammolardan chiqish yo'llarini topishga o'rgatsa ajab emas.

Milliy pedagogikada bola, ayniqsa, o'g'il bola tarbiyasida tog'alarning o'rni muhim ekanligi o'rganilmaydi. Masalan, farzand tarbiyasida ota-ona, oilaning ta'siri masalasi keng o'rganib kelinadi. Hayotda yuksak natijalarni qo'lga kiritgan insonlarning ko'pchiligida tog'alarning ta'siri katta bo'lgan. Masalan, bugun biz yaxshi bilgan Erkin Vohidov, Tohir Malik kabi bir qator ijodkorlarning ulkan muvaffaqiyatlariga tog'alari sabab bo'lganni o'zlari ta'kidlaydilar. Navoiyning ham she'riyat mulkining sultoni, buyuk tafakkur sohibi bo'lishida tog'alari Qobuliy va Ali G'aribiylarning ta'siri katta bo'lgan. Ular Alisherni ko'plab she'riyat kechlariga olib borar, yozgan she'riy mashqlari uchun olqishlar aytar, bo'lajak shoirga bundan-da zo'r asarlar yozishda rag'bat uyg'otardi.

Isajon Sulton o'z asarida manashu jihatga alohida e'tiborni qaratgan. Alisherning Navoiy bo'lish jarayonini ipidan-ignasigacha tasvirlab beradi. Bunga xizmat qilgan omillar va vositalarni izma-iz ifodalab boradi. Bir so'z bilan aytganda yozuvchi tarixiy faktlarga tayanib, ishonchli badiiy to'qimalar keltirib, ijodiy tafakkur sohiblarini etishtirishning milliy modelini o'zi bilmagan holada yaratib bergan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Bugunga qadar Buyuk Navoiy haqida yaratilgan asarlarni kamsitmagan holda aytish mumkinki, «Alisher Navoiy» romanini o'qigan kishi borki ham shoir Navoiyni, ham Nizomiddin Alisherni, ham Amir Alisher Navoiyni ko'rgandek bo'ladi. O'zbek adabiyoti, adabiyot o'qitish metodikasi uchun kamyob hodisa o'laroq mazkur roman, shu jumladan, Isajon Sultonning boshqa asarlari uzluksiz ta'lim tizimida yosh avlodga ijodiy tafakkur va keng dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Romanni o'qigan kishi Alisher Navoiyni qayta kashf qiladi, beixtiyor shoir ijodiga sho'ng'ib ketadi. Asar bevosita Navoiyni tushunishga yordam beradi. Buning uchun yozuvching badiiy mahorati, tafakkur sarhadlari naqadar kengligiga tasannolar aytish mumkin zero, asar shoirni ta'ran anglashda, she'riyat bo'stoniga o'tishda ko'prik vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2016. – 56 б.
2. Хамроев Ғ. Она тилидан ўқув топшириқлари тузиш методикаси. – Тошкент, “Донишманд зиёси” нашриёти 2021. 160 б.
3. Исажон Султон Алишер Навоий Роман. –Тошкент: “Адабиёт” нашриёти, 2021. –512 б.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNI CHIROYLI YOZISHGA O'RGATISH

*Norova Iroda Mirzog'olib qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi*

Annotasiya: maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga harf shakllarini, harflarni, so'zlarni to'g'ri va chiroyli yozish qoidalarini o'rgatish, harf yozishgacha bo'lgan jarayonlar, qalam tutish, gavda va qo'l harakati bilan bog'liq holatlar bayon qilingan. Boshlang'ich sinflarda harf o'rgatishga shunchaki savod chiqarish vositasi sifatida qaramaslik, balki unga aqliy hamda ruhiy takomillashish omili o'laroq yondashish fikri ilgari surilmoqda.

Kalit so'zlar: alifbo, harf, harf shakllari, bo'g'in, so'z, yozishga tayyorgarlik ko'rish, ko'nikma, malaka, bilim, sanitariya-gigiena

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ КРАСИВОМУ ПИСЬМУ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

*Норова Ирада Мирзоғолибона,
научный сотрудник Навоийского государственного педагогического
института*

Аннотация: в статье описываются условия, связанные с обучением учащихся начальных классов буквенным формам, правилам правильного и красивого написания слов, процессам вплоть до написания букв, удержанию ручки, позе и движениям рук. В начальных классах выдвигается идея не только рассматривать обучение письму как инструмент для плетения корзинок, но и подходить к нему как к фактору умственного совершенствования.

Ключевые слова: алфавит, буква, буквенные формы, слог, слово, подготовка к письму, навыки, квалификация, каллиграфия, знания, санитарно-гигиенический

TEACHING STUDENTS BEAUTIFUL WRITING IN ELEMENTARY GRADES

*Norova Iroda Mirzogolib kizi,
Researcher at the Navoi State Pedagogical Institute*

Abstract: the article describes the conditions associated with teaching elementary school students letter forms, HARS, the rules of correct and beautiful spelling of words, processes up to writing letters, pen holding, posture and hand movements. In primary school, the idea is put forward not only to consider learning to write as a tool for weaving baskets, but also to approach it as a factor of mental improvement.

Keywords: alphabet, letter, letter forms, syllable, word, preparation for writing, skills, qualifications, knowledge, sanitary and hygienic

Kirish. Boshlang'ich sinflarda o'quvchiga harf yozishni o'rgatish eng murakkab jarayonlardan biridir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari ham bog'cha bolalarga harf shakllarini yozishni o'rgatmoqda, ammo bu borada ham muammolar mavjud, chunki maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifasi tarbiya bo'lgani sababli u erda bolaga ko'p hollarda shunchaki harflarni yozish va o'qish o'rgatiladi. Aslida harf shakllarini mahorat bilan yozish, chiroyli yozishga boshdan jiddiy e'tibor berish lozim. Aks holda o'quvchi xunuk va tushunarsiz yozishga odatlanib qoladi.

Birinchi bosqichda o'quvchining asosiy vazifasi to'g'ri o'tirishni, qalam va

daftarni to'g'ri ushlab turishni o'rganishdir. So'ng harfning eng muhim elementlarini yozish, aniqrog'i yozish algoritmini o'rganish. Keyingi bosqich esa harf yozishdir. To'rtinchi bosqichda butun so'zlarni yozishga o'tiladi.

Yozuv mahoratini egallash uchun o'quvchi faoliyatining sanitariya-gigiena jihati juda muhimdir.

Bolalar maktabda yozayotganda amalda tez-tez uchraydigan kamchiliklar:

- ular stolda cho'kkalab o'tirishadi, oyoqlari yuqoriga ko'tarilib, ko'kraklari bilan stolga suyanishadi;

- ular so'zma-so'z yozadilar;

- chap elka oldinga suriladi va burchak ostida chiqib turadi, chap qo'l o'ng qo'lning ostiga tiqiladi yoki boshni qo'llab-quvvatlaydi;

- o'ng qo'lning tirsagi keskin osilib turadi yoki stol chetidan o'ngga yuqoriga juda uzoqqa boradi yoki tanaga mahkam bosiladi;

- yozish paytida bosh chap yoki o'ng elkaga kuchli qiyaliklarga ega;

- bolaning butun qiyofasi keskinlik va harakatni ifodalaydi.

Bunday joylashish natijasida o'quvchilar haddan tashqari charchoqni boshdan kechirishadi, bu vosita tashvishi, tana holatining tez-tez o'zgarishi, hayajonda ifodalanadi. Sanitariya-gigiena qoidalarini muntazam ravishda buzish o'quvchi tanasining sog'lig'i va me'yoriy rivojlanishiga jiddiy zarar etkazadi.

Birinchi sinf o'quvchisida grafik mahoratni shakllantirish ongli jarayondir. Bunda harakat natijasida va uning alohida bosqichlarida olinishi kerak bo'lgan harakatning maqsad va vazifalarini anglash muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchi tomonidan vazifalarni aniq taqsimlash, ularni o'quvchi tomonidan aniq anglash grafik mahoratni shakllantirish muvaffaqiyatiga jiddiy ta'sir qiladi.

Muntazam ravishda diqqatga sazovor joylarni topish, ularning ma'nosini aniqlash va ularni amalda qo'llash, bu bolalarga grafik harakatni erta va muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini beradi.

Mashg'ulotning dastlabki bosqichlarida harakatlar sekin ritmda amalga oshiriladi: bir operatsiyadan ikkinchisiga o'tishda keyingi harakatni amalga oshirish uchun kechikish zarur.

Boshqariladigan o'rganish bajarilgan harakatning oqilona va ongli bo'lishini ta'minlaydi, bu esa to'liq grafik mahoratni shakllantirishga olib keladi. Darsni boshqarishda o'quvchilarga harakatni to'g'ri bajarish uchun to'liq ko'rsatmalar berish kerak.

Buning uchun quyidagilar zarur:

- namunaga e'tibor berish, ya'ni harfning barcha elementlarini, ularning daftar o'lchagichlarida joylashishini, harakatlarning yo'nalishi va ketma-ketligini, chiziqlar chizishda harakatlarning taqsimlanishini ajratib ko'rsatish;

- harakat materiallari va vositalarini tahlil qilish: daftar tegishli tartibga ega bo'lishi kerak;

- harakatni bajarish usulini va uni bajarish shartlarini tahlil qilish: stolda o'tirish, tananing holati, oyoqlarning holati, ko'zdan daftargacha bo'lgan masofa, stol ustidagi qo'llarning tanaga nisbatan holati, qo'lning holati stol, chap qo'lning holati, daftarning stol ustidagi holati, elklarining holati, boshning tanaga nisbatan holati, qo'llarning kuchlanishining yo'qligi va bosimning to'g'ri taqsimlanishi;

- qalam va daftardagi qalamga kuch, qalamning qo'ldagi holati va uning yuqori uchining elkaga yo'nalishi, daftardagi harflarning magistralga nisbatan joylashishi.

Ushbu qoidalarining har biri nafaqat grafik ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi, balki o'quvchining sog'lig'iga ham ta'sir qiladi.

Ijro etuvchi operasialarni tahlil qilish, ya'ni harakatni bajarish usulini ochib berish, u uchrashishi kerak bo'lgan belgilarni ta'kidlash, shu bilan birga, shakllangan mahoratda bir butun sifatida harakat qiladigan daqiqalarni ajratish juda muhimdir: harf yozish jarayoni va uning yakuniy natijasi muhim ahamiyatga ega:

- topshiriqni bajarish rejasini tuzish, dastlab topshiriqni, materialni, vositalarni, bajarish usulini tahlil qilish, so'ngra ijro jarayonlari ro'yxatini tuzish;

- bir vaqtning o'zida tahlil qilish va tuzatish bilan o'quvchilarning topshiriqni bajarishi ustidan o'zini o'zi nazorat qilishini ta'minlash.

Maktab o'quvchilari uchun aniq standartlar tizimi – harf yozish algoritmlari mavjud. Ushbu algoritmlar o'quvchilar tomonidan yaxshi tushunilishi kerak, ya'ni yozish paytida harakatlar haqida haqiqiy bilim keyinchalik ko'nikma va malakaga aylanadi.

To'g'ri grafik mahoratni shakllantirishda harakatni bajarish tanlangan belgilarga ketma-ket uchta shaklda yo'naltirilgan holda amalga oshiriladi: moddiy, nutqiy va aqliy.

Moddiy shakl harakat algoritmini tushunishni ta'minlaydigan topshiriq rejasini tuzishni o'z ichiga oladi (harfning grafik rasmini o'rganish, o'qituvchi bilan birgalikda elementlarni ajratib ko'rsatish, allaqachon o'rganilgan harflardan o'xshash elementlarni topish, harakatlar ketma-ketligini aniqlash va hokazo.).

Nutq shakli – mustaqil talaffuzdir. Topshiriqdan keyingi jarayon harflarni oldindan ovoz chiqarib talaffuz qilish bilan amalga oshiriladi, ya'ni harfning yozilishi barcha kichik elementlarning berilgan ketma-ketlikda og'zaki talaffuz qilinish sharti bilan hosil bo'ladi. Harakatning nutqiy ifodasi aniq bo'lishi kerak, ya'ni o'quvchi o'rganilgan harfni yozish algoritmini tavsiflay olishi kerak.

Bosqichma-bosqich nutq yo'riqnomasi yana-da qisqartiriladi. O'qituvchi yoki bola yozishning asosiy bosqichlarini eslatadi, u butun harakatni «ongida» tasavvur qilib, harf yozishga o'tishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'rganilgan harflar soni ortishi bilan bosqichma-bosqich rivojlanish zarurati yo'qoladi va barcha shakllar birlashadi. Harf yozish mashg'ulotlari tugagandan keyin o'quvchilardan nazorat ishi olinganda quyidagi xatoliklar kuzatiladi:

- so'zlardagi harflar orasidagi intervallar kuzatilmaydi, so'zlar chiziqqa notekis joylashtirilgan;

- harflar juda keng yoki juda tor yozilgan;

- o'ngga yoki chapga ko'p yo'nalishtirilgan egilish yoki ortiqcha egilish mavjud;

- harflarning chiziqlariga nisbatan joylashishi kuzatilmaydi, ya'ni yozuvda chiziqlilik yo'q.

- harflarning kerakli balandligi saqlanmagan;

- harfning buzilgan shakli ko'p kuzatilgan;

- hatning burchakliligi, panjarasi mavjud;

- yozishda harflarning uyg'unligi kuzatilmaydi;

- to'liq noqonuniylik bor, harf shakllari aralashib ketgan.

Yuqoridagi xatolar to'g'ri va chiroyli yozish mahoratining etarli darajada shakllanmaganligi sababli paydo bo'ladi. Etarli darajada qunt bilan mashq qilinmagan.

Husnixat xatolarining tasnifi o'qituvchiga o'quvchilarning yozuvlarini tahlil qilishga, kamchiliklarni aniqlashga va qo'l yozuvini tuzatish taktikasini ishlab chiqishga yordam beradi. Maktab o'quvchilarining umumiy rivojlanishi mashg'ulotlarni zerikarli va murakkab tashkil etilgani bilan ham bog'liq, albatta.

Ona tili o'qitishdagi dolzarb muammolaridan biri bu – boshlang'ich sinf o'quvchilariga imloni o'rgatishning samarali usullarini izlashdir. Maktabda bolaning

keyingi ta'limi, uning imlo va nutq savodxonligi, ona tilini yozma ravishda o'rganish qobiliyati boshlang'ich sinflarda harf, husnixat va imlo ko'nikmalari qanchalik to'liq egallaganiga bog'liq.

Har bir sinf uchun o'zbek tilida dastlabki o'qitish dasturi ortogrammalarni o'zlashtirishni nazarda tutadi. Lekin qanday qilib to'g'ri va chiroyli yozishni o'rgatish mumkinligi bugungi metodika uchun ham o'z echimini kutayotgan muammolardan biridir. Bu savol ko'plab o'qituvchilarni tashvishga solishi tabiiy. Boshlang'ich sinflar uchun «Alifbe», «Ona tili» darsliklari ko'pincha harflar etishmayotgan matnlarda imloni o'rgatadi. Shunday qilib, imlo vazifasi o'quvchi tomonidan emas, balki darslik muallifi tomonidan belgilanadi. O'quvchi faqat o'ziga Yuklangan vazifani hal qila oladi va u buni muvaffaqiyatli uddalaydi. Grafika mashg'ulotlaridada egallagan bilim va ko'nikmalar kichik diktant yozish orqali tekshirib ko'riladi. Keyinchalik o'quvchilar so'zda qoida qo'llanilishi kerak bo'lgan joyni topa olmasliklari sababli xato qilishadi. Demak, diktant, ijodiy ishlar va ekspozitsiyalarda o'quvchilar juda ko'p qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Yozish o'qishdan farqli o'laroq, ko'p vaqt talab qiladigan jarayondir. Yozish aniq, qat'iy izchil amalga oshirishni o'z ichiga oladi. so'zning fonemik tahlili va tanlangan tovushlarning o'zaro bog'liqligi tegishli fonemalar, ya'ni fonemikani amalga oshirish va umumlashtirishdir. Keyin fonemalar qat'iy belgilangan holda berilishi kerak.

Husnixat aqliy harakatlarining eng qiyin va zavqli turlaridan biridir. Barmoqlar, elkalar, orqa, bo'yin ishtirok etadi. Bola qalamni ushlaydi, bilaklarini qo'llab-quvvatlaydi, uni to'g'ri harakatlantirasa – barchasi nervlarni odatlantiradi, miyani rag'batlantiradi, yozuv mahoratini rivojlantiradi. Aslida kalligrafiya – to'g'ri va chiroyli yozuv –bu kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradigan meditasiyaning bir turidir. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga kaligrafiya mashg'ulotlarini tashkil qilish ularning aqliy rivojlanishiga katta yordam beradi. O'zbek tilida kaligrafiya masalasi ham alohida tadqiq qilishni taqozo qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Глаголева, Е.А. К вопросу о трудностях усвоения школьных навыков / Е.А. Глаголева // Материалы научно-практической конференции «Проблемы психологии 21 века глазами молодых учёных». – М.: ЦПУ, 2002. – С. 28-30.
2. Нефедов Г.В. Город-крепость Семиреченск. –М.: Издательство «Наука», 1979. – С. 742.
3. Божович Е.Д. Учителю о языковой компетенции школьника / Е.Д. Божович. –М.; Воронеж: МПСИ, МПО «МОДЭК», 2002. –С.14.
4. Вереникина И.М. Психологические условия перестройки отношения детей к учебной деятельности на рубеже подросткового возраста: автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Вереникина Ирина Марковна. –М., 1988. - 24 с.
5. Дубровина И.В. Возрастные особенности психического развития детей: сб. научн. тр. / И.В. Дубровина. –М.: АПН СССР, 1982. - 164 с.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI BILAN O'QUV LUG'ATLARI USTIDA ISHLASH

*Omonboeva Nursaule Erkin qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda nutqiy kompetentsiyani rivojlantirish uchun izohli o'quv lug'atlaridan foydalanish, o'quv lug'atchiligi, mavjud muammolar, shuningdek, lug'atlar bilan ishlashda qardosh va qardosh bo'lmagan tillar o'rtasidagi yondashuvlar o'rtasidagi tafovut ham bog'liqliklar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetentsiya, lug'atchilik, o'quv lug'atlari, izohli lug'at, ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablar, o'zga tilli guruhlar, qardosh va qardosh bo'lmagan tillar

РАБОТА НАД УЧЕБНЫМИ СЛОВАРЯМИ С УЧАЩИМИСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

*Омонбаева Нурсауле Эркин кызы,
преподаватель Навоийского государственного педагогического
института*

АННОТАЦИЯ: в статье также обсуждается использование толковых учебных словарей для развития речевой компетенции в школах, где обучение осуществляется на других языках, учебная лексикография, существующие проблемы, а также несоответствие подходов между родственными и неродственными языками при работе со словарями.

Ключевые слова: речевая компетенция, лексикография, учебные словари, толковый словарь, школы, где обучение ведется на казахском языке, группы иностранных языков, родственные и неродственные языки

WORKING ON EDUCATIONAL DICTIONARIES WITH PRIMARY SCHOOL STUDENTS

*Omonbaeva Nursaule Erkin kyzy,
teacher of the Navoi State Pedagogical Institute*

ABSTRACT: the article also discusses the use of explanatory educational dictionaries for the development of speech competence in schools where teaching is carried out in other languages, educational lexicography, existing problems, as well as the discrepancy between approaches between related and unrelated languages when working with dictionaries.

Keywords: speech competence, lexicography, educational dictionaries, explanatory dictionary, schools where education is conducted in the Kazakh language, groups of foreign languages, related and unrelated languages

Kirish. Ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar pirovard natijada o'quvchini hayotga tayyorlashni nazarda tutadi. Ta'limning asosi, poydevori, albatta, boshlang'ich ta'limga bog'liq. Mamlakatimizda etti tilda ta'lim beriladi, biroq barcha ta'lim muassasalarida davlat tilini o'qitishga alohida e'tibor beriladi. Ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablar son jihatda ko'pchilikni tashkil qiladi. Qardosh tillarni o'qitish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar sonini oshirish, ayniqsa, tillarni qiyoslab o'qitish masalasi, turkiy so'zlarning izohini o'rgatish bugungi globallashuv sharoitida

dolzarb bo'lib turibdi.

Bugungi kunda ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili o'qitish masalasi kengroq o'rganilgan. Bu borada professor X.Muhiddinovaning ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan muassasalarda o'zbek tili o'qitishga doir dastur va darsliklar mazmunidagi uzluksizlik masalasiga asosiy e'tiborini qaratiladi[2]. H.Mirzohidova o'zbek maktablarida fonetika o'qitishni qirg'iz tiliga qiyoslab, qardosh tillarga taqqoslab tushuntirishning qulayliklari haqida fikr yuritadi[3]. Biroq leksika sohasini o'qitish, xususan, o'quv lug'atlari masalasi e'tibordan chetda qolib kelmoqda.

Til lug'atlarda aks etadi. O'zbek leksikografiyasi keyingi yillarda sezilarli darajada rivojlanib bormoqda, biroq o'quv lug'atlari sohasida tadqiqotlar etarli emas. Til ta'limining yadrosini tashkil qiladigan mazkur vosita maxsus ilmiy va metodik izlanishlarga katta ehtiyoj sezadi. O'quv lug'atlari hozirgi sharoitda qachon zaruratga aylanadi, qachonki, ta'lim mazmuni ehtiyoj sezsa, o'quv topshiriqlari tuzishda tizimili ravishda mavzular lug'atlar bilan bog'lab borilsa. Til lug'atlar asosida o'rgatilishi kerak. O'quv lug'atlari yaratishda ona tili ta'limi oldiga bugungi davr qo'yayotgan vazifalarni ham hisobga olish lozim. Maktab o'qituvchilari uchun ona tili darslarida o'quv lug'atlarda foydalanish metodikasi ishlab chiqilishi kerak. Amaldagi «ona tili» darsliklari asosan, izohli lug'atlardan foydalanishga diqqat qaratgan, aslida imlo, talaffuz, so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlarini o'rgatishga xizmat qiladigan lug'atlar bilan baravar ishlash ham o'tish kerak[1].

Darsliklarda ajratib olingan, o'quvchiga taqdim qilingan lug'at so'zlaridan ham tashqariga chiqish kerak. Qolaversa, frazeologik, paremineologik lug'atlardan ham uzluksiz foydalanishni yo'lga qo'yish kerak. O'quv topshiriqlari shunday takomillashtirilishi kerakki, natijada o'quvchi turli lug'atlar orqali so'zni to'g'ri yozishni, talaffuz qilishni, ma'nosini anglashni, o'rniga boshqa so'zni qo'llashni o'rganishi kerak.

Lug'at – har qanday mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, iqtisoiy rivojlanishining ramziy timsoli. Lug'at faqat tilni o'rganish emas, xalq madaniyati, turmush tarzi va boshqa jihati xususida ham ma'lumot berish uchun xizmat qiladi.

Manbalarda lug'atning jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ijtimoiy, siyosiy, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi asosiy vazifasi ajratiladi:

- ona tilini va boshqa tilni o'rgatish;
- ona tilini tasvirlash va me'yorlashtirish;
- tillar va madaniyatlararo munosabatni ta'minlash;
- til leksikasini ilmiy tekshirish va talqin qilish[4].

Tilshunoslik tizimida leksikografiyaning o'quv lug'atchiligi tarmog'i paydo bo'lgandan buyon, mutaxassislarni o'quv lug'ati qanday lug'at, uni yaratishda qanday mezon ustuvorlik qiladi, asosiy vazifalari nimadan iborat, umumiy lug'atdan nimasi bilan farqlanadi, boshqa tipdagi lug'atdan ustunligi nimada degan savol qiziqtirib kelgan. Jahon tilshunosligida XX asr boshidayoq bu savollarga davr talabidan kelib chiqqan holda muayyan javob berildi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatda o'quv leksikografiyasi o'z taraqqiyotining bir necha bosqichini ortda qoldirib, bugungi kunda zamonaviy tipdagi yangi avlod antroposentrik o'quv lug'atining yangi-yangi janrini yaratish nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanmoqda[1].

Ma'lumki, har qanday lug'atda nimanidir o'rgatish maqsadi yotadi. Ammo bevosita maktab uchun yaratilgan lug'atgina o'quv lug'ati toifasiga kiritiladi va u maxsus mezonlar asosida tuziladi.

Shu bilan birga tilshunoslikda o'quv lug'atchiligi leksikografiyaning alohida tarmog'i ekani bilan bog'liq munozarali fikr ham uchraydi. Ayrim tadqiqotchilar

o'quv lug'atiga leksikografiyaning alohida janri emas, shunchaki o'quv jarayoniga chuqurroq kirib borgan ko'rinishi deb qaraydi.

E.Yu.Balalaeva ham o'quv lug'atini ajratish masalasida tadqiqotchilar orasida qat'iy to'xtam yo'qligi, jumladan, B.Bim-badning o'quv lug'atining ta'limiy, ma'lumot berish va tizimlashtirish, shuningdek, boshqa barcha lug'atga xos bo'lgan axborot berish va me'yorlashtirish vazifasini bajarishi, M.Laptevaning terminologik o'quv izohli lug'atning axborot berish, tizimlashtirish va mustaqil bilim berish kabi etakchi vazifani bajarishiga doir fikrini keltirib o'tadi. Olima mazkur tadqiqotchilarning fikrini inkor etar ekan, M.Kovyazina, T.Petrashov, V.Tabanakova kabi bu borada P.N.Denisov fikriga qo'shilishini va o'quv lug'atining to'rtta – ta'limiy, tizimlashtirish, ma'lumot berish, me'yorlashtirish vazifalarini bajaruvchi minimal leksik tizim ekanligini ta'kidlaydi.

O'quv lug'atini pedagogik aspektida o'rgangan T.V.Jerebilo[6] o'quv lug'atini bir qator o'ziga xos xususiyatiga qaramay, darslik, qo'llanma va turli didaktik materialdagi ma'lumotni shunchaki leksikografik shaklga keltirish, jamlash va saqlash vazifasini bajaradigan vosita deb hisoblaydi. Uningcha, har qanday lug'at ta'lim berish va inson shaxsini rivojlantirish vositasi sifatida o'quv, ta'limiy, tarbiyaviy, intellektual rivojlantirish bilan bog'liq asosiy vazifani bajaradi. O'quv lug'ati ushbu universal funktsiya bilan bir qatorda ma'lumot berish, axborot uzatish, tizimlashtirish, me'yorlashtirish, motivlash kabi maxsus funktsiyalarni ham bajaradi xolos[6].

Umuman olganda, T.V.Jerebilo o'quv lug'atini didaktik tizimning shunchaki bir qismi sifatida qaraydi va uning vazifasida ta'lim jarayoniga xoslanish biroz chuqurlashgan deb hisoblaydi. Ayrim tadqiqotchilar T.V.Jerebiloning qarashiga qarshi chiqadi va bu fikr har doim ham to'g'ri kelavermasligi, masalan, o'quv terminologik lug'at tarbiyaviy vazifa bajarmasligiga e'tiborni qaratadi.

V.V.Dubichinskiy o'quv lug'atining eng muhim xususiyati metodik talabga asosan til o'rganishga qaratilgan vosita ekanligi, aslida, o'quv lug'ati nafaqat leksikografik, balki didaktik nashrligini, ona tili ta'limi ham, xorijiy tilni o'qitish metodikasi ham unga ehtiyoj sezishini ta'kidlaydi. U mutaxassislarning o'quv lug'atchiligi sohasini ajratish yoki ajratmaslikka doir ikkilanishiga quyidagi fikri bilan nuqta qo'yadi: o'quv lug'atiga bunday yondashuv, o'z o'zidan, uning antroposentrik lug'at ekani, insonni har tomonlama qamrab oluvchi vosita ekanini ko'rsatadi.

V.V.Morkovkin «lingvosentrik lug'at – bu til uchun va til haqida bo'lgan lug'at. Uning asosiy vazifasi – mavjud til faktini yozish, tavsiflash va baholash. Antroposentrik lug'at – inson uchun yaratilgan lug'atdir. Uning asosiy vazifasi – insonga yordam berish, birinchidan, inson ongida tilning manzarasini shakllantirish, ikkinchidan, uni ushbu tildan samarali foydalanishga o'rgatish»[7] degan edi.

O'quv lug'atlarining quyidagi vazifalari mavjud:

1. Ta'lim berish. O'quv lug'ati ta'lim oluvchining DTS, malaka talabi, fan dasturi va darslikka oid bilimni mustaqil o'zlashtirishida yordamchi o'quv vositasi bo'lib xizmat qiladi.

2. Ma'lumot berish. O'quv lug'ati boshqa lug'atdan farqlanib, o'quvchiga muayyan tushuncha haqida umumiy ma'lumot berish bilan birga muayyan fan mazmuniga aloqador maxsus tushuncha, axborot berish uchun ham xizmat qiladi.

3. Me'yorlashtirish. Lug'atning aksariyati adabiy til me'yorini belgilash vazifasini bajaradi. O'quv lug'ati Foydalanuvchining uzluksiz ta'limning qaysi bo'g'inida ta'lim olayotganidan kelib chiqib, tilning imlo, talaffuz bilan bog'liq me'yorini soddadan murakkabga qarab darajali tarzda qamrab oladi. Masalan, boshlang'ich sinf uchun yaratilgan lug'at bolaning nutq jarayonida tilning orfoepik, orfografik,

leksik, morfologik, sintaktik me'yoriga amal qilish kompetentsiyalarini shakllantirib borishga xizmat qiladi.

Shuni ham alohida qayd etib o'tish kerakki, me'yoriy lug'at adabiy til me'yorini belgilashga intilar ekan, me'yorni abadiylashtirmaydi. Lug'atning yuzaga kelishi, adabiy til me'yorini qat'iy, barqaror holga keltirish bilan birga, unda uzil-kesil hal etilmagan masalani aniqlash va bartaraf qila borish uchun ham yordam beradi.

Tadqiqotimizga aloqador bo'lgani bois o'quv lug'atlarining ta'lim berish vazifasiga to'xtalamiz. Ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili o'qitish rus sinflariga o'zbek tili o'qitishda farq qiladi. Chunki qardosh tillarga qaraganda roman-german turkumiga kiruvchi boshqa oilaga mansub tilning fonetikasi, leksikasi, grammatikasi begona bo'lib har bir mavzu alohida yondashuvni talab etadi.

Ta'lim qozoq tilida olib boriladigan maktablarda esa o'zbek tili o'qitish biroz osonroq kechadi. So'zlar, lug'at tarkibi bir-biridan fonetik, ba'zan leksik, morfologik jihatdan farq qiladi. Bu o'rinda izohli lug'atlardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi. Muammo shundaki, maktablarda o'zbek tilining izohli lug'atlari etarli darajada mavjud emas.

Umuman, boshlang'ich ta'limda izohli lug'atlarning zamonaviy shakllarini yaratish davr talabidir. O'quv izohli lug'atlarning qardosh va qrdosh bo'lmagan tillar bilan qiyoslangan shakllari, rasmlari, illyustratsiyali o'quv izohli lug'atlar bugungi o'zbek tili ta'limi uchun juda muhim. Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun bo'lgani sababli multimediyali, o'yin topshiriqli izohli lug'utlar, elektron o'quv lug'atlar, mobil ilova shaklidagi o'quv lug'atlar yaratish hamda ulardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish shu yo'nalishdagi tadqiqotlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баҳриддинова Б. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол. фан. докт. ... дисс. – Самарқанд, 2020. – Б. 53.
2. Мухиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 2011. -270 б.
3. Мирзоҳидова Ҳ. Ўзбек мактабларида фонетикани қирғиз тилига қиёслаб ўрганиш: пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 1998. -143 б.
4. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Ҳ., Курбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2006. – 391 б. Б.125.
5. Жеребило Т.В. Информационные модели в учебной лексикографии: теория, система, технология. Грозный: Изд-во ЧГПИ, 1997. - 37 с.
6. Жеребило Т.В. Учебный словарь по стилистике русского языка и культуре речи: Проблемы описания понятийно-терминологического аппарата и общеупотребительной лексики в учебных целях. Грозный: Изд-во ЧИГПИ, 1993. - 326 с.
7. Морковкин В.В. Антропоцентрический versus лингвоцентрический подход к лексикографированию // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре. – М., 1988а. С. 132–133.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

*Umarova Nigora Zaynitdinovna,
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti kafedra mudiri*

Annotasiya: maqolada oliy ta'lim tizimida o'zbek tili o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar tahlili, o'quv topshiriqlardan foydalanishning mavjud holati, DTS talablari bo'yicha belgilangan ko'nikma va malakalar hamda ularni shakllantirishga doir taklif-mulohazalar bayon qilingan. Shuningdek, o'quv topshiriqlari tavsiflangan, tasnif etilgan hamda kelajak avlod darslik va qo'llanmalarida o'quv topshiriqlari qanday bo'lishi haqida takliflari keltirilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, nutqiy ko'nikmalar, o'zbek tili, malaka, kompetentsiya, DTS, o'quv topshiriqlari, mashqlar, topshiriq va savollar, metodika, takomillashtirish, darslik, qo'llanma, zamonaviy o'quv topshiriqlari

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАДАНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Умарова Нигора Зайнитдиновна,
заведующая кафедрой Ташкентского государственного технического
университета имени Ислама Каримова*

Аннотация: в статье описан анализ исследований по совершенствованию методики преподавания узбекского языка в системе высшего образования, текущее состояние использования учебных заданий, навыков и квалификаций, установленных требованиями DTS, а также предложения и соображения по их формированию. Учебные задания также описаны, классифицированы, а в учебниках и руководствах будущего поколения содержатся предложения о том, какими будут учебные задания.

Ключевые слова: высшее образование, речевые навыки, узбекский язык, квалификация, компетентность, DTS, учебные задания, упражнения, задания и вопросы, методология, совершенствование, учебник, пособие, современные учебные задания

THE USE OF EDUCATIONAL TASKS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

*Umarova Nigora Zainitdinovna,
Head of the Department of Tashkent State Technical University named after
Islam Karimov*

Abstract: the article describes the analysis of research on improving the methodology of teaching the Uzbek language in the higher education system, the current state of the use of educational tasks, skills and qualifications established by the requirements of DTS, as well as suggestions and considerations for their formation. The training tasks are also described, classified, and the textbooks and manuals of the next generation contain suggestions about what the training tasks will be.

Keywords: higher education, speech skills, Uzbek language, qualification, competence, DTS, training tasks, exercises, tasks and questions, methodology, improvement, textbook, manual, modern training tasks

Kirish. Zamonaviy o'qitish metodikasi o'quvchilarda, talabalarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishni talab qilar ekan, demak, o'quv topshiriqlari ham zudlik bilan shu talabga moslashishi kerak. O'zbek tilining ona tili va davlat tili, shuningdek, ikkinchi til sifatida o'qitilishida o'quv topshiriqlari namunaga qarab

ishlab chiqilgan savol va topshiriqlardan foydalaniladi. Aslida har bir savol, har bir topshiriq puxta o'ylangan, belgilangan mezonlar asosida ishlab chiqilishi lozim. Mavjud o'quv topshiriqlarining eng noqulay jihati bu – zamonaviy baholash tizimiga mos kelmasligidir. Har bir mashg'ulot muayyan ko'nikma yoki malakani hosil qilish uchun taqdim qilinadi. Savollardan foydalanish masalasida ham natijalar ijobiy emas, zero, savollar qanday vazifalarni bajara olishi haqida mulohaza qilib ko'rish kerak bo'ladi. Mashg'ulot jarayonida savoldan, avvalo, o'zlashtirilgan bilimning ko'lami, sifati, yoki ma'lumotga munosabati, tafakkur tarzini bilishda foydalanilish samarali bo'ladi. Zamonaviy ta'limda o'quv vositalarini birgina vazifani bajarishga mo'ljallash vaqtni isrof qilish bilan teng. Bugun o'quv topshirig'i, xususan, savol va topshiriqlar bir paytning o'zida bir nechta ko'nikma yoki malakani rivojlantira olishi kerak[3].

Oliy ta'lim tizimida o'qitiladigan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar, umumkasbiy, mutaxassislik, tanlov fanlari o'quv bloklariga ajratiladi. Professor H.Muhiddinovaning bu boradagi yondashuvlari to'g'ri, deb o'ylaymiz: «O'zbek tili fanining OTMlar filologik va nofilologik yo'nalishlarida bir xil hajmda va yagona namunaviy dastur asosida o'qitilishi maqsadga muvofiq emas. Ta'kidlash lozimki, keyingi yillarda OTM rus guruhlar uchun o'zbek tilidan yaratilgan yangi darslik va o'quv qo'llanmalarda nazariy ma'lumotlarning ham o'zbek tilida, ham rus tilida berilishi, adabiy o'qish uchun yozuvchilar, shoirlar tarjimai hollarining berilishi an'anasidan voz kechilgani e'tiborga molik. Biroq tahlillar ularda quyi ta'lim bosqichida o'tilgan materiallarning takroran berilish holatlari ko'pligini ko'rsatdi»[1].

Jumladan, A.Rafiyev va boshqalar tomonidan OTMlarining rus guruhlar uchun namunaviy dastur asosida yozilgan o'quv qo'llanmada (10-dars) hatto boshlang'ich sinflarda o'tilgan ma'lumotlarning qaytarilgani kuzatiladi. Shuningdek, «shaxs, predmet (narsa), buyum va hodisalarni nomlash» mavzusi (9-dars) bo'yicha «bu talaba, bu auditoriya, bu kitob, bu o'qituvchi» kabi; 16-darsda esa men, sen, u, biz, siz, ular kabi boshlang'ich sinflarda o'tilgan so'zlarning nutqiy qurilma sifatida keltirilishi yoki quyidagi kabi dialoglarning berilishi oliy ta'lim talabalari saviyasi uchun mutlaqo muvofiq emas deb hisoblaymiz: – Kechirasiz, mumkinmi? – Ha, kiring. – Nega kechikdingiz? – Kechiring, ishim chiqib qoldi.

X.Muhitdinova «bunday holatlar oliy ta'lim rus guruhlar uchun yaratilgan barcha o'quv-uslubiy adabiyotlar ta'limning rivojlantiruvchi va uzluksizligi tamoyillariga to'liq javob bera olmasligini, ayrim tadqiqotlarda qayd qilingan quyidagi kabi fikrlar asossiz emasligini ta'kidlaydi: «Oliy ta'limdagi mavjud kamchiliklarni bartaraf qilish, avvalo, o'zbek tilidan namunaviy o'quv dasturini bilimlarning mazmuniy uzviyligi va ta'lim bosqichlararo uzluksizligi asosida takomillashtirishni taqozo etadi», deb ta'kidlagan[1].

Oliy ta'lim bosqichida o'zbek tili ta'limi rusiyzabon talabalarni quyi ta'lim bosqichlarida o'rgangan gap qoliplari va sintaktik-sinonimik konstruktsiyalarni turli nutqiy vaziyatlarda qo'llay olish, o'z mutaxassisligi sohasida erkin mulohaza bildira olish, sohaviy atamalarni to'g'ri ishlata bilish va ilmiy, publisistik maqolalar yoza olish, mutaxassisligi bo'yicha rasmiy ish qog'ozlarini davlat tilida yurita olishni o'rgatishga yo'naltirilishi zarur deb o'ylaymiz. OTMning rus guruhlar uchun o'zbek tili darsliklarini takomillashtirishda ularda ta'limning yuqori bosqichida talaba egallashi kerak bo'lgan nazariy bilimlarni chuqurroq berish, mashqlarda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan, talabalarni mustaqil ishlashga yo'naltiradigan topshiriqlardan, dolzarb, global mavzular va mutaxassislik sohasiga oid matnlardan keng foydalanishga e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Oliy ta'lim klassifikatorida qayd qilingan ixtisoslik sohalari bo'yicha filologik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlari filolog, jurnalist, tarjimon, o'qituvchi, psixolog kabi mutaxassislarni tayyorlaydi. Ushbu soha mutaxassislari davlat tilini yaxshi bilishlari, nafaqat og'zaki, balki yozma jihatdan ham savodxon bo'lishlari zarur. Bu esa mazkur yo'nalishlarda o'zbek tili chuqurroq o'rgatilishini taqozo qiladi. Ko'rinadiki, filologik

yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlarida o'zbek tili texnik yo'nalishdagi OTMlardagi kabi qisqa hajmda o'qitilishi maqsadga muvofiq emas.

Filologik yo'nalishdagi OTM rus guruhleri uchun o'zbek tilidan o'quv dasturi lingvistik va kommunikativ tamoyillarni uyg'unlashtirilgan holda tuzilishi zarur, chunki bu yo'nalishda «davlat tilini o'qitishdan maqsad faqat nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish emas, balki o'zbek tili birliklari qonun-qoidalari haqidagi bilimlarni egallash, ...o'zbek va rus tillarini taqqoslay olish»dan ham iborat. Bizningcha, ushbu yo'nalishda ta'lim uzluksizligiga erishish uchun bosh mavzular sifatida quyi bosqichlarning tadrijiy davomi sifatida muayyan fikrni ifodalash mavzularni tanlash, biroq fikrni ifodalash vositalarini lingvistik tamoyildan kelib chiqib an'anaviy tizimli ravishda bayon etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Nutqiy muloqot uchun ijtimoiy mavzulardan, adabiy o'qish darslarida badiiy adabiyotdan keng foydalanish rus guruhleri talabalarining filologik bilimlarini chuqurlashtirishga, o'zbek tilini ona tili va boshqa tillarga qiyoslab o'rganishlariga katta yordam beradi. Nofilologik yo'nalishdagi OTMning rus guruhlarida o'zbek tilini o'rgatishdan ko'zlanadigan asosiy maqsad esa talabalarda davlat tilidagi kasbiy nutqiy malakalarini shakllantirishdan iborat. Nofilologik OTMni tibbiy, iqtisodiy, qishloq xo'jaligi, texnik yo'nalishlar bo'yicha guruhlash va darsliklarni yo'nalishlarga mos holda yaratish rusiyazabon talabalarni o'z ixtisosliklari bo'yicha matnlar ustida ishlashlarini tashkil etish, bunday matnlarda qo'llanadigan nutqiy qoliplar, ularning sinonimik variantlari bilan tanishtirish orqali talabalarga mutaxassislik tilini amaliy o'rgatish, mutaxassislik yo'nalishida davlat tilida ilmiy ma'ruza qila olish, ilmiy maqolalarga sharh yozish, ilmiy matnlarni rus tiliga yoki rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qila olish malakalarini shakllantirish zarur. Bu ham o'quv topshiriqlari bilan bog'liq.

Afsuski, oliy ta'lim muassasalarining rus guruhleri uchun o'zbek tili fanidan tavsiya etilgan o'quv dasturi bir yo'la ham ijtimoiy, ham texnik oliy ta'lim muassasalariga tavsiya etilgani uchun ular asosida yaratilgan o'quv qo'llanmalarida OTMlarning mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha ilmiy matnlar ustida ishlash, mutaxassislikka oid atamalarni sharhlatish, talabalarni mutaxassislik tiliga, o'zbek tilida kasbiy sohaviy muloqot yuritishga o'rgatishga qaratilgan ma'lumotlar berilishi ko'zda tutilmagan. Bu borada ham o'quv topshiriqlaridan tizimli va maqsadli foydalanilmaydi.

Tadqiqot jarayonida har ikki yo'nalish uchun ham o'zbek tilidan funktsional-semantik tamoyilga asoslangan o'quv dasturlari tuzilib, filologik va nofilologik OTMlarda amaliy tatbiq etib ko'rildi. Mazkur o'quv dasturlarida fikr ifodalash mavzulari va grammatik ma'lumotlar vertikal va gorizontal yo'nalishdagi o'zaro mazmuniy bog'liqlik asosida joylashtirilgan bo'lib, har bir darsning grammatik ma'lumot – leksik-imloviy mashqlar – nutqiy muloqot mavzusi – tarbiyaviy mavzu gorizontal chiziqli bog'lanishida tashkil etilishi, vertikal yo'nalishda esa mavzularning muayyan izchillik, ketma-ketlikda berilishi orqali uzluksizlikni ta'minlashi ko'zda tutilgan. Bu nutqiy va grammatik mavzularning gorizontal yo'nalishdagi mazmuniy uzviyligi hamda vertikal yo'nalishdagi bosqichlararo ketma-ketligini ta'minlaydi, ayni paytda mavzularning biri ikkinchisini to'ldirib, mustahkamlab borishiga yordam beradi.

Muayyan fikrni ifodalashga qaratilgan bosh mavzudan kelib chiqib, har bir darsda grammatik ma'lumot, nutqiy mavzu, adabiy o'qish materiallarining o'zaro uzviylashtirilib berilishi fanlararo uzviylikni ham yuzaga keltiradi. O'zbek tili fanidan mashg'ulotlarni shu tarzda tashkil etish mavzular o'rtasida uzilishlar, takror va qaytariqlarni bartaraf qiladi hamda ta'lim bosqichlari tarkibiy qismlarining har tomonlama uzviylik va uzluksizligini ta'minlash uchun to'liq shart-sharoit yaratadi. Pirovard maqsadda talabada quyi ta'lim bosqichlarida egallagan bilimlarini qachon, qay o'rinda va qanday qo'llash malakasi hosil bo'lishiga erishiladi[1].

H.Muhiddinovaning yuqoridagi tahlillari, taklif va mulohazalari mazkur

dissertatsiyada ma'lum ma'noda nazariy asos vazifasini bajaradi. Yangi yondashuvlarimizning, xulosalarimizning hosil bo'lishiga yordam beradi.

U.Lapasov tomonidan tuzilgan o'zbek tili darsligida o'quv topshiriqlaridan, asosan, mashqlar o'rin olgan. Ta'kidlash lozimki, muallif mazkur darslikda mashq va topshiriqni farqlamagan.

K.Turdiyeva va D.Axmedovalarning «O'zbek tili» darsligida quyidagi mashq namunalari ham fikrimizga dalil bo'lishi mumkin: Mashq. Gaplardagi otlar qaysi shaxs va sonda berilganini ko'rsating.

1. Sog'lig'im yomonlashgani sababli shifokorga murojaat qildim. 2. Guruhingizda Afg'onistondan kelib o'qiyotganlar ham bormi? 3. Gapirmagan gaping - sening quling, gapirsang - uning quliga aylanasan. 4. Qizaloqning sochlari sharsharaday yoyilgan, yuzlarida kulgichi bor edi. 5. Osmonning rangi o'zgarib, birpasda osmonni qora bulut qopladi. 6. Insonning insonligi odob-axloqi bilan. 7. Yuzingdan kulgu, lablaringdan tabassum arimasin. 8. Yoshliging besamar o'tishini xohlamasang har bir daqiqadan unumli foydalan.

Mashq. Quyidagi otlarga III shaxs birlik qo'shimchalarini qo'shib yozing. Bahor, kuz, nutq, burun, qayiq, ko'ngil.

KURSDOSHIM NING PORTRETI

Mening Sevara ismli kursdoshim bor. Kursdoshimning bo'yi baland, qomati tik. Sochlari qora, qalin. Buning puchuk, peshonasi keng. Yuzlari dumaloq. Istarasi juda issiq. Doim kulib luradi. Ikki yuzida kulgichlari ham bor. Dugonam juda samimiy.

O'zidan kechib bolsa ham menga yordam bergisi keladi. Agar o'zi yaxshi baho olsayu, mening bahom yomon bolsa, xafa bo'lib ketadi. Olgan a'lo bahosi ham unga tatim aydi. U juda mehnatkash. Biron qilgan ishi yoqmasa o'sha ishni o'zining arta qayta o'zgartirishdan erinmaydi. Ammo juda tez xafa bo'ladi. U sportning basketbol, voleybol va suzish turlarini yaxshi ko'radi. O'zi esa suzishga qamashadi.

Balki shuning uchun ham uncha-bunchaga kasal bo'lavermaydi. Oyoqlari ham uzun-uzun. U oilasidagilarga juda mehribon. Doim ulami o'ylab yuradi. Juda to'g'ri so'z, yolg'on gapirishni bilmaydi va xohlamaydi ham. Balki shuning uchun ham uni hamma hurmat qilsa kerak[2].

An'anaviy o'quv topshiriqlari

Mashq. Quyidagi otlarga III shaxs birlik qo'shimchalarini qo'shib yozing.

Mashq. Gaplardagi otlar qaysi shaxs va sonda berilganini ko'rsating.

Aslida quyidagi topshiriq mashq xarakteridadir: So'zlarni ko'chirib yozing va tarjima qiling.

G'. Hamroev pedagogik tadqiqotlarni chuqur tahlil qilgan holda o'quv topshiriqlarni quyidagicha farqlagan va tavsiflagan: topshiriq – bu mashg'ulotni boshqarish, tashkil etish, boshqa o'quv topshiriqlarni o'z ichida qamrab, talabni mashq qildirib, ko'nikmasini oshirish, savol orqali fikrlashga, mustaqil ishlashga yo'naltirish va oxirida egallangan bilim va ko'nikmalarni baholash vazifasini bajaradi.

Mashq – bu bir vaqtning o'zida va belgilangan vaqt oralig'ida doimiy takrorlash orqali mashg'ulotdan ko'zlangan ko'nikma va malakaga ega bo'lish vositasi.

Savol – bu mashg'ulot boshida va oxirida qo'llaniluvchi talablar bilimi, va fikrlashi, dunyoqarashini aniqlab beruvchi, baholash jarayonida faol ishtirok etuvchi o'quv topshirig'i [3]. «Topshiriqlar insoniyat tomonidan to'plangan tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi[4].

Ona tili mashg'ulotlari uchun mashq hisoblanmaydigan ayrim o'quv topshiriqlari davlat tili ta'limida o'zga tili guruhlar bo'lgani uchun mashq vazifasini bajarishi mumkin. O'zbek talabsi gapirishni o'rganib, maktabga keladi, oliy o'quv yurtlarida esa o'z fikrini yozma va og'zaki bimalol ifodalay oladi. rus yoki qoraqalpoq millatiga mansub talabalar o'zbek tilida jumla tuzishni ham, albatta, mashq qilishlari kerak bo'ladi: So'z birikmalari tuzing: 1) hujjatning huquqi; 4) hujjatdan hayratlanmoq; 2) haftani hisoblamog; 5) hamshira bilan hasratlashmoq; 3) haydovchiga hazillashmoq; 6) harbiy hiyla.

U. Lapasovning o'zbek tili o'qitish bo'yicha yondashuvlari ham nutqiy malakani rivojlantirishga ma'lum ma'noda xizmat qiladi, ayniqsa, talaffuz mashqlaridan foydalanilgani e'tiborga molikdir.

K.Turdieva va D.Axmedovalarning «O'zbek tili» darsligi tibbiyot institutlarining rus guruhlar uchun yaratilgan bo'lsa-da ayrim o'quv topshiriqlari, xususan, mashqlar sohaga doir nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilmagan. Lingvistik kopetentsiyani shakllantirish ko'zda tutilgan: Mashq. Quyidagi gaplardagi kesimlar qaysi so'z turkumi orqali ifodalangan. 1. O'zbekistonning poytaxti – Toshkent. 2. Tanlovda ToshPTI talabasi Maqsudova Charos g'olib chiqdi. 3. Toshkentda pediatri-shifokorlarning ilmiy anjumani bo'lib o'tdi. 4. Nafsni tiyish va dam olish – barcha dorilarning eng yaxshisidir. 5. Taomning eng yaxshi qaylasi – ochlik (Suqrot). 6. Bahorda qir-adirlar, tog'lar ko'm-ko'k. 7. Ikki karra ikki - to'rt. 8. Shirinlik – tishning dushmani, achchiq – me'daning dostidir. 9. Choy tanin moddasiga boy. 10. Xalq tibbiyotida shaffoli guli surgi don sifatida ishlatiladi.

Mashq. Quyida berilgan gaplardagi ega va kesim larni toping.[2].

Masalan, «Quyidagi gaplardagi kesimlar qaysi so'z turkumi orqali ifodalangan?», mazmunidagi mashq filolog mutaxislar tayyorlash uchun muhimdir, ammo bo'lajak texnika xodimi uchun u qadar zarur emas. Shu ma'noda, mazkur yo'nalishdagi o'quv topshiriqlarini nutqiy ko'nikmalarni tarkib bopirish nuqtai nazaridan takomillashtirish lozim.

Texnika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun zamonaviy o'zbek tili darsliklari yaratilishi zarur. Bunda, albatta, o'quv topshiriqlari inobatga olinishi kerak. Texnika oliy o'quv yurtlarida ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlar soni nisbatan ko'proq, shu ma'noda mazkur yo'nalishlarga mo'ljallangan yangi o'qitish metodikalari, o'quv lug'atlari, darsliklar, mashq va topshiriqlar to'plamlari ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мухиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед.ф.д-ри. дисс. автореф.– Т, ТДПИ, 2011. – 52 б.

2. Turdiyeva K., Ahmedova D. O'zbek tili O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan (Tibbiyot institutlarining rus guruhlar uchun) MUSIQA nashriyoti –Toshkent 2017. 145 b.

3. Ҳамроев Ғ. Она тилидан ўқув топшириқлари тузиш методикаси. Монография. –Тошкент, Донишманд зиёси, 2021. 156 б.

4. Розиков О.Р. ва бошқалар. Дидактика. – Т.: Фан, 1997. – 256 б.

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMO VA YECHIMLARI

Ma'murov Bahodir Baxshulloyevich, Buxoro davlat universiteti, Jismoniy madaniyat fakulteti dekani, pedagogika fanlari doktori, professor

*Umarov Abdusayit Togaymuradovich,
Qarshi davlat universiteti, sport fakulteti jismoniy tarbiya va sport turlari kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosi va uni bartaraf etish yo'llari keltirilgan. Akmeologik yondashuv inson rivojlanishiga ijobiy va faol kelajakni taklif qiladi, shaxsda o'sish va muvaffaqiyatga erishish potentsialini ta'kidlaydi. Akmeologik rivojlanish tamoyillarini qo'llash jismoniy tarbiya o'qituvchilariga o'zlarining eng yuqori kasbiy ko'rsatkichlari va o'z sohalarida mukammallikka erishishlariga yordam beradi.

Kalit so'zlar: akmeologik yondashuv, jismoniy tarbiya o'qituvchisi, kasbiy kompetensiya, shaxsda o'sish va muvaffaqiyatga erishish potentsiali, eng yuqori kasbiy ko'rsatkich.

Akmeologiya - bu psixologiyaning bir bo'limi bo'lib, inson rivojlanishini mukammallik, mahorat va eng yuqori samaradorlik nuqtai nazaridan o'rganishga qaratilgan. Bu bugungi kunda yangi sohalaridan biri bo'lib, 1960-yillarda Sovet Ittifoqida paydo bo'lgan va keyinchalik boshqa mamlakatlarga ham tarqalgan.

Akmeologik yondashuv faqat uning zaif va kamchiliklariga e'tibor qaratish o'rniga, uning kuchli va qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Bu shaxsning sport, musiqa, biznes va san'at kabi turli sohalarida eng yuqori samaradorlik va yutuqlarga erishishini qamrab oladi.

Akmeologik yondashuv inson rivojlanishini butun umr davomida o'sish va o'zini-o'zi anglash jarayoni hamda sohada mukammallikka erishishda shaxsiy motivatsiya, harakat va amaliyotning o'zini muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u optimal rivojlanishni ta'minlashda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, resurslar va imkoniyatlar kabi ekologik omillarning ahamiyatini tan oladi.

Akmeologik yondashuv amaliyotchilari ko'pincha shaxsda kasbiy faoliyatida o'z imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish va maqsadlariga erishishda yordam berish uchun maqsadlarni belgilash, o'z-o'zini aks ettirish, vizualizatsiya va fikr-mulohazalar kabi turli xil metodlardan foydalanish tavsiya qilinadi. Ular, shuningdek, mukammallik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi muhitlarni yaratish uchun guruhlar va tashkilotlar bilan ishlashi mumkin.

Akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish o'qituvchilarni jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan qiziqishini oshirishda samarali ta'sir ko'rsatadi. Bu esa, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining eng yuqori kasbiy ko'rsatkichlariga erishish va o'z sohasida mukammallikka erishishga yordam berishni isbotlaydi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga bir qator tamoyillarga

e'tibor qaratish muhim. Bular:

Kuchli tomonlarga asoslangan yondashuv: Akmeologik yondashuv faqat uning zaif tomonlariga e'tibor qaratish o'rniga, uning kuchli tomonlarini aniqlash va rivojlantirishga urg'u beradi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining o'ziga xos kuchli tomonlarini, masalan, o'qitish uslubi, muloqot qobiliyatlari yoki o'quvchilarni rag'batlantirish qobiliyatini aniqlash va bu kuchli tomonlarini o'qitish amaliyotida oshirish va qo'llash yo'llarini topishdan foyda olishlari mumkin.

Hayot davomida ta'lim: Akmeologik yondashuv inson rivojlanishini umrbod jarayon sifatida ko'rib chiqadi va jismoniy tarbiya o'qituvchilari uzluksiz o'rganish va takomillashtirish fikrini qabul qilishdan foyda olishlari mumkin. Bu yangi ta'lim yoki kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini izlashni, jismoniy tarbiya sohasidagi tadqiqotlar va tendentsiyalardan xabardor bo'lishni va ularning o'qitish amaliyotini muntazam ravishda ko'rib chiqishni va baholashni o'z ichiga olishi mumkin.

Maqsadlarni belgilash va o'z-o'zini aks ettirish: Maqsadlarni belgilash va ushbu maqsadlar sari erishilgan yutuqlarni muntazam ravishda aks ettirish akmeologik rivojlanishning asosiy tarkibiy qismidir. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining o'qitish amaliyoti uchun aniq, o'lchanadigan maqsadlarni qo'yishdan foyda olishlari mumkin, masalan, o'quvchilar ishtirokini yaxshilash yoki yangi o'qitish strategiyalarini amalga oshirish va bu maqsadlar sari o'zlarining yutuqlari haqida muntazam ravishda fikr yuritish.

Teskari aloqa va hamkorlik: Teskari aloqa va hamkorlik akmeologik rivojlanishning muhim elementlari hisoblanadi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamkasblari, murabbiylari yoki talabalarining fikr-mulohazalarini izlash va bu fikr-mulohazalarni yaxshilash uchun yo'nalishlarni aniqlash va o'sish maqsadlarini belgilash uchun foydalanishlari mumkin. Ushbu sohadagi boshqa o'qituvchilar yoki mutaxassislar bilan hamkorlik qilish, shuningdek, o'rganish va o'sish uchun qimmatli imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

O'z-o'zini rag'batlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish: akmeologik yondashuv mukammallikka erishishning asosiy omillari sifatida shaxsiy motivatsiya va harakatga urg'u beradi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z oldiga qiyin maqsadlarni qo'yish, muvaffaqiyatlarni nishonlash va o'z ishining o'quvchilarga ijobiy ta'siriga e'tibor qaratish kabi o'z-o'zini rag'batlantirish va o'zini-o'zi boshqarish tuyg'usini tarbiyalashdan foyda olishlari mumkin.

Akmeologik rivojlanish tamoyillarini qo'llash jismoniy tarbiya o'qituvchilariga o'zlarining eng yuqori kasbiy ko'rsatkichlari va o'z sohalarida mukammallikka erishishlariga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi - bu jismoniy tarbiya dasturini samarali rejalashtirish, amalga oshirish va baholash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tushuniladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasining asosiy yo'nalishlari:

Jismoniy tarbiya oid bilim: Jismoniy tarbiya o'qituvchisi jismoniy tarbiya tamoyillarini, jumladan anatomiya, biomexanika, jismoniy mashqlar fiziologiyasi va harakat rivojlanishini chuqur bilishi kerak. Shuningdek, ular turli sport va jismoniy mashg'ulotlar haqida kuchli tushunchaga ega bo'lishlari, o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos keladigan mashg'ulotlarni tanlay olishlari kerak.

Ta'limni loyihalash va rejalashtirish: Jismoniy tarbiya o'qituvchisi dars rejalari, baholash va fikr-mulohazalarni o'z ichiga olgan samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ular o'quvchilarni qiziqtirish va bilim olishga ko'maklashish uchun turli xil o'qitish usullari va

usullaridan foydalana olishlari kerak.

Sinfni boshqarish: Jismoniy tarbiya darslarida xavfsiz va ijobiy o'quv muhitini yaratish uchun sinfni samarali boshqarish juda muhimdir. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilarning xulq-atvorini boshqarishi, jismoniy mashqlar paytida xavfsizlikni ta'minlashi, ijobiy va inklyuziv sinf madaniyatini yaratishi kerak.

Baholash: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilarning muvaffaqiyatini baholashlari va o'quv strategiyalarining samaradorligini baholashlari kerak. Bu talabalarning ta'lim natijalarini o'lchash, ma'lumotlarni tahlil qilish va talaba muvaffaqiyatini rag'batlantirish uchun kerak bo'lganda o'qitish strategiyalarini moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Hamkorlik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari kuchli muloqot qobiliyatlari, axloqiy xulq-atvor va doimiy kasbiy rivojlanish majburiyatini o'z ichiga olgan yuqori darajadagi professionallikni namoyish etishlari kerak. Shuningdek, ular talabalar muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash uchun boshqa o'qituvchilar, ma'murlar va jamoa a'zolari bilan samarali hamkorlik qilishlari kerak.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun kasbiy kompetentsiya o'quvchilarning jismoniy faolligini, sog'lig'ini va sog'lom bo'lishini samarali rivojlantirish uchun zarurdir. Bu mavzu bo'yicha tajriba, o'quv dizayni va rejalashtirish, sinfni boshqarish, baholash va baholash, professionallik va hamkorlikni talab qiladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi uchun kasbiy kompetensiyani shakllantirish zarur bo'lsa-da, bu jarayonga to'sqinlik qiladigan bir qancha muammolar mavjud. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ba'zi umumiy muammolar:

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlaridan cheklangan foydalanish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari seminarlar, konferentsiyalar yoki o'quv dasturlari kabi kasbiy rivojlanish imkoniyatlaridan cheklangan foydalanishlari mumkin. Bu o'qituvchilarning ilg'or tajribalar va sohadagi yangi ishlanmalardan xabardor bo'lishlarini qiyinlashtirishi mumkin.

Vaqt va resurslar yetarli emas: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari samarali o'qitish strategiyalarini rejalashtirish va amalga oshirish, sinfdagi xatti-harakatlarni boshqarish, o'quvchilar taraqqiyotini baholash va o'zlarining ta'lim samaradorligini baholash uchun cheklangan vaqt va resurslarga ega bo'lishi mumkin. Bu charchashga va professional malakani rivojlantirishni davom ettirish uchun motivatsiyaning etishmasligiga olib kelishi mumkin.

Hamkorlik va qo'llab-quvvatlashning etishmasligi: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari boshqa o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish yoki ma'murlar yoki hamkasblardan yordam olish imkoniyati kam bo'lgan holda alohida ishlashlari mumkin. Bu fikr-mulohaza, maslahat va professional o'sish imkoniyatlarining etishmasligiga olib kelishi mumkin.

Uskunalar va resurslar uchun cheklangan mablag'lar: Jismoniy tarbiya dasturlari jihozlar va resurslar uchun cheklangan mablag'ga ega bo'lishi mumkin, bu o'qituvchilarga o'z talabalariga keng ko'lamli jismoniy faoliyat va resurslarni taqdim etishni qiyinlashtiradi. Bu ta'lim strategiyalarining samaradorligini cheklab qo'yishi va o'quvchilarning mashg'ulotlardan voz kechishiga hissa qo'shishi mumkin.

O'zgaruvchan demografik va talabalar ehtiyojlari: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zgaruvchan demografik va talabalar ehtiyojlariga duch kelishi mumkin, masalan, nogiron talabalar sonining ko'payishi, til to'siqlari yoki turli darajadagi jismoniy tayyorgarlik. Bu barcha talabalarning ehtiyojlarini samarali qondirish uchun qo'shimcha tayyorgarlik va resurslarni talab qilishi mumkin.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun professional kompetentsiyani rivojlantirish doimiy yordam, resurslar va hamkorlikni talab qiladi. Bu muammolarni hal etish jismoniy tarbiya o'qituvchilarining o'quvchilarda jismoniy faollik va sog'lom bo'lishni samarali targ'ib qilish uchun bilim, ko'nikma va malakalar bilan ta'minlanishiga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy rivojlanishiga akmeologik yondashuv o'zining professional sifatida to'liq salohiyatini rivojlantirishga urg'u beradi. Akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy malakasini rivojlantirishning ba'zi usullari:

O'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini baholash: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining kuchli tomonlarini, zaif tomonlarini va yaxshilash sohaslarini aniqlash uchun muntazam ravishda o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini baholash bilan shug'ullanishlari kerak. Ular jurnallar, portfellar va tengdoshlarning fikr-mulohazalari kabi vositalardan o'zlarining o'qitish amaliyoti haqida fikr yuritish va kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilash uchun foydalanishlari mumkin.

Shaxsiy kasbiy rivojlanish rejalari: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining noyob ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirilgan shaxsiy kasbiy rivojlanish rejalari ishlab chiqish uchun o'z ma'murlari bilan ishlashlari mumkin. Ushbu rejalar seminarlar, konferentsiyalar, murabbiylik, mentorlik va boshqa kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Hamkorlikda o'rganish va maslahat berish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari hamkorlikda o'rganish va murabbiylik imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin. Ular hamkasblari bilan birgalikda ilg'or tajriba almashishlari, o'qitish bo'yicha fikr-mulohazalarini olishlari va o'qitish uchun yangi g'oyalar va strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Harakat tadqiqoti: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining ta'lim strategiyalarining samaradorligini tekshirish va talabalarning o'quv natijalarini baholash uchun harakat tadqiqot loyihalarida qatnashishi mumkin. Bu ularga takomillashtirish sohaslarini aniqlashga va dalillarga asoslangan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Uzluksiz o'rganish va kasbiy o'sish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari doimiy o'rganish va kasbiy o'sishga, shu jumladan sohadagi eng so'nggi tadqiqotlar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lishlari kerak. Ular professional adabiyotlarni o'qishlari, konferentsiyalar va seminarlarda qatnashishlari va jismoniy tarbiya mutaxassislarining keng hamjamiyatiga aloqador bo'lish uchun professional tashkilotlarda qatnashishlari mumkin.

Kasbiy rivojlanishga akmeologik yondashuv uzluksiz o'rganish va o'z-o'zini takomillashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari muntazam ravishda o'z-o'zini mulohaza yuritish, individual kasbiy rivojlanish rejalari ishlab chiqish, hamkasblar bilan hamkorlik qilish, harakat tadqiqotida qatnashish va uzluksiz ta'lim olishga intilish orqali o'zlarining to'liq kasbiy salohiyatini rivojlantirishlari va o'quvchilarda jismoniy faollik va salomatlikni rivojlantirishlari mumkin.

Akmeologik yondashuv asosida jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi bir aniq usullar:

O'z-o'zini baholash: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining kuchli tomonlarini va yaxshilashga muhtoj bo'lgan sohaslarini aniqlash uchun o'z-o'zini baholash vositalaridan foydalanishlari mumkin. Bu o'z-o'zini aks ettirish, tengdoshlarning fikr-mulohazalari yoki o'qitish samaradorligini baholash uchun rubrikalar yoki boshqa

baholash vositalaridan foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Shaxsiy kasbiy rivojlanish rejaları: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining maqsadlari va ehtiyoj sohalariga mos keladigan shaxsiy kasbiy rivojlanish rejalarini yaratish uchun o'z rahbarlari yoki ma'murlari bilan ishlashlari mumkin. Ushbu rejalar seminarlar yoki konferentsiyalarda qatnashish, murabbiylik yoki mentorlik dasturlarida qatnashish yoki magistratura darajasidagi kurslarni o'z ichiga olishi mumkin.

Birgalikda o'rganish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari eng yaxshi tajribalarni almashish, bir-biridan o'rganish va yangi g'oyalar va ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish uchun sohadagi boshqa o'qituvchilar yoki mutaxassislar bilan hamkorlik qilishlari mumkin. Bu tengdoshlar bilan maslahatlashish, murabbiylik yoki professional o'quv jamoalarida ishtirok etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Harakat tadqiqoti: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z o'qitish strategiyalarining samaradorligini baholash va talabalarning o'quv natijalarini yaxshilash uchun harakat tadqiqotida qatnashishi mumkin. Bu talabalarning muvaffaqiyati haqida ma'lumot to'plash, o'qitish amaliyotini tahlil qilish va ta'limni xabardor qilish uchun tadqiqot natijalaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Uzluksiz ta'lim: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uzluksiz ta'lim kurslarida qatnashish, konferentsiyalar yoki seminarlarda qatnashish yoki jismoniy tarbiya yoki tegishli sohalarda ilg'or darajalarni olish orqali doimiy kasbiy rivojlanish majburiyatini olishlari mumkin.

Ushbu usullardan foydalangan holda jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishni davom ettirishlari va o'quvchilarda jismoniy faollik va sog'lomlikni rivojlantirish qobiliyatini oshirishlari mumkin. Akmeologik yondashuv uzluksiz o'rganish va o'z-o'zini takomillashtirishga urg'u beradi, bu oxir-oqibatda o'quvchilarning natijalarini yaxshilashga va samaraliroq o'qitish amaliyotiga olib kelishi mumkin.

Akmeologik yondashuvga asoslangan jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy malakasini rivojlantirish texnologiyasi uzluksiz o'rganish va o'z-o'zini takomillashtirishga tizimli va tizimli yondashuvni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyada quyidagi bosqichlar mavjud:

O'z-o'zini baholash: birinchi navbatda jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'z o'qitish amaliyotini o'z-o'zini baholashini o'tkazishi, ularning kuchli tomonlarini va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashi, kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilashi kerak.

Shaxsiy kasbiy rivojlanish rejasi: O'qituvchi o'z rahbari yoki murabbiyi bilan ularning maqsadlari va ehtiyoj sohalariga mos keladigan individual kasbiy rivojlanish rejasini yaratishi mumkin. Ushbu reja o'qituvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak va seminarlarda qatnashish, kurslarda qatnashish yoki kasbiy rivojlanishning boshqa shakllari bilan shug'ullanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Birgalikda o'rganish: O'qituvchi eng yaxshi tajribalarni almashish, bir-biridan o'rganish va ta'lim uchun yangi g'oyalar va strategiyalarni ishlab chiqish uchun hamkasblari yoki sohadagi boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi mumkin.

Harakat tadqiqoti: O'qituvchi o'z ta'lim strategiyalarining samaradorligini baholash va o'quvchilarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun harakat tadqiqoti bilan shug'ullanishi mumkin. Bu talabalarning muvaffaqiyati haqida ma'lumot to'plash, o'qitish amaliyotini tahlil qilish va ta'limni xabardor qilish uchun tadqiqot natijalaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Uzluksiz ta'lim: O'qituvchi uzluksiz ta'lim kurslarida qatnashish, konferentsiyalar yoki seminarlarda qatnashish yoki jismoniy tarbiya yoki tegishli sohalarida ilg'or darajalarni olish orqali uzluksiz kasbiy rivojlanishni o'z zimmasiga olishi mumkin.

Mulohaza va fikr-mulohaza: O'qituvchi muntazam ravishda o'z o'qitish amaliyoti haqida fikr yuritishi va o'z o'qitish amaliyotini yaxshilash uchun hamkasblari, rahbarlari va talabalarining fikr-mulohazalarini izlashi kerak.

Baholash: O'qituvchi vaqti-vaqti bilan ularning kasbiy rivojlanish maqsadlariga erishish yo'lidagi yutuqlarini baholashi va kerak bo'lganda o'z rejasini o'zgartirishi kerak.

Yuqorida keltirilgan tamoyil, usul va texnologiyaga amal qilgan holda, jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining kasbiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda rivojlantirishlari va o'quvchilarda jismoniy faollik va salomatlikni rivojlantirish qobiliyatini oshirishlari mumkin. Akmeologik yondashuv uzluksiz o'rganish va o'z-o'zini takomillashtirishga urg'u beradi, bu oxir-oqibatda o'quvchilarning natijalarini yaxshilashga va samaraliroq o'qitish amaliyotiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu yondashuvni qo'llab-quvvatlash uchun onlayn o'quv platformalari, video yozish va tahlil qilish dasturlari va raqamli portfellar kabi texnologik vositalar ham birlashtirilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Мамуров Б.Б., Махмудов М.Х. Акмеологическая составляющая образовательной культуры учителя. философские и методологические. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36679921>

2. B Mamurov, A Mamanazarov, K Abdullaev, I Davronov. Acmeological Approach to the Formation of Healthy Lifestyle Among University Students. III International Scientific Congress Society of Ambient ..., 2020. <https://www.atlantispress.com/proceedings/isc-sai-20/125937241>

3. ББ Мамуров. Акмеологический подход к воспитанию молодого поколения в наследии предков. Педагогическое образование и наука, 2016. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=147

4. N Sheludiakova, B Mamurov, I Maksymova. Communicating the Foreign Policy Strategy: on Instruments and Means of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/11/shsconf_iscsai2021_02005/shsconf_iscsai2021_02005.html

5. Маъмуров Б.Б. Мамамазаров А.Б. Условия развитие у будущих учителей навыков проектирования учебного процесса на основе акмеологического подхода. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37269472>

6. Маъмуров Б. Б. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений / Б. Б. Маъмуров // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2018. - № 4. - С. 32-34. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2018_4_9.

7. Маъмуров Б.Б. Ёўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёни лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Монография. Т."Фан". 2017. 144 б. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SqSdKDAAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=SqSdKDAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM- TARBIYAVIY AHAMIYOTI

Abduraxmanov SHerzod Nazarbayevich

*Buxoro Davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti uslubiy tayyorgarlik
sikli boshlig'i katta o'qituvchi.*

Резюме. Bu maqolada o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda sharq mutafakkirlarining ta'lim- tarbiyaviy ahamiyoti va sharq mutafakkirlari ta'limotida o'g'il va qizlar tarbiyasida kasb va hunar egallashning, uning inson taqdirini belgilashini ta'kidlagan fikrlari keltirilgan.

Tayanch iboralar: vatanparvar, meros, milliy kadriyatlar, farzand, kelajak avlod, yoshlar, vatanni kuriklash, namuna, tarbiya.

Ключевые слова: любовь к Родине, наследие, национальные ценности, ребёнок, поколение, молодёжь, защищать страну, образец, воспитание.

Key words: love for Motherland, heritage, national value, child, protect the country, a sample, education.

Summary. Bugungi kunda mamlakatimizda o'quvchi-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik asoslarini takomillashtirish natijasida xalqimizning boy madaniy-ma'naviy merosini yoshlar ko'z o'ngida gavdalandirish, uning hayotbaxsh jihatlaridan foydalangan holda ta'lim-tarbiya tizimini yanada rivojlantirish, uslubiy ta'minotini kengaytirish zaruriyatini vujudga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash,...»[1] kabi yo'nalishlar belgilangan bo'lib, bu o'z navbatida mazkur jarayonni tadqiqiy va tahliliy yo'nalishga ega bo'lgan pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqish zaruratini izohlaydi.

Uzoq tarixga ega bo'lgan xalqimizning ta'lim-tarbiyaga oid boy hayotiy tajribasi kelgusi yosh avlodni bilimli, hur fikrli, e'tiqodli, mustahkam iroda, dunyoqarash va tafakkurga ega, o'zligini, o'z haq-huquqini, nihoyat, milliy o'zligini anglagan barkamol shaxs sifatida tarbiyalashdek kuchga ega. Ayniqsa, xalqimizning fan, maktab va maorif sohasidagi boy tajribasini ilmiy o'rganish, ularning maqsadga muvofiq jihatlaridan bugungi ta'lim tizimida samarali foydalanish ijtimoiy zaruratdir. Bu birinchidan, ta'lim sifatini oshirsa, ikkinchidan, kelajak avlodning qalbida vatan tuyg'usini shakllantiradi. Uchinchidan esa, pedagogika ilmini, aniqrog'i, pedagogika nazariyasi va tarixi sohasini muayyan tarixiy-pedagogik fikr bilan boyitishga va o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishda xizmat qiladi.

Ta'lim va tarbiya inson hayotida buyuk hodisa bo'lib, bu hodisa uni ibtidoiy holatdagi turmush tarzidan chiqardi, hozirgi zamon tamadduniga xos jamiyatni yaratdi. Insoniyat o'z hayoti qonuniyatlarini to'g'ri anglab yetishi uchun ta'lim bilan bog'liq manbalarni bilmog'i zarur. Biz o'tmish bilan bog'liq tariximizni qanchalik chuqur bilsak, shu asosda hozirgi zamon pedagogik jarayonni shakllantirishga shunchalik qodir bo'lamiz. Inson o'tmishda ajdodlar tomonidan jamlangan behisob bilim va tajribaga ega bo'lib, ulardan qimmatli manbalarni tanlab oladi va o'ziga yarasha istiqbol uchun yo'l ochishga, atrof-olam haqidagi bilimlarini rivojlantirish va takomillashtirishga intiladi. Hozirgi zamon sivilizatsiyasining darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, jamiyatdan insonni tarbiyalash sohasida shunchalik ko'p kuch talab qiladi. Kelgusida ta'lim va tarbiyada uchraydigan xatolardan qochish uchun

zamonamizga mos bo'lgan ta'lim-tarbiya mazmunini belgilab oladi. Bularning barchasini milliy an'analar va ijtimoiy hayotga amal qilgan holda rivojlantirish, tarbiyaning paydo bo'lishi va rivojlanish tabiatini bilish, uning o'tmishini, buguni va kelajagini tasavvur etish muhimdir.

Shuning uchun sharq mutafakkirlari ta'limotida ug'il va qizlar tarbiyasida kasb va hunar egallashning, uning inson tag'dirini belgilashini ta'kidlagan fikrlari pedagogik adabiyotlarda keltirilgan. Odamzodning tirikchiligi va ma'naviy yuksalishi bevosita uning egallagan kasbi va hunari bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda bayon etilgan faoliyat va uning turlari bo'lgan o'yin, o'qish, mehnat shaxsning to'g'ri kasb egallab, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishida asosiy ma'nba bo'lishini nazarda tutgan. Shaxsning o'mri davomida o'qish, o'yin, mehnat faoliyatlari bilan bosqichma-bosqich, to'g'ri, shug'ullanib borishi kelajakdagi kasbning yetuk mutaxassisi bo'lib yetishishiga zamin yaratadi.

Faoliyatning turlari ularning shaxs hayotida muxim ahamiyatga ega ekanligi haqida mutafakkirlarning ilmiy-ijodiy ishlarida keng ma'lumotlar berilgan. Buyuk allomalarning hayoti, ijodi va ular qoldirgan bebaho madaniy-ma'rifiy meros yosh avlod uchun ularning ta'lim-tarbiyasi, to'g'ri kasbga yo'nalishi, odobli-ahloqli bo'lib tarbiyalanishi uchun nimalarga roya etish kerakligi haqida ma'lumotlar qoldirgan. Olimlarimiz bildirgan buyuk fikrlar ta'lim va tarbiya jarayonida hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ularning bildirgan fikr-muloxazalarini yosh avlodni tarbiyalashda hozirgi kunda foydalanilaypti. Jamiyat va o'ziga foyda keltiro'vchi shaxs bo'lib yetishishda muhim omil-bilim egallash deb qayd qilingan. Tolibi ilm qilish farzdir. Tolibi ilmga ham bir narsa istifg'or aytadi, hatto dengizdagi baliqlar ham. Bilimsizlik kishilarni nodonlikka olib keladi. Bilimsiz jamiyatda jaholot, razolat hukmronlik qiladi, deyilgan Hadisi sharifda. Bu bilan har qanday kasni egallaning asosi bilim sirlarini o'rganish hisoblanadi.

Yosh avlodning to'g'ri kasbni tanlab va egallab baxt-saodatdga yorishining ahamiyati va uning talim-tarbiya jarayonidagi tutgan o'rni haqida ko'p fikr-muloxazalar tarixdan bizga ma'lum. Abu Rayxon Beruniy inson kamolatida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U har bir hunar egasini mehnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mehnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa, ilm ahli-olimlar mehnatiga alohida e'tibor berish, hayrihoh bo'lishga chaqiradi. Ularni ma'rifat tarqatuvchilar jamiyat ravnaqiga hissa qo'shuvchilar deb biladi. Shu bilan birga og'ir mehnat qiluvchi konchilar yer ostida gavhar izlovchilar, dehqonlar haqida gapirib, ularning mehnatini rag'batlantirib turish kerak deydi. Ayniqsa, podshohlar bunday mehnat ahliga g'amxo'r bo'lishi kerakligini alohida eslatadi. Chunki anna shu mehnat ahli ular hukmronliginigi tayanchi deb ta'kidlaydi. Beruniy- bolalarni mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yo'ritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshdan mehnatdan o'rgatish kerak, deydi. Zero, qadimdan har bir yetuk inson shohmi yoki oddiy fuqoroni hunarning bir yoki bir necha turini bilishi zarur sanalgan. Shunga ko'ra buyuk shaxslar ham beklar ham mol-mulk egalari bo'lgan boylar ham oddiy fuqoro ham o'z farzandini bilimli bo'lishi bilan birga hunarli bo'lishiga ham e'tibor bergan va bu yozilmagan qonunga barcha birdek amal qilgan. Chunki kishilik jamiyati paydo bo'lganidan boshlab, kishilar o'z mehnati va hunari bilan kun kechirishga majbur bo'lgan va bu hayot taqazosi sifatida qabul qilingan. Shuning uchun ham Beruniy inson har tomonlama kamolatga yetishish uchun u ilimli bo'lishi bilan birga mehnat sevar va hunar egasi bo'lishi ham kerak deydi. Abu Ali Ibn Sinoning mehnat sevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari xam diqqatga

sazovordir. Asosan, u har bir bolani biror hunarga o'rgatmoq shart deydi. Yosh yigit biror hunarni o'rgansa, uni hayotga tadbiq yeta olsa va mustaqil hunar tufayli oylani ta'minlaydigan bo'lsagina otasi uni mustaqil hayot kechirishga loyiq deb hisoblaydi. O'spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat ahloqiy hislar, ba'li xarakterning irodaviy hislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunarni o'rganish orqali shaxsda sabr-toqatlilik, chidamlilik, mehnatsevarlik, zukkolik, ishbilarmonlik kabi sifatlar shakllanadi. Ibn Sino bolalarga Qur'onni va grammatik qoidalarni o'rgatib, dinning maqsadlarini tushuntirib bo'lganidan so'ng, ularni ma'lum hunarga jalb etishni, hunar asoslarini egallashlariga e'tibor berishni, ular hunarni egallab, o'z hayotlarini ta'minlay olishlariga e'tibor berishni tavsiya etadi. O'qituvchi bolani hunarga o'rgatishda uning qobiliyati, e'tedodi, imkoniyatlarini e'tiborga olishi kerak. Bolaning ilm-fan yoki hunar egallashga intilishida o'qituvchining unga bilim, hunar o'rgatishi zarurligini uqtiradi. Ilm-fanga intilish insonning eng oliy ma'naviy harakatlaridandir. Chunki ilm odamni ma'naviy yuksaklikka ko'taradi, jamiyat ravnaqining asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

Yusuf Xos Xojib turli kasb egalarining jamiyatdagi ahamiyati haqidagi fikrlarida dehqonlar, savdogorlar, tabiblar, chorvodorlar, olimlar jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy hayotda tutgan o'rnini yuqori baholaydi va ularning mehnatini eng ulug' va sharaflil muqaddas ekanligini ta'riflaydi. Bu qarashlarida olim jamiyatning rivojlanishiga hissa qo'shgan har bir kasb-hunar egasini ulug'laydi

Abu Nasr Farobiy o'rta asrlardagi tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarning qariyb barcha soxalariga doir asarlar yaratadi. O'rta asr sharq falsafa maktabining shakllanishiga o'lgan hissa qushadi. Farobiy asarlarida ta'lim-tarbiya uning inson kamolatidagi tutgan o'rni haqida «ta'lim-tarbiya jarayonida nazariy bilim bilan amaliy harakat-odat, malaka, faoliyat birlashib boradi, yetuklik shu birlashuvning darajasiga qarab yuzaga keladi[2].

Mustaqillik tufayli xalqimiz o'z tarixini va hayot merosini yangidan tiklamoqda. Hayotimizning har bir davri qaytadan ko'rib chiqilmoqda, jadidchilik harakatining asl ma'nosi ochib berilmoqda. Cho'lpon, Fitrat, Botu, Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy va boshqalarning g'oyalari xalqimizga yetkazilmoqda. Darhaqiqat, xalqimiz azal-azaldan insoniy fazilatlarga boy bo'lgan.

Vatanparvarlik tarbiyasi mustaqil O'zbekiston oldida turgan zarur vazifalardan biridir. Chunki sobiq sho'ro tuzimi paytida bu haqda o'ylash ham, amalda bajarish ham mumkin emas edi. O'z kelajagini yaratayotgan O'zbekiston o'z vatanparvarlarini, o'z himoyachilarini tarbiyalab yetishtirishi, o'z hududlarining daxlsizligini ta'minlashi lozim. Harbiylarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda turli vositalardan foydalanish lozim. Ayniqsa, xalqimizning tarixi, bosib o'tgan yo'li, undagi tarixiy voqealar namuna bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017-yil, 6-son, 70-modda.

2.Inoyatov I.Y., Abilov M.X. «Vatan himoyasi muqaddas burch» Toshkent. «O'zbekiston». 2001y.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA ASTRONOMIYADAN KUZATISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

*Abduraxmonova Shoxsanam Rustam qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi*

*Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Fizika kafedrası mudiri*

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtidorli va qiziquvchan talabalarni astronomiya kursidan bilimlarini oshirish uchun astronomik kuzatuvlarni qay tarzda tashkil etish metodlari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: astronomik kuzatishlar, onlayn teleskoplar, ekspozitsiya, diafragma, fotometriya.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ АСТРОНОМИЧЕСКИХ НАБЛЮДЕНИЙ В ВУЗАХ

*Абдурахмонова Шохсанам Рустам қизи
Студент Чирчикского государственного педагогического университета*

*Тиллабоев Азлархон Магбархонович
заведующий кафедрой физики Чирчикского государственного
педагогического университета*

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы организации астрономических наблюдений для улучшения знаний по курсу астрономии для одаренных и любознательных учащихся.

Ключевые слова: астрономические наблюдения, онлайн телескопы, экспозиция, диафрагма, фотометрия.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING ASTRONOMICAL OBSERVATIONS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

*Abduraxmonova Shoxsanam Rustam qizi
Student of Chirchik State Pedagogical University*

*Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich
Head of the Department of Physics of Chirchik State Pedagogical University*

Abstract. This article discusses ways to organize astronomical observations to improve knowledge in the course of astronomy for gifted and inquisitive students.

Key words: astronomical observations, online telescopes, ekspozitsiya, exposition, diaphragm, photometry.

KIRISH. Bugungi kunda boshqa sohalar qatorida asronomiya fani ham butun dunyoda rivojlanib bormoqda. O'zbekiston ham bundan mustasno emas. Lekin, bizning ko'rsatkichlarimiz sezilarli darajada pastligini inkor etib bo'lmaydi. Yurtimizda astronomiya fanini yanada rivojlantirishimiz uchun avvalo, talabalarni shu fanga qiziqtirishimiz lozim. Bunda turli xil multimediya, rasmlar, ko'rgazmali qurollar, har xil turdagi dasturlar yordamga keladi. Fanga qiziqishi uyg'ongan talabalarni esa, mustaqil kuzatishlar olib borib o'z bilimlarini oshirishga va mustahkamlashga o'rgatishimiz zarur.

Asronomik kuzatishlar asosan 3 turga bo'linadi:

1. Kunduzgi kuzatishlar. Bunda asosan Quyosh kuzatiladi. Quyoshning har xil parametrlarini o'rganish mumkin bo'ladi.

2. Tungi kuzatishlar. Bunda yulduzlar, sayyoralar, tumanliklar va boshqa osmon jismlarini kuzatish mumkin.

3. Onlayn kuzatishlar. Bunga biz keyinroq atroflicha to'xtalib o'tamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLIGIYA. Ta'lim muassasalarida o'quv kuzatishlarni tashkil etishning asosiy maqsadi- talabalarga nazariy tomondan yoritilib berilgan astronomik hodisalar va jarayonlarni amaliy, ya'ni demonstratsion tanishtirish va jarayonlarni tabiiy ravishda tushuntirishdan iborat. Amaliy kuzatuvlarsiz olib borilgan mashg'ulotlar faqatgina astronomik hodisalarni nazariy jihatdan tushuntirish, astronomik ta'lim jarayonini shunchaki olib borish bilan bog'liq bo'ladi, xolos.

Astronomik kuzatishlar- bu astronomiyada olib borilgan amaliy ishlar sifatida ham qabul qilinadi. Amaliy ishlar pirovardida talabalarda astronomik bilimlarini yanada mustahkamlashda ahamiyat kasb etishi shubhasizdir [1]. Astronomiyada kuzatishlar osmon jismlari, Koinotda sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalar haqida ma'lumot olishning asosiy manbai hisoblanadi. Hozirgi kunda bu borada qilinayotgan ishlarni qaraydigan bo'lsak, Y.Muslimovanning ishlarida Sayyoralar va ularning yo'ldoshlarini dars mashg'ulotlaridan taqshqari to'garaklar tashkil qilish orqali kuzatish ishlari qaralgan [2]. Kuzatuvlarni maxsus dasturlar yordamida alamlga oshirishning metodlarini A.Tillaboyevning ishlarida ko'rishimiz mumkin [3-4]. Y.To'rayevning ishlarida asteroidlarning kuzatuv ma'lumotlarini tahlil qilish metodlarini ko'rish mumkin [5]. Oliy ta'lim muassasalarida astronomik kuzatuvlar asosida mustaqil ta'limni tashkil etish: Muammo va yechimlarini S.Kutlimuratovning ishlarida ko'rishimiz mumkin [6-7].

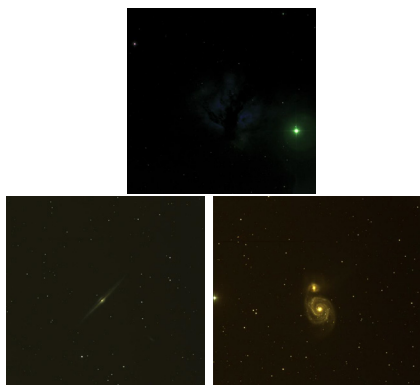
NATIJA. Yurtimizda astronomiya kursini rivojlantirishda onlayn astronomik kuzatishlarning roli katta. Xo'sh endi qanday qilib onlayn astronomik kuzatishlar olib borish to'g'risida fikr yuritsak. Onlayn kuzatishlar olib borish uchun internet tarmog'ida ko'plab platformalar mavjud. Shulardan biri Astronomy with an online telescope – OpenLearn – The Open University, ya'ni www.open.edu platformasi. Ushbu platformada 8 haftalik o'quv kursi bor. Avval ishni platformada ro'yxatdan o'tishdan boshlash kerak. Ro'yxatdan o'tgandan so'ng platformada 8 haftalik o'quv kursi ochiladi. Har bir haftada onlayn kuzatish olib borish uchun kerak bo'lgan bilimlar berib boriladi. Har hafta yakunida 5 talik savolnoma mavjud. 4- va 8-hafta yakunida majburiy imtihon bo'ladi va ana shu imtihonlarda 50 % dan yuqori natija qayd etgan talabaga sertifikat beriladi. Sertifikatni qo'lga kiritgan talabalar esa Tenerife orolida joylashgan COAST robot-teleskopidan foydalanish imkoniga ega bo'lishadi. Ushbu teleskopdan foydalanish uchun o'quv haftasida aytilgan tartibda telescope.org saytida kiriladi hamda kerakli bo'lgan ob'ekt nomi kiritiladi. Teleskop kiritilgan ob'ektning rasmini olib bergandan so'ng olingan rasm ustida har xil ishlarni bajarib, o'zimizni qiziqtirgan ob'ektlar – galaktikalar, yulduzlar, tumanliklar haqida ko'plab qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin bo'ladi. Yana bir ahamiyatli tarafi shundaki, o'zimiz qiziqqan ob'ektni, misol uchun biror yulduzni rivojlanishini o'rgansak ham bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek platforma faqatgina onlayn teleskopdan foydalanish uchun imkon beribgina qolmay, balki astronomiyadan yangi bilimlar egallashga ham yordam beradi. Misol uchun, 1-haftada Tenerife dagi teleskoplar haqida video va matn ko'rinishida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari Stellarium dasturiy ta'minoti bilan ishlash haqida ham o'rgatib ketilgan. Bu esa o'z navbatida ko'proq o'zimiz mustaqil ishlash imkonini beradi. 2-haftada inson ko'zining qorong'u sharoitlarga

qanday moslashishini va astronomik kuzatishlar uchun qorong'ulikka moslashtirilgan ko'rish qobiliyatidan qanday foydalanishni, ko'proq yorug'likni to'plash va faqat ko'z bilan ko'rish mumkin bo'lgan narsalarga qaraganda zaifroq narsalarni kuzatish uchun kattaroq diafragma va sezgir detektorlarga ega teleskoplarga ehtiyoj borligini, teleskoplar qanday ishlashini va teleskopning asosiy elementi yorug'likni qanday qayd qilishini va fokuslashini, Yer atmosferasi Yer yuzasidagi teleskoplar tomonidan olingan tasvirlar sifatiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini va kuzatuv joyini to'g'ri tanlash bu atmosfera ta'sirini qanday kamaytirishi mumkinligini tushuntiradi. 3-haftada astronomik kattalik shkalasi va uning Yerdan ko'rilgan yulduzlarning yorqinligi bilan bog'liqligini, COAST va boshqa asboblarning kattalik chegarasini tahlil qilishni o'rgatadi. Bundan tashqari siz Quyosh va yulduzlar haqida ham qiziqarli va foydali bilimlarga ega bo'lasiz.

Shunday qilib, siz 8-haftaning oxirida telescope.org astronomik FITS formatidagi rasmlarni olishni, topuvchi diagrammasi yordamida maqsad va mos yulduzlarni aniqlashni, tasvirlarni ekspozitsiya uchun baholashni, keyingi kuzatishlar uchun eng yaxshi ekspozitsiya vaqtini tanlashni, tanlangan maqsadli yulduzning yorqinligini o'lchash uchun diafragma fotometriya asbobidan foydalanishni, tanlangan maqsadli yulduz uchun yorug'lik egri chizig'ini chizish uchun natijalarni birlashtirishni bilib olasiz.

8 haftalik o'quv kursini tamomlagan talabaga sertifikat beriladi. Bu sertifikat onlayn teleskopda ishlash huquqini beradi. Talaba o'zi qiziqqan osmon ob'ektlarini kuzatish va tasvirga olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Quyidagi rasmlarda 8 haftalik o'quv kursini tamomlagan talabalar tomonidan onlayn teleskop yordamida olingan tasvirlarni ko'rishimiz mumkin.



MUHOKAMA. 8 haftalik kursni tugatgan talaba tungi osmonning ko'rinadigan qismi Yerning o'z o'qi atrofida aylanishi va Yerning Quyosh atrofida o'z orbitasi bo'ylab harakati bilan qanday bog'liqligi haqida, inson ko'zining qorong'u sharoitlarga qanday moslashishini va tungi osmonni kuzatishda qorong'uga moslashtirilgan ko'rishni samarasi qanday ekanligi haqida, har xil turdagi teleskoplar va Tenerife kabi Ispaniyaning Kanar orollarida joylashgan observatoriyaning afzalliklari haqida, samoviy jismlarning joylashuvi qanday aniqlanganligini va bu bilimlardan ma'lum bir ob'ekt qachon ko'rinishini bashorat qilish uchun foydalanishni, kuzatishlarni rejalashtirish va Tenerifedagi COAST teleskopidan tasvirni olish va yig'ish imkoniyatiga ega bo'lishni, yulduzlarning portlash jarayonlari va qanday rivojlanishi va yulduzlardagi o'zgaruvchanlik sabablari haqida bilimlarga ega bo'ladi.

XULOSA. Yuqoridagi fikrlarni umimlashtirib shuni ayta olamanki, onlayn

astronomik kuzatishlar mamlakatimizda astronomiya fanini rivojlantirishni jadallashtiradi. Nafaqat jadallashtiradi, balki talabalarni fanga bo'lgan qiziqishlarini ham oshiradi. Fanga qiziqqan, uni jon dili bilan yaxshi ko'rgan talaba esa ulkan yutuqlar egasiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamidova S.O., Urinova O.D., Kamalova D.I. Ta'lim muassasalarida astronomik kuzatuvlarning ahamiyati va o'tkazish metodikasi // Interpretation and researches // Vol.1, №2, 2021. pp.84-88.

2. Муслимова Ю.Ч. Педагогик олий таълим муассасаларида замонавий астрофизикани ўқитишдаги муҳим омиллар // Интернаука: эЖ. № 1(177), 2021, С 38

3. Dusmuratov M. B., Tillaboyev A. M. Yorug'lik oqimi tushunchasini o'qitishda zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanish // Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 12. – С. 483-491.

4. Tursunov I.G., Tillaboyev A.M. Astronomiya kursini o'qitishda zamonaviy elektron ta'lim resurslarining ahamiyati // Экономика и социум // ISSN 2225-1545. – Россия, 2022. – №3(94). – С. 294-299.

5. To'rayev Y. Optical observations of NEA 3200 Phayethon (1983 TB) during the 2017 apparition // Astronomy & Astrophysics // Vol.619, Id.A123, 2018

6. Кутлимурастов С.Ш. Астрономия курсини ўқитишда астрономик маълумотлар базаларидан фойдаланиш // Academic research in educational sciences // Vol 3 (2) 2022. 692-698 pp.

7. Кутлимурастов С.Ш. Олий таълим муассасаларида астрономик кузатувлар асосида мустақил таълимни ташкил этиш: муаммо ва ечим // Таълим ва инновацион тадқиқотлар // №12/2 2022. 149-153 б.

JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING KASBIY FAOLIYATGA DEONTOLOGIK TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

*Akramova Gulxayo Mexriddin qizi,
Buxoro davlat universiteti "Sport nazariyasi va metodikasi" kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligi va uning o'ziga xos jihatlari xususida ilmiy-nazariy, metodik fikr boradi. Deontologik ta'lim axloqiy xulq-atvorni targ'ib qilish va shaxslarning turli kontekstlarda to'g'ri axloqiy qarorlar qabul qila olishini ta'minlashning muhim vositasidir: o'qituvchining deontologik tayyorgarligi o'qituvchilarni tayyorlashning hal qiluvchi jihati bo'lib, o'qituvchilarning o'z talabalari oldidagi axloqiy burch va mas'uliyatini bajarishga yaxshi tayyorgarlik ko'rishlariga yordam beradi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, o'qituvchi, kasbiy kompetensiya, deontologik tayyorgarlik.

Deontologik tayyorgarlik - bu shaxsni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy qoidalar va burchlarga rioya qilishga o'rgatishga qaratilgan mashg'ulot turi. Deontologik axloq - bu xatti-harakatlarning oqibatlaridan qat'i nazar, ularning o'ziga xos to'g'ri yoki noto'g'riligini ta'kidlaydigan axloqiy nazariya. Ushbu nazariyaga ko'ra, axloqiy harakat qilish uchun shaxslar tomonidan muayyan burch va axloqiy majburiyatlarga rioya qilish kerak. O'qitish kontekstida bu o'qituvchilarning o'quvchilarga hurmat va hurmat bilan munosabatda bo'lish, inklyuziv va xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlash va akademik halollikni qo'llab-quvvatlash kabi muayyan axloqiy mas'uliyat va majburiyatlarga ega ekanligini anglatadi..

Deontologik trening odatda odamlarga axloqiy tamoyillar va xulq-atvor qoidalarini o'rgatish va turli vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishni o'z ichiga oladi. Bu tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va axloqiy qarorlar qabul qilish jarayonlarini o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin.

Deontologik trening turli kontekstlarda, jumladan, biznes, sog'liqni saqlash va huquqni muhofaza qilish organlarida qo'llanilishi mumkin. U ko'pincha odamlarga o'zlarining kasbiy rollarida axloqiy majburiyatlarini tushunishlariga yordam berish va murakkab va qiyin vaziyatlarda axloqiy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berish uchun ishlatiladi.

O'qituvchilik kasbining deontologiyasi bo'yicha ko'plab olimlar va tadqiqotchilar tadqiqot olib borishgan va bu mavzuni o'rganuvchi ko'plab tadqiqotlar va nashrlar mavjud. Jumladan:

Etien Venger-Trayner: Venger-Trayner ta'lim nazariyasi va ijtimoiy ta'lim tizimlari loyihachisi bo'lib, u ta'limdagi amaliy jarayonlar bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan. U o'qitishning axloqiy jihatlari va o'qituvchilarning axloqiy va kasbiy shaxsiyatlarini rivojlantirishning ahamiyatini o'rganadi.

Sharon Todd: Todd Maynooth universiteti (Irlandiya) pedagog olim, uning tadqiqotlari ta'limdagi axloqiy masalalarga, jumladan, o'qituvchilarning deontologik mas'uliyatiga qaratilgan. U o'qitishda g'amxo'rlik etikasi va axloqiy ta'lim muhitini yaratishning ahamiyati haqida ko'plab ilmiy maqolalarning muallifi.

Daniel Tröhler: Tröhler Avstriyaning Vena universiteti professori, uning tadqiqotlari ta'limning tarixiy va falsafiy asoslarini o'rganadi. U o'qituvchilarning axloqiy mas'uliyati, jumladan, o'qituvchilarning kasbiy mahoratining ahamiyati va

sinfda axloqiy qarorlar qabul qilish muammolari haqidagi tadqiqotlari mavjud.

Pol Standish: Standish London Universiteti (Buyuk Britaniya) ta'lim falsafasi professori bo'lib, uning tadqiqotlari ta'limning axloqiy jihatlariga, jumladan, o'qituvchilarning axloqiy mas'uliyatiga qaratilgan. U o'qituvchilik kasbining deontologik tabiati va axloqiy majburiyatlarni boshqa kasbiy talablar bilan muvozanatlash muammolari haqida ko'p yozgan.

Monika Teylor: Teylor Buyuk Britaniyaning Sautgempton universitetining pedagog olimi. Ta'limning axloqiy jihatlarini, jumladan, o'qituvchilarning o'quvchilari o'rtasida axloqiy rivojlanishni ta'minlashdagi mas'uliyatini o'rganadi. U o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi axloqiy ong va mulohaza yuritishi samarali natijalarga olib kelishini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda o'qituvchilik kasbida deontologik yondashuv muhim hisoblanadi.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi o'qituvchilarni o'z o'quvchilari oldidagi axloqiy burchlari va mas'uliyatlariga o'rgatish va rivojlantirishni anglatadi. Ushbu trening o'qituvchilarning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlarida va o'qitish amaliyotida axloqiy qoidalar va tamoyillarga amal qilish muhimligini singdirishga qaratilgan.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi xilma-xillikka hurmat, adolat, halollik, halollik va mas'uliyat kabi bir qator axloqiy masalalar bo'yicha treningni o'z ichiga olishi mumkin. O'qituvchilar, shuningdek, sinfda paydo bo'lishi mumkin bo'lgan axloqiy dilemmalar, masalan, o'z qadriyatlari va e'tiqodlari va o'quvchilari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar yoki o'qituvchi o'quvchilarning noto'g'ri xatti-harakatlari yoki axloqsiz xatti-harakatlariga duch keladigan vaziyatlarni hal qilish bo'yicha o'qitilishi mumkin.

O'qituvchining deontologik tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega, chunki o'qituvchilar o'z o'quvchilarining axloqiy rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Talabalar nafaqat o'qitiladigan narsadan, balki o'qituvchilari tomonidan ko'rsatilgan namunadan ham o'rganadilar. O'z axloqiy burchlariga puxta tayyorgarlik ko'rgan o'qituvchilar axloqiy xulq-atvorni namuna qilib, o'z o'quvchilariga mas'uliyatli, axloqli fuqarolar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

Deontologik tayyorgarlik boshqa fanlar o'qituvchilari uchun bo'lgani kabi jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun ham muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, jismoniy faollik va xarakter rivojlanishi o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni hisobga olsak, o'quvchilarning axloqiy va axloqiy rivojlanishida jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'rni alohida ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun deontologik mashg'ulotlar muhimligining bir necha sabablari:

Axloqiy xulq-atvorni modellashtirish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z o'quvchilari uchun namunadir. Axloqiy xulq-atvorni modellashtirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarda hurmat, halollik va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi. Bu sinfda va maktabdan tashqari hayotda yaxshi xulq-atvorga aylanishi mumkin.

Talabalarning xavfsizligi va farovonligi: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari jismoniy faoliyat davomida o'quvchilarning xavfsizligi va farovonligini ta'minlashga mas'uldirlar. Bu xavfsiz va inklyuziv muhitni yaratish, tegishli jihozlar va jihozlar bilan ta'minlash va o'quvchilarni mashg'ulotlarga jismonan tayyorligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Adolat va tenglik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari barcha o'quvchilarga, ularning

qobiliyat darajasi, jinsi, irqi va boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, adolatli va teng munosabatda bo'lishlari kerak. Bu barcha o'quvchilarning jismoniy faollik bilan shug'ullanishi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash, baholash va baholashning ob'ektiv mezonlar asosida bo'lishini ta'minlash demakdir.

Kasbiylik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarida yuqori darajadagi professionallikni saqlashga mas'uldirlar. Bu maxfiylikni saqlash, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik va kasbning axloqiy me'yorlariga rioya qilishni o'z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'zlarining axloqiy majburiyatlarini bajarishga puxta tayyorgarlik ko'rishlari hamda o'quvchilari uchun xavfsiz va inklyuziv ta'lim muhitini ta'minlashlari uchun deontologik tayyorgarlik zarur.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligining mohiyati o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlashda axloqiy tamoyillar va me'yorlarni qo'llash qobiliyatidir. Bu tayyorlik o'qituvchining axloqiy masalalardan xabardorligini va talabalar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan o'zaro munosabatlarida axloqiy ko'rsatmalar va standartlarga rioya qilishga tayyorligini o'z ichiga oladi.

Deontologik tayyorgarlik bir nechta asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi, jumladan:

Axloqiy tamoyillarni tushunish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari hurmat, halollik, adolatlilik, mas'uliyat kabi axloqiy me'yorlarni va bu tamoyillar ularning kasbiy faoliyatiga qanday tatbiq etilishini mukammal tushunishlari kerak.

Axloqiy me'yorlarni qo'llash: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari xavfsizlik, inklyuziya, baholash va baholash va professionallik kabi sohalarida o'z ishlarida axloqiy me'yorlarni qo'llashlari kerak.

Axloqiy muammolarni hal qilish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilar, hamkasblar yoki ota-onalar bilan ishlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan axloqiy dilemmalarni aniqlay olishlari va hal qilishlari kerak.

Axloqiy xulq-atvorni modellashtirish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z talabalari va hamkasblari uchun axloqiy xulq-atvorni namuna qilib, axloqiy tamoyillar va standartlarga sodiqliklarini namoyish etishlari kerak.

Doimiy kasbiy rivojlanish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari axloqiy masalalarni tushunishlarini yaxshilash va eng so'nggi axloqiy ko'rsatmalar va standartlardan xabardor bo'lish uchun doimiy kasbiy rivojlanish bilan shug'ullanishlari kerak.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligining mohiyati o'qituvchining o'quvchilar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan ishlashda axloqiy tamoyillar va me'yorlarni qo'llay olishidir. Bu tayyorgarlik jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z o'quvchilari uchun xavfsiz, inklyuziv va axloqiy ta'lim muhitini ta'minlash uchun zarurdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisini kasbiy faoliyatga deontologik tayyorlashda quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim:

Axloqiy tamoyillar: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari halollik, adolatlilik, mas'uliyat, hurmat va inklyuzivlik kabi axloqiy tamoyillarni chuqur tushunishlari kerak. O'qituvchilar ushbu tamoyillarni talabalar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan kasbiy faoliyatida qo'llashlari kerak.

Talabalarning xavfsizligi va farovonligi: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari jismoniy faoliyat davomida o'quvchilarning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash bo'yicha o'qitilishi kerak. Bu xavfsiz va inklyuziv muhitni yaratish, tegishli jihozlar va jihozlar bilan ta'minlash va o'quvchilarni mashg'ulotlarga jismonan tayyorligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Adolat va tenglik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari qobiliyat darajasi, jinsi, irqi yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha o'quvchilarga adolatli va teng munosabatda bo'lishga o'rgatilgan bo'lishi kerak. Bu barcha o'quvchilarning jismoniy faollik bilan shug'ullanishi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash, baholash va baholashning ob'ektiv mezonlar asosida bo'lishini ta'minlash demakdir.

Kasbiylik: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarida yuqori darajadagi professionallikni saqlashga tayyorlanishi kerak. Bu maxfiylikni saqlash, manfaatlar to'qnashuviga yo'l qo'ymaslik va kasbning axloqiy me'yorlariga rioya qilishni o'z ichiga oladi.

Axloqiy dilemmalar bilan shug'ullanish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilar, hamkasblar yoki ota-onalar bilan ishlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan axloqiy dilemmalarni aniqlash va hal qilish bo'yicha o'qitilishi kerak.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari axloqiy masalalarni tushunishlarini yaxshilash va eng so'nggi axloqiy ko'rsatmalar va standartlardan xabardor bo'lishlari uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan shug'ullanishlari kerak.

Xulosa o'rnida keltirish zarurki, jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga deontologik tayyorgarligi axloqiy xulq-atvorni rivojlantirishga va o'qituvchilarning o'z talabalari, hamkasblari va boshqa manfaatdor tomonlar oldidagi axloqiy majburiyatlarini bajarishga yaxshi tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

8. Bakhodir Mamurov. Scientific basis of the acmeological approach to the process of training and education. <http://pnep.ap.edu.pl/index.php/pnep/article/view/348>

9. Ma'murov, B., & Xamrayev, I. (2021, March). PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL TRAINING OF UNIVERSITY TEACHERS IN THE CONTEXT OF EDUCATION OF ADULTS. In Конференции. https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=8267210249750400293

10. В И Кравчук, ББ Маъмуров, КК Кобилжонов. Воспитание и спорт. <http://213.230.96.51:8090/files/ebooks/Jismoniy%20tarbiya%20va%20sport/FIZICHESK%D0%90YA%20VOSPIT%D0%90NIE%20I%20SPORT.pdf>

11. Маъмуров, Б. Б., & Хамраев, И. Т. (2020). Субъективные особенности ценностного отношения студентов к специальным тестам «АЛПОМИШ» и «БАРЧИНОЙ». In Педагогическое образование: вызовы XXI века (pp. 417-421). <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&hl=ru&cluster=1813447085392371526>

12. Ma'murov, B. B. (2019). Forming Future Teachers' Competence in Educational Process Design based on Acmeological Approach. Eastern European Scientific Journal, (1). https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_aXmRXUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&alert_preview_top_rm=2&citation_for_view=_aXmRXUAAAAJ:UebtZRa9Y70C

13. Мамуров, Б. (2019). Физическая активность и развитие интеллекта человека. Педагогическое образование и наука, (6), 132-134. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_aXmRXUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&alert_preview_top_rm=2&citation_for_view=_aXmRXUAAAAJ:4TOpqqG69KYC

14. Mamurov, B. B. (2017). Forming Skills of Academic Process Design for Future Teachers and Methods of Determining Its Quality. Eastern European Scientific Journal, (1), 156-159. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_aXmRXUAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&alert_preview_top_rm=2&citation_for_view=_aXmRXUAAAAJ:hqOjcs7Dif8C

МАТЕМАТИКА — ЭТО ВЕСЕЛО?

Арипова Елена Азизовна,

Ким Игорь Лаврентьевич,

Сурков Дмитрий Юрьевич

*Преподаватели Международного Вестминстресского Университета в
Ташкенте*

Аннотация. В статье обсуждаются причины необходимости применения игр в преподавании математики. Это исследование носит описательный характер, его результаты предлагают некоторые практические решения, которые могут быть применены в преподавании.

Ключевые слова. Онлайн-обучение, игры, интерактивные подходы в преподавании.

MATEMATIKA QIZIQARLIMI?

Aripova Elena Azizovna,

Kim Igor Lavrentievich,

Surkov Dmitriy Yurievich

Toshkentdagi Xalqaro Vestminster universiteti o'qituvchilari

Izoh. Maqolada matematikani o'qitishda o'yinlardan foydalanish zarurati sabablari muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot tavsifiy bo'lib, uning natijalari o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi amaliy echimlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar. Onlayn ta'lim, o'yinlar, o'qitishning interfaol yondashuvlari.

IS MATH FUN?

Aripova Elena Azizovna,

Kim Igor Lavrentievich,

Surkov Dmitry Yurievich

Teachers of Westminster International University in Tashkent

Annotation. The article discusses the reasons for the need to use games in teaching mathematics. This study is descriptive and its results suggest some practical solutions that can be applied in teaching.

Keywords. Online learning, games, interactive teaching approaches.

Introduction. Educators and educational institutions are divided on how to best incorporate emerging technologies and methodologies into the classroom. Gaming in education may be seen as an obstacle to learning; however, the purpose of gaming in education is to increase students' motivation and engagement, improve students' visual skills, improve students' interaction and collaboration abilities with their peers, and enable students to apply gaming values to real-world situations. Since the first wave of the COVID 19 lockdown, there has been an intensive use of educational technology to

simplify and improve learning. However, this does not immediately influence student achievement because in order for technological tools to be effective, they must be aligned with the curriculum. This research investigates the implementation and use of gaming apps within an online instructional setting.

Literature review. Gaming is known to require its participants to abide by a set of established guidelines. (Houghton, 2013) asserts that educational games are used to assist in the process of teaching and learning. Games can be used as a supplementary tool to augment conventional teaching techniques in order to enhance the learning experience for students and teach additional skills such as rule-following, adaptability, problem-solving, interaction, critical thinking, creativity, collaboration, and good sportsmanship. Games can be used as a supplemental tool to augment conventional teaching techniques in order to enhance the learning experience for students. The process of learning should not be tedious, and it shouldn't consist only of memorization drills in which students are required to learn knowledge off by heart in preparation for exams. Learning that is improved by technology may bring a sense of vibrancy and creative thinking to the classroom, which can be beneficial to instructors as they work to improve student accomplishment.

A wide range of educational game formats are used and utilized by instructional institutions, schools, and families alike. The fundamental purpose of employing games in the classroom is to assist students enhance their critical thinking skills while teaching a specific topic by pushing them to think creatively while keeping to the rules. Other games are available that are dedicated to boosting knowledge in a single topic, and the most well-liked of these are math games. According to (Yue, & Zin, 2009), although games like chess assist players enhance their thinking skills and other attributes required in education, they cannot be considered as educational since they do not transmit content or communicate curriculum information. Instructional games are ones that include curricular content or other instructional games.

Lengeling and Malarche (2007) describe the benefits as follows:

Affective:

- Playing games removes the emotional filters.
- They foster the use of words in a free-flowing, innovative way.
- They also develop communication abilities
- Games are enjoyable and motivating.

Cognitive: Games help learners to study.

Learning is strengthened and expanded as a result.

The focus that is placed on communicative language in games is significant.

Dynamics of Classes - Games put a lot of focus on students; the teacher only acts as an intermediary; Games promote class unity; they may boost class involvement in general; Games generate constructive rivalry; Games have students compete against one other in a friendly manner.

Adaptability:

Each of the four talents is used in these games, and the games' complexity, level, and audience may all be easily adjusted.

- Once the first development step has been completed, games need the least amount of preparation.

Teachers may be encouraged to adopt games to aid students practice language in the classroom in light of these features. Games indeed have the potential to teach, and when used well, they may even make learning fun. Going through the syllabus and completing the assigned work are still two of the most important things that

students can do to ensure that they are learning the information that is necessary for any particular course, semester, or even individual session. The games shouldn't get in the way of this at all. It is essential that they be used as a tool rather than developing a will of their own and acting independently. After the fundamental information of a given session has been provided and understood, as well as after exercises that practice and apply the new language, games may then be offered as an additional way for fostering deeper comprehension.

According to Bourgonjon and colleagues' research, educators are seen as the «real change agents» when it comes to the implementation of pedagogical strategies at educational institutions (2013, p. 30). They conducted research to see how instructors feel about the use of digital games in the classroom and discovered that almost none of the teachers had ever played digital games themselves. Even though only 9.4% of instructors actually employ video games in the classroom, 77.5% of educators feel that students may gain knowledge through playing digital games. Teachers' issues when implementing games include lack of time, installation of the game and setting up PCs. Egenfeldt-Nielsen et al. (2011) conducted an international survey with 275 primary and middle school teachers from the United States of America, Finland, Norway, and Portugal. The teachers were asked about their experiences using games in language learning. Many of the teachers in the study said that in order for them to use games effectively, teachers need relevant training and support. According to the findings of the survey, almost sixty percent of all educators have made use of games in their classrooms. Mathe (2020, page 59) conducted a research in Sweden to investigate how instructors feel about the problems posed by digital gaming. Approximately two thirds of the lecturers had used some kind of digital gaming in their classrooms at some point in time and across a variety of topic areas. The majority of educators feel confident utilizing digital games in their lessons and are interested in incorporating them, despite the fact that many of them do not have any personal interest in gaming.

The viewpoints of 858 secondary school students towards digital gaming were investigated by Bourgonjon et al. (2010, page 1145) The use of video games in the classroom is not popular among female students, but it is among male students. The vast majority of learners think that some video games may be instructional (Bourgonjon et al., 2010, p. 1149). As a result of the fact that certain student groups do not engage in the practice of playing digital games, it is impossible to classify them as a single gaming community. In light of the results, the authors suggest implementing a variety of games into the educational setting (Bourgonjon et al., 2010, p. 1152).

Mifsud et al. (2013) investigated the attitudes of students, instructors, and parents concerning the use of video games in the classroom as well as the influence that these games have on students' ability to learn English as a second language at four secondary schools in Malta. The authors conducted a survey with students to gather information on the educational potential of digital games in the classroom as well as how students actually utilized games in the classroom (Mifsud et al., 2013, p. 37). According to the data, the vast majority of the 1,441 students (79.1%) are excited about the prospect of adopting digital games in the classroom since these games may assist them in developing their English abilities (Mifsud et al. 2013, p. 48).

Erkkila (2017) investigates the perspectives of 779 Finnish students towards digital games and what they believe they may learn from playing them for the purpose of improving their skills. The majority of the students are in the higher grade levels. Although the majority of students feel that game-acquired language enhances their performance in the classroom and makes learning simpler, there are a few students

who hold the contrary belief (Erkkila, 2017, p. 72). Playing games, according to a number of students, increased their motivation to learn. The students also said that playing games increased their excitement in learning. 592 students said that playing computer games enhanced their education at school. While 339 students said that learning via games was not very beneficial or just slightly helpful, 241 students thought that it was very helpful or a big assistance (Erkkila, 2017, p. 72).

Wiklund and Gilbert (2005) conducted interviews with a total of 21 students from Botkyrka High School. Every one of the 21 students regularly engages in gaming and has the conviction that they can teach themselves via computer games without the assistance of an instructor. Students have the notion that playing digital games might help them better comprehend curricular material (Wiklund & Glimbert, 2005, p. 1).

The effectiveness of educational games relies heavily on engagement as well as learning. Groff et al. (2012) examines the role of video gaming in schools in comparison to other activities. Both the students and the teachers agreed that the game was more fascinating and motivational than the methods that had been used before (Marklund, 2015, p. 125).

According to Prensky, playing digital games may provide a sense of joy, a profound and enthusiastic level of engagement, structure, motivation, learning, as well as adrenaline, creativity, social groups, and emotion (2007, p. 144). According to him, the reason he believes that learning via digital games is effective is because the method employs an interactive learning strategy and also adds interest. This is dependant on the learning goals that have been set. Align the content with the learner. If this is not the case, no method will result in learning (Prensky, 2007, p. 147)

Researchers Egenfeldt-Nielsen and colleagues claim that playing video games improves students' knowledge, talents, and attitudes towards the subject matter that is being taught. He believes that learning via games is a more engaging and efficient method (Egenfeldt- Nielsen et al., 2011, p. 32). Egenfeldt-Nielsen et al. (2011) conducted a survey with 275 teachers from the United States of America, Finland, Norway, and Portugal. According to the authors, just 12% of teachers see using games as a teaching strategy that has the potential to engage and motivate students (Egenfeldt-Nielsen et al., 2011, p. 193).

Yu et al. (2020, page 4) compiled a summary of the results from a variety of scholarly publications that have been subjected to peer review. Empirical studies have shown that contextual game-based learning improves students' academic performance as well as their attitudes, levels of motivation, and capacities for critical thinking, as reported by Yu et al. (2020, page 11). Students' academic performance may be improved by the use of learning strategies, such as game-based learning, collaborative learning, and context-aware learning, while playing educational games. Focus on interactions between the game, the player, and the environment to boost the educational value of games. Yu et al. and Mifsud et al. (2013) conducted research to investigate whether or not using videogames in the classroom is beneficial. When compared to the control group (CG), the experimental group (EG) demonstrated significant improvements. (Mifsud et al., 2013, p. 32). The game used in the experiment provided practice in a wide variety of secondary school language courses (Mifsud et al., p. 39). The teachers felt that the game's linguistic goals were a good fit for the English curriculum that they were teaching to their students (Mifsud et al., 2007).

Ho (2020) conducted research on Chinese university students who were studying English. Ho found that combining active learning strategies like narrative building and storytelling with digital games had a positive impact on students' ability to learn.

According to her, «behavioral, cognitive, and motivational participation» were all boosted via the use of game-based learning. Her research reveals that using video games to learn a language may increase academic interest, as well as lower levels of anxiety and unwillingness to communicate. (Ho, 2020, pp. 432-433).

Discussion and results

The given observation took place at the Westminster International University in Tashkent, at pre-university department. The department is focused on preparation of secondary school children for their further education on bachelor's level.

During the lockdown, the Pre-foundation students received their education online; hence, in order to make the lessons more interesting for the children, the instructors made use of some of the Internet tools for educational games. The following is a summary of the tools that were used effectively in order to deliver Maths in English and review the content that was presented.

1. Google forms: One of the free tools that may be used to evaluate the level of knowledge possessed by students participating in online classrooms is Google forms. It is simple to use since all that the instructor has to do is type in the questions and the answers. The remaining tasks are completed on their own automatically. When it is all said and done, and the students have turned in their answers, they will be able to acquire answers along with explanations. This makes it easier for the instructor to do their job. In addition, «Google Forms» provides the opportunity to create questionnaires, which may be used to collect feedback from students.

2. Kahoot. (<https://kahoot.com>)

The well-known website Kahoot is useful for studying in online classes. When searching for online classroom games, one of the most important things to consider is how easy it is to use the platform by both students and teachers. It doesn't cost anything to use the Kahoot website; all you have to do is join up to have access to more features and to connect with more learners.

When you share the screen, your students may use their phones to participate in Kahoot games. Since students will be competing against one another to win, it is an excellent tool for classroom settings. There are games for those who are just starting out, games centered on Cambridge, games with Disney or Star Wars themes, and games based on current events for more advanced students. It is suitable for users of any age or skill level. Students have ten, twenty, or thirty seconds to respond to each multiple-choice question, which makes it an effective method for students to review a subject and evaluate their level of comprehension. This is a great way to get students familiar with a new topic while also testing their existing knowledge.

While it is generally agreed that playing games is an effective way to teach students new information, the process of organizing and supervising these activities may take a significant amount of time and energy on the part of the teacher. In addition, the vast majority of students take pleasure in participating in competitive gaming. There is also a subgroup of students who, while playing games, experience feelings of inadequacy since they are pitted against powerful opponents; as a result, these students were not enthusiastic about the use of games in the classroom.

Despite the fact that there are no games included in the book, Maths teachers nevertheless make use of games in their lessons since they are aware of the positive impact that games have on their students. To summarize, playing games is an efficient way to teach, although, the fact that it requires a lot of preparation work and may be physically demanding for the teacher.

Because teaching a foreign language requires a significant investment of both

time and effort, it is something that should be given significant thought. On the basis of the findings of this survey, the following recommendations may be made:

- Teachers should pay more attention to students who are uninterested in the activity, and games should be adjusted appropriately.
- There should be additional time built into each class period for teachers to go over game tactics and finish up lesson preparations.
- Educators could sometimes organize games to be played in locations other than the classroom.

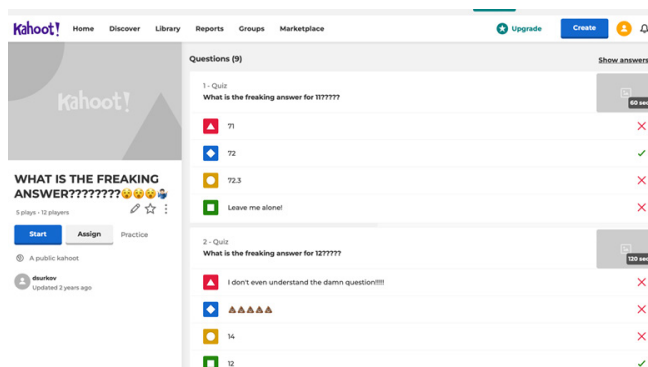
When first were exposed to Kahoot interactive testing tool, students of BaQS module on CPFS course generally had an excitement and elevated curiosity as it was some new experience for the majority of students. It was observed students, even those who have previously experienced lack of concentration at times, were generally much more focused on the topic that was incorporated into the game. The game itself was presented in the form of multiple-choice questions, with an abundance of some pop culture references such that students could relate to it to greater extent. Students generally feel a lot more comfortable when math topics are translated through some pop culture references for they can feel it more appealing and friendly as opposed to having a purely scientific structures. This is largely due to the age category they fall into and the fact that it is important to remain focused to understand math topics, which is easier to achieve when there are some familiar references they can connect to.

The structure of the games played were such that students had to organize themselves into small groups of three, name those groups, and then answer math questions within time bounds. While doing that they had to keep in mind the fact that they were competing against others as well as the fact that the faster they give the correct answer the more scores they were awarded. Accuracy and speed were essential in getting to the top of the ranks and students found it both exciting and stimulating.

Such structure has brought about the competitive spirits which, in turn, have triggered the process of accessing some relevant information from past topics. Normally, students tend to demonstrate a certain reluctance in having to constantly refresh their memories about previous topics. However, due to their natural competitive spirits that the game triggered, students were eagerly attempting to remember some previously studied concepts, and were doing that quite effectively. This interactive experience greatly contributed to students' realization of the importance of repetition and refreshment of previously obtained knowledge, which was a great achievement in that regard.

After being exposed to such mode of teaching, students have quickly gotten use to a 'fun' part about their regular math classes and started to express a great deal of curiosity and excitement towards the next such opportunity. While knowing that it awaits them and soon will be played again, students have demonstrated a stronger desire to understand topics and started to address questions about some math concepts they have studied previously and had imperfect grasp on. Students were eager to outsmart their fellow classmates from other teams as the tool accumulates scores and every time it was played students were ever more prepared and were trying to answer given question as fast as they could.

Those quizzes were made of a series of questions from previous and current to that time questions. They were mixed up with jokes and funny hints, which has also greatly contributed to authenticity of the process and have peaked students' interests even more.



Conclusion and recommendations. There are some areas aspects that are necessary to consider and to be careful with. It is extremely important to understand students well and to stay aware and supportive of those students who tend to be shy than the others. This is important because when playing such games in groups some students tend to bow out and are left outside of the heated discussions while trying to solve questions form a quiz. It was observed that there was always a leader within those small groups, who dominates the whole process and sometimes aggressively so. While this is generally beneficial for leading students taking the initiatives and responsibility for the group, but is not so much for those why are left out for the lack of assertiveness in character. It is very important to be aware of such situations and facilitate a healthy atmosphere, where, ideally, everyone is involved in the discussion process and decision making is made in turns. Also, if the total number of students is not big, it is a good idea sometimes to run this game on the individual participant basis, where there are no groups, but every single player is a decision maker for themselves.

The list of used literature:

Bourgonjon, J., Valcke, M., Soetaert, R., Schellens, T. 2010. Students' perception about the use of video games in the classroom. *Computers & Education*, vol. 54, no.4, pp. 1145-1156.

Bourgonjon, J., De Grove, F., De Smet, C., Van Looy, J., Soetaert, R., & Valcke, M.

2013. Acceptance of game-based learning by secondary school teachers. *Computers & Education*, vol. 67, pp. 21-35.

Egenfeldt-Nielsen, S., Meyer, B., & Holm Sørensen, B. 2011. *Serious Games in Education – A Global Perspective* [E-book]. Copenhagen: Aarhus University Press.

Erkkilä, M. 2017. *Learning English from Digital Games: Finnish upper secondary school students' perspective on game-enhanced language learning*. Helsinki: University of Jyväskylä.

Groff, J., Howells, C. and Cranmer, S. 2012. «Console Game-Based Pedagogy: A Study of Primary and Secondary Classroom Learning through Console Video Games», *International Journal of Game-Based Learning*, Vol. 2, No. 2, pp 35-54.

Ho, J. 2020. Gamifying the flipped classroom: how to motivate Chinese ESL learners? *Innovation in Language Learning and Teaching*, 14:5, 421-436, <https://doi.org/10.1080/17501229.2019.1614185>.

Houghton, E., Aston, H., Featherstone, G., Perrotta, C., Houghton, E., & Aston, H. et al. (2013). *Game-based*

learning: Latest evidence and future directions. Slough: NFER.: (NFER Research Programme:

Innovation in Education). Retrieved from <https://www.nfer.ac.uk/publications/GAME01>

Lengeling, M. and Malarcher, C., 1997. Index Cards: A Natural Resource for Teachers. 'Forum', October – December 1997 ., Vol. 35(No 4), p. Page 42.

Mathe, M. 2020. Mapping the Landscape of Digital Game-Based Learning in Swedish Compulsory and Upper-Secondary Schools – Opportunities and Challenges for Teachers [Doctoral dissertation thesis] Report Series, Department of Computer and System Sciences, Stockholm University.

Mifsud, C., Vella, R. & Camilleri, L. 2013. Attitudes towards and effects of the use of video games in classroom learning with specific reference to literacy attainment. *Research in Education*, 90(1), 32-52. <https://doi.org/10.7227%2FRIE.90.1.3>.

Prensky, M. 2007. "Why Education and Training Have Not Changed". In *Digital Game-Based Learning*, McGraw-Hill.

Sundqvist, P., & Wikström, P. 2015. Out-of-school digital gameplay and in-school L2 English vocabulary outcomes. *System*, 51, pp. 65–76. <http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2015.04.001>

Sylvén, L. K. 2013. CLIL in Sweden – Why does it not work? A Metaperspective on CLIL across contexts in Europe. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 16(3), pp 301-320. doi.org/10.1080/13670050.2013.777387

Wiklund, M., & Glimbert, L. Students perception of a learning environment and the teachers role while using unmodified computer games as learning tools in upper secondary education. Department of Computer and Systems Sciences. Stockholm University.

Yu, Z., Gao, M., & Wang, L. 2020. The effect of educational games on learning outcomes, student motivation, engagement and satisfaction. *Journal of Educational Computing Research*. 1(1) pp 1-25. doi.org/10.1177/0735633120969214.

Xu, Z., Chen, Z., Eutsler, L., Geng, Z., & Kogut, A. 2020. A scoping review of digital game-based technology on English language learning. *Education Tech Research*. 68(3), pp. 877-904. doi.org/10.1007/s11423-019-09702-2.

Yue, W., & Zin, N. (2009). History educational games design. Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE).

**АЛГОРИТМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ ПО
МОДЕЛИРОВАНИЮ СИНТАКСИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В
ОБЕСПЕЧИВАНИИ НЕПРЕРЫВНОСТИ НА УРОКАХ РОДНОГО
ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ**

*Бабаева Шоира Баймурадовна
Доцент, Бухарский государственный университет*

Аннотация: алгоритмическая система упражнений по моделированию синтаксических понятий в обеспечении непрерывности на уроках родного языка в начальных классах представляет собой уникальный конструктивный процесс, в ходе которого проектируется деятельность участников образовательного процесса - учителя и ученика. Эффективность образования во многом зависит от структурированности проекта и его последовательной реализации.

Ключевые слова: инновация, моделирование, подход, родной язык, синтаксическое понятие, учебный процесс, современный педагог.

**BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA UZLUKSIZLIKNI
TA'MINLASHDA SINTAKS TUSHUNCHALARINI MODELLASH
MASHQLARINING ALGORITMIK TIZIMI**

*Babaeva Shoiri Baymurodovna
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida uzluksizlikni ta'minlashda sintaktik tushunchalarni modellashtirish bo'yicha mashqlarning algoritmik tizimi o'ziga xos konstruktiv jarayon bo'lib, uning davomida ta'lim jarayoni ishtirokchilari – o'qituvchi va o'quvchining faoliyati prognoz qilinadi. Ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan loyihaning tuzilishi va uning izchil amalga oshirilishiga bog'liq.

Kalit so'zlar: innovatsiya, modellashtirish, yondashuv, ona tili, sintaktik tushuncha, ta'lim jarayoni, zamonaviy o'qituvchi.

**ALGORITHMIC SYSTEM OF EXERCISES FOR MODELING SYNTAX
CONCEPTS IN ENSURING CONTINUITY IN THE LESSONS OF THE
NATIVE LANGUAGE IN THE PRIMARY SCHOOL**

*Babaeva Shoiri Baimuradovna
Associate Professor, Bukhara State University*

Annotation: The algorithmic system of exercises for modeling syntactic concepts in ensuring continuity in the lessons of the native language in primary school is a unique constructive process during which the activities of the participants in the educational process - the teacher and the student - are projected. The effectiveness of education largely depends on the structure of the project and its consistent implementation.

Key words: innovation, modeling, approach, native language, syntactic concept, educational process, modern teacher.

Создание системы алгоритмических упражнений представляет собой уникальный конструктивный процесс, в ходе которого проектируется деятельность участников образовательного процесса - учителя и ученика. Эффективность образования во многом зависит от структурированности

проекта и его последовательной реализации. Также необходимо выделить и проанализировать процесс систематизации алгоритмического упражнения. Поэтому в этой главе мы опишем систему алгоритмического обучения как конструктивный процесс.

Процесс создания системы алгоритмических упражнений имеет свое содержание: деятельность по систематизации алгоритмического упражнения. Такую деятельность осуществляет учитель или автор учебника; средства построения алгоритмического упражнения. Знание алгоритмических упражнений учителем или автором учебника, его опыт и квалификация в области алгоритмических упражнений; Учебный материал, который переходит из одного состояния в другое при создании алгоритмического упражнения, выполняет работу субъекта деятельности. Под воздействием учителя учебный материал превращается в алгоритмическое упражнение. Все изменения в обучающем материале в процессе проектирования фиксируются в алгоритмической обучающей системе.

При разработке алгоритмической системы упражнений преподаватель выполняет свою деятельность в следующем порядке.

1. Конкретизация образовательных целей детей. В современной дидактической и методической литературе применительно к учебным целям выделяют основные, промежуточные и деятельностные цели.

Основная цель определяется работой по переносу той или иной темы с родного языка в речевую практику. Например, в 1 классе основной целью обучения разделу «Слово» является формирование у учащихся отношения к словам, а, следовательно, и к речи.

Необходимо, чтобы система алгоритмических упражнений была совместима с содержанием и структурой изучаемого предмета из родного языка, в ней были даны все виды алгоритмических упражнений, необходимо повышать интерес детей к чтению и обучению. После этого, пока они не будут сформированы и приведены к виду алгоритмической обучающей выборки, соблюдается ряд требований:

1. Учет активности и самостоятельности учащихся.
2. Развитие творческих способностей у детей.
3. Преподавание учебных материалов в заданной последовательности.
4. Эмоциональное своеобразие каждой познавательной задачи.
5. Развивать речь детей.
6. Комплексная реализация предметных знаний, умений, опыта творческой деятельности, отношения к языку и речи.
7. Бюджет времени, воспитательная цель, учет самостоятельности детей.
8. Богатство, разнообразие свидетельств, связанных с изучаемой темой, сочетаемость с детским наблюдением.
9. Умение обсуждать, задавать вопросы, ставить проблемы.

В соответствии с указанными требованиями анализируются учебные материалы, представленные в учебниках по родному языку, выделяются учебные элементы в учебных материалах. Учебный элемент – это наименьшая единица учебного материала, методически обрабатываемая. Например, в программе и учебнике «Родной язык» для 1 класса представлена система элементов обучения для раздела «Слово». Для этого знания, умения, компетенции, опыт творческой деятельности, отношения, относящиеся к отделу «Слово», можно разделить на две группы: общие характеристики слова - его значение, его функции в речи;

субъективные характеристики слова - вопросы, подлежащее, признак, действие, значение количества. На основе общих лексических признаков и грамматических значений слова можно составить полное представление о «Слове» у учащихся 1 класса.

Учитывая лексико-грамматические особенности слова, в 1 классе в рамках раздела «Слово» мы разделяем учебные элементы следующим образом. Мы помечаем общие элементы обучения римскими цифрами, а частичные элементы обучения — арабскими цифрами.

I. Слово.

I.1. Мы различаем слова, слышим, читаем, пишем.

I.2. Составляем предложения со словами.

I.3. Слово что-то значит.

I.4. Некоторые слова имеют противоположное значение.

I.5. Некоторые слова имеют близкие значения.

I.6. Основной.

I.7. Родственное слово.

I.8. Вопрос слова.

I.9. Предмет.

I.10. Движение.

I.11. Символ.

I.12. Количество и порядок.

II. Слова, выражающие название предмета.

II.13 Кто ?, что? вопросы.

II.14. Слова, написанные с большой буквы.

III. Слова, выражающие действие предмета.

III.15. Что он сделал?, что он делает?, что он собирается делать? вопросы.

IV. Денотативные слова.

IV.16. Как что? вопросы.

V. Слова, обозначающие количество и порядок.

T.17. Сколько? Вопросы.

Таким образом, в методически обработанном учебном материале предусмотрено 17 учебных элементов. Первым наиболее распространенным элементом является слово. В этой части программы с учетом поведения учащихся выделяют 12 действий: а) произносим, слышим, читаем, пишем слово, б) составляем предложение, используя слова; с) слово что-то означает и 12 подобных обучающих элементов. В процессе изучения этих учебных элементов формируется отношение учащихся к словам. При этом можно управлять процессом создания алгоритмической обучающей системы, соблюдая порядок этих обучающих элементов.

Упражнение 1. Его распиливают с помощью пилы. Подумайте, для каких целей можно использовать это слово?

Из выполнения задания делаются такие выводы, как читаем, произносим, слышим, пишем слово, составляем предложение, используя слово, делим слово на слоги. Позднее эти выводы повторяются во всех классах младших классов.

Следующее алгоритмическое упражнение выполняется для того, чтобы еще больше расширить выводы, сделанные по первому заданию, привлечь внимание детей к слову.

Упражнение 2. Прочитайте вопросы и ответьте на них одним словом (Что мы делаем из звуков?; Из чего состоит текст?; Из чего состоят слова? и т. д.).

Упражнение 3. Читай дальше. Определите, сколько слов в каждом

предложении.

Я пошел в поле с Джавахиром. Мы стали росистыми на росистом лугу. Мы оба взяли по пакету мяты, пальмового сахара и шпината.

Упражнение 4. Читай дальше. Скажите одним словом, о каком времени года вы думаете в предложениях.

Весна пришла. В садах расцвели цветы. Вода текла в канавах. Джамалакволосый Зумрад пришел в сад. Он попросил ложку сливы.

Упражнение 5. Читать (карандаш, красиво, весело, книжка, аккуратно, блокнот). Объясните, как записать эти слова в две группы.

Задача 6. Сравните значения данных слов в обоих столбцах и объясните, почему они разделены на две группы.

Столбец 1

хорошо

широкий

высокий

далеко

Столбец 2

плохо

узкий

низкий

рядом

Упражнение 7. Слова круглый, пришел, уснул имеют противоположное значение

Упражнение 8. Читать (сладкое, белое, горькое, красное, черное, кислое). Объясните, как записать эти слова в две группы.

Упражнение 9. Соотнесите значения слов, данных в парах (счастливый-радостный, аккуратный-чистый, большой-большой). Объясните, почему эти слова написаны рядом.

Упражнение 10. Сравните слова в обеих строках. Сделайте вывод о словах в обеих строках.

1 ряд: близкая, большая, горячая, длинная.

2 ряд: длинные, маленькие, холодные, короткие.

Упражнение 11. Даны шесть пар слов. Найдите способ разделить их на две группы.

Мужчина-мужчина, молодой-старый, страна-деревня, большой-маленький, голова-голова, счастливый-грустный.

Упражнение 12. Сравните значения слов, данных в обоих столбцах.

Столбец 1 Столбец 2

радость

переполняет

смело

заснул и проснулся

желание

прошло и прекратилось

Скопируйте термин, который соответствует значению слов в каждом столбце, написав над ним.

База, базовые слова в алгоритмической системе упражнений (6-7 учебных элементов) предоставляется для практического изучения. За счет этого в систему включен ряд задач.

Упражнение 13. Следите за текстом. Будьте готовы сказать, о ком или о чем говорится в каждом предложении.

Рядом со школой большой сад. Здесь дети учатся садоводству. Их возглавляет отец Ислам, садовник.

Упражнение 14. Читать . (трава, косить, косить, луг, косить, жатка, луг, луг). Подумайте, как эти слова можно разделить на две группы.

Упражнение 15. Прочитайте предложения . (У нашей школы есть большой двор. Ученики разбили там красивый цветник. Ученики ухаживают за цветами .

Они любят выращивать цветы.) Подчеркните рифмующиеся слова.

Упражнение 16. Прочитай слова (Суп, варить, солить, солить, соленный, соленный). Найдите способ разделить эти слова на две группы.

Упражнение 17. Прочитайте данные слова парами (сердце-сердце, двор-спешит, здоров-больной, спал-проснулся, пришел-пошел). Найдите способ записать слова, данные парами, на две группы.

Упражнение 18. Придумайте примеры родственных слов из учебника по родному языку и проанализируйте их, как в примере.

Основа	Основной синоним
<i>Работа</i>	<i>труд</i>

Вслед за 7-12 учебными элементами, которые изучаются по вопросу, предмету, действию, признаку, количеству и порядку слова, готовятся следующие учебные задания .

Упражнение 19. Даны четыре группы слов. Подумайте , что означают слова в каждой группе .

1 группа: трактор, окно, ваза, школьник, ребенок.

Группа 2: красные, желтые, широкие, проворные.

3 группа: шли, бегали, сидели, писали, читали.

4 группа: шесть, пять, три, четыре, восемь.

Упражнение 20. Определите вопросительные формы слов в каждой строке, данных в упражнении 19.

Задача 21. Придумайте три слова, которые соответствуют заданным пяти вопросам.

Что? Как? Что он делал? сколько

Рабочий дерево изучено пятью

Значения слов, относящихся к предмету, действию, признаку, количеству, будут дополнительно закреплены с помощью упражнений, приведенных в учебнике «Родной язык» для 1 класса. Вот пример подходящего для этой цели упражнения.

ВОЗ?	Что?	Где?	Что он делал?	Как?	сколько

Задания 1-4, входящие в систему, предназначены для развития отношения детей к словам и их значениям и формируются

на основе учебных элементов 1-3. Алгоритмическое упражнение 5-9 построено по образовательным элементам 4-5. При их выполнении учащиеся обращают внимание на слова с близким и противоположным значением. Разделите слова, данные в скобках, на группы слов, выражающих подлежащее, признак подлежащего (задание 5); объяснить, почему слова написаны в два столбца (задание 16); найти и написать слова с противоположным значением к данным словам (задание 7); деление слов на группы слов, выражающие вкус, цвет и цвет (задание 8); нахождение пар близкородственных слов (задание 9) повышает интерес учащихся к языковым явлениям.

При подготовке системы алгоритмических упражнений заранее определяются цель обучения, средства обучения и достигаемые результаты. В системе алгоритмических упражнений учитываются самостоятельные выводы

(знания) по темам, умения, которые доводятся до уровня компетентности в рамках тем, культивируется опыт творческой деятельности, формируются установки о языке или речи.

Использованная литература:

1. Бабаева, Ш. Б. (2022). ОСНОВНЫЕ ПРИЁМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДА МОДЕЛИРОВАНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА: Бабаева Шоира Баймурадовна, доцент, Бухарский государственный университет. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (6), 39-44.

2. Бабаева, Ш. Б. (2022). ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К МОДЕЛИРОВАНИЮ СИНТАКСИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ РОДНОГО (РУССКОГО) ЯЗЫКА: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.009 Бабаева Шоира Баймурадовна Доцент, Бухарский государственный университет. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 73-77.

3. Бабаева, Ш. Б. (2022). МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ СИНТАКСИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ РОДНОГО (РУССКОГО) ЯЗЫКА. Scientific Impulse, 1(5), 617-623.

4. Babaeva Shoir, B. (2022). Modeling is a Method to Facilitate the Content of Educational Material. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1437-1440.

5. Бабаева, Ш. Б. (2021). ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА МОДЕЛИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. In НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ОБЩЕСТВО: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ (pp. 131-133).

**KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALARNING TA'LIM
OLISH IMKONIYATLARI, MUSTAQIL FIKRLASH QOBILYATINI
SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIKANING AXAMIYATI**

*Baxriddinov Nurali Bekmurodovich,
Samarqand davlat chet tillar instituti gumanitar va axborot texnologiyalari
kafedrası stajyor o'qituvchisi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada kredit-modul tizimi ehtiyojlar asosida paydo bo'lganligi. Avvalo u oliy ta'lim o'quv dasturlariga erkinlik olib kirishi, o'quv dasturlariga tanlov fanlarini kirib kelishi bilan chambarchas bog'liqligi. Bundan tashqari kredit-modul tizimi oliy ta'lim o'quv dasturlarini mehnat bozori va talabalar ehtiyojlari asosida shakllantirish ehtiyojlari asosida yuzaga kelganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Kredit, muhit, modul, maqsad, talaba, ixtiro, pedagog, yaratish, mustaqil, asar, xulosa, mahorat, bilim, ko'nikma, malaka, mutaxassis.

**THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF STUDENTS IN THE
CREDIT-MODULE SYSTEM, THE SIGNIFICANCE OF DIDACTICS IN
THE FORMATION OF THE ABILITY TO THINK INDEPENDENTLY**

*Bakhriddinov Nurali Bekmurodovich,
Teacher of the Department of Humanities and information technologies of the
Samarkand State Institute of foreign languages*

Anotation: in this article it is written that the credit-module system appeared on the basis of needs. First of all, it is closely related to the fact that higher education brings freedom to educational programs, the introduction of competitive disciplines into educational programs. It also talks about the fact that the credit-module system arose on the basis of the needs of the formation of higher education programs on the basis of the labor market and the needs of students.

Keywords: credit, environment, module, purpose, student, invention, pedagogue, creation, independent, work, conclusion, skill, knowledge, skills, qualifications, specialist.

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПО
КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ, АКСИОМА ДИДАКТИКИ
В ФОРМИРОВАНИИ СПОСОБНОСТИ К САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ
МЫШЛЕНИЮ**

*Бахриддинов Нурали Бекмуродович,
Преподаватель кафедры гуманитарных и информационных технологий
Самаркандского государственного института иностранных языков*

Аннотация: В этой статье показано, как кредитно-модульная система возникла на основе потребностей. Прежде всего, тот факт, что высшее образование приносит свободу в учебные программы, тесно связан с включением факультативных предметов в учебные программы. Далее говорится о том, что кредитно-модульная система возникла на основе потребностей формирования образовательных программ высшего образования на основе рынка труда и потребностей студентов.

Ключевые слова: кредит, среда, модуль, цель, студент, изобретение,

педагог, создание, независимый, работа, заключение, умение, знания, умение, квалификация, Специалист.

Bugungi, zamonaviy, globallashtirilgan jamiyatning rivojlanib, taraqqiy etishida ilmiy insonlarning o'zini beqiyosdir. Dunyoda inson hayotining barcha jabhasida misli ko'rilmagan o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ammo shu narsa bizga ma'lumki: dunyo bir butunlikda harakat qilmas ekan, inson o'ta tahlikali vaziyat qurboniga aylanishi hech gap emas. Yagona najot yo'li esa to'plangan bilim, shakllangan ko'nikma va o'rnatilgan xulosalarni yagona maqsad sari yo'naltirish, ilm hamda tajribalarni samarali uyg'unlashtira olishdir. Masalan, butun dunyo quyidagi o'lchov birliklari bilan xarakterlanmoqda jumladan vaqt o'lchov birligi – sekund, uzunlik o'lchovi – metr, og'irlik– kilo, suyuqlik litr, elektr kuchlanish o'lchovi – amper. Shunda bir savol tug'iladi: ta'limning, xususan oliy ta'limning ham o'lchov birligi bormi? Aytishingiz mumkin, oliy ta'limning o'lchov birliklari bu bakalavr, magistratura va doktorantura deb. Lekin bular ta'limning o'lchov birliklari emas balki uning bosqichlari hisoblanadi. Bilim va ilmning shakllanishi esa bevosita ta'lim tizimiga borib taqaladi. Ta'lim tizimi samaradorligini o'qituvchilarning saviyasi, talabaning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji, o'quv adabiyotlari mazmuni hamda mustaqil ta'limni shakllantirishga qaratilgan infratuzilma bevosita ta'minlab beradi. Shundan, bizga ma'lumki ilg'or kadrlarni tayyorlash, ularni mehnat bozori talablariga muvofiq raqobatdoshligini oshirish, ijodiy fikrlaydigan mutaxassislarni yetishtirish o'quv dargohlarida yo'lga qo'yilgan ta'lim berish jarayoni bilan chambarchas bog'liq ekanligi xech birimizga sir emas.

Davlatimiz rahbari tomonidan 2019-yilning 8-oktyabrida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni imzolandi. Ushbu muhim dasturilamal hujjatda "Respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish va oliy ta'lim-muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" belgilab berildi. Ayni vaqtda bundan ko'zlangan maqsad nima? Degan savol tug'ilishi xar bitta yurtdoshimizda tabiiy xoldir. Bugun va kelajak uchun mazkur mexanizm qay darajada foyda keltiradi? U yangi O'zbekistonning strategik maqsadlariga qanchalik mos? Quyida ana shu savollarga batafsil javob izlashga harakat qilamiz. Kredit-modul tizimi, bu — ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va kredit o'lchovi asosida baholash modeli hisoblanadi. Uni bir butunlikda olib borish serqirra hamda murakkab tizimli jarayondir. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholashdir.

Kredit-modul tizimi avvalambor, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga ta'limning amaldagidan ko'ra ancha mukammal, zamonaviy lekin hamma uchun tushunarli bo'lgan o'lchov birligini olib kiradi. Unga ko'ra OTM o'quv dasturlari muayyan o'qish natijalarini ko'zlovchi turli fan va modullarga bo'linadi. Har bir fan yoki modul esa undagi o'qish yuklamasi miqdoriga qarab muayyan miqdordagi kreditlarda aks etadi. Masalan, har bir fan o'rtacha 5, 6 yoki 7.5 kreditlarda aks etishi mumkin. Talaba esa har semestr, o'quv yilida muayyan miqdorda kreditlar to'plab borishi va tegishli miqdordagi kreditlarni to'plagandan so'ng unga bakalavr yoki magistratura darajasi berilishi belgilanadi. Qaysidir ma'noda insonning umr bo'yi ta'lim olish konsepsiyasi xam buning zamirida yotganini ko'rishimiz mumkin. Zero xar bir talaba jamg'argan kredit-modul soati kelajakda 2- mutaxassislikka o'qish istagi paydo bo'lsa u jamg'argan krediti uning bank tushunchasida qo'llanilaydigan so'z ya'ni uning "aktiviga" aylanadi. Talaba 2-mutaxassislikda jamg'argan kreditlarini yana qaytadan o'zlashtirmaydi. Bu esa vaqtni tejab yanada o'z ustida ishlash imkonini

beradi.

Shunda talabalar muayyan o'quv dasturi yoki undagi muayyan fanni o'rganish unga mutaxassis sifatida nimalar bera olishi haqida oldindan tushunchaga ega bo'lgan holda o'qishni boshlaydi. Shunda o'qish natijalari haqida oldindan ma'lumotga ega bo'lgan talaba ham, o'qituvchi ham dastur yoki semestr davomida barcha imkoniyatlarini shu natijalarga erishishga qaratadi. Dastur yoki fan o'qish natijalari quyidagi asosiy savolga javob bera olishi kerak: talaba dasturni yoki undagi muayyan fanni tamomlagandan so'ng unda o'rgangan bilimlari asosida nimalar qila oladi yoki qila olishi kerak? Ushbu savoldan kuzatganingizdek o'qish natijalari bu talaba dastur yoki undagi muayyan fan davomida qo'lga kiritgan bilimlar ro'yxatidan iborat emas, aksincha unda talaba o'sha bilimlar asosida nimalar qila olishi ko'rsatilishi zarur. ECTS kredit - modul tizimidagi bu talab oliy ta'limga amaliy, pragmatik yondashuvni shakllantiradi. O'qish natijalarini oldindan belgilab olishning yana bir muhim jihati shundaki u o'quv dasturini mutaxassislik uchun taaluqli bo'lmagan, ahamiyatsiz fanlar va modullardan tozalab boruvchi filtr vazifasini ham o'taydi. Agar fan va modulda erishilishi kutilayotgan o'qish natijalari talabaning mutaxassis bo'lib etishi uchun ahamiyati bo'lmasa va shunga xizmat qilmasa ushbu fan o'quv dasturini tark etishiga to'g'ri keladi.

Talaba va o'qituvchilarda ushbu umumiy o'qish yuklamasining aynan qancha qismi dars, auditoriya soatlariga to'g'ri keladi, degan savol tug'ilishi mumkin. ECTS kredit-modul qoidalari bu masala bo'yicha aniq talab yoki chegara belgilamagan. Bunga ko'p sabablarni keltirish mumkin. Masalan, ta'lim jarayonlari yoki modul har doim ham o'z tarkibiga auditoriya soatlarini qamrab olavermaydi. Bunga misol qilib o'quv dasturidagi bitiruv amaliyoti, diplom ishi va shu kabi o'qish elementlari va modullarni keltirishimiz mumkin. Ko'rib turganingizdek, bunday o'qish elementlarida auditoriya soatlari bo'lmaydi. Lekin ECTS kredit-modul tizimida faoliyat yuritadigan universitetlar amaliyotini tahlil qilganimizda, ularning aksariyatida auditoriya soatiga ega bo'lgan fan va modullarda auditoriya va mustaqil o'qish soatlari nisbati o'rtacha 40 foizga 60 foiz ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Bu nisbat boshqacha qilib aytganda 1:1.5 to'g'ri keladi. Ya'ni, talaba muayyan fan bo'yicha belgilangan har 1 soat dars uchun unga darsdan tashqarida bir yarim soat mustaqil o'qishi, tayyorlanishi kerak bo'ladi. Bunda OTM 1 kredit uchun 30 soatlik o'qish yuklamasi belgilagan bo'lsa, undan 12 soati ($30 \times 40\% = 12$) auditoriya soatlari, 18 soati ($30 \times 60\% = 18$) esa talabaning mustaqil o'qish soatlariga to'g'ri keladi. Ushbu taqsimot asosida 6 kreditlik fan o'qish yuklamasini aniqlaydigan bo'lsak, talaba ushbu fan bo'yicha belgilangan kreditlarni qo'lga kiritish uchun semestr davomida 72 soat ($(30 \times 6) \times 40\% = 72$) auditoriya darslarini, 108 soat ($(30 \times 6) \times 60\% = 108$) uyda va kutubxonada mustaqil o'qish yuklamasini bajarishi kerak bo'ladi. ECTS kredit-modul tizimida bir auditoriya akademik soat 45-60 minutga teng. Yuqoridagi qoidalardan shuni tushunishimiz mumkinki.

ECTS kredit-modul tizimida talabaning bilim olish vaqti tushunchasi dars vaqti tushunchasi bilan cheklanib qolmasdan, talaba o'qish uchun sarflagan umumiy vaqt bilan o'lchanadi. Unda yana bilimning manbai faqat o'qituvchi yoki auditoriya emasligiga ishora qilinadi. Qisqacha aytganda, kredit-modul tizimida o'qish vaqti tushunchasiga o'qituvchi nuqtai nazaridan emas balki talaba nuqtai nazaridan yondashiladi. Talaba o'qish yuklamasining bu tarzda taqsimlanishi ta'lim olish jarayonida mas'uliyatni ma'lum darajada o'z elkasiga olishi, fan bo'yicha darsda va darsdan tashqarida muntazam ravishda o'qib borishi kerakligini bildiradi. Eslatib o'tamiz, 1 soat auditoriya vaqti uchun talaba 1.5 soat uyda va kutubxonada o'qishi zarur. Lekin bu jarayon ko'p jihatdan o'qituvchining mas'uliyatiga ham bog'liq. Chunki talabalarni o'z vaqtlaridan samarali foydalanish uchun ularga darsdan tashqarida o'qish uchun qiziqarli materiallar va muammolar berib borish o'qituvchining vazifasidir. O'qituvchi xam "case" tarzida berilgan topshiriqlarini mustaqil ta'limda

o'qishi zarur bo'lgan adabiyotlarni xammasi bilan tanishgan bo'lishi albatta zarurdir.

Talabani o'qish yuklamasining bu tarzda auditoriya va mustaqil o'qish soatlariga ajratilishi yana OTMLar kutubxonalari sharoitlarni yaxshilash, katta o'qish zallarini tashkil etish, xorijiy tillarda chop etilgan nufuzli sohaviy adabiyotlarni ommaviy tarzda tarjima qilish, ya'ni sifatli o'quv qo'llanmalari ko'lamini yanada kengaytirishni taqozo etadi.

Kredit-modul tushunchasi ikki so'zdan iborat: "kredit" va "modul". Kredit. Oliy ta'lim sohasida kredit ko'pchilikka bank va moliya sohasi orqali tanish bo'lgan qarzdorlik yoki moliyaviy majburiyat tushunchasini anglatmaydi. Shuning uchun oliy ta'lim sohasida kredit so'zi ko'pincha "akademik" so'zi bilan birga ishlatiladi. Akademik kredit - oliy ta'limning muayyan bosqichida ushbu ta'lim darajasini qo'lga kiritish maqsadida talaba tomonidan muntazam ravishda to'plab boriladigan ramziy o'lchov birligi. Bu birlik talaba ma'lum miqdordagi o'qish yuklamasini bajarganligi va muayyan o'qish natijalarini muvaffaqiyatli tarzda egallaganligini anglatadi. Modul. ECTS tizimida o'quv dasturi bir necha modullardan tashkil topadi. Talaba kreditlarni faqat modullar orqali qo'lga kiritishi mumkin. Talabaga ma'suliyat yuklayotgan o'qituvchi xam yaxshi mutaxassis bo'lishi uchun nima zarur nima zarur emasligini zamonaviy dunyo yangiliklaridan albatta xabardor

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son Farmoniga Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.

2. Azizho'jaev N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.-T.:2018. B-61.

3. Agrar ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Prezident qarori (PQ-4795, 30.07.2020 y.).

4. "Bolonya deklaratsiyasi bo'yicha kreditli ta'lim" mavzusidagi ma'ruza Oliy maktab O'quv va tarbiyaviy ishlari bo'yicha prorektori Jahongir G'anievning 2020 yil 26 dekabr.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.06.2018 dagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli isloxlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risi" da PQ -3775-son qarori;

6. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 08.10.2019.y dagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-son Farmoni.

7. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2022 yil 20- dekabrda oliy Majlisga Murojatnomasi.

8. Usmonov B.Sh,Xabibullayev R.A.Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.O'quv qo'llanma Toshkent, 2020 yil [4 34-37] betlar.

9. Ishmuxammedov R. Innovation texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.T.Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.

10. Xalq so'zi 2020-yil 05 avgust soni Sherzod Mustafaqulov, Tdiu "Universitet 3.0" xalqaro o'quv, ilmiy-innovatsion tadqiqotlar markazi direktori, i.f.d., dotsent,

11. Mansur Sultonov,tdiu ta'limning kredit tizimini boshqarish bo'limi boshlig'i,PhD.

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJODIY FAOLIYATNI
RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
JIHATLARI**

*Bobonazarov Orif Abraykulovich,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
dotsenti, p.f.n.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada, o'qituvchilik kasbida iste'dod katta rol o'ynayshi, ya'ni o'qituvchilikda o'z kasbiga mehr, qiziqish, uni egallashga intilish bo'lishi lozim. Bu sifatlar ko'pchilik hollarda bolalarni sevganda, bolalarning shovqin-suronidan, joydiragan ko'zlaridan zavqlangandagina namoyon bo'ladi. O'qituvchining yana bir muhim sifati bu yoshlarga namuna, ibrat bo'lish shogirdlariga qattiq qo'l va o'z o'rnida mehribon bo'lishda ifodalanadi.

**ФИЛОСОФСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИ-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ**

*Бобоназаров Ариф Абрайкулович,
к.т.н, доцент кафедры «Изобразительное искусство и инженерная
графика» Термезский государственный университет.*

Аннотация: В данной статье большую роль в профессии учителя играет талант, то есть в обучении должны быть любовь, интерес к своей профессии, стремление овладеть ею. В большинстве случаев эти качества проявляются только тогда, когда они любят детей, когда наслаждаются их шумом и их яркими глазами. Еще одно важное качество учителя – быть образцом для подражания для молодежи, твердой рукой для своих учеников, быть добрым на своем месте.

**PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL
ASPECTS OF CREATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN FUTURE
TEACHERS**

*Bobonazarov Arif Abraykulovich,
Termiz State University Associate Professor of the Department of «Fine Art and
Engineering Graphics», (PhD).*

Abstract: In this article, talent plays a major role in the teaching profession, that is, in teaching, there should be love, interest in one's profession, and the desire to master it. In most cases, these qualities are manifested only when they love children, when they enjoy their noise and their bright eyes. Another important quality of a teacher is to be a role model for young people, a firm hand to his students, and being kind in his place.

O'qituvchi pedagogika xususida ta'lim-tarbiya nazariyasini yaxshi bilguvchi, pedagogika, psixologiya fanlarini chuqur o'rgangan, tasviriy san'at metodikasi bilan yaxshi qurollangan, tasviriy san'at darslarining pedagogik texnologiyasi, o'qitish didaktikasi va metodikasini yaxshi egallagan pedagog-rassom yoki tasviriy san'at o'qituvchisi bo'lishi shart.

Ma'lumki, bolalarning ta'lim standartlari asosida olgan bilim va malakalarini

malakalarini qanday o'zlashtirganlik darajasi ham tekshirib boriladi. Bu esa standartni sinflar bo'yicha ishlab chiqish lozimligini taqozo etadi. U tasviriy, amaliy, me'morchilik san'atlari bo'yicha atama va iboralar, tushuncha va ma'lumotlar, o'zlashtirilishi lozim bo'lgan malakalarni o'z ichiga oladi. Bu materillarni bolalar tomonidan o'zlashtirilishini nazorat qilish esa ularning bilimlarini tekshirishga doir test materillarini, bolalar tomonidan bajarilgan tasviriy ishlarni baholash mezonlari va boshqa materillar tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi. Ular o'z o'rnida o'quvchilarning bilim va malakalarini tez va oson baholash imkonini beradi.

Davlat ta'lim standartida tasviriy san'at ta'limi mazmuniga bo'lgan majburiy minimum talablar bayon etilgan. O'qituvchi uni bajarishi shart. Lekin o'qituvchi shu bilan chegaralanib qolmasdan uni chuqurlashtirishga harakat qilishi lozim. Biroq, ta'lim mazmunini yuqori darajaga olib chiqaman deb bolalarga keragidan ortiq talablar qo'yish, ularni qiynash ham mumkin emas. Shuni ham yoddan chiqarmaslik lozimki, maktablarimiz nomi umumiy o'rta ta'lim maktabi deb ataladi. Demak, maktablarimizda umumiy, elementlar bilim va malakalar berilishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarni yangi darsga, yangi o'quv materialiga olib kirishi, tayyorlashi uchun yangi pedagogik texnologiyaning motivatsiya deb ataladigan didaktik jarayonidan foydalanishi lozim.

Motivatsiya - maktabda tasviriy san'atni o'qitishda eng asosiy didaktik jarayon bo'lib, bu o'qituvchidan o'z sohasi bo'yicha va boshqa o'quv fanlari materiallari bilan bog'langan holda har bir dars mavzusi materialiga o'quvchilar qiziqishini oshirish imkoniyatlarini yaratuvchi holatlardagi suhbat o'tkazishni ifoda etadi.

Bu esa o'quvchilarning dars materialiga bo'lgan qiziqishi yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi. Yuqorida qayd qilinganidek, mashg'ulotlardan maqsad bolalarni borliqni bilish, undagi narsa va hodisalarni o'ziga xos xususiyatlarini, ayniqsa, tuzilishi, shakli, rangi, o'lchovlari, o'lchov nisbatlari, fazoviy holatlari, ularni yil fasllariga qarab O'rganish zarur bo'lgan ob'ektlarni naturadan kuzatishning imkon bo'lmagan taqdirda o'qituvchi darsda bolalarni san'at asarlarining reproduksiyalari, slaydlari, foto nushalarini namoyish etish orqali o'z maqsadiga erishadi. Boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning qiziqishlari va ijodkorliklarini oshirish va rassomchilikda ishlatiladigan turli xom-ashyolar bilan kengroq tanishtirish maqsadida badiiy qurish-yasash ishlari ham olib boriladi.

Tasviriy faoliyatning bu qiziqarli turi uchun dasturda alohida soatlar ajratilgan bo'lib, ular mashg'ulotlar mazmunini yanada boyitadi. Qurish-yasash uchun asosan uch xil materiallardan foydalanish nazarda tutiladi:

1. Badiiy materiallar (rangli qog'ozlar, folga, gulgog'ozlar, plastilin, loy v.b.).

2. Tabiiy materiallar (daraxt barglari, shoxlari, ildizlari, po'stlog'lari, meva va sabzavotlarning urug'lari, rangli toshchalar, bug'doy va arpa poyalari v.b.)

3. Tashlandiq materiallar (ichimlik va dori-darmondan bo'shagan sintetik idishlar, gugurt qutichalar, po'kak, penoplast, idish qopqoqlari) v.b.

O'qituvchilik kasbida iste'dod katta rol o'ynaydi. Ya'ni o'qituvchilikda o'z kasbiga mehr, qiziqish, uni egallashga intilish bo'lishi lozim. Bu sifatlar ko'pchilik

hollarda bolalarni sevganda, bolalarning shovqin-suronidan, jovdiragan ko'zlaridan zavqlangandagina namoyon bo'ladi. O'qituvchining yana bir muhim sifati bu yoshlarga namuna, ibrat bo'lish shogirdlariga qattiq qo'l va o'z o'rnida mehribon bo'lishda ifodalanadi.

Masalan, kiyimlari tozalanmay, yoqasining yag'iri chiqib ketgan o'qituvchi so'zsiz bolalarga ibrat bo'la olmaydi. O'qituvchi bolalarga faqat tozalik borasida emas, har sohada ibrat bo'ladigan bo'lishi lozim. Xususan, u odobi, bir so'zligi,

halolligi, sof vijdonliligi, adolatparvarligi, mehribonligi bilan ajralib turadi. Shuni ham qayd qilish lozimki, o'qituvchi ishining murakkabligi shundaki, u ham ta'lim ham tarbiya beradi.

Bu esa o'qituvchidan ko'p vaqt, mas'uliyat va ijodkorlikni talab etadi. O'qituvchining birovlarini o'qishga majbur etib o'rgatishi ham, o'zini-o'zi majbur etishi ham oddiy ish emas. Hamma gap shundaki, hamma yoshlar bir xil emas.

Birovlari o'qishga o'zlari harakat qilsalar, boshqalarni majburlash kerak bo'ladi.

Ko'pchilik hollarda bir emas, butun bir jamoani majburlash kerak bo'ladi. Bunday hollarda yoshlarni ishga jalb etish, intizomli bo'lishga erishish ayniqsa og'ir kechadi. Maqsadga erishish uchun eng avvalo shu jamoa orasida obro' qozonmoq zarur.

O'qituvchilik kasbining yana bir muhim xususiyati shundaki, u o'z tengqurlari bilan emas, boshqa yoshdagilar bilan ishlaydi. O'qituvchi bilan bolalarning hayotiy tajribalari, bilimlari, dunyoqarashlarida ancha farq bor. Bu esa ularni bir-birlarini tez tushunib yetishlariga imkon bermaydi. Shunday ekan, o'qituvchi bolalarni yoshlik xususiyatlari, dunyoqarashlari, qiziqishlari, bilim darajalarini yaxshi bilishi kerak boladi. Shundagina uning ishi samarali kechishi mumkin.

O'qituvchi kasbining yana bir muhim jihatlari shundaki, bu kasb kishiga mamnunlik va xursandchilik keltiradi. Bu mamnunlik, unga o'z faoliyati natijalarini ko'rganida, o'z shogirdlarini turmushda, ilmu-fan va yuksak mansablarni egallaganlarida, hayotda o'z o'rinlarini topganliklarida ko'zga yaqqol tashlanadi. Shunda, o'qituvchilar o'z mehnatlarini zoye ketmaganligini his etadilar. O'qituvchilik kasbida iste'dod katta rol o'ynaydi. Ya'ni o'qituvchilikda o'z kasbiga mehr, qiziqish, uni egallashga intilish bo'lishi lozim. Bu sifatlar kopchilik hollarda bolalarni sevganda, bolalarning shovqin-suronidan, jovdiragan ko'zlaridan zavqlangandagina namoyon bo'ladi. Shuni ham qayd qilish lozimki, o'qituvchi ishining murakkabligi shundaki, u ham ta'lim ham tarbiya beradi.

Bu esa o'qituvchidan ko'p vaqt, mas'uliyat va ijodkorlikni talab etadi. Ma'lumki, tasviriy san'atning har bir mashg'ulotida har bir o'quvchi ijodiy ishlashga intiladi. Lekin ularning qaysi biri bu ijodiy faoliyatni samarali amalga oshiradi, yana kimdir o'rtacha amalga oshiradi, lekin ayrim o'quvchilar ijodiy ishlasa-da, u muvaffaqiyatli chiqmaydi. Buni shundan ko'ramizki, sinfdagi 25 o'quvchining hammasi rasm chizadi. Demak, 25 o'quvchi ijodga kirishadi. Ularning har biri o'z bilganicha yangilik yaratadi. Lekin bu yangilik qaysidir o'quvchi ijodida chiroyli, mazmunli, hammaga yoqadigan chiqadi. Boshqa o'quvchida esa xunuk, o'xshamagan, mazmunsiz chiqadi. Ijodkorlarning hammasi ham doimo muvaffaqiyatli ishlay olmaydi. Shunga ko'ra, tasviriy san'at o'quv predmetining asosiy vazifasi faqat iqtidorli o'quvchilarni ijodiy ishlashga o'rgatishgina emas, sinfdagi barcha o'quvchilarning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz ishlashidan qat'i nazar, hamma o'quvchini rasm chizdirishga o'rgatish deb belgilanadi.

O'qituvchi bolalarning tasviriy san'atdan bilim va malakalari haqida tasavvurga ega bo'lish bilan birga, ularning sog'ligi, psixik xususiyatlari, qiziqishlari, odobi, uydagi shart-sharoitlari, ularning ota-onalari haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishi lozim.

Shu bilan birga bolalarning uylariga tez-tez borib turishi, bolalar haqida ularning ota-onalari bilan muloqotda bo'lib turishi pedagogik faoliyatning samaradorligini yanada oshiradi.

Yuqorida qayd qilinganidek, tasviriy san'at o'qituvchisi bolalarning psixologik xususiyatlarini yaxshi bilgandagina u kutilgan natijalarga erisha oladi. Bu narsa ko'proq o'qituvchining kuzatuvchanligiga bog'liq. U faqat tevarak-atrofdagi voqea

va hodisalarnigina emas, bolalarda va ularning harakatlarida sodir bo'layotgan jarayonlarni kuzatib borishi, ulardan tegishli xulosalar chiqarib olishlari, shunga yarasha tegishli choralar ko'rishi kerak boladi. Kuzatuvchan o'qituvchi bir vaqtning o'zida juda ko'p jarayonlarni hayolidan o'tkazadi. Xususan, dars berayotganda, qaysi bola nima haqida o'ylayapti, nega shunday harakatlar qilayapti, rost gapirayaptimi yoki yolg'onmi, qaysi bolalarga yordam berish kerag-u, qaysinisiga shart emas, qaysi bolalar mashg'ulotga qiziqayaptilar, qaysilari yoq v.b. O'qituvchining xotirasi yaxshi bo'lmasa, u o'qituvchilik qilishi mumkin emas. Aks holda, bolalar o'rtasida ziddiyatlarni kelib chiqishi tabiiydir. O'qituvchi mashg'ulot jarayonida ko'p qirrali fikr yuritadi. Birinchidan, bolalarga berish kerak bo'lgan bilimlarni xotirlaydi, ikkinchidan beriladigan bilimlarni yengil va tez yetkazish yo'llari haqida o'ylaydi, uchinchidan bolalar berilayotgan bilimlarni o'zlashtirayaptilarmi yoki yoqmi? O'qituvchining bunday aqliy faoliyati tafakkur deb yuritiladi. Bu narsa o'qituvchining tafakkuri har jihatdan rivojlangan bo'lishini ko'rsatadi. Agarda bola o'quv materialini yaxshi o'zlashtirmasa, uning sabablarini izlashi, shu maqsadda, u bilan suhbatlashishi, uni kuzatishi, ota-onalari bilan muloqotda bo'lishi kerak bo'ladi. Bu esa o'qituvchining to'xtovsiz o'ylashi, ta'lim jarayonlarini takomillashtirib borishini talab etadi.

O'qituvchining psixik jarayonlaridan hisoblangan tasavvur, uning faoliyatida muhim rol oynaydi. Agarda uning bu xususiyati yaxshi rivojlangan bo'lsa, u mashg'ulotlarda narsalar va hodisalarning o'lchovi, shakli, rangi, tuzilishi, holati, harakati kabilarni tezda va jonli tasavvur etib, ularni bolalar ongiga osongina yetkaza oladi. Natijada, uning bolalarga beradigan ma'lumot va tushunchalari ishonarli chiqadi. Tasavvuri yaxshi rivojlangan o'qituvchilar o'zlarining gaplari bolalarga qanday ta'sir ko'rsatishi, qanday fikr tug'ilishini oldindan bila oladilar va shunga yarasha o'zlarini tayyorlaydilar.

Tasviriy san'atni o'qitishning psixologik asoslari. Shaxs, shaxsni individual xususiyatlari, bilish jarayonlari, tasavvur, tafakkur, nutq, xotira, hayajon va iroda kabi psixologik jarayonlarni bilmasdan turib tasviriy san'at darslarini talablar darajasida amalga oshirib bo'lmaydi. Bunda uning quyidagi jihatlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Shaxs psixologiyasi: a) shaxs, shaxsning dunyoqarashlari, e'tiqodi, ehtiyoji va g'oyalari. Shaxsni shakllantirishda o'qituvchining roli; b) faoliyat, shaxs faoliyatida bilim, malaka, ko'nikma va odatlar; v) diqqat.

Diqqatning turlari va xususiyatlari. Tasviriy faoliyatlarda diqqatning roli. Bilish jarayonlari: a) Sezish. his etish. Uning turi va asosiy qonuniyatlari. Ranglarni his etish qonuniyatlari. Bolalarda his etishni o'stirish;

b) Idrok etish. Fazoni idrok etish va tasviriy faoliyat. Idrok etish jarayonining umumiy qonuniyatlari va tasviriy faoliyat. Bolalarda idrok etish va kuzatuvchanlikni o'stirish.

v) xotira, xotira turi va jarayoni. Ko'z xotirasini o'ziga xos xususiyatlari. Bolalarda xotirani o'stirish;

g) Tafakkur, uning tur va shakllari. Kishilarda fikrlash faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari. Badiiy tafakkurni o'ziga xos xususiyatlari. Bolalarda fikrlashni o'stirish;

d) Nutq, uning turlari. Rassom tasviriy tilining o'ziga xos xususiyatlari;

e) Tasavvur, uning turlari. Badiiy ijodda tasavvur. Bolalarda tasavvurni o'stirish.

Hayajon va iroda jarayonlari: a) Hayajon va hissiyot. Hissiyot turlari. Hissiyot va tasviriy faoliyat. Bolalarda hissiyotni o'stirish va shakllantirish; b) Iroda. Shaxsni irodaviy xususiyatlari. Bolalarda irodani o'stirish va tarbiyalash.

Shaxsni asosiy individual-psixologik xususiyatlari: a) xarakter, uning tuzilishi va

xususiyatlari. Xarakterdagi individuallik va tipiklik; b) Qobiliyat, badiiy qobiliyat va iste'dod. Badiiy qobiliyatlarning psixologik tavsifi. Bolalarda badiiy qobiliyatlarni o'stirish va shakllantirish.

Tasviriy san'at darslari-ta'lim va tarbiyaning asosiy shakli. Dars maktabda ta'lim-tarbiyaning asosiy shakli bo'lganligi uchun o'qituvchi bu borada ko'p va jiddiy ish olib borishi kerak bo'ladi. O'qituvchi o'zining bu boradagi ishlarini quyidagi yo'nalishlarda olib borishi maqsadga muvofiqdir:

1. Tasviriy san'atni o'qitishga bo'lgan zamonaviy talablarni his etish.
2. Tasviriy san'at darslarini maxsus xonada o'tkazishni takomillashtirish.
3. O'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish.
4. Darslarni sinfdan tashqari ishlar bilan bog'lab olib borish.
5. Ko'rgazmali qurollardan foydalanishning yangi samarali shakllarini qo'llash.
6. Tasviriy san'atni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda o'tkazish.
7. Tasviriy san'at darslarida talim va tarbiya birligi.
8. Tasviriy san'at darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash.

Tasviriy san'atda o'quvchilarga nafaqat nazariy jihatidan balki, amaliy jihatidan ko'roq tabiat qo'ynida o'tkazishlari, muzeylarga sayohat uyushtirib turish va albatta ko'proq rasm chizib, yangicha kompozitsiya yaratish (1.4- chizma) bu o'quvchilarga katta ijodiy imkoniyat va ozuqa beradi. Iloji boricha har bir yangi mavzuni, ko'rgazmali qurollar, yangi mavzuni hayotiy misollar orqali tushuntishi ham, bu past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning yaxshiroq tushunish imkoniyati va fanga nisbatan qiziqishini yana ko'proq oshiradi.



1.4- chizma. Grattaj usuli

Har bir o'qituvchi yangi dars materialiga kirish, ya'ni o'quvchilarni yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlash-motivatsiya jarayoni bilan ham boshlanadi. Bu o'quvchilarning yangi dars materialiga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularning dars davomidagi faolligini, mustaqilligini, tashabbuskorligi va ijodkorligini ta'minlash imkonini ham beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

ZARGARLIK SAN'ATINING DUNYO XALQLARI HAYOTIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Bozorov Asror Botirovich,

Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Zargarlik san'ati o'zbek milliy, badiiy madaniyati tarixining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Uning ko'p asrlik an'analarini tiklash va takomillashtirish, mahalliy zargarlik buyumlari ishlab chiqarilishi va tizimdagi ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ichki va tashqi bozorlarda mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash

Kalit so'zlar: zargarlik san'ati, mis, oltin, kumush, taqinchoq, zeb-ziynat, estetik go'zallik, eklektik.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА В ЖИЗНИ НАРОДОВ МИРА

Бозоров Асрор Ботирович,

преподаватель кафедры «Изобразительное искусство и инженерная графика» Термезский государственный университет

Аннотация: Ювелирное искусство является неотъемлемой частью истории узбекской национальной художественной культуры. Восстановить и усовершенствовать свои многовековые традиции, создать благоприятные условия для производства местных ювелирных изделий и повысить эффективность работы производственных предприятий в системе, обеспечить конкурентоспособность продукции на внутреннем и внешнем рынках.

Ключевые слова: ювелирное искусство, медь, золото, серебро, украшения, драгоценности, эстетическая красота, эклектика.

THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF THE ART OF JEWELRY IN THE LIFE OF THE PEOPLE OF THE WORLD

Bozorov Asror Botirovich,

Termiz State University is a teacher of the «Fine Art and Engineering Graphics» department.

Abstract: Jewelry art has been an integral part of the history of Uzbek national artistic culture. To restore and improve its centuries-old traditions, to create favorable conditions for the production of local jewelry and to increase the efficiency of the production enterprises in the system, to ensure the competitiveness of products in domestic and foreign markets.

Key words: jewelry art, copper, gold, silver, jewelry, jewelry, aesthetic beauty, eclectic.

Amaliy san'at, amaliy bezak san'ati – bezak san'ati sohasi; ijtimoiy va shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash va kundalik turmush ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, o'yinchoqlar va boshqalar)ni badiiy ishlash bilan bog'liq ijodiy mehnat sohaslarini o'z ichiga oladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy

muhitini go‘zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o‘zining ko‘rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta’sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qimmati bo‘lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xom ashyoning go‘zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko‘pligi Amaliy san’atda estetik ta’sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Amaliy san’atda narsalarning nafisligiga ikki usul bilan erishiladi:

- 1) shakli oddiy, jo‘n buyumlarga bezak ishlab badiiy qimmati oshiriladi;
- 2) shakli chiroyli qilib ishlanadi.

Narsalarning tuzilishi badiiy buyumlarning mujassamotida muhim rol o‘ynaydi. Xom ashyoning go‘zalligi, qismlarning mutanosibligi, tuzilishining maromi buyumning ta’sirchan umumlashma qiyofasini ifodalovchi yagona vositalardir. Ta’sirchan mazmunli shakllar ko‘pincha taqlidan yaratilganda mazmuni ortadi. Buyumda hosil bo‘layotgan bezak uning obraz tuzilishiga ham sezilarli ta’sir etadi. Bezagi tufayli buyum Amaliy san’at asariga aylanadi. Ana shunday amaliy san’at asarlariga zargarlik buyumlarini kiritish mumkin.

Zargarlik — badiiy hunarmandlik soxasi; oltin, kumush, mis, qalay kabi rangli metallardan zeb-ziynat buyumlari (taqinchoqlar), bezak buyumlari yasash kasbi. Arxeologik topilmalar zargarlik qadimdan mavjudligini ko‘rsatadi. Qadimgi Misr, Yunoniston, Eron, Xitoy zargarlari zargarlik buyumlari tayyorlashda marjon, nefrit, kahrabo va boshqalardan keng foydalangan. Yevropada, ayniqsa, roman va gotika davrida (XII-XV asrlar) zargarlik san’ati yuksak pog‘onaga ko‘tarilgan, Zargarlikning yangi usul va uslublari vujudga kelgan. O‘zbekiston Respublikaning ko‘pgina muzeylarida saqlanayotgan topilmalar respublika hududida (YunonBaqtriya podsholigi, mil. av. III-II asr; Qadimgi Xorazm, asosan, mil. av. I ming yillik o‘rtalaridan mil. VIII asrgacha) zargarlik rivoj topganini ko‘rsatadi. Buxoro, Samarqand, Toshkent, Xiva, Qo‘qon, Shahrisabz va b. shaharlarda zargarlik rivojlangan. XIX asr oxiri XX asr boshida o‘ziga xos ishlanishi, shakli, bezaklari, xususiyatlari bilan birbiridan farq qilgan xilmaxil zargarlik buyumlari keng tarqalgan, ziynat buyumlari to‘plamlari vujudga kelgan. Asrlar osha avloddan avlodga o‘tib kelayotgan zargarlik san’ati XX asr boshlarida inqirozga yuz tutdi, xalq ustalarining soni qisqara boshladi. Ustalariga qimmatbaho xomashyolardan foydalanishga yo‘l qo‘yilmadi. Zargarlik fabrikalarida ijod qilgan usta zargarlar ish jarayonida asta-sekinlik bilan mavjud an‘analardan yiroqlasha bordilar. Natijada ular tomonidan ishlab chiqarilgan buyumlarning shakli-shamoyili o‘zgarib «eklektik» manzarani yuzaga keltirdi va ba’zi an‘analarni butkul yo‘qolishiga olib keldi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng zargarlik san’ati jonlandi. Qimmatbaho metall materiallardan foydalanishga imkon yaratildi.



Ma'lumki, zargarlik san'ati o'zbek milliy, badiiy madaniyati tarixining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Uning ko'p asrlik an'alarini tiklash va takomillashtirish, mahalliy zargarlik buyumlari ishlab chiqarilishi va tizimdagi ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ichki va tashqi bozorlarda mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, shuningdek, aholining yuqori sifatli mahalliy zargarlik buyumlariga bo'lgan talabini qondirish maqsadida Prezidentimiz tomonidan joriy yilning 18-maydagi "O'zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog'ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5721-sonli farmoni qabul qilindi. Mazkur farmon tufayli mamlakatda mahalliy zargarlik tarmog'ini tiklash va rivojlantirish, shuningdek ishlab chiqaruvchilarga qimmatbaho metallardan foydalanish huquqi berilib, mahalliy zargarlik mahsulotlari hajmini kengaytirilishiga zamin yaratdi.

Har bir amaliy san'at turi o'z ustasidan sabr, qunt, mahorat talab qiladi. Chunonchi, zargarlik ham. Hozirgi kunda zargarlarimiz tarixiy shakldagi zargarlik buyumlariga zamonaviy yondashgan holda zeb berib san'at asari yaratayotgani butun dunyo zargarlari e'tiboriga tushgan, desak, xato bo'lmaydi. Barcha ustalardan hozirgi kun talabi –tarixni saqlagan holda yangilik yaratishdir. Bu ishda , albatta, mahorat egalari, hunarmand xalqiga sabr va sabot tilaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi»
3. Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
4. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
5. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994 yil.
6. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
7. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil

**К ВОПРОСУ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОТКЛОНЕНИЯ В
ПОВЕДЕНИИ УЧАЩИХСЯ: СУЩНОСТЬ, ФАКТОРЫ И ПРИЧИНЫ
ВОЗНИКНОВЕНИЯ**

*Гулямов Джахангир Рахматуллаевич
Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан, к.п.н,
доцент.*

*Акрамова Гулбахор Ренатовна
Бухарский государственный университет dosenti*

*Азимжонов Рушана Рашидовна
Навоийский филиал частного университета "Profi"*

**O'QUVCHILAR XULQ-ATVORIDAGI PEDAGOGIK OG'ISH
MASALASI: MOHIYATI, OMILLARI VA SODIR BO'LISH SABABLARI**

*Gulyamov Djaxangi Raxmatullaevich
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Navoiy bo'limi, p.f.n., dotsent.*

*Akramova Gulbahor Renatovna
Buxoro davlat universiteti*

*Azimjonova Rushana Rashid qizi
"Profi" xususiy universiti Navoiy filiali.*

**TO THE QUESTION OF PEDAGOGICAL DEVIATION IN STUDENTS'
BEHAVIOR: ESSENCE, FACTORS AND CAUSES**

*Gulyamov Jahangir Rahmatullaevich
Navoi branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
candidate of pedagogical sciences, assistant professor.*

*Akramova Gulbahor Renatovna
Bukhara State University*

*Azimjonova Rushana Rashidovna
Navoi branch of the private university «Profi», Navoi*

АННОТАЦИЯ. Вводная информация / актуальность. Статья посвящена исследованию особенностей проявления девиаций в поведении учащихся средних общеобразовательных школ, раскрыта природа педагогического отклонения и выявлены факторы, влияющие на данный феномен, а также освещены социально-педагогические аспекты организации диагностической деятельности в школах с учащимися, имеющими педагогические отклонения в поведении.

Методы: анализ научной литературы по теме исследования, изучение школьной учебной документации, целенаправленное педагогическое наблюдение.

Результаты. Педагогические отклонения в поведении учащихся могут быть обусловлены не только дефектами мотивационно-волевого поля, правового и нравственного сознания, плохой наследственностью, негативным влиянием неблагополучной семьи и низким уровнем интеллектуального развития, но и особенностями характера учащихся, незавершенностью процесса их

формирования в качестве личности, неправильным семейным воспитанием и социальной пассивностью.

Выводы. На возникновение девиаций влияют биологические, психологические и социальные факторы. К педагогическим девиациям можно отнести физиологические и психологические особенности детей, а также неблагоприятное влияние ближайшего социального окружения.

Ключевые слова: девиация, учащиеся, поведение, педагогические отклонения, положительные и отрицательные отклонения, причины и факторы педагогических отклонений, особенности характера, социальная среда.

Kirishma'lumotlari/dolzarbligi. Maqola umumta'lim maktablari o'quvchilarining xulq-atvorlarida og'ishlarning namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan, pedagogik og'ishning tabiati ochib berilgan va ushbu hodisaga ta'sir qiluvchi omillar aniqlangan. Shuningdek, maqolada pedagogik og'ishlarning ijtimoiy-pedagogik jihatlari, xulq-atvorida pedagogik og'ishlar bo'lgan o'quvchilar bilan maktablarda diagnostika tadbirlarini tashkil etish masalalari yoritilgan.

Metodlar: tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, maktab o'quv hujjatlarini o'rganish, maqsadli pedagogik kuzatish.

Natijalar. O'quvchilarning xulq-atvorlaridagi pedagogik og'ishlar nafaqat motivatsion-irodaviy sohadagi nuqsonlar, huquqiy va axloqiy ong, zaif irsiyat, notinch oilaning salbiy ta'siri va intellektual rivojlanishning past darajasi tufayli, balki o'quvchilar xarakterining o'ziga xosliklari, ularning shaxs sifatida yetarlicha shakllanmaganligi hamda noto'g'ri oilaviy tarbiya va ijtimoiy passivlik ta'sirida ham yuzaga kelishi mumkin.

Xulosa. Og'ishlarning paydo bo'lishiga biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sir qiladi. Pedagogik og'ishlar bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlari, shuningdek, bevosita ijtimoiy muhitning noqulay ta'sirida sodir bo'ladi.

Kalit so'zlar: og'ish, o'quvchilar, xulq-atvor, pedagogik og'ishlar, ijobiy va salbiy og'ishlar, pedagogik og'ishlarning sabablari va omillari, xarakter xususiyatlari, ijtimoiy muhit.

Introductory information / relevance. The article is devoted to the study of the features of the manifestation of deviations in the behavior of students of secondary schools, the nature of the pedagogical deviation is revealed and the factors influencing this phenomenon are identified, as well as the socio-pedagogical aspects of the organization of diagnostic activities in schools with students with pedagogical deviations in behavior.

Methods: analysis of scientific literature on the research topic, study of school educational documentation, purposeful pedagogical observation.

Results. Pedagogical deviations in the behavior of students can be caused not only by defects in the motivational-volitional field, legal and moral consciousness, poor heredity, the negative influence of a dysfunctional family and a low level of intellectual development, but also with the peculiarities of the nature of students, the incompleteness of the process of their formation as a person, improper family upbringing and social passivity.

Conclusions. The occurrence of deviations is influenced by biological, psychological and social factors. Pedagogical deviations include the physiological and psychological characteristics of children, as well as the unfavorable influence of the immediate social environment.

Keywords: deviation, students, behavior, pedagogical deviations, positive and negative deviations, causes and factors of pedagogical deviations, character traits, social environment.

ВВЕДЕНИЕ: В Республике Узбекистан государственная политика в области образования признана одним из приоритетных направлений развития социального общества. Среди важных мероприятий, проводимых в этом направлении, определены задачи воспитания нравственно зрелого, самостоятельного мировоззрения, творческого мыслителя, богатого национального наследия, а также всесторонне развитой личности, верной общечеловеческим и национальным ценностям.

Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев придает особое значение качественной и эффективной реализации задач, поставленных перед образовательными учреждениями, подчеркивая необходимость внедрения в учебно-воспитательный процесс современных образовательных программ и методов, создания условий для всестороннего развития учащихся, а также повышения профессиональной компетентности педагогов и специалистов [Ш.М.Мирзиёев, 2017: 163].

Эффективность образовательного процесса в школе зависит от того, насколько глубоко педагоги знают учащихся, их индивидуальные особенности и учитывают эти сведения при планировании и проведении учебно-воспитательных мероприятий. Иначе, принятые решения на основе неправильно сформулированных мыслей и событий могут быть далеки от истины, а учебно-воспитательные мероприятия могут стать бесцельными и малоэффективными. Это, в свою очередь, негативно отражаясь в поведении большинства учащейся молодежи, способствует проявлению в их поведении различных девиаций, что значительно усложняет как школьную адаптацию в период обучения, так и социальную адаптацию после окончания ими школы. Поэтому исследование особенностей проявления девиаций в поведении учащихся, освещение инновационных и социально-педагогических аспектов организации целенаправленной воспитательной работы и более точное определение особенностей педагогического отклонения в поведении данного контингента имеет большое практическое значение в совершенствовании учебно-воспитательной работы образовательных учреждений.

МЕТОДЫ. Различным аспектам детских поведенческих отклонений посвящены научные исследования Я.И.Гилинского, С.И.Голод, А.А.Габян (отклонения в поведении аморальных подростков), В.Битенского, А.В.Гоголевой, А.Е.Личко, Б.Г.Херсонского (причины возникновения и развития алкоголизма у молодежи), Н.В.Кудрявцева, В.М.Когана, А.Яковлева (отклонения в поведении с точки зрения криминологии и правового воздействия).

В том числе, узбекскими учеными Г.М.Аликуловой, Н.Г.Камиловой, А.А.Тожалиевой, Б.М.Умаровым, Ф.П.Раджабовой, Р.М.Махмудовым, Р.Х.Розиевой, Н.Х.Хакимовым и Н.И.Тайлаковым и др. исследованы антисоциальное поведение и интересы в поведении подростков и социально-психологические факторы, влияющие на возникновение такого поведения, особенности возникновения негативного поведения у детей и психологические аспекты индивидуального взаимодействия с детьми данной категории.

В целом, девиация считается одним из аспектов явления изменчивости, свойственного как человеку, так и окружающему миру. В словаре терминов социальной педагогики феномен девиантности определяется как то, что

обучение затруднено, а принятые нормы и правила не соблюдаются учащимся. Феномен девиации возникает в результате игнорирования в течение длительного времени тех или иных особенностей ребенка (подростка) [Ижтимоий, 2017: 15]. Понятие «девиация» означает поведение и действие, которое оценивается как «отклоняющееся от групповых, социальных норм».

Существует ряд определений понятия «девиантное поведение», близких друг-другу по содержанию и сущности. Так, в научно-исследовательских работах и на практике в качестве синонимов понятия «отклоняющееся поведение» используются такие понятия, как девиантное, делинквентное, асоциальное, антисоциальное, дезадаптивное, аддиктивное, неадекватное, деструктивное, акцентуированное, психопатическое. Подростков, относящихся к этой категории называют малолетними правонарушителями, педагогически отклоняющимися детьми, социально девиантными детьми, «трудными» детьми и детьми с трудным воспитанием [М.Э.Паатова и др., 2012].

Понятие «девиантное поведение» (лат. *deviation* — отклонение), как и понятия «социальная девиация» и «отклоняющееся поведение», означает отклонение человека от относительно распространенных и общепринятых социальных норм. Девиантное поведение как социальное явление изучается в областях социологической и педагогической науки, а индивидуальные отклонения - в области психологии.

Р.К.Мертон создал социальную классификацию поведенческих реакций человека в рамках теории структурного функционализма, в котором представлены пять способов приспособления личности к условиям общества. Он подчеркивал, что все эти способы связаны с тем, поддерживает ли индивид цели и задачи общества или нет [Р.К.Merton, 1938] [Р.К.Мерсон, 1966].

Альберт Бандура делит девиантное поведение на группы несоциализированных (одинокое агрессивные подростки), социализированных (несовершеннолетние правонарушители, объединяющиеся в группу) и ситуативных правонарушителей (подростки, совершающие преступления в силу ситуации) [А.Бандура, 2000].

И.А.Громов считает, что против человека, который проявляет негативные (отрицательные) отклонения в поведении, принимаются определенные формальные и неформальные меры. Эти меры могут быть в виде отделения от общества, то есть изоляции, лечения, исправления девиации или наказания правонарушителя [И.А.Громов и др., 2003].

Вместе с тем, феноменологический подход в психологии, использующий принцип понимания, а не объяснения, позволяет объективно подойти к оценке девиации поведения. Так, по мнению Я.И.Гилинского [Я.И.Гилинский, 1997: 163-184] и Л.В.Николаевой [Л.В.Николаева, 2016], девиантное поведение также может быть и положительным, т.е. позитивным. Позитивное отклонение относится к поведению, которое отклоняется от общепринятых норм, хотя может приносить пользу обществу. Это новые идеи, инновации, креативность и креативные подходы, положительно влияющие на развитие современного общества и социальной среды. Существуют определенные факторы, воздействующие на личность, влияние которых на деятельность и поведение человека можно оценить двояко: первое – направлено на полную реализацию творческого потенциала личности, а второе – проявляется в том, что внешняя окружающая среда препятствует, замедляет или мешает формированию положительного потенциала, находит обратное. Позитивное девиантное поведение, приобретая значение в развитии личности и реализации ее возможностей, может стать

одним из важных факторов развития общества. Например, несмотря на то, что Альберт Эйнштейн был великим физиком и теоретиком, ему на протяжении всей жизни было очень трудно адаптироваться к социальной среде.

Ряд ученых, исследовавшие сферы нравственной мотивации несовершеннолетних (Г.А.Аванесов, В.Н.Кудрявцев, Г.М.Миньковский, А.Р.Ратинов) считают, что не все правонарушители имеют неправильные представления о нравственно-правовых нормах в обществе [М.Э.Паатова и др., 2012].

С.А.Беличева предлагает разделить поведенческие девиации на три типа, где 1- и 2- типы отражают негативное отклонение (совершенные умышленно – кража, незаконное присвоение и т.п.; агрессивная направленность – оскорбление, запугивание и др.), а 3-тип - социальную пассивность (невыполнение гражданских обязанностей, уход от активной общественной деятельности и др.) [С.А.Беличева, 1993: 25].

В классификации отклонений от нормы, данной М.А.Галагузовой, к педагогическим отклонениям относятся отклонения от общего среднего образования, отклонения от профессионального образования и отставание в освоении [Социальная., 1996].

В своих научных исследованиях Н.М.Эгамбердиева дает четкое определение нормам получения или неполучения образования. Неполучение образования детьми по разным причинам она рассматривает как «педагогическая девиация». Другими словами, исследователь педагогическую девиацию связывает с намерением ребенка - он не получил образование или не смог получить. Детей, не получивших общего среднего образования после окончания начальной школы Н.М.Эгамбердиева включает в отдельную категорию, и в качестве основных причин таких ситуаций называет следующие факторы: уход из школы (ослабляет желание учиться), беспокойная обстановка в семье (заставляет ребенка чаще быть на улице для заработка), экологические и социальные катаклизмы, приводящие к разлуке детей от родителей (увеличению числа детей, оставшихся без присмотра и т.д.) [Н.М.Эгамбердиева, 2009: 165-166].

Ж.У.Шоназаров определяет другие причины отклоняющегося поведения учащегося, которые кроме отсутствия взаимодействия между семьей и школой, также обусловлены недостаточным вниманием к трудовому воспитанию и к активизации у него процессов мышления, неорганизованностью воспитательного процесса с учетом возрастных и индивидуальных особенностей ребенка, незаинтересованностью ребенка в процессе обучения и др. [Ж.У.Шоназаров, 2020: 44-45]

Исследуя вопрос исправления и устранения недостатков в поведении детей и подростков Г.Б.Шоумаров подчеркивает, что при отсутствии сотрудничества семьи и школы, родителей и педагогов корректировать их воспитание, особенно изменения в поведении, очень трудно [Г.Б.Шоумаров ва бошқ., 2015: 38].

РЕЗУЛЬТАТЫ. Одной из основных задач педагогики – оказание помощи подрастающему поколению в успешной социализации. Однако, социализация, а именно школьная адаптация обучаемых с педагогической девиацией и очень часто оставляет желать лучшего. При определении понятия «трудные подростки» в психолого-педагогических исследованиях выделяют три основных признака (наличие отклонений от нормы в поведении несовершеннолетних; трудности в исправлении и коррекции отклонений в поведении несовершеннолетних; несовершеннолетние, особенно дети, нуждающиеся в индивидуальном подходе), однако не говорится как о негативных, так и позитивных отклонениях

в поведении детей.

Так как понятие «педагогические девиации» является редко используемым понятием в педагогике и социальной педагогике, мы прежде всего стремились выяснить соотношение понятия «педагогическая девиация» с понятиями «девиантное поведение», «поведенческая девиация» и «негативное поведение».

Главная причина, из-за которой учащийся становится «отклоняющимся», до сих пор не выявлена. Среди причин, вызывающих у учащихся педагогические отклонения, можно назвать дефекты биологического роста ребенка, дефекты органов чувств, отсутствие волевых качеств, дефекты высшей нервной деятельности и темперамента, отрицательно влияющие на обучение. Кроме того, воздействие внешкольной среды, в том числе отсутствие педагогических и психологических знаний членов семьи, семейные конфликты, разводы, потворство родителей алкоголизму и половой жизни, негативное влияние несовершеннолетних сверстников, недостатки социальной среды приводят к увеличению числа подростков с трудным воспитанием, также имеют немаловажное влияние на поведение подростка.

Отклонения в поведении учащихся могут быть обусловлены не только дефектами мотивационно-волевого поля, правового и нравственного сознания, плохой наследственностью, негативным влиянием неблагополучной семьи и низким уровнем интеллектуального развития, а также особенностями характера, незавершенностью процесса формирования в качестве личности, неправильным воспитанием и обучением, социальной пассивностью и неумением адекватно оценивать реальную ситуацию.

В средних общеобразовательных учреждениях под педагогическим отклонением или отклоняющимся поведением подразумевают учащихся, проявляющих умышленные правонарушения с агрессивным асоциальным поведением, страдающих различными невротическими симптомами. С этой группой учащихся систематически осуществляются воспитательные мероприятия как в групповой, так и в индивидуальных формах, исходя из особенностей девиаций.

В поведении учащихся также могут проявляться позитивные отклонения, как результат особенностей характера, незавершенности процесса формирования как личности, неправильного воспитания в семье, социальной пассивности и недостаточного опыта адекватной оценки действительности. Однако, в силу отсутствия общественной опасности, учащиеся с позитивной девиацией часто остаются без должного внимания специалистов. Мы считаем, что учет данного фактора способствует успешности как школьной адаптации, так и социальной, в целом повышая при этом личностную эффективность учащихся [J.R Gulamov, 2021].

С социально-педагогической точки зрения, чтобы управлять процессами обучения и воспитания детей с педагогически отклоняющимся поведением необходим инновационный, научно-обоснованный подход к природе, характеру, результатам и содержанию данного феномена.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Педагогическая девиация у учащихся – это отклоняющееся поведение, поведенческая девиация и негативное поведение, связанное с обучением. В то же время педагогическая девиация у учащихся неразрывно связана с их необразованностью.

Педагогические отклонения в поведении школьников возникают под влиянием одного или нескольких факторов.

Основными признаками педагогических отклонений в поведении учащихся могут быть:

1. Нарушение обучающимся общепризнанных или официально определенных социальных норм среднего образовательного учреждения - принятых в учреждении внутренних распорядков и норм этикета, совершение поступков, не соответствующих этим нормам.

2. Негативная оценка поведения учащегося другими субъектами социальной среды в образовательном учреждении, то есть социальные санкции относительно педагогической девиации.

В целом, на возникновение девиаций влияют биологические, психологические и социальные факторы. К причинам возникновения девиаций в поведении детей можно отнести слабость нервной системы, дезадаптационные явления и нарушение социальных, культурных и правовых норм, а также индивидуальные, возрастные и половые особенности учащихся (прим.: термин «девиантное поведение» можно применять только к детям старше 5 лет). Если рассматривать эти факторы с точки зрения педагогической девиации в поведении учащихся, то их можно группировать следующим образом:

□ физиологические особенности детей, в том числе состояние нервной системы и типологические особенности;

□ психологические особенности детей, в том числе врожденные личностно-психологические качества, вызывающие педагогическую девиацию в поведении учащихся;

□ влияние социальных факторов, в том числе неблагополучные семьи, нездоровый образ жизни в семье, моральная неустойчивость в ближайшем социальном окружении.

Список использованной литературы:

[1]. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажгимизни мард ва олижаноб халкимиз билан бирга кураимиз. –Тошкент: “Ўзбекистан”, 2017. – Б.163.

[2]. Бандура А. Теория социального научения. Издательство ЕВРАЗИЯ, Санкт-Петербург, 2000 / Перевод с английского под редакцией Чубарь Н.Н. // <http://nkozlov.ru/book/220-bandura-albert-teorija-socialnogo-nauchenija.html>

[3]. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. -М.: Социальное здоровье России, 1993. –С. 25.

[4]. Гилинский Я. И. Социология девиантного поведения и социального контроля // Мир России. Социология. Этнология. – 1997. – Т. 6. – №. 1. – С. 163-184.

[5]. Громов И. А., Мацкевич И. А., Семёнов В. А. Западная социология: Учебное пособие для вузов. — СПб.: ООО «Издательство ДНК», 2003. — 560 с. — (Классическое образование). — ISBN 5-901562-41-0. — С. 532.

[6]. Ижтимоий педагогикадан атамалар луғати / Тузувчилар: З.Кррабоева ва Н.Абдусаматова. – Наманган: НамДУ, 2017. –Б.15. (-72 б.)

[7]. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности: Современные буржуазные теории / Пер. с франц. Е. А. Самарской; ред. пер. М. Н. Грецкий. – М.: Прогресс, 1966. –С. 299—313.

[8]. Николаева Л.В. Положительные девиации личности как фактор развития общества / Л. В. Николаева, М. М. Парусова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. -2016. № 9 (113). - С. 1039-1041. - URL:

<https://moluch.ru/archive/113/29319/>

[9]. Паатова М.Э., Бегидова С.Н., Хакунов Н.Х. Теоретико-методологический анализ социально-педагогических феноменов «девиантное поведение» и «делинквентное поведение» подростков // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2012. – №. 1. – С. 96-104. // <https://cyberleninka.ru>

[10]. Социальная дезадаптация: нарушения поведения у детей и подростков / Под ред. М.А. Галагузовой. – М.: Просвещение, 1996.

[11]. Шоназаров Ж.У. Ўсмирлик даврига хос тарбияси “қийин” болалар ва улар билан индивидуал муносабатда бўлиш психологияси // Замонавий таълим / Современное образование 2020, 2 (87). 44-45-бетлар.

[12]. Шоумаров Ғ.Б., Умаров Б.М. Ёшларда ҳуққ оғиши ва тарбия бузилишининг олдини олиш бўйича психологик маслаҳатлар. – Тошкент: “Фан”, 2015 йил. 38-бет

[13]. Эгамбердиева Н.М. Ижтимоий педагогика. – Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б.165-166 (-234 б).

[14]. Gulamov J.R., Nurboyev Q.M., Tukboeva D.Z. Personal effectiveness as a factor in school student personality development: analytical review / Turkish Online journal Qualitative Inquiru (TOJQI) Volume 12, Issue 07, Julu 2021. – P. 10289-10296 / <https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/5583>

[15]. Merton R. K. Social Structure and Anomie, American Sociological Review (англ.) рус., 3, October, 1938, p.672—682.

МАҲМУДХЎЖА БЕҲБУДИЙНИНГ ҲУҚУҚ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАРИ

*Джабборова Юлдуз Джуманиязовна,
Тошкент педиатрия тиббиёт институти Ижтимоий фанлар, педагогика
ва психология кафедраси*

Аннотация. Мазкур мақолада буюк аллома, Туркистон жадидларининг раҳнамоси, серқирра истеъдод соҳиби ва жамоат арбоби Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотлари ва таълим-тарбияга оид қарашлари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: жадидчилик, ҳуқуқ, миллий озодлик ҳаракати, сайловлар, лойиҳа, давлат судлари, ҳуқуқий давлат, мустақиллик, янги мактаб, миллат маънавияти, таълим - тарбия.

THE REFORMS OF MAHMUDKHOJA BEHBUDI IN THE FIELD OF LAW

*Djabborova Yulduz Jumaniyazovna,
Tashkent Pediatric Medical Institute, Department of Social Sciences, Pedagogy
and Psychology*

Abstract. This article examines the reforms in the field of law and views on education of Mahmudhoja Behbudi, a great scholar, the leader of modern Turkestan, a great talent and a public figure.

Key words: struggle, law, national liberation movement, elections, project, state courts, rule of law, independence, new school, national spirituality, education.

РЕФОРМЫ МАХМУДХОДЖИ БЕЙБУДИ В ОБЛАСТИ ПРАВА

*Джабборова Юлдуз Джуманиязовна,
Ташкентский педиатрический медицинский институт, кафедра
социальных наук, педагогики и психологии*

Абстрактный. В данной статье рассматриваются реформы в области права и взгляды на образование Махмудходжи Бехбуди, крупного ученого, лидера современного Туркестана, большого таланта и общественного деятеля. Ключевые слова: борьба, право, национально-освободительное движение, выборы, проект, государственные суды, верховенство закона, независимость, новая школа, национальная духовность, образование.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг бош мақсади инсон манфаати ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, унинг қадри ва қаддини кўтаришдир. XX аср бошида Туркистон жадидчилик ҳаракатининг бош мақсади ҳам миллий озодлик ва халқ эрки учун курашишдан иборат эди. “Жадидлар томонидан ташкил этилган янги усулдаги мактаблар, театр, кутубхона ва музейлар, газета ва журналлар, Туркистон фарзандларини чет элларга ўқишга юбориш мақсадида тузилган хайрия жамиятлари халқимизни неча асрлик ғафлат уйқусидан уйғотди, миллий озодлик ҳаракати учун бекиёс куч берди. Афсуски, юртимизда большевиклар диктатураси ўрнатилгани, чор мустамлакачилик сиёсати янгича шаклда давом эттирилгани маърифатпарвар боболаримизга ўз мақсад-муддаоларини тўлиқ амалга ошириш имконини бермади. Лекин уларнинг

эзгу орзу-ниятлари халқимизнинг қон-қонида, тарихий хотирасида сақланиб қолди ва хануз яшамокда, десак, аини ҳақиқатни айтган бўламиз. Шу маънода, бугунги кунда бутун халқимизнинг қалбидан чуқур жой олган, умуммиллий ҳаракатга айланиб бораётган “Янги Ўзбекистон” ғояси замирида ана шундай улуғ аждодларимиз, умуман олганда, миллий тарихимизда Биринчи ва Иккинчи уйғониш даврларига асос солган аллома боболаримизнинг орзу-интилишлари ва армонлари ҳам мужассам, десак, адашмаган бўламиз” [1], -деб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюсида тўғри таъкидлагандилар.

Улуғ маърифатпарвар Маҳмудхўжа Беҳбудий Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаракатининг энг йирик намояндаси, ўлка жадиidlарининг тан олинган раҳнамоси, янги мактаб ғоясининг назарийчиси ва амалиётчиси, ўзбек драматургиясини бошлаб берган биринчи драматург, театршунос, ношир, журналист - буюк салоҳият ва заковат эгаси эди. У тарихимизнинг ғоят оғир ва зиддиятли бир даврида яшади, инқироз ва турғунлик, ўзаро жанжал, маҳаллий уруғчилик низолари миллатни ҳолдан тойдирган пайт эди.

Беҳбудий 1875 йилда Самарқандда, зиёли оиласида дунёга келган. Отаси Беҳбудхўжа Солиххўжа ўғли туркистонлик, Аҳмад Яссавийнинг авлодларидан, она томонидан бобоси Ниёзхўжа урганчлик бўлиб, амир Шоҳмурод замонида (1785–1800) Самарқандга келиб қолган. Отасининг вафотидан сўнг ёш Маҳмудхўжа тоғаси, қози Муҳаммад Сиддиқ тарбияси ва қарамоғида ўсиб вояга етади, 18 ёшидан қозихонада мирзолик қила бошлайди. Ўз устида кунт билан ишлаб, шариатнинг юксак мақомлари – қози, муфти даражасигача кўтарилади. Ҳаж сафарида бўлган вақтида (1899-1900й.) Арабистон, Миср, Туркияни кезиб чиқади. Исмоилбек Гаспиралининг “Таржимон” ва бошқа тараққийпарварлик ғояларини тарғиб қилувчи газета ва журналлар билан танишади. Улар таъсирида Туркистонда жадиdчилик ҳаракатининг вужудга келишига сабабчи бўлади.

Академик Б. Назаровнинг фикрича, “Жадиdчилик давлат, тузум, бошқарувни ислоҳ этиш, ва миллатни ривожлантириш орқали, умуман жамиятни янги тараққиёт босқичига олиб чиқишни мақсад қилиб қўйган ғоялар ва аниқ амалий тадбирларни ўзида мужассаамлантирган тизим экани барчага аён. Шундай экан,бу тизим жаҳон цивилизациясида ниҳоятда катта рол ўйнаган Туркистондек улкан тарихий бир ўлкада кўп асрлар давом этиб келган ҳаётнинг шарқона тарзини сақлаган ҳолда, уни Ғарб ва Оврупа тараққиёти натижалари билан бойитишни кўзлаганини ҳамда XX аср тонгида янгича яшамокни вужудга келтириш усуллариини излаганини, истибдод шароитида ўз тақдирини ўзи белгилаш йўлида курашга киришганини кўрсатувчи сертармоқ ва мураккаб жараёнларни ўзида ифода этди” [2].

Маҳмудхўжа Беҳбудий 1903 йилда Самарқанд яқинидаги Ҳалвойи қишлоғида Ажзий, Ражаб амин қишлоғида Абдулқодир Шакурий билан ҳамкорликда янги мактаб очади. Шу йили Қозон ва Уфага бориб, у ердаги янги усул мактаблари билан танишади, татар зиёлилари билан маърифий-адабий алоқани йўлга қўяди. Кейинчалик Шакурийнинг Ражаб аминдаги мактабини Самарқанддаги ўз ҳовлисига кўчириб келади. ”Сўнгра бу мактаблар учун «Рисолаи асбоби савод»(1904), «Рисолаи жуғрофияи умроний» (1905), «Китобат ул -атфол» (1908), “Амалиёти ислом” (1908),»Тарихи ислом» (1909), «Эҳтиёжий миллат» сингари китобларни яратди” [3].

Атоқли маърифатпарвар олим Маҳмудхўжа Беҳбудий Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаракатчилигининг энг йирик намояндаси, ўлка жадиidlарининг тан

олинган раҳнамоси, янги мактаб ғоясининг назариётчиси ва амалиётчиси, ўзбек драматургиясининг тамал тошини қўйган биринчи драматург, ношир ва журналист эди. У тарихимизнинг ғоят оғир ва мураккаб бир даврида яшаб, ижод қилди. Олим “Туркистон жадидчилик ҳаракатининг қарвонбошисидир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида 20-йилларда маҳаллий матбуотда Садриддин Айний, Ҳожи Муин ибн Шукрулло, Лазиз Азиззода каби замондошлари томонидан бир қатор мақола, хотиралар эълон қилинган”[4].

Дарҳақиқат, Туркистон жадидчилик ҳаракатининг раҳнамоси Маҳмудхўжа Бехбудий миллий журналистика, миллий адабиёт, миллий таълим билан бир қаторда миллий давлатчилик тараққиётига ҳам улкан ҳисса қўшди. Унинг раҳбарлигида жадидлар миллий давлатчилик қуриш учун ҳаракат қилдилар. Яъни, ягона Туркистон бирлиги учун курашдилар ва миллий мустақиллик ғоясига асос солдилар. Озодлик, миллий ғурур каби унутилган қадриятларни тиклашга уриндилар. Шу ўринда Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Қонуни Оврупо” (“Европа қонунлари”) мақоласини тилга олиш мумкин. Унда Бехбудий ўз халқининг тараққиётини нафақат маърифат билан балки сиёсий ўзгаришлар, мустақилликка эришиш билан боғлаган.

Атоқли тарихчи олима, профессор Д. Алимованинг фикрига кўра: “Бехбудий ўзининг “Қонуни Оврупо”, “Ҳақ олинур, берилмас!”, “Қози ва бийлар ҳақида лойиҳа” мақолаларида Туркистонда вужудга келган ҳуқуқ соҳасидаги оғир вазият ҳақида ёзади. Шунингдек, ҳуқуқий масалаларни ҳал қилишни элликбоши ва қозиларнинг ихтиёрига бутунлай топшириб қўйилганлиги оқибатида, улар нафақат диний, балки маиший масалаларни ҳам порахўрлик асосида ҳал қилаётганлари учун рус ҳукуматини танқид қилади.

Бехбудийнинг ислом шариатида Россия сиёсати ва рус маданиятига мувофиқ келмайдиган, лекин мусулмонлар талабларига жавоб берадиган қонун – қондалар бор эканлигига имони комил. Ислом қонунчилигига оид чуқур билимларга эга бўлиш, унга қонунбузарликларни, қозилар томонидан шахсий манфаатлари йўлида шариат нормаларини сохталаштириб талқин этишларини аён кўриб туришига имкон берган “[5].

Бехбудий ўз мақоласида кераксиз ва зарарли урф - одатлар ҳақида ёзади, айниқса дабдабали тўй ва дафн маросимларини назарда тутиб уларга кетадиган сарф - харажатларни бутунлай ортиқча ҳисоблайди. Исрофгарчилик яхшиликка олиб келмайди, ўша маблағни фарзандларининг илм олишлари учун сарфлаганингиз маъқул, дейди. Истиклолчи жадидлар эътибор берган асосий масалалардан яна бири, миллий руҳни тарбиялаш ва мустаҳкамлашдан иборат бўлди. Жадидчилик ҳаракатининг йўлбошчилари мустақилликка эришишнинг асосий йўлларида бири, ҳукумат ва бошқа давлат корхоналари, идора ва муассасалари раҳбар кадрларини маҳаллий кадрлар билан алмаштиришдан иборат деб билди. Бехбудий миллий озодлик ҳаракатидаги тарқоқлик қайтадан мустамлакага олиб келишини жуда яхши тушунган. Унинг назарида мустақиллик йўлидаги муҳим шартлардан бири кекса авлод билан ёшларнинг бирлашувидир. У шариат қонунлари билан бир қаторда Европа мамлакатларининг қонунларини ҳам яхши билган. Зеро, “Қози ва бийлар ҳақида лойиҳа” мақоласида қозилик судлари тизимини бекор қилиш, уларнинг ўрнига Туркистондаги 5 та вилоятнинг ҳар бирида апелляция комиссияси ташкил этилган давлат судларини тузиш зарур эканлигини таъкидлайди”[5].

Бехбудий миллий давлатчиликка, шариат қонунларига, яъни фикҳ илмига, миллий журналистика ва адабий танқидга, ёшларнинг таълим олишига катта

этибор берган. Жамият ва даврнинг хусусиятларни англашга интилки. Бу мавзуда туркум мақолалар ёзди. У доимо миллат ўзини англагандагина ижтимоий-сиёсий масалаларни бошқалар билан тенг муҳокама эта олади, деган фикрда бўлди. Шунинг учун ҳам тарихга ва илмга алоҳида этибор берди. У ўз асарларида ёш авлод маълумотли, маданиятли бўлиши, улар шеър ва мақолалар ёзиш, ёд олиш кўникмаларига эга бўлишлари зарур деб ҳисоблади ва “Падаркуш” каби сахна асарлари орқали миллат болаларини етук истеъдодли қилиш учун жон куйдирди. Маҳмудхўжа Бехбудий ўзбек миллатининг чинакам фидойиларидан бири эди. Жадидлар Туркистон халқларининг шаъну шавкатини ҳимоя қилдилар, Мустақиллик учун курашдилар. Ўзининг миллат ва Ватан, жамият ва ахлоқ, она тили, янги усул мактаблари, комиллик тарбияси, таълим ва шарқона одоб, маданий мерос ҳақидаги фикрларини кўпроқ мақола ва чиқишларида ифода этди. Бу мавзуларда 300дан ортиқ мақолалар ёзди.

Маҳмудхўжа Бехбудий учун биринчи навбатда мактаб – таълим ва тарбия ўчоғи бўлган. Шунинг учун у Туркияда ҳам, араб шаҳарларида ҳам мактаб ва дорилфунунлар аҳволи билан кўпроқ қизиқди. Янги мактаблар учун улардан кўп нарсалар ўрганди. У шундай дейди: “Илм-маърифатсиз ҳеч бир миллат... ҳаёт майдонида тура олмас. Ҳоҳ у миллат ҳоким ва ҳоҳ ул миллат маҳкум бўлсин, илм-маърифатдан маҳрумлиги у учун бошқа санъат ва ҳунар тожи бўлган миллатларнинг оёғи остида эзилурга мажбурдирлар. Бой бўлган миллат албатта дунёда яшай оладур. Ҳунарли ва бой бўлмоқ учун нима лозимдур? Албатта, илм ва маърифат лозимдур”[6].

Мутафаккирнинг энг машҳур “Падаркуш” драмаси 1911 йилда ёзилган бўлиб, у ўзбек драмачилигининг биринчи намунасидир. Роса қаршиликларга учраб орадан икки йил ўтгач, яъни 1913 йилда китоб ҳолида нашр қилинади. Мутахассислар уни ҳам жанр, ҳам мазмунига кўра янги ўзбек адабиётини бошлаб берган биринчи асар сифатида баҳолайдилар.

“Падаркуш” дастлаб Самарқандда 1914 йилнинг 15 йилнинг январида сахнага қўйилди. Халқ бу асарни жуда катта қизиқиш билан кутиб олди. Маҳаллий газеталар спектаклни кўришни истаган одамлар ниҳоятда кўплиги, “белат” йўқлиги, томошабинлар тик оёқда бўлса ҳам “театру” кўриш орзусида эканликлари ҳақида ёзарди.

Тошкентда 1914 йилнинг 27 февралда буюк маърифатпарвар олим Абдулла Авланийнинг “Турон” труппаси томонидан сахнага қўйилди. Ва тез орада Туркистоннинг барча шаҳарларида намоёниш этилди. Драмада жаҳолат, илмсизлик, тарбиясизликка қарши маърифат улуғланади. Муаллиф ўқимаган боланинг ҳолини, аянчли оқибатларини ёритишни мақсад қилиб олади. Бехбудий ёшлар таълим олиши ва камолга етишида ижтимоий ва оилавий муҳит алоҳида ўрин тутишини «Падаркуш» драмаси негизига жойлаштиради. Унда қаҳрамонлардан бирининг тилидан ўз ғоясини “Бизларни хонавайрон, беватан ва банди қилган тарбиясизлик ва жаҳолатдир, беватанлик, дарбадарлик, асорат, фақирлик ҳаммаси илмсизлик ва бетарбияликнинг меваси ва натижасидир” деган маънони англатади.

“Падаркуш” сўзи луғавий жиҳатдан “ота қотили” деган маънони билдиради. Драмада Бой, унинг ўғли Тошмурод янги фикрли Домла, русча таҳсил олган Зиёли, бойнинг мирзаси Хайрулло, бойнинг қотили бўлган Тангрикул ва бошқа образлар қатнашади. Драматург илгари сурган маърифатпарварлик ғояси шу образларнинг ўзаро суҳбатлари, баҳс - мунозаралари жараёнида намоён бўлади. Муаллиф иштирокчиларни таърифлар экан Зиёлига миллатчи мусулмон деган сифат беради. Бу ўринда миллатчи сўзини «миллатпарвар» тарзида тушуниш лозим. Чунки Зиёли табиатида мусулмончилик ҳам, миллатпарварлик ҳам жамланган.

Бехбудий маънавият фидойиси сифатида миллатнинг тараққийси учун бир неча тил билишни ўзи ва ватандошлари учун комиллик белгиси деб биларди. Профессор Б. Қосимовнинг фикрича, “Ойна” журналининг биринчи сонидаёқ “Икки эмас, тўрт тил лозим” деган мақола билан чиқиб, ўзбек, тожик, араб, рус ва ҳатто бирор узоқ хориж, (мас., француз) тилини билиш шарт, деб ҳисоблади”[7]. Бехбудий ёшларни илм олишга, кўп китоб ўқишга, хорижий тилларни ўрганишга ва илмий фикрлашга ундар экан, бу хусусиятлар миллий озодлик ва мустақил давлат тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этишини қайта-қайта таъкидлайди.

Муҳтарам Президентимиз Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига йўллаган табригида Маҳмудхўжа Бехбудий номидаги стипендияни таъсис этишни таклиф қилди: «Биз бўлғуси журналистларимиз чуқур билим ва касб маҳоратини, она тилимиз билан бирга чет тилларни, фаол фуқаролик позициясини, ахборот-коммуникация технологиялари, нотиклик малакасини пухта эгаллашларига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур. Ана шундай етук кадрларни тайёрлашда энг аввало ўзимизнинг бой маънавий меросимизга таянсақ, албатта натижа бўлади. Бу борада жадидлар, хусусан, улуғ аллома ва публицист Маҳмудхўжа Бехбудийнинг миллий журналистика мактаби айниқса муҳим аҳамиятга эга. Сиз азизларнинг бугунги касб байрамингиз баҳона бир эзгу таклифни илгари сурмоқчиман. Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети талабалари учун Маҳмудхўжа Бехбудий номидаги стипендияни таъсис этсак, ўйлайманки, бу ҳам ёшларимизни миллий ғоя руҳида тарбиялашга хизмат қилади»[8].

Улуғ аллома Маҳмудхўжа Бехбудий ҳар қандай ҳуқуқий давлатнинг негизида адолат ва демократия, миллий ғурур ва бағрикенглик бўлиши зарурлигини қонуний асослаган. Ҳар бир жамият ўз аъзоларининг етуклиги, баркамоллиги, салоҳияти билан фахрланади. Чунки, комил инсонлар кўп бўлган жамият ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан гуллаб яшнайди. Буюк маърифатпарвар, улуғ аллома ва жамоат арбоби, ўзбек драматургиясининг асосчиси Маҳмудхўжа Бехбудий асарлари мустақиллик шароитида маънавий-маърифий тарбиянинг асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Биз, мустақил юрт фарзандлари, бундан бир аср аввал, ўз ҳаётларини хатарга қўйиб озодлик учун курашган маърифатпарвар боболаримиз билан фахрланамиз.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири С.Дониёровнинг саволларига жавоблари. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. “Янги Ўзбекистон” газ. 2021йил, 17 август.

2. Назаров Б. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Т.: 1999. -Б.4.

3. Шарипов Р. Жадид адабиётида янгиланиш, ислоҳот ва мустақиллик учун кураш. Т., 2005. 89-б.

4. Қосимов Б. Карвонбоши. Маҳмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар. Т., 1999. –Б.6.

5. Алимова Д. Жадидчилик ҳаракатининг ижтимоий-сиёсий моҳияти ва жадидлар тафаккури. Жадидчилик: Ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Т.: “Университет”, 1999. Б. -49.

6. М.Бехбудий Танланган асарлар. “Маънавият”, Т. 1997. 73-б.

7. Қосимов Б. Маслакдошлар. Т., 1994. 17-б.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига йўллаган табриги. uza. uz 27. 06. 2020й.

TARBIYALANUVCHILARNI GIMNASTIKA SPORT FAOLIYATIGA HISSIY-IRODAVIY TAYYORLASH SHART-SHAROITLARI

Djurayeva Maxasti Zoirovna,

Jismoniy tarbiya nazariyasi kafedrası o'qituvchisi. Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqola tarbiyalanuvchilarni gimnastika sport faoliyatiga hissiy-irodaviy tayyorlash shart-sharoitlarini aniqlash muammosiga bag'ishlangan. Hissiy-irodaviy tayyorgarlik gimnastika sport mashg'ulotlarining muhim tarkibiy qismidir, chunki u sportchilarga musobaqada eng yaxshi natija ko'rsatish uchun zarur bo'lgan aqliy va hissiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tarbiyalanuvchi, MTT, gimnastika sport faoliyati, hissiy-irodaviy.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni gimnastika sport mashg'ulotlariga hissiy-irodaviy tayyorlash haqiqatan ham muhim pedagogik muammodir. Erta bolalik - gimnastika uchun zarur bo'lgan muvozanat, muvofiqlashtirish va chaqqonlik kabi fundamental harakat qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muhim davr.

Gimnastika sport mashg'ulotlariga hissiy-irodaviy tayyorgarlik musobaqada eng yaxshi natijaga erishish uchun zarur bo'lgan psixologik va hissiy ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu aqliy kuchlilikni, konsentratsiyani, diqqatni jamlashni va motivatsiyani rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Gimnastikaga hissiy-irodaviy tayyorgarlikning ba'zi asosiy tarkibiy qismlari:

Maqsadni belgilash: Aniq, aniq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni qo'yish hissiy-irodaviy tayyorgarlikning muhim qismidir. Maqsadlar sportchilarga diqqatni jamlash va motivatsiyani saqlashga yordam beradi, shuningdek, yo'nalish va maqsadni his qilishni ta'minlaydi.

Vizualizatsiya: Vizualizatsiya gimnastika mashqlarini aqliy mashq qilish, mukammal ijroni tasavvur qilish va musobaqaga aqliy tayyorgarlikni o'z ichiga oladi. Vizualizatsiya sportchilarga ishonchni oshirishga, tashvishlarni kamaytirishga va ish faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Ijobiy o'z-o'ziga ishonch: Ijobiy o'z-o'ziga ishonch o'z-o'zidan ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi so'zlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu sportchilarga hatto muvaffaqiyatsizliklar yoki qiyinchiliklarga qaramay diqqatini jamlash, motivatsiya va o'ziga ishonchni saqlashga yordam beradi.

Yengillik usullari: Chuqur nafas olish, mushaklarning progressiv bo'shashishi va diqqatni jamlash kabi dam olish usullari sportchilarga tashvishlarni kamaytirishga, stressni boshqarishga va konsentratsiyani yaxshilashga yordam beradi.

Aqliy qat'iyatlilik: Aqliy qat'iyatlilik qiyinchiliklarga qarshi diqqatni jamlash, chidamlilik va qat'iyatli bo'lish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bunga muvaffaqiyatsizliklarni engish, bosim ostida diqqatni jamlash va xatolardan qaytish uchun kurashish ko'nikmalarini rivojlantirish kiradi.

Hissiy-irodaviy tayyorgarlik gimnastika sport mashg'ulotlarining muhim tarkibiy qismidir, chunki u sportchilarga musobaqada eng yaxshi natija ko'rsatish uchun zarur bo'lgan aqliy va hissiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Yosh bolalarni gimnastikaga hissiy-irodaviy tayyorlash uchun bir nechta asosiy fikrlar:

Yoshga mos harakatlar: yosh bolalar uchun xavfsiz, qiziqarli va qiziqarli bo'lgan yoshga mos mashg'ulotlarni tanlash muhimdir. Bu sakrash, sakrash, dumalab turish va muvozanatni saqlash kabi asosiy harakatlarni, shuningdek, muvofiqlashtirish, ritm va tana ongini rivojlantiruvchi o'ynoqi harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ijobiy mustahkamlash: Bolalar maqto'v, rag'batlantirish va tan olish kabi ijobiy mustahkamlashga yaxshi munosabatda bo'lishadi. Ularning muvaffaqiyatlarini, qanchalik kichik bo'lmasin, nishonlang va harakat va taraqqiyotga qaratilgan

konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim eting.

O'yinga asoslangan ta'lim: O'yin yosh bolalar uchun o'rganishning muhim qismidir. Bolalarni qiziqtirish va motivatsiyani saqlab qolish uchun gimnastika mashg'ulotlariga to'siqlar, o'yinlar va qiyinchiliklar kabi o'yinga asoslangan tadbirlarni qo'shing.

Xavfsizlik va jarohatlarning oldini olish: Gimnastikada xavfsizlik birinchi o'rinda turadi, ayniqsa yosh bolalar uchun. Uskunalar va jihozlarning yoshga mos kelishini, to'g'ri ta'mirlanishini va malakali murabbiylar tomonidan nazorat qilinishini ta'minlash. Bolalarga to'g'ri texnikani o'rgatish va to'g'ri isitish, cho'zish va konditsionerlik orqali jarohatlarning oldini olishga urg'u bering.

Gimnastika sport mashg'ulotlariga yosh bolalar uchun hissiy-irodaviy tayyorgarlik qiziqarli, xavfsizlik va rivojlanishga mos keladigan qiyinchiliklar o'rtasida ehtiyotkorlik bilan muvozanatni talab qiladi. To'g'ri yondashuv bilan bolalarda sportda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan jismoniy va hissiy ko'nikmalarni shakllantirish bilan birga, jismoniy faollik va gimnastikaga umrbod muhabbat uyg'otishi mumkin.

Musobaqa natijasiga ta'sir ko'rsatadigan ko'plab omillar, jumladan, raqobat darajasi, sportchilarning mahorat darajasi va jarohatlar yoki jihozlarning noto'g'ri ishlashi kabi kutilmagan holatlar mavjud.

Hissiy-irodaviy tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega, chunki u sportchilarda to'g'ri fikrlash, diqqatni jamlash va eng yaxshi natijaga erishish uchun motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, sportchilarga o'z his-tuyg'ularini boshqarish va bosim ostida ishlashga yordam berishi mumkin, bu yuqori bosimli musobaqalarda muhim ahamiyatga ega.

Biroq, hatto eng yaxshi tayyorgarlik ko'rgan sportchilar ham xato qilishlari mumkin. Gimnastikada hakamlik sub'ektiv bo'lib, kichik xatolik musobaqa natijasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan muhim ballni kamaytirishga olib kelishi mumkin.

Oxir oqibat, gimnastikada muvaffaqiyatga erishish uchun hissiy-irodaviy tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, texnik mahorat va biroz omad kerak. Tayyorgarlik muvaffaqiyat ehtimolini oshirishi mumkin bo'lsa-da, bu kafolat emas.

Bog'cha bolalarini gimnastika bilan tanishtirishning muhim jihati hissiy-irodaviy tayyorgarlikdir. Samarali hissiy-irodaviy tayyorgarlik uchun quyidagi shartlarni hisobga olish kerak:

Ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish: O'qituvchi bolalar uchun xavfsiz, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi kerak. Bu ularga o'zlarini qulay va qulay his qilishlariga yordam beradi, bu ularning hissiy-irodaviy tayyorgarligi uchun zarurdir.

Ishonchni rivojlantirish: O'qituvchi har bir bola bilan ishonchli munosabatlar o'rnatishi kerak. Bu bolalarning mashg'ulotlarda to'liq ishtirok etishiga imkon beradigan ishonch va xavfsizlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Aniq taxminlarni belgilash: o'qituvchi bolalarning xatti-harakati va gimnastika mashg'ulotlarida ishtirok etishi bo'yicha aniq taxminlarni belgilashi kerak. Bu ularga ulardan nima kutilayotganini tushunishga yordam beradi va o'zini ishonchli va nazorat ostida his qiladi.

Ijobiy mustahkamlashdan foydalanish: O'qituvchi bolalarni rag'batlantirish va rag'batlantirish uchun ijobiy mustahkamlashdan foydalanishi kerak. Ularni sa'y-harakatlari va yutuqlari uchun maqtash ularning o'ziga bo'lgan hurmati va ishonchini oshirishga yordam beradi.

Bolalarning individual ehtiyojlariga moslashish: O'qituvchi har bir bolaning individual ehtiyojlariga sezgir bo'lishi va gimnastika mashg'ulotlarini shunga moslashtirishi kerak. Bu har bir bolaning o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib ishtirok etishiga yordam beradi.

Hissiy-irodaviy tayyorgarlik maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari uchun muvaffaqiyatli gimnastika mashg'ulotlarining kalitidir. Ijobiy va qo'llab-

quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish, ishonchni o'rnatish, aniq taxminlarni belgilash, ijobiy mustahkamlashdan foydalanish va individual ehtiyojlarga moslashish orqali o'qituvchilar ishonchni mustahkamlashga va bolalarni butun umr davomida jismoniy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni gimnastika sport mashg'ulotlariga hissiy-irodaviy tayyorlash uchun muhim bo'lgan bir qancha shartlar mavjud. Mana bir nechta asosiy shartlar:

Xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit: bolalar o'rganish va rivojlanish uchun o'zlarini xavfsiz his qilishlari va qo'llab-quvvatlashlari kerak. Bu tegishli asbob-uskunalar va nazorat bilan xavfsiz jismoniy muhitni, shuningdek, ijobiy fikr-mulohazalar, rag'batlantirish va e'tirofga ega bo'lgan hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi muhitni ta'minlashni anglatadi.

Yoshga mos faoliyat: Bolalarning yoshi va malaka darajasiga mos keladigan, rivojlanishiga mos keladigan va qiziqarli mashg'ulotlar kerak. Bu sakrash, dumalab turish va muvozanatni saqlash kabi asosiy harakatlar, shuningdek, muvofiqlashtirish, ritm va tana ongini rivojlantiruvchi o'ynoqi harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Rag'bat: Bolalar maqtov, rag'batlantirish va tan olish kabi ijobiy mustahkamlashga yaxshi munosabatda bo'lishadi. Ularning muvaffaqiyatlarini, qanchalik kichik bo'lmasin, nishonlash va harakat va taraqqiyotga qaratilgan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish muhimdir.

O'yinga asoslangan ta'lim: O'yin yosh bolalar uchun o'rganishning muhim qismidir. Bolalarni qiziqtirish va motivatsiyani saqlab qolish uchun gimnastika mashg'ulotlariga to'siqlar, o'yinlar va qiyinchiliklar kabi o'yinga asoslangan tadbirlarni qo'shing.

Mustahkamlik va tuzilish: bolalar izchillik va tuzilishga ega. Bolalarga tartib va tartib hissini rivojlantirishga yordam berish uchun izchil mashg'ulotlar jadvali va tuzilishini ta'minlang.

Shikastlanishning oldini olish: gimnastikada xavfsizlik birinchi o'rinda turadi, ayniqsa yosh bolalar uchun. Uskunalar va jihozlarning yoshga mos kelishini, to'g'ri ta'mirlanishini va malakali murabbiylar tomonidan nazorat qilinishini ta'minlash. Bolalarga to'g'ri texnikani o'rgatish va to'g'ri isitish, cho'zish va konditsionerlik orqali jarohatlarning oldini olishga urg'u bering.

Xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish, yoshga mos harakatlarni ta'minlash, ijobiy mustahkamlashni taklif qilish, o'yinga asoslangan ta'limni birlashtirish, izchillik va tuzilishni ta'minlash va jarohatlarning oldini olishga urg'u berish orqali bolalar gimnastika sport mashg'ulotlarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan hissiy-irodaviy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar to'plami. Toshkent. 2011 y.-131 b.

2. Maxkamjanov K., Salomov R., Ikramov I. Jimoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. T.: "Iqtisod moliya", 2008.- 18 b.

3. Salomov R. S. Jimoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik, 1-jild.T.: "ITA PRESS", 2015-9 b.

4. Jammatov J., Ro'zmetov N. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi (Jismoniy qobiliyatlar). Olquv qo'llanma. "Barkamol fayz media", 2020.

5. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жимоний тарбия назариси ва услубнети. Укув кулланма. Тошкент., Уз ДЖТИ, 2005 й.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARNING ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MUAMOSI

*Ermuminov Abdijabbar Tursunbayevich,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada har bir fanni bola tarbiyasida o'z o'rni bor. Shu jumladan tasviriy san'at va Tasviriy san'at fanlarining shaxs shakllanishidagi o'rni shundan iboratki; Tasviriy san'at orqaligi o'quvchi hech kim bilmaydigan hattoki o'z atrofidaqilar ba'zida o'zi ham bilmaydigan ruhiy ahvoli qiziqishi kechinmalari tabiati kabi holatlarini chizgan chizgilari ishlatgan ranglari orqali ma'lumot beradi. Hunarmachchilik ishlaridagi naqsh elementlarini kuzatishdi. Buxoro naqshlari hunarmandlari ishlarini farqli va o'xshash tomonlarini kuzatishdi. Sayohatlardan kelgach o'zlari yasab ko'rmoqchi bo'lgan buyumlari ularni naqshlarini o'zlari chizib ko'rish istagi borligini aytishdi. So'ngra to'garak jarayonlarida bajardik. Natijada sayohatdan ko'zlangan maqsadga etishdim. O'quvchilarning estetik madaniyati oshadi fanga bo'lgan qiziqishlari yuqori bo'ladi.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

*Ермунинов Абдижаббар Турсунбаевич,
преподаватель кафедры изобразительного искусства и инженерной
графики Термезского государственного университета.*

Аннотация: В данной статье каждому предмету отведено свое место в воспитании детей. В том числе, такова роль изобразительного искусства и изобразительного искусства в формировании личности; С помощью изобразительного искусства ученик дает информацию о своем психическом состоянии, интересах, переживаниях и других ситуациях, о которых не знает никто, даже окружающие, через рисуемые им цвета. Они наблюдали элементы узора в поделках. Мастерицы бухарских узоров наблюдали разные и сходные стороны их работы. Вернувшись из поездок, они сказали, что хотят нарисовать выкройки того, что хотят сделать. Потом мы делали это по кругу. В итоге я достиг намеченной цели поездки. Повысится эстетическая культура учащихся, повысится их интерес к науке.

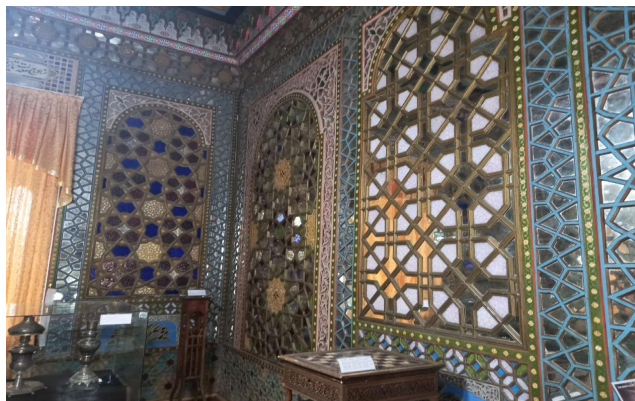
THE PROBLEM OF DEVELOPING AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION SCHOOL

*Ermuminov Abdijabbar Tursunbayevich,
a teacher of the Department of Fine Arts and Engineering Graphics of Termiz
State University.*

Abstract: In this article, each subject has its place in child education. Including, the role of visual arts and fine arts in personality formation is that; Through the visual arts, the student gives information about his mental state, interests, experiences, and other situations that no one knows, even those around him, through the colors he draws. They observed pattern elements in crafts. The artisans of Bukhara patterns observed the different and similar aspects of their work. After coming back from the

trips, they said that they wanted to draw the patterns of the things they wanted to make. Then we did it in circles. As a result, I reached the intended goal of the trip. Students' aesthetic culture will increase and their interest in science will increase.

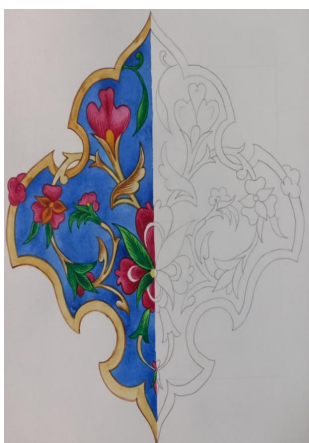
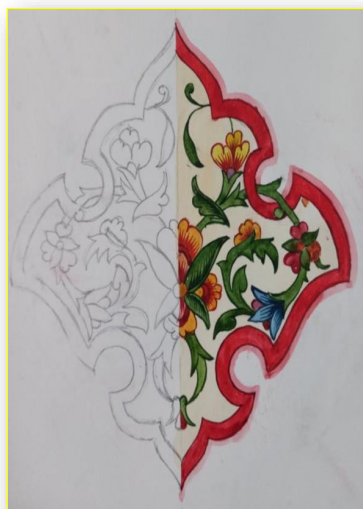
San'at kishilar ruhiyatiga ijobiy tasir ko'rsatadi. Shu bilan birga kishining estetik madaniyatini rivojlantiradi. Estetik madaniyat bu shaxsning atrofida bo'layotgan voqelikka estetik munosabatini rivojlantirishning maqsadli jarayoni hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirish muommosi har bir pedagog uchun asosiy vazifalardan biri. O'quvchining estetik madaniyati yuqori bo'lishi uni jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi, vatanga bo'lgan mehr tuyg'usi, oilasi jamiyatini sevish kabi ijobiy hislatlarini rivojlantiradi. Har bir fanni bola tarbiyasida o'z o'rnini bor. Shu jumladan tasviriy san'at va Tasviriy san'at fanlarining shaxs shakllanishidagi o'rnini shundan iboratki; Tasviriy san'at orqaligi o'quvchi hech kim bilmaydigan hattoki o'z atrofida gilar ba'zida o'zi ham bilmaydigan ruhiy ahvoli qiziqishi kechinmalari tabiati kabi holatlarini chizgan chizgilari ishlatgan ranglari orqali ma'lumot beradi.



O'zi aytishni istamagan holatda his tug'yulari kechinmalarini qog'ozda akslantiradi. Dissertatsiya ishi mavzusi yuzasidan umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari bilan tajriba sinov ishlarini olib borishim kerak edi. Men tajriba uchun Buxoro tumanidagi 24-sonli umum ta'lim maktabini tanladim va kuzatishlar olib bordim. Tajriba sinov maqsadida yettinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilariga ixtiyoriy grix naqsh bajarish vazifasini berdim doskaga namunalarni qo'ydim hamda o'zim ham chizib ko'rsatdim. Vazifani bajarish jarayonlarini kuzatdim. Kuzatish davomida o'quvchilar yo'l qo'yayotgan kamchiliklarni tahlil qilib bordim va ikki sinfni bir biridan farqli tomonlarini bilib oldim. Ya'ni 7-sinfda tasviriy san'at fani 8-sinfda Tasviriy san'at fani o'tiladi. Grix naqshda geometrik yasashlar ya'ni aylanalarni teng bo'laklarga bo'lish, burchakni teng bo'laklakga bo'lish, ellips, parabola, giperbola kabilardan foydalaniladi. Bular haqida ko'proq Tasviriy san'at fani orqali ma'lumot berilganligi sababli 8-sinf o'quvchilarida chizishda qiynalmaslik holatlari sezildi. Naqshlar birmuncha aniq tartibli, bir xil kattalikda bo'ldi. Shundan bilish mumkinki, Tasviriy san'at fani orqali amaliy san'at elementlarini bajarish tartibini ishlab chiqib bajarish samarali natija berishini kuzatdim. Chizilayotgan naqsh elementlari bir xil kattalikda, chiroyli hamda tartibli chiqadi. O'quvchilarni estetik madaniyatini rivojlantirish uchun vatanimizdagi tarixiy joylarga sayohatga etdim.



Avval buxorolik bo'lganimiz uchun Buxoro shahridagi tarixiy obidalaridagi naqshu nigorlarni ko'rsatishga ularni manosi chizilishi unda ishlatilgan ranglar kishiga estetik tasiri haqida aytib o'tdim. O'zlari mustaqil hunarmandlar bajargan ishlarni kuzatishlari uchun vaqt berdim va ularni sayohatdan olgan tasurotlarini so'radim. Hunarmandlar bajargan ishlarni ko'rib zavqlanishgani qanday tayyorlashgani ishlatilgan bo'yoqlari o'zlari ham bajarib ko'rishmoqchi ekanligini aytishdi. Ozroq vaqtdan so'ng Samarqand viloyatiga o'quvchilarni ziyoratga olib bordik. U yerdagi tarixiy obidalaridagi naqshlar hunarmanchilik buyumlarini kuzatishdi. O'zlarini qiziqtirgan savollarga javob olishdi.



Hunarmachchilik ishlaridagi naqsh elementlarini kuzatishdi. Buxoro naqshlari hunarmandlari ishlarini farqli va o'xshash tomonlarini kuzatishdi. Sayohatlardan kelgach o'zlari yasab ko'rmoqchi bo'lgan buyumlari ularni naqshlarini o'zlari chizib ko'rish istagi borligini aytishdi. So'ngra to'garak jarayonlarida bajardik. Natijada sayohatdan ko'zlangan maqsadga etishdim. O'quvchilarning estetik madaniyati oshdi fanga bo'lgan qiziqishlari yuqori bo'ldi.

Kayfiyati ruhiyatida o'zgarishlar sezildi. Sayohatdansa'ngyanabirboraikkisinfda hamixtiyoriynaqshchizishvazifasiniberdimhamdakuzatdim. Kuzatish natijasida shuni sezdimki avvalgi chizganlariga nisbatan ancha o'zgarishlar bo'lgan. Aytishadiku ming marotaba etishgandan bir marotaba ko'rgan yaxshi deb bu fikrni o'quvchilar yana bir bor isbotlashdi. Estetik madaniyati rivojlandi va zavqi oshdi. Buyuk matafakkir bobomiz Ibn Sino takidlaganidek san'at bu mo'jizadir. U inson yuragi va miyasining shunday xilyat joylarini torini san'at vositasida chertadi deb aytib o'tganlari bejiz emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN ART CLASSES

Ibadullaeva Shakhnoza Ilkhamovna,

*Senior teacher of the Department of Music and Visual Arts, Bukhara State
Pedagogical Institute, Bukhara*

Annotation: This article describes the organization of inclusive education in art classes. The author considers the problem of developing the creative abilities of students with disabilities. The concept of «creative abilities in children with disabilities» is clarified, the features of the development of this type of abilities in children in the system of special (correctional) education, the features of the development of creative talents of students with disabilities are identified and substantiated: taking into account the principles of correctional education, creating conditions for the development of creative abilities of a child with disabilities. In addition, the general principles of working with children with mental retardation are presented. Various active teaching methods and techniques are also described, such as didactic educational games or exercises for performing images, color science exercises used in fine arts lessons, games and exercises for developing the perception of works of art that increase the cognitive activity of students, developing their creative abilities.

Keywords: Inclusive education, mental retardation, composition, educational games, kinesiology exercises, psychotherapy, reflection, motivation.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Ибадуллаева Шахноза Илхамовна,

*Старший преподаватель кафедры музыки и изобразительного искусства
Бухарского государственного педагогического института, Бухара*

Аннотация: В данной статье рассказывается об организации инклюзивного образования в художественных классах. Автор рассматривает проблему развития творческих способностей учащихся с ограниченными возможностями здоровья. Уточнено понятие «творческие способности у детей с ограниченными возможностями здоровья», выявлены особенности развития данного вида способностей у детей в системе специального (коррекционного) образования, особенности развития творческих способностей учащихся с ограниченными возможностями здоровья. и обоснованные: учет принципов коррекционного воспитания, создание условий для развития творческих способностей ребенка с ограниченными возможностями здоровья. Кроме того, представлены общие принципы работы с детьми с задержкой психического развития. Описаны также различные активные методы и приемы обучения, такие как дидактические развивающие игры или упражнения на исполнение изображений, цветоведение, используемые на уроках изобразительного искусства, игры и упражнения на развитие восприятия художественных произведений, повышающие познавательную активность учащихся, развивающие свои творческие способности.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, умственная отсталость, композиция, развивающие игры, кинезиологические упражнения, психотерапия, рефлексия, мотивация.

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH

*Ibadullayeva Shaxnoza Ilxamovna,
Musiq va tasviriy san'at kafedrasi katta o'qituvchisi, Buxoro davlat
Pedagogika instituti. Buxoro*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san'at darslarida inklyuziv ta'limni tashkil etish haqida so'z boradi. Muallif nogiron o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosini ko'rib chiqadi. «Nogiron bolalarning ijodiy qobiliyatlari» tushunchasiga aniqlik kiritildi, maxsus (tuzatish) ta'lim tizimida bolalarda ushbu turdagi qobiliyatlarni rivojlantirish xususiyatlari, nogiron o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish xususiyatlari aniqlandi. va asoslantirilgan: tuzatish ta'limi tamoyillarini hisobga olgan holda, nogiron bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish. Bundan tashqari, aqliy zaif bolalar bilan ishlashning umumiy tamoyillari keltirilgan. Ta'limning turli faol usullari va usullari, jumladan didaktik o'quv o'yinlari yoki tasvirlarni bajarish uchun mashqlar, tasviriy san'at darslarida qo'llaniladigan rangshunoslik mashqlari, o'quvchilarning bilim faolligini oshiradigan san'at asarlarini idrok etishni rivojlantirish uchun o'yinlar va mashqlar. ularning ijodiy qobiliyatlari.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, aqliy zaiflik, kompozitsiya, o'quv o'yinlari, kinesiologiya mashqlari, psixoterapiya, refleksiya, motivatsiya.

Inclusive education - teaching children with special educational needs to develop in general education schools with healthy children or in specially created groups (classes). Inclusive education is based on an ideology that excludes any discrimination against children, which ensures equal treatment of all students but creates special conditions for children with special educational needs. The use of active learning methods when working with students with mental retardation (MPD) is especially important, because. this category of children has a low level of cognitive activity, immaturity of motivation for learning activities, reduced ability to receive and process information, and insufficient formation of analysis, comparison, synthesis, abstraction and generalization operations.

General principles of working with children with mental retardation:

- Distribution of tasks in accordance with the pace of activity and the student's capabilities;
- Consideration of the individual possibilities of the student's entry into practical activities;
- It is highly recommended not present to perform more than one task at once, if the student has to complete a complex task, but it is offered in the form of successive parts and periodically it is necessary to control the progress of work on each part, making the necessary adjustments (gradually transferring control functions to the child himself);
- pauses of active rest with light physical exercises or relaxation are arranged;
- entertaining techniques, elements of competition, didactic games, etc. are used in the learning process;
- any manifestations of initiative and independence of the student are supported and encouraged;
- it is necessary to encourage good behaviour, and the desire to work in the classroom and for academic success. Also, it is necessary to praise the students of this category if they successfully coped with even a small task.

It is necessary to exclude any discrimination in the lessons and ensure equal treatment of all students, but special conditions must be created for children with special educational needs.

Inclusive approaches support these children in learning and achieving success, which gives them chances and opportunities for a better life.

1. Research tasks. The research method allows you to select, design and propose a system of research tasks, adapt them to a specific situation of the educational process and manage their solution. For example questions to students, what colour ratios would you choose to create an alarm? To express tenderness? And a research task: pick colours and shades on the palette and draw a landscape on paper. During the lessons, students get acquainted with various artistic materials and perform exercises related to the study of all the possibilities of various graphic, pictorial and constructive materials. Homework is exploratory in nature. For example: to see in children's books how artists depict evil and good male and female fairy-tale characters, and then in the lesson, the children are invited to explore how paints can be mixed to get the right shades to depict «evil» and «good». Observe where you can see the mixing of the three primary colours (leaves, vegetables, fruits) and how; what and how is depicted with the paints that they worked at the lesson, but already at home, in the environment? Find reproductions of artists' works in materials similar to appliqué (mosaic, collage), look at mosaics in public buildings, patchwork mosaics, and inlays on furniture, and create a similar one in the classroom based on what you see. Find illustrations in books and draw a picture, depicting what fairy-tale characters are in the form of animals and birds (dragon, centaur, mermaid). Bring books, magazines illustrated with black and white line drawings, and other similar activities to class.

2. Types of educational games used in art lessons:

Game classes in fine arts instil interest in creativity through a game in which children learn to observe, analyze, compare, express their thoughts, and acquire the necessary skills in drawing, but only in a relaxed, comfortable environment.

Target Orientation of Games.

Didactic: expands horizons, cognitive activity, the use of ZUN in practical activities, the formation of certain skills and abilities necessary in practical activities; develops general educational skills and abilities; develops work skills.

Educators: education of independence, and will; the formation of certain approaches, positions, moral, aesthetic and worldview attitudes; education of cooperation, collectivism, sociability, and communication.

Developing: development of attention, memory, speech, thinking, imagination, fantasy, creativity, empathy, reflection, the ability to compare, compare, find analogies, the optimal solution; development of motivation for learning activities.

Socializing: familiarization with the norms and values of society; adaptation to environmental conditions; stress control, self-realization; communication training; psychotherapy.

3. Perception of the material at a certain stage of the lesson with closed eyes.

I use it to develop auditory perception, attention and memory; switch the emotional state of children during the lesson; to set children up for a lesson after vigorous activity (after a physical education lesson), after completing a task of increased difficulty, etc.

4. Use of kinesiology exercises.

The sets of exercises include stretching, breathing exercises, oculomotor exercises, bodily exercises, exercises for the development of fine motor skills, and relaxation exercises.

5. Active methods of reflection. I conduct these types of reflection both individually

and collectively. When choosing one or type of reflection, I take into account the purpose of the lesson, the content and difficulties of the educational material, the type of lesson, the methods and methods of teaching, and the age and psychological characteristics of students.

All of the above methods and techniques of organising training to one degree or another stimulate the cognitive activity of students with special educational needs.

Thus, using active teaching methods and techniques, I increase the cognitive activity of students, develop their creative abilities, actively involve students in the educational process, and stimulate the independent activity of students, which equally applies to children with special educational needs.

The variety of existing teaching methods allows me to alternate between different types of work, which is also an effective means of activating learning. Switching from one type of activity to another prevents overwork, and at the same time does not allow you to be distracted from the material being studied, and also ensures its perception from different angles.

I. Games and exercises to perform images from ready-made geometric and arbitrary shapes.

These games and exercises contribute to the understanding of the design features of the shape of objects, form the ability to compare, find optimal solutions, and develop thinking, attention, and imagination.

1. Compose images of individual objects from geometric shapes.

Using the geometric shapes depicted on the board, students draw objects in the albums (as a variant of this exercise, individual tasks for each student).

2. Make compositions from ready-made silhouettes «Whose composition is better?».

From the finished silhouettes, make a still life. The game can be played as a competition between two (three) teams. Work is carried out on a magnetic board. The game develops compositional thinking, and the ability to find optimal solutions. Topics that this game can be used to study: Images on the plane. Execution of still life «The world of my grandmother.» Execution of the decorative composition «Peddler». Drawing up a composition of a still life from moulded objects.

3. Puzzle game. Compose images of animals from geometric shapes. The assignment is creative. Perception of art. Conversation «Animalistic genre». DPI; shape, proportions, designs. «Fantastic animal, bird, fish.»

4. Complete the image. By thread printing, students receive two identical images. Task options: complete the images yourself or exchange one copy of the image with a neighbour and complete it. Exercise helps develop creative imagination. Shape, proportions, designs. «Fantastic animal, bird, fish.»

5. Name objects similar to geometric bodies. An exercise in logical thinking. Form. Drawing from nature objects of a simple form. Performing a still life from nature.

6. Make an ornament out of ready-made geometric shapes.

An exercise to consolidate knowledge about the features of the ornament. Aesthetic perception of reality.

7. Make an application consisting of parts of different colours, but the same shape. Give a title to the work. Develops the ability to compose. Promotes the development of a sense of shaping in a flat image. In the future, this exercise can be used to complete tasks using the cut mosaic technique. Making a mosaic panel.

II. Games and exercises on colour science

1. Make pairs (contrasting colours, close colours). Students work with ready-made geometric shapes of various colours. At the request of the teacher, the students raise their pairs. This exercise helps to master the basic concepts. Colour. Composition. Making a sketch of an embroidery scarf.

2. Name the primary, secondary, and derivative colours. The answers are raised geometric shapes of the desired colour. Work can be carried out frontally, in teams. Drawing from nature vegetables and fruits. Colour. Composition. Drawing from nature still life «Home violets».

3. Cold and warm colours. The students are divided into two groups. One group needs to choose colours for decorating the kingdom of the Snow Queen, and the second - for the plumage of the Firebird. An exercise in identifying colour and its expressive aspect. Drawing from nature vegetables and fruits. Decorative composition «Handkerchief or mittens».

4. Game competition «Who is more?». On strips of paper, students make the first stroke of paint of any colour, then add a little white to this colour and perform the next stroke, etc. The winner is the one who makes more paints of different lightness. A game to reinforce the concepts of colour whitening. Drawing from nature. Still life. These games and exercises contribute to the development of a meaningful perception of colour, distinctive, analytical and synthetic abilities and culture of perception of the child; have an educational, training, controlling character.

III. Games and exercises promoting the assimilation of new terms, and concepts.

1. Continue the chain of words. This exercise can be done at the beginning of the lesson. Students should continue the list and classification. For example architecture, style, romanesque, gothic, and arch.

2. Explain the meaning of the word. For example rhythm is..., design is...

3. Group the words by genres (kinds). Various concepts, terms, and names are written on the board, which must be combined into semantic groups. The image on the plane. Scenery. Perception of art. Conversation «Art in the life of society and man.»

4. Cross out the extra word. The exercise is in the nature of exercise number 3, that is, generalizing, and controlling. Evaluation of oral responses.

5. Blitz control (question-answer). To conduct blitz control, you can use the «magic cube». On the teacher's table is a cube, the faces of which are painted in different colours. There is a table on the board, in which each colour and the faces of the cube correspond to the names of the types of fine arts: architecture, sculpture, painting, graphics, and design. The facilitator turns the cube of one of the faces to the class, and the students must raise a card with the image of the desired object. You can use different assignment options.

6. Diagnostic exercise «Remember the word.» The task gradually becomes more difficult. This exercise can be used at the beginning of the lesson.

For example g...ash (gouache), gr..f..ka (graphics), k...r..m...ka (ceramics), etc.

IV. Games and exercises for the development of perception works of art.

1. Choose adjectives that characterize a work of art (reproduction or slide). The student with the most number wins. This exercise develops the ability to translate a visual image into a verbal one.

2. Compare impressions. Students compare two works of art. When performing this exercise, the culture of perception of works of art, and the speech of students develops. Colour. Drawing from life still life (vegetables, fruits). Composition on the plane. Man and the objective world. Still life «My grandmother's world».

Perception of art. Conversation «Animalistic genre». Perception of art. Conversation «Man in art. genre of a portrait. The theme of myth in the visual arts. Painting of a casket in jewellery. Perception of art. Conversation «Everyday genre in the visual arts». Modeling a frieze for a school building or kindergarten. Perception of art. A conversation about the relationship of man with the environment. Graphic design talk. Perception of art. Conversation «Historical and battle genres». Perception of art. Conversation «Historical subjects in painting, graphics and sculpture.»

3. «Enter» the picture (imagine yourself in the place of the hero of the work of art). The game develops the child's imagination, and speech is creativity.

4. Game «Guess». The teacher selects poems, and riddles, according to which students must guess what work (subject) of art is being discussed. The game develops logical thinking, and the emotional culture of perception activates attention and stimulates the process of memorizing artistic information. Painting products according to the type of folk patterns.

5. Indicate the author or title of the work. Students are given cards with a table in which the names of the artists are indicated, and reproductions of the works of these authors with numbers are located on the board. Students complete the table. This type of task can be used in the lessons on the perception of art.

6. The game «Reporters of the newspaper heading «Masterpieces of Art». The topic of the lesson is announced in advance. For example, «Man in Art. the genre of a portrait.

Students independently select materials for it in the form of reproductions, photographs, and poems, and write notes themselves (mini-essay). All this is attached to the stand. Such a game is productive, it brings up the need to independently search for materials, read literature on art, and develop skills in search activities. Talk about art «plots in painting, graphics, sculpture.»

7. Find among the works of art those that are associated with certain feelings. This type of task can be used in the lessons on the perception of art.

V. Role-playing games.

1. The game «Connoisseurs are investigating.» According to the description, they will accept a «painting (sculpture) missing from the museum», art connoisseurs are looking for the desired picture among the reproductions on the board. The description is made by the «curator of the museum». Additional information can be provided by «witnesses» - students of the class. Perception of art. Talk about art «Art in the life of society and man.» Perception of art. «Man in Art. a genre of portrait. Conversation about art «Historical and battle genres».

2. The game «The best guide». The students selected for the honorary title talk about the plot, the motive of the work, the composition and its elements, and the means of expression. A game of this kind contributes to the development of visual memory, speech, logical thinking, the ability of emotional and figurative expression, and the ability to analyze a work of art. The speech of experts, the exchange of opinions, and the protection by students of their decisions, and conclusions is a prerequisites for such games classes. The teacher states the results achieved, marks the mistakes, and formulates the final result of the lesson.

Result: The proposed technology and the highlighted conditions for working with children with disabilities to develop creative talents can be introduced into the system of professional (correctional) education, as passed approbation in the framework of the implementation of an innovative project.

References:

1. Goncharova E.L., Nikolskaya O.S., Kukushkina O.I. Children with special educational needs in the system of concepts of cultural and historical psychology //

Almanac of the Institute of Correctional Pedagogy. 2019. Almanac No. 39

2. Nazarova N.M., Morgacheva E.N., Furyaeva T.V. Comparative special pedagogy. 2nd edition. Academy. M.: 2012.

3. Shomakhmudova R.Sh. / Special and inclusive education / - T.: 2017. 214 p.

4. Shomakhmudova R.Sh. and b. Methods of teaching children with disabilities in inclusive education. Methodological recommendation T.: 2008. 90 p.

5. Shomakhmudova R.Sh. and b. Theoretical and practical foundations of inclusive education. Educational methodical manual T.: 2007. 52 p.

6. Farrel.P The Impact of Research on Developments in Inclusive Education. 2004

7. SI Ibadullaeva. PAVEL BENKOV'S LEGACY AT THE BUKHARA MUSEUM OF FINE ARTS. International Engineering Journal For Research & ..., 2020. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1244>

8. Musinova Aziza Sadikovna, Ostonoza Gulshod Razzokovna, Ibadullaeva Shahnoza Ilhamovna, Avliyakovna Nafisa Muzaffarovna THE PLACE OF ART IN PERSONAL DEVELOPMENT // European science. 2021. №2 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-place-of-art-in-personal-development> (дата обращения: 18.01.2022).

9. MB S. et al. The Significance Of Decorative-Applied Art In The Educational Process Of Higher Education //Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 1. – С. 3162-3171.

10. Ибадуллаева Ш. И., Остонова Г. Р., Ишанкулов Ш. Ш. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ //European science. – 2021. – №. 2 (58). – С. 74-76.

11. Ibadullaeva Shakhnoza Ilhamovna. (2021). Development of Fine Art of Uzbekistan in The Middle f XX Century. Middle European Scientific Bulletin, 9. <https://doi.org/10.47494/mesb.2021.9.210>

12. Авлиякулова Нафиса Музаффаровна, Остонова Гулшод Раззоковна, Ибадуллаева Шахноза Илхамовна, Мусинова Азиза Содиковна РОЛЬ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ // European science. 2021. №2 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-kultury-i-iskusstva-v-podgotovke-buduschi-uchiteley-k-tvorcheskoy-deyatelnosti> (дата обращения: 18.01.2022).

13. Остонова Гулшод Раззоковна, Ибадуллаева Шахноза Илхамовна, Мусинова Азиза Содиковна, Авлиякулова Нафиса Музаффаровна ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ // European science. 2021. №2 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/didakticheskie-printsipy-obucheniya-izobrazitelnomu-iskusstvu-v-obscheobrazovatelnyh-shkolah> (дата обращения: 18.01.2022).

14. Ибадуллаева Ш. И., Мухаммедова А. Н. ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2022. – Т. 2. – №. 2.

15. Ибадуллаева, Шахноза Илхамовна, Холида Зохид кизи Файзиева. «МИНИАТЮРА САДРИДДИНА ПОЧЧАЕВА.» INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. Vol. 1. No. 9. 2022.

16. Ибадуллаева, Ш. И., & Амонова, Р. Ж. К. (2022). Коммуникативные Основы Художественной Культуры. Miasto Przyszłości, 28, 169–173. Retrieved from <http://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/597>

DZYUDO SPORT TURI BO'YICHA KATTALAR O'RTASIDA TOSHKENT "GRAND SLAM" 2023- TAXLIL NATIJALARI

Ismatullaeva Sangina Ravshan qizi,

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Xalqaro kurash turlari
nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada dzyudo bo'yicha Toshkent katta dublg'a xalqaro turnir natijalari taxlil qilinadi. Dzyudochilar, jahon Dzyudo yulduzlari, shuningdek, vazn toifalarida yangi chempionlarning muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari ko'rib chiqilmoqda. Maqolada dzyudochilarning barcha vazn toifalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. Natijalar, dzyudo bo'yicha katta dublg'a xalqaro turnir, g'alaba, mag'lubiyat, taxlil, murabbiy, musobaqa.

ИТОГИ БОЛЬШОГО ШЛЕМА 2023 ГОДА В ТАШКЕНТЕ СРЕДИ ВЗРОСЛЫХ В СПОРТЕ ДЗЮДО

Исмагуллаева Сангина Равшан қизи,

*Преподаватель кафедры теории и методики международной борьбы
Узбекского государственного университета физического воспитания и
спорта*

Аннотация. В данной статье будут проанализированы результаты Ташкентского международного турнира Большого шлема по дзюдо. Рассматриваются успехи и неудачи дзюдоистов, звезд мирового дзюдо, а также новых чемпионов в весовых категориях. Статья посвящена всем весовым категориям дзюдоистов.

Ключевые слова. Результаты, международный турнир Большого шлема по дзюдо, победа, поражение, анализ, тренер, соревнования.

RESULTS OF THE 2023 GRAND SLAM IN TASHKENT AMONG ADULTS IN THE SPORT OF JUDO

Ismatullaeva Sangina Ravshan qizi,

*Teacher of the Department of Theory and Methodology of International
Wrestling at the Uzbekistan State University of Physical Education and Sports*

Annotation. This article will analyze the results of the Tashkent International Grand Slam Judo tournament. The successes and failures of judokas, world judo stars, as well as new champions in the weight category will be considered. The article is devoted to all weight categories of judokas.

Keywords. Results, international Grand Slam judo tournament, wins, losses, analysis, coach, competitions.

Dolzarbligi: O'zbekistonda sport va jismoniy ma'daniyatni rivojlantirish va ommalashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda professional sportchilar, murabbiylar, va hakamlar tayyorlashning samarali tizimi yaratildi. Ushbu maqsadlarning amalga oshirilishi xar tomonlama sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish, xar tomonlama rivojlangan yoshlarni tarbiyalash, respublikada jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" gi Qonuni

va fuqarolarni, ayniqsa, yoshlar, ayollar va bolalarni jismoniy tarbiya va sportga jalb etishga qaratilgan boshqa normativ-xuquqiy hujjatlar bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim huquqiy asosi hisoblanadi.

Davlat bayrog'i sharafigi himoya qilayotgan yosh o'g'il-qizlar, individual o'yin fanlari mutaxassislari, vakillik forumlarida ajoyib tayyorgarlik va ajoyib maxorat namoyish etib, boy sport an'analarga ega mamlakat vakili ekanliklarini bemaolol tasdiqlaydilar. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijalari sport bilan shug'ullanayotgan va turli xalqaro turnirlarda sovrinli o'rinlarni qo'lga kiritayotgan yurtdoshlarimiz sonining ko'payishida namoyon bo'lmoqda.

So'ngi yillarda respublikada jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, nogironlarni jismoniy sog'lomlashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va mamlakatimizning xalqaro sport maydonlarida munosib ishlashni ta'minlash bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Dzyudo sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 fevraldagi «sportchilarining navbatdagi yozgi va qishki Olimpiya va Paralimpiya o'yinlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishlari uchun tayyorgarlik ishlarini jadallashtirish to'g'risida» gi PQ-127-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, aholi o'rtasida dzyudoning olimpiya sport turi sifatida ommaviyligini oshirish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish tizimini takomillashtirish, milliy terma jamoalarimizning nufuzli sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishishini ta'minlash maqsadida: 2023 yil 1 yanvardan an'anaviy tarzda dzyudo sport turi bo'yicha O'zbekistonda quyidagi musobaqalar o'tkaziladi: Kattalar o'rtasida "Katta dubulg'a" xalqaro turniri;

Osiyo chempionati g'olibi va Xalqaro toifadagi O'zbekiston sport ustasi Uchqun Murodov xotirasiga bag'ishlangan 18 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalar va qizlar o'rtasida xalqaro turnir; Xalqaro dzyudo federatsiyasi (IJF) taqvimidan joy olgan ushbu nufuzli musobaqa 3-5 mart kunlari poytaxtimizdagi "Yunusobod" sport majmuasida o'tkazildi. Bu toifadagi turnir yurtimizda ikkinchi (birinchisi 2021 yil 5-7 mart) bor tashkil etilmoqda. Ungacha Toshkent Gran-Pri turkumidagi turnirlarga mezbonlik qilib kelgan. "Katta Dubulg'a" musobaqasining mukofot jamg'armasi 154 000 yevrodan iborat bo'lib, uning ishtirokchilari medallardan tashqari Parij-2024 Olimpiya o'yinlari yo'lidagi qimmatli reyting ballari uchun ham tatamiga chiqishdi. Turnirda sayyoramizning 5 qit'asi 51 davlatidan jami 372 (196 erkak, 176 ayol) nafar dzyudochi 14 ta vazn (7 ta erkaklar, 7 ta ayollar) toifasida o'zaro bellashishdi. Taqqoslash uchun, 2021 yilgi Toshkent "Katta Dubulg'a" turnirida 5 qit'aning 71 davlatidan jami 497 (296 erkak, 201 ayol) nafar dzyudochi ishtirok etgan edi. Musobaqada 1-o'rin uchun 1 000 ochko, 2-o'rin uchun 700 ochko, 3-o'rin uchun 500 ochko taqdim etiladi. Nufuzi bo'yicha Jahon chempionati hamda "Masters"dan keyin turadi.

Toshkent "Katta Dubulg'a" turnirida O'zbekiston terma jamoasining 56 nafar (28 erkak, 28 ayol) dzyudochisi yurtimiz sharafigi himoya qiladi. Ya'ni, mezbonga beriladigan imkoniyat (har bir vaznda 4 nafardan dzyudochi qatnashish)dan to'liq foydalanildi.

O'zbekiston terma jamoasi 2021 yilning 5-7 mart kunlari o'tkazilgan Toshkent "Katta Dubulg'a" turnirida 2 ta kumush (Sharofiddin Boltaboyev, Davlat Bobonov), 4 ta bronza (Kemran Nurillayev, Sardor Nurillayev, Muzaffarbek To'raboyev, Gulnoza Matniyazova) medallarini qo'lga kiritgan holda umumjamoa hisobida 6-o'rinni band etgandi.

Poytaxtimizda o'tkazilayotgan dzyudo bo'yicha Toshkent "Katta Dubulg'a" musobaqasining ikkinchi kun dasturi doirasida rasmiy ochilish marosimi o'tkazildi.

Tadbirda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi Odil Abdurahmonov, Xalqaro dzyudo federatsiyasi prezidenti Marius Vizer, Milliy olimpiya qo'mitasi raisi o'rinbosari, O'zbekiston dzyudo federatsiyasi raisi Azizjon Kamilov ishtirok etdi.

Marosimda so'zga chiqqan rasmiylar ikkinchi bor yurtimizda o'tkazilayotgan ushbu musobaqaning ahamiyati, hukumatimiz tomonidan qo'llab-quvvatlayotganini alohida urg'ulashdi.

«Ma'lumki, Xalqaro dzyudo federatsisi va O'zbekiston o'rtasida bir necha yildan beri yaqin hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilgan, - deya so'z boshladi O. Abdurahmonov. - Yaqin 10 yildan beri Toshkent dzyudo olamidagi nufuzli musobaqalarni yuqori saviyada o'tkazib, xalqaro federatsiya ishonchini oqlab kelmoqda. Xususan, 2022 yilning 6-13 oktabr kunlari o'tkazilgan kattalar o'rtasidagi 35-Jahon chempionatini butun dunyo katta qiziqish bilan kuzatib bordi. Unda o'zbekistonlik dzyudochilar 2 ta oltin medalga sazovor bo'lib, yurtimiz sporti tarixida yangi solnoma ochgani bizni yanada mamnun qildi. Eng muhimi, shaxsan hurmatli Prezidentimiz Jahon chempionati mobaynida Davlat Bobonovning final bellashuvini tomosha qilish uchun tashrif buyurganlari, taqdirlash marosimida ishtirok etganlari, qolaversa, ushbu sportni yanada rivojlantirish bo'yicha alohida Qaror qabul qilganlari o'zbek sportida dzyudo qanchalik muhim o'rin tutishini ko'rsatmoqda. Mazkur musobaqada ishtirok etayotgan Davlat Bobonov, Muzaffarbek To'raboyev kabi nomlar bugungi kunda yurtimizda ulg'ayib kelayotgan yosh avlod vakillarining chinakam qahramoniga aylanib ulgurdi. Umid qilamizki, Muhtaram Yurtboshimizning qo'llab-quvvatlashi bilan yaqin yillar davomida bu kabi polvonlarimiz safi kengayib, Olimpiya o'yinlari chempionlari yetishib chiqadi».

IJF prezidenti Marius Vizer ham so'zga chiqdi:

“Aziz mehmonlar va mezbolar, barchangizni dzyudo oilasi va o'z nomimdan tabriklashga ijozaat bergaysiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumatining dzyudo sportini rivojlantirish yo'lida olib borayotgan sa'y-harakatlaridan mamnunmiz. Bilamizki, O'zbekiston boy tarixga, madaniyatga ega mamlakat. Musobaqaning barcha ishtirokchilariga omad tilayman va Toshkent "Katta Dubulg'a" musobaqasini ochiq deb e'lon qilaman”, – dedi Marius Vizer.

Shundan so'ng O'zbekiston Respublikasi hamda Xalqaro dzyudo federatsiyasi madhiyalari yangradi hamda final bellashuvlariga start berildi.

Statistika shuni ko'rsatadiki, musobaqada 49 mamlakatdan jami 364 nafar sportchi ishtirok etgan. Jamoa musobaqasida g'olib Yaponiya terma jamoasi bo'lib, 9 ta (4 ta oltin, 3 ta kumush, 2 ta bronza) medalini qo'lga kiritdi. Ikkinchi o'rinda O'zbekiston terma jamoasi (3 ta oltin, 1 ta kumush, 4 ta bronza), uchinchi o'rinda Avstriya jamoasi (1 ta oltin, 2 ta kumush).

Erkaklar bo'yicha toshkent katta dublg'a xalqaro turnir natijalari

Vazn Toifalari	Oltin	Kumush	Bronza
60 Kg	KIM VON JIN 🇰🇷 SOUTH KOREA	NURKANAT SERIKRAYEV 🇰🇿 KAZAKHSTAN	AHMAD YUSIFOV 🇦🇿 AZERBAIJAN
			DOSTON RO'ZIYEV 🇺🇿 UZBEKISTAN
66 Kg	NURALI EMOMALI 🇹🇯 TADJIKISTAN	SARDOR NURILLAYEV 🇺🇿 UZBEKISTAN	XYAR VALID 🇫🇷 FRANCE
			MUHRIDDIN TILOLOV 🇺🇿 UZBEKISTAN
73 Kg	MURODJON YULDASHEV 🇺🇿 UZBEKISTAN	SHAMSHAEV DANIYAR 🇰🇿 KAZAKHSTAN	PEN NILS 🇨🇭 SWITZERLAND
			ESTRADA MAGDIEL 🇨🇺 CUBA
81 Kg	UNGVARI ATILLA 🇭🇺 HUNGARY	BORCHASHVILI SHAMIL 🇦🇹 AUSTRIA	MAHMADBEKOV SOMON 🇹🇯 TADJIKISTAN
			MUSO SOBIROV 🇺🇿 UZBEKISTAN
90 Kg	DAVLAT BOBONOV 🇺🇿 UZBEKISTAN	MURAO SANSHIRO 🇯🇵 JAPAN	FERREIRA DJOVANI 🇧🇷 BRAZIL
			TOT KRISTIAN 🇭🇺 HUNGARY
100 Kg	LIPARTELIANI VARLAM 🇬🇪 GEORGIA	FARA AARON 🇦🇹 AUSTRIA	UEOKA KOTARO 🇯🇵 JAPAN
			KOSTOEV DJAFAR 🇦🇪 UAE
+100 Kg	YUSUPOV ALISHER 🇺🇿 UZBEKISTAN	SAITO TATSURU 🇯🇵 JAPAN	GRANDA ENDI 🇨🇺 CUBA
			ZAALISHVILI GELA 🇬🇪 GEORGIA

Vazn toifalari	Oltin	Kumush	Bronza
48 KG	STOYADINOV ANDREA  SERBIA	KOSTA KATARINA  PORTUGAL	BEDER TUGCHE  TURKIYA
			GUO ZONG YING  CHINA
52 KG	MASHA BALLXAUS  GERMANY	AI SHISHIME ● JAPAN	PAPP REKA  HUNGARY
			ANA PEREZ  SPAIN
57 KG	MOMO TAMOKI ● JAPAN	ETERILIPARTELLANI  GEORGIA	OMORI AKARI ● YAPONIYA
			PAULIN STARKE  GERMANY
63 KG	HORIKA MEGUMI ● YAPONIYA	AWITI ALCARAZ PRISCA  MEXICO	IVANESCU FLORENTINA  ROMANIA
			OZBAS SZOFI  HUNGARY
70 KG	POLLERES MICHAELA  AUSTRIA	 CROATIA	MATNIYAZOVA GULNOZA  UZBEKISTAN
			BERNHOLM ANNA  SWEDEN
78 KG	TAKAYAMA RIKI ● JAPAN	STANGHERLIN GIORGIA  ITALY	SAMPAIO PATRICIA  PORTUGAL
			MA ZHENZHAO  PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA
+78 KG	TOMITA WAKABA ● JAPAN	XU SHIYAN  PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA	OZTURK HILAL  TÜRKIYE
			SU XIN  PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

O'rin	Sovrinli o'rin olgan Davlatlar ro'yhati	Oltin	Kumush	Bronza	Jami
1	Yaponiya	4	3	2	9
2	O'zbekistan	3	1	4	8
3	Avstriya	1	2	0	3
4	Gruziya	1	1	1	3
5	Vengriya	1	0	3	4
6	Germaniya	1	0	1	2

O'zbekiston terma jamoasi o'zining tayyorgarligi bilan ajralib turdi. Vazni 73 kilogrammgacha bo'lgan vaznda Murodjon Yuldashev, 90 kilogrammgacha bo'lgan vaznda Davlat Bobonov va +100 kilogrammdan oshiq bo'lgan vaznda Alisher Yusupovlarning oltin uchun kurashlari O'zbekiston Dzyudo tarixida alohida e'tiborga loyiqdir. Ta'kidlash joizki, bular O'zbekiston Dzyudo Federatsiyasi vakillari bo'lgan O'zbekiston murabbiylar shtabining ko'p yillik mehnatining samarasidir.

Yaponiya terma jamoasi 2023 3-5 mart kunlari Toshkentda yakunlangan Dzyudo bo'yicha Katta Dublg'a jamoaviy jadvalida g'olib bo'ldi.

Poytaxtimiz mezbonligida o'tayotgan nufuzli musobaqaning birinchi kungi final bellashuvlari o'tkazildi. Erkaklar o'rtasidagi -60 kg vazn toifasidagi bellashuvlarda hamyurtimiz Doston Ro'ziyev bronza medalini qo'lga kiritdi.

60 kg gacha vazn toifasida koreyalik Kim Von Ji qozog'istonlik Nurkanat Serikbayevning 20 yoshli vakilini ishlab topilgan ippon tufayli belgilangan tartibdan oldinroq mag'lub etdi. Bu Koreyalik dzyudochining karyerasidagi Grand Slam turnirining ikkinchi oltinidir. Medalni g'olibga Qozog'iston Judo Federatsiyasi Prezidenti Kuanyshbek Yessekeyev taqdim etdi. 48 kg gacha bo'lgan ayollar turkumida Serbiyalik Andrea Stoyadinova kun bo'yi ajoyib kurash namoyish etdi. Finalda Portugaliyalik dzyudochi Katarina Kosta bilan uchrashdi. Jiddiy kurash tugashidan atiga 4 soniya avval Serbiyalik hisobni tenglashtirishga muvaffaq bo'ldi va «Golden skor»da jahon turnesining ilk oltinini tortib oldi. Mukofotlash marosimi xalqaro judo federatsiyasi (IJF) Xijiang Zhou mehmoni tomonidan o'tkazildi. 52 kg gacha bo'lgan toifada Germaniyalik Masha Ballhausga teng kelmadi. 2 karra jahon chempioni Ay Sishime bilan jang boshida ham nemis waza-ari bahosiga sazovor bo'ldi va o'z ustunligini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Medallar IJF vitse-prezidenti László Tóth tomonidan taqdirlandi. Erkaklar toifasida 66 kg gacha bo'lgan vazn toifasida Tojikistonlik Nurali Emomali mahalliy stendlar qahramoni Sardor Nurillaevni mag'lubiyatga uchratib, ko-uchi-gari ajoyib tarzda ijro etilgan kesa uchun ippon oldi. O'zbekiston terma jamoasi a'zosi Muhriddin Tilovov esa 66 kg da bronza medalini qo'lga kiritdi. Tojikistonlik dzyudochi Grand Slam turniridagi ilk oltin medalini O'zbekiston yoshlar siyosati va sport vaziri Adham Ikramov qo'lidan oldi. 57 kg gacha bo'lgan toifada tajribali yaponiyalik Tamaoka Momo g'alaba bilan Gruziya Eteri Liparteliani mag'lubiyatga uchratdi. Jahon Judo Turining 8-oltin medalini qo'lga kiritdi.

Uni IJF mehmoni Saken Mussaibekov taqdirladi.

63 kg gacha vazn toifasida o'tgan yili Toshkentda jahon chempioni bo'lgan Yaponiyalik Megumi Xorikava juda osonlik bilan finalga chiqdi. Uning raqibi Meksika Prisca Aviti Alkarazdan kelgan sportchi bo'ldi. Xorikava yana oltinni qo'lga kiritdi, ajoyib otishni amalga oshirdi, Toshkentga bo'lgan muhabbatini yana bir medal bilan mustahkamladi. Mukofotlarni Xalqaro Judo Federatsiyasi prezidenti Marius Vayzer taqdim etdi. Erkaklarda 73 kg gacha vazn toifasidagi oltin medalni o'zbekistonlik Murodjon Yuldoshev qo'lga kiritdi. Raqibni Qozog'istondan Daniyar Shamshayev yengdi. O'zbek dzyudochisi g'alabasidan so'ng duranglar butunlay quvondi. Mukofotni O'zbekiston Judo federatsiyasi raisi Azizjon Kamolov o'tkazdi. «Bu mening birinchi Grand Slam oltinim. Men juda xursandman. Mahalliy muxlislar bizni qo'llab-quvvatlash uchun kelishdi, medalni qo'lga kiritishimga yordam berishdi», deb e'tirof etdi Murodjon Yuldoshev g'alabadan so'ng. 81 kg gacha vazn toifasining finalida vengriyalik Attila Ungvari Avstriyada o'ynaydigan Olimpiya o'yinlarining bronza medali sohibi Shamil Borchashvili mag'lubiyatga uchradi. Vengriyalik uchun bu ikkinchi Grand Slam oltinidir. Xalqaro judo federatsiyasining

hamkori MET Asia bosh direktori Sándor Facimon medallarni taqdim etdi. Ayollar uchun 70 kg gacha vazn toifasida finalda Xorvatiyalik amaldagi jahon chempioni Barbara Matić Avstriyalik Michaela Polleres bilan uchrashdi. Vaza-ari baholash bo'yicha muvaffaqiyatli qabuldan so'ng Avstriyadan kelgan dzyudochi oltinni qo'lga kiritdi. Mukofotni Xalqaro Judo federatsiyasining hakamlik guruhi boshlig'i Armen Bagdasarov o'tkazdi. Bugun Toshkent arenasi «Yunusobod» maydonida tomoshabinlar jahon miqyosidagi kurashni ko'rishdi. Stendlarda ajoyib muhit paydo bo'ldi. O'zbekiston poytaxti judo musobaqalarini o'tkazish uchun eng yaxshi joylardan biri ekanligini yana bir bor isbotladi. Toshkentda o'zbek dzyudochisining yosh avlodi o'z qahramonlari bilan uchrashish, avtograf olish va selfi olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shu jumladan, musobaqaning uchinchi kunida kurash olib borgan 2022 yilgi jahon chempioni Davlat Bobonov bilan ham og'ir vazn kunida Muxlislar Yunusobod arenasida yana bir bor oliy toifaning judosini ko'rishdi.

Davlat Bobonov bir nechta muvaffaqiyatli janglar o'tkazdi va finalga chiqish bilan muxlislarini juda ma'qul ko'rdi. Oltin medal uchun u Yaponiyadan Sanshiro Murao bilan raqobatlashishi kerak edi. Bobonov jiddiy kurashda g'alaba qozonib, uydagi olomonga kelgan narsalarini berdi. O'zbek judosi uchun yaxshi kun bo'ldi! Medallarni O'zbekiston yoshlar siyosati va sport vaziri Adham Ikramov taqdim etdi. 78 kg gacha vazn toifasining finalida Yaponiyadan Rika Takayama, Italiyalik Georgiy Stangerlindan kuchli bo'ldi. Yaponiyalik dzyudochi muvaffaqiyatli harakatlar tufayli g'alaba qozonishga muvaffaq bo'ldi. Xalqaro judo federatsiyasining o'quv va rivojlantirish bo'yicha direktori Muhammed Meridge tomonidan sportchilarga mukofotlar taqdim etildi. Stendlardagi muxlislar 100 kg gacha vazn toifasidagi final jangini intizorlik bilan kutishgandi. Gruziyalik tajribali dzyudochi Varlam Liparteliani birinchi o'rinni egalladi. Finalda avstriyalik Aaron Farahni mag'lubiyatga uchratdi. Musobaqalarni tashkil etish bo'yicha Xalqaro judo federatsiyasi rahbari Liza Allan g'olib va sovrindorlarga medallar taqdim etdi. 78 kg gacha bo'lgan toifada Yaponiyalik Tomita Vakaba podiumning eng yuqori pog'onasiga ko'tarilib, Xitoylik Xu Shiyanni mag'lub etdi. Yaponiya terma jamoasi ushbu turnirda 4 ta oltin medalni qo'lga kiritdi. Medallarni Xalqaro judo federatsiyasi sport direktori Skander Xachicha taqdim etdi. Erkaklar o'rtasida 100 kg dan ortiq vaznda o'tkazilgan final jangida O'zbekistonning yana bir vakili Alisher Yusupov yaponiyalik Tatsuru Saito bilan bo'lib o'tgan kurashda g'alabani tortib oldi. Toshkentda o'tkazilgan uch kunlik Grand Slam turnirining so'nggi bahsida mahalliy dzyudochining g'alabasi arena stendlarida ijobiy his-tuyg'ularni yuzaga keltirdi. Taqdirlash marosimi O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi Bosh kotibi Oybek Kasimov tomonidan o'tkazildi.

Xulosa qilib aytganda Mamlakatimizda dzyudoni yanada rivojlantirish uchun o'quv va o'quv jarayonining ilmiy-uslubiy yondashuvini takomillashtirish zarur.

Erkaklar, ayollar, o'smirlar, shuningdek, o'smirlar va erkaklar o'rtasida dzyudo bo'yicha viloyat va shahar sambo musobaqalarini ko'paytirish zarur.

Sport zahiralarni tayyorlash tizimini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va tasdiqlash.

O'zbekiston Davlat Jismoniy tarbiya va Sport universiteti qoshidagi ilmiy-tadqiqot instituti hodimlari va ilmiy izlanuvchilari ishtirokida dzyudochilarning o'quv-mashg'ulot yig'inlarida davra suhbatini takomillashtirish.

Xalqaro sport musobaqalarida mahalliy kurashchilar bilan birgalikda yuqori reytingga ega bo'lgan chet ellik kuchli kurashchilar, xalqaro darajadagi trenerlar va hakamlarning ishtirokini ta'minlash.

Sportchilarning professional mahoratini va trenerlarning kasbiy malakasini

oshirish uchun sport kurashlari bo'yicha xorijiy maktablar bilan hamkorlikni rivojlantirish va tajriba almashish, sport kurashlarini rivojlangan mamlakatlar bilan raqobat qila oladigan darajaga yetkazish.

xotin-qizlarning sport kurashlari bilan shug'ullanishi va professional sportchi bo'lishi uchun ularni jalb qilish bo'yicha keng tashkiliy-amaliy va targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish

Zamonaviy dzyudochilar tayyorlash tizimi yuqori darjadagi nazariy va amaliy bilimlar hamda tajribalardan xabardor bo'lish va ularni amaliyotda samarali qo'llashni muhim vazifa sifatida kun tartibiga qo'yish. Ilg'or tajriba natijalari va yetakchi tayyorgarlik uslublaridan foydalanmasdan yuqori sport natijalariga erishish tobora qiyinlashib borayotganligi sport jamoatchiligi tomonidan e'tirof etish.

Sport kurashlari bo'yicha mahalliy va xalqaro musobaqalarni tizimli ravishda tashkil qilish, xalqaro musobaqalarda ishtirok etish, shu jumladan Olimpiya va Osiyo o'yinlarida qatnashish huquqini beruvchi litsenziyalarni qo'lga kiritish va har Olimpiya va Osiyo o'yinlari siklida ularning sonini ko'paytirib borish lozim.

Foydalanilgan manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24 yil 2020 yanvardagi farmoni. UP-5924 "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport"ni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.

2. <https://judo.uz/press/news/2021/8751/>.

3. <https://www.uzdaily.uz/ru/post/64492> .

4. (https://olamsport.com/upload/storage/254663_original.jpg)

5. <https://uz.sputniknews.ru/20211115/v-tashkente-zavershilsya-chm-po-sambo-itogi-21355558.html>

6. <https://www.olympic.uz/ru/news/4231#>

7. <https://www.ijf.org/>

MULOQOTGA YORDAM BERUVCHI OMILLAR VA TO'SIQLARNI O'RGANISH VA TAHLILI

*Irisboyeva Yokutxon Utbosarovna,
Yangi asr universiteti pedagogika kafedrasida mudiri PhD*

Annotatsiya. Maqolada muloqotga yordam beruvchi omillar va to'siqlarni o'rganish va tahlili keltirilgan. O'quvchilarning o'zaro muloqot qilish imkoniyatini ta'minlash ijtimoiy, hissiy, akademik va martaba muvaffaqiyatlari uchun keng ko'lamli ta'sir ko'rsatadigan dolzarb pedagogik muammodir. Muloqot ko'nikmalariga ustuvor ahamiyat berish va o'zaro muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga shaxsiy va professional hayotlarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Kalit so'zlar: muloqot, omillar, to'siq, o'rganish, o'quvchi, o'zaro muloqot, ijtimoiy, hissiy, akademik.

Talabalarning o'zaro muloqotga kirishishlarini ta'minlash haqiqatan ham dolzarb pedagogik muammodir. Samarali muloqot ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatning asosiy tarkibiy qismidir va muloqot bilan kurashayotgan o'quvchilar turli muammolarga duch kelishi mumkin, jumladan, ijtimoiy izolyatsiya, akademik qiyinchiliklar va hissiy iztirob. O'quvchining o'zaro muloqot qilish imkoniyatini ta'minlash juda muhim bo'lgan ba'zi sabablar:

Ijtimoiy va hissiy farovonlik: Muloqot ijobiy munosabatlar o'rnatish va ijtimoiy va hissiy farovonlikni oshirish uchun zarurdir. Samarali muloqot qila olmaydigan o'quvchilar yolg'izlik va yolg'izlik tuyg'usini boshdan kechirishi mumkin, bu ularning ruhiy salomatligi va akademik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Akademik muvaffaqiyat: Muloqot akademik muvaffaqiyat uchun muhim mahoratdir. Samarali muloqotga qodir bo'lgan o'quvchilar o'z fikrlarini ifoda etish, sinf muhokamalarida qatnashish, loyiha va topshiriqlarni bajarishda tengdoshlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

Ishga tayyorlik: Samarali muloqot ish joyidagi muvaffaqiyat uchun muhim mahoratdir. O'quvchining o'zaro muloqot qilish imkoniyatlaridan foydalanishini ta'minlash orqali o'qituvchilar ularni kelajakdagi kareralarida muvaffaqiyatga tayyorlashga yordam beradi.

Inklyuzivlik va xilma-xillik: O'quvchining o'zaro muloqot qilish imkoniyatini ta'minlash, ayniqsa, xilma-xil va inklyuziv ta'lim muhitida muhim ahamiyatga ega. Ochiq muloqot va turli nuqtai nazarlarga hurmat madaniyatini yaratish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga turli xil ijtimoiy va kasbiy sharoitlarda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

O'quvchilarning o'zaro muloqot qilish imkoniyatini ta'minlash ijtimoiy, hissiy, akademik va martaba muvaffaqiyatlari uchun keng ko'lamli ta'sir ko'rsatadigan dolzarb pedagogik muammodir. Muloqot ko'nikmalariga ustuvor ahamiyat berish va o'zaro muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga shaxsiy va professional hayotlarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

O'quvchini o'zaro muloqotga jalb qiladigan bir qancha omillar mavjud:

Umumiy manfaatlar va maqsadlar: O'quvchi umumiy manfaat va maqsadlarga ega bo'lsa, ular o'zaro muloqotga kirishish ehtimoli ko'proq. Buning sababi shundaki, ular tabiiy aloqaga ega va bir-biri bilan muloqot qilish uchun sababdir.

Hurmat va ishonch: Bir-birini hurmat qiladigan va ishonadigan o'quvchilar o'zaro muloqotda bo'lishadi. O'quvchi o'zlari eshitilayotgan va tushunilganini his qilsalar, ular o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ochiqchasiga etkazishadi.

Faol tinglash: Faol tinglash o'zaro muloqotda muhim omil hisoblanadi. O'quvchi bir-birini diqqat bilan tinglab, boshqa odamning gapiga qiziqish bildirsa, ular muloqotga kirishadi va fikr almashadi.

Aniq muloqot: Aniq muloqot o'zaro muloqotning yana bir muhim omilidir. O'quvchi o'z fikrlari va g'oyalarini aniq bayon qilsalar, bu tushunmovchilik va chalkashliklarning oldini olishga yordam beradi va ma'lumotlar almashinuvini yanada samaraliroq qiladi.

Ijoiy muhit: Ijoiy muhit xavfsizlik hissini yaratishi va o'quvchilarni o'zaro muloqotga undashi mumkin. O'quvchi o'zlarini qulay va qo'llab-quvvatlanishlarini his qilsa, ular tavakkal qilishlari va o'z fikrlari va his-tuyg'ularini boshqalar bilan baham ko'rishlari mumkin.

Ushbu omillarni sinfga joriy qilish orqali o'qituvchilar o'zaro muloqotni rivojlantiradigan va o'quvchilarni bir-biri bilan mazmunli muloqotga undaydigan muhitni yaratishi mumkin. Bu kuchliroq munosabatlarni o'rnatishga, o'quv natijalarini yaxshilashga va o'quvchilarni kelajakdagi shaxsiy va professional hayotida muvaffaqiyatga tayyorlashga yordam beradi.

Samarali muloqot turli omillarni birlashtirishni talab qiladi. Muloqotni osonlashtiradigan ba'zi asosiy omillar:

Faol tinglash: Faol tinglash boshqa odamning gaplariga diqqat bilan qarash, ma'lumotni aniqlashtirish va to'g'ri javob berishni anglatadi. Bu samarali muloqot uchun zaruriy mahoratdir.

Aniqlik: Muloqotdagi ravshanlik xabarni etkazishda aniq va aniq bo'lishni anglatadi. Bu oddiy tildan foydalanish, jargondan qochish va xabarni qabul qiluvchi tomonidan oson tushunilishini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Empatiya: Empatiya o'zingizni boshqa odamning o'rniga qo'yish va uning nuqtai nazarini tushunishni o'z ichiga oladi. Bu ishonch va hurmatni mustahkamlashga yordam beradi va samarali muloqotni osonlashtiradi.

Teskari aloqa: Teskari aloqa aloqa samaradorligi haqida ma'lumot berish va olishni o'z ichiga oladi. Bu xabarlarining to'g'ri qabul qilinishi va tushunilishini ta'minlashga yordam beradi.

Ishonch: Ishonch samarali muloqot uchun zarurdir. Ishonch bo'lmasa, odamlar ma'lumot almashish yoki o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etishda ikkilanishlari mumkin.

Og'zaki bo'lmagan muloqot: Og'zaki bo'lmagan muloqot tana tili, yuz ifodalari va ovoz ohangini o'z ichiga oladi. Bu xabarni samarali etkazishda og'zaki muloqot kabi muhim bo'lishi mumkin.

Texnologiya: Texnologiya elektron pochta, video konferentsiya va hamkorlik dasturlari kabi vositalarni taqdim etish orqali aloqani osonlashtirishi mumkin, bu masofalar va vaqt zonalarini bo'ylab samarali muloqotni ta'minlaydi.

Muloqotda ushbu omillar mavjudligini ta'minlash orqali shaxslar va tashkilotlar o'zlarining muloqot sifatini yaxshilashlari va mustahkam aloqalar o'rnatishlari mumkin.

Aloqa sifatini oshirish va samarali muloqotni ta'minlash uchun muloqotga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va o'rganish juda muhimdir. O'rganishga arziydigan muloqot uchun ba'zi umumiy to'siqlar:

Til to'siqlari: Til to'siqlari samarali muloqotga to'sqinlik qilishi mumkin, ayniqsa

ishtirokchilar bir xil tilni baham ko'rmasliklari mumkin bo'lgan ko'p madaniyatli yoki xalqaro muhitda. Bu tushunmovchilik va noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Madaniy farqlar: Madaniy farqlar ham muloqotga to'siq bo'lishi mumkin. Turli madaniyatlarda turli xil muloqot uslublari, me'yorlari va umidlari bo'lishi mumkin, bu esa tushunmovchilik va nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Jismoniy to'siqlar: Jismoniy to'siqlar, ayniqsa yirik tashkilotlarda yoki masofaviy ish sharoitida muloqotga to'sqinlik qilishi mumkin. Bunga masofa, aloqa kanallariga kirishning etishmasligi yoki texnologiya cheklovlari kiradi.

Hissiy to'siqlar: hissiy to'siqlar odamlarda samarali muloqot qilishiga to'sqinlik qiladigan shaxsiy yoki hissiy muammolarga duch kelganda paydo bo'lishi mumkin. Bunga stress, tashvish yoki mojarodan qo'rqish kiradi.

Munosabatlar to'siqlari: Munosabatdagi to'siqlar odamlarning muloqotga yoki ular bilan muloqot qilayotgan shaxsga nisbatan salbiy munosabati yoki tasavvuriga ega bo'lganida paydo bo'lishi mumkin. Bunga noto'g'ri qarashlar, stereotiplar yoki oldindan o'ylangan tushunchalar kiradi.

Fikr-mulohaza yo'qligi: fikr-mulohazalarning etishmasligi xabarning to'g'ri qabul qilinganligini va tushunilganligini bilishni qiyinlashtirishi mumkin. Bu tushunmovchilik va noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Muloqotdagi ushbu to'siqlarni o'rganish orqali shaxslar va tashkilotlar takomillashtirish sohasini aniqlashlari va ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin. Bu samarali muloqotni ta'minlash va nizolar va tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

Muloqotdagi to'siqlarni o'rganish va tahlil qilish shaxslar va tashkilotlarga samarali muloqotga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va tushunishga yordam beradi. O'rganish va tahlil qilish kerak bo'lgan muloqotdagi eng keng tarqalgan to'siqlardan ba'zilari:

Muloqotdagi ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun shaxslar va tashkilotlar bir necha qadamlarni qo'yishlari mumkin, masalan:

Til to'siqlarini bartaraf etish uchun til o'rgatish yoki tarjima xizmatlarini taqdim etish.

Turli xil madaniy me'yorlar va muloqot uslublari haqida shaxslarni o'rgatish.

Jismoniy to'siqlarni bartaraf etish va muloqotni osonlashtirish uchun texnologiyadan foydalanish.

Ochiq muloqotni rag'batlantirish va kerak bo'lganda hissiy yordam ko'rsatish.

Xilma-xillik va inklyuzivlikni o'rgatish orqali tarafkashlik va stereotiplarni bartaraf etish.

Fikr-mulohazalarni rag'batlantirish va muloqotning ikki tomonlama va interaktiv bo'lishini ta'minlash.

Muloqotdagi ushbu to'siqlarni o'rganish va tahlil qilish va ularni bartaraf etish strategiyalarini amalga oshirish orqali shaxslar va tashkilotlar o'zlarining muloqot sifatini yaxshilashlari va tushunmovchiliklar va nizolarning oldini olishlari mumkin.

Aloqa vositalarini qo'llash qobiliyati o'zlarining muloqot qobiliyatlarini yaxshilashni istaganlar uchun muhim mahoratdir. Aloqa vositalari odamlarga yanada samaraliroq muloqot qilishga yordam beradigan bir qator vositalar, texnikalar va strategiyalarga murojaat qilishi mumkin, jumladan:

Mimika: Mimika odamlar muloqot qilish uchun foydalanadigan yuz ifodalari, imo-ishoralar va durush kabi og'zaki bo'lmagan ishoralar va signallarni anglatadi. Mimikani mashq qilish odamlarga o'z xabarlarini aniqroq va samaraliroq etkazishga yordam beradi.

Faol tinglash: Faol tinglash ma'ruzachiga to'liq e'tibor berish va xabarni to'g'ri qabul qilish va tushunishni ta'minlash uchun aniq savollar berish va asosiy fikrlarni umumlashtirish kabi usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Faol tinglashni mashq qilish odamlarga kuchliroq munosabatlar o'rnatishga va samaraliroq muloqot qilishga yordam beradi.

Aniq muloqot: Aniq muloqot oddiy tildan foydalanish, jargondan qochish va xabarni qabul qiluvchi tomonidan oson tushunilishini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Aniq muloqot qilish odamlarga tushunmovchilik va noto'g'ri talqinlardan qochishga yordam beradi.

Empatiya: Empatiya o'zini boshqa odamning o'rniga qo'yish va uning nuqtai nazarini tushunishni o'z ichiga oladi. Empatiyani mashq qilish odamlarga ishonch va hurmatni mustahkamlashga yordam beradi va samarali muloqotni osonlashtiradi.

Ta'sirchanlik: Dadillik boshqalarning huquqlari va fikrlarini hurmat qilgan holda o'zini aniq va ishonchli ifodalashni o'z ichiga oladi. Qat'iylik bilan shug'ullanish odamlarga o'z ehtiyojlari va umidlarini samarali etkazishga yordam beradi va mojarolar va tushunmovchiliklarning oldini oladi.

Ushbu muloqot vositalarini qo'llash orqali odamlar o'zlarining muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari va mustahkam munosabatlar o'rnatishlari mumkin. Bu, ayniqsa, muvaffaqiyat uchun samarali muloqot muhim bo'lgan shaxsiy va professional sharoitlarda foydali bo'lishi mumkin.

Muloqotda yordam beradigan omillar va to'siqlarni o'rganish va tahlil qilish bizning tobora o'zaro bog'langan dunyomizda har qachongidan ham muhimroqdir. Samarali muloqot shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyat uchun zarur bo'lib, bugungi tez sur'atda va murakkab sharoitda ayniqsa muhimdir. Muloqot omillari va to'siqlarini o'rganish va tahlil qilish nima uchun juda muhim bo'lgan ba'zi sabablar:

Globallashuv: Globallashuv madaniy tafovutlar va muloqotdagi til to'siqlarini tushunish va boshqarishni har qachongidan ham muhimroq qildi. Aloqa omillari va to'siqlarini o'rganish va tahlil qilish odamlar va tashkilotlarga turli madaniyatlar va tillarda samarali muloqot qilishda yordam beradi, bu bugungi global iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir.

Xilma-xillik va inklyuziya: Bugungi xilma-xil va inklyuziv ish joylari va hamjamiyatlarida shaxsiyat, kelib chiqishi va tajribasidagi farqlardan kelib chiqadigan muloqotdagi to'siqlarni tushunish va hal qilish muhimdir. Ushbu to'siqlarni o'rganish va tahlil qilish shaxslar va tashkilotlarga yanada inklyuziv va hurmatli muloqot muhitini yaratishga yordam beradi.

Texnologik taraqqiyot: Texnologik taraqqiyot bizning muloqot qilish uslubimizni o'zgartirdi, muloqot uchun yangi imkoniyatlar, balki yangi to'siqlar va muammolarni ham yaratdi. Aloqa omillari va to'siqlarini o'rganish va tahlil qilish jismoniy shaxslar va tashkilotlarga texnologiyadan yanada samaraliroq muloqot qilish uchun foydalanishga yordam beradi va shu bilan birga u taqdim etadigan cheklovlar va muammolarni tushunishga yordam beradi.

Masofaviy ish: COVID-19 pandemiyasi masofaviy ishlash tendentsiyasini tezlashtirdi, bu masofa, aloqa kanallariga kirishning yo'qligi va texnologiya cheklovlari kabi aloqa uchun yangi to'siqlarni yaratdi. Aloqa omillari va to'siqlarini o'rganish va tahlil qilish shaxslar va tashkilotlarga masofaviy ishlashga moslashishga va bu to'siqlarni engib o'tishga yordam beradi.

Muloqotda yordam beradigan omillar va to'siqlarni o'rganish va tahlil qilish bugungi tez va murakkab sharoitda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir. Ushbu omillar va to'siqlarni tushunish va hal qilish orqali shaxslar va tashkilotlar

o'zlarining muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari, mustahkam munosabatlar o'rnatishlari va shaxsiy va professional maqsadlariga erishishlari mumkin.

O'quvchini o'zaro muloqotga jalb qiladigan bir qancha omillar mavjud:

Umumiy manfaatlar va maqsadlar: O'quvchi umumiy manfaat va maqsadlarga ega bo'lsa, ular o'zaro muloqotga kirishish ehtimoli ko'proq. Buning sababi shundaki, ular tabiiy aloqaga ega va bir-biri bilan muloqot qilish uchun sababdir.

Hurmat va ishonch: Bir-birini hurmat qiladigan va ishonadigan o'quvchilar o'zaro muloqotda bo'lishadi. O'quvchi o'zlari eshitilayotgan va tushunilganini his qilsalar, ular o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ochiqchasiga etkazishadi.

Faol tinglash: Faol tinglash o'zaro muloqotda muhim omil hisoblanadi. O'quvchi bir-birini diqqat bilan tinglab, boshqa odamning gapiga qiziqish bildirsalar, ular muloqotga kirishadi va fikr almashadi.

Aniq muloqot: Aniq muloqot o'zaro muloqotning yana bir muhim omilidir. O'quvchi o'z fikrlari va g'oyalarini aniq bayon qilsalar, bu tushunmovchilik va chalkashliklarning oldini olishga yordam beradi va ma'lumotlar almashinuvini yanada samaraliroq qiladi.

Ijobiy muhit: Ijobiy muhit xavfsizlik hissini yaratishi va o'quvchilarni o'zaro muloqotga undashi mumkin. O'quvchi o'zlarini qulay va qo'llab-quvvatlansa, ular tavakkal qilishlari va o'z fikrlari va his-tuyg'ularini boshqalar bilan baham ko'rishlari mumkin.

Ushbu omillarni sinfga joriy qilish orqali o'qituvchilar o'zaro muloqotni rivojlantiradigan va o'quvchilarni bir-biri bilan mazmunli muloqotga undaydigan muhitni yaratishi mumkin. Bu kuchliroq munosabatlarni o'rnatishga, o'quv natijalarini yaxshilashga va o'quvchilarni kelajakdagi shaxsiy va professional hayotida muvaffaqiyatga tayyorlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nusratova, H. (2021, October). BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH: DOI: 10.53885/edinres. 2021.80. 81.021 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasida dotsenti, PhD. In Научно-практическая конференция (pp. 51-52).

2. Nusratova, K. C. (2021). RELEVANCE OF THE TOPIC OF WAR IN UZBEK CHILDREN'S LITERATURE (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF THE WRITER SAFAR BARNOEV). Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 740-745.

3. Hamida, N. (2022, March). ERTAK JANRI ORQALI O'QUVCHILARNI MA'NAVIY BARKAMOL INSON RUHIDA TARBIYALASH: DOI: 10.53885/edinres. 2021.69. 87.106 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasida dotsenti, PhD Ikromova Nafosat, Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri. In Научно-практическая конференция.

4. Hamida, N. (2022, March). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SINFDAN TASHQARI O'QISH DARSLARINING O'QITILISH HOLATI: DOI: 10.53885/edinres. 2021.68. 31.102 Nusratova Hamida, Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim fanlari kafedrasida dotsenti, PhD Tursunova Zarina, Nizomiy nomidagi TDPU 2-bosqich magistri. In Научно-практическая конференция.

5. Нусратова, Х. Н. (2021). 13. ХЧ Нусратова Ўзбек болалар адабиёти қиссачилиги ривожига Сафар Барноев асарларининг тутган ўрни: ХЧ Нусратова, Низомий номидаги ТДПУ доценти, ф. ф. б. PhD. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (1).

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARDA ASTRONOMIYADAN NOMOYISHLI KO'RGAZMALAR O'TKAZISH

*Jumageldiyeva Munira Aliakbarovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi*

*Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Fizika kafedrası mudiri*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarga astronomiya fanini o'qitishda zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarning o'rni haqida ma'lumot berilgan. Jumladan astronomiya fanini o'qitishda Animator, InShOt va SkyViewFree dasturlarining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlari: virtual ko'rgazmalar, vizual ko'rgazmalar, multimedia, animatsiya, animator.

ПРОВЕДЕНИЕ ДЕМОНСТРАТИВНЫХ ВЫСТАВОК ПО АСТРОНОМИИ В ОБЩИХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

*Жумагелдиева Мунира Алиакбаровна
Студент Чирчикского государственного педагогического университета*

*Тиллабоев Азлархон Магбархонович
заведующий кафедрой физики Чирчикского государственного
педагогического университета*

Аннотация. В данной статье представлена информация о роли современных информационных и коммуникационных технологий в обучении школьников астрономии. В частности, подчеркивается важность программ Animator, InShOt и SkyViewFree в обучении астрономии.

Ключевые слова: виртуальные выставки, визуальные выставки, мультимедиа, анимация, аниматор.

HOLDING DEMONSTRATIVE EXHIBITIONS ON ASTRONOMY IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

*Jumageldiyeva Munira Aliakbarovna
Student of Chirchik State Pedagogical University*

*Tillaboyev Azlarxon Magbarxonovich
Head of the Department of Physics of Chirchik State Pedagogical University*

Abstract. This article provides information on the role of modern information and communication technologies in teaching astronomy to schoolchildren. In particular, the importance of the Animator, InShOt and SkyViewFree programs in teaching astronomy is emphasized.

Key words: virtual exhibitions, visual exhibitions, multimedia, animation, animator.

KIRISH. Bugungi kunda astronomiya fanini rivojlantirish, iqtidorli yoshlar orasidan ushbu sohaning malakali kadrlarini tayyorlash, o'sib kelayotgan yosh avlodni astronomiyani o'rganish bo'yicha xalqimizning tarixiy an'alariga sadoqat ruhida tarbiyalash, iqtidorli yoshlarning astronomiya ilm-faniga bo'lgan qiziqishlarini oshirish maqsadida yurtimizda astronomiya faniga bo'lgan e'tibor tobora kuchaymoqda. Shu jumladan prezidentimiz tashabuslari bilan tashkil etilgan astronomiya faniga ixtisoslashtirilgan maktab shular jumlasidandir.

Astronomiya fanini o'qitishda zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish katta samara beradi. Astronomiya fanini rivojlantirish, iqtidorli o'quvchilar orasidan ushbu soha uchun malakali kadrlarini tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib hisoblanadi [1].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida astronomiya fanidan namoyishli ko'rgazmalarni o'tkazishda axborot kommunikatsion texnologiyalari va media ta'limning o'rni katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Maktablarda astronomiya fanini o'qitilishini, o'quvchilarning bilimlarini yanada mustahkamlash, tasavvurlarini oshirishda astronomiyadan turli xil ko'rgazmalar o'tkazishga katta ahamiyat berish kerak. O'quvchilarga astronomik hodisalarning mohiyatini turli yo'llar bilan tanishtiriladi: hikoya qilib beriladi, laboratoriya ishlari bajariladi, ekskursiyalar o'tkaziladi, ko'rgazmalar o'tkazish va kuzatuvlar olib boriladi. Ko'rgazmalar bilan o'zaro vaqt o'tkazish o'quvchilarni rag'batlantiradi va fanni mantiqiy bilishiga yordam beradigan g'oyalar va tamoyillarni hamda qo'l yordamida bajariladigan tajribalarini (nima bo'layotganini ko'rish, eshitish va his qilish orqali) taklif qilish orqali qiziqishlari uyg'otiladi. Har bir ko'rgazmada foydalanuvchiga nafaqat ko'rgazmadan qanday foydalanish kerakligi, balki nima sodir bo'layotgani va nima uchun bo'layotgani haqida tushuntirish ishlari olib boriladi. Ko'rgazmalar oldingi bilimlarni mustahkamlaydi va sinfda ishlashni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu ko'rgazmalar 2-xil turga bo'linadi: 1) virtual ko'rgazmalar, 2) vizual ko'rgazmalar. Maktablarda "Astronomiya kuni" tadbirlarni tashkil qilish uchun soha olimlarini ham taklif etish maqsadga muvofiq. Bu o'quvchilar uchun astronom olimlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish hamda astronomiyaning hayotimizdagi muhim o'rni haqida bilish uchun alohida imkoniyatdir. Bunda o'quvchilarning faolligi, bilimlarining chuqurligi va mustahkamligini ko'rishimiz mumkin [6].

Hozirgi kunda astronomiya fanini axborot texnologiyalari yordamida o'qitishning to'la imkoniyatlari mavjud. Astronomiya fanini o'qitishga doir kuchli uslubchilarning uslubiy adabiyotlari, o'quv dasturlarining tuzilishi va mantiqiy ketma-ketlikdagi mazmunini aks qilgan o'quv materiallarning manbai sifatida internet tarmog'ini olish mumkin. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarda ulardan foydalanish, o'qitishda katta samara berishiga shubha yo'q.

Ta'lim jarayonida kompyuterdan samarali foydalanish uchun mazkur muammolarni hal qilish lozim. O'quvchilar astronomiyadan elektron darsliklar yordamida o'rganmoqchi bo'lgan mavzuning mazmuni, mavzuga oid barcha ma'lumotlarni tushunib olish bilan bir qatorda, agar masala berilgan bo'lsa undagi kattaliklar, formulalardagi ko'rsatkichlarning birliklari va ularning kerakli jihatlari bilan tanishish imkoniga ega bo'ladi. Nazariy ma'lumotlarni olishda esa, kosmik teleskoplar yordamida tasvirga olingan ko'plab osmon jismlarining fotosuratlarini kuzatishga va ulardan ilmiy masalalar chiqarishga o'rganishlariga to'g'ri keladi.

Har qanday ta'limot shunchaki ishlab chiqariladigan emas, balki sermahsul ijodiy xususiyatga ega bo'lgan faoliyat deb tushunilmog'i kerak. Axborot texnologiyalari muhitida astronomiyadan o'quv faoliyatni rivojlantirishni quyidagi asosiy yondashuv ko'rinishlarida amalga oshirish mumkin, ya'ni:

- ta'limni kompyuterlashtirish;
- internet tizimidan samarali foydalanish;
- elektron darsliklar yaratish va astronomik ta'limga tatbiq etish;
- laboratoriya va ma'ruza mashg'ulotlarida dasturiy mahsulotlardan keng foydalanish;
- innovatsion pedagogik texnologiyalarga axborot texnologiyalarini tatbiq etgan holda qo'llash;
- nazorat baholashda interfaol testlardan foydalanish;
- o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish faoliyatlarini rivojlantirish jarayonida,

ular egallangan bilimlaridan didaktik masalalarni hal etish yo'llarini izlashda foydalanishni o'rganadilar [1, 4].

O'qitishda multimediya va animatsiya vositalaridan foydalanishning maqsadi dars jarayonida, kompyuter yordamida astronomiya fanini mustaqil o'rganish, o'rgatish, uni qo'llash, animatsiyalardan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. Multimediyali o'rgatuvchi dasturlar matn, grafika, video, tovush va animatsiyalardan iborat bo'lib, o'quvchi astronomiya fanini o'zi mustaqil o'rganmoqchi bo'lsa, kompyuterga yozilgan maxsus dasturni ishga tushiradi. Bu dasturlar astronomiya fanining nazariy bo'limlarini, amaliy mashg'ulot va laboratoriya ishlarini, nazorat (test) topshiriqlarini, qo'shimcha adabiyotlar ro'yxatini o'z ichiga oladi. O'quvchilarga astronomiya fanini multimediya va animatsiya orqali tushuntirish olingan bilimlarni xotirada uzoq vaqt saqlab qolish va kerak bo'lganda amalda qo'llash imkoniyatini beradi [7].

Multimedia - bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya (ob'ektlarining fazodagi harakati) effektlari asosida o'quv materiallarini o'quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko'rinishidir.

Animatsiya-(lotincha animare-jonlantirish) yoki multiplikatsiya (lotincha-multiplication-ko'paytirish) alohida ta'svirlarning yuqori tezlikda ketma-ket ko'rsatilishidir. Ko'rsatilgan harakatlanuvchi tasvirlarga bag'ishlangan qisqa metrajli filmlar, badiiy filmlar, jonlantirilgan giflar va boshqa ommaviy axborot vositalaridan tashqari animatsiya video o'yinlar, harakatlanuvchi grafiklar va maxsus effektlar uchun ham ishlatiladi. Animator-animatsiya yaratish bilan shug'ullanuvchi rassomdir.

Astronomiya fanini multimediya va animatsiya vositalari asosida o'qitilishining afzalliklari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarni kompyuter savodxonligini oshirish;
- o'rganilayotgan o'quv materialini atroflicha chuqurroq va puxta o'zlashtiradi;
- o'zlashtirilgan bilimlarni xotirada uzoq vaqt saqlab qolish imkoniyati yaratiladi;
- o'quvchilarni mustaqil bilim egallashlari uchun kompyuter texnologiyasidan foydalanishga undaydi;
- ta'lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan tanishadi;
- ta'lim olish vaqti qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoniyati yaratiladi.

Bugungi kunda butun dunyoda dasturiy vositalaridan foydalanilib astronomiya kursi o'qitilmoqda. Bunda asosan Stellarium, Starry Night, Kstars, Star Walk, Star Map, Home Planet, Astrometrica, Astro Gemini, Selestia, MaxIm DL kabi kompyuter va internet tarmog'i dasturlari hamda CLEA, VIREO virtual laboratoriyadan keng foydalanilmoqda [1-3,5].

NATIJALAR. Multimedia va animatsiya vositalarining ilmiy-amaliy ahamiyati shundan iboratki, o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishlarni va mavzuni mustaqil o'zlashtirish hamda astronomiya fanini o'qitishda multimediya vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Shu bois mobil aloqa yordamida Animator, InShOt va SkyViewFree dasturlari orqali, yulduz turkumlarining virtual ko'rinishini ya'ni maktab o'quvchilarga virtual ko'rgazmalarni tayyorlab ko'rsatish imkoniyati mavjud. Avvalo SkyViewFree dasturidan biror bir yulduz turkumini nushasini olish zarur. Keyin dastur Settings menyusidan Display bo'limiga kirilib, Constellation Artni o'chirib yana nusxa qilinadi. Keyingi bosqichida Constellation Artga qoshib Constellation Lines ni ham o'chirib, nusxa qilinadi. Endi Animator dasturiga kirib, galareyadan faqat nusxa olingan yulduz turkumidagi yulduzlar rasmini tanlaymiz. Menyudagi figuralar paneli ichidan tog'ri chiziqni tanlaymiz. Panel ichidan tog'ri chiziqning qalinligi va rangini belgilab olib, yulduz turkumini chizishni boshlaymiz. Birinchi ikkta yulduzni qoshamiz, keyin + tugmasini bosamiz; unda huddi shu varoq ko'chiriladi va oldin chizib olganimizni ustidan chizib, unga boshqa bir yulduzni qoshamiz. Shu ketma-ketlikda yulduzlar tugaguncha chizib

boramiz. Menyu oxiridagi paneldan vaqtini sekinlashtirib, yuklab olamiz. Ikkinchi InShOt dasturida tayyor animatsiyamizni va SkyViewFree dasturidan olingan tayyor yulduz turkumini tanlab olamiz. Dasturning menyusidan “Переходы” paneli orqali animatsiya va rasm ketma-ketligi tanlanadi. Menyudagi “Текст” paneli orqali yulduz turkumining nomini yozamiz. O‘z hohishimizga kora o‘zgartirish kiritishimiz ham mumkin. Barcha amallarni bajarib bo‘lganimizdan so‘ng faylni saqlab qo‘yamiz. Bu fayl o‘z navbatida qisqa metrajli video ko‘rinishida saqlanadi.

MUHOKAMA. Yuqorida keltirilgan misollarga o‘xshash astronomiya faniga oid so‘nggi yillardagi madia ta’lim uchun yaratilgan manbaalarni ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, bular bugungi kunda juda ham ko‘plab topiladi ammo astronomiya faniga oid o‘zbek tilida yaratilganlari juda ham kam. Zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalangan holda o‘quvchilarga astronomiya fanini qiziqarli tarzda yetkazib berish pedagoglar oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

XULOSA. Astronomiya fanini o‘qitishda zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish va ularni o‘quvchilarga yetkazishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish katta samara beradi. Shuning uchun ham astronomiya faniga oid ma’lumotlarni media vositalari bilan boyitish zarur. O‘quvchilar bunda astronomiya fanining nazariy qonuniyatlari bilan tanishibgina qolmasdan, amaliy tadbiqlarini ham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘quvchining astronomiya faniga qiziqishlari uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunov I.G., Tillaboyev A.M. Astronomiya kursini o‘qitishda zamonaviy elektron ta’lim resurslarining ahamiyati // Экономика и социум // ISSN 2225-1545. – Россия, 2022. – №3(94). – С. 294-299.
2. Tillaboyev A. M. Astronomiya kursini o‘qitishda zamonaviy ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalanishning metodik tizimi // Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 5. – С. 907-913.
3. Dusmuratov M. B., Tillaboyev A. M. Yorug‘lik oqimi tushunchasini o‘qitishda zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanish // Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 12. – С. 483-491.
4. Sattorov I., Sattorova B.J., Tillaboyev A.M. Kompyuter texnologiyalari muhitida astronomiya o‘qitishning ayrim masalalari // Pedagogika. – Toshkent, 2015. – № 3. – 69-73 b.
5. Nurmamatov, Sh. «Studying the main elements of the celestial sphere in the laboratory lessons of the astronomy course.» Science and innovation 2.A1 (2023): 213-216.
6. Nizamiddinovich E. A. Use of modern teaching technologies in the conduct of physics laboratory works in general secondary schools // Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. Special Issue 2. – С. 852-855.
7. Narbaev A.B. Structure and didactical possibilities of the electronic training manual on Astronomy developed for pupils of the 11th grades of secondary schools based on media education // Proceedings of Online International Conference on Recent Developments in Humanities and Sciences // Organized by Novateur Publications. – India, 8th August, 2020. – P.40-42.

FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS AMONG ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

*Jumayeva Feruza Fakhriddinovna,
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ong, huquqiy madaniyatni tarbiyalash jarayoning nazariy asoslari, pedagogik va psixologik jihatlarini, o'zbekistonda huquqiy madaniyatni rivojlantirishdagi muammo va kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha vazifalar to'grisida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, axloqiy tarbiya, ijtimoiylashuv, demokratik qadriyat, fuqarolik jamiyati, davlat organlar, jamoat tashkilotlari, konsepsiya, konstitutsiya, ijtimoiy me'yorlar

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы, педагогические и психологические аспекты процесса повышения правосознания и правовой культуры у учащихся начальных классов, проблемы и недостатки развития правовой культуры в Узбекистане, задачи по их устранению.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовая грамотность, нравственное воспитание, социализация, демократические ценности, гражданское общество, государственные органы, общественные организации, концепция, конституция, социальные нормы.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations, pedagogical and psychological aspects of the process of legal consciousness and legal culture education in elementary school students, problems and shortcomings in the development of legal culture in Uzbekistan, and tasks for their elimination.

Key words: legal consciousness, legal culture, legal literacy, moral education, socialization, democratic value, civil society, state bodies, public organizations, concept, constitution, social norms

Humanity has come into being and has been developing by uniting in society on the basis of certain needs and entering into mutual relations by means of social norms. The most important of social norms are legal norms, in the process of following them, the legal consciousness of society members is formed, and the individual develops not only moral culture, but also legal culture. Nowadays in the international community democratic values are becoming more and more appreciated, and our country is gaining its own place, and it is the demand of the times to develop a clear mechanism for the implementation of the specified reforms for the construction of a fair democratic legal state. One of the main conditions of a democratic legal state is the formation of legal culture at a sufficient level of legal consciousness among members of society. At this point, the formation of legal consciousness among elementary school students is distinguished by its relevance.

Since we gained independence despite the fact that a number of activities have been carried out in our country in order to ensure the rule of law, to raise legal awareness and legal culture in our society, there are a number of problems and shortcomings that prevent the increase of the level of legal literacy of citizens, and in this area, the

most first of all, legal education and training is not carried out systematically and continuously, instilling in each young generation a sense of respect for laws and moral rules, loyalty to national values, intolerance to violations, against factors that have a negative impact on their legal education, formation of lasting immunity, lack of a comprehensive approach to the process of developing legal culture, lack of systematic implementation of measures in this area, the order of the President of the Republic of Uzbekistan on January 9, 2019 «On fundamental improvement of the system of raising legal awareness and legal culture in society» criticized by Decree No. PF-5618[1]. In addition, there are a number of problems and shortcomings that prevent the improvement of the legal consciousness and legal culture of students, and the level of legal literacy, in particular:

- the work of raising the legal consciousness and legal culture of students in the educational system is not systematically and continuously organized;

- lack of formation of an effective mechanism of delivery of legal information in educational institutions;

- lack of pedagogical and psychological resources to adequately inculcate the ideas of balancing between personal benefits and the benefits of society into the minds of students;

- the fact that educational processes in the continuous education system are not carried out in harmony with legal education, in particular, the history, religion, customs, and national values of the Uzbek people are not relied upon in the formation of the legal culture of young people;

- that an effective system of cooperation with non-governmental non-profit organizations and other institutions of civil society was not created in the organization of activities to improve legal culture, and that work was not organized on the basis of the principle of social partnership;

- the fact that specific targeted measures for the formation of legal immunity against factors that have a negative impact on the legal education of young people have not been established;

- that legal activities are still carried out in traditional ways, by holding simple meetings, and in this regard, innovative methods of promotion, including web technologies, are not used, and there are not enough legal websites;

- that there are no legal mechanisms to encourage projects aimed at increasing legal literacy, and that events are being organized irresponsibly;

- It was noted in the «Concept of Improving Legal Culture in Society» that the work of publishing and distributing legal literature, conducting scientific researches to improve the legal knowledge of students is carried out inefficiently[1]. The above points show that in order to achieve a high level of legal awareness and legal culture in the society, the most important thing is the need to pay special attention to the systematic and continuous conduct of education, using innovative modern web technologies, a child's perspective for the development of society. causes the need to form legal consciousness in his eyes, feelings and actions.

It is important to note that the Concept has defined not only problems and shortcomings, but also fixed tasks as the main aspects of raising legal awareness and legal culture among students:

- formation of a system for consistently conveying to the population the content and essence of social and economic reforms, adopted laws and state programs;
- strengthening the vital idea in the minds of citizens that «Establishing the spirit of respect for laws in society is the guarantee of building a democratic legal state!»;
- to raise legal awareness and legal culture in society, first of all, to pay special attention to systematic and continuous education;
- starting with the pre-school education system, instilling legal awareness and legal culture in all layers of the population, widely promoting the ideas of maintaining a balance between personal benefits and the benefits of society;
- to inculcate in the minds of the young generation the concepts of rights and duties, honesty and purity, as well as norms of etiquette;
- Teach them the important aspects of the Constitution from childhood;
- organization of legal-educational activities on the formation of legal culture among the population in harmony with the teaching of the history, religion, and national values of our people;
- to strengthen the sense of belonging to the country and patriotism by forming feelings of pride in state symbols in every citizen;
- in-depth study of the scientific basis of raising legal awareness and legal culture in society.

In fact, paying special attention to the legal and regulatory bases of the implementation of these tasks in the following years, The Development strategy of New Uzbekistan for the years 2022-2026, dated January 28, 2022, PF-60 was announced. The second priority direction of The Development strategy is aimed at turning the principles of justice and the rule of law into the most basic and necessary conditions for development in our country, and its 20th goal is to develop an active civil society and to form a sense of respect and obedience to the law among citizens, first of all raising legal culture and consciousness, in this regard, it implies the establishment of effective cooperation of state bodies with institutions of civil society, mass media and educational organizations[2]. It can be seen from this that in the work of raising the legal consciousness of the young generation, it will be necessary to work in cooperation with educational organizations, civil society institutions, and the mass media, to form the legal literacy of students and bring it to a high level of legal culture. In fact, the issue of forming legal consciousness among students has always been an urgent pedagogical problem.

The foundations of the theoretical understanding of the nature of law and legal consciousness were created by ancient Greek philosophers. Even then, the effectiveness of the law was related to the natural (psychological) laws of human behavior. Rationalist ideas about the nature of human behavior were expressed by Socrates (469-399 BC). His ideas about the necessity of a just, legitimate and justified chance were developed by Plato and Aristotle. The concept of natural inclination appeared. Laws, according to Plato, are the main means of human improvement, and they should correspond to the human soul, its needs and capabilities.[3] In addition, legal consciousness is a system of beliefs, perceptions, evaluations, feelings and other components of spirituality in relation to law and legality.[4] Therefore, the formation of legal consciousness among students begins directly with the formation of the moral outlook and beliefs of the young generation. According to Blonsky, moral education plays an important role

in the formation of a well-rounded personality. Arousing humane feelings in people, arousing feelings of love for the Motherland are the main tasks of moral education. [5] The same values are specifically expressed in our new draft Constitution. That is, Chapter XIV of the Constitution of New Uzbekistan is called «Family, Children and Youth», and it is not for nothing that the following norm is strictly defined in Article 78: “Regardless of the parentage and civil status of children, are equal before the law. It is the duty of the state to ensure and protect the rights, freedoms and legal interests of the child, to create the best conditions for his full physical, mental and cultural development. Motherhood, fatherhood and childhood are protected by the state. The state and society take care of forming in children and young people loyalty to national and universal values, pride in the country and the rich cultural heritage of the people, feelings of patriotism and love for the Motherland.” It follows from this that the state creates all the conditions for the formation of each child as a morally and spiritually highly cultured person. Moral culture is the foundation of legal culture. The more mature and diligently «built» this foundation is, the stronger the quality of legal knowledge and its rational use, attitude to the law (respect for it), readiness to comply with legal norms, and active participation in achieving the rule of law. But the formation of high legal awareness in individuals is not a situation that happens by chance or quickly, but is inextricably linked with the issue of general education of the individual. The specified reforms show that high legal awareness should only be the result of influencing the individual’s worldview through a comprehensive approach and specific goals. Legal consciousness is a complex socio-psychological phenomenon, which includes philosophical, legal, socio-political and moral aspects. However, it should be noted that legal consciousness is also a subjective, social and psychological phenomenon.[6] Only psychologically, a person has the need and opportunity to understand morality, taste and its development and good will in himself, in others, in the growing generations, and to understand this process from a theoretical point of view. Thus, a person (and only a person) needs education and has the ability to educate (I. Kant), and therefore education is a vital component of the human image. He is very strongly - intensively engaged in self-improvement. This includes the influence of a person’s lifestyle, that is, role models and prohibitions, sanctions and incentives, his own and others’ life experiences.[7]

The formation of legal consciousness in a person occurs through his socialization, that is, in the process of understanding his social role and place in society. A number of studies show that the complexity of legal socialization of students is related to a whole set of factors. and may ultimately lead to the deformation of legal consciousness, including the manifestation of extremism [8]. That is why, in order to form and raise legal consciousness to a high level, the cooperative actions of families, preschool institutions, schools, higher education institutions, state bodies and public institutions are an important necessity. Legal education should be carried out continuously and everywhere. The analysis of the practice of legal education shows that such education is almost not implemented in pre-school institutions. After all, according to the information of many psychologists and sociologists, it is at the preschool age that the simplest ideas about the necessary, prohibited and permitted actions are formed. School education also has many opportunities to effectively influence the legal consciousness of a person. But the school is often limited to conducting a small amount of training

on the basics of the state and law.

According to Russian pedagogue P.P. Blonsky, thinking in children of primary school age develops from emotional-figurative to abstract-logical. «The child thinks in forms, colors, sounds, in general sensations,» - K. D. Ushinsky reminded teachers of this and called to rely on these features of children's thinking at the beginning of school work.[9] Based on this psychological aspect of the child's thinking, I believe that it is necessary to make effective use of new modern technologies in the formation of legal consciousness. In this case, primary school students should not only provide legal education using various modern advanced technologies, multimedia, online software, web platforms in the course of education, but also use their spare time productively. to organize, unify into civil clubs, use of innovative technologies with a creative approach in the implementation of spiritual and educational measures dedicated to important legal processes can give effective results in forming a high level of legal consciousness in them.

It is important to attach great importance to the gradual formation of the components of the individual's legal consciousness in the process of using certain innovative technologies for the formation of legal consciousness in elementary school students. Here, the components of the legal mind of a person are as follows:

cognitive (legal thinking, legal views and beliefs, amount of legal knowledge and skills);

emotional value (legal feelings, legal values, legal value orientations);

active-practical (encouraging legal behavior, legal relations, habits and skills of legal behavior (legal behavior)

The conclusion and recommendations are that, as proven by the researches of pedagogic scientists, if work on legal education starts with the family and continues in all educational institutions, if the position of active citizenship is strengthened in each community, it will definitely bear fruit. In our people, the knowledge acquired in youth is compared to a pattern carved in stone. This is a fact of life. Any seed of goodness planted in the innocent hearts of childhood will undoubtedly bear fruit when it grows up. Today, in our country, which is taking a bold step from a strong legal state to a strong civil society, there are countless things being done for the future of the young generation. This makes one happy, because young people who have their own independent opinion, a firm, active civic position, intellectual potential and legal culture are our perspective and high confidence.

References:

1. Resolution No. 342 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan «On approval of the regulation on monitoring and evaluation of measures to improve legal culture in society». April 20, 2019', National Database of Legislative Documents of the Republic of Uzbekistan, 04/22/2019, No. 09/19/342/2995
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan «On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026» <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. Yenieyev M.I. Jurisprudential psychology. Textbook. SPb., 2004
4. Tadzhikhanov U., Saidov A. Theory of legal culture. Textbook. 2 roofs. Volume 1/Responsible editor Academician Sh.Z. Urazayev - T.: Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 1998, - 41 p.

5. P.P. Blonsky Selected pedagogical and psychological essay. Roof I. M., 1979, 25 p
6. Yenikeev, M. I. (2005). Legal psychology. With the basics of general and social psychology: (Textbook for universities). M: Norma
7. Fundamentals of pedagogical anthropology for the specialty Social Pedagogy (according to directions): educational and methodological complex in the academic discipline / comp. L.V. Korolkova. - Vitebsk: VSU im. P.M. Masherova, 2021. - 91 p.
8. Muslumov, R., Mukhametov, R., & Shushmarchenko, E. (2017). The expression of extremist attitudes among students evaluating the political events. V L. G. Chova, A. L. Martinez, & I. C. Torres (Red.), Inted2017: 11th International Technology, Education and Development Conference (ss. 4470–4479). Valenica: Iated-Int Assoc Technology Education a& Development.
9. Blonsky P.P. Psychology and pedagogy. Moscow: Yurayt, 2016. 690 p.

АМИР ТЕМУРНИНГ ҲАРБИЙ ФАОЛИЯТИ

Каримова Мияссар Жамолдиновна

*Тошкент педиатрия тиббиёт институти Ижтимоий фанлар, педагогика
ва психология кафедраси доценти.*

Аннотация: Мақолада Амир Темур ҳокимиятга келгандан кейин ҳарбий ҳаракатлар олиб боришининг янги тизимига асос солганлиги ёритилган. Жумладан у, стратегик мақсадлар, шиддатли ҳужум, ҳал қилувчи йўналишларда кучларни бир ерга тўплаш, дадил манёвр ва ташаббускор ҳаракатлар, ҳал қилувчи жангда душманни тор-мор келтириши орқали амалга оширилганлиги, отлиқ қўшин ҳужумини ташиқил этиш стратегияси ва тактикаси Амир Темур армиясида ўзининг тўлиқ якунини топганлиги, яна унинг тузукларида ҳам айнан ҳарбий тактика ва стратегия яхши ишлаб чиқилганлиги баён этилган.

Калит сўзлар: қисм, ҳарбий, армия, қўшин, Европа, қурол, тактика, қўмондон, тузуклари, ганим, от, майдон, душман, ҳужум, жой, ганим.

ВОЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АМИРА ТЕМУРА

Каримова Миассар Джамолдиновна

*Доцент кафедры социальных наук, педагогики и психологии Ташкентского
педиатрического медицинского института*

Аннотация: В статье рассказывается о том, как Амир Тимур после прихода к власти заложил новую систему ведения военных действий. Среди них стратегические задачи, ожесточенное наступление, сосредоточение сил на решительных направлениях, смелые маневры и инициативные действия, сокрушение противника в решающем сражении, стратегия и тактика организации конной атаки завершились в войске Амира Тимура. и в его уставе указано, что военная тактика и стратегия хорошо разработаны.

Ключевые слова: часть, войско, армия, отряд, Европа, оружие, тактика, командир, соединения, клад, конь, поле, противник, атака, место, клад.

VOENNAYA DEYATELNOST AMIRA TIMURA

Karimova Miassar Djamoldinovna

*Associate professor of the department of social science, pedagogy and
psychology of the Tashkent pediatric medical institute.*

Annotation: The state tells about how Amir Temur, after coming to power, laid down a new system of military operations. Amir Temur refers to the most strategic tasks, a sharp attack, concentration of forces and a decisive direction, bold maneuvers and initiative actions, enemy surprise and decisive tactics, strategy and tactical organization of a cavalry attack and troops. and its charter states that military tactics and strategy are well developed.

Key words: unit, army, army, detachment, Europe, weapons, tactics, commander, formations, treasure, horse, field, enemy, attack, place, treasure.

Амир Темур ҳокимиятга келган дастлабки даврларида мўғул босқинчилари қолдирган асоратларини бартараф этиш, салтанатни мустаҳкамлаш, ҳусусан бутун Туронзамин яхлитлиги ва осойишталигини таъминлаш чораларини кўрди. Амударё, Сирдарё атрофи ҳудудларининг бир қисмини, шунингдек, Фарғона ва Шош вилоятларини ўз давлатига қўшиб олди. Мамлакатнинг истиқболига катта

умид ва ишонч билан қараган Амир Темур руҳиятини нафақат ўзининг туғма баҳодирлиги ва жасорати билан, балки айна замонда Аллоҳга ва Куръонга бўлган ишончу эътиқоди билан ҳам мустаҳкамлаган эди[1].

Амир Темур Мовароуннахрни мўғул истилочиларидан тозалаб, марказлашган улуг давлатни барпо этди. Тарих унинг зиммасига Олтин ўрдадек кудратли мўғул империясининг асосини емиришдек улкан вазифани қўйган эди. Амир Темур бу вазифани ҳам буюк жасорат билан адо этиб, Рус князликлари ва шарқий Европа халқларини қарийиб 170 йиллик мўғул асоратидан халос бўлишларига йўл очиб берди. Ниҳоят, 1402 йилда турк султони Боязид устидан ғалаба қозониб, бутун Европа мамлакатларини даҳшатли таҳликадан халос қилди. Буларнинг барчаси тарихий ҳақиқат[2].

Амир Темур асосий карвон йўллари устидан назорат ўрнатиш[3], улус кудратини янада ошириш, халқнинг турмуш тарзини яхшилаш сингари устувор мақсадлар йўлида ўша даврда тенги йўқ бўлган ҳарбий кучлар билан Жета, Эрон, Афғонистон, Кавказ Ироқ, Шом, Миср, Дашти Қипчоқ, Шимолий Анадўли, Ҳиндистон каби минтақаларга бир неча бор қўшин тортиб борди, оламшумул зафарлар кучди[4].

Буюк лашкарбоши новатор ҳарбий ташкилотчи сифатида Темурбек ўта интизомли армия тузишга, муҳораба чоғида қўшин қисмларини санъаткорона бошқаришга, жанг тақдири ҳал бўладиган жойларга ҳарбий кучларни ўз вақтида усталик билан йўллашга, ҳар қандай тўсиқ ва ғовларни тадбиркорлик билан босиб ўтишга, армиядаги жанговар руҳни керакли даражада ушлаб туришга муяссар бўлди[4].

Соҳибқирон турк-мўғул халқлари, хусусан «Ясоқ қонунлари» асосида Чингизхон лашкари тузилишини, уларнинг жанг олиб бориш амолларини атрофлича ўрганиб, таҳлил қилади ва зарур ўзгартиришлар киритган.

Темур барпо этган армиянинг тузилиши Чингизхон тузган қўшин тизими ва тузилишига маълум даражада яқин бўлса-да, бироқ қуйидаги муҳим жиҳатлари билан фарқланар эди[4]:

1. Чингизийлар қўшини ялпи мажбурият асосида ҳарбий хизматга чақириладиган халқ лашкаридан иборат бўлган ҳолда, Темурбек армияси умумхалқ характериға эга эмас эди.

2. Чингизхон даврида қўшин асосини қўчманчи омма ташкил қилган эди. Темурбек қўшиниға олий бош қўмондон кўрсатган аниқ талабға биноан чорвадорлар қатори қосибчилик, ҳунармандчилик, деҳқончилик билан машғул ўтроқ аҳолидан ҳам сезиларли миқдорда аскар олинган.

3. Темурбек қўшинида ҳарбий кучларнинг асосини ташкил қилувчи отлик аскарлар билан бир қаторда пиёдалардан тузилган қисмлар ҳам анчагина бўлган. Маълумки, Чингизхон қўшини, забт этилган мамлакатлар аҳолисидан мажбурий тартибда тузилган ҳашарни ҳисобға олмаганда, пиёда аскарларға эга бўлмаган.

4. Темурбек Шарқда биринчилардан бўлиб, ўз армиясига ўт сочар қурол, яъни тўп-раъдни олиб кирди.

5. Соҳибқирон тоғли ҳудудларда жанг ҳаракатлари олиб боровчи пиёдалардан тузилган махсус ҳарбий қисмларни ташкил қилди[4].

6. Темурбек жаҳон ҳарб санъати тарихида биринчи бўлиб қўшинни жанг майдонида етти қўлга бўлиб жойлаштириш тартибини жорий этди.

7. Темурбек армиясида аёллардан тузилган бўлинмалар бўлиб, улар жанг чоғи эркаклар билан бир сафда турган, қаҳрамонлик ва матонат намуналарини кўрсатган[5].

Темурбек кўшини таркибини Мовароуннахр, Дашти Қипчоқ, Эрон, Бадахшон, Мўғулистон, Хоразм, Мозадарон, Жета сингари ерлардан йиғилган аскарлар ташкил қилган.

Унда мунтазам кўшинга хос бўлган кўпгина белгилар мавжуд эди: кўшин сон жиҳатдан аниқ ва пухта ташкил қилинган, унинг жанговар тартиби - ясол жангдан-жангга такомиллаштирилиб борилган, армия ўз замонасининг илғор қурол ва техникаси билан қуролланган, айнан бир турдаги қурол-яроғ, аслаҳа-анжом билан таъминланган[6], қисмлар бир-биридан кийим боши, тутган байроқ ёки туғи орқали фарқланган[4]. Жумладан, ҳар бир ҳарбий қисмининг кийими турлича, масалан, қизил ёки кўк ёки жигар ранг ва ҳоқозо ранглари бўлиб, айрим қисмларнинг кийими қайси рангда бўлса, барча қуроллари – тиркаш, камар, найза, ўқ узувчи қуроллар – сар ва ҳоқозоларнинг қинлари ҳам ўша рангда бўлган[7]. Бу ҳақда Ибн Арабшоҳ ҳам қуйидагиларни баён қилади: “Темурнинг ишлари ниҳоясига етгач, у ўз кўшинига Самарқандга жам бўлишини буюрди. Кейин улар учун ўзи ўйлаб топиб ихтиро қилган таркиб ва тазрибда (махсус) қалпоқлар тайёрлашларини ҳамда жангчилар уларни кийиб, (юришга) отланишларини амр қилди. Бу қалпоқлар улар учун (шартли бир) белги эди”. Бундай ажралиб туриш жанг пайтида кўшинни бошқаришда жуда қўл келган[4]. Тактика жиҳатдан Темурбек армияси ўзига хос хусусиятларга эга эди. Кўшиннинг ясоли Қорахонийлар, Ғазнавийлар, Салжуқийлар, Чингизийлар кўшини жанговар таркибидан фарқли ўлароқ, етти қисм –қўлга ажратилган, разветка аъло даражада йўлга қўйилган, қисмларнинг жанг майдонида ҳамда юриш вақтида талаб[4] даражасида ҳаракат қилиш учун зарур тадбир ва режалар ишлаб чиқилган[6], уларни жанг пайтида оператив бошқаришга алоҳида қатта эътибор қаратилган. Темурбек ўнлик, юзлик, минглик[6] ҳамда туман қўмондонларини танлаш масаласига бевосита раҳбарлик қилган. Лашкарбошилиқ салоҳиятига эга бўлган қўмондонларнинг тўғри танланганлиги ва ўз жойига қўйилганлиги аксар ҳолларда жанг натижасининг муваффақиятли яқунланишига сезиларли таъсир кўрсатган[4]. Бу ҳақда у ўзининг “тузуклари”да жанг жараёнларини қуйидагича баён қилган: уруш олиб борилган вақтларда шошмасдан, бир зайлда шиддат билан жангга киришни кузатиш, ғаним томонни жанг қилиш тартибини чамалаб кўриш, уларни бор аскарлари билан бир йўла от қўйиб, шиддаткорона ҳужум қиладими ёки фавж-фавж бўлиб, кетма-кет ҳамла қиладими, ёки ғаним ҳамла вақтида, жанг қилиб орқага қайтиб, кейин яна ҳамлага киришадими ёки биринчи ҳамласи билан чегараланиб, охиригача савашадими? Ғаним агар орқасига қайтмай саваш қурса, сипоҳ унинг ҳамласидан етган зарбага сабр -тоқат қилиб, охиригача туриб бериши, ундаги шижоат бир соатлик сабр бўлиши кераклиги айтилган[8]. Ҳар бир ўнликдан сараланган жангчилар орасидан мулоҳазакор ва мард жангчи танлаб олиниб, қолган 9 жангчининг розилигидан сўнг ўнгбоши этиб сайланарди. Ўнгбошилардан эса фаолият ва қобилиятига қараб юзбоши сайланган.10 та юзбошидан эса ҳарбий ишларда моҳир ва тажрибага эга амирлар фарзанди ёки аслзодалар авлодидан бўлган жасур кишилардан мингбоши тайинланган. Ҳар бир бошлиқ керак бўлиб”, ўрнини босиши мумкин бўлган ёрдамчига эга бўлган[9].

Юришга чиққан ҳар бир оддий жангчи камон, ўқ солинган садоқ, шамшир ёки узун қилич, арра, бигиз, игна, арқон, болта, ўқ, билан қуролланишган. Уларнинг ҳар бирига 2 от, ҳар 5 кишига бир чодир ажратилган эди. Бундан ташқари, гурзи, ойболта (табар), қилич билан қуролланган жангчиларнинг махсус отрядлари бўлган. Ҳар бир ўнг бошининг ўз чодир ва 5 оти бўлиши

лозим эди, у совут, шамшир, камон, ўқ, чўқмор, гурзи, совут билан сафарга чиқиши шарт эди. Мингбошилар курол-яроғ заҳирасига эга бўлишган. Пиёда жангчида шамшир, камон, жанг олдида махсус буйруқ билан тасдиқланган миқдорда камон ўқлари бўлиши мажбурий бўлган[10].

Амир Темур кўшинида ҳарбий ишни билимдонлари кўпчиликти ташкил қилган бўлиб, унинг ҳурматида сазовор бўлган Аббос Баҳодур, Жокубек Барлос, Жаҳоншоҳ, шайх Сайфуддин, Ййгу, Темурбилгут, Окбуғо, Тобон баҳодур, Амир шайх Нуриддин, Амир шохмалик, Учқора баҳодурлар бўлган. Амир Темур учун иккинчи даражали омиллар бўлмаган. Манёврларни, кўшин кўригини ҳам ўзи ўтказган[10].

Амир Темур ўзи бевосита майдонга тушмаса-да, унинг байроғи жангларда кўзга ташланиб турган. Ўша пайтларда байроқнинг аҳамияти душман қўмондонининг асирга олиниши ёки ўлдирилишининг аҳамиятидан кам бўлмаган. Чунки байроқнинг қулаши бутун кўшинни талвасага солиб уни мағлубиятга олиб келган. Жанг майдонлари олдиндан душманнын барча имкониятларини ҳисобга олиб улгурган йўл бошловчилар томонидан белгиланган. Йўлбошловчилар жанг майдони ва сув миқдорини билиши, жангнинг қайси пайтида қуёш қай томондан тушушига аниқ билиши, ҳисобга олган бўлиши шарт ҳисобланган[11].

Амир Темур даврида девортешар (манжаник), тошотар(аррода), тўплар (раъд), ҳимоя қалқонлари (турд), шотулар, камандлар, арқонлардан фойдаланганлар. Девор ва буржлар тагидан лаҳм қазилган, қаъла деворларида раҳна очилган[10].

Амир Темур аскарларининг орасида бутпарас турклар, оловга сажда қилувчи мажусий ажаллар, қоҳинлару сеҳргарлар, золимлару мункирлар бор эди. У шундай бағри кенг бўлгани ва шунинг учун унга мусулмонлардан ташқари, насронийлар, зардўштийлар, буддавий ва бошқа динларга мансуб кишилар садоқат билан хизмат қилишган[12].

Амир Темур ҳарбий ҳаракатлар олиб боришнинг янги тизимига асос солди. Унга кўра, стратегик мақсадлар, шиддатли ҳужум, ҳал қилувчи йўналишларда кучларни бир ерга тўплаш, дадил манёвр ва ташаббускор ҳаракатлар, ҳал қилувчи жангда душманны тор-мор келтириш орқали амалга оширилган. Отлиқ кўшин ҳужумини ташкил этиш стратегияси ва тактикаси Амир Темур армиясида ўзининг тўлиқ якунини топди[10]. Жумладан, “Темур тузукларида” ёритилишича: Амир Темур душман лашкари 12 минг отлиқдан кам бўлса, ўзи ҳам душманга қарши 12 минг отлиқни тайёрлаб борган. У отлиқ аскарларни 9 қисмга бўлган. Қўлда бир фавж, баронғорда 3 фавж, жавонғорда 3 фавж, ҳировулда 1 фавж ва қоровулда 1 фавж турган. Яна уруш майдонини танлашга ҳам эътибор берилган: ернинг сувга узоқ яқинлиги, аскар сақлашда унинг хавфсизлиги. Душман турган жой тепароқда жойлашганлиги ва офтобга рўбарў бўлиб, аскарларнинг кўзини қамаштирмаслиги, уруш майдони олди очик, кенг жой бўлишини эътиборга олиш керак бўлган[8].

Агар ғаним кўшинлари 12 мингдан ортиқ, лекин 40 мингдан кам бўлса, Амир Темур унга камида 40 минг аскарни жўнатиб, унга фарзандларидан бирини қўмондон қилиб тайинлаган, уларга ёрдам учун иккки тажрибали амир ва бошқа лашкарбошиларни берган. Агар ғаним армияси 40 мингдан ошиқ бўлса, унга қарши Амир Темурнинг ўзи чиққан[10]. У душманны чекиниши мумкин бўлган йўللари беҳато топган. У чекинаётган душманны таъқиб қилиб, яқсон қила оладиган ҳаракатчан отрядларни тайёр ҳолда тутиб турган[10].

Хулоса қилиб, Амир Темур ҳарбий салоҳиятда жаҳонга машҳур саркарда

ва ўз замонасининг энг қудратли ҳукмдори бўлганлигини эътироф этиш лозим. Амир Темурнинг ҳарбий назарияси ва у қўллаган амалий ҳарбий санъати ўз даврининг нодир мўъжизаси эди. У ишлаб чиққан ўзининг ҳарбий тактикасидан ҳарбий юришларида фойдаланиб ғалабаларни қўлга киритди. Амир Темурнинг юритган ташқи ва ички сиёсатида тутган одилона йўли у барпо этган давлат қудратининг ошишига ва жаҳон миқёсига кўтарилишида ҳал қилувчи омил бўлди. Шу билан бир қаторда ҳамма масалаларда, хусусан хорижий мамлакатлар билан алоқалар ўрнатиш ва муносабатларни ривожлантириш тадбирларини тинмай давом эттириб бу мавқени мустаҳкамлаб борди. Россия учун оғир қулфатлар келтира бошлаган Олтин Ўрда хони Тўхтамишни мавҳ этиб, Шарқий Европадаги бир неча мамлакатларни босиб олиб, бутун Европага катта хавф-хатар солиб турган турк султони Боязиднинг жиловини тортиши Европа халқлари тараққиётида янги бир даврни бошлаб берди. Европаликлар Соҳибқиронни халоскор сифатида тан олиб, унинг қудратли, марказлашган империяси билан ҳамма соҳада ҳамкорлик ўрнатишга интилдилар. Кўп ўтмай ўзаро муносабатлар янги изга кўча бошлади. Мағрибдан Машрикқача бўлган улкан ҳудудда тинчлик ва тартиб ўрнатилиши натижасида савдо йўллари, дипломатик алоқалар яна жонланди. Жумладан, Самарқандга “Хитой, Олтой, Чекка Мағриб, Миср, Рум, Фаранг ва Ҳинд мамлакатларидан элчилар келган. Амир Темур уларни ҳар бирини ўз ҳузурига чорлаб, тортиқ ва инъомлар улашган[3,13]. Кастилия кироли Генрих III нинг элчилари Пайпо де Сато Майор ва Эркан Санчес де Паласуллослар Соҳибқирон қабулида бўлишган. Темур эса ўз навбатида қирол Генрих III ҳузурига Муҳаммад ал-Кешийни ёрлиқ билан юборган. Дипломатик муносабатлар Султония архиепископи Иоан ва Испания элчиси Рюи Гонзалес де Клавихо[13] томонидан амалга оширилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов Ш.Шамсутдинов Р. Ватан тарихи. Т.: “Ўқитувчи”, 1997.- 368 б.
2. Файзиев Т. Темурийлар шажараси.Т.:”Ёзувчи”, “Хазина”1995. -376. -104-105 б.
3. Низомиддин Шомий.Зафарнома. Т.: “Ўзбекистон”, 1996. – 319 б.
4. Дадабоев Ҳ. Амир Темурнинг ҳарбий маҳорати. Т.: “Ёзувчи”,1996.
5. Ибн Арабшоҳ.Ажойиб ал-мақдур фи тарихи таймур. (Темур тарихида тақдир ажойиботлари). II китоб Т.: “Меҳнат”,1992.
6. Темур Тузуклари. Т.: “Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат”,1996.
7. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Т.: “Фан”, 1993. -40 б.
- 8.Темур тузуклари.Тошкент.О zbekiston .2018.
9. Иванин М.Икки буюк саркарда:Чингизхон ва Амир Темур.Т.:»Янги аср авлоди».2017. -183б.
10. Исмоилова. Ж. Ҳ., Левтеева Л.Г. Ўзбекистон ҳарбий санъати тарихи. Ўзбекистон НМИУ.2013.116-117 б.
11. Череванский В. Амир Темур.Т.: “Ёзувчи”,1993.-86-87б.
12. Содиқов Ҳ. Амир Темур салтанатида хавсизлик хизмати.Т.:”Art Flex”. -8б.
13. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Т.: “ШАРҚ”, 1997.- 394 б.

CHIZMACHILIK DARSIDA TALABALARDA KOGNITIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Mamatov Dilshod Kodirovich,

Buxoro davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD)

Annotatsiya. Maqolada chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasi borasida fikr yuritiladi. bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida kognitiv kompetensiyani rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Tasviriy san'at bo'yicha bo'lajak o'qituvchilar malaka oshirish bo'yicha seminarlarda qatnashish, boshqalar bilan hamkorlik qilish, tajribali o'qituvchilarni kuzatish, texnologiyani o'zlashtirish, tajribaviy o'rganish bilan shug'ullanish hamda o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini baholashni mashq qilish orqali bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'zlarining bilim qobiliyatlarini oshirishlari va talabalarini qo'llab-quvvatlashda samaraliroq bo'lishlari mumkin. o'rganish.

Kalit so'zlar: chizmachilik darsi, kognitiv kompetensiya, texnologiya, tasviriy san'at o'qituvchisi, rivojlantirish, bo'lajak o'qituvchi.

Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga turli strategiyalar va vositalarni o'z ichiga olgan texnologiyaga asoslangan yondashuv yordamida yordam berish mumkin. Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish texnologiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Raqamli chizma asboblari: Grafik planshetlar yoki raqamli ruchkalar kabi raqamli chizma vositalaridan foydalanish turli xil vositalar va texnikalar bilan tajriba o'tkazish imkonini berib, talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu vositalar talabalarning nozik motorli ko'nikmalarini va qo'l-ko'zlarini muvofiqlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

Interfaol o'quv qo'llanmalar: Interfaol o'quv qo'llanmalar turli xil chizmalarni yaratish bo'yicha bosqichma-bosqich ko'rsatmalar berib, talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bu o'quv qo'llanmalar alohida talabalarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan bo'lishi mumkin, ularda video ko'rgazmalar, interfaol mashqlar va qayta aloqa mexanizmlari bo'lishi mumkin.

Virtual haqiqat: Virtual haqiqat texnologiyasidan foydalanish talabalarga turli muhit va nuqtai nazarlarni o'rganish imkonini berib, kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bu texnologiya talabalarga o'z chizmalarining 3D ko'rinishini taqdim etishi mumkin, bu esa ularda fazoviy tushuncha va vizualizatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'yin strategiyalari: Ballar, nishonlar va peshqadamlar jadvali kabi o'yin strategiyalaridan foydalanish talabalarni rag'batlantirish va qayta aloqa mexanizmlari bilan ta'minlash orqali kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu strategiyalar talabalarni rasm chizish ko'nikmalarini mashq qilishga undash va vaqt o'tishi bilan ularning yutuqlarini kuzatish uchun ishlatilishi mumkin.

Hamkorlikda o'rganish: hamkorlikda o'rganish talabalarni muammolarni hal qilish va chizmalar yaratishda birgalikda ishlashga undash orqali kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuv talabalarga muloqot va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

Kognitiv kompetensiya deganda shaxsga axborotni qayta ishlash, tushunish va

undan unumli foydalanish imkonini beruvchi aqliy qobiliyat va malakalar majmui tushuniladi. U diqqat, idrok, xotira, mulohaza yuritish, muammoni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodkorlik kabi turli kognitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi. Kognitiv kompetentsiya shaxslar uchun o'rganish, yangi vaziyatlarga moslashish va shaxsiy va kasbiy hayotlarida ongli qarorlar qabul qilish uchun muhimdir.

Ta'lim muassasalarida kognitiv kompetentsiya ko'pincha akademik muvaffaqiyat bilan bog'liq. Kuchli kognitiv kompetensiyalarga ega bo'lgan talabalar ma'lumotlarni qayta ishlash va saqlash, tanqidiy fikrlash bilan shug'ullanish va o'z bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatiga ega. Shuningdek, ular turli akademik va kasbiy sohalarida murakkab ko'nikmalarni o'rganish va ulardan foydalanish uchun yaxshi jihozlangan.

Kognitiv kompetentsiya doimiy yoki tug'ma xususiyat emas, balki turli xil ta'lim tajribalari va aralashuvlar orqali rivojlanishi va kuchaytirilishi mumkin. Talabalarga qiyin va rag'batlantiruvchi ta'lim tajribasi bilan shug'ullanish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar kognitiv kompetensiyani rivojlantirishga yordam berishlari va akademik natijalarni yaxshilashlari mumkin.

Chizmachilik darsida talabaning kognitiv kompetensiyasini bir necha yo'llar bilan rivojlantirish mumkin. O'qituvchilar o'z talabalarida kognitiv kompetensiyani rivojlantirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan ba'zi strategiyalar:

Diqqat: Chizish tafsilotlar, shakllar, ranglar va to'qimalarga diqqatni jamlashni talab qiladi. O'qituvchilar talabalarni o'z mavzulariga diqqat bilan qarashga undashlari va diqqatni jamlash, diqqat va kuzatish qobiliyatlari muhimligini ta'kidlashlari mumkin.

Idrok: Chizma, shuningdek, sezgi ma'lumotlarini izohlash va tushunish qobiliyatini anglatuvchi idrokni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchilar talabalarni his-tuyg'ularini ishlatishga va turli nuqtai nazar va qarashlarni o'rganishga undash orqali ularning idrok etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Xotira: Chizish vizual ma'lumotni eslab qolish va keyinroq eslab qolish qobiliyatini talab qiladi. O'qituvchilar xotiradan rasm chizish, ko'rgazmali qurollardan foydalanish va vaqt o'tishi bilan chizgan rasmlarini qayta ko'rib chiqish imkoniyatini yaratib berish orqali talabalarning xotira qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Mulohaza yuritish va muammolarni hal qilish: Rasm chizish ko'pincha fikrlash va muammoni hal qilishni o'z ichiga oladi, chunki talabalar o'z mavzularini qanday ifodalash va badiiy qarorlar qabul qilishni aniqlashlari kerak. O'qituvchilar talabalarni mantiqiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va muammolarni bartaraf etish va chizmalarini takomillashtirish uchun ijodiy muammolarni hal qilishga undashlari mumkin.

Qaror qabul qilish: Chizish, shuningdek, qaror qabul qilish ko'nikmalarini talab qiladi, masalan, foydalanish uchun mos materiallar, texnika va ranglarni tanlash. O'qituvchilar talabalarga tanlov va turli yondashuvlarni sinab ko'rish imkoniyatini berish orqali qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Ijodkorlik: Rasm chizish - bu talabalarga o'z g'oyalari va his-tuyg'ularini vizual shaklda ifodalash imkonini beruvchi ijodiy jarayon. O'qituvchilar talabalarni turli uslublar, texnikalar va materiallarni o'rganishga undash hamda ularga tajriba va tavakkal qilish imkoniyatini berish orqali ijodkorlikni rivojlantirishi mumkin.

Umuman olganda, chizmachilik darsi talabalar uchun ijodiy va qiziqarli tarzda kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qimmatli imkoniyat bo'lishi mumkin. O'qituvchilar diqqatni, idrokni, xotirani, mulohaza yuritishni, muammolarni hal qilishni, qaror qabul qilishni va ijodkorlikni rivojlantiruvchi strategiyalarni qo'llash

orqali talabalarni yanada malakali, ishonchli va mustaqil o'rganishga yordam beradi.

Kognitiv kompetentsiya bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun juda muhim, chunki bu ularga o'quvchilarning bilimini samarali o'qitish va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari uchun kognitiv kompetentsiya muhimligining ba'zi sabablari:

O'quvchilar qanday o'rganishini tushunish: Kognitiv kompetentsiya bilan bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'z o'quvchilari qanday o'rganishlari, ma'lumotlarni qayta ishlashlari va muammolarni hal qilishlarini yaxshiroq tushunishadi. Bu ularga har bir o'quvchi uchun samarali bo'lgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa ta'limning samarali natijalariga olib keladi.

O'quvchilarning bilimni baholash qobiliyati: Kognitiv kompetentsiyaga ega bo'lgan holda, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'z o'quvchilarining o'qishini yaxshiroq baholashlari va ular ko'proq yordam yoki qiyinchilikka muhtoj bo'lgan sohalarni aniqlashlari mumkin. Bu ularga o'z o'qitish strategiyalarini mos ravishda o'zgartirishga imkon beradi, barcha talabalar muvaffaqiyatga erishishlarini va o'zlarining to'liq salohiyatiga erishishlarini ta'minlaydi.

Moslashuvchanlik: Kognitiv kompetentsiya bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga o'z o'quvchilarining ehtiyojlariga qarab o'qitish usullarida moslashuvchan bo'lish imkonini beradi. Ular o'z darslarini turli ta'lim metodikalarini o'quvchining qobiliyati va qiziqishlariga moslashtirish uchun o'zgartirishlari mumkin, bu esa yanada qiziqarli va samarali o'qitish tajribasiga olib keladi.

Ijodiy muammolarni hal qilish: Kognitiv kompetentsiyaga ega bo'lgan bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari muammolarni ijodiy hal qilish, sinfda paydo bo'ladigan muammolarni hal qilish uchun yaxshi jihozlangan. Bu ularga to'siqlarni engib o'tishga va talabalarni o'quv maqsadlariga erishishda qo'llab-quvvatlashga imkon beradi.

Innovatsiya: Kognitiv kompetentsiya bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga o'qitish usullarida innovatsion va ijodiy bo'lishga imkon beradi. Ular yangi g'oyalar, texnologiyalar va yondashuvlarni o'qitishga kiritib, talabalarini ilhomlantiradigan dinamik va qiziqarli o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlar kognitiv kompetentsiya bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun zarurligini tasdiqlaydi. Kognitiv kompetentsiyani rivojlantirish orqali bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'z talabalarining bilim olishini qo'llab-quvvatlash va o'qitish maqsadlariga erishishda yanada samarali va muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida kognitiv kompetentsiyani rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Mana bir nechta misollar:

Kasbiy rivojlanish seminarlari va kurslari: Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari kognitiv rivojlanish va o'rganish strategiyalariga qaratilgan seminarlar va kurslarda qatnashishlari mumkin. Bu imkoniyatlar ularga kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan o'qitishga yangi tushunchalar va yondashuvlarni taqdim etishi mumkin.

Hamkorlikda o'rganish: Boshqa o'qituvchilar yoki soha mutaxassisleri bilan hamkorlikda o'rganish, shuningdek, kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilarining kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Boshqalar bilan hamkorlik qilish ularni turli nuqtai nazar va strategiyalarga ochib berishi, tanqidiy va ijodiy fikrlashga yordam berishi mumkin.

Sinfda kuzatish va mulohaza yuritish: Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari tajribali o'qituvchilarning harakatlarini kuzatishlari va ularning o'qitish amaliyotlari haqida fikr yuritishlari mumkin. Bu ularning kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirish uchun samarali o'qitish strategiyalari va yondashuvlarini aniqlashga yordam beradi.

Inkorporatsiya texnologiyalari: sinfda texnologiyadan foydalanish bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin. Masalan, ular talabalarning o'rganishi va faolligini oshirish uchun interfaol doskalar, raqamli chizmachilik dasturlari yoki virtual haqiqat vositalarini o'z ichiga olishi mumkin.

Tajribalarni o'rganish: Eksperimental o'rganish, masalan, ekskursiyalar yoki amaliy loyihalar bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Ushbu turdagi o'rganish ularga o'z bilim va ko'nikmalarini real dunyo kontekstlarida qo'llashga yordam beradi, bu esa chuqurroq tushunish va o'sishga olib keladi.

O'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini baholash: Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari o'zlarining kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini baholash bilan shug'ullanishlari mumkin. Ular o'zlarining o'qitish amaliyotlari va strategiyalarini muntazam ravishda baholashlari va nima yaxshi ishlayotgani va nimani yaxshilash mumkinligi haqida fikr yuritishlari mumkin.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisida kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning ba'zi usullari:

Kognitiv psixologiya bo'yicha bilimlarni rivojlantirish: Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun kognitiv psixologiya, jumladan miya ma'lumotni qanday qayta ishlash va odamlar qanday o'rganish haqida asosiy tushunchaga ega bo'lishlari muhimdir. Bu bilimlar ularga talabalarning ehtiyojlariga moslashtirilgan samarali o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin.

Differentsiallashtirilgan ta'limdan foydalaning: Differentsial ta'lim o'qitish usullari va materiallarini har bir talabaning individual ehtiyojlari va manfaatlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi. Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari talabalarni qiyinlashtiradigan va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan turli xil o'quv faoliyatini yaratish orqali o'zlarining kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun ushbu yondashuvdan foydalanishlari mumkin.

So'rovga asoslangan ta'limni rag'batlantirish: so'rovga asoslangan ta'lim talabalarga savol va muammolarni qo'yish va ularni mustaqil ravishda yechim topishga undashni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga talabalarning faolligini oshirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ularning kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Metakognitiv strategiyalarni birlashtirish: Metakognitiv strategiyalar talabalarga o'z ta'lim jarayonlari haqida qanday fikr yuritish va o'z taraqqiyotini kuzatishni o'rgatishni o'z ichiga oladi. Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari o'quvchilarning o'zini o'zi anglashi va o'zlarining kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishga yordam berish uchun ushbu strategiyalarni o'qitishga kiritishlari mumkin.

Ta'limni yaxshilash uchun texnologiyadan foydalaning: Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rivojlantiruvchi raqamli vositalarni o'z ichiga olgan holda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirish uchun texnologiyadan foydalanishlari mumkin. Misol uchun, raqamli chizmachilik dasturlari yoki virtual haqiqat vositalaridan foydalanish talabalarga fazoviy fikrlash va vizualizatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Reflektiv amaliyot bilan shug'ullaning: Reflektiv amaliyot o'z ta'lim amaliyoti haqida muntazam ravishda fikr yuritishni va kerak bo'lganda tuzatishlar kiritishni o'z ichiga oladi. Kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilari o'zlarining ta'lim strategiyalarining samaradorligini baholash va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash orqali o'zlarining kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun refleksi

amaliyot bilan shug'ullanishlari mumkin.

Chizmachilik darsida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish ularning umumiy o'sishi va rivojlanishining muhim qismidir. Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning muhim jihatlaridan ba'zilari:

Ijodkorlik: Ijodkorlik chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. O'qituvchilar talabalarni ijodkorlikni rivojlantirish uchun turli xil chizish texnikasi, materiallar va mavzular bilan tajriba o'tkazishga undashlari kerak.

Muammoni hal qilish qobiliyatlari: Chizma murakkab mavzuni qanday chizish yoki kerakli effektga erishish kabi muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar chizmachilik darsida muammolarni hal qilish imkoniyatini berish orqali talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishlari mumkin.

Vizual-fazoviy ko'nikmalar: Chizish vizual-fazoviy ko'nikmalarni talab qiladi, masalan, shakllar va shakllarni aniq ko'rish va takrorlash qobiliyati. O'qituvchilar kuzatish, mutanosiblik va istiqbolga qaratilgan mashqlar orqali talabalarga ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Xotira ko'nikmalari: Rasm chizish xotira qobiliyatlarini o'z ichiga oladi, masalan, tafsilotlarni eslab qolish va kerak bo'lganda ularni eslab qolish qobiliyati. O'qituvchilar talabalarni diqqat bilan kuzatishga va xotiradan rasm chizishni mashq qilishga undash orqali ularning xotira qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Tafsilotga e'tibor: Tafsilotga e'tibor chizishda muhim ahamiyatga ega, chunki u mavzuning nozik nuanslariga jiddiy e'tibor berishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar talabalarni tafsilotlarga e'tibor berishga va o'z ishlari bo'yicha fikr-mulohazalarini bildirishga undash orqali kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishlari mumkin.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari: Tanqidiy fikrlash rasm chizish darsida kognitiv kompetentsiyaning muhim jihati hisoblanadi. O'qituvchilar talabalarni o'zlarining va boshqalarning ishlarini tahlil qilish va sharhlashga undash orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Mulohaza va o'z-o'zini baholash: Mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholash rasm chizish darsida kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning muhim jihatlaridir. O'qituvchilar talabalarni o'z ishlari haqida mulohaza yuritishga va ularning yutuqlarini baholashga undashlari mumkin, bu esa metabolish va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limni rivojlantirishi mumkin.

Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishning bir qancha zamonaviy usullari mavjud. Ushbu usullardan ba'zilari:

Loyihaga asoslangan ta'lim: Loyihaga asoslangan ta'lim talabalarni real dunyo muammosi yoki muammosi bilan bog'liq loyiha ustida ishlashni o'z ichiga oladi. Ta'limga bunday yondashuv talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda ayniqsa samaralidir, chunki u tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni o'z ichiga oladi.

Hamkorlikda o'rganish: Hamkorlikda o'rganish talabalarning guruhlariga bo'linib topshiriqni bajarish uchun birgalikda ishlashini o'z ichiga oladi. Ta'limga bunday yondashuv talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda samarali bo'ladi, chunki u muloqot, hamkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Teskari aloqa: bunda talabalarga darsdan oldin onlayn materiallardan foydalanish imkoniyati beriladi, ular darsga tayyorgarlik ko'rishlari mumkin. Ta'limga bunday yondashuv talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda samarali bo'ladi, chunki bu ularga o'z bilimlarini nazorat qilish va o'z tezligida ishlash imkonini beradi.

So'rovga asoslangan ta'lim: So'rovga asoslangan ta'lim talabalarning savollar

berishini va mavzuni mustaqil o'rganishni o'z ichiga oladi. Ta'limga bunday yondashuv talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda samarali bo'ladi, chunki u tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Texnologiyaga asoslangan ta'lim: Texnologiyaga asoslangan ta'lim o'rganishni yaxshilash uchun planshetlar, kompyuterlar va dasturiy ta'minot kabi raqamli vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ta'limga bunday yondashuv talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda samarali bo'ladi, chunki bu ularga material bilan yanada interaktiv va qiziqarli tarzda shug'ullanish imkonini beradi.

Chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mumkin. Kognitiv kompetentsiyani oshirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan texnologiyaning ba'zi misollari:

Raqamli chizmachilik dasturi: Raqamli chizmachilik dasturidan foydalanish talabalarga interaktiv va qiziqarli tajribani taqdim etish orqali ularning kognitiv kompetentsiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Dastur talabalarga turli xil ranglar, teksturalar va cho'tka zarbalari bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi, bu esa ijodkorlik va muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Virtual haqiqat: Virtual haqiqatdan chizma sinfidagi talabalar uchun chuqur o'rganish tajribasini yaratish uchun foydalanish mumkin. Virtual haqiqatdan foydalangan holda, talabalar turli muhitlarni o'rganishlari va raqamli ob'ektlar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin, bu ularning fazoviy xabardorligini, tafsilotlarga e'tiborni va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kengaytirilgan haqiqat: kengaytirilgan haqiqatdan raqamli ma'lumotni jismoniy dunyo ustiga joylashtirish orqali an'anaviy chizma materiallarini yaxshilash uchun foydalanish mumkin. Bu kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradigan interaktiv va qiziqarli o'rganish tajribasini yaratishga yordam beradi.

Onlayn darsliklar: Onlayn darsliklar talabalarga kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam beradigan keng ko'lamli o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyatini berish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu o'quv qo'llanmalar talabalarga o'z tezligida o'rganishga yordam beradigan videolar, interaktiv viktorinalar va boshqa raqamli resurslarni o'z ichiga olishi mumkin.

Mobil ilovalar: Mobil ilovalar talabalarga chizmachilik vositalari va resurslaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash uchun ishlatilishi mumkin, ular yo'lda o'zlarining kognitiv vakolatlarini rivojlantirish uchun foydalanishlari mumkin. Bu ilovalar o'quv qo'llanmalari, raqamli eskiz kitoblari va ijtimoiy media almashish kabi funksiyalarni o'z ichiga olishi mumkin, ular hamkorlik va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, chizmachilik darsida talabalarda kognitiv kompetentsiyani rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mumkin. Raqamli chizmachilik dasturlari, virtual haqiqat, kengaytirilgan reallik, onlayn darsliklar va mobil ilovalardan foydalangan holda o'qituvchilar yanada qiziqarli va interaktiv ta'lim tajribasini yaratishi mumkin, bu esa tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va e'tibor kabi kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. tafsilotga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. H.W. Janson. History of Art (Hardcover) by H.W. Janson. Princeton University press. 236 P.
2. E.H. Gombrich. The Story of Art. Englewood Cliffs. New York, 2012, P. 346
3. Betty Edwards. The New Drawing on the Right Side of the Brain. Redhouse Publishing house. Auckland, P. 248.

4. Austin Kleon. *Steal Like an Artist: 10 Things Nobody Told You About Being Creative*

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 15 noyabrdagi Qarori № PQ-2435 "Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha 2016 — 2020-yillarga mo'ljallangan davlat dasturi to'g'risida.

6. Mamatov, Dilshod. «PROJECTS OF MAKING CLAY AND PLASTIC TOYS IN PRE-SCHOOL EDUCATION.» *Theoretical & Applied Science* 9 (2019): 281-285.

7. Mamatov, Dilshod. «The Role of Computer Graphics in Developing Students Space Imagination.» *JournalNX* 6.10: 304-309

ILG'OR XORIY TAJRIBASI ASOSIDA MAKTABLARDA TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Mamatqulov Shuxrat Nazarovich,

*Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorij tajribasi asosida maktablarda ta'limni tashkil etish va respublikamiz ta'lim tizimidagi o'zgarishlar borasida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Germaniya ta'lim tizimi, Kembrij universiteti, «maktab muvaffaqiyati va farovonlik timsoli», «Found Karnegi» pedagogik markazi, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashish, hamkorlik o'rnatish va muloqot qilish.

MODERN METHODS OF ORGANIZING EDUCATION IN SCHOOLS BASED ON ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE

Mamatkulov Shukhrat Nazarovich,

Termiz State University Associate Professor of «Fine Art and Engineering Graphics» Department.

Annotation: this article provides information on the organization of education in schools on the basis of foreign experience and changes in the educational system of the Republic.

Keywords: German education system, Cambridge University, «the embodiment of school success and prosperity», «Found Karnegi» pedagogical Center, critical thinking, creative approach, establishing cooperation and communication.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ НА ОСНОВЕ ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Маматкулов Шухрат Назарович,

*доцент кафедры «Изобразительное искусство и инженерная графика»
Термезский государственный университет.*

Аннотация: В данной статье представлена информация об организации обучения в школах и изменениях в системе образования нашей республики на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: немецкая система образования, Кембриджский университет, «символ школьного успеха и благополучия», Педагогический центр Фонда Карнеги, критическое мышление, творческий подход, сотрудничество и общение.

Axborot texnologiyalari yetakchi o'ringa chiqib olgan hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda maktablar tizimini, ta'lim mazmunini yangilash zaruratga aylandi. Eskicha o'qitish usullari va metodlari ma'nau eskirib, ta'limning ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan metodlari va shakllariga ehtiyoj kuchaydi.

Ma'lumki, O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishga, xususan, nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan, statistik ma'lumotlar 2016-yilda O'zbekistonda 24 ta nodavlat ta'lim muassasasi faoliyat yuritgan bo'lsa, 2018-yilga kelib ularning soni 84 tadan oshganidan darak bermoqda.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning mamlakat ishki siyosatiga faol

ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarda maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan yilga - oshib bormoqda. Yaponlarda masalan, «maktab muvaffaqiyati va farovonlik timsoli» gina bo'lib qolmay, «u insonlarni yaxshilaydi», degan fikr ishonch va e'tiqodga aylangan. Ta'lim to'g'risidagi g'amxo'rlik taniqli siyosatchilarning ham hamisha diqqat – e'tiborida bo'lgan. Shuning uchun ham AQSH ning sobiq Prezidenti R.Reyganni, Buyuk Britaniya Bosh vaziri M.Techcherni, Fransiya Prezidenti F.Mitteranlarni maktab islohotining tashabbuskorlari deb bejiz aytishmaydi. F.Mitteran maktabni «Jamiyatini harakatlantiruvchi kuch» deb hisoblagan. Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning ikki mingdan ortiq. Fransiya, AQSH, Yaponiyada ta'lim tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar Universitetlar pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar. Ular faolitini esa xalqaro ta'lim markazlari, masalan, AQSH da xalqaro instituti muvofiqlashtirib bormoqda. Ko'pchilikning faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilgan.

Maktab dasturlarini o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv yo'l bilan amalga oshiriladi.

Birinchi holatda o'quv muddati uzaytiriladi, o'quv materiallari hajmi ko'paytiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo yangi dastur yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik mutaxassislarning e'tiroficha, maqbul hisoblanadi. 1961 yilda «Bosh yangi bazis» tamoyillari asosida AQSH o'rta maktablarni islohot qilish boshlangan edi. Buning mohiyati shundaki, ingliz tili va adabiyoti (to'rt yil), matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (uch yil), ijtimoiy fanlar (uch yil), kompyuter texnikasi (yarim yil) kabilardan iborat besh yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi.

XX asrning 80- yillarida majburiy ta'lim hajmini qisqartirish jarayoni yanada chuqurlashtirildi. Hatto ayrim kollejlarda bu sohada uch yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar bazislari asosida ish olib borilmoqda. Ta'limning boshqa turlari esa ixtisoslashtirish davrigacha amalga oshiriladigan bo'ldi. Amerikadagi ko'zga ko'ringan «Found Karnegi» pedagogik markazi bu dasturni XXI asr dasturi deb baholamoqda. O'quv dasturlarini qayta qurish jarayoni G'arbiy Yevropa davlatlarida ham amalga oshirilmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada ta'lim vazirligining tavsiyalariga muvofiq o'quv rejasi va dasturini ta'lim muassasalarining o'zlari belgilaydilar mazkur tavsiyalarga muvofiq 50 foiz o'quv soatlari o'qitilishi shart bo'lgan «yadro» predmetlar: ingliz tili adabiyoti matematika, din darsi jismoniy tarbiyaga ajratiladi. O'quv soatlarining boshqa qismi esa o'qitilish shart hisoblanib, tanlab olingan predmetlarga (gumanitar, tabiiy matematik) ajratiladi.

80-yillardan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQSH dagi singari o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish o'quvchilar va ota-onalar ixtiyoridadir. «Yangi dunyo» ning pedagogik g'oyalari Fransiya va Germaniya ta'limiga ham sezilarli ta'sir etayotir. Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy predmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan ximiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayotir. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasida chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda.

Fransiya boshlang'ich maktablarida ta'lim mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, aholishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamchi predmetlarga bo'linadi.

Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushida keyinroq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi maxsus va o'quv fakultativ kurslar kiritilgan.

Germaniya maorifidagi asosiy muammo sobiq GDR dagi ta'limni bir xil milliy me'yorga solishdan iboratdir. Asosiy vazifa sobiq GDR dagi ta'lim tuzilmasini yangi me'yorga va o'lchovga tushirish, oddiy usul bilan GFR dagi ta'lim tizimiga o'tkazib o'qishdan iborat. Ammo, buning ham o'ziga xos muammolari bor. Birinchidan mablag' masalasi bo'lsa, ikkinchidan sobiq GDR dagi ta'lim jarayoni qatnashchilarining bu o'zgarishga munosabatidir. Germaniyada ta'lim davlat va jamiyat tomonidan ardoqlanayotgan soha bo'lib, u mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirishga barakali hissa qo'shib kelmoqda.

Majburiy ta'lim 6 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarga tegishli, bu jarayon 12 yil davom etadi. Bundan 9 yillik (ba'zi bir yerlarda 10 yil) maktabda to'la haftalik o'qishini bitiradi, keyin hunar texnika bilim yurtlarida to'la bo'lmagan haftalik o'qishida o'qiydilar. O'qish davlat maktablarida tekin. Xususiy maktablar ansha kam. Boshlang'ish maktab. O'qish 6 yoshdan boshlanadi va 4 yil davom etadi (Berlinda 6 yil). Dastlabki ikki yil o'qish davomida bolalarga baho qo'yilmaydi. Boshlang'ish maktabda 4 yillik o'qishdan keyin o'quvshilar yo'nalish bosqishidagi maktabga o'tadilar. Bu yerda 5-6 sinf bosqishdagi yo'nalish maktab tipiga bog'liq yoki bog'liq bo'lmagan holda maxsus dastur asosida o'qitiladi bunda bolalarning ota-onalari maktab tipini tanlash yoki o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

Hunar ta'limi Germaniya ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Buning sababi, Germaniyada yuqori malakali ishchilarga bo'lgan talabning kuchliligidir. To'liqsiz o'rta maktabni bitiruvchilarning (9-10-sinflar) 79 foizi, to'liq o'rta maktabni bitiruvchilarning esa 20 foizi hunar ta'limi tizimida bilim olishni davom ettiradilar. Germaniya hunar ta'limi tizimi turli tipdagi o'quv yurtlari va o'qitishning turli shakllariga ega. Eng ko'p tarqalgan va rivojlangan shakli hunar ta'limining —Dual tizimidir. Bu tizimda tayanch maktablarning 50 foizi va to'liq o'rta maktablarning 16 foizi o'qishni davom ettiradi. Maxsus hunar bilim yurtlari va o'rta maxsus bilim yurtlariga bu mamlakat tayanch maktablarining 25 foizgacha bitiruvchilari kiradilar. Bu turdagi o'quv yurtlarining bitiruvchilari texnika oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirishlari mumkin. Oliy ta'lim muassasalarining xususiyatlari, cherkov va bundesvegga tegishlilaridan tashqari bo'lgan oliy o'quv yurtlari viloyatlar boshqaruvida bo'ladi. Ularni yerlar bosh rahbari nomidan oliy ta'lim federatsiyasi boshqaradi. Oliy maktab o'z-o'zini boshqarish huquqiga ega. Ular qonun doirasida o'z ustavlarini qabul qiladilar Oliy o'quv yurtini shtatdagi rektor yoki bir necha yilga saylanadigan Prezident boshqaradi. Ko'pchilik viloyatlarda talabalar mustaqil ravishda o'z-o'zini boshqaradilar. Oliy o'quv yurtlarida o'qish diplom olish, magistr unvonini olish yoki davlat imtihonlari topshirish bilan yakunlanadi. Shundan keyin o'qishni davom ettirib, doktorlik ilmiy darajasini olish uchun imtihon topshiriladi. Ta'lim sohasidagi siyosat aholining ko'plab qatlami uchun oliy o'quv yurtlari darvozasini keng oshdi. Federatsiya va viloyatlar nemis oliy o'quv yurtlarida chet elliklar o'qishidan manfaatdordir.

Jumladan mamlakatimizda maktab ta'limini rivojlantirish umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylandi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish, ta'limni isloh qilish, maktab infratuzilmasini takomillashtirish, o'qituvchilik kasbining mavqeini va ta'lim sifatini oshirish, farzandlarimizni har jihatdan etuk, intellektual salohiyatli, ertangi kunimiz suyanchi va tayanchi bo'la oladigan insonlar sifatida kamol toptirishga ustuvor

ahamiyat qaratilmoqda. Buning ifodasini sohada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, rivojlangan davlatlar tajribasi keng qo'llanayotgani, ta'lim-tarbiya jarayoni innovatsion yondashuvlar asosida olib borilayotgani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mul'timedia vositalaridan oqilona foydalanilayotgani, xalqaro miqyosda ham ta'lim va tajriba almashuv jarayoni izchil rivojlanib borayotgani kabi istiqbolli odimlarda yaqqol ko'rish mumkin.

Yurt iqtisodiyotining barqarorligi, barcha sohalarda rivojlangan davlatlar bilan raqobatlasha olishi ham mehnat bozoridagi kadrlarning salohiyatiga bog'liq. Bunday kadrlar esa, eng avvalo, maktabda shakllanadi. Yaxshi yo'lga qo'yilgan ta'lim tizimi sifatli kadrlarni, sifatli kadrlar esa rivojlangan jamiyatni barpo etadi.

Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygan ayni paytda inson kapitaliga sarmoya kiritish, ta'limni isloh qilish ustuvor vazifalardan biriga aylandi. "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi" degan g'oya asosida umummilliy ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator qaror va farmonlari e'lon qilindi.

Respublikamizning barcha hududida Prezident maktablari, ijod va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etilib, ularga eng malakali mutaxassislar jalb etildi. Shuningdek, mavjud maktablarning moddiy-texnik bazasi mustahkamlanmoqda, barcha hududda zamonaviy o'quv maskanlari barpo etilmoqda.

Yangi maktablar qurilishi uchun tarixda kuzatilmagan miqdorda mablag' ajratilmoqda. Birgina 2021 yilning o'zida qariyb 876 ta maktabda qurilish-ta'mirlash ishlari bajarildi. Jumladan, 520 ta maktabda Investitsiya dasturi, 340 ta maktabda "Obod qishloq" dasturi asosida, 9 ta maktab homiylar, 17 tasi mahalliy byudjet mablag'i hisobidan ta'mirlandi.

Bundan tashqari, joriy yilda 6177 ta maktabda ta'mirlash ishlari bajarildi. eng quvonarlisi, 42 ta maktab mutlaqo yangidan qurilib, zamonaviy qiyofaga keltirildi. O'quvchilarning sifatli ta'lim olishi uchun barcha sharoit yaratildi.

Fanlar darsliklari mazmun-mohiyatida, shuningdek, ularning tayyorlanishidagi o'zgarishlar:

Darsliklar o'qituvchilar uchun ma'lum bir mavzuni o'qitish, o'quvchilar uchun bilim olish manbai hisoblanadi. O'tgan yillar mobaynida xalq ta'limi tizimida yo'l qo'yilgan kamchiliklardan biri — maktab ta'limini qamrab oluvchi va mazmunini yaqqol ifodalaydigan yaxlit dastur ishlab chiqilmagan. Vaholanki, o'quvchi maktabni bitirguniga qadar egallaydigan ko'nikmasi, bilimi bilan birga, o'qituvchilarga o'quvchilarning o'zlashtirishini kuzatishi va yordamlashishi uchun me'yorlar jamlangan yagona ta'lim dasturining samaradorligi qator mamlakatlar tajribasida o'zini oqlagan.

Shuni hisobga olib, darsliklardan oldin milliy o'quv dasturi yaratildi. Nimani o'qitamiz, degan masala qayta ko'rib chiqildi. Mazkur hujjat zamonaviy o'quvchi egallashi kerak bo'lgan to'rt muhim jihatning rivojlanishini ta'minlaydi. Bular — tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashish, hamkorlik o'rnatish va muloqot qilish ko'nikmalari. Milliy o'quv dasturida maktab bitiruvchisiga talablar, o'quv yuklamalari, o'qitish metodikasi va baholash tizimi belgilab beriladi.

Oddiy bir misol: yaponiyalik mutaxassislar bilan matematika fanini tahlil qilib ko'rilganda mavzular juda og'ir, o'rganish qiyin qilib tayyorlangani ma'lum bo'ldi. 10-11-sinfga borib 5 foiz bola matematikani yaxshi bilishi, qolgan 95 foiz o'quvchi esa bu fandan bezishi mumkin edi. Shu bois, oson tushuniladigan, qiziqarliroq, ertaga o'quvchi qaysi sohada faoliyat olib bormasin, matematikani yaxshi bilishiga zamin

yaratadigan yangi dastur ishlab chiqildi. Albatta, matematikani kuchli o'qiydigan 5 foiz o'quvchi uchun ixtisoslashtirilgan, qo'shimcha o'qitiladigan maktablarda tahsil olish imkoniyati yaratildi. Shu tariqa umumiy maktab bitiruvchilari ham matematikani qiziqib o'qiy boshlashiga erishilganini ko'rishimiz mumkin.

Bu yil 1-2-sinfning kitoblari yangi dastur asosida chiqyapti. Avvalgi darslikdan nimasi bilan farq qiladi, degan savol tug'ilishi tabiiy. Masalan, 1-sinf matematika darsligi bolani tahliliy-tanqidiy fikrlashga o'rgatishga qaratilgan. Matematika faqat raqamlar, hisob-kitob, formuladan iborat emas, bolani mantiqiy fikrlash, umumlashtirish, ajratish, o'xshashlarini belgilab olish, dunyoqarashini o'stirishga mo'ljallangan darslik bo'lishiga e'tibor berildi.

Keyingi farqi — oldin o'qituvchining kitobi bo'lmagan. Faqat bitta darslik bo'lgan. Hozir darslikdan tashqari o'qituvchining kitobi va mashq daftari, mul'timedia ilovasi, umuman, har bir fan bo'yicha to'rtta material ishlab chiqildi. Bu majmua Kembrij sistemasi bo'yicha yaratildi. O'qituvchiga tayyor o'quv qo'llanma berilayotir. Avvallari o'qituvchiga konspekt yozasan, deyilgan. U konspekt yozishi uchun qo'lida na bir qo'shimcha adabiyot, na internet bo'lgan.

O'zini hurmat qilgan har qanday o'qituvchi darsga kirishdan oldin tayyorgarlik ko'radi. Bugun uning qo'liga tayyor o'qituvchi kitobi, internet, metodik qo'llanma beryapmiz. Sifatli, yorqin ranglardagi darsliklar o'quvchilar uchun ham xuddi shu tartibda tayyorlanyapti. Bu katta ahamiyatga ega. 2026 yilgacha milliy o'quv dasturi joriy qilinishi ko'zda tutilgan. Bunday darsliklar yana yuqori sinflar uchun ham yaratiladi. 10 million AQSH dollaridan iborat xorijiy grant hisobiga Kembrij universiteti nashriyotida hamma sinflarga mo'ljallangan ikkita fan bo'yicha alohida darslik tayyorladik. Ingliz tili va axborot texnologiyalari kelgusi yildan boshlab to'liq xalqaro darajadagi kitoblar asosida o'tiladi.

Yurtimizda matematika, kimyo, fizika va biologiya darslarining 10 foizigina amaliy mashg'ulotlarga ajratilgan. Rivojlangan davlatlarda bu ko'rsatkich 30–50 foizni tashkil etadi. Shu bois, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan hamkorlikda o'quv dasturlarida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, aniq fanlarda amaliy mashg'ulotlar ko'lamini oshirish yuzasidan ish olib borilmoqda.

Adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИ ПЕДАГОГИК ҚОБИЛИЯТЛАРИ ТАСНИФИ

М.К.Маҳмудов

*Бухоро давлат университети факультетларaro жисмоний тарбия
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: мазкур мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг педагогик маҳоратини ривожлантириш тизимида фаолиятни самарали амалга оширишнинг асосий шарти сифатида қобилиятлар таснифи мазмун келтирилган. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисининг педагогик маҳоратини ривожлантириш тузилмасини тавсифлашнинг илмий методи сифатида классификация методидан фойдаланилган.

Калит сўзлар: фаолият, педагогик маҳорат, тасниф, қобилият, ривожланиш, жараён, тузилма, натижа.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Максуд Камалович Махмудов

*Преподаватель межфакультетской кафедры физического воспитания
Бухарского государственного университета*

Аннотация: В данной статье представлено содержание классификации способностей как предпосылки эффективной реализации деятельности в системе развития педагогического мастерства будущих учителей физического воспитания. В качестве научного метода описания структуры развития педагогических умений будущего учителя физической культуры, использован метод классификации.

Ключевые слова: деятельность, педагогическое мастерство, классификация, способность, развитие, процесс, структура, результат.

CLASSIFICATION OF PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

Maksud Kamalovich Makhmudov

*Lecturer at the Interfaculty Department of Physical Education, Bukhara State
University*

Abstract: This article presents the content of the classification of abilities as a prerequisite for the effective implementation of activities in the system of development of pedagogical skills of future teachers of physical education. As a scientific method for describing the structure of the development of pedagogical skills of a future teacher of physical culture, the classification method was used.

Key words: activity, pedagogical skills, classification, ability, development, process, structure, result.

Бугунги кунда таълим соҳасини тубдан такомиллаштириш давр талабига айланган. Ушбу талабдан келиб чиққан ҳолда, таълим соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш кунун, фармон ва қарорлар қабул қилинмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни 2020 йил 23 сентябрь куни қабул қилинган бўлиб, унинг мақсади таълим

соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Ушбу қонундаги асосий вазифалардан бири сифатида Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш белгиланган.

Шунингдек, 2019 йилнинг октябрида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да интеллектуал тараққиётни жадаллаштириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш сингари вазифалар асос қилиб олинди. Бу борада, яъни бўлажак мутахассисларни тайёрлашда рақобатбардошликни таъминлаш, ривожланган таълим тизимига уйғунлашиш, таълимда ҳамкорликни ривожлантириш, бўлажак мутахассисларни инновацион ривожланган қилиб шакллантириш масалалари долзарб вазифалар бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” вазифаси ҳам мазкур йўналишга тегишли ижодий фаолиятимизнинг барча бўғинларини тубдан ислоҳ қилишни талаб этади. Бундай вазифаларни бажариш, албатта, бўлажак ўқитувчиларни касбий ҳамда шахсий компетентлигини шакллантириш, педагогик маҳоратини такомиллаштириш билан бевосита боғлиқ бўлиб, у олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини оширишни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.11.2020 йил ПҚ-4877-сонли “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорида ҳам олий таълим сифатига қўйиладиган халқаро талабларга мувофиқ, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш соҳасидаги вазифаларни юқори даражада бажаришга қодир малакали кадрлар тайёрлаш вазифаси белгиланди.

Шу нуқтаи назардан жисмоний тарбия ўқитувчиларининг касбий ҳамда шахсий фаолияти, шунингдек интеллектуал хусусиятларини ривожлантириш орқали педагогик маҳоратини такомиллаштириш бугунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Педагогик маҳорат ўқитувчилар ва тарбиячиларга педагогик ижодкорлик, педагогик техника, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, мулоқот олиб бориш тактикаси, нутқ маданияти, тафаккури, тарбиячининг маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, бу жараёнда хулқ-атвор ва ҳиссиётни жиловлай олиш хусусиятларини ўргатади ва ўз касбини ривожлантириб боровчи педагогик фаолиятлар тизими тўғрисида маълумотлар беради.

Тузилма ёки таркиб – бирон-бир нарсанинг ички тузилиши, бирон-бир нарсанинг табиати, қонуниятлари, қисмларининг ўзаро ҳаракатлари билан боғлиқ бўлган фундаментал, моддий ёки номмодий тушунча маъносини англатади.

Тадқиқотларимиз натижасида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисининг педагогик маҳоратини ривожлантириш тузилмасини тавсифлашнинг илмий

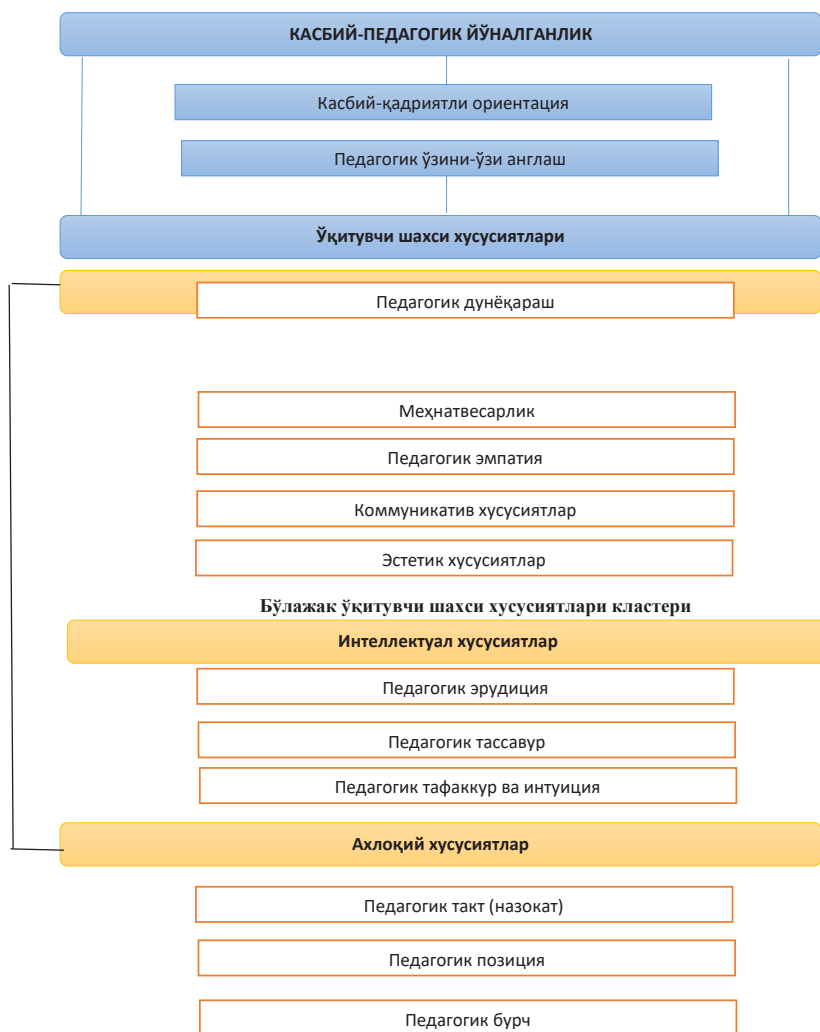
методи сифатида классификация методидан фойдаландик.

I. Ўқитувчи педагогик маҳоратини ривожлантириш тузилмасининг кластерли тавсифи

1. «Шахс хусусиятлари» кластери

Ушбу кластерда педагогик маҳорат унинг юқори даражада намоён бўлишини таъминловчи педагог шахси хусусиятларининг комплекси тарзида кўриб чиқилади. Бўлажак ўқитувчи педагогик маҳоратини белгиловчи хусусиятлар орасидаги асосий ўринни қадриятли-мотивацион(касбий-педагогик йўналганлик) ташкил этувчилар ҳамда индивидуал-рухий(умумий ҳамда касбий педагогик қобилиятлар) ўзига хослик ҳолатларининг ўзаро бирлиги эгаллайди. Педагогик маҳоратнинг юқори даражасини таъминловчи шахсий хусусиятларнинг бир қанча шакллари таснифланади.

Бўлажак ўқитувчи педагогик маҳорат тузилмасида касбий-педагогик йўналганлик асосий ташкил этувчи сифатида намоён бўлиб, шахс ривожланиши хусусиятларини барчасини қамраб олиб, ўзаро боғлиқлик асосида умумий тузилмани ташкил этади.



Бўлажак ўқитувчи шахси хусусиятлари кластери

1-расм. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиси педагогик маҳорати

тузилмаси.

Бўлажак ўқитувчи шахсида касбий-кадриятли ориентация, яъни йўналганликнинг мавжудлиги, уни ўз касби ва фаолиятига виждонан ёндашиш билан бир қаторда изланиш ва ижодга ундайди. Аксинча, ижобий ориентациянинг мавжуд эмаслиги, педагогик инқирозга олиб келиб, эгалланган педагогик маҳоратнинг бартараф бўлиш имкониятини яратади.

Башоратловчи ҳамда лойиҳалувчи функцияларни бажарувчи касбий-кадриятли йўналганлик ўқитувчига ўз фаолият моделини тузиш.

Педагогик ўзини-ўзи англаш - онг, диққатнинг ўз-ўзига йўналтирилгандаги ҳолати. Бу ҳолат педагогнинг шахсий установкалари ва диспозицияларига сезгирлигини оширади.

Ҳар бир киши ўз-ўзига яхши, объектив баҳо беришни истайди, лекин ўз шахсий фазилатларини қандай англаб тан олишни кўпчилик тушунмайди. Бизнинг ўз-ўзимизга баҳо беришимиз яшаб ўтган йилларимизда тўплаган барча тушунчаларни ҳаёлан тасаввур этиш орқали шаклланади.

Мутахассис сифатида ўзига ишонч туйғусини кучайтириб, педагогик бурчи ва масъулиятини сезиш орқали ўзини баҳолашга имкон беради. Ўзини-ўзи баҳолаш шахс хусусиятларини намоён қилувчи филтер сифатида ўқитувчи педагогик маҳоратини ривожлантиришда муҳим ўрин эгаллайди.

Ўқитувчи педагогик маҳоратини ривожлантиришга таъсир кўрсатадиган шахс хусусиятлари орасида педагогик ҳамкорлик асосидаги фаолиятни ташкил қилиш ва амалга ошириш имкониятини ҳосил қилувчи ижтимоий хусусиятлар, когнитив жараёнларни самарали кечишини таъминлайдиган интеллектуал хусусиятлар ҳамда педагогик фаолиятнинг йўналишларини белгилайдиган ахлоқий хусусиятлар ва фазилатлар ҳам муҳим аҳамият касб этади.

1. “Педагогик қобилиятлар” кластери.

Педагогик қобилият-педагог томонидан педагогик фаолиятни оқилонга ташкил этилиши ва олиб борилишини, амалий вазифаларнинг самарали бажарилишини таъминлашда аҳамиятли бўлган хусусиятларни ифодалайди.

Педагогик қобилиятлар-педагогик фаолиятни самарали амалга оширишнинг асосий шарт ҳисобланади.

Замонавий педагог қуйидаги қобилиятларни ўзида акс эттириши лозим:

1. Ташкилотчилик қобилияти - талабаларни бирлаштириш, вазифалар билан банд қилиш, жавобгарликни тақсимлаш, умумий топшириқлар бажаришда кўринади.

2. Дидактик қобилияти - ўқув материални, кўргазмаларни танлаш ва тайёрлаш, талабаларнинг билишга нисбатан қизиқиш ва эҳтиёжларини рағбатлантириш, ўқув фаоллигини оширишда намоён бўлади.

3. Перцептив қобилияти - талабанинг маънавий дунёсига кира олиш, руҳий-эмоционал ҳолатини аниқлаш ва объектив баҳолай олиш, педагогик интуиция ва эмпатияда кўринади.

4. Коммуникатив қобилияти - талабалар, ҳамкасблар ва раҳбарият билан педагогик мақсадга мувофиқ муносабат ўрнатиш, мулоқотга тез киришиш, экстровеертиликда намоён бўлади.

5. Суггестив қобилияти - талабаларга эмоционал иродавий таъсир кўрсатиш, уларни ўз имкониятларига ишонтира олишда кўринади.

6. Илмий-тадқиқотчилик қобилияти - педагогик вазият ва жараёнларни ўрганиш ва баҳолаш малакалари тушунилади.

7. Нутқ қобилияти - аниқ ва ишончли, эмоцияли, маданиятли, луғатий

жиҳатдан бой нутқ техникасига эга бўлиш.

7. Академик қобилият- (илмий-тадқиқотларни амалга ошириш ва ўз шахсий ҳамда касбий тажрибасини умумлаштириш) бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисининг педагогика-психология соҳасида доимий ўз билимларини такомиллаштириб бориши ҳамда фаолиятида илмий-тадқиқот методларини қўллашида намоён бўлади.

Кўриниб турибдики жисмоний тарбия ўқитувчисининг педагогик қобилиятлари ривожланиши борасида унинг педагогик маҳорат ҳам такомиллашиб боради.

Адабиётлар

1. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: НПО МОДЭК, 2004. -752 с.
2. Костикина Н.М. Акмеология физической культуры и спорта : учеб. пособие. – Омск: Изд-во СибГУФК, 2005. – 180 с.
3. Маъмуров Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш тизими. Монография-Т.:”Фан ва технология”, 2017, 128
4. Немов, Р.С. Психология: учеб. для студ. высших пед. уч. заведений: в 3 ч. / Кн. 2. Психология образования [Текст] / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1994. – 496 с
5. Педагогика: энциклопедия / тузувчилар: жамоа. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2015. Б. 45-46
6. М. Mahmudov. Akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari pedagogik mahoratini rivojlantirish. “XALQ TA’LIMI” ilmiy-metodik jurnali. 2021. № 6. 84-bet

**TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA O'QUVCHILARNING
IJODKORLIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI**

*Muhammadiyeva Zarina Bahodirovna,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
dotsenti*

Annotatsiya: Tasviriy san'atga qiziqadigan yoshlarni boshqa yo'nalishlarga, nafi ko'proq bo'lgan, moddiy tomonlama foydasi ko'proq sohalarga va ishlarga chalg'itish o'rniga, boladagi qiziqish va ishtiyoqni to'g'ri yo'naltirib, qiziqishini yanada orttirib rivojlantirishimiz kerak. Axir rassomchilik bilan dunyoga tanilgan va havaskorlariga ega bo'lgan rassomlar oz emasku. Bunday yutuqlar uchun to'g'ri yo'naltirish, qulay sharoit va qiziqish bo'lsa bas. Bugungi kunda o'quvchi kelajakda shifokor, ishchi, xizmatchi, dizayner, muhandis, o'qituvchi yoki boshqa biron bir sohani yaratuvchisi bo'ladi va ularning har biri uchun rasm chizish, undan foydalanishi lozim bo'ladi.

**МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
СТУДЕНТОВ НА УРКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА**

*Мухаммадиева Зарина Баходировна,
доцент кафедры изобразительного искусства и инженерной графики
Термезский государственный университет*

Аннотация: Вместо того, чтобы отвлекать молодежь, интересующуюся изобразительным искусством, на другие направления, на более полезные и материально выгодные области и занятия, правильно направляя интерес и увлеченность ребенка, нужно дальше развивать их интерес. Ведь есть много художников, которые известны миру своей живописью и имеют поклонников. Для таких достижений достаточно иметь правильное руководство, благоприятные условия и интерес. Сегодня студент будет врачом, рабочим, клерком, дизайнером, инженером, учителем или создателем любой другой области в будущем, и для каждого из них необходимо будет рисовать и использовать его. искусств вместо того, чтобы отвлекать молодежь на другие направления, в более доходные и материально выгодные области и профессии, следует правильно направлять интерес и увлеченность ребенка и далее развивать его интерес. Ведь есть много художников, которые известны миру своей живописью и имеют поклонников. Для таких достижений достаточно иметь правильное руководство, благоприятные условия и интерес. Сегодня ученик станет врачом, рабочим, слугой, конструктором, инженером, учителем или творцом любой другой области в будущем, и для каждого из них будет необходимо рисовать и пользоваться им.

**METHODOLOGY FOR FORMING STUDENTS' CREATIVE
COMPETENCE IN FINE ARTS LESSONS**

*Muhammadiyeva Zarina Bahodirovna,
Termiz State University is an associate professor of the Department of Fine Arts
and Engineering Graphics*

Abstract: Instead of diverting young people who are interested in visual arts to other directions, to more useful and materially beneficial areas and jobs, by properly directing the interest and enthusiasm of the child, we need to further develop their

interest. After all, there are many artists who are known to the world for their painting and have fans. It is enough to have the right guidance, favorable conditions and interest for such achievements. Today, the student will be a doctor, worker, clerk, designer, engineer, teacher or creator of any other field in the future, and for each of them, it will be necessary to draw and use it. Abstract: Those interested in visual arts instead of diverting young people to other directions, to more profitable and materially beneficial areas and jobs, we should properly direct the child's interest and enthusiasm and further develop his interest. After all, there are many artists who are known to the world for their painting and have fans. It is enough to have the right guidance, favorable conditions and interest for such achievements. Today, the student will become a doctor, worker, servant, designer, engineer, teacher or creator of any other field in the future, and for each of them, drawing and using it will be necessary.

San'at olami keng qamrovli, juda turli sohalar va tarixga boy hisoblanadi. Masalan, rassomchilik, qo'shiqchilik, kino, me'morchilik va hokazo. Insonlarni ilhomlantirib, ish qilishiga undaydigan narsa san'at turlari hisoblanadi. Yer yuzidagi har bir kishi san'at atamasini yaxshi biladi va hozirgi kunda kundalik hayotimizda ham faol ishlatib kelamiz. Ammo barchani ham san'atning aslida nima ekanligi unchalik qiziqitirmaydi. San'at hayotimizda juda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, u bizni muhim muammolar va atrofimizda sodir bo'layotgan narsalar haqida o'ylashga majbur qiladi, san'at esa inson ongini hayajonlantiradi va bizni befarq qoldirmaydi. San'at voqelikning obrazli aksidir, uning asosiy maqsadi insonni go'zal, hissiy, qiziqarli va go'zal, ba'zida esa, hatto tushunarsiz va ziddiyatli narsalar bilan tanishtiradi. Bu fikrga qo'shilish yoki qo'shilmasligimiz mumkin, chunki har bir insonning bu dunyoga o'z qarashi bor, to'g'ri yoki noto'g'ri fikr yo'q. Qancha odam, shuncha fikr.

San'atning eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan biri-tasviriy san'atdir. Birinchi rasm asarlari qadimgi davrlarga tegishli bo'lgan, ular qadimgi odamlar g'orlarining devorlarida topilgan va juda ham qadimiy hisoblangan. Qadimda gaplashish nutqi yaxshi rivojlanmagan vaqtlarda, qadimgi odamlar fikrini bayon etish uchun toshlarga, yerlarga rasmlar chizib, fikrlarini tushuntirishgan. Bundan ma'lumki, tasviriy san'at juda qadimdan mavjud bo'lgan.

Hozirgi kunga kelib, zamonaviy o'qituvchi yoshlarni bilim, malaka va ko'nikmalarini asosan dars davomida shakllantirib, amalga oshirishi lozim. Bolalar o'rta maktabga kirganlarida, ko'p o'qituvchilar ijodkorlikka yetarlicha e'tibor bermaydilar. Bunday holatda ko'plab ota-onalar bolalarini maxsus san'at maktablariga yuborishadi. U yerda esa bolalarga yangi narsalarni o'rganish qobiliyati, san'atga qiziqish, ijod qilish va mehribon inson bo'lish qobiliyati o'rgatiladi. Mening fikrimcha, agar har bir maktab o'qituvchisi rasm chizishni bilganda edi, ular dars berishda yuksak samaralarga erishardi, dars mashg'ulotlarini o'zlashtirish ham o'quvchi uchun juda oson va yengil bo'lardi, hatto o'zlashtirishi past o'quvchini bo'lishi ancha qiyin bo'lardi. Shularga ko'ra, bugungi maktab o'quvchilariga badiiy bilim va malaka berishga katta e'tibor berish lozim.

Tasviriy san'at darslari asosan, san'atni va borliqni estetik idrok qilish yo'llarini o'zlashtiradi. Bu fan orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, ko'rish xotirasi, estetik hissiyotlari hamda asosiy ijodiy tafakkuri rivojlanib boradi. Dars jarayonida yangicha zamonaviy interfaol usullar va texnologiyalardan foydalangan holda, ularning faolligini oshirish lozim. Dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol usullarini tanlashda avvalambor, fanning xususiyatini hisobga olish kerak. Dars davomidagi oddiy qoida shuki, nazariy darsning dastlabki 20 daqiqasida o'quvchilarga yangi

bilimlarni berish amalga oshiriladi, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan'anaviy metodlarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkamlanishi lozim. Har qanday holatda ham nazariy dars jarayonida, masalan, ma'ruza 20 daqiqadan oshmasligi kerak. Chunki o'rganishning dastlabki 20 daqiqasi eng samarali, 30 daqiqadan keyin esa o'rganishni davom ettirish motivatsiyasi tezda pasaya boshlaydi. Tasviriy san'at darslarini samarali va qiziqarli olib borish uchun o'qituvchi avvalambor kreativ bo'lishi, interfaol usullar va texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanib bilishi kerak. Masalan, tasviriy san'at fanidan "Dizayn san'ati" mavzusini tushuntirishda, o'qituvchi nafaqat o'zbek, balki chet ellik rassomlarning ijodiy ishlaridan, hamda o'qituvchi o'zining kompozitsiya (lot.compositio-tuzish, ijob qilish,g'oya) ishlaridan ham namuna sifatida ko'rsatishi, bu o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini asosan dars davomida shakllantirib, hamda ularni yaxshiroq taassurotga ega bo'lishlari va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi



1.1-rasm. Dizayn san'ati

Tasviriy san'atda o'quvchilarga nafaqat nazariy jihatidan balki, amaliy jihatidan ko'roq tabiat qo'ynida o'tkazishlari, muzeylarga sayohat uyushtirib turish va albatta ko'proq rasm chizib, yangicha kompozitsiya yaratish, bu o'quvchilarga katta ijodiy imkoniyat va ozuqa beradi. Iloji boricha, har bir yangi mavzuni ko'rgazmali qurollar, hayotiy misollar, fanlararo integratsiyalash orqali tushuntirish ham bu past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning yaxshiroq tushunish imkoniyati va shu fanga nisbatan qiziqishini yana ko'proq oshiradi.

Tasviriy san'atga qiziqadigan yoshlarni boshqa yo'nalishlarga, nafi ko'proq bo'lgan, moddiy tomonlama foydasi ko'proq sohalarga va ishlarga chalg'itish o'rniga, boladagi qiziqish va ishtiyoqni to'g'ri yo'naltirib, qiziqishini yanada orttirib rivojlantirishimiz kerak. Axir rassomchilik bilan dunyoga tanilgan va havaskorlariga ega bo'lgan rassomlar oz emasku. Bunday yutuqlar uchun to'g'ri yo'naltirish, qulay sharoit va qiziqish bo'lsa bas. Bir mashhur faylasuf, ancha yillar oldin, - "Qaysi bir mamlakatda rasm chizishni o'qish-yozish kabi bilsalar edi, bu mamlakat barcha sohalarda har qanday mamlakatni quvib yetadi va ortda qoldiradi" degan edi. Bugungi kunda o'quvchi kelajakda shifokor, ishchi, xizmatchi, dizayner, muhandis, o'qituvchi yoki boshqa biron bir sohani yaratuvchisi bo'ladi va ularning har biri uchun rasm chizish, undan foydalanishi lozim bo'ladi. Chunki har qanday oddiy, asbob-texnika vositalarini ishlatish va ularni sozlash uchun ham grafik bilim va malakalar kerak bo'ladi. Shu boisdan, har bir kishi rasm chizishni, grafik tasvirlarini bilishi maqsadga muvofiqdir.

Borliqni kuzatar ekanmiz, bizni qurshab turgan olam turli-tuman ranglardan iborat ekanligini ko'rib hayratga tushamiz. "Bu ranglarda qanchalik ma'no yotadi?"- deb o'yga tolasan kishi. Ajdodlarimiz ham tabiatning shu sirli olamiga hayratga tushib, asrlar davomida uni o'rganib kelishgan. Har bir rang bir olam ma'noni anglatadi. "Nima uchun tabiat aynan yashil rangda yaratilgan? Sababi nimada? Agar tabiat sariq yoki qizil rangda bo'lsa qanday ma'noni anglatgan bo'lar edi? Qaysi ranglar inson kayfiyatini ko'taradi?"

Qay biri ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi? Inson yoki hayvonlarning ranglari orqali ular salomatligini aniqlasa bo'ladimi?". Yirik olimlar tomonidan rang tufayli ramziy ma'noda "so'zlashish" ranglar vositasida insonlarni tarbiyalash, davolash, ranglar jilg'asi orqali falsafiy fikr yuritish, rang orqali insonlarning ichki dunyosini anglash va boshqa masalalarni ijobiy hal etishdagi mavqeyi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda. Asrlar davomida ajdodlarimiz, fan arboblari muayyan darajada ilmiy-tadqiqot ishlarini, tajribalarni ham o'tkazib kelishmoqda.

Shuning uchun ham san'at olami keng qamrovli, juda turli sohalar va tarixga boy hisoblanadi. Insonlarni ilhomlantirib, ish qilishiga undaydigan narsa san'at va uning turlari hisoblanadi.

Tasviriy san'atni o'qitishda g'oyat murakkab jarayonlar sodir bo'ladiki, bu davrda o'qituvchi bir necha metod va uslublardan foydalanadi. Zamonaviy o'qituvchi yoshlarni bilim, malaka va ko'nikmalarini asosan dars davomida shakllantirib amalga oshirishimiz lozim. Dars jarayonida yangicha zamonaviy interfaol usullar va texnologiyalardan foydalangan holda ularning faolligini oshirish lozim. Tasviy san'at darslarida o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik printsipidan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Tasviriy san'at darslarini samarali va qiziqarli olib borish uchun o'qituvchi avvalambor kreativ bo'lishi, interfaol usullar va texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanib bilishi kerak. Avvalo, o'qituvchi o'quvchilarni yangi darsga, yangi o'quv materialiga olib kirishi, tayyorlashi uchun yangi pedagogik texnologiyaning motivatsiya deb ataladigan didaktik jarayonidan foydalanishi kerak.

Yuqorida aytib o'tilganidek, tasviriy san'at darslarida o'quvchilar ijodiy faolligini rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik usullaridan foydalanish ham yaxshi samara beradi. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha bir nechta fanlar bilan, masalan: musiqa, texnologiya, tarix, adabiyot, informatika, (masalan musiqa asarlarini eshitib rasm ishlash, tasviriy san'at va musiqa o'rtasida aloqa o'rnatish), adabiyot (she'riy satrlar o'qish, topishmoq, ertak, illyustratsiyalar chizish), tarix (san'at asarlari yaratilishini o'rganish, tarixiy voqealar, mavzuli voqeaband mavzularni o'rganishda jangler tasviri va hokazo), texnologiya (o'yinchoqlar, kelgusida naqsh ishlash uchun idishlar uchun idishlar, qutichalar yasash), informatika fanlari bilan bog'liq grafik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida asosiy o'rinni uni o'qitish didaktikasi va metodikasi egallaydi. Chunki metodika va didaktika maktab tasviriy san'atidan o'quvchilarga bilim-malaka berishning eng asosiy va oxirgi pedagogik usuli sanaladi.

O'quvchilarga bilim-malaka berishni eng osonlashtiradigan vosita-bu ko'rgazmalar vositasida o'qitishdir. Tasviriy san'atni o'qitishda ko'rgazmalilik prinsipi boshqa barcha o'quv fanlaridan ko'ra ahamiyatli va samarali bo'lib xizmat qiladi. Tasviriy san'atni o'qitishda ko'rgazmalilik prinsipi boshqa barcha o'quv fanlaridan ko'ra ahamiyatli va samarali bo'lib xizmat qiladi.

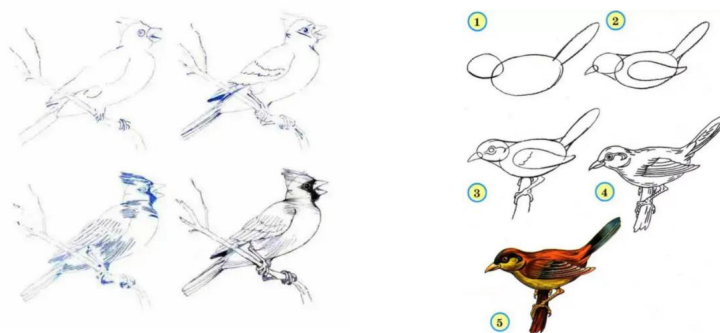
Tasviriy san'at darslarining hamma turdagi dars mashg'ulotlarining mavzulari birgina emas, bir necha ko'rgazma bo'lishini talab qiladi. Masalan, "Qush rasmini

chizish” mavzusi bo’yicha o’tkaziladigan dars mashg’uloti uchun, eng avval, biron-bir qushning tulumini bo’lishi, uning 3-4 bosqichda ishlangan tayyor rasmini, so’ngra o’qituvchining o’zi sinf doskasida qushning to’la va bosqich asosida ishlangan tasvirini ko’rsatishi talab qilinadi. (1.2-rasm) Yoki boshqa mavzularda (natyurmort, manzara va h.k) ham shu usulni ko’rsatish mumkin. (1.3-rasm)

O’qituvchining o’z qo’li bilan tayyorlagan ko’rgazma materiali va sinf doskasida dars materialini bayon etish davrida yaratiladigan, chizib ko’rsatiladigan rasmlari, ko’rgazma materialining eng faol va eng samaralisi bo’lib hisoblanadi.

Shu boisdan tasviriy san’at fani o’qituvchisi sinf doskasida juda chiroyli ishlay olishi, uning chizgan rasm-tasvirlari, yozuvlari qoyil qoladigan darajada bo’lishi bilan birga, o’qituvchi har qanday mazmundagi kompozitsiyani juda osonlik bilan, juda chiroyli ishlashi va dars jarayonida sinf doskasida chizayotgan rasmi og’zaki bayoni bilan bevosita bog’lanib borishi lozim. Bunday holat o’quvchilarning diqqatini o’ziga tortib, uning barqarorligini ham ta’minlaydi. Shuningdek, o’quvchilarning o’qituvchiga bo’lgan hurmat-e’tibori va hatto rassomchilik kasbiga bo’lgan mehr-muhabbati ham orta boradi.

1.2-rasm. Qush rasmini chizish bosqichlari



1.3-rasm. Natyurmort va manzara rasmini chizish bosqichlari



Shuni aytish joizki, tasviriy san’at fanini ko’rgazmasiz o’qitish mumkin emas. Tasviriy san’atning qaysi bir turidan qat’i nazar, o’quvchilar ham nazariy, ham amaliy bilim-malakalar oladilar va hatto ularni kelajak faoliyatlarida qo’llash, ulardan foydalanish bo’yicha ham amaliy tushunchalar va yo’l-yo’riqlar oladilar. Lekin buning uchun ham tasviriy san’at nazariyasini, amaliyotini va uni o’qitish metodikasini juda yaxshi biladigan ijodkor va yuqori malakali tasviriy san’at o’qituvchisi ish yuritishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA TA'LIM PLATFORMALARI BILAN ISHLASHNING SAMARADORLIGI

*Musayev Ashurali Shamsiddinovich,
Yangi asr universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada mustaqil ta'limni tashkil etishda ta'lim platformalari bilan ishlashning samaradorligi yuzasida fikr-mulohaza yuritilgan. Ta'lim platformalari bilan ishlash mustaqil ta'limni tashkil qilish uchun keng imkoniyatlarni taklif qilishi mumkin. Biroq, o'quvchilarning ushbu platformalarga aniq reja va ta'lim maqsadlari bilan yondashishlari va o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotning yo'qligi kabi onlayn ta'limning cheklovlarini yodda tutishlari muhimdir.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, ta'lim platformalari, o'quvchi, aniq reja, ta'lim maqsadlari.

Mustaqil ta'lim bu shaxsning rasmiy sinfdan yoki darsdan tashqarida ta'lim olish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan mustaqil o'rganish tajribasini anglatadi. U maqsadlarni belgilash, resurslarni aniqlash va ushbu maqsadlarga erishish uchun o'rganish rejasini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Mustaqil ta'lim jarayonida shaxs mavzuni tanlash, tadqiqot olib borish va o'z o'quv jarayonini tashkil qilish uchun javobgardir. Bu o'rganish tajribasida yuqori darajadagi avtonomiya, moslashuvchanlik va shaxsiylashtirish imkonini beradi. Mustaqil ta'limni o'rta maktabdan aspiranturagacha bo'lgan har qanday ta'lim darajasida olib borish mumkin.

Mustaqil ta'lim turli vositalar, jumladan, kitob o'qish, tadqiqot o'tkazish, maqola yozish, loyihalar ustida ishlash va boshqalar bilan hamkorlik qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Mustaqil ta'limning maqsadi - o'z-o'zini rag'batlantirish, o'zini o'zi boshqarish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu, shuningdek, shaxsiy qiziqish sohalarini o'rganish yoki rasmiy ta'limni to'ldirishning samarali usuli bo'lishi mumkin.

Mustaqil ta'lim shaxsning ehtiyojlari, maqsadlari va resurslariga qarab turli yo'llar bilan tashkil etilishi mumkin. Mustaqil ta'limni tashkil etishning ba'zi keng tarqalgan usullari:

O'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim: Bu maqsadlarni belgilash, resurslarni aniqlash va o'quv rejasini ishlab chiqish orqali o'z ta'limi uchun to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Ular o'z maqsadlariga erishish uchun darsliklar, onlayn kurslar va o'quv materiallari kabi turli manbalardan foydalanishlari mumkin.

Mentorli ta'lim: Bu shaxsning o'rganish taraqqiyoti bo'yicha yo'l-yo'riq va fikr-mulohazalarni taqdim eta oladigan ustoz yoki maslahatchi bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Mentor shaxsga resurslarni aniqlashda, o'quv maqsadlarini ishlab chiqishda yordam berishi va o'quv jarayoni davomida yordam va fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

Loyihaga asoslangan ta'lim: Bu tadqiqot, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlashni o'z ichiga olgan loyihani individual ishlab chiqish va yakunlashni o'z ichiga oladi. Loyiha ma'lum bir mavzu yoki ta'lim sohasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin va mustaqil ravishda yoki boshqalar bilan hamkorlikda bajarilishi mumkin.

Onlayn ta'lim: Bu mustaqil o'rganish uchun MOOCs (ommaviy ochiq onlayn kurslar), onlayn darsliklar va ta'lim videolari kabi onlayn resurslardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Onlayn ta'lim odamlarga o'z tezligi va o'z jadvali bo'yicha o'qish

imkonini beradi.

Hamkorlikda o'rganish: Bu o'xshash qiziqishlari yoki maqsadlariga ega bo'lgan boshqa o'quvchilar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Birgalikda o'rganish o'quv guruhlari, onlayn hamjamiyatlar yoki norasmiy uchrashuvlar shaklida bo'lishi mumkin, bu erda o'quvchilar resurslarni almashishlari, fikr almashishlari va birlariga fikr bildirishlari mumkin.

Bu barcha holatlarda mustaqil ta'lim o'rganish, maqsadlarni aniqlash va ushbu maqsadlarga erishish uchun resurslardan foydalanish uchun shaxsiy javobgarlikni o'z ichiga oladi. Bu o'z-o'zini rag'batlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash va tavakkal qilish va yangi g'oyalarni o'rganishga tayyorlikni talab qiladi.

Mustaqil ta'limni tashkil qilish uchun ko'plab ta'lim platformalari mavjud. Mana bir nechta misollar:

Onlayn kurslar: Coursera, Udemy, Khan Academy kabi turli sohalarda onlayn kurslarni taklif qiluvchi turli onlayn platformalar mavjud. Ushbu kurslar o'z-o'zidan va moslashuvchan tarzda ishlab chiqilgan bo'lib, o'quvchilarga o'z tezligida o'qish imkonini beradi.

Ochiq ta'lim resurslari: mustaqil ta'lim uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bepul va ochiq litsenziyaga ega ta'lim resurslari. Bunga misol qilib darsliklar, ma'ruza matnlari va o'quv videolari kiradi.

Ta'limni boshqarish tizimlari: Moodle va Canvas kabi ta'lim muassasalari tomonidan onlayn kurslarni o'tkazish va o'quv resurslarini boshqarish uchun keng qo'llaniladi. Ushbu platformalar kurslar, baholashlar va topshiriqlarni yaratish va boshqarish uchun vositalarni taqdim etadi.

Virtual o'quv muhitlari: Second Life va Minecraft kabilar mustaqil ta'lim olish va hamkorlik qilish uchun muhitni ta'minlaydi. Ushbu platformalar o'quvchi-yoshlarga kontent yaratish va almashish, virtual olamlarni o'rganish va real vaqtda boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatlarini taqdim etadi.

MOOCs: Massive Open Onlayn Kurslari (MOOCs) turli fanlar bo'yicha bepul onlayn kurslarni taklif qiladi. Coursera, Udacity kabi MOOC platformalari eng yaxshi universitetlar va soha mutaxassislarining kurslariga kirish imkonini beradi.

Ijtimoiy ta'lim platformalari: Reddit, Quora va Stack Overflow kabi ijtimoiy ta'lim platformalari o'quvchi-yoshlarga savollar berish, bilim almashish va boshqalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatini beradi. Ushbu platformalar o'rganishga jamiyatga asoslangan yondashuvni ta'minlaydi va ayniqsa o'zini o'zi boshqaradigan o'quvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Boshqa ko'plab ta'lim platformalari mavjud va platformani tanlash shaxsning maqsadlari, afzalliklari va resurslariga bog'liq bo'ladi.

Ta'lim platformalari bilan ishlash mustaqil ta'limni tashkil etishning samarali usuli bo'lishi mumkin, chunki ular ta'lim resurslarining keng doirasiga kirishni ta'minlaydi, mustaqil o'rganishni osonlashtiradi va o'quvchilarga o'z ta'lim tajribasini moslashtirishga imkon beradi. Ta'lim platformalari samarali bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi usullar:

Keng manbalardan foydalanish: Ta'lim platformalari darsliklar, maqolalar, videolar va boshqa multimediyalarni o'z ichiga olgan keng ko'lamli ta'lim resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Bu o'quvchilarga turli mavzularni o'rganish va o'z ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan manbalarni tanlash imkonini beradi.

Mustaqil o'rganish: Ta'lim platformalari o'quvchilarga o'z tezligida va o'z jadvallarida o'qish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, mustaqil va o'z tezligida ishlashni afzal ko'radigan mustaqil o'quvchilar uchun foydalidir.

Moslashtirish: Ta'lim platformalari o'quvchilarga o'zlarining qiziqishlari va maqsadlariga mos keladigan kurslar, manbalar va topshiriqlarni tanlash orqali o'z ta'lim tajribasini moslashtirish imkoniyatini beradi. Bu yuqori darajada shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasiga imkon beradi.

Moslashuvchanlik: Ta'lim platformalari rejalashtirish va kurs tanlashda yuqori darajadagi moslashuvchanlikni taklif qiladi. Talabalar turli kurslardan tanlashlari va o'z jadvallari bo'yicha o'qishlari mumkin, bu esa o'rganishni boshqa mas'uliyat bilan muvozanatlashni osonlashtiradi.

Interaktivlik: Ko'pgina ta'lim platformalari muhokama forumlari, viktorinalar va interfaol mashqlar kabi interaktiv xususiyatlarni taklif qiladi. Bu xususiyatlar ishtirok etish, fikr-mulohaza va hamkorlik uchun imkoniyatlar taqdim etish orqali o'rganish tajribasini oshirishi mumkin.

Umuman olganda, ta'lim platformalari bilan ishlash mustaqil ta'limni tashkil etishning samarali usuli bo'lishi mumkin. Biroq, o'quvchilar uchun ushbu platformalarga aniq reja va o'rganish maqsadlari bilan yondashish muhim, chunki mavjud resurslarning keng doirasi juda ko'p bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, yuqori sifatli resurslarni izlash va o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotning yo'qligi kabi onlayn ta'limning cheklovlarini yodda tutish muhimdir.

Ta'lim platformalari bilan ishlash mustaqil ta'limni tashkil qilish uchun keng imkoniyatlarni taklif qilishi mumkin. Ta'lim platformalari taqdim etadigan ba'zi imkoniyatlar:

Yuqori sifatli ta'lim resurslariga kirish: Ta'lim platformalari yuqori sifatli ta'lim resurslarining keng doirasi, jumladan, darsliklar, ma'ruzalar, o'quv qo'llanmalari va multimedia vositalaridan foydalanish imkoniyatini beradi. O'quvchilar o'zlarining o'rganish tajribasini o'zlarining maxsus ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish uchun turli manbalardan tanlashlari mumkin.

Moslashuvchanlik: Ta'lim platformalari o'quvchilarga o'z jadvali va o'z tezligida o'qish imkonini beruvchi yuqori darajadagi moslashuvchanlikni taklif etadi. Bu, ayniqsa, boshqa mas'uliyatga ega bo'lgan yoki mustaqil ishlashni afzal ko'radigan o'quvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Moslashtirish: Ko'pgina ta'lim platformalari o'quvchilarga o'z qiziqishlari va maqsadlariga eng mos keladigan kurslar, manbalar va topshiriqlarni tanlash imkonini beruvchi sozlash variantlarini taklif qiladi. Bu yuqori darajada shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasini taqdim etishi mumkin.

Interfaollik: Ta'lim platformalari ko'pincha muhokama forumlari, viktorinalar va topshiriqlar kabi interfaol xususiyatlarni taklif qiladi, ular ishtirok etish, fikr-mulohazalar va hamkorlik qilish imkoniyatlarini taqdim etish orqali o'rganish tajribasini yaxshilaydi.

Tarmoq: Ta'lim platformalari o'quvchilarga boshqa o'quvchilar va o'z sohasidagi mutaxassislar bilan aloqa o'rnatish imkoniyatini berishi mumkin. Bu qimmatli aloqalar va hamkorlik uchun imkoniyatlarga olib kelishi mumkin.

Kamroq xarajat: Ta'lim platformalari an'anaviy sinfga asoslangan ta'limga nisbatan o'rganishning tejankor usuli bo'lishi mumkin. Ko'pgina ta'lim platformalari bepul yoki arzon kurslarni taklif qiladi, bu esa an'anaviy ta'lim olish uchun moliyaviy resurslarga ega bo'lmagan o'quvchilar uchun ta'limni yanada qulayroq qiladi.

Mustaqil ta'limni tashkil etishda ta'lim platformalari bilan ishlash o'rganishni osonlashtirish uchun turli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Quyida qo'llanilishi mumkin bo'lgan texnologiyalarga misollar keltirilgan:

Shaxsiy kompyuterlar va noutbuklar: Shaxsiy kompyuterlar va noutbuklar onlayn kurslar va resurslarga kirish uchun muhim vositadir. Ular o'quvchilarga o'quv

materiallaridan foydalanish, onlayn munozaralarda qatnashish va topshiriqlarni bajarish imkonini beradi.

Mobil qurilmalar: Smartfonlar va planshetlar kabi mobil qurilmalar o'quvchilarga moslashuvchanlik va qulaylikni ta'minlaydi. Ular o'quvchilarga yo'l-yo'lakay ta'lim materiallari va resurslaridan foydalanish imkonini beradi, bu esa o'rganishni yanada qulay va moslashuvchan qiladi.

Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS): LMS o'quvchilarga kurs materiallariga kirish, topshiriqlarni topshirish va o'qituvchilar va boshqa o'quvchilar bilan muloqot qilish uchun markaziy joyni taqdim etadi. LMSning ba'zi misollari Moodle, Blackboard va Canvasni o'z ichiga oladi.

Video konferentsiya va hamkorlik vositalari: Zoom, Skype va Google Meet kabi video konferentsiya va hamkorlik vositalari o'quvchilarga o'qituvchilar va boshqa o'quvchilar bilan real vaqtda bog'lanish imkonini beradi. Ushbu vositalardan virtual ma'ruzalar, muhokamalar va guruh loyihalari uchun foydalanish mumkin.

Onlayn ta'lim platformalari: Coursera, Udemy va Khan Academy kabi onlayn o'quv platformalari o'quvchilarga keng doiradagi kurslar va resurslardan foydalanish imkoniyatini beradi. Ushbu platformalar odatda video ma'ruzalar, viktorinalar va topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy media va onlayn hamjamiyatlar: Reddit va LinkedIn kabi ijtimoiy media va onlayn hamjamiyatlar o'quvchilarga tengdoshlari va o'z sohasidagi mutaxassislar bilan bog'lanish imkoniyatini beradi. Ushbu platformalardan tarmoqqa ulanish, savollar berish, bilim va resurslarni almashish uchun foydalanish mumkin.

Mustaqil ta'limni tashkil etishda ta'lim platformalari qanchalik samarali?

Ta'lim platformalari mustaqil ta'limni tashkil etishda yuqori samaradorlikka ega bo'lishi mumkin, ammo ularning samaradorligi bir qancha omillarga bog'liq, masalan, mazmun sifati, kurslar formati, o'quvchining motivatsiyasi va faolligi. Mustaqil ta'limni tashkil etishda ta'lim platformalarining samaradorligini oshirishga yordam beradigan ba'zi omillar:

Yuqori sifatli tarkibga kirish: Yuqori sifatli kontentni taklif qiluvchi ta'lim platformalari o'quvchilarga bilim va ko'nikmalarni egallashda yordam berishda yuqori samarali bo'lishi mumkin. Talabalar yetakchi universitetlar va o'z sohasi mutaxassislarining resurslaridan foydalanishlari mumkin, bu ularga so'nggi tendensiyalar va ishlanmalardan xabardor bo'lishga yordam beradi.

Moslashuvchanlik va qulaylik: Ta'lim platformalari o'quvchilarga o'z tezligida va o'z jadvallarida o'qish uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi. Bu qulaylik o'quvchilarga o'z ta'limini ish va oila kabi boshqa majburiyatlar bilan muvozanatlashni osonlashtiradi.

Interfaol va qiziqarli kurslar: Interfaol va qiziqarli kurslarni taklif qiluvchi ta'lim platformalari o'quvchilarga g'ayratli va faol bo'lishga yordam beradi. Viktorinalar, interaktiv mashqlar va real vaqtda fikr-mulohazalar kabi xususiyatlar o'quvchilarga yo'ldan borishga va muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Tengdoshlar bilan muloqot va hamkorlik: Ko'pgina ta'lim platformalari o'quvchilarga tengdoshlari bilan muloqot qilish va loyihalarda hamkorlik qilish imkoniyatlarini taklif qiladi. Ta'limning ushbu ijtimoiy jihati yuqori motivatsiyaga ega bo'lishi mumkin va o'quvchilarga yangi tushuncha va istiqbollarni olishga yordam beradi.

Tan olish va sertifikatlash: Ba'zi ta'lim platformalari kurslar yoki dasturlarni tugatish uchun tan olish va sertifikatlashni taklif qiladi. Ushbu hisob ma'lumotlari o'z ko'nikmalari va bilimlarini ish beruvchilar yoki ilmiy muassasalarga namoyish

etishga intilayotgan talabalar uchun qimmatli bo'lishi mumkin.

Ta'lim platformalari bir necha sabablarga ko'ra mustaqil ta'limni tashkil etishda qimmatli vosita bo'lishi mumkin:

Yuqori sifatli tarkibga kirish: Ta'lim platformalari o'quvchilarga etakchi ekspertlar va muassasalarning yuqori sifatli kontentidan foydalanish imkoniyatini beradi. Talabalar turli mavzulardagi resurslarga kirishlari mumkin va ular uchun eng mos formatni tanlashlari mumkin, bu video ma'ruzalar, interaktiv mashqlar yoki o'qishlar bo'ladimi.

Moslashuvchanlik va qulaylik: Ta'lim platformalari o'quvchilarga o'z tezligida va o'z jadvallarida o'qish uchun moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Bu qulaylik o'quvchilarga o'z ta'limini ish va oila kabi boshqa majburiyatlar bilan muvozanatlashni osonlashtiradi.

O'zaro hamkorlik va hamkorlik imkoniyatlari: Ko'pgina ta'lim platformalari o'quvchilarga tengdoshlari va o'qituvchilari bilan muloqot qilish va loyihalarda hamkorlik qilish imkoniyatlarini taklif qiladi. Ta'limning ushbu ijtimoiy jihati yuqori motivatsiyaga ega bo'lishi mumkin va o'quvchilarga yangi tushuncha va istiqbollarni olishga yordam beradi.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim: Ta'lim platformalari o'quvchining qiziqishlari va oldingi faoliyatiga asoslangan kurslar va resurslarni taklif qilish uchun algoritmardan foydalangan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etishi mumkin. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv o'quvchilarga qiziqish va motivatsiyani saqlab qolishga yordam beradi.

Kamroq xarajatlar: Ta'lim platformalari an'anaviy ta'lim shakllariga qaraganda ancha arzon bo'lishi mumkin, ayniqsa an'anaviy universitet yoki kollejdagi o'qishga qodir bo'lmagan o'quvchilar uchun.

Demak, ta'lim platformalari o'quvchilarga mustaqil ta'lim olish uchun boy resurslar va imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin. Ular o'quvchilarga o'z tezligi va o'z jadvali bo'yicha o'rganish uchun moslashuvchanlik va qulaylikni taklif qiladi va etakchi mutaxassislar va muassasalarning yuqori sifatli kontentiga kirishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сафарова Р. Г. Педагогическое сотрудничество как фактор развития и стимулирования творческого мышления учащихся // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2013. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-sotrudnichestvo-kak-faktor-razvitiya-i-stimulirovaniya-tvorcheskogo-myshleniya-uchaschihsya> (дата обращения: 08.05.2022).

2. Сафарова Рохат Гайбиллаевна Пути и факторы оптимизации содержания общего среднего образования на современном этапе // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/puti-i-factory-optimizatsii-soderzhaniya-obshchego-srednego-obrazovaniya-na-sovremennom-etape> (дата обращения: 08.05.2022).

3. Safarova Rokhat G. Ways and factors of optimization of the content of general secondary education in today's world // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2012. №2 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-and-factors-of-optimization-of-the-content-of-general-secondary-education-in-today-s-world> (дата обращения: 09.05.2022).

4. Safarova Rokhat G. Ways of simulating situations that ensure the success of teaching // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах

устойчивого развития. 2014. №2 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-of-simulating-situations-that-ensure-the-success-of-teaching> (дата обращения: 09.05.2022).

5. Safarova Roxat Gaybullayevna The basics of the competence-oriented approach to the content of primary education <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24432718>

6. Safarova Roxat Gaybullayevna The basics of the competence-oriented approach to the content of primary education // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2015. №13 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-basics-of-the-competence-oriented-approach-to-the-content-of-primary-education> (дата обращения: 09.05.2022).

7. Сафарова, Р. Г. Учащиеся как активные творческие субъекты образовательного процесса в условиях модульного обучения / Р. Г. Сафарова, Н. С. Сабирова // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития : материалы 14-й международной конференции, Санкт-Петербург, 03–05 июня 2016 года. – Санкт-Петербург: Ленинградский государственный университет им. А.С. Пушкина, 2016. – С. 219-222. – EDN XQTQHD.

8. Safarova Rohat Gaybullayevna. Pedagogical tools that serve the development of cultural views in the subjects of the educational process. JCR. 2020; 7(12): 3104-3108.doi:10.31838/jcr.07.12.46915.

9. Safarova, R. G. (2016). b. Classification of pedagogical technologies used in the process of modular teaching in general secondary schools./Methodical manual. T.: State Scientific Publishing House» National Encyclopedia of Uzbekistan.

10. Сафарова, Р. Г. Педагогическое сотрудничество как средство повышения качества учебного процесса/Р.Г.Сафарова// Актуальные проблемы современной науки. – 2013. – № 3(71). – С. 109-111. – EDN QCQWZD.

11. Safarova, R. G., & Yusupova, F. (2012). The functioning of the bilateral friendly relations and cooperation based on the skills of the students theoretical and practical approaches. Tashkent, 116.

**INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA
YOSHIDAGI BOLALARDA TAYANCH KOMPETENSIYALARINI
TAKOMILLASHTIRISH UCHUN TARBIIYACHILARGA QO'YILADIGAN
TALABLAR**

**ТРЕБОВАНИЯ К ВОСПИТАТЕЛЯМ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ
ОСНОВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ
ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА**

**REQUIREMENTS FOR EDUCATORS TO IMPROVE THE BASIC
COMPETENCIES OF PRESCHOOLERS BASED ON AN INTEGRATIVE
APPROACH**

Nasimova Nasiba Qurbon qizi

*Buxoro davlat universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha | ta'lim) 1- bosqich tayanch doktoranti n.q.nasimova@buxdu.uz*

Насимова Насиба Курбан кизи

*Бухарский государственный университет Теория и методика образования
и обучения (дошкольное | образование) 1 ступень базовая докторант*

Nasimova Nasiba Kurban kizi

*Bukhara State University Theory and methods of education and training
(preschool | education) 1st stage basic doctoral student*

Annotatsiya: Maqolada integrativ yondashuv orqali maktabgacha yoshidagi bolalarda tayanch kompetensiyalarini takomillashtirish uchun tarbiyachilarga qo'yiladigan talablar haqida yoritib berilgan. Har bir pedagog o'z kasbini yaxshi mutaxassisi bo'lsagina yosh avlodga so'ngi texnologiyalardan foydalangan holda va bir qancha bolalarga tushuntirish oson bo'lgan, bola ongiga tezroq singadigan, shu bilan bir qatorda bolalarni qiziqtiradigan metodlardan foydalanib tarbiyalanuvchilarga ta'lim va tarbiya bera oladi va mashg'ulotdan ko'zlangan maqsadga to'laqonli erisha oladi. Agar tarbiyachi lavozim yo'riqnomasiga asosan barcha vazifalarini kasbini suygan holda bajarsa albatta yosh avlodni kelagi uchun asosiy tamal toshini qo'ygan bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ishlaydigan har bir pedagog xodim ham albatta bolajon bo'lishi shart va zarur. Chunki bu sohada bolalarni sevgan va bolalarga nisbatan mehribon bo'lgan pedagog xodimgina ishlay oladi va jamiyatga kerakli shaxslarni yetishtirish uchun harakat qiladi. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilariga integrativ yondashuv asosida tayanch kompetensiyalarini takomillashtirishning yangicha usullarini zamon bilan hamnafas holda faoliyat olib borishi bu zamon talabidir. Kompetensiya-bolaning bolim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Kompetentli bola o'z bilim, ko'nikma va malakalarini muayyan vaziyatda safarbar qilishi va qo'llashi, o'z maqsadiga erishishi va rivojlanishning har bir bosqichida yoshiga mos keladigan vazifalarni hal qilishi mumkin. Integratsiyalashuv printsipi zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishda yetakchi tamoyil hisoblanmoqda. Integratsiyalashuv tamoyilning mohiyati shundan iboratki, maktabgacha yoshdagi bolalarga dunyoning yaxlit ko'rinishi haqida tasavvur beradigan sintetik, yaxlit bilim tizimini yaratish istagi xisoblanadi. Natijada ularda o'zlikni anglash xissi rivojlanib ijtimoiylashish, muammoli vaziyatlarga yechim topish layoqati shakllanadi. Natijada jamiyat qonunlariga amal qilish asosida maktabgacha ta'lim yo'nalishi pedagoglarida faol fuqarolik kompetensiyasi shakllanadi.

Аннотация: В статье освещаются требования к воспитателям по совершенствованию базовых компетенций дошкольников на основе

интегративного подхода. Только в том случае, если каждый педагог является хорошим специалистом в своей профессии, он может воспитывать и воспитывать подрастающее поколение с использованием новейших технологий и с помощью методов, которые легко объяснить большому количеству детей, которые быстрее усваиваются в сознании ребенка, а в то же время интересны детям и могут в полной мере достичь цели обучения. Если воспитатель выполняет все свои обязанности согласно должностной инструкции, он обязательно заложит фундамент будущего молодого поколения. Каждый педагог, работающий в дошкольной образовательной организации, должен быть ребенком. Потому что только педагог, любящий детей и доброжелательный к детям, может работать в этой сфере и работать над воспитанием нужных обществу людей. Для этого в дошкольной образовательной организации является требованием времени внедрять новые методы совершенствования основных компетенций своих воспитанников на основе интегративного подхода. Компетентность – это совокупность знаний, умений, навыков и ценностей ребенка. Грамотный ребенок может мобилизовать и применять свои знания, умения и навыки в конкретной ситуации, добиваться поставленной цели и решать соответствующие возрасту задачи на каждом этапе развития. Принцип интеграции считается ведущим принципом в развитии современной системы образования. Суть принципа интеграции заключается в том, что рассматривается стремление к созданию синтетической, целостной системы знаний, дающей дошкольникам представление о целостном взгляде на мир. В результате они развивают чувство идентичности, социализируются и находят решения проблемных ситуаций. В результате у педагогов дошкольного образования формируется активная гражданская компетентность, основанная на следовании законам общества.

Annotatsiya: The article highlights the requirements for educators to improve the basic competencies of preschoolers based on an integrative approach. Only if each teacher is a good specialist in his profession, he can educate and educate the younger generation using the latest technologies and with the help of methods that are easy to explain to a large number of children, which are quickly assimilated in the mind of the child, and at the same time time are interesting for children and can fully achieve the purpose of learning. If the educator fulfills all his duties in accordance with the job description, he will certainly lay the foundation for the future young generation. Every teacher working in a preschool educational organization must be a child. Because only a teacher who loves children and is friendly to children can work in this area and work on educating people who are needed by society. To do this, in a preschool educational organization it is a requirement of the time to introduce new methods for improving the basic competencies of their pupils based on an integrative approach. Competence is a set of knowledge, skills, abilities and values of a child. A literate child can mobilize and apply his knowledge, skills and abilities in a particular situation, achieve the goal and solve age-appropriate tasks at each stage of development. The principle of integration is considered to be the leading principle in the development of the modern education system. The essence of the principle of integration lies in the fact that it considers the desire to create a synthetic, holistic system of knowledge that gives preschoolers an idea of a holistic view of the world. As a result, they develop a sense of identity, socialize and find solutions to problem situations. As a result, preschool teachers develop active civic competence based on following the laws of society.

Kalit so'zlar: integrativ, tayanch kompetensiya, bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, tarbiyachi, konsepsiya, texnologiya.

Ключевые слова: интегративная, базовая компетентность, знание, умение, компетенция, ценность, воспитатель, концепция, технология.

Key words: integrative, basic competence, knowledge, skill, competence, value, educator, concept, technology.

Kirish. Maktabgacha ta'lim bolaning tayanch kompetensiyalarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. U ta'limning keyingi bosqichlarida, shuningdek, butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Integratsiyalashuv tamoyilning mohiyati shundan iboratki, maktabgacha yoshdagi bolalarga dunyoning yaxlit ko'rinishi haqida tasavvur beradigan sintetik, yaxlit bilim tizimini yaratish istagi hisoblanadi. Natijada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida o'zlikni anglash hissi rivojlanib ijtimoiylashish, muammoli vaziyatlarga yechim topish layoqati shakllanadi. Natijada jamiyat qonunlariga amal qilish asosida maktabgacha ta'lim yo'nalishi pedagoglarida faol fuqarolik kompetensiyasi shakllanadi.

Hozirgi kundagi global o'zgarishlar, fan texnika va axborot kamunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi XXI asr tarbiyachisidan pedagogik mahoratni, o'tkir irodani, pedagogik psixologik bilimlarni, o'z ishini chuqur bilishini va yuksak tafakkurini, siyosiy savodxonlikni, fikrlash doirasi keng va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat ko'rsatayotgan tarbiyachilar tarbiya shakllarining optimal darajada tashkil etishni, barkamol shaxsni shakllantirish nazariyasini, turli yangi g'oyalar bilan boyitishni puxta bilishi lozim. Jamiyatda tarbiyachi modeli o'z mahoratiga ega bo'lishi tarbiya samaradorligini ta'minlovchi shaxs bo'libgina qolmasdan ayni vaqtda uning jamiyatdagi obro'-e'tiborini ham oshiradi, tarbiyalanuvchilarga unga nisbatan hurmat yuzaga keladi. Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan holi bo'lish, tarbiyachilar, hamkasblar, hamda ota – onalar bilan munosabatda muvofaqqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan har bir pedagog o'z kasbini va ma'suliyatini to'g'ri anglagan holda tarbiyalanuvchilarga to'g'ri ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qiladi va tarbiyalanuvchilarga tayanch kompetensiyalari rivojlanishi uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Qachonki tarbiyachi kasbining mutaxassisi bo'lsagina ya'ni kasbiy savodxonlikga ega bo'lsagina tarbiyalanuvchilarga yetarli bilim, malaka, ko'nikmalarni shakllantira oladi.

Metod. Ta'lim metodi- o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini yechishga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati usuli bo'lsa, ta'lim metodikasi esa muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida usullar tizimini tavsiflaydi. Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-boschiq amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardansamaralari, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarishni ifodalaydi. Integratsiya-ayrim bo'laklarning yoki elementlarning birlariga qo'shilishi hamda bir butunga aylanishi demakdir. M.G. Chepikov o'zining «Integratsiya nauci» kitobida integratsiya so'zi asosida integral yotishini asoslab bergan. Shu sababli biz integratsiya ta'riflariga to'xtalishni lozim topdik. «Integratsiya» atamasi nisbatan yangi bo'lib, mazmun va mohiyat jihatdan uzoq tarixga ega. Integratsiya– juda keng ma'noli tushuncha. Bugungi kunga kelib, kishilar o'qitishda integratsiya jarayonining mohiyatini, uning rivojlantiruvchi funksiyalarining amalda qo'llanilishi, sayyoramizdagi muhim ekologik muammolarni hal qilish va yerda hayotni saqlab qolish mumkinligini anglagan holda, unga katta e'tibor qaratmoqdalar. Ayniqsa, osh avlodning ilmiy dunyoqarashini, ularning ekologik madaniyatini shakllantirishda, ta'limda integratsiya jarayonining muhimligi dunyo olimlari tomonidan alohida qayd etilmoqda. Ta'limda integratsiya – bilimlarning bir-biri bilan organik birlashishi va yangi, yagona barqaror umumlashgan-yaxlit bilimni hosil qilish degan ma'nolarni anglatadi. Integratsiya tushunchasiga berilayotgan ta'riflar

turlicha bo'lib, bu ta'riflarning umumiylik tomoni: integratsiya-bu atrofimizdagi borliqqa yaxlit, bir butun ob'ekt sifatida qarashga erishishdan iborat.»Integratsiya» tushunchasi, bevosita XVIII asrlarda G.Spenser tomonidan o'z qo'lyozmalarida qo'llanilgan

Kompetensiya-bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarni faoliyatda ko'rinishi.

Kompetensiya (lot.competo-erishyapman, munosibman, loyiqman) –u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. O'qituvchi - muallimlarning shaxsiy ijtimoiy sifatlariga azaldan e'tibor qaratib kelingan va har bir zamon talabidan kelib chiqib, pedagogga qo'yiladigan talablar takomillashib, murakkablashib boravergan.

Mulohaza. Ta'limdagi kompetensiyaga asoslangan yondashuv muammosi XX-asrda ko'rib chiqilgan, ammo ushbu innovatsion kontseptsiya amalda faqat XXI-asrda paydo bo'lgan.

Jamiyatning jadal rivojlanish sur'atlari tufayli bolalar bog'chalari va maktablari o'z faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini o'zgartirishga majbur bo'ldilar.

Federal davlat ta'lim standarti joriy qilinganidan keyin maktablar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tuzilishi sezilarli darajada o'zgardi.Jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun to'laqonli ijtimoiylashishga tayyorgarlik maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlanib, maktabning barcha darajalarida davom etishi kerak. Bunday jarayon bolalar tomonidan kerakli miqdordagi siyosiy va iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirish bilan cheklanib qolmasligi kerak.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi kompetensiyaga asoslangan yondashuvning maqsadi zamonaviy voqelikdagi ko'nikmalardan, harakatchanlikdan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir.Yaqinda maktablarga ta'sir ko'rsatgan o'zgarishlar qatorida axborot texnologiyalarini alohida ta'kidlab o'tamiz.

Ta'lim sohasidagi kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish axborotdan to'siqsiz foydalanish uchun ma'lum shart-sharoitlarni yaratishni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi kompetensiyali yondashuvning asosiy maqsadi bolalarda boshlang'ich muloqot qobiliyatlarini shakllantirishdir. Bunday rivojlanish faoliyatining yakuniy natijasi nafaqat standart muammolarni yechish, ma'lum bir algoritim asosida harakat qilish qobiliyati, balki asosiy kompetensiyalarni o'zlashtirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi kompetensiyaga asoslangan yondashuvning maqsadi jiddiy va o'z vaqtida qaror qabul qilishga qodir bo'lgan ijodiy, faol shaxsni rivojlantirishdir. Albatta bunday tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun tarbiyachidan yuksak pedagogik mahorat talab qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda asosiy kompetensiyalarni shakllantirishda ushbu yondashuvning dolzarbligi nafaqat ma'lum mahorat, ko'nikma, bilimlarni o'zlashtirishda, balki ularning shaxsiy rivojlanishida ham.

Tarbiyalanuvchilarga bilim berish tarbiyachilarning vaholanki barcha pedagoglarning mas'uliyatli burchidir, deb Ibn Sino pedagogning shaxsiyati qanday bo'lishi kerakligi haqida quyidagi fikrlarni bildirgan:

- bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish;
- beriladigan bilimni talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish;
- ta'limda turli usul va shakllardan foydalanish;
- bolaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish;
- fanga qiziqтира olish;
- berilgan bilimlarning eng muhimini ajratib o'qitish;
- bilimlarni talabalarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish;
- har bir so'zning bolalar hissiyatini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish

zarur.

Tarbiyachi tarbiyalanuvchining, ichki dunyosiga kira olishi, bola shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilishi bilan bog'liq bo'lgan

psixologik kuzatuvlar olib borishi kerak. Bunday pedagog bolaning ruhiyatiga ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham tez fahmlab oladi.

Tarbiyachida nutq o'z fikr va tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati hisoblanadi. Bu tarbiyachining kasbi uchun juda muhimdir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, do'stona muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, barcha pedagoglar va maktabgacha ta'lim rahbariyatining egallagan bilim, ko'nikma malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Tarbiyachi avvalo:

- Yumshoq ko'ngilli, ochiq chehrali, shirinso'zli, bolalarni qanday bo'lsa shundayligicha yaxshi ko'rishi;

- Mehr-muhabbat, qalb g'ururini bolalarga bab-baravar bo'lib berishi, xonada do'stona muhitni yaratish va bolalarning o'quv motivlarini rivojlantiruvchi kuchrag'batlantirish metodlari ekanligini anglash;

- Tarbiylanuvchilarning taqdiri, baxti va kelajagi uchun mas'ul ekanligini chuqur his etish, ularning nafsoniyati va qadr-qimmatini e'zozlash;

- Har qanday pedagogik vaziyatda tarbiyalanuvchilarga qo'pollik qilmaslik, haqorat qilish va baqirish, taqdid va qo'rqitishdan o'zini tiyishi lozim;

Tarbiyalanuvchilarni tushuna olishi, ularning his-tuyg'ularini qadrlash, tashvishlari, iztiroblarini yengishiga yordam berishi, yoshlik va psixologik rivojlanishda o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini bilishi lozim.

Barchamizga ma'lumki, shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok eta olishi unda shakllangan kompetensiyalarga bevosita bog'liqligi yaqqol ko'rinib turipti. Tarbiyachi jamiyatda o'z o'rni va ahamiyatini rivojlantirishda uning o'z faoliyati davomida egallagan bilim ko'nikma va malakalari muhim ahamiyat kasb etadi. V.A.Slástelin tarflashicha, pedagogik qobiliyat shaxsning kasbiy yo'nalishidagi yuqori ko'rinishi bilan har qanday faoliyat qobiliyatning asosiy ko'rsatkichi uning fikricha, maxsus umumlashgan malakalarni egallaganligidir. Tarbiyachilik kasbiy bilimlarining xususan pedagogik psixologik bilimlarining yetishmasligi yoki uning rad etilishi va hatti – harakati unga yetarlicha e'tibor bermaslik ko'pgina hollarda tarbiyachi tayyor materiallardan foydalanib o'z ustida izlanishlarni to'xtatib qo'yadi. Bu esa tarbiyachi shaxsiga nisbatan bilimsizlik darajasini olib keladi. Buyuk nemis pedagogi Adolf Disterverg tarbiyachining jamiyatda o'z o'rnini egallash uchun doimiy ravishda fanlarni mutoala qilish bilan shug'ullanishi haqida gapirib, shunday degan edi: "O'qituvchi muntazam ravishda fan bilan shug'ullanmogi lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o'xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bera olmaganidek, kelajakda bunday o'qituvchidan hech qanday natija kutib bo'lmaydi." Tarbiyachi avvalo, bilimli bo'lishi o'zi yashab turgan tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilishi darkor. Shuningdek, pedagog tarbiyachining hodisalarni tahlil qilishga ilmiy nuqtayi nazardan yondashuvi bolani har tamonlama rivojlantirish muvaffaqiyatni amalga oshirishga imkon beradi. L.Y.Kolnmskiy o'z tadqiqotida tarbiyachining bolalarga munosabati so'ssiz tarbiyachi mehnati muvaffaqiyatlarida hal qiluvchi rol o'ynashi hamda pedagogik mahoratning muhim tamoni bo'lib hisoblanishini ta'kidlagan edi. Uning fikricha tarbiyachi bilan bolalarning o'zaro munosabati ko'p jihatdan aynan mana shu jarayon xarakteriga bog'liqdir. Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o'z asarlarida o'qituvchining kasbiy fazilati to'g'risida fikrlarini quyidagicha bayon qiladi: «Pedagog darsda ma'lum bir o'ziga xos rolni o'ynamasligi mumkin emas. Sinf sahnasida rol o'ynashni bilmaydigan o'qituvchi kasbiy faoliyat olib borolmaydi. U ma'lum ma'noda aktyor. Bizning xulq-atvorimiz, fe'limiz, xarakterimiz biz uchun pedagogik qurol bo'lishi ham aslo mumkin emas. Bolalarni qalb va ko'ngil azoblari

bilan, hijronli his-tuyg'ularimiz yordamida tarbiyalashga umuman yo'l qo'yib bo'lmaydi. Axir biz insonmiz. Har qanday boshqa kasb egalarida ko'ngil zahmatisiz ish bitirish mumkin bo'lsa, pedagog ham ko'ngil azobisiz faoliyat olib borishi lozim bo'ladi. O'quvchiga bazan muloqotda ko'ngil azobini namoyish etishga to'g'ri keladi. Buning uchun pedagog sahnadagi aktyordek ijobiy rol o'ynashni ham bilishi kerak va uni amalda qanday qo'llashni ham anglashi darkor.

Xulosa va tavsiyalar. Maktabgacha tarbiya tashkilotida vakolatga asoslangan yondashuv doirasida tarbiyachilar bolalar uchun syujetli va rolli o'yinlarni ishlab chiqadilar, ularga asosiy vakolatlarni shakllantirishga hissa qo'shadigan turli xil tadbirlarni taklif qiladilar

Mamlakatimizda olib borilayotgana'lim tizimining o'z il va demokratiyalashtirilishi o'quv jarayoniga o'zgacha talab va o'zgacha pedagogik munosabatlarni kashf etadi. Bu jarayon mazmun mohiyatdan avvalgidan tubdan farqlanadi. Zamonaviy ta'lim tashkilotlaridagi shart-sharoitlar va yurtboshimiz yaratgan imkoniyatlardan oqilona foydalanish barcha pedagoglarning zimmasiga yuklatilgan. Har bir inson qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'iyy nazar o'z kasbini sevishi va astoidil bajarishi lozim. Shundagina rivojlanayotgan mamlakatimizning ravnaqiga o'z hissasini qo'shgan bo'ladi.

Ta'limdagi kompetensiyali yondashuv - bu fuqaro va vatanparvarni shakllantirishning bir variantidir. Kompetentlik - bu bilimlarni namoyon etishning o'ziga xos turi bo'lib, shaxsning umumiy intellektual rivojlanishida, kasbiy masalalarni maksimal darajada samarali hal qila bilish va tevarak atrofni ob'ektiv baholay bilish imkonini beruvchi aqliy tajribaning tarkibiy qismlari, axborotni qayta ishlash mexanizmi, individual ravishda intellektual faoliyatni tanlay bilish ko'nikmasining shakllanganligida o'z ifodasini topadi. Xorijiy adabiyotlar tahlilida, kompetentlik "chuqur bilimlar egasi", "murakkab masalalarni yechish qobiliyati", "o'z paytida dolzarb faoliyatni amalga oshirish qobiliyati" kabi ma'nolarni anglatadi. Kompetentlik o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. . A. Rajabova, M.B. Abduzaxidova, Q. SH. Begaliyev "Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlashda ta'lim tizimi samaradorligi va kreativligini takomillashtirish". Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities Open Access | Peer Reviewed | Conference Proceedings. Volume 1, 1st October 2022

2. Толипов Ф.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. –Т.: Фан, 2006

3. Nasimova Nasiba Kurban kizi, Kasimova Manzura Abdullayevna. MIDDLE EUROPEAN SCIENTIFIC BULLETIN ISSN 2694-9970 <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/1733>

**TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA KOMPYUTER
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB O'QUVCHILARNING
ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MUOMMOLARI**

*Omonova Rayxon Raxmatillayevna,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Hozirgi kunda zamonaviy darsga juda katta talablar qo'yilmoqda. Bu talablardan biri dars jarayonida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan o'z o'rnida va oqilona foydalanishdir. Ammo umumiy o'rta ta'lim maktab Tasviriy san'at fanida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan foydalanishning amaliy va nazariy asoslari haligacha to'liq o'rnatilmagan. Elektron darslik yoki o'quv qo'llanmasi deganda keng ma'noda axborotning yangi avlodi, an'anaviy darsliklarning afzalliklarini kompyuter texnologiyasi bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi, o'quv axborotlarning ko'p variantli (musiq, suxandon ovozi, matn, tasvir, multimedia) didaktik tizimini tushunamiz.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ
СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА**

*Омонова Райхон Рахматиллаевна,
преподаватель кафедры «Изобразительное искусство и инженерная
графика» Термезского государственного университета*

Аннотация: В настоящее время к современному уроку предъявляются большие требования. Одним из таких требований является уместное и разумное использование информационных технологий и электронных пособий в ходе урока. Однако практические и теоретические основы использования информационных технологий и электронных учебных пособий в предмете изобразительного искусства общеобразовательной школы до конца еще не созданы. Электронный учебник или учебное пособие в самом широком смысле представляет собой информацию нового поколения, которая позволяет сочетать преимущества традиционных учебников с компьютерными технологиями, многовариантной (музыка, аудио, текст, изображение, мультимедиа) понятной дидактической системой.

**PROBLEMS OF DEVELOPING AESTHETIC CULTURE OF
STUDENTS USING COMPUTER TECHNOLOGIES IN FINE ARTS
LESSONS**

*Omonova Raykhon Rakhmatillayevna,
is a teacher of the Department of «Fine Art and Engineering Graphics» of
Termiz State University*

Abstract: Nowadays, there are great demands on the modern lesson. One of these requirements is appropriate and reasonable use of information technology and electronic manuals in the course of the lesson. However, the practical and theoretical foundations of the use of information technology and electronic manuals in the subject of visual arts of the general secondary education school have not yet been fully established. Electronic textbook or study guide in the broadest sense is a new

generation of information, which helps to combine the advantages of traditional textbooks with computer technology, multivariate (music, audio, text, image, multimedia) we understand the didactic system.

O'quvchilarning grafikaviy tayyorgarligi takomillashuvi so'nggi yillardagi ilg'or g'oyalar asosida ta'limni qayta qurishning qanchalik tez va muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Umumta'lim maktablarida hozir yangi dasturlar bo'yicha ish izchil tashkil etilgan, yangi avlod darsliklari yaratish ustida mutaxassis olimlar ish olib bormoqdalar. Endi esa o'qitish metodlarini yanada takomillash asosiy masalalardan biridir. Bu yo'nalishdagi izlanishlarning zarurligi, birinchidan hozirgi zamon darsiga, o'qituvchilarning ilmiy metodik tayyorgarligiga bo'lgan talablarning ortayotganligidan bo'lsa, ikkinchidan so'nggi yillarda metodik yangiliklarni didaktik nuqtai nazardan o'qituvchilarning baholay olishiga bo'lgan talabning ortib borishi bilan izohlash mumkin.

Taniqli amerikalik olim A.Beytening yozishicha, ta'lim tizimida axborot uzatishning beshta asosiy usuli mavjud: 1) kishilarning o'zaro jonli muloqoti (verbal); 2) matn (grafik tasvir bilan birgalikda); 3) radio; 4) televideniya 5) kompyuter. Bular orasida keng imkoniyatga ega bo'lgan usul kompyuter texnologiyasi bo'lib, o'quvchilarni mustaqil bilim egallashga yetaklaydi. Shu munosabat bilan respublikamiz umumiy o'rta ta'lim maktabida Tasviriy san'at ta'limi jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish haqida to'xtalamiz.

Kompyuter texnikasi tasvirlarini almashtirish jarayonida bajariladigan grafik amallarni animatsiyali tasvirlar yordamida ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, o'quvchilarning abstrakt tushunchalarni oson o'zlashtirishlariga ko'maklashadi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Tasviriy san'at va chizma geometriya fanida proyeksiyalash bilan bog'liq jarayonlarni kompyuterda harakat (animatsiya)li vositalardan foydalanish orqali o'qitishning samaradorligi oshishiga erishildi. Bu fanlardan amaliy mashg'ulotlar «Yamaha» kompyuteri yordamida «Beysil» tilida yozilgan dasturlar asosida olib borildi va bo'lajak o'qituvchilar maktabda Tasviriy san'atni o'qitishda kompyuterdan foydalana olishga tayyorlana boshlandi. Biroq umumiy o'rta ta'lim maktabida Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyasidan foydalanishning ilmiy-metodik jihatlari haligacha tadqiq qilinmagan.

Haqiqatdan ham, bugungi kunda respublikamizda ilm-fanning jadal taraqqiy qilishi va bilimlarning tez yangilanishi, yangi texnologiyalarning kirib kelishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimining barcha soha, jumladan, ta'lim jarayonida tadbiq etilishi, kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr talabidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida»gi Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorlari fikrimizning dalilidir. Hozirgi kunda zamonaviy darsga juda katta talablar qo'yilmoqda. Bu talablardan biri dars jarayonida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan o'z o'rnida va oqilona foydalanishdir. Ammo umumiy o'rta ta'lim maktab Tasviriy san'at fanida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan foydalanishning amaliy va nazariy asoslari haligacha to'liq o'rnatilmagan. Elektron darslik yoki o'quv qo'llanmasi deganda keng ma'noda axborotning yangi avlodi, an'anaviy darsliklarning afzalliklarini kompyuter texnologiyasi bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi, o'quv axborotlarning ko'p variantli (musiq,

suxandon ovozi, matn, tasvir, multimedia) didaktik tizimini tushunamiz. Elektron qo'llanma maxsus senariy asosida tayyorlanadi. Didaktik tizimli elektron darslik bir nechta tarkibiy qismlardan iborat.

Musiqqa- elektron darslikning alohida qismi bo'lib, elektron darslikning mavzusi va mazmunidan kelib chiqib, unga uyg'unlashgan musiqa tanlanadi.

Matn- har bir elektron darslik, albatta, tegishli mant bilan berilishi, unda o'quvchi bilib oladigan ilmiy tushunchalarning ta'rifi ixcham va lo'nda ifodalanishi, har bir paragrafqa aloqador sarlavhalar ostida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan tayanch tushunchalarning tarifi berilishi kerak.

Suxandor so'zi- har qanday o'quv fanidan ishlab chiqariladigan elektron darsliklarda suxandon ovozidan foydalaniladi, ammo uning so'zi matnni aynan takrorlanmasligi kerak. Agar o'quvchi suxandonning so'zini bir eshishda tushunmasa, uni takror tinglash imkoni bo'lishi lozim.

Video tasvir - har qanday elektron darslikning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Tasvirlar ikki yoki har xil rangli qilib tayyorlanishi, u matndagi ilmiy va boshqa tushunchalarning mohiyatini ochib berishi, matn bilan ko'rgazmaning uyg'unligini ta'minlashi va darslikka kiritiladigan mohiyatini ochib berishi, matn bilan ko'rgazmaning uyg'unligini ta'minlashi va darslikka kiritiladigan ko'rgazmali (illustrativ) materiallarga qo'yilgan barcha texnik va didaktik talablar darajasida bo'lishi lozim. Har bir tasvir matn ifodalangan betda joylashishi kerak, aks holda o'quvchining fikri chalg'ishi mumkin.

Multimedia bu elektron darsliklarning xarakterli xususiyatlaridan eng muhimi, u harakatning mavjudligini ifoda etadi, aks holda o'quvchining fikri chalg'ishi mumkin.

Harakat (animatsiya) esa multimedia, multiplikatsiya usullaridan foydalanib amalga oshiriladi. Ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan jarayonlarni, masalan, fizikadan ichki yonuv dvigateli silindridagi porshenning harakati, astronomiyadan kunning tunga aylanishi yoki Tasviriy san'atdan proyeksiyalash usullari, kesim va qirquqlar, tasvirlarni almashtirishga oid mavzular ko'rsatmalilikka, ayniqsa, multiplikatsiyaga muhtoj.

Multiplikatsiya - bu harakatni sekin-asta ayrim qismlarga ajratib, kerak bo'lsa kadrni to'xtatib hodisa va jarayonlar namoyish qilinadigan uslub bo'lib, uni multfilmga qiyoslash mumkin.

Mazkur usulning afzallik tomoni shundaki, biror jarayonning mohiyatini so'z bilan ifoda etib bo'lmaydigan hollarda, ya'ni abstrakt tushunchalarni o'quvchilar tomonidan osonroq tushunib olishlari bilan izohlanadi.

Shunday qilib, elektron darslik musiqa, matn, suxandon so'zi, rangli tasvirlar, multimediani o'z tarkibiga mujassamlashtirgan zamonaviy didaktik tizimdir. Ammo bunday darslikda hamma komponentlar ishtirok etishi kerak, degan fikr kelib chiqmasligi lozim. Chunki u foydalanish usuliga ko'ra matnli ma'lumotnoma xarakteridagi yoxud maktab darsligining jonlantirilgan elektron variantlari kabi bir qancha turlarga bo'linishi mumkin. Ammo an'anaviy darslikning elektron versiyasini elektron darslik deb tushunmaslik kerak. Elektron o'quv qo'llanmalarining barcha turlari uchta asosiy belgi bilan xarakterlanadi.

O'quv materiallari kichik qismlarga (ma'lum miqdordagi axborotlarga ega bo'lgan hamda mantiqiy jihatdan tartib bilan joylashtirilgan paragraflarga) bo'linishi, bundan oldingi bo'limni bilmay turib keyingisiga o'tmaslik.

Har bir paragraf oxirida o'quvchining materialni qanday o'zlashtirganligini aniqlash uchun sinov savollarning qo'yilishi, o'quvchi bu savolga tezlik bilan javob bera olishi, aks holda u keyingi paragraflardagi ma'lumotlarni o'zlashtira olmasligi.

O'quvchi sinov savoliga javob berganidan keyin uning to'g'ri yoki noto'g'riligini darhol sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishi, savollar axborotning tub ma'nosini ochib berishi uchun o'quvchini o'ylashga va mustaqil xulosalar chiqarishga majbur qilishi, boshqacha aytganda, o'quvchi bilim va malakalarini ongli ravishda egallashi uchun o'z bilimi haqida kompyuterdan signallar olib turishi va shu yo'l bilan o'z xarakterini boshqarishi kerak.

O'quv axborotlarni izlab topish erkinligi bilan (matnni o'qish, uning ustida ishlash, axborotlarning boshqa manbalariga chiqishi va hokazo) elektron darslik an'anaviy darsliklardan farq qiladi. Shu boisdan elektron darslikning yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlariga qarab unga ta'limning interfaol vositasi sifatida qaraladi. Ayrim fanlardan maktab darsligi chiziqli usulda yoziladi. Buning ma'nosi shuki, masalan, birinchi betdagi matn ikkinchi betda qaytarilmaganidek, axborotlar ketma-ket joylashtiriladi, ular takrorlanmaydi. Elektron darslikda esa, o'quv materiallari muayyan boshqariladigan bloklarga bo'lib konsektrik usulda beriladi.

Konsentrik tizimda yozilgan darslikda o'quv materialining alohida qismlariga bir necha marta murojaat qilinishi mumkin. Bu, albatta, o'tilganlarni takrorlash degan gap emas, balki mavzuga kompleks yondashgan holda uni chuqurlashtirish, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim va ko'nikmalarni faollashtirish demakdir. Elektron darslik o'zining interfaol xususiyati bilan an'anaviy darslikdan farq qiladi.

Har bir o'qituvchida elektron darsliklarni qaysi fanlardan, qaysi hajmda foydalanish mumkin, degan haqli savol tug'ilishi mumkin. Elektron darslik maktabda o'qitiladigan ko'pchilik o'quv predmetlaridan, ayniqsa, Tasviriy san'atdan yaratilishi zarur. Chunki o'quv predmetining xususiyatiga ko'ra Tasviriy san'at ko'rgazmalilikka, ya'ni abstrakt tafakkurning rivojlantirilishiga juda muhtoj. Elektron darslik biror o'quv predmetining to'la kursini qamrab olishi yoki abstrakt tafakkurni oydinlashtirish zarur bo'lgan ayrim materiallarni, multimedia (animatsiyali kadrlar) versiyasini o'z ichiga olishi mumkin.

Har qanday elektron darslikka xos xususiyat quyidagilardan iborat:

- ta'lim jarayonida teskari aloqaning ta'minlanishi

(kompyuterdan o'quvchiga yuboriladigan axborot oqimi to'g'ri aloqa, o'quv materialini o'zlashtirishdagi kompyuterga kiritiladigan axborot teskari aloqa deyiladi);

- o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniyatining mavjudligi;
- o'quv jarayonining ko'rgazmaliligini oshirishi;
- axborotlarni turli manbalardan qidirish mumkinligi;
- o'rganilayotgan jarayon yoki hodisalarni modellash mumkinligi;
- jamoa va yakkama- yakkaga o'qitishda undan foydalanish mumkinligi;
- ta'limda o'quvchilarni testdan o'tkazish imkoniyatlarining kengligi
- ta'limning interfaol usul va metodlarning mavjudligi.

Hozirgi kunda kompyuter texnologiyasi shu darajada rivojlanib ketdiki, hali amaldagi kompyuterlardan foydalanishga ulgurmay "Pentium-4" rusumli zamonaviy kompyuterlar paydo bo'la boshladi. Natijada respublika maktablarida foydalanilayotgan "Agat", "Praves", "Yamaxa" va boshqa xildagi kompyuterlarni zamonaviy kuchli kompyuterlar siqib chiqarmoqda. Keyingi yillarda multimedia va elektron proyektorlarning paydo bo'lishi kompyuter grafikasiga yangicha yondashishga va Tasviriy san'at darslarida bu texnikadan foydalanishni taqazo etmoqda. Ayniqsa, 8-sinfda proyeksiyalash usullari, ko'rinishlarni chizish, yaqqol tasvirlash yasashda kompyuterdan foydalanish mavzu mohiyatini ochib berish bilan birga darsda o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantiradi. 9-sinfdagi qator o'quv materiallari, jumladan, kesimlar, ularning tasnifi, kesimlarni hosil qilish, qir-qimlar

bo'yicha hamma mavzularni multimedidan foydalanib o'tishga har doim ham ehtiyoj sezilgan va shu sababli kesim va qirqimlar mavzularini multimedia vositasida o'qitishga e'tibor qaratildi.

8-9- sinfda darslarni kompyuterdan foydalanib rejalashtirishda manba sifatida 2016-yilda "O'qituvchi" nashriyoti tomonidan chop etilgan A. Umronxo'jayevning "Tasviriy san'at-8" va "Tasviriy san'at-9" darsligidan foydalanishga harakat qilindi. 8-sinf Tasviriy san'at darsligi olti bobdan iborat bo'lib, so'z boshi, Tasviriy san'atka kirish, geometrik yasashlar multimediani talab qilmaydi. Chunki bu mavzular birinchidan, tavsifiy xarakterga ega, ikkinchidan, ularning ko'pchilik qismi texnologiya sohasiga kiruvchi texnik mehnat va matematika darslarida ko'rib chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

8. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
9. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
10. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
11. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
12. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
13. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
14. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

QISHLOQ MAKTAB O'QUVCHILARIDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH

*Qodirov Jo'rabek Mamatismonovich,
Namangan davlat universiteti doktoranti*

Annotatsiya. Maqolada qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirish muammo va yechimlari borasidagi fikr-mulohazalar keltirilgan. qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarni rivojlantirish ularning umumiy salomatligi va farovonligi, shuningdek, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uchun muhimdir. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari qishloq maktab o'quvchilariga jismoniy faollik bilan shug'ullanish imkoniyatini yaratishga, jismoniy faollik va sport bilan muntazam shug'ullanish odatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: qishloq maktab o'quvchilari, jismoniy sifat, rivojlantirish, yangicha yondashuv.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom turmush tarzini hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida 2021/2022 o'quv yilidan boshlab, O'zbekistondagi umumta'lim maktablarida umumiy o'quv soatlari doirasida jismoniy tarbiya fani barcha sinflarda haftada 2 soatdan o'qitish yo'lga qo'yilishi belgilangan.

Jismoniy tarbiya darslarida jismoniy mashqlardan to'g'ri foydalanish, o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligiga ijobiy ta'sir qiladi. O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini yuqori bo'lishi jismoniy tarbiya dasturi materiallarining o'zlashtirilishiga va sog'lig'ini mustahkamlashga yordam beradi.

Umumta'lim maktablaridagi bolalarning jismoniy tarbiya darslarida jismoniy tayyorgarlikni oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri o'quvchilarning yoshiga, rivojlanishiga va jinsiga qarab me'yorlangan mashqlardan, harakatli o'yinlardan foydalanish samarali ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni shakllantirish zarur.

Jismoniy faollik va jismoniy mashqlar bolalarning umumiy salomatligi va farovonligi uchun juda muhimdir, chunki ular kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik va muvofiqlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, muntazam jismoniy faollik qishloq joylarda keng tarqalgan semizlik, qandli diabet va yurak xastaliklari kabi surunkali kasalliklarning oldini olishga yordam beradi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari qishloq maktab o'quvchilariga jismoniy faollik bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi va ularda butun umr davomida jismoniy faollik va sport bilan shug'ullanish odatlarini shakllantirishga yordam beradi. Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarni rivojlantirish jamoaviy ish, muloqot va etakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish kabi ijtimoiy manfaatlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Qolaversa, qishloq joylarida ko'pincha sport inshootlari va dasturlari mavjud emas, bu esa bolalarning jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishini qiyinlashtirishi mumkin. Binobarin, qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarni rivojlantirish bu qiyinchiliklarni yengib o'tishga, qishloq jamoalarida jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish madaniyatini yuksaltirishga yordam beradi.

Qishloq maktablarida jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish bir qancha qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, ulardan ba'zilari:

Cheklangan joy va imkoniyatlar: Qishloq maktablarida jismoniy tarbiya darslari uchun joy va imkoniyatlar cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa bir qator mashg'ulotlar

va mashqlar bilan ta'minlashni qiyinlashtiradi.

Ob-havo sharoiti: Qishloq joylarda ob-havo sharoiti oldindan aytib bo'lmaydigan va ekstremal bo'lishi mumkin, bu esa ochiq havoda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini rejalashtirish va o'tkazishni qiyinlashtiradi.

Masofa va transport: Qishloq maktablari sport inshootlari yoki boshqa manbalardan uzoqda joylashgan bo'lishi mumkin, bu esa jismoniy tarbiya darslari uchun ushbu manbalardan foydalanishni qiyinlashtiradi.

Tayyorlangan murabbiylarning cheklanganligi: Qishloq maktablarida malakali murabbiylar va jismoniy tarbiya o'qituvchilaridan foydalanish imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin, bu esa jismoniy tarbiya mashg'ulotlari sifatini va o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Xavfsizlik masalalari: Qishloq joylarda yovvoyi tabiat yoki qo'pol erlar kabi noyob xavfsizlik muammolari bo'lishi mumkin, bu esa jismoniy tarbiya darslarini o'tkazishni qiyinlashtirishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilar va siyosatchilar texnologiyani jismoniy tarbiya darslariga kiritish yoki qo'shimcha resurslar va yordam berish uchun jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish kabi innovatsion echimlarni ko'rib chiqishlari kerak. Bundan tashqari, qishloq maktablarida murabbiylar va jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish madaniyatini oshirish uchun mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik qilish uchun harakat qilish kerak bo'lishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish orqali qishloq maktablari o'quvchilari o'zlarining jismoniy fazilatlarini rivojlantirish va umumiy salomatligi va farovonligini yaxshilash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkin.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarini rivojlantirish uchun samarali bo'lishi mumkin bo'lgan bir qancha yangi yondashuvlar mavjud:

Ochiq havoda ta'lim: Ochiq havoda ta'lim dasturlari o'quvchilarga tabiiy muhitni o'rganish paytida jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini berishi mumkin. Faoliyatlar yurish, lager va ochiq o'yinlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ko'p sport dasturlari: Ko'p sport dasturlari o'quvchilarga turli jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradigan turli jismoniy mashg'ulotlarni taqdim etishi mumkin.

Texnologiyaga asoslangan jismoniy tarbiya: Texnologiyaga asoslangan jismoniy tarbiya dasturlari o'quvchilarni jismoniy faollikka jalb qilish va taraqqiyotni kuzatish uchun taqiladigan qurilmalar, virtual haqiqat va mobil ilovalar kabi vositalardan foydalanishi mumkin.

Jamoa hamkorligi: Mahalliy sport jamoalari yoki dam olish markazlari kabi jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qishloq maktab o'quvchilariga jismoniy faollik uchun qo'shimcha resurslardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Darslararo jismoniy tarbiya: Jismoniy tarbiyani boshqa fanlar, masalan, tabiatshunoslik yoki matematika bilan integratsiyalash talabalarga jismoniy tarbiyaga yanada yaxlit va fanlararo yondashuvni ta'minlaydi.

Ushbu yangi yondashuvlar qishloq maktablarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish bilan bog'liq muammolar, masalan, imkoniyatlarning cheklanganligi va sport inshootlaridan uzoqligi kabi muammolarni hal qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu yondashuvlar qishloq jamoalarida jismoniy faollik va sport bilan shug'ullanish madaniyatini oshirishga yordam beradi, bu esa qishloq maktab o'quvchilarining salomatligi va farovonligi uchun uzoq muddatli foyda keltirishi mumkin.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yangi yondashuvning samarali bo'lishi mumkin bo'lgan bir necha shakllari mavjud:

Maktabdan tashqari sport to'garaklari: Maktabdan tashqari sport to'garaklari o'quvchilarga oddiy darsdan tashqarida sport bilan shug'ullanish va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish imkoniyatini berishi mumkin.

Jamiyat sporti dasturlari: Jamoaviy sport dasturlari qishloq maktab o'quvchilariga sport inshootlari va murabbiylardan foydalanish, shuningdek, sport ligalari va turnirlarida qatnashish imkoniyatini beradi.

Faol ta'lim: Faol o'rganish yondashuvlari jismoniy faoliyatni an'anaviy sinfdagi ta'limga kiritishi mumkin, masalan, akademik tushunchalarni mustahkamlash uchun harakat yoki jismoniy o'yinlardan foydalanish.

Tabiatga asoslangan jismoniy tarbiya: Tabiatga asoslangan jismoniy tarbiya dasturlari jismoniy faollik va atrof-muhit haqida xabardorlikni oshirish uchun piyoda yurish yoki bog'dorchilik kabi ochiq havoda mashg'ulotlarni jismoniy tarbiya darslariga kiritishi mumkin.

Virtual jismoniy tarbiya: Virtual jismoniy tarbiya dasturlari o'quvchilarga interaktiv va qiziqarli jismoniy tarbiya tajribasini taqdim etish uchun virtual haqiqat yoki mobil ilovalar kabi texnologiyalardan foydalanishi mumkin.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarini rivojlantirishga yondashuvning ushbu yangi shakllari cheklangan joy va inshootlar, ob-havo sharoiti, sport inshootlaridan uzoqlik muammolarini hal qilishga yordam beradi. Shuningdek, ular qishloq jamoalarida jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish madaniyatini yuksaltirishga ko'maklashishi va o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish uchun bir qator jismoniy mashg'ulotlar bilan shug'ullanishlarini ta'minlashi mumkin. Ushbu yangi yondashuv shakllarini jismoniy tarbiya dasturlariga kiritish orqali qishloq maktab o'quvchilari o'zlarining jismoniy fazilatlarini rivojlantirish, umumiy salomatlik va farovonlikni yaxshilash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkin.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarini rivojlantirish uchun samarali bo'lishi mumkin bo'lgan bir qancha yangi yondashuvlar mavjud:

O'yinga asoslangan ta'lim: o'yinga asoslangan ta'lim jismoniy faoliyatni o'rganishga kiritish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu yondashuv bolalarni o'yin va harakat orqali o'rganishga undaydi, bu ularning jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishga yordam beradi.

Aql-tana amaliyotlari: Yoga, tay chi va meditatsiya kabi aqliy tana amaliyotlari bolalarning jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga, shuningdek, aqliy va hissiy farovonligini yaxshilashga yordam beradi. Bu amaliyotlar, ayniqsa, an'anaviy sport inshootlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan qishloq joylarida foydali bo'lishi mumkin.

Birgalikda o'rganish: Hamkorlikdagi ta'lim yondashuvlari jismoniy faoliyatni o'z ichiga olgan holda jamoaviy ish, muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu yondashuv guruh o'yinlari yoki hamkorlik va jamoaviy ishlashni talab qiladigan jismoniy qiyinchiliklarni o'z ichiga olishi mumkin.

Fitnes va salomatlik bo'yicha ta'lim: o'quv dasturiga fitnes va salomatlik bo'yicha ta'limni kiritish bolalarning jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, sog'lom odatlar va turmush tarzini targ'ib qiladi. Ushbu yondashuv ovqatlanish, jismoniy mashqlar va stressni boshqarish bo'yicha darslarni o'z ichiga olishi mumkin.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim: Shaxsiylashtirilgan ta'lim usullaridan jismoniy tarbiya dasturlarini har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirish uchun foydalanish mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilarga tanlash uchun bir qator jismoniy mashqlar bilan ta'minlash yoki ularning qobiliyatlari va maqsadlariga qarab individual fitnes rejalarini yaratishni o'z ichiga olishi mumkin.

Qishloq maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ushbu yangicha yondashuvlarni o'z ichiga olgan holda, pedagoglar cheklangan joy va inshootlar, ob-havo sharoiti, sport inshootlaridan uzoqlik kabi muammolarni hal qilishda yordam berishi mumkin. Ular, shuningdek, qishloq jamoalarida jismoniy faollik va sport bilan shug'ullanish madaniyatini oshirishga yordam berishi va o'quvchilarga jismoniy fazilatlarini rivojlantirish va umumiy salomatligi va farovonligini oshirish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маъмуров Б. Б. Нравственно-эстетическое воспитание учащихся средствами литературных произведений / Б. Б. Маъмуров // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2018. - № 4. - С. 32-34.

2. Маъмуров Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик ёндашув асосида таълим жараёнини лойиҳалаш кўникмаларини ривожлантириш. Монография. Т."Фан". 2017. 144 б.

VIRTUAL LABORATORIYALAR VA O'QUV SIMULYATORLARI: AFZALLIK VA KAMCHILIKLAR

Rahmonov Ikromjon Usmonovich

*Toshkent davlat texnika universiteti "Elektr ta'minoti" kafedrası mudiri, texnika
fanlari doktori, dotsent*

Niyozov Numon Nizomiddinovich

Toshkent davlat texnika universiteti "Elektr ta'minoti" kafedrası dotsenti, PhD

Nematov Laziz Alisherovich

*Buxoro muhandislik – texnologiya instituti "Energetika" kafedrası katta
o'qituvchisi*

Anotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlaridan foydalanish imkoniyatlari, afzallik va kamchiliklari ko'rib chiqiladi. Virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlari hamda o'quv multimedia majmualaridan foydalanish talabalarda mutaxassislik fanlaridan bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishi asoslanadi.

Анотация. В данной статье рассматриваются возможности, преимущества и недостатки использования виртуальных лабораторий и учебных тренажеров в высших учебных заведениях. Он основан на том, что использование виртуальных лабораторий и учебных тренажеров, а также учебных мультимедийных комплексов повышает уровень знаний, навыков и квалификации обучающихся по профильным предметам.

Abstract. This article examines the possibilities, advantages and disadvantages of using virtual laboratories and educational simulators in higher education institutions. It is based on the fact that the use of virtual laboratories and educational simulators, as well as educational multimedia complexes, improves the knowledge, skills and qualifications of students in specialized subjects.

Ta'limga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri xodisalar va jarayonlarni kompyuterda modellashtirishdir. Kompyuter modellari an'anaviy darsning tarkibiga hamohang bo'lishi va o'qituvchiga kompyuter ekranida, ko'pgina effektlarni namoyish etishga, o'quvchilarning yangi, noan'anaviy o'quv faoliyatini tashkil etishga yordam beradi. Rivojlangan iqtisodiy bilimlar va axborot jamiyatiga o'tish umr bo'yi izchil (uzluksiz) ta'lim olish konsepsiyasiga asoslanadi. Bu jarayonda muhim rol, so'zsiz, elektron ta'limga ajratilgan. Tarmoqda turli xil axborot va ta'lim resurslaridan bepul foydalanish, web 2.0 texnologiyalari yordamida taqdim etilgan, ijtimoiy o'zaro aloqalarning yangi tipidan foydalanish mumkin. Aniqki, tez rivojlanayotgan axborot texnologiyalari ta'lim boshqaruvida innovatsion yondoshuvlarni talab qiladi [1-4].

Bugungi kundav ta'lim sohasida yangi texnologiyalarni joriy etish, shuningdek murakkab modernizatsiya, shuningdek, nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda alohida e'tibor beradigan asosiy masalalardan biridir. Shuni yodda tutish kerakki, agar ular mavjud o'quv texnologiyalarini samarali to'ldirsa yoki an'anaviy ta'lim shakllari bilan taqqoslaganda, o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish oqilona bo'ladi. Masalan, energetika sohasida virtual laboratoriya ishlaridan

foydalanish laboratoriya ishlarini yanada qiziqarli qilib, ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi [3, 4, 2, 6].

Virtual — (Virtualis - mumkin bo'lgan) - xayoliy ob'ekt yoki haqiqatdan mavjud bo'lmagan, lekin ma'lum sharoitlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holat. Axborot texnologiyalari ta'sirida «virtuallik» atamasi virtual reallik bilan bog'liq yangi mazmun kasb etdi. «Virtuallik» bu holatda haqiqiy va xayoliy qurilgan (virtual) dunyo o'rtasidagi farqni yo'qotadigan ma'lum bir holat sifatida tushuniladi.

A. V. Truxin ma'lumotlariga ko'ra, virtual laboratoriya – tajribalarni laboratoriyada qo'llaniladigan haqiqiy (real) asbob-anjomsiz o'tkazish imkonini beruvchi dasturiy-apparat majmuasidir. Bunda, birinchidan tarkibida real laboratoriya, apparat va dasturiy ta'minot shuningdek, aloqa vositalarini o'z ichiga olgan masofaviy laboratoriya, ikkinchidan barcha jarayonlar kompyuter yordamida simulyatsiya qilinishi tushuniladi.

Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlari o'quv jarayoning qariyb barcha jabhalarida: boshlang'ich ta'limdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha qo'llanilishi mumkin. Simulyatorlardan foydalanishning asosiy sabablaridan biri ularning real ob'ektlarga nisbatan juda ham arzon alternativa ekanligidadir. Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlar esa shunday haqiqiy asbob-uskuna va jihozlarsiz virtual holatda biror bir fizik jarayonni modellashtirish hamda virtual laboratoriya ishlarini o'tkazishga imkoniyat yaratadi. Bu o'z-o'zidan nafaqat katta miqdorda mablag'lar tejashiga, balki ularga umuman ehtiyoj ham tug'dirmaydi. Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlarning qariyb hech qanday moliyaviy mablag'lar talab etmasligi ma'lum tadqiqotlarni talabalar tomonidan yuzlab, kerak bo'lsa minglab marotaba qayta-qayta amalga oshirishga imkon beradi.

Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlaridan foydalanish jarayonida talabalar ma'ruza vaqtida o'rgangan bilimlarini virtual bo'lsada hayotga tadbqiq qiladilar. Ushbu tadqiqotlar jarayonida bilimlarini yanada mustahkamlash bilan bir qatorda nazariya hamda hayotiy tadbqiqotlarning rivojlanishiga bevosita xissa qo'shadilar. Bundan tashqari o'sha simulyatorlarning ham yanada rivojlanishiga, yanada haqiqiy hayotiy tadqiqotlarga yaqin natijalar beradigan darajaga chiqarishda o'z xissalarini qo'shishlari mumkin. Bu o'z o'rnida talabalarni faqatgina “tinglovchi” vazifasida qolmasdan, bevosita ilmiy-tadqiqot ishlarida qatnashuvchilarga aylantiradi. Bu esa o'z navbatida talabalarda o'qish va tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirishga olib keladi.

Virtual laboratoriyalarning asosiy afzalliklari:

1) Virtual laboratoriya uchun qimmatbaho uskunalar va reagentlarni sotib olishning hojati qolmaydi. Ko'plab laboratoriyalarda mablag' yetarli emasligi tufayli tajriba natijalarini buzib ko'rsatadigan va talabalar uchun potensial xavf manbai bo'lib xizmat qiladigan eski uskunalar mavjud. Bundan tashqari, kimyo kabi sohalarida, masalan, asbob-uskunalaridan tashqari sarf materiallari (reagentlar) ham talab qilinadi, ularning narxi ancha yuqori.

2) Virtual laboratoriyada real laboratoriya sharoitida o'tkazib bo'lmaydigan jarayonlarni modellashtirish orqali amalga oshirish mumkin. Bunda, kompyuter ekranida visual tasvirlash imkoniyati to'g'iladi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari qo'shimcha texnologiyadan foydalanmasdan real sharoitda ajratish qiyin bo'lgan jarayonlarni, masalan kuzatilayotgan zarrachalarning kichikligi sababli, kuzatish imkonini beradi.

3) Virtual laboratoriyada o'tkaziladigan laboratoriya jarayonlarning nozik joyiga kirib borish (kuzatish) va turli vaqt o'lchami (masshtabi)da sodir bo'layotgan

voqealarni kuzatish imkoniyati paydo bo'ladi (bu soniyaning bir necha qismida yoki aksincha, bir necha yil davom etadigan jarayonlar uchun dolzarb).

4) Xavfsizlik. Xavfsizlik virtual laboratoriyalardan foydalanishning muhim afzalligi hisoblanadi, masalan yuqori tok kuchi yoki kimyoviy moddalar bilan bog'liq bo'lgan ishlar bajarilganda.

5) Virtual jarayon kompyuter tomonidan boshqarilishi sababli kirish parametrlarining turli qiymatlariga ega bo'lgan qator tajribalarni tezda o'tkazish mumkin, bu esa ko'pincha kirish parametrlariga chiqish parametrlarining bog'liqliklarini aniqlash uchun zarurdir.

6) Natijalarni elektron formatga kiritish uchun vaqt va resurslarni tejash. Ba'zi ishlar bir qator tajribalardan so'ng kompyuterda bajariladigan qabul qilingan raqamli ma'lumotlarning yetarlicha katta massivlarini keyinchalik qayta ishlashni talab qiladi. Haqiqiy (real) laboratoriya zaif tomoni shundan iboratki, olingan natijalarni kompyuterga kiritish alohida vaqt talab qiladigan bosqich bor. Virtual laboratoriyada ushbu bosqich yo'q, chunki eksperimentator tajribalarni 18 bajarish jarayonida yoki avtomatik ravishda tadqiqot natijalari elektron jadvaliga kiritilishi mumkin. Bu vaqtni tejaydi va mumkin bo'lgan xatolar foizini sezilarli darajada kamaytiradi.

7) Asosiy va eng muhim afzallik - universitet laboratoriyalarida ishlash imkoniyati bo'lmagan holatlarda, masofaviy ta'limda virtual laboratoriyadan foydalanish imkoniyati. Ushbu afzallik bugungi kunda koronavirus pandemiyasi davrida barcha o'rta maktab, litsey, kollej o'quvchilari va oliy ta'lim muassasalarida ta'sil olayotgan talabalarning onlayn tarzda ta'lim olishida dolzarbdir.

Yuqoridagilardan inobatga olgan holda bugungi kunda mamlakatimizda ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida maxsus o'quv laboratoriya xonalari yaratilishi ko'zda tutilmoqda. Ammo ularni yaratishda uzoq vaqt, laboratoriya jihozlari bilan jihozlash esa – katta moddiy resurslarni talab qiladi. Ta'lim jarayonida virtual xonalardan foydalanish haqiqiy o'quv xonalaridan foydalanishni butunlay chetlashtirmaydi. Lekin, bunday mashg'ulotlarning elektron ko'rinishi quyidagilarga imkon beradi:

- talabalarning o'quv ishlarida faolligi va mustaqilliklarini oshiradi;
- o'quv materialining multimedia ko'rinishidali bilan uni qabul qilishni osonlashtiradi;
- har bir talabaning laboratoriya mashg'ulotini o'zlashtirishi bo'yicha to'liq nazoratni ta'minlaydi;
- imtihon va reyting nazoratlarida tayyorlanishda takrorlash va trening jarayonini osonlashtiradi;

Virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlari o'quv multimedia majmualaridan foydalanish yaxshi samara beradi [3-7]. Bilish faoliyatining asosiy bosqichlariga quyidagilar [3, 6, 10]:

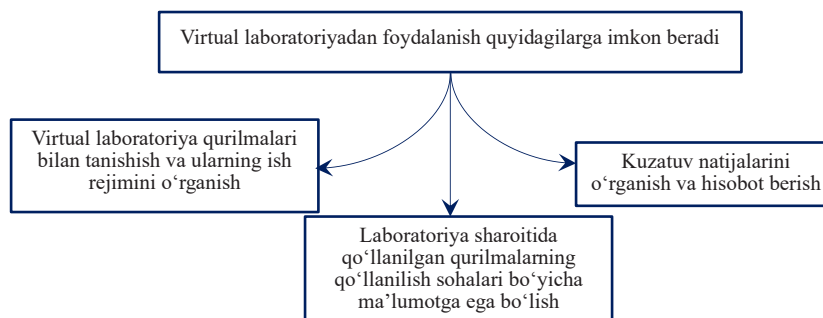
1. tanishuv, qabul qilish: metodik tavsiyalar, bosma qo'llanmalar.
2. anglash, mustahkamlash va bilimlarni tekshirish: elektron o'quv qo'llanmalar, test tizimlari, virtual o'quv xonalari.
3. kasbiy yo'nalgan ko'nikma va malakalarni shakllantirish, intuisiyani rivojlantirish: matematik yoki imitasion modellash, trenajerlar va boshqa o'quv tizimlari.
4. loyiha-tadqiqotchilik o'quv faoliyati: o'quv yoki ishlab chiqarish qo'shimcha dasturlar kiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislik fanlari bo'yicha laboratoriya qurilmalari bilan shaxsan tanishmasdan va ularda ishlash ko'nikmalarini shakllantirmasdan turib, yetuk mutaxassislarni tayyorlash mushkul vazifa hisoblanadi [4, 9, 5].

Virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlarda ikkita turdagi dasturiy ta'minot va apparat komplekslari tushuniladi:

- 1) olis laboratoriyalar - masofaviy kirish bilan laboratoriya o'rnatish;
- 2) virtual laboratoriyalar - laboratoriya eksperimentlarini taqlid qilishga imkon beradigan dasturiy ta'minot.

Quyidagi rasmda virtual laboratoriyadan foydalanishning imkoniyatlari keltirilgan.



1-rasm. Virtual laboratoriyadan foydalanish imkoniyatlari

Bunday komplekslar real qurilmalar modelini laboratoriya mashg'uloti uchun moslashtirishda, shu bilan birga, aniqlik bilan ta'minlashda xizmat qiladi. Bu ishni sezilarli darajada soddalashtirishga hamda laboratoriya mashg'ulotini bajarish uchun sarflanadigan vaqtni tejashga olib keladi [7, 3, 2, 8]. Quyidagi jadvalda virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlarining taqqoslash jadvali keltirilgan.

1-jadval

Virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlarini taqqoslash

№	Virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlaridan foydalanishning afzalliklari	Virtual laboratoriya va o'quv simulyatorlaridan foydalanishning kamchiliklari
1	Haqiqiy qurilmalarga nisbatan simulyatsiyalarning arzonligi.	Zamonaviy asbob-uskunalar bozoriga e'tibor qaratish zaruridan ma'lum darajada ozod qilish.
2	Haqiqiy qurilmaga nisbatan virtual qurilmani yangilashda ko'proq moslashuvchanlik ta'minlanadi.	Kompyuter texnologiyalarining tez o'zgarishi, dasturiy ta'minotning eskirishi.
3	Simulyatsion virtual laboratoriyaning mavjudligi infratuzilma qo'shimchasidan ozod etadi.	Haqiqiy qurilmalarga texnik xizmat ko'rsatish va tegishli infratuzilmaga qo'yiladigan talablar haqidagi tasavvurlarning zaiflashishi.
4	Zararli jismoniy omillarga nisbatan xavfsiz. Ularning ta'siridan himoya qilishni ta'minlash kerak emas.	Kompyuter bilan ishlash natijasida yuzaga keladigan salbiy fiziologik va psixologik omillarning umumiy ta'siri mavjudligi.
5	Eksperiment o'tkazish vaqtini tartibga solish, eksperimentatorning qarori bilan uni sezilarli darajada qisqartirish.	Haqiqiy vaqt rejimini tark etish, bu haqida g'oyalarni zaiflashtirish.
6	O'lov natijalarini qayta ishlashning odatiy protseduralari murakkabligini sezilarli darajada kamaytirish, hisob-kitoblarni tezligini oshirish.	Zamonaviy hisoblash vositalaridan foydalanmasdan raqamli natijani baholash qobiliyatining, shuningdek olingan raqamli qiymatlarni yetarli darajada idrok etish qobiliyati zaiflashishi.
7	Istalgan rejimda masofadan ishlashning cheksiz imkoniyatlari mavjudligi.	Haqiqiy laboratoriya tadqiqot muhitini idrok etishning zaiflashishi.
8	Talabalarning kompyuter texnologiyalaridan foydalanish va turli elektron resurslar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.	Haqiqiy tadqiqot tajribalarini o'tkazish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklash.
9	Mehnatga qiziqishni oshirish, fan va uning eksperimental usullarini o'zlashtirish uchun motivatsiya darajasini oshirish.	Muntazam mehnat talab qiladigan ilmiy-tadqiqot faoliyati atributlarining yo'qligi, unga nisbatan munosib munosabatni rivojlantirishga yordam beradi. Kompyuterga qaramlilikni oshirish xavfi mavjudligi.

Yuqoridagi jadvaldan ko'rish mumkinki, o'quv jarayonida simulyatsion virtual laboratoriyalardan foydalanishning ijobiy va salbiy tomoni bilan bog'liq. O'lov

natijalarini qayta ishlashning odatiy protseduralari murakkabligini sezilarli darajada kamaytirish, hisob-kitoblar tezligini oshirish hamda talabalarning hisobotlarni tayyorlash tezligini ortishiga olib keladi. Istalgan rejimda masofadan ishlashning cheksiz imkoniyatlari mustaqil ishlar uchun laboratoriya ishlarini ham topshiriq qilib berish uchun sharoit yaratadi.

Shunday qilib, virtual laboratoriyalar ikki turdagi dasturiy va apparat tizimlari sifatida tushuniladi:

- masofaviy kirish imkoniyati bilan laboratoriya o'rnatish - bunday komplekslar masofaviy laboratoriyalar deb ataladi.

- laboratoriya tajribalarini simulyatsiya qilish imkonini beruvchi dasturiy ta'minot - virtual laboratoriyalar.

Virtual holda haqiqiy eksperiment juda sodda, qulay va vizual bo'lib, zamonaviy qimmatbaho qurilmalarni talab qilmaydi va qisqa vaqt ichida amalga oshirish mumkin. Shu sababli, yurtimizdagi barcha oliy ta'lim muassasalarida, o'quv kurslarida tegishli laboratoriya mashg'ulotlarini virtual tayyorlash ko'zda tutilsa va bu keyingi bosqishda kompyuter simulyatsiyalarining tarqalishiga olib keladi. Simulyatsion virtual laboratoriyalardan foydalanish nafaqat kunduzgi ta'limda balkim masofaviy ta'lim uchun ham to'liq oqlaydi [4, 6].

Simulyatsion virtual o'qitish talabalar bilan ishlashda, ayniqsa masofadan turib ishlashda, fikr-mulohazalarning samaradorligining ortishiga olib keladi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonini tashkil etish va amalga oshirishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi bog'liqlik ko'pincha talaba tomonidan ham, o'qituvchi tomonidan ham bir qator muammolarning mavjudligini ko'rsatmoqda.

Simulyatsion virtual laboratoriya ishlari majmuasini qo'llashning ko'plab ijobiy tomonlari bor, shu bilan birga har qanday haqiqiy laboratoriya qurilmasining to'liq alternativasi sifatida tan olinadi. Biroq faqat haqiqiy eksperimental ish talabalarning tabiiy va texnika fanlari bo'yicha o'rganish ob'ektlari bilan o'zaro munosabatlarining barcha sohalarini to'liq faollashtiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, virtual laboratoriyalar va o'quv simulyatorlaridan foydalanish qo'yilgan ta'lim maqsadlariga erishish uchun samaralivosita bo'lib hisoblanadi.

Adabiyot

1. Raxmonov I.U., Bijanov A.K., Jalilova D.A. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda o'quv simulyatorlaridan foydalanishning samaradorligi // «Современные проблемы физики, энергетики и теплотехники» Научно-практической конференции для молодых ученых. Ташкент 18 ноября 2022 г. 250-252 с.

2. Xalikov K.M., Mamadalieva Z.R. Internet tarmog'ida virtual laboratoriya ishlarini bajarish imkoniyatini beruvchi konstruktorli // Monografiya. "Ziyo nur" MChJ Samarqand, 2022 – 76 bet.

3. Cheremisina E.N., Antipov O.E., Belov M.A. Zamonaviy kompyuter ta'limida bulutli hisoblash texnologiyasi asosida virtual kompyuter laboratoriyasining roli // Masofa va virtual o'rganish. - 2012 yil. 50-64.

4. Ransome J. bulutli hisoblash: amalga oshirish, boshqaruv va xavfsizlik. - CRC matbuot, 2010 yil.

5. Kudinov D.N. T-Flex dasturining kompleksi asosida virtual ishlarni rivojlantirish istiqbollari // Zamonaviy muammolar Fan va ta'lim. - 2009. № 6. - 71-74.

6. Truhin A.V. Virtual kompyuter laboratoriyalarining turlari // Ochiq va uzoq



ta'lim. - 2003 yil. №3 (11). - С. 12-21.

7. *“Elastik nazariya fundamental va amaliy muammolari uchun virtual laboratoriya” loyihasi // Xalqaro ilmiy-texnik markaz.*

8. *Raxmonov I.U., Bijanov A.K. “Elektr ta'minoti asoslari” fanini o'quv simulyatorlari yordamida o'qitish // «Energiya va resurs tejamkor innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishning dolzarb muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani. Qarshi shahri 23-24 sentabr 2022 yil. 655-660 b.*

9. *Raxmonov I.U., Kurbonazarov S.E., Bijanov A.K. O'quv simulyatori yordamida iste'molchilar elektr yuklama grafiklari parametrlarini hisoblash dasturi // Агентство по интеллектуальной собственности РУз. Свидетелство DGU № 17643 16.07.2022.*

10. *Raxmonov I.U., Bijanov A.K. O'quv simulyatori yordamida “Elektr ta'minoti” asoslari fanidan talabalar bilimini baholash va o'zlashtirish ko'rsatkichini hisoblash dasturi // Агентство по интеллектуальной собственности РУз. Свидетелство DGU № 17901 27.07.2022.*

O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYASI SAMARADORLIGI

*Raxmonqulov Xamroqul Boboqulovich,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
dotsenti*

Annotatsiya: Tasviriy san'at o'quv fanining dars va ta'lim texnologiyasi talabiga ko'ra, o'qituvchi dadil harakat qiladigan, o'ylab gapiradigan, toza, aniq nutq-tovushda qisqa, mazmunli, imo-ishoralaridan. Ko'proq foydalana oladigan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san'atning mahoratli o'qituvchisi o'z darslarini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida ishlashga moslashtirib boradi. Tasviriy san'atni o'qitishda o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning "Dars texnologiyasi" dan foydalangan holda olib boradi.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

*Рахмонкулов Хамрокул Бобокулович,
доцент кафедры изобразительного искусства и инженерной графики
Термезский государственный университет*

Аннотация: Согласно требованиям учебно-воспитательной технологии изобразительного искусства, педагог действует смело, говорит вдумчиво, использует короткие осмысленные жесты в чистой, ясной речи-звучании. Он должен быть более доступным.

Опытный педагог изобразительного искусства адаптирует свои уроки к работе на основе современных педагогических технологий. В обучении изобразительному искусству педагог использует новую педагогическую технологию «Технология урока».

EFFECTIVENESS OF TECHNOLOGY FOR DEVELOPING CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS

*Rakhmonkulov Khamroqul Bobokulovich,
Termiz State University is an associate professor of the Department of Fine Arts
and Engineering Graphics*

Abstract: According to the requirements of the teaching and educational technology of fine arts, the teacher acts boldly, speaks thoughtfully, and uses short, meaningful, gestures in clean, clear speech-sound. It should be more accessible.

A skilled teacher of fine arts adapts his lessons to work on the basis of modern pedagogical technology. In the teaching of visual arts, the teacher uses the new pedagogical technology «Lesson technology».

Mahoratli o'qituvchi bo'lish uchun yuksak odob namunasiga ega bo'lishi, har qanday og'ir sharoitda ham o'zini tuta bilishi, sabr-toqatli, sahovatli, muruvvatli, ijodkor, mehnatsevar, halol, pok insofli, imonli, o'rganuvchi va o'g'atuvchi kabi yuksak ma'nodagi hislatlarni o'zida mujassam etgan pedagog-rassom bo'lishi kerakligini bildiradi. O'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarida narsalarni ko'radilar, uning katta-kichikligini, shaklini, shaklidagi xunuk va chiroyli elementlarini aniqlaydilar,

narsa shaklini idrok etib, rang va tusini o'rganishadi. Narsa shaklini idrok etish bilan birga, uning tasvirini yaratish tahlilini qilib, ong faoliyati asosida naturani tasvirga aylantirib, daftar yuzigajoylashtirish bo'yicha hisob-kitob qilinadi. Shundan so'ng natura tasviri daftar yuzasiga tushiriladi. Bu mashg'ulotlar davomida diqqat, idrok, xotira, tasawur, did, emotsiya rivojlanib, rasm chizish malakasi ortadi. Chunki bu mashg'ulotlarda o'quvchi naturani kuzatadi va ko'radi, uni ong faoliyatida tahlil qiladi, rang-tuslarini buyumlar ichidan topib, uni qog'ozga tushiradi.

Tasviriy san'at o'quv fanining dars va ta'lim texnologiyasi talabiga ko'ra, o'qituvchi dadil harakat qiladigan, o'ylab gapiradigan, toza, aniq nutq-tovushda qisqa, mazmunli, imo-ishoralaridan. Ko'proq foydalana oladigan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san'atning mahoratli o'qituvchisi o'z darslarini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida ishlashga moslashtirib boradi. Tasviriy san'atni o'qitishda o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning "Dars texnologiyasi" dan foydalangan holda:

- modulli o'qitish texnologiyasidan;
- tezlashtirib o'qitish texnologiyasidan;
- muammoli o'qitish texnologiyasi asosida o'quvchilarni mustaqillik, tashabbuskorlik va ijodkorlik asosida bilim-malaka olishga o'rgatadi;
- tabaqalashtirib o'qitish texnologiyasi kabi prinsiplardan foydalanib, darslar samaradorligini oshirib boradi.

Tasviriy san'at darslarida, eng avval, o'quvchi va talabalarni qunt bilan tinglashga va sabr-toqat bilan amaliy ishlarni bajarishga o'rgatiladi. Shu boisdan darsda ozodalik, ishlatilayotgan daftar, qalam, rezina o'chirg'ichlar, bo'yoq va suvlarni ifloslantirmay ishlatish talab qilinadi. Yana darsda tasvirlanadigan natura predmetning tasvirini toza, chaplab yubormay, shakl va yorug'larni, soyalarni, rang-tuslarni aniq, odamga yoqadigan holda chiroyli tasvirlashga o'rgatiladi.

Bunday mashg'ulotlar o'quvchi va talabalarni go'zallikka chorlaydi. Shu boisdan ham tasviriy san'at o'quv fani estetik jihatdan tarbiyalaydigan asosiy o'quv predmeti ham sanaladi.

O'qituvchi rasm chiziladigan narsa va voqealar haqida suhbatlar o'tkazadi. Bu suhbatda o'qituvchi va talabalar rasm chiziladigan natura-buyumni ko'rsatib, undagi o'ziga xos chiroyli ko'rinish, chiroyli rang, chiroyli elementlar va geometrik shakllarning o'ziga xos go'zalligi va nafisligi haqida ma'lumot beradi. Yana predmetdagi inson mehnati, bu mehnat yaratgan go'zallik, san'at, buyum va undagi san'atning odamlar, jamiyat uchun qanchalik ahamiyatga ega ekanligi haqida ma'lumotlar beriladi.

Inson yaratgan chiroyli va go'zal narsalar, buyumlarni yaratishda ularga tabiat beradigan shakl, rang, tus, husn va nafislik haqida o'quvchi-talabalarga ma'lumotlar berilar ekan, bular, albatta, bolalar qalbida g'oyat go'zal his-tuyg'ularni uyg'otadi. Ko'rinib turibdiki, agar o'qituvchi, rasmi chiziladigan natura, obyekt, kompozitsiya tahlilini yuqori saviyada, ilmiy asosda, fanlararo bog'lab, asoslab o'tkaza olsa, bu darsda o'quvchi-talabalar rasm chizish bo'yicha bilim oladi. Bunday narsadan yuksak saviyada estetik zavq olib, ham inson mehnati va san'atiga qoyil qoladi. Buyumning odamlar va jamiyat uchun yaratilganini bilib, ularning yaratuvchilariga bo'lgan hurmati orta boradi.

Tasviriy san'atga bog'lanmaydigan va undan foydalanmaydigan o'quv fani yo'q.

Tasviriy san'atni o'qitishda bu qonun-qoidalar eng ahamiyatli, asosli va samarali vosita hisoblanadi. Qaysi bir o'qituvchi rasm chizishni bilsa yoki san'at asarlarini

tushunib yetgan bo'lsa, o'z darsi samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu xulosa juda ko'plab o'qituvchilar faoliyatida kuzatilgan. Tasviriy san'at o'quv fani barcha o'quv fanlari bilan bevosita va bilvosita boglanadi. Bu bog'lanish tasviriy san'atning barcha turdagi mashg'ulotlarida: tabiatni idrok etish, qurish, yasash (dizayn), natura asosida rasm chizish (qalamtasvir, rangtasvir), natura bo'yicha haykal ishlash, badiiy-bezash va amaliy san'at, tematik kompozitsiyalar ustida ishlash, rassomlar ijodi va san'at asarlarini o'rganish kabi mashg'ulotlari ham didaktik, ham metodik jihatdan boshqa o'quv fanlari bilan ilmiy asosda bog'lanadi. Tasviriy san'atni o'qitishda uning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishi tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirishning eng muhim vositasi bo'lib hisoblanadi.

Umuman, tasviriy san'atning boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishining tizimli bo'lishini yo'lga qo'yishning dastlabki davrida o'qituvchi yaxshi tayyorgarlik ko'radi.

Bu imkoniyatlar tasviriy san'at o'quv predmetini o'qitishda va o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishning samaradorligini oshirishning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolaning ko'rish a'zolari takomillashib boradi. Chunki har bir mashg'ulotda narsalarni e'tibor bilan kuzatishga va ularni idrok etishga o'rgatib, o'z diqqat e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Bu jarayon bolaning ixtiyoriy diqqati barqaror bo'lishini ham ta'minlaydi. Shuningdek, tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli, zehn bilan faoliyat ko'rsatishga o'rgatib, ularning barcha his-tuyg'ularini jamlagan holda, o'zida bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni ishga soladi.

Butun vujudi, aql-idroki, tasavvur-tafakkuri bilan faoliyat ko'rsatishga olib keladi. Shu boisdan nemis pedagog rassomi P. Shmitning "Tasviriy san'at mashg'uloti aql gimnastikasi" degan xulosasimutlaq to'g'ridir. Xullas, tasviriy san'at darslari o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi asosi bo'lib qoladi, bunda uning o'rnini va roli benihoyat kattadir.

Bugungi o'quvchi kelajakda ishchi, xizmatchi, dizayner-konstruktor, muhandis, shifokor, o'qituvchi, huquqshunos yoki harbiy mutaxassis yoki biron-bir sohaning yaratuvchisi bo'ladi. Ularning har biri xizmat yuzasidan u yoki bu mavzuda rasm chizishi, undan foydalanishi lozim bo'ladi. Tasviriy san'at darslarida o'quvchitalabalarga beriladigan bilim va malakalarni mustahkamlashda ular bilan bu fan bo'yicha ekskursiyalar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at fani bo'yicha keng paxtazor va mevazor dalalarga, manzarali bog'larga, san'at muzeylariga, tarixiy obidalarga, rassomlarning ijodiy ustaxonalariga, ko'rgazma zallariga, oliy va o'rta pedagogik o'quv yurtlariga, san'atshunoslik badiiy akademiyalariga ekskursiyalar uyushtirilishi mumkin.

Ekskursiyani oldindan rejalashtirish va uni o'tkazishga puxta tayyorgarlik ko'rish kerak. Ekskursiya natijasida o'quvchilar o'zlari chizadigan tabiat manzaralarini: narsalarni, turmush va hayotdagi voqealarni, obyektlarni ko'rishadi. Tarixiy obidalarga, san'at muzeylariga ekskursiya qilinadigan bo'lsa, o'quvchilar bu yerlarda ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan madaniyat va san'at asarlari bilan tanishadilar. Bu san'at maskanlarining bezatilishi, xalq amaliy san'atining zarrin jilolari, ularning kompozitsion tuzilishini tahlil etadilar.

Mashhur rassomlar yaratgan asarlarning asl nusxalari bilan tanishadilar. Asarlarda bo'yoqlarning ishlatilishi, rang koloritlarini o'z ko'zlari bilan ko'rishadi. O'quvchilar bunday ekskursiya natijasida o'z xalqining milliy san'ati bilan yaqindan tanishib, yangidan yangi ma'lumotlarga ega bo'lishadi. Agar ekskursiya ishlab chiqarish obyektlariga, mehnat uchastkalariga yoki tabiat manzaralariga uyushtirilsa, o'quvchilar

ko'rgan va o'rgangan san'at asarlaridagi voqealar, odamlar hayoti, hayvonot olami va go'zal tabiat bilan uchrashadilar. San'at asarlari bilan hayot va turmushning qanchalik yaqinligiga guvoh bo'lishadi. Rassom o'z asari uchun materiallarni qay usulda, qaysi yerdan, qaysi manbadan olganligini ko'radilar. Har bir shaxsning grafik bilimga ega bo'lishi shaxsning o'ziga ham, jamiyatga ham suvdek zarur.

Xo'sh, tasviriy san'atni o'qitishdagi pedagogik texnologiyani umumiy holda qanday samarali tomonlari bor?

Maktabda tasviriy san'at fanini o'qitishda ham pedagogik texnologiyaning "dars texnologiyasi", "o'qitish texnologiyasi" va "ta'lim texnologiyasi" kabi ko'rinishlaridan foydalaniladi.

1. "Dars texnologiyasi" - bu belgilangan vaqtda tasviriy san'at darsining qurilishi, tuzilishi va tashkil etilishining umumiy pedagogik talablarga (didaktik va metodik) javob berishni kafolatlaydigan pedagogik jarayondir. Ya'ni tasviriy san'at o'quv fanining sinf-dars sistemasi bo'lib, u yangi bilim berish, berilgan bilim-malakani mustahkamlash, aralash dars, bilim-malakani tekshirish va nazorat qilish darslari kabilardir. Ularning har biri o'ziga xos texnologiyalarda faoliyat yuritadi.

2. "O'qitish texnologiyasi"-tasviriy san'at va san'atshunoslik fanlarini o'qitish, ular asosida nazariy hamda amaliy sohalaridan bilim-malakani o'zlashtirish yo'li, qoidalari va uslublari majmuasi jarayonidir. Shunga ko'ra, o'qitish texnologiyasi tasviriy san'at dars mashg'ulotlarining besh turi bo'yicha o'zgarib turadi. Chunki tasviriy san'at dars mashg'ulotlarini o'qitish didaktikasi va uslublari mashg'ulotlardagi maqsad-vazifalarning o'zgarib turishi bilan uning o'qitish texnologiyasi ham o'zgarib turadi.

3. "Ma'lumot texnologiyasi"- bu o'quvchi-talabalarga ma'lumot berish mazmunida ifodalanib, u o'quvchi-talabalarga tasviriy san'at o'quv fanidan bilim-malaka berish jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida ilmiy muloqot, munosabat, ijodiy hamkorlik jarayonlari mazmunida ifodalanadi. Ya'ni o'quvchilarga beriladigan san'at nazariyasi va rasm chizish (tasvirlash)ga oid bilim-malakani o'quvchilarga yetkaza olishni kafolatlay oladigan ta'lim-tarbiya vositalari, o'qitish didaktikasi, metodikasi va uslublari majmuasida ifodalanadi. Chunki dars jarayonida tasviriy san'at o'qituvchisi o'quvchilarga bo'ladigan dars mazmuni bo'yicha va darsda bajariladigan amaliy ishlar bo'yicha vazifalar va ularni bajarish yo'llari haqida eng oson, eng qisqa va ilmiy asosdagi ma'lumotlar beradi.

Yuqoridagilar shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'atning o'qitilishi jarayonida pedagogik texnologiyaning har uch ko'rinishidan foydalanilaveradi.

Pedagogik texnologiyani yaxshi tushunib olgan tasviriy san'at o'qituvchisi har qanday holatda ham dars samaradorligini oshirishga erishadi. Chunki pedagogik texnologiyaning juda ko'plab prinsiplari borki, ulardan dars maqsad va vazifasiga ko'ra foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATION OF CONTINUOUS PEDAGOGICAL PRACTICE

*Sadulloeva Makhfuza Gaybulloevna,
lecturer at the Department of Primary Education Methodology, Bukhara State
University (hidden)*

Abstract: this article discusses ways to organize continuous teaching practice, due to new educational reforms. The content is determined in accordance with the educational standards of higher education, standard curricula and curricula for specialties. The tasks and content of continuous teaching practice, the main provisions for its organization, the duties of practice leaders and students, the distribution of assignments determined by the Regulations on Practice, apply to all forms of education.

Key words: reforming, pedagogical practice, quality of education, professional tasks, integrated approach.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ НЕПРЕРЫВНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

*Садуллоева Махфуза Гайбуллоевна,
преподаватель кафедры методологии начального образования,
Бухарский государственный университет*

Аннотация: в данной статье рассматриваются пути организации непрерывной педагогической практики, обусловленные новыми образовательными реформами. Содержание определяется в соответствии с образовательными стандартами высшего образования, типовыми учебными планами и учебными планами по специальностям. Задачи и содержание непрерывной педагогической практики, основные положения ее организации, обязанности руководителей практики и обучающихся, распределение заданий, определенные Положением о практике, распространяются на все формы обучения.

Ключевые слова: реформирование, педагогическая практика, качество образования, профессиональные задачи, комплексный подход.

UZLUKSUZ PEDAGOGIK AMALIYOTNI TASHKIL ETISHINING NAZARIY ASOSLARI

*Sadulloeva Maxfuza G'aybulloevna,
boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedra o'qituvchisi, Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'limdagi yangi islohotlar tufayli uzluksiz o'qitish amaliyotini tashkil etish yo'llari muhokama qilinadi. Tarkib oliy ta'limning ta'lim standartlari, namunaviy o'quv rejalari va mutaxassisliklar bo'yicha o'quv rejalari muvofiq belgilanadi. Uzluksiz pedagogik amaliyotning vazifalari va mazmuni, uni tashkil etishning asosiy qoidalari, amaliyot rahbarlari va talabalarining vazifalari, Amaliyot to'g'risidagi nizomda belgilangan vazifalarni taqsimlash ta'limning barcha shakllariga taalluqlidir.

Kalit so'zlar: islohot, pedagogik amaliyot, ta'lim sifati, kasbiy vazifalar, kompleks yondashuv.

Introduction Continuous pedagogical practice is an integral part of the training

of teaching staff in the higher education system and is carried out in educational institutions assigned in the prescribed manner to universities as the bases of pedagogical practice. The content of continuous teaching practice is determined in accordance with the educational standards of higher education, standard curricula and curricula for specialties, as well as in accordance with the legislation of the Republic of Uzbekistan.

Continuous pedagogical practice at all educational levels requires building a comprehensive, integrated model, a folded structure, content, the relationship of all types of pedagogical practice with general cultural and professional competencies, provided for by the regulation on the organization and content of pedagogical practice for students of 4 + 2 universities. Republic of Uzbekistan. According to the teachers-authors who highlighted the passage of continuous pedagogical practice in educational institutions, a concise historical overview of the development of types, functions and content of pedagogical practices in universities of Uzbekistan allows us to more fully present the stages of development of pedagogical practice as a means of preparing a future teacher for professional activity, to identify contradictions and promising directions that determined the current situation in teacher education. Building a system of professional training of teachers during the years of independence was one of the important tasks. The process of developing and implementing new educational programs for teacher training has begun. But still, in the field of teacher training, a special role was given to the professional practice of students. The leader paid special attention to the continuous pedagogical practical training of future teachers, proposed organizing the participation of students in mobile libraries, information desks, (talks on political, general cultural topics), identified stages indicating the goals in teaching students: in the junior years - acquaintance with the theory of pedagogy, in the third - fourth years - teaching the «art of pedagogical activity» in the process of pedagogical practice.

MethodsStudents studying at universities in accordance with an agreement on targeted training can undergo continuous teaching practice at the place of future work. The tasks and content of continuous teaching practice, the main provisions for its organization, the duties of practice leaders and students, the distribution of assignments determined by the Regulations on Practice, apply to all forms of education.

There are many problems in the modern school, connected both with one specific school and with the entire system of school education. The main and determining ones are the acute shortage of qualified teachers, the lack of motivation to study among the vast majority of schoolchildren, the upbringing of children in dysfunctional families, the imperfection of many educational programs compiled by teachers, the lack of consistency and certainty in the general system of Russian education.

Considering the specific problems of the modern school, it is necessary to comprehensively assess the education system in Uzbekistan, the impact on it of the current way of life of the citizens of Uzbekistan, as well as the impact of internal and external factors on the self-awareness of the teacher.

ResultsThe research method was the interviewing of working teachers by students in practice. The study of the problems of the modern school was carried out through conversations with the pedagogical community of schools. The conversations touched upon various problems of the national school, the decline in the authority of the teacher, a large number of unnecessary reporting, the presence of a huge number of educational programs and textbooks, the lack of motivation among the vast majority of schoolchildren, the impact of the Internet on students, and the troubled families in

which children grow up and are brought up.

The main problem faced by the vast majority of heads of schools and other educational institutions, and which was noted by all interviewed teachers, is an acute shortage of qualified teachers. Now teachers have too many responsibilities, but their rights are limited. They have to perform part of the functions of parents in raising children. The destabilizing role was made by the right to discuss the behavior of teachers, which was given to children. Responsibilities are difficult and no longer fashionable to comply with, so they often remain unfulfilled: study well, respect elders and teachers, conscientiously treat the work of others. But with rights, things are different. Teenagers have learned well what the teacher has the right to and what not. Let's consider some situations that we observed during pedagogical practice. The teacher asked to give the phone on which the child played during the lesson. In response: «You have no right!» The teacher called a student to the board, who was talking and distracted. The same remark addressed to the teacher. Teachers have no rights, while children, on the contrary, have rights in abundance

The general management of the practice is carried out by the rector of the University and the director of the educational institution.

They carry out:

- Checking the readiness of educational institutions and concluding contracts for teaching practice;

- coordination of actions of methodologists with heads of practice from the university on methodical, educational and psychological work;

- organization and holding of instructive meetings and conferences with students following the results of practice, as well as holding open classes, classroom and extracurricular activities, implementation of individual plans for internship;

- generalization of best practices in conducting teaching practice in educational institutions and making constructive proposals to improve its organization.

For the period of practice, by order of the rector, each student is personally assigned a head of practice for methodological work from the university from among the faculty of the department, whose duties include:

- obligatory participation in the meeting and conference following the results of practice;

- briefing on labor protection with students assigned by order of the rector with mandatory registration in the protocol of testing knowledge on safety measures;

- provision of methodological assistance to students in the preparation of individual plans for internship, their approval and systematic verification of their implementation;

- assisting students in designing and conducting modern lessons according to an individual internship plan;

- assisting students in the development and application of modern methods and teaching aids in the classroom;

- individual visit and detailed written analysis of forty-fifty lessons conducted by each student-trainee;

- regular checking of diaries and reports of interns on the implementation of an individual plan of internship;

- drawing up a characteristic-feedback for a student based on the results of the internship with a mark for the section (according to a ten-point system);

- making constructive proposals to improve the organization of practice.

The duties of the head of practice for educational work from the university

include:

- obligatory participation in the briefing meeting and conference following the results of continuous teaching practice;
- rendering assistance in the study and analysis of the plan of ideological and educational work, job duties and work plan of the class teacher, as well as the inclusion in the individual plan of the practice of the subject of educational activities;
- assistance in studying the main directions of ideological and educational work in educational institutions;
- disclosure of functions, content and priority areas of activity of teachers;
- assistance in designing scenarios for educational activities conducted by students according to an individual plan;
- attending monthly lessons, classroom and extracurricular activities held by each student, analysis (in writing) of the quality of their conduct with the marking of the section (according to a five-point system) for the attestation commission;
- making constructive proposals to improve the organization of practice.

The duties of the university methodologist include:

- obligatory participation in the meeting and conference following the results of practice;
- disclosure of functions, content and priority areas of psychological and pedagogical work of the class teacher,
- rendering assistance in drawing up the content of the activities of the psychological and pedagogical section of the individual plan for the student's internship;
- conducting group thematic consultations directly on the bases of practice on compiling the psychological and pedagogical characteristics of the student's personality and completing the assignment on the hygiene of the educational process;
- analysis (in writing) of the quality of fulfillment of assignments in the psychological and pedagogical section of the individual internship plan with a mark (according to a ten-point system) in the report;
- making constructive proposals to improve the organization of practice.

After holding a meeting on the organization of pedagogical and qualifying practice, the students, together with their head of practice (methodologist) from the university, arrive at the place of internship for methodological work and meet with representatives of the administration who get to know the students, assign them to their direct supervisors as class teachers and subject teachers - and conduct familiarization work.

Director (deputy director for educational and spiritual-educational work):

- ensures the creation of favorable conditions for the effective and efficient passage of pedagogical and qualifying practice by students;
- acquaints interns with the educational institution, its history, cultural traditions, educational and material base, composition of the teaching staff;
- renders assistance in familiarization with normative, educational and program and educational planning documents on the organization of the educational process in an educational institution;
- together with the head of practice from the university, assigns students to the most qualified class teachers and subject teachers;
- selectively attends lessons and extra-curricular activities conducted by trainees, takes a direct part in their analysis;
- takes part in summing up the results of teaching practice and discussing its results with the leaders of the practice from the university;

- Approves the characteristics of students at the end of the practice and makes constructive proposals for improving its organization.

Conclusion Deputy directors for educational and spiritual-educational work:

- acquaint trainees with the system of planning educational work in an educational institution for the academic year;

- help students to get acquainted with the methods of organizing and conducting educational activities;

- help to competently design scenario plans (lesson analysis, diary, annual plan, monthly plan, weekly plan, outline plans) of information hours or educational activities developed by students, selectively visit them and take a direct part in the discussion, analysis and evaluation of their effectiveness and performance;

- makes constructive proposals to improve the organization of practice.

REFERENCES:

1. <https://lex.uz/docs/6079561>
2. Gaibulloeva S. M. THE UNIQUE IDIOLECT OF GULKHANI-THE FABLE WRITER. – 2021.
3. Sadulloeva M. G., Razhabova S., Kholova G. T. LANGUAGE AND SPEECH IN TEACHING RUSSIAN LANGUAGE AT SCHOOL // MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS. - 2021. - S. 218-220.
4. Gaybulloeva S. M., Farkhodova K. M. Causes, Forms and Corrective Actions of Deviant Behavior among School Children // International Journal of Culture and Modernity. - 2021. - T. 11. - S. 43-46.
5. Gaybulloeva S. M. Urgent Problems of the Quality of the Educational Environment // Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. - 2022. - Vol. 2. - No. 2. - S. 152-154.
6. Sadulloeva M. G. Humanization of relations in the system «Teacher-student» - establishing cooperation links // Achievements of science and education. – 2019. – no. 8-3 (49). - S. 103-104.
7. Sadulloeva M. G. LINGUO-CULTURE AS A CLOSE RELATIONSHIP OF LANGUAGE AND CULTURE, ON THE EXAMPLE OF GULKHANI'S FABLE "TALES ABOUT THE OWL" // TOPICAL ISSUES OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION. - 2021. - S. 218-220.
8. Gaybulloeva S. M. THE USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE LESSONS OF THE RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF STUDENT-CENTERED EDUCATION // EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE. - 2022. - Vol. 2. - No. 4. - S. 102-106.

O'RTA SINF MAKTAB YOSHIDAGI ESTETIK TARBIYANING XUSUSIYATLARI

*Safarova Saodat Tursunbayevna,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Kitob, multfilm yoki film qahramonlari - odamlar, hayvonlar yoki insoniy fazilatlarga ega bo'lgan fantastik mavjudotlar yaxshilik va yomonlik, rahm-shafqat va shafqatsizlik, adolat va yolg'onning tashuvchisi. Kichik bola yaxshilik tarafdoriga aylanadi, yovuzlikka qarshi adolat uchun kurashayotgan qahramonlarga hamdard bo'ladi. «Bu allaqachon tabiiyki, dunyoqarashning bir qismi sifatida idealni shakllantirish, bu chaqaloqlarga ijtimoiy ideallar dunyosiga bemalol va bemalol kirishga imkon beradi. Bolaning birinchi ideal g'oyalari faqat og'zaki-majoziy ifoda darajasida qolmasligi juda muhimdir. Doim, har kim tomonidan bo'lishi kerak. bolalarni xatti-harakatlarida va harakatlarida sevimli belgilariga ergashishni o'rganishga, haqiqatan ham mehr-oqibat, adolat va tasvirlash, o'z ishlarida idealni ifoda etish qobiliyatini namoyon etishga o'rgatish orqali: she'riyat, ashula va rasmlardir».

ХАРАКТЕРИСТИКА ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СРЕДНЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

*Сафарова Саодат Турсунбаевна,
преподаватель кафедры изобразительного искусства и инженерной
графики Термезского государственного университета*

Аннотация: Герои книги, мультфильма или фильма – это люди, животные или фантастические существа с человеческими качествами, носители добра и зла, милосердия и жестокости, справедливости и лжи. Маленький ребенок становится сторонником добра, сочувствует героям, борющимся за справедливость со злом. «Уже естественно, что формирование идеала как части мировоззрения позволяет младенцам легко и свободно входить в мир общественных идеалов. Очень важно, чтобы первые идеальные представления ребенка не оставались только на уровне словесных -образное выражение. Всегда, всеми, приучая детей учиться следовать за любимыми героями в их поведении и поступках, действительно проявлять доброту, справедливость и умение описывать, выражать идеал в своих произведениях: стихах, песнях и картинах».

CHARACTERISTICS OF AESTHETIC EDUCATION IN SECONDARY SCHOOL AGE

*Safarova Saodat Tursunbayevna,
teacher of the Department of Fine Arts and Engineering Graphics of Termiz
State University*

Abstract: Book, cartoon or film characters are people, animals or fantastical creatures with human qualities, bearers of good and evil, mercy and cruelty, justice and lies. A small child becomes a supporter of good, sympathizes with heroes fighting for justice against evil. «It is already natural that the formation of an ideal as part of a worldview allows babies to easily and freely enter the world of social ideals. It

is very important that the first ideal ideas of a child do not remain only at the level of verbal-figurative expression. Always, by everyone by teaching children to learn to follow their favorite characters in their behavior and actions, to really display kindness, justice and the ability to describe, express the ideal in their works: poetry, songs and pictures».

Inson shaxsiyati allaqachon shakllangan bo'lsa, estetik idealni, badiiy didni shakllantirish juda qiyin. Estetik shaxsiyatni rivojlantirish erta bolalikdan boshlanadi. Voyaga etganlarning ma'naviy boyligi uchun maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning estetik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish lozim. B.T. Lixachev shunday deb yozadi: «Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi davr estetik tarbiya va hayotga axloqiy va estetik munosabatni shakllantirish nuqtai nazaridan eng qat'iydir». Muallif ta'kidlashicha, aynan shu yoshda, dunyoga nisbatan munosabat eng jadal shakllanib, asta-sekin shaxsiyat xususiyatlariga aylanadi. Shaxsning muhim axloqiy va estetik fazilatlarini bolalikning dastlabki davrida shakllangan va hayot uchun oz yoki ko'p o'zgarishsiz qolmoqda. Agar bolaligida tez-tez aldanib qolsa, yosh odamni, kattalarni odamlarga ishonitirish mumkin emas yoki hech bo'lmaganda juda qiyin. Bolalikda, xushyoqishga qo'shilmagan, bolani darhol his qilmagan va shuning uchun mehribonlikdan boshqa odamga cheksiz kuchli xursand bo'ladigan odamga mehrlil bo'lish qiyin. Agar maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshida u o'z fikrini qat'iy va jasorat bilan aytishni o'rganmagan bo'lsa, balog'at yoshida to'satdan dadil bo'lolmaydi.

Albatta, hayot tarzi biror narsani o'zgartiradi va o'z sozlashlarini amalga oshiradi. Ammo aniq maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshida estetik tarbiya keyingi barcha tarbiyaviy ishlarning asosi hisoblanadi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi xususiyatlardan biri bu bolaning maktabga kelishi. U faoliyatning yangi etakchi turi - o'qishga ega. O'qituvchi bola uchun asosiy shaxsga aylanadi. Boshlang'ich maktabdagi bolalar uchun o'qituvchi eng muhim shaxsdir. Ular uchun hamma narsa hayotdagi dastlabki qiyin bosqichlarni engishga yordam bergan o'qituvchidan boshlanadi. U orqali bolalar dunyoni, ijtimoiy xulq-atvor normalarini o'rganadilar. O'qituvchining qarashlari, ta'mlari va imtiyozlari ularning o'ziga xosdir. A.S.ning pedagogik tajribasidan. Makarenko ijtimoiy ahamiyatga ega maqsad, unga erishish istiqbollari, bolalar oldida so'zsiz bayonot bilan ularni befarq qoldirishini biladi. Va teskari. O'qituvchining o'zi izchil va ishonarli ishini yorqin namunasi, uning samimiy qiziqishi va ishtiyoqi bolalarni mehnatga undaydi.

5-6-sinf maktab yoshidagi estetik tarbiyaning navbatdagi xususiyati o'quvchining kognitiv jarayonlari sohasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Masalan, bolalarda dunyoqarashining bir qismi sifatida estetik idealni shakllantirish murakkab va uzoq jarayondir. Bu yuqorida aytib o'tilgan barcha o'qituvchilar va psixologlar tomonidan qayd etilgan. Tarbiyalash jarayonida hayotiy munosabatlar, ideallar o'zgaradi. Ba'zi sharoitlarda, o'rtoqlar, kattalar, san'at asarlari, hayotni ko'tarish, ideallar ta'siri ostida tub o'zgarishlar bo'lishi mumkin. «Bolalarda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda estetik g'oyalarni shakllantirish jarayonining pedagogik mohiyati jamiyat, shaxs haqida, odamlar o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida boshlang'ich davridan boshlab, bolalikdan boshlab, buni xilma-xil, o'zgaruvchan qilishdir. har bir bosqich yangi va hayajonli shakldir», - deya ta'kidlaydi BT Lixachev.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun estetik ideal bilan tanishishning etakchi shakli bolalar adabiyoti, multfilmlar va filmlardir.

Kitob, multfilm yoki film qahramonlari - odamlar, hayvonlar yoki insoniy fazilatlarga ega bo'lgan fantastik mavjudotlar yaxshilik va yomonlik, rahm-shafqat va shafqatsizlik, adolat va yolg'onning tashuvchisi. Kichik bola yaxshilik

tarafdoriga aylanadi, yovuzlikka qarshi adolat uchun kurashayotgan qahramonlarga hamdard bo'ladi. «Bu allaqachon tabiiyki, dunyoqarashning bir qismi sifatida idealni shakllantirish, bu chaqaloqlarga ijtimoiy ideallar dunyosiga bemalol va bemalol kirishga imkon beradi. Bolaning birinchi ideal g'oyalari faqat og'zaki-majoziy ifoda darajasida qolmasligi juda muhimdir. Doim, har kim tomonidan bo'lishi kerak. bolalarni xatti-harakatlarida va harakatlarida sevimli belgilariga ergashishni o'rganishga, haqiqatan ham mehr-oqibat, adolat va tasvirlash, o'z ishlarida idealni ifoda etish qobiliyatini namoyon etishga o'rgatish orqali: she'riyat, ashula va rasmlar».

Boshlang'ich maktab yoshidan boshlab motivatsion sohada o'zgarishlar mavjud. Bolalarning san'atga bo'lgan munosabati, haqiqat go'zalligi sabablari aniqlanadi va farqlanadi. D.B. Lixachev o'z ishida bu yoshda kognitiv stimulga yangi, ongli motiv qo'shilishini ta'kidlaydi. Bu «... ba'zi bolalar san'at va voqelikka aniq estetik munosabatda bo'lishadi. Ular kitob o'qish, musiqa tinglash, rasm chizish, kino tomosha qilishni yaxshi ko'rishadi. Ular hali ham bu estetik munosabat ekanligini bilishmaydi. Ammo ularda estetik munosabat shakllangan. san'at va hayotga. San'at bilan ma'naviy aloqaga intilish asta-sekin ularga bo'lgan ehtiyojga aylanadi. Boshqa bolalar san'at bilan o'zlarining estetik munosabatlaridan tashqarida muloqot qilishadi. Ular asarga ratsionalistik tarzda murojaat qilishadi: kitob o'qish yoki film tomosha qilish bo'yicha tavsiyalarni olgach, ular chuqur tushunmasdan o'qishadi va tomosha qilishadi. aslida bu haqda umumiy tasavvurga ega bo'lish uchun. « Va ular nufuzli sabablarga ko'ra o'qiydilar, tomosha qiladilar yoki tinglaydilar. Bolalarning san'atga bo'lgan munosabatining asl sabablarini o'qituvchining bilishi chinakam estetik munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Tabiatning go'zalligi, atrofdagi odamlar, narsalar bolada alohida hissiy va ruhiy holatni yaratadi, hayotga bevosita qiziqishni uyg'otadi, qiziquvchanlik, fikrlash, xotirani keskinlashtiradi. Erta bolalik davrida bolalar o'z-o'zidan, chuqur hissiy hayot kechirishadi. Kuchli hissiy tajriba uzoq vaqt xotirada saqlanib qoladi, ko'pincha xatti-harakatlarning motivi va stimuliga aylanadi, e'tiqod, ko'nikma va xulq-atvorni rivojlantirish jarayonini osonlashtiradi. N.I.ning ishida. Kiyashchenko «bolaning dunyoga hissiy munosabatidan pedagogik foydalanish bolaning ongiga kirib borish, uni kengaytirish, chuqurlashtirish, mustahkamlash, qurishning eng muhim usullaridan biri» ekanligini aniq ta'kidlaydi. Shuningdek, u bolaning hissiy reaksiyalari va holatlari estetik tarbiya samaradorligining mezoni ekanligini ta'kidlaydi. «Insonning u yoki bu hodisaga bo'lgan hissiy munosabati uning his-tuyg'ulari, ta'mlari, qarashlari, e'tiqodi va irodasining rivojlanish darajasi va tabiatini anglatadi».

Shunday qilib, boshlang'ich maktab yoshi estetik tarbiya uchun maxsus asrdir, bu erda o'qituvchi o'qituvchining hayotida asosiy rol o'ynaydi. Undan foydalanib, mohir o'qituvchilar nafaqat estetik jihatdan rivojlangan shaxsning mustahkam poydevorini yaratishga, balki estetik tarbiya orqali shaxsning haqiqiy dunyoqarashini shakllantirishga qodir, chunki aynan shu yoshda bolaning dunyoga munosabati shakllanib, kelajakdagi shaxsning muhim estetik fazilatlarini rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

O'ZGARUVCHAN TA'LIM PARADIGMASI SHAROITIDA HARBIY TA'LIM O'QITUVCHISINING KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA OMILLARI

Samadov Abdulaziz Ashurovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti, harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqola o'zgaruvchan ta'lim paradigmasi sharoitida harbiy ta'lim o'qituvchisining kasbiy mahoratini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari va omillari muammosiga bag'ishlangan. O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi jamiyatda yanada tarmoqqa ulangan, hamkorlikka asoslangan va bilimga asoslangan iqtisodiyot tomon kengroq o'tishni aks ettiradi, bunda muvaffaqiyat nafaqat bilganingizga, balki bu bilimlarni murakkab muammolarni hal qilish va samarali ishlash uchun qanday qo'llashingizga bog'liq. O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi harbiy ta'lim uchun kadrlarni zamonaviy urush muammolariga yaxshiroq tayyorlash uchun imkoniyatlar beradi. Talabalarning faolligi, tanqidiy fikrlash va hamkorlikka ustuvor ahamiyat berish orqali harbiy ta'lim XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'zgaruvchan ta'lim paradigmasi, harbiy ta'lim o'qituvchisi, kasbiy mahorat, takomillashtirish.

So'nggi yillarda ta'lim paradigmasi o'zgardi. Yodlash, standartlashtirilgan test va o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'limga yo'naltirilgan ta'limning an'anaviy modeli talabaga yo'naltirilgan ta'lim, tanqidiy fikrlash va muammolarni hamkorlikda yechishga urg'u beradigan yangi yondashuvlar bilan kurash olib bordi.

Ushbu siljishning asosiy omillaridan biri texnologiya sohasidagi yutuqlar bo'lib, ular onlayn va aralash ta'limning yangi shakllarini, shaxsiylashtirilgan ta'limni va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalarni ta'minladi. Yana bir omil - an'anaviy ta'lim modeli o'quvchilarni 21-asr ishchi kuchi talablariga etarli darajada tayyorlamaganligi, bu esa ijodkorlik, hamkorlik va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni tobora ko'proq talab qilmoqda.

Natijada, o'qituvchilar loyiha asosida o'qitish, o'zgaruvchan sinflar va kompetensiyaga asoslangan ta'lim kabi ta'lim va ta'limning yangi yondashuvlarini o'rganmoqda. Ushbu yondashuvlar talabalarning faolligi, faol o'rganish va real hayotga mos kelishini birinchi o'ringa qo'yadi va talabalarni kollej va martaba muvaffaqiyatiga yaxshiroq tayyorlashga qaratilgan.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasining harbiy ta'limga ta'siri katta, chunki harbiylar o'z shaxsiy tarkibining malaka va bilimlarini rivojlantirish uchun asosan ta'lim va tayyorgarlikka tayanadi. Ertalab yodlash va standartlashtirilgan testlarni ta'kidlaydigan an'anaviy ta'lim modeli harbiy xizmatchilarni zamonaviy urushda duch keladigan murakkab muammolarga tayyorlash uchun eng samarali yondashuv bo'lmasligi mumkin.

Harbiylar murakkab va oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlarda tobora kuchayib borayotgani sababli, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va hamkorlikning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bular muammoni hal qilish va real hayotga taalluqliligini ta'kidlaydigan loyihaga asoslangan ta'lim va tajribaga asoslangan o'rganish kabi talabalarga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari orqali yaxshiroq rivojlangan ko'nikmalardir.

Texnologiyalardagi yutuqlar, shuningdek, harbiy ta'limga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, bu onlayn va aralash ta'limning yangi shakllarini, simulyatsiyaga asoslangan mashg'ulotlarni va ma'lumotlarga asoslangan fikr-mulohazalarni taqdim etdi. Ushbu yondashuvlar harbiy xizmatchilarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda

ko'nikmalarni mashq qilish imkonini beradi va ularning ishlashi haqida darhol fikr-mulohazalarni oladi.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi harbiy ta'lim uchun kadrlarni zamonaviy urush muammolariga yaxshiroq tayyorlash uchun imkoniyatlar beradi. Talabalarining faolligi, tanqidiy fikrlash va hamkorlikka ustuvor ahamiyat berish orqali harbiy ta'lim XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Harbiy sohadagi ta'lim paradigmasi o'zgargan sari, harbiy ta'lim o'qituvchilariga qo'yiladigan talablar ham rivojlanishi kerak. O'zgaruvchan ta'lim paradigmasida harbiy ta'lim o'qituvchilari uchun muhim bo'lgan ba'zi asosiy ko'nikmalar va malakalar:

Mavzu bo'yicha tajriba: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'zlari o'qitadigan mavzuni chuqur tushunishlari, shuningdek, ushbu bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasini bilish: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'qitish va o'qitishning eng so'nggi tendentsiyalari va ilg'or tajribalari bilan tanish bo'lishi va ularni harbiy kontekstda qo'llashi kerak.

Kuchli muloqot qobiliyatlari: Harbiy ta'lim o'qituvchilari og'zaki, yozma va raqamli muloqotni o'z ichiga olgan bir qator usullardan foydalangan holda talabalar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot qilishlari kerak.

Moslashuvchanlik va moslashuvchanlik: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'zgaruvchan vaziyatlar va talablarga moslasha olishlari va yangi o'qitish usullari va texnologiyalari bilan tajriba o'tkazishga tayyor bo'lishlari kerak.

Madaniy xabardorlik: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'zlari ta'lim berayotgan madaniy va ijtimoiy kontekstni yaxshi tushunishlari va turli xil talabalar guruhlari bilan samarali ishlay olishlari kerak.

Etakchilik qobiliyatlari: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'z talabalarini ilhomlantirishi va rag'batlantirishi, shuningdek, kerak bo'lganda yo'l-yo'riq va maslahat berishlari kerak.

Ilg'or ta'lim va ta'lim: Ko'pgina harbiy ta'lim lavozimlari ilg'or daraja yoki maxsus tayyorgarlikni talab qiladi, masalan, ma'lum bir fan sohasida o'qituvchilik guvohnomalari yoki sertifikatlar.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasidagi harbiy ta'lim o'qituvchilari yuqori malakali, moslashuvchan va uzluksiz o'rganish va kasbiy rivojlanishga sodiq bo'lishi kerak. Ular zamonaviy urushning murakkab va doimiy o'zgaruvchan muhitida muvaffaqiyatga erishish uchun harbiy xizmatchilarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Harbiy ta'lim o'qituvchisining o'zgaruvchan ta'lim paradigmasining kasbiy jihatlari quyidagilarni o'zida mujassamlashtiradi.

Kasbiy mahorat o'zgaruvchan ta'lim paradigmasida harbiy ta'lim o'qituvchilarining muhim jihati hisoblanadi. Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'z ichiga olishi kerak bo'lgan asosiy kasbiy jihatlar:

Mukammallikka sodiqlik: Harbiy ta'lim o'qituvchilari yuqori sifatli ta'lim berish va o'z o'quvchilarining muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ta'minlashga intilishlari kerak.

Axloqiy xulq-atvor: Harbiy ta'lim o'qituvchilari yuqori axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari va harbiy kasbning qadriyatlarini va tamoyillarini namuna qilishlari kerak.

Uzluksiz ta'lim: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'qitish va o'qitishning eng so'nggi tendentsiyalari va ilg'or tajribalaridan xabardor bo'lib, uzluksiz o'rganish va kasbiy rivojlanishga intilishlari kerak.

Turli xillikni hurmat qilish: Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'z talabalarini va hamkasblarining xilma-xilligini hurmat qilishlari, barcha o'quvchilarni qadrlaydigan va qo'llab-quvvatlaydigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratishlari kerak.

Hamkorlikdagi yondashuv: Harbiy ta'lim o'qituvchilari hamkasblari, o'quvchilari

va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikda bo'lishi va samarali ishlashi kerak, bu ta'lim jamoaviy harakat ekanligini tan oladi.

Kuchli muloqot qobiliyatlari: Harbiy ta'lim o'qituvchilari og'zaki, yozma va raqamli muloqotni o'z ichiga olgan bir qator usullardan foydalangan holda talabalar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot qilishlari kerak.

Kasbiy ko'rinish va xulq-atvor: Harbiy ta'lim o'qituvchilari harbiy kasbning qadriyatlarini va an'analarini aks ettiruvchi professional ko'rinish va xulq-atvorni taqdim etishlari kerak.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasida harbiy ta'lim o'qituvchilari o'z talabalari va hamkasblari uchun namuna bo'lib xizmat qiladigan eng yuqori professionallik standartlarini o'zida mujassam etishlari kerak. Harbiy ta'lim o'qituvchilari ushbu kasbiy fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan holda, zamonaviy urush muammolariga dosh berishga tayyor, yuqori malakali va samarali harbiy kadrlarni yetishtirishga hissa qo'shishlari mumkin.

Harbiy ta'lim o'qituvchisining o'zgaruvchan ta'lim paradigmasi sharoitida kasbiy rivojlanishi ta'limning o'zgaruvchan tabiatiga mos keladigan pedagogik xususiyatlarni o'z ichiga olishi kerak. Harbiy ta'lim o'qituvchilarining malakasini oshirish dasturlarida ta'kidlanishi kerak bo'lgan asosiy pedagogik xususiyatlardan ba'zilari:

Shaxsiylashtirilgan ta'lim: Hozirgi ta'lim paradigmasi har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan shaxsiylashtirilgan ta'limga o'tmoqda. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining turli xil ta'lim ehtiyojlariga ko'ra o'qitishni moslashtirish uchun ko'nikmalar va strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga tabaqalashtirilgan ta'lim va shaxsiylashtirilgan ta'lim strategiyalarini o'rganish imkoniyatini berishi kerak.

Faol ta'lim: o'qituvchi ma'ruza o'qiydi va talabalar tinglaydi passiv ta'lim an'anaviy modeli, zamonaviy sinfda endi samarali emas. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga faol ta'lim modeliga o'tishga yordam berishi kerak, bunda talabalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradigan mazmunli faoliyat bilan shug'ullanishadi.

Texnologiya integratsiyasi: Texnologiya zamonaviy ta'limning tobora muhim qismiga aylanib bormoqda. O'qituvchilar o'quvchilarning bilimini oshirishi mumkin bo'lgan texnologiya vositalari va resurslaridan foydalanishda malakali bo'lishi kerak. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga eng yangi ta'lim texnologiyalari vositalari va ularni sinfga integratsiya qilish strategiyalari bo'yicha treninglar o'tkazishi kerak.

Reflektiv amaliyot: Reflektiv amaliyot samarali o'qitishning muhim tarkibiy qismidir. O'qituvchilar muntazam ravishda o'zlarining ta'lim amaliyotlari haqida o'ylashlari va talabalar natijalariga qarab tuzatishlar kiritishlari kerak. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga reflektiv amaliyot bilan shug'ullanish va tengdoshlari va rahbarlaridan fikr-mulohazalarni olish imkoniyatini berishi kerak.

Ijtimoiy va hissiy ta'lim: Ijtimoiy va hissiy ta'lim zamonaviy ta'limning muhim jihati sifatida tan olinmoqda. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun bilim va ko'nikmalar bilan jihozlangan bo'lishi kerak. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni SEL strategiyalari va resurslari bo'yicha treninglar bilan ta'minlashi kerak.

Uzluksiz ta'lim: O'zgaruvchan ta'lim paradigmasi o'qituvchilardan umrbod o'rganishni talab qiladi. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarni doimiy ta'lim imkoniyatlari bilan shug'ullanishga va ta'lim sohasidagi so'nggi tadqiqotlar va tendentsiyalardan xabardor bo'lishga undashi kerak.

Xulosa qilib aytganda, o'zgaruvchan ta'lim paradigmasi sharoitida harbiy ta'lim o'qituvchisining kasbiy rivojlanishining pedagogik xususiyatlari shaxsiylashtirilgan ta'lim, faol o'rganish, texnologiya integratsiyasi, aks ettiruvchi amaliyot, ijtimoiy va hissiy ta'lim va uzluksiz o'rganishni ta'kidlashi kerak. Bu xususiyatlar o'qituvchilarga ta'limning o'zgaruvchan tabiatiga moslashishga va o'quvchilarning turli xil ta'lim

ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasidagi harbiy ta'lim o'qituvchisining malakasini oshirish zarurati bir qancha omillar bilan asoslanadi.

Harbiy ta'lim o'qituvchilari uchun o'zgaruvchan ta'lim paradigmasida kasbiy rivojlanish juda muhimdir. Ta'lim landshafti rivojlanib borar ekan, o'qituvchilarning o'qitish va o'qitishning so'nggi tendensiyalari va ilg'or tajribalaridan xabardor bo'lishlari, shuningdek, yangi ko'nikma va malakalarni shakllantirishlari muhim ahamiyatga ega.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasida harbiy ta'lim o'qituvchilari uchun kasbiy rivojlanish muhimligining ba'zi sabablari:

Yangi texnologiyalardan xabardor bo'lish: Texnologiya rivojlanishi davom etar ekan, harbiy ta'lim o'qituvchilari o'qitish va o'qitish uchun eng so'nggi vositalar va resurslardan xabardor bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Kasbiy rivojlanish yangi texnologiyalarni o'rganish va ularni sinfga qanday kiritishni o'rganish imkonini beradi.

Talabalarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashish: Talabalarning ehtiyojlari va xohish-istaklari doimiy ravishda o'zgarib turadi va harbiy ta'lim o'qituvchilari o'z ta'lim usullarini shunga moslashtirishlari muhim ahamiyatga ega. Kasbiy rivojlanish o'qituvchilarga o'qituvchilarning ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishi mumkin bo'lgan yangi o'qitish strategiyalari va usullarini o'rganishga yordam beradi.

Mavzu bo'yicha bilimlarni oshirish: Kasbiy o'sish harbiy ta'lim o'qituvchilariga o'zlari o'qitadigan fanlar bo'yicha bilim va tushunchalarini oshirish imkoniyatini beradi. Bu ularga samaraliroq ta'lim berishga va o'qituvchilarning bilimni yaxshiroq qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Tarmoq va hamkorlik: Kasbiy rivojlanish harbiy ta'lim o'qituvchilariga boshqa muassasalardagi hamkasblari bilan aloqa o'rnatish va hamkorlik qilish, o'qitish va o'rganishni yaxshilashga yordam beradigan g'oyalar va ilg'or tajribalarni almashish imkonini beradi.

Ishga kirishish: Kasbiy rivojlanish harbiy ta'lim o'qituvchilariga yangi rahbarlik rollarini egallash yoki ilg'or daraja va sertifikatlar olish orqali o'z martabalarida ko'tarilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

O'zgaruvchan ta'lim paradigmasida harbiy ta'lim o'qituvchilari uchun kasbiy rivojlanish juda muhimdir. Harbiy ta'lim o'qituvchilari o'qitish va o'qitishning eng so'nggi tendensiyalari va ilg'or tajribalaridan xabardor bo'lish, yangi ko'nikma va malakalarni rivojlantirish orqali zamonaviy urushning murakkab va doimiy o'zgaruvchan sharoitlarida harbiy xizmatchilarni muvaffaqiyatga tayyorlashga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Мирзиёев Ш.М. Куролли Кучларимиз - мамлакатимиз баркарорлиги ва тараккиётининг мустахкам кафолатидир / Узбекистон Республикаси хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги йотилишдаги нутки // Ватанпарвар, 2018 йил, 13 январь.

2. Кирланов Т.Г. Классификация методов активного обучения применительно к высшей школе / Молодой учёный. №5 (15), 2015. С.337-339

3. Сатиб-Алдиев А.А. Таълимнинг фаол шакл ва методлари. // Методик тавсиялар: - Тошкент ОУК,БЮ, 2007. - 45 б.

AUTOCAD GRAFIK DASTURINING YANGI AVLODI VOSITASIDA DETAL CHIZMASINI BAJARISH METODIKASI

Sattarov Shavkat Yuldashevich,

*Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Kompyuter texnologiyalari – insonning aqliy imkoniyatlarini kuchaytiruvchi bilishning samarali usuli va instrumenti sifatida bilimlar va faoliyat turlarining barcha sohalarini rivojlantirish uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan va inson amaliyoti va turmushini o'zgartirishga maqsadli yo'naltirilganligi, inson faoliyatining barcha jabhalariga kirib borishi, ta'lim jarayonida ham undan maqsadli foydalanishni taqozo etadi.

Lekin, avloddan – avlodga o'tib kelayotgan o'qitish uslublaridan voz kechmagan holda ularni to'ldirib, boyitib, faollashtirib, zamonaviy o'qitish metodlari bilan muvofiqlashtirib borish, chizmachilik fanini o'qitishning an'anaviy ta'lim texnologiyasi bilan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirgan holda joriy etish masalasi nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi.

O'qitishning faol usullari va kompyuter texnologiyalar yordamida o'qitishni tashkil etish, zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash va fan mavzularini kompyuter texnologiyalaridan foydalanib o'qitish rejalashtirib chiqildi. Bunda "Chizmachilik" fanini o'quv dasturida belgilangan 64 soat talabalarning chizma chizish, masalalar ishlashi uchun taqsimlangan mashg'ulot soatiga biroz o'zgartirish kiritib: mustaqil ish soatining 90 foizi o'quvchida izlanuvchanlik va o'z ustida ishlashni shakllantirishini ko'zlagan holda elektron o'quv usulda o'tkazilishi belgilandi.

МЕТОДОЛОГИЯ ДЕТАЛЬНОГО ЧЕРТЕЖА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГРАФИЧЕСКОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ AUTOCAD

Саттаров Шавкат Юлдашевич,

*преподаватель кафедры «Изобразительное искусство и инженерная
графика» Термезский государственный университет.*

Аннотация: Компьютерная техника – эффективный метод и инструмент познания, повышающий умственные возможности человека, имеющий принципиальное значение для развития всех областей знания и деятельности и направленный на изменение человеческой практики и жизни, проникающий во все стороны человеческой деятельности. Это также требует ее целенаправленного использования в учебном процессе.

Однако, не отказываясь от методов обучения, передающихся из поколения в поколение, их следует дополнять, обогащать, активизировать, согласовывать с современными методами обучения, сочетать современное обучение с традиционной образовательной технологией рисования. технологии в гармонии изучались с теоретической и практической точки зрения.

Планировалось организовать обучение с помощью активных методов обучения и компьютерных технологий, использования современных методов обучения и преподавания предметов естественных наук с использованием компьютерных технологий. При этом 64 часа, указанные в учебном плане «Рисование», несколько изменены на учебные часы, отведенные учащимся на рисование и работу над задачами: 90 процентов часов самостоятельной

работы предназначены для формирования любознательности учащегося и работы над собой. Было определено, что он будет проходить в электронной форме обучения.

DETAILED DRAWING METHODOLOGY USING THE NEW GENERATION OF AUTOCAD GRAPHICS SOFTWARE

Sattarov Shavkat Yuldashevich,

Termiz State University, teacher of the «Fine Art and Engineering Graphics» department.

Abstract: Computer technology is an effective method and instrument of knowledge that enhances human mental capabilities, which is of fundamental importance for the development of all areas of knowledge and activities and is aimed at changing human practice and life, penetrating all aspects of human activity, It also requires its purposeful use in the learning process.

However, without abandoning the teaching methods passed down from generation to generation, they should be supplemented, enriched, activated, coordinated with modern teaching methods, and modern education should be combined with the traditional educational technology of drawing. The issue of the introduction of lim technologies in harmony was studied from a theoretical and practical point of view.

It was planned to organize teaching with the help of active methods of teaching and computer technologies, use of modern teaching methods and teaching of science subjects using computer technologies. In this case, the 64 hours specified in the «Drawing» curriculum have been slightly changed to the training hours allocated for students to draw and work on problems: 90 percent of the independent work hours are intended to form the student's inquisitiveness and work on himself. it was determined that it will be held in an electronic educational method.

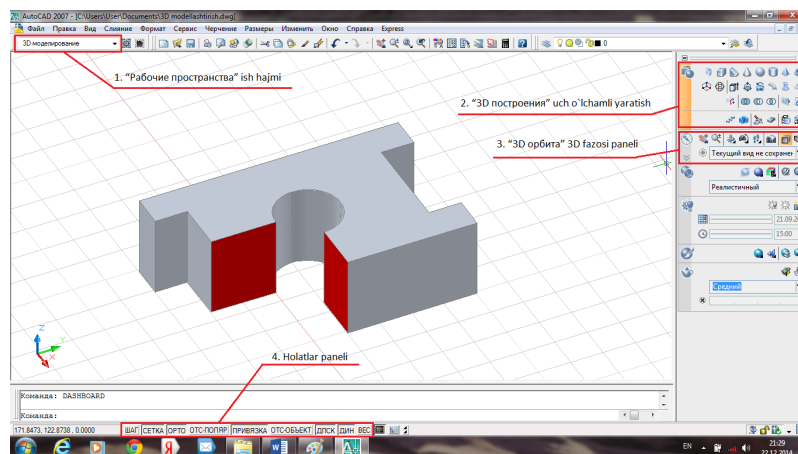
O'z oldimizdagi bugungi kunda pedagog kadrlardan nafaqat o'z soxasi bo'yicha balki zamonaviy axborot texnologiyalaridan ham ma'lum bilimlarni chuqur egallashni va ularni yoshlarga, ayniqsa o'quvchi hamda talabalarga o'rgatishni talab qiladi. Shu bois umumta'lim maktab, KHK va OO'Yularida faoliyat ko'rsatayotgan har bir professor-o'qituvchilar zimmasiga zamonaviy grafik dasturlardan foydalanib, o'quvchi va talabalarni kompyuterda bajarishga o'rgatishni yuklaydi. Hozirgi kunning talabidan kelib chiqadigan bo'lsak, muxandislik grafikasi o'qituvchilari kamida beshta zamonaviy grafik dasturlardan dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lishlari va ulardan foydalanib chizma primitiv-elementlarini kompyuterda loyixalashni bilishlari lozim, ya'ni, Foto Shop, Corel Draw, 3D MAX, AutoCAD va Archi CAD kabilarni. Chunki, har qanday zamonaviy o'quv elektron qo'llanmalarni ishlab chiqishni bu dasturlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chizmachilik ta'limi rivojlanib borayotgan mustaqil davlatimizning barcha tarmoqlarida yangi texnologiyaning yaratilishi va joriy qilinishida inson amaliy faoliyatida tutgan o'rnini bilan belgilanadi. Jahonda informatika va axborot texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanib, takomillashib borayotgan soxadir.

Zamon talabiga mos fanlarga doir yangidasturlar keng qo'llanilmoqda. Bu borada kompyuter grafikasidan Auto CAD 2007 3D modelashtirishda ishlash ketma-ketligini o'rganishda quyidagilarga amal qilinadi.

Auto CAD 2007 grafik dasturi, ish stolidan tanlanadi, dastur ishga tushganda (3D моделирование) 3D modelashtirish hamda (классический Auto CAD) 2D Auto

CAD tugmasi chiqadi. (3D моделирование) 3D modelashtirish tugmasi bosilib, Auto CAD ishga tushadi. Bu bosqichni Auto CAD 2007 grafik dasturi ish stolida “Рабочеепространства” ish hajmidan tanlab olish mumkin, (1-shakl).

Auto CAD dasturi ish stolida sizga uch o'ldamli fazo korinishda bo'lib, jismning gorizontal (H) ko'rinishi to'rsimon holatda bo'ladi.



1-shakl

Auto CAD 2007 dasturida ish stoli o'ng tomonidagi 2-da “3D построения” uch o'ldamli yaratish panelida (политело)polijism, (ящик)quti, (клин)rona,

konus, shar, silindr, piramida, tor sirt jismlari joylashgan. Keyingi qatorda (3D перенос) 3D ko'chirish, (3D поворот) 3D burish, (выдавить) siqib chiqarmoq, (вытягивание) cho'zmoq, (вращать) aylantirish, (сдвиг) siljish, (посечениям) kesimlar bo'ylab, (плоская поверхность)tekis sirt, keyingi qatorda, (клеимит) (объединение)birlashuv (вычитание)ayiruv (пересечение)kesishuv (секущая плоскость)kesuvchi tekislik (плоский снимок)kabilar joylashgan. (3D построения)uch o'ldamli yaratish panelida qo'shimcha tugma bosilsa, qo'shimcha qurilmalar (спирал) o'rta (проверка взаимодействия), (разрез) qirgim, (придать толщину поверхности) sirt qalinligini berish joylashgan bo'ladi. 3-da “3D орбита” 3D fazosi panelida (пан) qo'l, (зумирование) kattalashtirish, (зависимая орбита) fazo orbitasi, (шарнир) aylantirgich, (обход) aylanib o'tish, (создать камеру) kamerani yaratish, (параллельная проекция) parallel proyeksiya, (перспективная проекция) перспектив проекция. Keyingi qatorda, (управление видами) ko'rinishni boshqarish, “3D орбита” 3D fazosi panelida qo'shimcha tugma bosilsa, qo'shimcha qurilmalardan (фокусное расстояние) focus masofa, (несколько видовых экранов) ekranning bir necha ko'rinishi, (один видовой экран) bir ko'rinishli ekran, (показать камеры) kamerani korsatish, (параметры анимации) animatsiyani sozlash qurilmalari joylashganligini ko'ramiz.

Ayrim qurilmalardan foydalanib, detalning yozma tasnifiga ko'ra uning aksonometriyasini bajaramiz. Masala sharti: parallelepipedning eni 50 mm, uzunligi 80 mm, balandligi 25 mm o'ldamli, uning ustki asosining markazidan diametri 20 mm bo'lgan ochiq silindrlilik teshik o'yilgan parallelepipedning o'ng va chap tomonlari o'rtasidan eni 30 mm, balandligi 25 mm va uzunligi 10 mm o'ldamlik ikkita simmetrik to'g'ri burchakli paralilepiped kesib olingan bo'lsa, uning yaqqol tasviri qirgim bilan bajarilsin.

Masalaning shartini uch o'ldamli modellashrisha ko'rib o'tamiz. Auto CAD dasturidagi ish stolida holatlar panelida (сетка) to'r, (орто) ortogonal,

(привязка) bog'lovchi va (динамикхолат) tugmasini bosib tasdiqlab qo'yish zarur. (3D построения) ucho'lchamlipanelidan (ящик) qutinitanlabolinadi ish stolidagi ixtiyoriy joyda belgilab parallelepipedning gabarit o'lchami eni 50 mm (,) belgisi qo'yib, uzunligi 80 mm (,) belgisi balandligi 25 mm yozib probel bilan tasdiqlansa bizda parallelepipedning parametrlari yaqqolda ko'rinadi.

Parallelepipedni belgilansa atrofida kichkina uchburchak, to'rtburchak shakllari ko'rinadi. Parallelepipeddagi kichkina uchburchak shakli jismni gabarit o'lchamlarni o'zgartirish mumkin.

Yani parallelepipedda berilgan o'lchamga kerakli sonni qo'shish mumkin. Parallelepipeddagi kichik to'rtburchakka belgilansa, bizda gabarit o'lchamlar chiqadi. Barcha jismlar xuddi shunday tarzda ko'riladi. Ikkinchi jism, silindrni belgilab olamiz. Silindrni parallelepipedning burchagidan qo'yamiz, silindrning aylana radiusi 10 mm o'lchamni kiritib, probel bilan tasdiqlaymiz. Silindrning balandligi 25 mm da yozib, probel bilan tasdiqlanadi. Silindrni kichkina to'rtburchakdan belgilab, parallelepipedning eni 50 mm bo'lganligi sababli enigao'tkazilib 25 mm yoziladi va probel bilan tasdiqlanadi. Silindr markazi parallelepipedning chap tomonidagi qirrasining o'rtasida joylashadi. Silindrning markazidan parallelepipedning uzunligi 80 mm bo'lganligi sababli, uzunligiga qarab 40 mm yozib, probel bilan tasdiqlanadi. Parallelepipedning ustki asosining markazidagi diametri 20 mm bo'lgan silindr joylashib oladi.

Natijada parallelepipedning o'ng va chap tomonlari o'rtasidan eni 30 mm, uzunligi 10 mm va balandligi 25 mm o'lchamli ikkita simmetrik to'g'ri burchakli parallelepiped bajarish uchun, yuqorida silindrni bajarganimizdek hosil bo'ladi. (3D построения) uch o'lchamli panelidan (ящик) qutini tanlab olinadi. Parallelepipedning gabarit o'lchami qo'yib ixtiyoriy joyda yasaladi. Parallelepipedni tanlab sichqoncha menyudan (переместить) ko'chirish tugmasi bosib parallelepipedning burchagini tanlab ikkinchi katta parallelepipedning burchagiga joylashtiriladi. Kichik parallelepipedni sichqonchadagi menyu tugmasini bosib (копировать) nusxalasholish tugmasini bosib olib parallelepipedning o'rtasidan o'ng tomonidagi burchakka simmetrik tarzda joylashtiradi. Parallelepipedlarning ikkalasini belgilab (переместить) ko'chirish tugmasini bosib kichik parallelepipedning burchagi tanlanib va katta parallelepipedga simmetrik tarzda eniga 10 mm li o'lcham qo'yamiz.

Masalan yoki misol tarzida, parallelepipedni ong va chap tomonidagi kichik parallelepiped va markazidagi silindrni o'yib olamiz. Bunda (3D построения) uch o'lchamli panelidan (вычитание) ayiruv tugmasi tanlanadi. Parallelepiped uchta jism kesishi uchun birinchi parallelepipedni tanlab probel bilan tasdiqlanadi. Keyin uchta jism ikkita kichik parallelepiped va silindir tanlab probel tugmasi bosiladi. Parallelepipedda silindirsimon va parallelepipedsimon jismlar o'yilgan bo'ladi. (3D построения) uch o'lchamli yaratish panelidan (ящик) qutitugmasini bosib detalning markazi tanlanadi. Parallelepipedning gabarit o'lchamlari 50 mm (,) -50 mm (,) -30 mm yozib probel tugmasi bilan tasdiqlanadi. Jismni sichqoncha yordamida ikki marta bosilsa, ish stolining chap tomonida rang sozlash chiqadi. Jismning rangini qizil qilib qo'yiladi. Rang sozlashdan barcha jismlarni rang berish mumkin.

(3D построения) uch o'lchamli yaratish panelidan (вычитание) ayirish tugmasi tanlanib fazoda qoladigan detal probel bilan tasdiqlanadi. Keyingi jarayonda yasalgan jism tanlanib probel tugmasi bosib tasdiqlansa, detalning yaqqolida qirqim hosil bo'ladi, (1-shakl), (3D орбита) 3D fazosi panelidan (параллельная проекция) parallel proyeksiyasi tugmasi bosiladi. Ekranda fazo parallel proyeksiyaga o'tadi, (1-shakl).

Xulosa qilib aytish joyizki, biz faqat yozma tasnifga asosan jismlarning

parametri bo'yicha bajardik. Parallelepipedsimon jismga boshqa jismlarni kesishuvi natijasida hosil bo'lgan oddiy detalning yaqqol tasvirini qirqimda bajarish yollarini 3d modellashtirishda ko'rib chiqildik.

Dasturni o'rganishda avvalambor chizmachilik fanidagi mavzularni o'zlashtirib, Auto CAD 2D bo'yicha to'la ma'lumotga ega bo'lish zarur.

Auto CAD 2007 grafik dasturida nafaqat oddiy hisoblangan detallar balki, murakkab bo'lgan detallarni bajarish va uni qay tarzda ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Bu avvalambor insonning fazoviy tasavvurini oshiruvchi muhim dasturlardan biri sifatida tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.Rixsiboyev. «Kompyuter grafikasi» O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, T. 2006.-64-69.
2. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
3. Маматов Д. К. Роль компьютерной графики в развитии космического воображения студентов // Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).
4. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education // Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – С. 281-285.
5. Yodgorov Nodir Jalolovich and Aminov Akmal Shavkatovich 2020. Options for performing the detail spread applied in drawing using autocad graphics software. International Engineering Journal For Research & Development. 5, congress (Oct. 2020), 3. DOI:<https://doi.org/10.17605/Osf.Io/Wbszg>.
6. Odilova, M. O. «Improving the pedagogical potential of biology teachers using computer programs.» International Engineering Journal For Research & Development 5.9 (2020): 4-4.

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA O'QUVCHILARNING IJODIY TASAVVURLARINI RIVOJLANTIRISH

Shovdirov Sunnat Aslanovich

Navoiy davlat pedagogika instituti. Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). v.b.dotsent

Annotatsiya. Tasviriy san'at darsida o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. O'quvchilarni qo'llab-quvvatlovchi va qiziqarli o'quv muhiti bilan ta'minlash hamda tajriba va izlanishlarni rag'batlantirish orqali talabalar o'zlarining badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari va o'zlarining noyob ijodiy ovozlari kashf etishlari mumkin.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at darsi, ijodiy qobiliyat, o'quvchi, umumta'lim maktabi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyati ularning shaxsiy iste'dodi, qiziqishlari, tajribalari va tayyorgarligi kabi turli omillarga qarab juda farq qilishi mumkin. Ba'zi talabalar ijodkorlik va badiiy ifodaga tabiiy moyillikka ega bo'lishi mumkin, boshqalari esa ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ko'proq yo'l-yo'riq va amaliyotga muhtoj bo'lishi mumkin.

Tasviriy san'at darslari odatda o'quvchilarga turli xil vositalar va texnikalarni o'rganish imkoniyatini beradi, bu esa ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarni tavakkal qilishga va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradigan yangi g'oyalar bilan tajriba o'tkazishga undash ham mumkin.

Bundan tashqari, o'qituvchining o'qitishga yondashuvi va sinf muhiti ijodkorlikni rag'batlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. O'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi va ochiq muhitni ta'minlovchi o'qituvchilar o'z o'quvchilarida ijodkorlikni ilhomlantirishga yordam berishi mumkin.

Umuman olganda, tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyati murakkab va ko'p qirrali masala bo'lib, unga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Biroq, to'g'ri qo'llab-quvvatlash, yo'l-yo'riq va imkoniyatlar bilan ko'pchilik talabalar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari va rassom sifatida to'liq salohiyatga erishishlari mumkin.

Tasviriy san'at darslari o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'la oladi. Tasviriy san'at darslari o'quvchilarga turli xil vositalar va usullarni o'rganish, san'at tarixini o'rganish va badiiy mahoratini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Tajriba va amaliyot orqali o'quvchilar ijodiy fikrlash, muammolarni yechish va o'z fikrlarini vizual tarzda etkazish qobiliyatini oshirishlari mumkin.

Bundan tashqari, tasviriy san'at darslari o'quvchilarning o'z fikrini erkin ifoda etishi uchun qulay va ochiq muhitni ta'minlashi mumkin, bu esa ularning ijodini rivojlantirishi va ularni tavakkal qilishga undashi mumkin. Bu darslar, shuningdek, o'quvchilarning badiiy asarni tahlil qilish va sharhlashni o'rganishi davomida ularning tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tasviriy san'at darslarida qatnashish talabaning shaxsiy va ilmiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini, o'zini namoyon qilishini va o'zini o'zi anglashini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tasviriy san'at darslarida qatnashish akademik samaradorlikni oshirishga, jumladan, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga va motivatsiyani oshirishga olib kelishi mumkin.

Tasviriy san'at darslari o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda muhim

vosita bo'lishi mumkin. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodini kashf etish, badiiy mahoratini rivojlantirish uchun turli imkoniyatlar yaratiladi. Turli materiallar, texnikalar va vositalardan foydalanish orqali o'quvchilar badiiy ifodaning turli shakllari bilan tajriba o'tkazishlari mumkin, bu ularga o'ziga xos uslubni rivojlantirishga yordam beradi.

Tasviriy san'at darslari tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. San'atni tahlil qilish va sharhlash orqali talabalar tanqidiy fikrlashni o'rganishlari va ongli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishlari mumkin. Tasviriy san'at darslari o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi, chunki ular o'z g'oyalari va his-tuyg'ularini vizual tarzda etkazishni o'rganadilar.

Tasviriy san'at darslari o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun qulay va ochiq muhitni ta'minlashi mumkin. Bu ularning ijodkorligini rivojlantirishga yordam beradi va ularni tavakkal qilishga undashi mumkin. O'qituvchilarning konstruktiv fikr-mulohazalari va yo'l-yo'riqlari orqali talabalar o'z mahoratlarini yanada rivojlantirishlari va badiiy qarashlarini yaxshilashlari mumkin.

Tasviriy san'at darslarida qatnashish o'quvchining shaxsiy va ilmiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini, o'zini namoyon qilishini va o'zini o'zi anglashini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, san'at darslarida qatnashish akademik samaradorlikni oshirishga, jumladan, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga va motivatsiyani oshirishga olib kelishi mumkin.

Tasviriy san'at darsida o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ko'plab imkoniyatlari mavjud. Mana bir nechta misollar:

Tajribani rag'batlantirish: o'quvchilarga o'zlarining kuchli tomonlari va qiziqishlarini aniqlashga yordam berish uchun turli materiallar, texnikalar va uslublar bilan tajriba o'tkazishga ruxsat bering. Tavakkalchilik va izlanishni rag'batlantirish o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishga yordam beradi.

Texnikalarni o'rgatish: O'quvchilarga o'z malakalarini oshirishga yordam beradigan turli xil texnikalarni o'rgating. Turli texnikalarni ko'rsatish va o'quvchilarga ularni amalda qo'llashga imkon berish o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil qilish va tanqid qilish: O'quvchilarni san'at asarlarini, shu jumladan o'zlarining va boshqalarning ishlarini tahlil qilish va tanqid qilishga undash. Bu talabalarga tanqidiy fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Jarayonning ahamiyatini ta'kidlang: O'quvchilarga san'at yaratish jarayoni tayyor mahsulot kabi muhim ekanligini tushunishga yordam bering. Ularni nafaqat yakuniy natijaga e'tibor qaratishni emas, balki ijodiy jarayondan zavqlanishlarini rag'batlantiring.

Hamkorlik uchun imkoniyatlarni taqdim eting: O'quvchilarga guruh loyihalarida birgalikda ishlash yoki boshqalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatini taqdim eting, bu ularga jamoaviy ish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quvchilarni san'at tarixi bilan tanishtirish: talabalarni tarix davomida turli san'at harakatlari va rassomlari bilan tanishtirish. Boshqa rassomlarning asarlarini o'rganish o'quvchilarga san'atga turli yondashuvlarni tushunishga yordam beradi va ularni o'z uslubini rivojlantirishga ilhomlantiradi.

Konstruktiv fikr-mulohazalarni taklif qiling: O'quvchilarga konstruktiv va aniq fikr-mulohazalarni taqdim eting. Bu ularga o'z ishlarini qanday yaxshilashni tushunishga yordam beradi va ularni o'z malakalarini rivojlantirishni davom ettirishga

undashi mumkin.

Tasviriy san'at darsida o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning turli usullari mavjud. Mana bir nechta takliflar:

Tadqiqot va tajribani rag'batlantirish: O'quvchilarga turli materiallar, texnikalar va uslublarni o'rganishga imkon bering. Ularni tavakkal qilishga va yangi narsalarni sinashga undash. Bu ularning ijodini rivojlantirishga va o'ziga xos badiiy ovozi kashf etishga yordam beradi.

Asoslarni o'rgatish: talabalarga rang nazariyasi, kompozitsiya, istiqbol va soyani o'z ichiga olgan san'atning asosiy tamoyillarini o'rgating. Bu ularning texnik ko'nikmalarini yaxshilashga va yanada murakkab va vizual jozibali san'at asarlarini yaratishga yordam beradi.

O'z-o'zini ifoda etish imkoniyatini yarating: o'quvchilarga o'z asarlari orqali o'zlarini ifoda etish erkinligini bering. Ularni o'zlari uchun mazmunli, shaxsiyat va qiziqishlarini aks ettiruvchi san'at yaratishga undash.

Qo'llab-quvvatlovchi va ochiq muhitni yarating: O'quvchilarni o'z ishlari va g'oyalarini baham ko'rishga undaydigan ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhit yarating. Ularning kuchli tomonlarini ta'kidlab, ularni yaxshilashga yordam beradigan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim eting.

Mulohaza yuritish va o'z-o'zini tanqid qilishni rag'batlantirish: o'quvchilarni o'z asarlari haqida fikr yuritishga va o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini baholashga undash. Bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga va badiiy qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

O'quvchilarni turli xil san'at turlari bilan tanishtirish: O'quvchilarni rasm, haykaltaroshlik, fotografiya va grafik dizayn kabi san'at turlarining keng doirasi bilan tanishtirish. Bu ularning badiiy dunyoqarashini kengaytirish va qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Hamkorlik qiling va boshqalar bilan baham ko'ring: o'quvchilarga guruh loyihalarida tengdoshlari bilan hamkorlik qilish yoki san'at asarlarini boshqalar bilan baham ko'rish imkoniyatini yarating. Bu ularga jamoaviy ish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga boshqalardan fikr-mulohaza va ilhom oladi.

O'quvchilarni qo'llab-quvvatlovchi va qiziqarli o'quv muhiti bilan ta'minlash, asosiy ko'nikmalarni o'rgatish, izlanish va o'zini namoyon qilishni rag'batlantirish orqali san'at darslari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga va shaxsiy o'sishiga yordam beradi.

Tasviriy san'at darsida o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda texnologiya muhim rol o'ynashi mumkin. Texnologiyadan foydalanishning bir necha usullari mavjud:

Raqamli san'at vositalari: Chizish planshetlari, Adobe Photoshop yoki Illustrator kabi dasturiy ta'minot dasturlari va hatto smartfon yoki planshetlardagi ilovalar o'quvchilarga badiiy mahoratini o'rganish va rivojlantirish uchun yangi vositalarni taqdim etishi mumkin. Ushbu vositalar qalam va qog'oz kabi an'anaviy vositalarga nisbatan ko'proq moslashuvchanlik, tajriba va ijodkorlik imkonini beradi.

Onlayn manbalar: Internet talabalarga turli xil san'at uslublari, texnikasi va rassomlari haqida ma'lumot olishga yordam beradigan ko'plab resurslarni taklif etadi. Onlayn darsliklar va kurslar o'z malakalarini oshirishga intilayotgan talabalar uchun qo'shimcha ko'rsatmalar va ko'rsatmalar berishi mumkin.

Virtual dala sayohatlari: Virtual sayohatlar talabalarga sinf xonasidan qulay sharoitda dunyo bo'ylab muzey va galereyalarni o'rganish imkonini beradi. San'atning

turli shakllariga ta'sir qilish ularning badiiy ufqlarini kengaytirishga yordam beradi va yangi g'oyalarni ilhomlantiradi.

3D bosib chiqarish: 3D bosib chiqarish texnologiyasi talabalarga raqamli san'at asarlarining jismoniy versiyalarini yoki hatto o'zlarining original dizaynlarini yaratishga imkon beradi. Bu amaliy o'rganish tajribasini taqdim etishi va talabalarga raqamli dizaynning jismoniy dunyoga qanday aylanishini tushunishga yordam berishi mumkin.

Kengaytirilgan haqiqat: kengaytirilgan haqiqat texnologiyasi raqamli san'atni haqiqiy dunyoga qo'shib hayotga olib kelishi mumkin. Bu talabalar uchun interaktiv va immersiv tajribani taqdim etishi va yangi g'oyalarni ilhomlantirishi mumkin.

Hamkorlikdagi onlayn platformalar: Google Classroom yoki Padlet kabi hamkorlikdagi onlayn platformalar o'quvchilarga o'z asarlarini bir-birlari bilan bo'lishish, loyihalarda hamkorlik qilish hamda tengdoshlari va o'qituvchilaridan fikr-mulohaza olish imkoniyatini beradi.

Tasviriy san'at darsida o'quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda o'qituvchi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar ijodkorlikni rivojlantirish uchun shug'ullanishi mumkin bo'lgan bir nechta asosiy tadbirlar:

Qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini ta'minlang: Ijodkorlikni rivojlantirish uchun qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhiti muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi tavakkal qilishga, izlanishga va o'zini namoyon qilishga undaydigan sinf muhitini yaratishi kerak. O'quvchilar tanqiddan qo'rqqanidan turli xil materiallar va texnikalar bilan tajriba o'tkazishlari kerak.

Izlanish va tajribani rag'batlantirish: O'qituvchilar talabalarga turli materiallar, texnikalar va uslublarni o'rganish va tajriba o'tkazish imkoniyatini berishlari kerak. Bu ularning ijodini rivojlantirishga va o'ziga xos badiiy ovozi kashf etishga yordam beradi.

Asoslarni o'rgatish: O'qituvchilar talabalarga san'atning asosiy tamoyillarini, jumladan ranglar nazariyasi, kompozitsiya, istiqbol va soyalarni o'rgatishlari kerak. Bu ularning texnik ko'nikmalarini yaxshilashga va yanada murakkab va vizual jozibali san'at asarlarini yaratishga yordam beradi.

O'z-o'zini namoyon qilish imkoniyatini yarating: O'qituvchilar o'quvchilarga o'z asarlari orqali o'zlarini ifoda etish erkinligini berishlari kerak. Ularni o'zlari uchun mazmunli, shaxsiyat va qiziqishlarini aks ettiruvchi san'at yaratishga undash.

Konstruktiv fikr-mulohazalarni taklif qiling: O'qituvchilar o'quvchilarning kuchli tomonlarini ta'kidlab, ularni yaxshilashga yordam beradigan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etishlari kerak. Fikr-mulohaza aniq bo'lishi va o'quvchining o'z asarlari uchun maqsadlariga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Mulohaza yuritish va o'z-o'zini tanqid qilishni rag'batlantirish: O'qituvchilar o'quvchilarni o'z asarlari haqida fikr yuritishga va o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini baholashga undashlari kerak. Bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga va badiiy qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

O'quvchilarni turli xil san'at turlari bilan tanishtirish: O'qituvchilar o'quvchilarni rasm, haykaltaroshlik, fotografiya va grafik dizayn kabi keng ko'lamli san'at turlari bilan tanishtirishlari kerak. Bu ularning badiiy dunyoqarashini kengaytirish va qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quvchilarga e'tiroz bildirish: O'qituvchilar talabalarni o'z chegaralarini bosib o'tishga va o'z asarlarida tavakkal qilishga chaqirishlari kerak. Bu ularning ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni qutidan tashqarida fikrlashga undaydi.



Umuman olganda, tasviriy san'at sinfida ijodkorlikni rivojlantirishda o'qituvchi muhim rol o'ynaydi. Qo'llab-quvvatlovchi va jozibador o'quv muhitini ta'minlash, asosiy ko'nikmalarni o'rgatish, izlanish va o'zini namoyon qilishni rag'batlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga va shaxsiy o'sishini oshirishga yordam berishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. УзДЖТИ нашриёт-матбаа булими. 2018.-С. 198-190 б.

2. Усмонходжаев Т.С. Миллий ҳаракатли уйинлар. Тошкент. «Уки-тувчи» 2000 йил, 53-54 б.

3. Шин В.Н. Построение годичного цикла подготовки боксеров высокой квалификации: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. - Т., 2001. - 26 с.

4 Матвеев Л.П. К Теории построения спортивной тренировки // Теория и практика физической культуры. - Москва, 1995. - № 12. - С. 49-52.

5. Матвеев Л.П. Модельно-целевой подход к построению спортивной подготовки (статья вторая) // Теория и практика физкультуры, - Москва, 2000. - №3. - С. 21-25.

DZYUDO MASHG'ULOTLARI ORQALI O'QUVCHILARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH

Soatov Dilshod Maxmarayimovich

Qarshi Davlat Universiteti Sport fulteti fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Dzyudo o'quvchilarda jismoniy tayyorgarlik, muvofiqlashtirish va aqliy chidamlilikni rivojlantirish uchun ajoyib vositadir. Sport o'quvchilarga jismoniy va ruhiy farovonligini yaxshilash uchun qiziqarli va qiyin yo'lni taqdim etadi, bu ularning akademik va shaxsiy muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kalit so'zlar: dzyudo, o'quvchi, jismoniy tayyorgarlik, muvofiqlashtirish va aqliy chidamlilik.

Dzyudo - Yaponiyada paydo bo'lgan va butun dunyoda mashhur sport turiga aylangan jang san'ati. Bu jangovar sport turi bo'lib, uloqtirish, tortishish va taslim bo'lish usullariga urg'u beradi. Dzyudo o'zining raqobatbardosh jihatlaridan tashqari, ayniqsa, o'quvchilarning jismoniy va aqliy rivojlanishi uchun ham muhim afzalliklarga ega.

Dzyudo yuqori darajadagi jismoniy faoliyatni o'z ichiga oladi, bu uni jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish va umumiy salomatlikni yaxshilash uchun ajoyib vositaga aylantiradi. Sport kuch, moslashuvchanlik, chaqqonlik, chidamlilik va tezlikni talab qiladi, bularning barchasi jismoniy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir. Muntazam ravishda dzyudo bilan shug'ullanish o'quvchilarda ushbu jismoniy sifatlarni rivojlantirishga va umumiy sport ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

Bundan tashqari, dzyudo ham muvofiqlashtirish va muvozanatni rivojlantirish uchun ajoyib vositadir. Dzyudodagi ko'plab texnikalar aniq harakatlar va tananing turli qismlari o'rtasida muvofiqlashtirishni talab qiladi. Ushbu harakatlarni mashq qilish o'quvchilarga umumiy muvozanat va muvofiqlashtirishni yaxshilashga yordam beradi, bu ularning hayotining boshqa sohalarida ham foydali bo'lishi mumkin.

Jismoniy foydadan tashqari, dzyudo muhim ruhiy va hissiy foydalarga ham ega. Sport diqqat, intizom va qat'iyatni talab qiladi, bu esa o'quvchilarda muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Dzyudo bilan shug'ullanish orqali o'quvchilar o'z oldiga maqsad qo'yish, qattiq mehnat qilish va qiyinchiliklarni yengib o'tishni o'rganishlari mumkin, bu esa ularning hayotining barcha sohalarida foydali bo'ladi.

Dzyudo mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda jismoniy sifatlarni shakllantirishning ahamiyati shundaki, ushbu sport mashg'ulotlari o'quvchilarning jismoniy rivojlanishida, xususan, kuch, moslashuvchanlik, muvofiqlashtirish va chidamlilik kabi jismoniy fazilatlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Dzyudo mashqlari orqali jismoniy fazilatlarni rivojlantirish muhimligining bir necha asosiy sabablari:

Umumiy salomatlikni yaxshilash: Dzyudo mashg'ulotlari o'quvchilarga yurak-qon tomir sog'lig'ini yaxshilashga, mushaklar kuchini va chidamliligini oshirishga va umumiy moslashuvchanlikni oshirishga yordam beradi. Bu jismoniy imtiyozlar o'quvchilarning umumiy salomatligini yaxshilashga va butun umri davomida sog'lom turmush tarzini saqlab qolishga yordam beradi.

Muvofiqlashtirish va muvozanatni oshirish: Dzyudo yuqori darajadagi muvofiqlashtirish va muvozanatni talab qiladi, bu o'quvchilarga umumiy tana nazorati va barqarorligini yaxshilashga yordam beradi. Bu ularga hayotlarining boshqa

sohalarida, masalan, boshqa sport turlari bilan shug'ullanish yoki oddiygina kundalik mashg'ulotlarni yanada qulaylik va inoyat bilan bajarishda yordam berishi mumkin.

Rivojlangan aqliy mustahkamlik: Dzyudo mashg'ulotlariga qo'yiladigan jismoniy talablar, shuningdek, o'quvchilarga aqliy mustahkamlikni, shu jumladan jismoniy noqulayliklarni engib o'tish va o'z maqsadlariga e'tibor qaratish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu o'quvchilarda o'z-o'zini tarbiyalash va qat'iyatlilik tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi, bu ularning hayotining boshqa sohalarida ham qo'llanilishi mumkin.

O'z-o'zini himoya qilish ko'nikmalari: Dzyudo - bu o'z-o'zini himoya qilish usullariga urg'u beradigan jang san'ati bo'lib, u o'quvchilarga real vaziyatlarda o'zlarini himoya qilish uchun amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ularning o'ziga bo'lgan ishonchini va shaxsiy xavfsizlik hissini oshirishi mumkin.

Jamoaviy ish va do'stlik: Dzyudo bo'yicha mashg'ulotlar ko'pincha sherik yoki jamoada ishlashni o'z ichiga oladi, bu o'quvchilarga muloqot, hamkorlik va boshqalarni hurmat qilish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu ularga o'z tengdoshlari bilan mustahkam munosabatlar o'rnatishga va qo'llab-quvvatlovchi jamoaga tegishlilik tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi.

Dzyudo mashg'ulotlari orqali jismoniy fazilatlarni rivojlantirish o'quvchilar uchun ularning jismoniy salomatligi va aqliy va hissiy farovonligi nuqtai nazaridan juda ko'p foyda keltirishi mumkin. Kuch, muvofiqlashtirish, aqliy qattiqqo'llik, o'zini himoya qilish qobiliyatlari va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar hayoti davomida ularga yaxshi xizmat qiladigan muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

Dzyudo jang san'ati bo'lib, o'quvchilarda kuch-quvvat, chidamlilik, moslashuvchanlik, muvofiqlashtirish va muvozanat kabi keng ko'lamli jismoniy fazilatlarni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Dzyudo mashg'ulotlari o'quvchilarga ushbu jismoniy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradigan ba'zi usullar:

Kuch mashqlari: Dzyudo yuqori tana, yadro va pastki tanada kuch talab qiladigan ko'plab tortishish va otish texnikasini o'z ichiga oladi. Talabalar ushbu usullarni mashq qilish, shuningdek, surish, o'tirish va cho'zilish kabi mashqlar orqali kuchlarini rivojlantirishlari mumkin.

Chidamlilik mashg'ulotlari: Dzyudo mashg'ulotlari o'quvchilarga doimiy otish yoki randori (erkin mashq) kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanish orqali yurak-qon tomir chidamliligini oshirishga yordam beradi. Bu o'quvchilarning chidamliligini oshirishga va umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi.

Moslashuvchanlik mashg'ulotlari: Dzyudo, ayniqsa, son, oyoq va elkalarda yuqori darajada moslashuvchanlikni talab qiladi. Talabalar cho'zish mashqlari, masalan, bo'linishlar, sonlarni cho'zish va elkalarni aylantirish orqali moslashuvchanligini yaxshilashlari mumkin.

Muvofiqlashtirish mashg'ulotlari: Dzyudo texnikasi tananing turli qismlari o'rtasida yuqori darajada muvofiqlashtirishni talab qiladi. Talabalar oyoq harakati va uloqtirish kabi asosiy texnikalarni mashq qilish va muvozanat va vaqtga e'tibor qaratadigan mashqlarni o'z ichiga olish orqali o'zlarining muvofiqlashtirishni yaxshilashlari mumkin.

Muvozanat bo'yicha mashg'ulotlar: Dzyudo texnikasi muvozanat va barqarorlikni talab qiladi, ayniqsa uloqtirish va tushirishda. Talabalar og'irlik va muvozanatni o'zgartirishni talab qiladigan usullarni qo'llash va asosiy barqarorlik va proprioepsiyaga qaratilgan mashqlarni bajarish orqali muvozanatni yaxshilashlari

mumkin.

Dzyudo mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishning turli usullari mavjud. Mana bir nechta misollar:

Texnik tayyorgarlik: Texnik tayyorgarlik dzyudoning otish, ushlab turish va erga ishlov berish kabi usullarini mashq qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi mashg'ulotlar kuch, muvofiqlashtirish va muvozanat kabi jismoniy fazilatlarni rivojlantirish uchun zarurdir. Ushbu usullarni qayta-qayta mashq qilish orqali o'quvchilar mushaklar xotirasini yaxshilashlari va harakatlarini yaxshilashlari mumkin, bu esa yaxshi jismoniy ishlashga olib keladi.

Randori: Randori - bu dzyudo bo'yicha bepul mashq bo'lib, unda o'quvchilar sheriklari bilan yanada dinamik va spontan sharoitda texnikani mashq qiladilar. Ushbu turdagi mashg'ulotlar chidamlilik va vaqt kabi jismoniy fazilatlarni rivojlantirish uchun juda yaxshi. Bu, shuningdek, o'quvchilarga o'zini himoya qilish uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan haqiqiy hayot sharoitida texnikani qo'llashni o'rganishga yordam beradi.

Kuch va konditsionerlik: Kuch va konditsioner mashqlari dzyudo mashg'ulotlarining muhim qismidir. Ushbu mashqlar o'quvchilarda dzyudo uchun zarur bo'lgan kuch, kuch va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi. Kuch va konditsioner mashqlariga misol sifatida surish, tortish, cho'zish, o'pka va plyometrik mashqlar kiradi.

Yurak-qon tomir mashqlari: yurak-qon tomir mashqlari chidamlilik va umumiy jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash uchun zarurdir. Bunga yugurish, velosiped haydash yoki suzish kabi harakatlar orqali erishish mumkin. Talabalar yurak-qon tomir chidamliligini oshirish uchun uzluksiz ulotqirish yoki randori bilan shug'ullanishlari mumkin.

Cho'zish: Cho'zish moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun juda muhim, bu dzyudo texnikasini aniq va oson bajarish uchun muhimdir. Cho'zish jarohatlarning oldini olishga va tiklanishni tezlashtirishga yordam beradi. Talabalar mashg'ulotdan oldin va keyin cho'zishlari mumkin, shuningdek, cho'zish mashqlarini isinish va sovutish tartiblariga kiritishlari mumkin.

Dzyudo mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish texnik tayyorgarlik, randori, kuch va konditsionerlik, yurak-qon tomir mashqlari va cho'zilishning kombinatsiyasini talab qiladi. Ushbu usullarni birlashtirib, o'quvchilar umumiy jismoniy tayyorgarligi va dzyudo bo'yicha ish faoliyatini yaxshilashlari mumkin.

Dzyudo mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish uchun texnologiyadan foydalanish mumkin. Mana bir nechta misollar:

Video tahlil: Video tahlil o'quvchilarning texnikasini yaxshilash va jismoniy sifatlarini rivojlantirishga yordam berish uchun ishlatilishi mumkin. O'z chiqishlarini yozib olish va ko'rib chiqish orqali o'quvchilar o'zlarining texnikasini yaxshilashlari kerak bo'lgan sohalarni, masalan, muvozanat, muvofiqlashtirish yoki vaqtni aniqlashlari mumkin. Bu ularning harakatlarini yaxshilashga va samaraliroq ishlashga yordam beradi.

Kiyiladigan texnologiya: Fitnes-trekerlar yoki yurak urish tezligi monitorlari kabi taqiladigan texnologiya o'quvchilarning dzyudo mashg'ulotlarida jismoniy ko'rsatkichlarini kuzatish va kuzatish uchun ishlatilishi mumkin. Bu o'quvchilarga ularning jismoniy imkoniyatlari va cheklovlarini tushunishga yordam beradi va shunga mos ravishda mashg'ulotlarini moslashtiradi.

Virtual trening: Virtual treningdan o'quvchilarga sherigiga muhtoj bo'lmasdan

dzyudo texnikasi bilan shug'ullanish va jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun foydalanish mumkin. Bunga virtual haqiqatni o'qitish tizimlari yoki onlayn video darslar orqali erishish mumkin.

Biomexanik tahlil: Biomexanik tahlil dzyudo texnikasining harakatlari va mexanikasini o'rganish uchun ishlatilishi mumkin. Turli texnikalarning biomexanikasini tahlil qilib, murabbiylar va o'quvchilar jismoniy ko'rsatkichlarini maksimal darajada oshirish uchun harakatlarini yaxshilashlari kerak bo'lgan sohalarni aniqlashlari mumkin.

Ish faoliyatini kuzatish dasturi: Ish faoliyatini kuzatish dasturi o'quvchilarning vaqt o'tishi bilan rivojlanishi va rivojlanishini kuzatish uchun ishlatilishi mumkin. Bu murabbiylar va o'quvchilarga maqsadlar qo'yishga va ularning ushbu maqsadlarga erishish yo'lidagi taraqqiyotini kuzatishga yordam beradi.

Umuman olganda, dzyudo mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish uchun texnologiyadan foydalanish mumkin. Videotahlil, taqiladigan texnologiya, virtual trening, biomexanik tahlil va samaradorlikni kuzatish dasturlari yordamida murabbiylar va o'quvchilar dzyudo texnikasi haqidagi tushunchalarini yaxshilashlari va jismoniy imkoniyatlarini yanada samarali rivojlantirishlari mumkin.

Dzyudo bo'yicha musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish o'quvchilarda jismoniy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan yondashuvni talab qiladi. Quyida yordam beradigan ba'zi strategiyalar mavjud:

Maxsus trening: Musobaqaga tayyorgarlik ko'rish uchun musobaqada qo'llaniladigan aniq texnika va strategiyalarga e'tibor qaratish muhimdir. Bu musobaqada tez-tez qo'llaniladigan o'ziga xos otish, ushlab turish yoki erga ishlov berish usullarini mashq qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu turdagi mashg'ulotlar o'quvchilarda ushbu usullarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan kuch, tezlik va aniqlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Yurak-qon tomir mashqlari: Chidamlilik dzyudo musobaqalarida asosiy omil hisoblanadi, chunki o'yinlar bir necha daqiqagacha davom etishi mumkin. Yugurish yoki velosipedda yurish kabi yurak-qon tomir mashqlari o'quvchilarning chidamliligi va chidamliligini oshirishga yordam beradi. Doimiy otish yoki randori yurak-qon tomir tizimini yaxshilash uchun ham ishlatilishi mumkin.

Kuch va konditsionerlik: Kuch va konditsioner mashqlari o'quvchilarga dzyudo musobaqasi uchun zarur bo'lgan portlovchi kuch va kuchni rivojlantirishga yordam beradi. Bu plyometriya, olimpiq liftlar va tana vazni mashqlari kabi mashqlarni o'z ichiga olishi mumkin. Kuchaytirish mashqlari ham musobaqa paytida jarohatlar xavfini kamaytirishga yordam beradi.

Tezlik va chaqqonlikni mashq qilish: Tezlik va chaqqonlik dzyudo musobaqalarida muhim jismoniy fazilatlardir. Talabalar oyoq harakati, reaksiya vaqti va tez harakatlarga qaratilgan mashqlar orqali tezligi va chaqqonligini oshirishlari mumkin.

Qayta tiklash strategiyalari: Qayta tiklash raqobatga tayyorgarlikning muhim qismidir. Dam olish va tiklanish kunlari mashg'ulotlar rejasiga kiritilishi kerak, shuningdek, cho'zish, massaj va boshqa tiklanish strategiyalari o'quvchilarning intensiv mashg'ulotlardan tiklanishiga yordam beradi.

Umuman olganda, dzyudo bo'yicha musobaqalarga tayyorgarlik o'quvchilarda jismoniy sifatlarni shakllantirishga kompleks yondashishni talab qiladi. Muayyan mashg'ulotlar, yurak-qon tomir mashqlari, kuch va konditsionerlik, tezlik va chaqqonlik mashqlari va tiklanish strategiyalariga e'tibor qaratish orqali o'quvchilar o'zlarini jismoniy jihatdan raqobat talablariga tayyorlay olishadi.

Dzyudo - g'alaba qozonish uchun jismoniy va aqliy ko'nikmalarni uyg'unlashtirishni talab qiladigan juda raqobatbardosh sport turi. Dzyudo

musobaqalarida muvaffaqiyatga erishish uchun o'quvchilarda jismoniy fazilatlarni rivojlantirish bo'yicha ba'zi strategiyalar:

Kuch va quvvatni yarating: dzyudo otish va texnikani samarali bajarish uchun portlovchi kuch va kuch talab qiladi. Squat, deadlift va skameyka kabi kuch mashqlari o'quvchilarda dzyudo uchun zarur bo'lgan mushak kuchi va kuchini rivojlantirishga yordam beradi. Pliometrik mashqlar, masalan, sakrash va qutiga sakrash, portlovchi kuchni rivojlantirish uchun ham ishlatilishi mumkin.

Chaqqonlik va tezlikni yaxshilang: chaqqonlik va tezlik dzyudoda muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir. Oyoq harakati, reaksiya vaqti va tez harakatlarga qaratilgan mashqlar orqali o'quvchilar chaqqonlik va tezlikni rivojlantirishlari mumkin. Konusli mashqlar, narvon mashqlari va chaqqonlik to'siqlari chaqqonlik va tezlikni yaxshilaydigan mashqlarga misoldir.

Yurak-qon tomir chidamliligini oshiring: dzyudo o'yinlari bir necha daqiqa davom etishi mumkin va yuqori darajadagi yurak-qon tomir chidamliligini talab qiladi. Talabalar yurak-qon tomir mashqlari, masalan, yugurish, velosipedda yurish yoki suzish orqali o'zlarining chidamliligini oshirishlari mumkin. Doimiy otish yoki randori yurak-qon tomir chidamliligini oshirish uchun ham ishlatilishi mumkin.

Moslashuvchanlikni rivojlantiring: Moslashuvchanlik dzyudo texnikasini aniq va oson bajarishda muhim ahamiyatga ega va jarohatlarning oldini olishga ham yordam beradi. Talabalar statik cho'zish, dinamik cho'zish va PNF cho'zish kabi cho'zish mashqlari orqali moslashuvchanlikni rivojlantirishlari mumkin.

Taraqqiyotni kuzatib boring va shunga mos ravishda mashg'ulotlarni o'zgartiring: Dzyudo musobaqalarida muvaffaqiyatga erishish uchun muvaffaqiyatni muntazam nazorat qilish juda muhimdir. Murabbiylar va o'quvchilar jismoniy tayyorgarlik, texnik qobiliyat va aqliy ko'nikmalardagi yutuqlarni kuzatib borishlari va mashg'ulotlar rejasini shunga mos ravishda tuzatishlari kerak.

Umuman olganda, dzyudo bo'yicha musobaqalarda g'oliblikni ta'minlashda o'quvchilarda jismoniy sifatlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Kuch va quvvatni oshirish, chaqqonlik va tezlikni oshirish, yurak-qon tomir chidamliligini oshirish, moslashuvchanlikni rivojlantirish va taraqqiyotni kuzatish orqali o'quvchilar dzyudoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. УзДЖТИ нашриёт-матбаа булими. 2018.-С. 198-190 б.

2. Усмонходжаев Т.С. Миллий ааракатли уйинлар. Тошкент. «Уки-тувчи» 2000 йил, 53-54 б.

3. Рузиматов Э.И. Дзюдоичиларни махсус тайёргарлигини му-собакд олди мезоциклида шакллантириш. Магистрлик.дисс. Кукон. 2010 й. 23-28 б.

4. Шин В.Н. Построение годичного цикла подготовки боксеров высокой квалификации: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. - Т., 2001. - 26 с.

5. Матвеев Л.П. К теории построения спортивной тренировки // Теория и практика физической культуры. - Москва, 1995. - № 12. - С. 49-52.

6. Матвеев Л.П. Модельно-целевой подход к построению спортивной подготовки (статья вторая) // Теория и практика физкультуры, - Москва, 2000. - №3. - С. 21-25.

7. Герасимов СИ. Влияние двигательной асимметрии на формирование технических действий юных борцов.: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - П., 1990. - 25 с.

9. Волков В.Н., Гаврин Т.В., Гаврин И.В. Функциональный контроль и принципы оценки тренированности в спорте: Монография. - Челябинск: Факел, 1998.-230 с.

СВОЙСТВА И НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ХОРЕОГРАФИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ.

*Султанова Диана Баходир кизи,
студентка 2-курса, факультета физического воспитания, Навоийского
государственного педагогического института, г. Навои, Республика
Узбекистан*

PROPERTIES AND NEW TECHNOLOGIES OF CHOREOGRAPHY IN RHYTHMIC GYMNASTICS.

*Sultanova Diana Bakhodir kiz,
2nd year student, Faculty of Physical Education, Navoi State Pedagogical
Institute, Navoi, Republic of Uzbekistan*

BADIY GIMNASTIKADA XOREOGRAFIYANING XUSUSIYATLARI VA YANGI TEXNOLOGIYALARI

*Sultonova Diana Bahodir qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya fakulteti 2-kurs talabasi,
Navoiy shahri, O'zbekiston Respublikasi*

Аннотация: В данной статье рассмотрены значения хореографии в мире художественной гимнастики. Ключевые пункты планомерного и гармоничного развития хореографических навыков в гимнастке. История происхождения хореографии. Деление хореографии на несколько направлений. Основные направления хореографии. Новые технологии работы с гимнастками в формате усиленной подготовки тела с различными предметами для выработки растяжки, чувства ритма и для хорошего владения телом. Новые форматы волн. Разработка различных комплексов вместе с резиной. Различные махи в новом формате с усилителями на ногах, а затем уже на руках. Упражнения с теннисными мячами для зажима определённой части тела. Хореография со скакалкой, ленточкой и мячом для активизации мозга и слаженной работы левого и правого полушария. Результаты, которые стоит ожидать от классической хореографии в новом формате, начнут выявляться постепенно спустя 2-3 месяца занятий.

Annotation: This article discusses the meaning of choreography in the world of rhythmic gymnastics. Key points for the systematic and harmonious development of choreographic skills in a gymnast. The history of the origin of choreography. The division of choreography into several directions. Main directions of choreography. New technologies for working with gymnasts in the format of enhanced body preparation with various items for developing stretching, a sense of rhythm and for good body control. New waveforms. Development of various complexes together with rubber. Various swings in a new format with amplifiers on the legs, and then on the arms. Exercises with tennis balls to clamp a certain part of the body. Choreography with jump rope, ribbon and ball to activate the brain and coordinate the work of the left and right hemispheres. The results to be expected from classical choreography in the new format will begin to appear gradually after 2-3 months of training.

Izoh: Ushbu maqolada badiiy gimnastika dunyosida xoreografiyaning ma'nosi muhokama qilinadi. Gimnastikachida xoreografik ko'nikmalarni tizimli va uyg'un rivojlantirishning asosiy nuqtalari. Xoreografiyaning kelib chiqish tarixi. Xoreografiyaning bir necha yo'nalishlarga bo'linishi. Xoreografiyaning asosiy

yo'nalishlari. Gimnastikachilar bilan ishlashning yangi texnologiyalari, cho'zish, ritm tuyg'usini rivojlantirish va tanani yaxshi nazorat qilish uchun turli xil narsalar bilan kengaytirilgan tana tayyorlash formatida. Yangi to'lqin shakllari. Kauchuk bilan birgalikda turli komplekslarni ishlab chiqish. Oyoqlarda, keyin esa qo'llarda kuchaytirgichlar bilan yangi formatdagi turli xil tebranishlar. Tananing ma'lum bir qismini qisish uchun tennis to'plari bilan mashqlar. Miyani faollashtirish va chap va o'ng yarim sharlar ishini muvofiqlashtirish uchun sakrash arqon, lenta va to'p bilan xoreografiya. Yangi formatdagi klassik xoreografiyadan kutiladigan natijalar 2-3 oylik mashg'ulotlardan so'ng bosqichma-bosqich namoyon bo'la boshlaydi.

Ключевые слова: Хореография, народное, современное, классическое, уверенность в себе, выворотность, постепенное выполнение, резина, махи, лента, волны, эмоции и каты.

Key words: Choreography, folk, modern, classical, self-confidence, eversion, gradual execution, rubber, swings, ribbon, waves, emotions and rollings.

Kalit so'zlar: Xoreografiya, xalq, zamonaviy, klassik, o'ziga ishonch, eversiya, bosqichma-bosqich ijro, rezina, belanchak, lenta, to'lqinlar, his-tuyg'ular va katalar.

Слово «хореография», означает в первой половине слова «танец», а во второй «записывать». Происхождение слова «хореография» – греческое. С начало XX века данное слово стало представлять все танцы и данное искусство в целом. На данный момент данный термин является основным в этой сфере искусства.

Хореография- это искусство, позволяющая приобрести не только уверенность в себе, но и хорошее и утончённое владение телом. Благодаря, которому гимнастка способна без речи в виде созданного образа при помощи танца показать все свои эмоции зрителю, что является основной целью, которое требуется во время выступления от гимнастки. В данной стадии хореографическое искусство безусловно очень ценится в мире художественной гимнастики. Для того, чтобы наборы элементов которые выполняются во время музыки стали интересными и утончённым, прилагается хореография. В результате чего “Упражнение” с набором элементов, преобразуется в целый номер с интересным сюжетом, который безусловно будет считаться на уровне высокого искусства.

Сама хореография делится на три направления на такие, как: «Народное», «Современное» и «Классическое». Основными категориями, считаются «Народный», а также «Классический». И у двух вариантов имеется, внушительный запас движений в добавок многие ознакомлены именно с этими направлениями.

Третий вариант появился сразу после того, как людям наскучил классический балет к тому, же «Современный стиль» объединяет в себе довольно большое количество жанров. При помощи хореографических навыков, можно выработать в себе: чувство ритма, растяжку, уверенность в себе и развить свой художественный вкус.

Стоит подметить то, что художественная гимнастика больше направлена к «классической» хореографии. Подразумевается, что классика-никогда не стареет! Хореография со сложными упражнениями и новыми технологиями обучения этому доказательство.

(Данный комплекс должен, безусловно выполняться под музыку, работая возле станка).

1. Комплекс упражнения с лентой:

1) «PREPARATION», (подготовительное движение), становимся боком к

станку и рисуем целые «зиг-заги», при помощи ленточки.

2) «DEMI PLIE», (неполное, маленькое «приседание»), так же становимся боком к станку и рисуем спиральки.

3) «GRAND PLIE», (глубокое, полное «приседание»), закрепив обе руки в положении «замок», рисуем обычные «зиг-заги» за спиной.

4) «BATTEMENT TENDU», (отведение и приведение вытянутой ноги в нужное направление, не отрывая носка от пола), упражнение выполняется с помощью маленьких бросков во время больших кругов.

5) «BATTEMENT TENDU JETÉ», («бросок», взмах вытянутой ноги в положение 25°, 45° в нужное направление), выполняем при помощи выше сказанного упражнения (5) с добавлением перекрута палочки назад, перед броском.

6) «RONDE DE JAMB PAR TERRE», (круг носком по полу круговое движение носком по полу), рисуем спиральки крест на крест.

7) «BATTEMENT FONDU», («мягкое», «тающее», плавное движение, состоящее из одновременного сгибания коленей, в конце которого «рабочая» нога приходит в положение sur le cou-de-pied спереди или сзади опорной ноги, а затем следует одновременное вытягивание коленей и «рабочая» нога открывается вперед, в сторону или назад), данный комплекс лучше выполнять рисуя кольца вокруг руки.

8) «BATTEMENT FRAPPE», («удар», движение, состоящее из быстрого, энергичного сгибания и разгибания ноги, стопа приводится в положение sur le cou-de-pied в момент сгибания и открывается носком в пол или на высоту 45° в момент разгибания вперед, в сторону или назад), во время данного упражнения рисуем «змейку» в вертикальном формате над затылком.

9) «BATTEMENT DOUBLE FRAPPE», (движение с двойным ударом), во время данного упражнения рисуем «змейку» в вертикальном формате над затылком с маленьким броском над головой.

2. Комплекс упражнений с резиной прикреплённых на ноги:

1) «ADALIO», (медленно, плавно включает в себя гранд плие, девлопе, релеве лян, все виды равновесий, пируэты, повороты. Слитная связка на 32, 64 счета)

2) «BATTEMENT RELEVÉ LENT», («поднимать» медленно, плавно медленно на счет

1-4; 1-8 поднимание вытянутой ноги вперед, в сторону или назад на 90° и выше).

3) «BATTEMENT DEVELOPPE», (вынимание, раскрытие ноги вперед, назад или в сторону скольжением «рабочей» ноги по опорной в нужное направление).

4) «GRAND BATTEMENT», («большой бросок ,взмах» на 90° и выше вытянутой ноги в нужное направление).

После, пункты выше перечисленные рекомендую выполнять без станка.

3. Комплекс упражнений со скакалкой:

(Данные упражнения следует выполнять на середине ковра)

1) «ALLEGRO», (быстро; «веселый», «радостный»; часть урока, состоящая из прыжков, выполняемая в быстром темпе).

2) «SAUTE», (прыжок классического танца с двух ног на две ноги по I, II, IV и V позициям), во время данного прыжка, выполняем обычные прыжки через скакалку.

3) «ECHAPPE», (прыжок с раскрытием ног во вторую позицию и собиранием из второй в пятую), складываем скакалку в двое сложено и крутим напротив себя в горизонтальном формате.

4) «ASSEMBLE», (от гл. соединять, собирать; прыжок с одной ноги на две выполняется с отведением ноги в заданном направлении и собиранием ног во время прыжка вместе в воздухе) берём скакалку за два конца и крутим скакалку вперёд и назад.

4. Комплекс упражнений с мячом:

(Данные упражнения следует выполнять на середине ковра)

1) «FOUETTE», (от гл «стегать, сечь»; вид танцевального поворота, быстрого, резкого; открытая нога во время поворота сгибается к опорной ноге и резким движением снова открывается), здесь можно применить достаточно много функций: удерживать над головой, обволакивать двумя руками или выполнить различные перекидывания.

2) «TOUR», (поворот), удерживаем мяч одной рукой за спиной, встаём на начальную позицию, и начинаем крутить поворот «стрелка», не забываем убрать руку, которая удерживала мяч, наверх.

3) «PIROUTTE», («юла, вертушка»; вращение исполнителя на одной ноге en dehors или en dedans, вторая нога в положении sur le cou-de-pied), во время данного упражнения можно выполнить не большой бросок или катать мяч по рукам.

5. Волны:

1) Волны рук, «птичка».

2) Предыдущие волны только во внутрь с добавлением всего тела.

3) Большие волны руки, находятся наверху.

4) Глубокие волны с прогибом назад.

5) Волны со стороны в сторону при помощи головы «ныряем».(без рук).

6) Волны со стороны в сторону с добавлением рук.

7) Волны, стоя на одном месте двигается и наклоняется только корпус на 360° по горизонтали.

8) Обратные волны выше перечисленных пунктов.

9) Все выше перечисленные волны выполняются сидя.

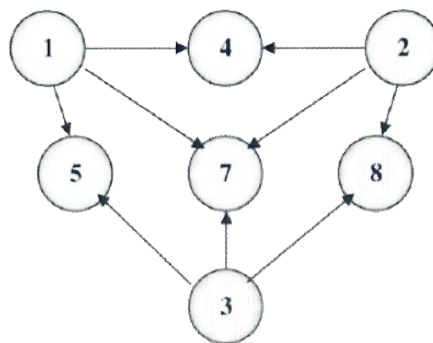
Данные упражнения разрабатывают почти все навыки в гимнастике. Следует ограниченно сочетать выше перечисленные методы с хорошо знакомыми элементами и недавно освоенными элементами, не увлекаясь при этом чрезмерностью и разнообразием.

В зависимости от применяемых средств основную часть урока можно представить в семи различных вариантах (рис1). Данное деление, конечно, является условным, поскольку различные средства хореографической подготовки обогащаются, взаимно проникая друг в друга.

Подразделяют три вида основной части урока:

- первый строится на основе классического танца;
- второй основан на комплексе упражнений с резиной;
- третий преимущественно построен на движениях волн.

Варианты проведения основной части урока хореографии



(Рис 1)

- 1 – на основе движений классического танца
- 2 – на основе упражнений с резиной
- 3 – на основе движений волн и комплексов с мячом 4, 5,
- 6, 7 – смешанные типы уроков

Однако в большинстве случаев применяются смешанные варианты, где в различных сочетаниях чередуются всевозможные средства хореографической подготовки.

Огромные проблемы в сфере художественной гимнастики происходят из-за не подготовленности гимнасток к различным танцевальным дорожкам, не уверенности в себе, отсутствие чувства ритма и эмоций. Именно поэтому стоит рассматривать хореографию, как отдельную дисциплину. История художественной гимнастики в Узбекистане с каждым годом доказывает, что только комплексный подход профессионального хореографа, даёт отличные результаты.

Не стоит забывать, что количество часов устанавливается в зависимости от возраста гимнасток - чем старше гимнастка, тем больше часов хореографии в неделю она получает.

На занятиях по хореографии следует заметить, что улучшается выворотность, координация тела, выносливость и подготовленность мышц, соответственно, при помощи танца можно не только развить гибкость и пластичность, но еще его можно использовать вместо зарядки. Благодаря такому виду искусства можно научиться грациозно ходить, держать спину ровно, движения также положительно сказываются на походке и фигуре. За счёт танцем человек испытывает моральное удовольствие. Соответственно, психическая сфера также испытывает положительное влияние. Благодаря танцу после нагрузок на психологическом уровне, а также физическом можно получить максимальное расслабление.

По поводу развития артистичности у гимнасток, если у девочек не получается выразить свои эмоции более чётко и ясно. Следует провести не большую игру возле зеркала. Безусловно на позитивной ноте с заранее подобранной музыкой. Правила игры: встать напротив зеркала и повторить эмоцию за хореографом. Затем игра усложняется, нужно выполнять различные движения совпадая с музыкой самостоятельно.

В заключении хочу подметить, что первое время занятий начинающих должны быть короче, затем их продолжительность увеличивается, за счет чего усиливается программа по инициативе преподавателя. Важно не количество проведённых уроков, а их качество. Стоит дополнить, что выполнение

тренировок с чувством, с толком и с расстановкой можно достичь наиболее благоприятных результатов.

Чтобы быть здоровым, необходимо быть активным!

При физической нагрузке всесторонне развиваются все важнейшие мышечные группы, и увеличивается амплитуда движений в суставах. Совершенствуется эффективность работы сердца, возможности которого под влиянием физических упражнений возрастают. Активизируется работа лёгких, так как при физических нагрузках возрастает потребность в кислороде, в результате чего увеличивается жизненная ёмкость легких и увеличивается выделение углекислого газа. Улучшается и деятельность всех органов. Питательные вещества, поступающие в организм с пищей, усваиваются вполне хорошо, а вредные остатки переработанных продуктов удаляются достаточно быстрее. Именно таким образом активное движение оздоравливает организм и создает ощущение уверенности в своих силах. Достаточно посмотреть на детей, регулярно занимающихся гимнастикой, на их легкую естественную походку, непринужденные четкие движения, чтобы убедиться в огромных преимуществах этого специфически женского вида спорта. И не случайно, даже при упоминании о красоте в спорте всегда на ум приходит художественная гимнастика. Именно средствами этого вида спорта воспитывается один из основных компонентов телесной красоты человека – выразительность движений, различается и совершенствуется умение занимающихся раскрыть свой внутренний мир, свои переживания и настроения.

Благодаря своей привлекательности и зрелищности художественная гимнастика является могучим средством агитации и пропаганды физической культуры.

Список литературы

1. И. Шипилина «Хореография в спорте», 2004г.
2. Е.Н. Васильева «История хореографического искусства», 2018г.
3. Онлайн-видео уроки Е.Пирожкова 2021г.
4. Н.А. Петухова «Терминология хореографии при работе с детьми на уроках классического танца» 2015г. <https://urok.1sept.ru/articles/657092>
5. Д.Б. Султанова «Методы обучения упражнениям с лентой в художественной гимнастике» 2022г.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TALIM ASOSIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

*Chinaliyeva Ayyamal Baxitjanovna,
Toshkent davlat pedagogika universiteti doktorant*

Annotatsiya. Maqola bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida rivojlantirish texnologiyasiga bag'ishlangan. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi o'quvchilarga moslashtirilgan, qiziqarli va mazmunli o'rganish tajribasini taqdim etish orqali ta'limni o'zgartirish imkoniyatiga ega. Bu o'z-o'zini boshqarishni rivojlantirishga yordam beradi, motivatsiya va faollikni oshiradi va hamkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi 21-asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'qituvchisi, kasbiy kompetensiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchi, moslashtirilgan, qiziqarli, mazmunli, motivatsiya, faollik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga yuqori sifatli ta'lim-tarbiya berishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy mahorati muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Boshlang'ich sinf fanlari bo'yicha bilim: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'zlari o'qitadigan fanlarni, jumladan, ona tili va o'qish, matematika, tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlarni chuqur bilishlari kerak. Ular tushunchalarni aniq tushuntira olishlari va o'quvchilarni faol o'rganishga jalb qilishlari lozim.

Pedagogik bilimlar: O'qituvchilar yosh bolalarni o'qitishning turli pedagogik yondashuv va usullarini bilishlari muhim. Ular o'quvchilarning o'rganishi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi dars loyihalarini ishlab chiqish, o'quvchilarni faollikka chorlash va fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Sinfni boshqarish: Boshlang'ich maktab o'qituvchilari o'quvchilarning faolligi va o'rganishiga yordam beradigan xavfsiz va ijobiy ta'lim muhitini yaratishi kerak. Ular o'quvchilarning xatti-harakatlarini boshqarish va sinfdagi tartibni saqlash uchun samarali sinfni boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Farqlash: O'qituvchilar sinfdagi barcha o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim turlarini farqlay olishlari kerak. Ular turli xil ta'lim uslublari, qobiliyatlari va ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarga tegishli yordamni ta'minlashi lozim.

Baholash: O'qituvchilar turli usullar, jumladan, rasmiy va norasmiy baholashlar yordamida o'quvchilarning o'rganishi va taraqqiyotini baholash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ular baholash ma'lumotlaridan ko'rsatmalarni xabardor qilish va o'quvchilar va ota-onalarga fikr-mulohaza bildirish uchun foydalanishlari kerak.

Muloqot: O'qituvchilar o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qila olishlari kerak. Ular o'quvchilar va ota-onalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishlari va o'quvchilarning yutuqlari haqida muntazam ma'lumot berishlari kerak.

Professionallik: O'qituvchilar o'z kasbiga sodiq bo'lishi va doimiy kasbiy rivojlanishga bag'ishlangan bo'lishi kerak. Ular ta'lim va ta'lim sohasidagi joriy tadqiqotlar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lishlari va professional o'quv jamoalarida ishtirok etishlari kerak. Shuningdek, ular axloqiy me'yorlarga rioya qilishlari va har doim professional xulq-atvorni saqlashlari kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini

rivojlantirish bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari yosh bolalarning akademik, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular samarali pedagog bo'lishlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va xulq-atvor bilan jihozlanishi kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etishi quyidagilar orqali asoslanadi:

Ta'lim manzarasini o'zgartirish: Ta'lim tizimi doimo rivojlanib bormoqda va boshlang'ich sinf o'qituvchilari eng so'nggi tadqiqotlar, o'qitish strategiyalari va texnologiyalaridan xabardor bo'lishlari kerak. Ular yangi muammolarga moslashish va o'quvchilarining o'zgaruvchan ehtiyojlariga javob beradigan sifatli ta'limni ta'minlash uchun ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Xilma-xillikni oshirish: Boshlang'ich maktablarda o'quvchilar soni tobora xilma-xil bo'lib bormoqda, turli xil madaniy, til va ijtimoiy-iqtisodiy muhitga ega bo'lgan o'quvchilar. O'qituvchilar barcha o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondiradigan inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun kompetentsiyaga ega bo'lishi kerak.

O'quvchilarning ilk maktabga qadam qo'ygan davridagi ta'limning ahamiyati: O'quvchining boshlang'ich sinf davridagi ta'lim bolalarning kognitiv, ijtimoiy va hissiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar bolalarning o'sishi va rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi rivojlanishga mos keladigan o'quv tajribalarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun kompetentsiyaga ega bo'lishi kerak.

Mas'uliyatni oshirish: O'qituvchilar o'quvchilarning ta'lim natijalari uchun mas'uldirlar va o'quvchilarning yutuqlarini baholash, fikr-mulohazalarni bildirish va individual o'quvchilar ehtiyojlarini qondirish uchun ko'rsatmalarni sozlash vakolatiga ega bo'lishlari kerak.

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb muammolardan biridir. Bu doimiy kasbiy rivojlanish, o'qituvchilar, siyosatchilar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik va o'qitishning innovatsion strategiyalari va texnologiyalaridan foydalanish majburiyatini talab qiladi. Boshlang'ich sinflarning malakali o'qituvchilarini yetishtirishga sarmoya kiritib, biz bolalarning o'zlariga munosib bo'lgan sifatli ta'lim olishini ta'minlab, ularni o'quv va shaxsiy hayotlarida muvaffaqiyat sari yo'lga qo'yishimiz mumkin.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni - bu o'quvchini ta'lim tajribasining markaziga qo'yadigan yondashuv. U har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va kuchli tomonlarini ta'kidlab, shaxsiylashtirilgan va mazmunli o'rganish tajribasini taqdim etishga qaratilgan. Boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni muhim ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi sabablar:

Shaxsiy ehtiyojlarga javob beradi: Har bir bolaning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari, qiziqishlari va kuchli tomonlari bor. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni har bir o'quvchining qobiliyatlari va xohishlariga moslashtirilgan o'rganish tajribasini taqdim etish orqali ushbu farqlarni tan oladi va ularga javob beradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni jalb qilishga va ularning akademik, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga yordam beradi.

Ta'limga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradi: o'quvchilar o'zlarining ehtiyojlari va qiziqishlari inobatga olinayotganini his qilsalar, ular o'quv jarayoniga qiziqish va faollik ko'proq bo'ladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarga o'z qiziqishlari va ehtirosalarini o'rganish va o'rganishga egalik qilish imkoniyatini berish orqali o'rganishga bo'lgan muhabbatni rivojlantirishga yordam beradi.

Ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarni o'rganishda ijodiy va innovatsion bo'lishga undaydi. Bu o'quvchilarga tavakkal qilish va yangi g'oyalar bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi, bu esa yangi tushuncha va kashfiyotlarga olib keladi.

Ijtimoiy va hissiy ta'limni qo'llab-quvvatlaydi: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'rganish nafaqat akademiklar, balki ijtimoiy va hissiy rivojlanish bilan ham bog'liqligini tan oladi. Bu o'quvchilarga tengdoshlari va o'qituvchilari bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, hamdardlik, o'z-o'zini anglash va o'zini o'zi boshqarish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini beradi.

Bir umrlik ta'limni rag'batlantiradi: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarga umrbod ta'lim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar, munosabatlar va odatlarni rivojlantirishga yordam beradi. O'rganishga bo'lgan muhabbatni uyg'otish, ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantirish hamda ijtimoiy va hissiy ta'limni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilar butun umri davomida o'qishni davom ettirish uchun yaxshi jihozlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi - bu ta'limda texnologiya integratsiyasiga yondashuv bo'lib, o'quv tajribasi markaziga individual o'quvchini qo'yadi. U har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va manfaatlariga javob beradigan shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilgan.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalariga ba'zi misollar:

Moslashuvchan ta'lim tizimlari: Bular raqamli tizimlar bo'lib, ta'lim tajribasini o'quvchining samaradorligi va taraqqiyotiga qarab moslashtiradi. Ular o'quv faoliyatini shaxsiylashtirish va individual o'quvchiga moslashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun algoritmlar va ma'lumotlar tahlilidan foydalanadilar.

Shaxsiy ta'lim muhitlari: Bu o'quvchilarga o'zlarining qiziqishlari, afzalliklari va o'rganish uslublarini aks ettiruvchi o'z o'quv maydonlarini yaratishga imkon beruvchi raqamli vositalardir. Ular multimedia kontenti, interaktiv simulyatsiyalar va hamkorlik vositalari kabi turli resurslarni o'z ichiga olishi mumkin.

O'rganish tahlili: Bu shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini xabardor qilish uchun o'quvchining raqamli ta'lim resurslari bilan o'zaro aloqalari haqidagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Analitika o'quvchi ko'proq qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan sohalarni aniqlashga, taraqqiyotni kuzatishga va o'quvchilar va o'qituvchilarga fikr-mulohazalarini taqdim etishga yordam beradi.

Ijtimoiy ta'lim platformalari: Bu o'quvchilarga tengdoshlari, murabbiylari va ekspertlari bilan hamkorlik qilish va bilim almashish imkonini beradigan raqamli platformalardir. Ular munozara forumlarini, onlayn hamjamiyatlarni va ijtimoiy media vositalarini o'z ichiga olishi mumkin.

O'yinlashtirish: Bu o'quvchilarni rag'batlantirish va muvaffaqiyat hissini ta'minlash uchun o'quv tajribasiga ochkolar, nishonlar va peshqadamlar jadvali kabi o'yin elementlarini kiritishni o'z ichiga oladi. U o'zlashtirish va o'z-o'zini o'rganishga yordam beradigan qiziqarli va shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga texnologiya turli yo'llar bilan yordam berishi mumkin. Mana bir nechta misollar:

Ta'limni boshqarish tizimlari: Ta'limni boshqarish tizimi platformalari o'qituvchilar uchun kurs mazmunini etkazish, o'rganishni baholash va o'quvchilar taraqqiyotini kuzatish uchun onlayn platformani taqdim etadi. Ta'limni boshqarish tizimlari o'quvchilarga o'z ta'lim tajribasini shaxsiylashtirish va qiziqishlari va

o'rganish ehtiyojlariga javob beradigan faoliyatni tanlash imkonini beruvchi shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin.

Onlayn hamjamiyatlar: Forumlar va ijtimoiy media guruhlar kabi onlayn hamjamiyatlar o'quvchilarga tengdoshlari, murabbiylari va soha mutaxassislari bilan bog'lanish uchun platforma yaratadi. Bu hamkorlik va bilim almashishni rag'batlantirishi mumkin, shuningdek, o'quvchilarga fikr-mulohaza va yordam olish imkoniyatini beradi.

Interfaol multimedia kontenti: Simulyatsiyalar, animatsiyalar va videolar kabi interaktiv multimedia kontenti qiziqarli va moslashtirilgan o'rganish tajribasini taqdim etishi mumkin. O'quvchilar o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan tarkibni o'rganishlari va ular bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin, bu esa o'z-o'zidan o'rganish va izlanishni rag'batlantiradi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat: Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari o'quvchilarga xavfsiz va boshqariladigan muhitda murakkab tushunchalar va stsenariylarni o'rganish va ular bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beruvchi chuqur o'rganish tajribasini taqdim etishi mumkin. Ushbu texnologiyalar, shuningdek, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va hamkorlik kabi 21-asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Baholash vositalari: Formativ va summativ baholashlar, viktorinalar va so'rovlar kabi baholash vositalari o'quvchilarning muvaffaqiyati haqida fikr bildirishi va o'qituvchilarga individual o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun ko'rsatmalarni moslashtirishga yordam berishi mumkin.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari va manfaatlariga urg'u beradi va texnologiyadan shaxsiylashtirilgan va qiziqarli ta'lim tajribasini taqdim etish orqali ushbu yondashuvni qo'llab-quvvatlash uchun foydalanish mumkin. Bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchilarining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishga texnologiyani qo'shish orqali biz raqamli asrda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan o'z-o'zini boshqarish, hamkorlik va XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam bera olamiz.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish boshlang'ich sinf o'qituvchisidan fanlar bo'yicha bilimdan tashqari keng ko'lamli vakolatlariga ega bo'lishni talab qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish uchun o'qituvchi bo'lishi kerak bo'lgan ba'zi muhim kompetensiyalar:

Shaxsiylashtirish: har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, qiziqishlari va kuchli tomonlarini tushunish va o'qitish va baholashni individual ehtiyojlarini qondirish uchun moslash qobiliyati.

Moslashuvchanlik: moslashuvchan bo'lish va o'zgaruvchan sharoitlarga va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga javob berishini va shunga mos ravishda ta'lim va baholashni moslashtirishni talab qiladi.

Hamkorlik: o'quvchilar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikda ishlash qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan o'quvchilar bilan birgalikda mazmunli va ularning hayotiga taalluqli bo'lgan ta'lim tajribasini yaratish uchun hamkorlik qilishni talab qiladi.

Reflektiv amaliyot: doimiy fikrlash va o'z-o'zini baholash bilan shug'ullanish qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan fikr yuritishni va o'z o'qitish amaliyotini doimiy ravishda baholashni, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashni va fikr-mulohazalar asosida o'zgarishlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Ijodkorlik: Ta'limni loyihalash va etkazib berishda ijodiy va innovatsion bo'lish

qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan o'quvchilar uchun qiziqarli va mazmunli bo'lgan o'quv tajribasini loyihalashda ijodiy bo'lishni talab qiladi.

Muloqot: o'quvchilar, hamkasblar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning o'quv maqsadlari va kutganlarini tushunishlarini ta'minlash uchun o'qituvchidan aniq va samarali muloqot qilishni talab qiladi.

Baholash: o'quv maqsadlariga mos keladigan va har bir o'quvchiga mos keladigan samarali baholash strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyati. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan o'quvchilarning muvaffaqiyatini baholash va fikr bildirish uchun turli baholash usullaridan foydalanishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etish o'qituvchidan shaxsiylashtirish, moslashuvchanlik, hamkorlik, fikrlash amaliyoti, ijodkorlik, muloqot va baholash kabi keng ko'lamli kompetensiyalarga ega bo'lishni talab qiladi. O'qituvchi ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar hayotiga qiziqarli, mazmunli va tegishli bo'lgan ta'lim muhitini yaratishi, ularning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishiga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

12. Сафарова Р. Г. Педагогическое сотрудничество как фактор развития и стимулирования творческого мышления учащихся // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2013. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-sotrudnichestvo-kak-faktor-razvitiya-i-stimulirovaniya-tvorcheskogo-myshleniya-uchaschihsya> (дата обращения: 08.05.2022).

13. Сафарова Рохат Гайбиллаевна Пути и факторы оптимизации содержания общего среднего образования на современном этапе // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/puti-i-factory-optimizatsii-soderzhaniya-obshchego-srednego-obrazovaniya-na-sovremennom-etape> (дата обращения: 08.05.2022).

14. Сафарова Рохат Гайбуллаевна). Теория и практика обучения родному языку в школах Узбекистана в условиях национального возрождения. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30225376>

15. Сафарова Р. Г. Бошланғич синф дарсликларини яратишнинг ўзига хос жиҳатлари. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=eN8GPmgAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=eN8GPmgAAAAJ:70eg2SAEIszC

16. Safarova Rokhat G. Ways and factors of optimization of the content of general secondary education in today's world // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2012. №2 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-and-factors-of-optimization-of-the-content-of-general-secondary-education-in-today-s-world> (дата обращения: 09.05.2022).

Safarova Rokhat G. Ways of simulating situations that ensure the success of teaching // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2014. №2 (eng). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ways-of-simulating-situations-that-ensure-the-success-of-teaching>

XALQ AMALIY SAN'ATI VOSITASIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING IJODKORLIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

*Turakulov Anvar Ergashevich,
Termiz davlat universiteti "Pedagogika va ijtimoiy ish" kafedrası katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Tasviriy san'at darslarida o'quvchi talabalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik usullaridan foydalanish ham yaxshi samara beradi, yuqorida aytib o'tilganidek. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha bir nechta fanlar, jumladan; musiqa, tarix, texnologiya, informatika, adabiyot (masalan; musiqa asarlari eshitib rasm ishlash, tasviriy san'at va musiqa o'rtasida aloqa o'rnatish.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЧЕРЕЗ НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО

*Туракулов Анвар Эргашевич,
старший преподаватель кафедры педагогики и социальной работы
Термезский государственный университет*

Аннотация: Использование методов междисциплинарной коммуникации в развитии творческих способностей учащихся на занятиях по изобразительному искусству дает хороший эффект, о чем говорилось выше. Несколько предметов по изучаемой теме, в том числе; музыка, история, техника, информатика, литература (например, прослушивание музыкальных произведений и создание картины, установление связи между изобразительным искусством и музыкой.

METHODOLOGY FOR DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF FUTURE TEACHERS THROUGH FOLK ARTS

*Turakulov Anvar Ergashevich,
Termiz State University is a senior lecturer at the Department of Pedagogy and
Social Work*

Abstract: The use of interdisciplinary communication methods in the development of creative abilities of students in fine arts classes has a good effect, as mentioned above. Several subjects on the studied topic, including; music, history, technology, informatics, literature (for example, listening to musical works and creating a picture, making a connection between visual arts and music.

Tasviriy san'at inson zotini mehnatga, aql-idrokka, tafakkur qilishga, ijod qilishga, go'zallikka intilishga o'rgatib, unda chiroyli, go'zal ma'naviy dunyosini yaratib keldi. Bugungi kunda tasviriy san'at odamlar va uning jamiyati uchun yuksak aql-idrok, chuqur bilim va tafakkur, go'zal turmush va e'tiqod yaratishini hamma yaxshi biladi. Shuningdek, kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, tasviriy san'at yoshlarga faqat ilm-tafakkur, go'zal estetik ideallar beribgina qolmay, odam zotining eng muhim jihatlari, ya'ni kuzatish, ko'rish, idrok qilish va tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan bosh va asosiy vosita ekanligi isbotlanmoqda.

Tasviriy san'at darslarida yangi pedagogik texnologiyadan foydalanish, asosan, o'qituvchining mahoratiga, ilmiy-ijodiy tafakkurining kuchli, serqirra, zamonaviy bo'lishiga va tashabbuskorligiga bog'liq bo'ladi. Agar o'qituvchi o'z kasbini, fanini

yaxshi bilib, uni seva olsa, u albatta, ijodkor bo'lib, har bir yangilikdan foydalanishga astoydil kirishadi. Bunday o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning mazmun-mohiyatini o'rganib, uni o'zining pedagogik faoliyatiga olib kiradi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchi talabalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda fanlararo aloqadorlik usullaridan foydalanish ham yaxshi samara beradi, yuqorida aytib o'tilganidek. O'rganilayotgan mavzu bo'yicha bir nechta fanlar, jumladan; musiqa, tarix, texnologiya, informatika, adabiyot (masalan; musiqa asarlari eshitib rasm ishlash, tasviriy san'at va musiqa o'rtasida aloqa o'rnatish), adabiyot (she'riy satrlar o'qish, topishmoq, ertak, illyustratsiyalar chizish), tarix (san'at asarlari yarratilishini o'rganish, tarixiy voqealar, mavzuli voqeband mavzularni o'rganishda janglar tasviri va h.k....), texnologiya (o'yinchoqlar, kelgusida naqsh ishlash uchun idishlar, qutichalar yasash), informatika fanlari bilan bog'liq grafik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasida asosiy o'rinni uni o'qitish didaktikasi va metodikasi egallaydi. Chunki metodika va didaktika maktab tasviriy san'atidan o'quvchilarga bilim-malaka berishning eng asosiy va oxirgi pedagogik usuli sanaladi.

Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi. Voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l yo'riqlar, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usulidir. Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli usullardan foydalaniladi. Bu usullarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Biror ishni bajarish usulini egallagan inson shu ishni boshqalarga nisbatan tez va juda oson bajara oladi. Usulni ya'ni egallamagan inson esa bu ishni bajarish uchun ko'p vaqt sarflaydi.

Texnologiya (hunarmandchilik ilmi" yunoncha-techne, "san'at, mahorat, qo'l ayyorligi") yig'indisi texnikasi, ko'nikmalar, usullar tizimidir. Har bir sohaning o'ziga xos texnologiyasi bo'ladi. Texnologiya tushunchasi 60-yillardagi Amerika va G'arbiy Yevropada ta'limning isloh qilinishi bilan bog'liq ravishda kirib keldi va B.Blui, J. Koroll, P.Y. Galperin, V.I. Davidov, N.A.Menchinskaya, Z.I.Kalmikova, L.I. Zankov texnologiyalari mashhurdir. O'qitishni tashkil qilishning texnologik yondashuvlari V.P. Bospalko, N.F. Talizina, L.M. Fridman, Y.N.Kulyutkina, G.S.Suxobskoy, T.V.Kudryavsev, A.M. Matyushkin, M.I.Maxmutov kabi aksariyat psixolog va didaktikachilarga taalluqlidir. "Texnologiya – ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, malakasi va metodlar yig'indisi" (V.M. Shepel). Pedagogik texnologiya – tinglovchi va o'qituvchining ularga zarur sharoit yaratish orqali o'quv jarayonini loyihalashtirish, tashkil etish hamda o'tkazish bo'yicha ular pedagogik faoliyatining har tomonlama o'ylangan modelidir. Pedagogik texnologiya – bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir.

Xo'sh, tasviriy san'atni o'qitishdagi pedagogik texnologiyani umumiy holda qanday tushunamiz?

Tasviriy san'atning pedagogik texnologiyasi-bu tasviriy san'at o'qituvchisining o'quvchilarga ma'lum davrda va sharoitda san'at bilimi va malakasini berish vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishish hamda bu vazifani bajarishni kafolatlay oladigan pedagogik jarayon. Texnologiyaga ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganish, ulami bajarish, boshqarish, o'zgartirish, yangilash bo'yicha loyihalar, konstruksiyalar, texnik qoida, talablar, grafik tasvirlar, dizaynerlik rasmlar va boshqa standart dastur, metod, uslub, qoidalar kiradi.

"Pedagogik texnologiya bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchi

(talaba) larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir". Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mohiyati o'quvchiga bilim berish, ularni to'liq o'zlashtirishdan iborat. Ta'lim muassasalarida pedagogik texnologiyalar asosida dars o'tishda asosiy talab o'quvchining hayotiy tajribasi, avval o'zlashtirgan bilimi va qiziqishlari asosida yangi bilim berishni ko'zda tutadi. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi o'zining ko'p qirraliligi bilan namoyon bo'lmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik, axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv materiallarini o'quvchi tomonidan qabul qilish va o'zlashtirish samarasini oshiradi. Shu bois shaxsiy kompyuterlar ta'lim vositasiga aylanmoqda.

Dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol usullarini tanlashda avvalambor fanning xususiyatini hisobga olish kerak. Tasviriy san'at darslarini samarali va qiziqarli olib borish uchun o'qituvchi avvalambor kreativ bo'lishi, interfaol usullar va texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanib bilishi kerak. Pedagogik texnologiyani yaratish tamoyillarining birinchisi muayyan dars, mavzu, qism, o'quv predmetidan

kutilgan asosiy maqsadni shakllantirib olishi; ikkinchisi; umumiy maqsaddan kelib chiqib, darsni yoki o'quv predmetini modullarga ajratib, har bir moduldan kutilgan maqsadni va modullar ichida hal qilinishi lozim bo'lgan masalalar tizimini aniqlab olishi shart. Yuqoridagi fikr asosida adabiyot va tasviriy san'atning o'zaro aloqasi ya'ni ertak va badiiy adabiyotlarga ishlangan illyustratsiyalarning o'quvchi talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida to'xtalib o'tsak. Nafaqat bolalar hatto talabalarda ham kitobga qiziqish erta maktabgacha ta'lim davridayoq paydo bo'ladi. Buni biz ularning avvaliga shunchaki sahifalarni varoqlashi, kattalar o'qishini tinglashi va illyustratsiyalarni tomosha qilishida ko'rishimiz mumkin. Ularda obrazga qiziqish paydo bo'lishi bilan matnga qiziqish paydo bo'la boshlaydi. Ayniqsa maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada idrok o'ta faol bo'ladi. Ular o'zlarini qahramon o'rniga qo'yadi, his-tuyg'ulari faollashadi, dushmanlari bilan kurashadi.

Shu bilan birga, idrok etish, tasavvur qilish, vakillik va tahliliy faoliyat qobiliyatining tizimli rivojlanishi kompozitsiya bilan ishlash ketma-ketligini ta'minlaydi. Illyustratsiya-kuchli ta'sir vositasidir. U badiiy asarni ham boyitishi ham qashshoqlashtirishi mumkin. Bu grafik rassomlarning mahoratiga balki, ertak yoki badiiy adabiyotda bayon qilingan tafsilotlarga munosabati, voqealarning qay darajada o'zlashtirgani va uning dunyoqarashiga bog'liq. Demak, chiroyli bezakning yechimini grafik rassomning mahoratigina emas, balki uning asarni o'qib qay darajada tushunganligi ham hal qiladi. Illyustratsiyalarda har doim rassomning syujetga, qahramonlarga, ularning taqdiri va xarakterlariga individual munosabati aks etadi.

O'quvchi va talabalarning o'zlashtirish darajasiga o'qitish usullarining ta'sir darajasi:

1. Ma'ruza - eshitganimizning 5%.
2. O'qish - o'qiganimizning 10%.
3. Videousul, namoyish - ko'rganimizning 20%.
4. Tajribani namoyish qilish - ko'rgan va eshitganimizning 30%.
5. Bahs-munozara - muhokama qilganimizning 40%.
6. Mashqlar - o'qigan, yozgan, gapirganimizning 50%.
7. Ishbop o'yin, kichik guruhlarda ishlash, loyihalash - mustaqil o'qiganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, himoya va namoyish qilganimizning 75%.
8. Yo'naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o'qitish - mustaqil o'rganganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, boshqalarni o'qitgan

narsalarimizning 90%.

Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida an'anaviy metodlar qo'llanilganda, o'quvchilarning axborotni eslab qolish ko'rsatkichining eng yuqori darajasi 30% ni tashkil etar ekan. Noan'anaviy metodlar qo'llanilganda esa, o'quvchilarning axborotlarni o'zlashtirish darajasi yanada ortib boradi. Quyida ta'lim jarayonida foydalanmoqchi bo'lgan metodlarni tanlash vaqtida hisobga olish lozim bo'lgan ayrim jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Har qanday ta'limning maqsadi - bilimni hamda uni amalda qo'llay bilish ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatleri va ko'rsatmalarni ishlab chiqishdir.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan ilmiy tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya-bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan texnik vositalar, kompyuter, masofali o'qish yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi. Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi-bu trener va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq deb hisoblaymiz, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har-bir ta'lim texnologiyasi trener va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsalar, trener esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu, o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Haqiqatda ham pedagogik amaliyotlar va pedagoglar bilan o'tkazilgan suhbat va savol-javoblarga tayangan holda va yuqorida bayon etilgan ta'riflarga ko'ra, pedagogik texnologiya-ma'lum belgilangan sharoitda o'quvchilarga bilim va malaka berishning qonun-qoidalari va vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishishning kafolatlay oladigan pedagogik jarayon ekanligini anglab olamiz. Shuning uchun aytish mumkinki, bizningcha, pedagogik texnologiya- o'qituvchining mahoratidan istisno bo'lib, u darsning tashkil etish didaktikasidan ham, uni o'qitish metodlaridan ham, hatto usullaridan ham farqlanadi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi tasviriy san'at o'quv jarayoniga, xususan Dastgohli akademik rangtasvir asoslari va kompozitsiya darslariga innovatsiyalarni tatbiq etishda interfaol metodlarning ahamiyati ham o'ziga xos hisoblanadi.

Interfaol – so'zi inglizcha so'z bo'lib, “inter” - o'zaro va “act” - harakat qilmoq ma'nolarini bildirib, ularning umumiy mazmuni interfaol - ya'ni o'zaro harakat qilmoq ma'nosini anglatadi. Bunday o'zaro harakat turlariga “tinglovchi - o'qituvchi” va “tinglovchi-tinglovchining maqsadli harakatlarini kiritish mumkin. Interfaol o'qitishda o'qituvchi o'quv faoliyatninig faol tashkilotchisi bo'lib, o'quvchi bu faoliyatning sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. Interfaol o'qitish bu bilish faoliyatini rivojlantirishning maxsus tashkiliy shakli bo'lib, interfaol o'qitish jarayonida ta'lim oluvchi o'qitishning ob'ektidan o'zaro hamkorlikning sub'ektiga aylanishi, o'quv jarayonida faol ishtirok etishi bilan tavsiflanadi. chiqiladi.

Interfaol o'qitish tinglovchilardan axborotlarni o'zlashtirish jarayonida faollik, ijodkorlik, mustaqillikni shakllantiribgina qolmay, ta'lim maqsadlarining to'laqonli amalga oshishiga yordam beradi.

Bunda ta'limning quyidagi konsepsiyalari fundamental asos sifatida xizmat qiladi:

- o'qituvchining jadal faoliyati- o'quv faoliyatining asosiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'lib, u mazkur harakatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida faoliyat ko'rsatadi;

- o'quv faoliyatining asosiy negizi va natijasi, mazkur faoliyatning sub'ekti – tinglovchi hisoblanadi;

- muvaffaqiyatli o'quv faoliyatining asosiy ko'rsatkichi, uning natijasi o'quvchining fikrlash usullarini o'rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish, erkin, mustaqil harakat qila olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat;

- o'quv faoliyatning asosiy ko'rsatkichi o'quv topshiriqlari hisoblanadi. Bunda ta'lim jarayonining asosiy sub'ekti bo'lgan tinglovchida fikrlash, bilish harakati usullarini rivojlantiruvchi o'qitish taktikasi muhim o'rin tutadi;

- o'quv faoliyatini amalga oshirish jarayoni tinglovchidan o'zining shaxsiy bilish mahorati va ko'nikmalarini o'zlashtirib olishi uchun zamin hozirlashdan iborat.

Bugungi globallashtirish jarayonida yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash, kunning dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bunday muammoni hal qilishda barcha fanlarni ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini o'quvchilarga uqtirib o'qitish o'z samarasini berishi shubxasiz. Shunday fanlar qatorida tasviriy san'at fanining ham ahamiyati kattadir.

Tasviriy ijodiy ishlar o'qituvchining shaxsiy tasviriy mahoratini oshirib borishga xizmat qiladi. U o'qituvchini o'zi ma'qul ko'rgan tasviriy yoki amaliy san'atning tur va janrlaridan birontasi bo'yicha ijodiy ishlar olib borishini taqozo etadi. Ijodiy ishni bu shakli bo'yicha o'qituvchi olib borgan ishlarining natijalari yuzasidan ko'rgazma va tanlovlarda qatnashadi.

Ma'lumki, hozirda ta'lim jarayonlarini texnika vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. So'nggi yillarda texnika vositalarining yangidan-yangi turlari paydo bo'lmoqdaki, ular ta'lim sifatini zamon talablari darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'at ta'limining hozirgi ahvoli shuni ko'rsatmoqdaki, o'qituvchi ta'limni tashkil etuvchi davlat va jamoatchilik tashkilotlaridan shart - sharoitlar kutmasdan o'z faoliyatini o'zi qayta qurishi zarur. Hozir va bundan buyon ham ta'lim jarayonlarida texnika vositalari muhim o'rinni egallaydi hamda dars samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shunday ekan o'qituvchi bu borada bir qator ishlarni amalga oshirishi kerak bo'ladi. O'quvchilarga bilim-malaka berishni eng osonlashtiradigan vosita-bu ko'rgazmalar vositasida o'qitishdir. Tasviriy san'atni o'qitishda ko'rgazmalilik prinsipi boshqa barcha o'quv fanlaridan ko'ra ahamiyatli va samarali bo'lib xizmat qiladi. Chunki tasviriy san'at o'quv predmetining biron-bir dars mavzusi yo'qki, uni ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'lsa. Ko'rgazmali o'qitish ta'lim berishning ilmiy asosi hisoblanadi. Chunki mumkin bo'lgan narsalarning hammasini sezgilar orqali idrok qildirmoq kerak. Ko'rib bo'ladigan narsalarni ko'z vositasi bilan, ushlab ko'rib sezilishi mumkin bo'lgan narsalarni ushlab ko'rish vositasi bilan idrok qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi» Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
3. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
4. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994.
5. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.
6. D.Mamatov «Kompyuter grafikasi» Durdona nashriyoti, B. 2020.-172.
7. Mamatov D. Projects of making clay and plastic toys in pre-school education //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – C. 281-285.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF COMPETENCES DETERMINING THE QUALITY OF MODERN EDUCATION

*Ubaydullaeva Vazira Patchakhanovna
Assistant of Biomedical Engineering, Informatics and Biophysics,
Tashkent medical academy*

Abstract. In the world education system, effective mechanisms for the development of teachers' competencies are being introduced into the educational process. In particular, special attention is paid to the introduction of modern approaches aimed at improving the quality of teaching physics, introducing the latest achievements of science, technology, technology and education into the content of educational materials.

Key words: improvisation, professional training, competence, competence, methods and technologies, component, evaluation criteria.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЕТЕНЦИЙ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ КАЧЕСТВО СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Убайдуллаева Вазира Патчахановна
Ассистент кафедры биомедицинской инженерии, информатики и
биофизики Ташкентской медицинской академии*

Аннотация/ В мировой системе образования в образовательный процесс внедряются эффективные механизмы развития компетенций педагогов. В частности, особое внимание уделяется внедрению современных подходов, направленных на повышение качества преподавания физики, внедрение в содержание учебных материалов последних достижений науки, техники, технологий и образования.

Ключевые слова: импровизация, профессиональная подготовка, компетентность, компетенция, методы и технологии, компонент, критерии оценки.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ АНИҚЛОВЧИ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

*Убайдуллаева Вазира Патчахановна
Тошкент тиббиёт академияси Биомухандислик, информатика ва
биофизика кафедраси ассистенти*

Аннотация. Жаҳон таълим тизимида ўқитувчиларнинг компетенцияларини ривожлантиришнинг самарали механизмлари таълим жараёнига татбиқ этилган. Жумладан, таълим сифатини ошириш, эришилган натижаларни амалиётга жорий этиш, фан, техника, технология ва таълимнинг энг сўнги ютуқларини ўқув материаллари мазмунига сингдириб бориш, физика фанини ўқитиш сифатини оширишга йўналтирилган замонавий ёндашувларни амалиётга жорий қилишга алоҳида эътибор берилган.

Калит сўзлар: импровизация, касбий тайёргарлик, компетенция, компетентлик, усул ва технологиялар, компонент, баҳолаш мезонлари.

Кириш. Жаҳон интеграллашуви жараёнида таълим соҳасининг ривожланишида компетенциявий ёндашув, ҳар бир соҳада, жумладан тиббиёт йўналишлари соҳасида компетентли мутахассислар зарур бўлиб, хорижда бу борада кўплаб тажрибалар тўпланган. Дунёнинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари (ОТМ)да компетенциявий ёндашувни касбий таълим, фан стандартлари мазмунига киритиш тамойиллари, уларнинг педагогик тизим

бўғинларидаги ўзгаришларга таъсири, психологик ва методологик асослари, мустақил равишда таълим натижаларига эришиш концепцияси, компетенциявий ёндашув талқини, фан жумладан, физика ўқитувчиларини ривожлантиришга йўналтирилган турли даражадаги компетенцияларга оид илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда.

Республикаимизнинг ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олиши учун замонавий иқтисодиёт, фан, техника, технология асосида мутахассислар тайёрлашнинг такомиллашган тизимига босқичма-босқич ўтилмоқда. Олий таълим тизимини ривожлантириш, замонавий илмий тафаккур ютуқларига, илғор тажрибаларга таянган ҳолда, барча таълим муассасаларида жумладан, тиббиёт йўналишидаги ОТМларида таълим-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш таъминланмоқда. Бугунги кунда таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга хориж давлатларининг илғор технологияларини татбиқ этиш, улар асосида замонавий ўқитувчини тайёрлаш долзарб ҳисобланади. Бундай ўқитувчи келажакда талабаларнинг мустақиллиги, ижодкорлиги, ташаббускорлиги ва тadbirkorлигини ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшади. Тайёрланаётган кадрларнинг бу сифатларини ривожлантириш таълим тизимининг муҳим вазифаларидан биридир. Чунки, фақат мустақил фикрлаш қобилиятига эга бўлган шахсгина ўз муаммоларига ечим топа олади, жамиятда ўз мавқеига эга бўлади.

Ҳар томонлама етук тиббиёт ходимларини тайёрлаш ўқитувчининг савиясига, касбий тайёргарлигига ва фидойилигига, унинг ёш авлодни ўқитиш-тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқ. Шундай экан, ўқитувчи ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккурга эга, ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик-психологик ва методий билим ҳамда малакаларни эгаллаган бўлиши ҳамда турли тиббий вазифаларни тезда ечиши, вазиятларни тўғри баҳолай олиши лозим. Ҳар бир ўқитувчи меҳнатининг самарадорлиги бугунги кунда талабаларни мустақил ижодий фаолиятга тайёрлаганлиги билан баҳоланиши керак.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзлуксиз таълим тизимида чет тиллар бўйича Давлат дастурларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори асосида мамлакатимизда янги типдаги давлат таълим стандартларига «компетенция» сўзи киритила бошланди [1]. Компетенция кенг қамровли тушунча бўлиб, у инглизча «competence», яъни «маҳорат», «қобилият» муайян бир соҳада билимли, тажрибали деган маъноларни ҳам англатади [2]. Д.С. Ермаков [3] фикрича, компетенция – шахсни муайян бир маҳорат ва қобилият даражасига ёки тажрибасига эгаллиги. Уни шахс ҳаёт фаолиятининг турли жабҳалари, жумладан таълим учун ҳам ишлатиш мумкин. Мазкур тушунча таълимга илк бор, ЮНЕСКО ташкилоти қошида тузилган Э.Фор бошчилигидаги комиссиянинг «ўқимоқ» деган маърузаси орқали кириб келган. С.Т.Тургунов [4] фикрича, халқаро педагогик амалиётда ўқитувчиларда компетенцияларни ривожлантириш жараёнини такомиллаштириш стратегияларини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш механизмларини лойиҳалаштириш ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан илмий асослаш муҳим ҳисобланади. М.Майбуrows [5] таъкидлашича, компетенцияли ёндашувга асосланган таълимнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у кишини ҳаётга, жумладан меҳнатга (касбга) тайёрлашни асосий мақсад қилиб олган тизимлашган, тегишли билим, кўникма ва малакаларни бериш орқали уни муайян маҳорат, қобилият даражасига етказиш воситасидир. В.И.Коломин [6], компетенция - маълумот, вақт, ресурслар етишмаслиги, сабаб-натижа муносабатларини билиш, бўлмаган ишларда импровизация зарурати билан боғлиқ бўлган турли мураккабликдаги муаммоли шароитларда касбий вазифаларни самарали ҳал қилишни таъминлайдиган

касбий тайёргарликнинг шундай даражаси ва тури - стандарт вазиятлар деб тушунтиради. Академик А.В.Хуторский [7] фикрича, «компетенция» – аниқ бир соҳада ўқитувчининг самарали продуктив фаолияти учун зарур бўлган таълимий тайёргарлигига олдиндан қўйиладиган ижтимоий талабдир. Турли компетенцияларни таҳлил қилиш уларнинг креатив (ижодий) йўналганлигини кўрсатади. Аслида креатив компетенцияларга қўйидагиларни келтириш мумкин: «тажрибадан фойдани келтириб чиқа олиш», «муаммоларни еча олиш», «ўтмиш ва ҳозирги ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлигини очиб бериш», «янги ечимларни топа олиш». Таълим тизимини бошқариш, уни ташкил этиш тамойиллари, самарадорлигини ошириш йўллари, фаол усул ва технологиялари, педагогик лойиҳалашнинг назарий-методологик асослари, ўқув дарсини лойиҳалаш, педагогик технология тамойиллари асосида дарсларини ташкил этиш масалалари Б.Хайдаров, А.К.Жалолов, В.П.Беспалько Н.Н.Азизхўжаева, Н.С.Саидахмедов, Л.В.Голиш, М.Тожиев А.Мавлянов [8]лар томонидан ҳам ўрганилган. Компетенциявий ёндашув, унинг таълим жараёнидаги ўрни ва роли, уни амалга оширишдаги муаммолар, компетенциявий ёндашув назарияси ва технологиялари, физика ўқитувчисини касбий тайёрлашда компетенциявий ёндашув масалалари О.В.Лебедев, А.Г.Бермус, А.Л.Андреев, Р.Р.Хадиуллин, В.И.Коломин, И.А.Зимняя, Д.А.Иванов, Ю.Асадов илмий тадқиқот ишларида ўрганилган. Физика ўқитувчилари фаолиятини ташкил этиш; физика фанини ўқитишда ахборот технологиялари ва интернет тизимидан, илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш; физикадан лаборатория ишлари ва масалалар ечишни ташкил этиш, физика фани ўқитувчисини тайёрлашда инновацион таълим технологияларининг роли каби масалалар Б.Н.Нуриллаев [9], А.Абдуллаевлар томонидан ўрганилган.

Таҳлиллардан кўринадики, республика миқёсида тиббиёт йўналишидаги ОТМларида физика ўқитувчиларининг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантиришга оид тадқиқотлар жуда кам. Мавзу доирасида адабиётларни таҳлил қилишга йўналтирилган ишлар натижасида бу борадаги самарадорликни ошириш ҳамда юқоридаги муаммоларни бартараф этиш йўлида муайян ҳаракатларни амалга ошириш натижасида, унинг самарадорлиги маълум даражада таъминлаш мумкин. Бунинг учун мазкур жараёни ривожлантириш Метод ва технологияларини илғор хориж тажрибаларига таянган ҳолда амалга ошириш ҳамда унинг имкониятларини аниқлаш ва бу борадаги муаммоларни бартараф этилиши бугунги кунда долзарбдир. Компетенциявий ёндашув асосидаги ўқитиш мазмуни, тиббиёт йўналишидаги ОТМларидаги педагогик-психологик, ташкилий шарт-шароитлар ва физика ўқитувчиси компетентлигини ривожлантиришга мантикий фикрлашнинг асос бўлиши, шу билан бирга ўқув жараёнида уларнинг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантириш масалалари алоҳида тадқиқот объекти сифатида қаралмаганлиги аниқланди. Шу билан бир қаторда, бизнинг фикримизча, илмий педагогик адабиётларда тиббиёт йўналишидаги ОТМлари физика ўқитувчиларининг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантиришдаги имкониятлари етарли даражада акс эттирилмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, физика ўқитувчиларининг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантиришнинг аҳамиятини ошириш, талабаларни ўқитишнинг янги технологияларини излаш, физика ўқитувчиларининг сифат жиҳатидан ўсишига бўлган эҳтиёж, уларнинг мазкур компетенцияларини ривожлантиришга кўпроқ эътибор бериш мазкур тадқиқот ишининг долзарблигини билдиради.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Компетентли ўқитувчи қандай бўлиши кераклигини физика фани ўқитувчилари мисолида кўриб чиқайлик. Бунда уларнинг педагогик маҳоратини тўртта даражага ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Биринчи ва иккинчи даража - физика ўқитувчиси томонидан дарс (маъруза, семинар, лаборатория ва мустақил иш)лари элементларини режалаштириш ва таҳлил қилиш кўникмасини қайд этади. М.Н. Карпов [10] фикрича, ўз навбатида, амалий масалаларни ҳал қилишда: тажриба ёки лаборатория ишларини ташкил қилишда амалий муаммолар очилади. Бинобарин, ўқитувчининг касбий компетенцияси назарий ва амалий характердаги ишларни бажариш билан узвий боғлиқдир.

- Учинчи даража – физика ўқитувчисининг ўз режасини қанчалик маҳорат билан амалга оширишини билдиради.

-Тўртинчи даражада - назария ва амалиётни тўла эгаллаган, физика фанидан дарс жараёнида гуруҳда рўй берган ўзгаришга эътибор қаратилади, дарснинг турли компонентларини вазиятга қараб ўзгартирадиган физика ўқитувчисиدير. Физика фани дарслари таҳлилида ишлатиладиган стандарт параметрларига эътиборни қаратиш муҳим ҳисобланади: дарс мақсади, ўқув материали, шакли, методи, структураси, босқичлар орасидаги боғланиш.

Физика фани ўқув мазмунидан келиб чиққан ҳолда талабаларнинг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришда физика ўқитувчиси ўқув мақсадларини аниқлаштириши лозим, унга эришиш учун талабалар фаолияти қатъий белгиланган кетма-кетлик бўйича, мавзунини ўзлаштиришига қаратилади. Дарсларни бундай ташкил этиш, ўқитиш тизимининг асосий томонларини (мақсадни аниқлаш, ўқитиш самарадорлигини текшириш, синовдан ўтказиш ва оммалаштиришгача бўлган жараён) ўз ичига олади [11]. Ўқув мақсадларини белгилашда Б.Блум таксономияси ёрдамида ўқитувчи ўқув мақсадларини аниқлаштиришга эришади. Мақсадни аниқлаш, физика ўқитувчисини методик тайёргарлигини ривожлантиришни лойиҳалашдан тортиб, самарадорлигини текшириш ишларини ўз ичига олади [12]. Б.Блумнинг когнитив таксономик тоифаларига билиш, тушуниш, қўллаш, таҳлил, синтез, баҳолаш киради Улар асосида ўқитувчи ўқув мақсадларини қуйидагича аниқлаштириш мумкин (1.4-жадвал).

1.4-жадвал. Ўқув мақсадлари

Ўқитувчи билиши керак.	Физика фани мавзусига оид асосий тушунча, қонун-қоидаларни.
Тушуниши керак.	Физика фани мавзуларидаги график, формула ва тенгламаларни.
Татбиқ эта олиши керак.	Олинган маълумотларнинг қасрда қўлланилишини.
Таҳлил қила олиши керак.	Физика фани мавзуларининг ўзаро фарқ ва боғланишни аниқлашни.
Синтез қила олиши керак.	Физика фани мавзуларининг муҳим жиҳатларини белгилашни.
Баҳолай олиши керак.	Олинган натижаларнинг нима учун кераклиги ва қасрда ишлатилишини.

Ўқитувчи ўқув масқадлари – бу, муайян ўқув жараёни якунида ўқитувчи томонидан эришилиши, янги ҳосил қилиниши мумкин бўлган билим, ҳатти-ҳаракат билан боғлиқ бўлган амалий топшириқни уддалай олиш маҳорати, шахсий фазилатларни белгилайди. Уни тўғри танлаш ўқув жараёни учун муҳимдир. Қуйидаги 1.5-жадвалда физика ўқитувчисининг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи ўқув мақсадлари берилган:

1.5-жадвал. Физика ўқитувчисининг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи ўқув мақсадлари

	Физика ўқитувчиси ўқув мақсадлари	Физика ўқитувчиси вазифалари
1.	Таълимий	Талабаларни физика фанининг асосий тушунчалари, қонун-қоидалари билан таништириш; уларда ўқув-билиш компетенцияларини шакллантириш; уларнинг жамиятдаги ўрнини кўрсатиш ҳамда тушунтириб бера олиш; қўлланилиш соҳаларини тушунтириш.
2.	Тарбиявий	Физика фани асосида бажариладиган ишлар, уларнинг аҳамиятини тушунтириш орқали талабаларда қизиқиш, келажакка ишонч ҳиссини уйғотиш.
3.	Ривожлантирувчи	Талабаларнинг олган билимларидан, ўзлаштирган касбий сифатларидан, эгаллаган фикрлаш операцияларидан амалиётда фойдалана олишларини ривожлантириш.

Физика ўқитувчиси дарсини баҳолаш мезонлари 2-иловада келтирилган.
2-илова. Физика ўқитувчиси дарсини баҳолаш мезонлари

	Физика ўқитувчисининг дарс таҳлиллари	Физика ўқитувчиси амалга ошириши лозим бўлган вазифалар
1.	Дарсга тайёргарлиги.	Дарс ишланмаси, тақвим-мавзу режа, ўқув дастури, дарслик, дарс тақдими, кўргазмалар куруллар, тарқатма материалларни олдиндан тайёрлаб қўйиш.
2.	Дарс мазмуни.	Дарс мақсадини аниқ ва тўғри белгилаш, мавзунини бошқа фанлар билан боғлаш, дарс мавзусини мустаҳкамлаш учун муаммоларни топшириқлар танлаш, ўқитувчининг ўз фанини мукамал билиши.
3.	Дарснинг услубий таҳлили.	Ўқитишнинг турли шакл, метод, усул ва технологияларидан тўғри фойдаланиш, дарснинг интерфаоллик даражаси, дарс вақтининг тўғри тақсимланиши, талаба учун мустақил ишнинг тўғри ташкил этилиши, ўқув материалларининг табақалаштирилганлик даражаси.
4.	Педагогик маҳорати.	Дарс мавзусини равоқ тилда тушунтира олиши, дарсда ўзини дадил тутати олиши, мотивация ва уни рағбатлантириб бориши, дарс давомида ижодий, таълимий муҳитни яратати олиши, дарсга оид кўргазмалар курул, жиҳоз ва асбоблардан ўрнида фойдаланиши, талабаларнинг фаоллиги.
5.	Дарслик ва ўқув материалларидан фойдаланиш.	Дарсда дарсликдан ва қўшимча ўқув материалларидан самарали фойдаланиш даражаси.
6.	Дарсда ўқитиш воситаларидан фойдаланиш.	АКТ воситаларидан фойдалана олиш даражаси, тайёрлаган тақдирот сифати ёки ўқув доскасидан самарали фойдалана олиши.
7.	Дарсда яратилган муҳит ва муносабатлар.	Талабаларга нисбатан ҳушмуомалалиги, тил топа олиши, ўзаро ёрдам, ҳамжиҳатлик, талабаларнинг ўқитувчига нисбатан ҳурмати, интизом, эшитиш.
8.	Баҳолаш ва дарсга яқун яшаш.	Талабаларнинг дарс давомида билим ва қўникмаларининг ҳолисона баҳоланиши, баҳолаш топшириқларининг дарс мақсадидан келиб-чикиб тузилганлиги, дарс охирида дарсга яқун қилиниши.

Дарс жараёни ва унинг асоси – физика ўқитувчиси томонидан бошқариладиган талабаларнинг билиш фаолияти ўқув жараёни мантигининг асосий бўғинларини ўз ичига олади: ўқитувчи томонидан маълум қилинган ўқув материални талабалар томонидан идрок этиш ва англаш; ёдлаш; умумлаштириш ва тизимлаштириш; талабаларнинг ўқув ва амалий фаолиятининг турли шаклларида қўллаш; ўқитувчи томонидан талабаларнинг таълим муваффақиятини назорат қилиш ва баҳолаш.

- Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Тиббиёт йўналишидаги ОТМларида замонавий ўқитиш технологиялари асосида физика ўқитувчисининг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантиришда, уларни физика фани бўйича ўқитиш, масалалар ечиш методикаси, лаборатория ишларини бажариш, мазкур фанни ўқитишда инновацион усуллар, педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш, мазкур фан мавзулари ва мазмунига қараб ўқитиш усулларини танлаш ҳақида тегишли билим ва кўрсатмалар бериш, илғор методик тажрибалар билан таништириш, лойиҳалаш вазифалари муҳим ҳисобланади. Физика ўқитувчисининг турли даражадаги компетенцияларини ривожлантириш жараёнини ташкил этишда, юқоридаги технологиялардан фойдаланиш самарадорлиги, уларнинг физика фани бўйича олган билимлари, замонавий технологияларни ўрганиши, интеллектуал қобилиятларининг ривожланиши, билими, кўникма ва малакалари, педагогик маҳорати ва касбий қобилиятларининг ривожланиш даражаларининг ўсишини белгилайди

- Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Бугунги кунда таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга хориж давлатларининг илғор технологияларини татбиқ этиш, улар асосида замонавий ўқитувчини тайёрлаш долзарб ҳисобланади. Бундай ўқитувчи келажакда талабаларнинг мустақиллиги, ижодкорлиги, ташаббускорлиги ва тадбиркорлигини ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшади. Тайёрланаётган кадрларнинг бу сифатларини ривожлантириш таълим тизимининг муҳим вазифаларидан биридир. Чунки, фақат мустақил фикрлаш қобилиятига эга бўлган шахсгина ўз муаммоларига ечим топа олади, жамиятда ўз мавқеига эга бўлади.

Ҳар томонлама етук тиббиёт ходимларини тайёрлаш ўқитувчининг савиясига, касбий тайёргарлигига ва фидоийлигига, унинг ёш авлодни ўқитиш-тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқ. Шундай экан, ўқитувчи ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккурга эга, ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик-психологик ва методий билим ҳамда малакаларни эгаллаган бўлиши ҳамда турли тиббий вазифаларни тезда ечиши, вазиятларни тўғри баҳолай олиши лозим. Бу борада педагогик ва ахборот технологиялари, интерфаол усуллардан ўқув жараёнида мақсадли фойдаланиш, физика фани бўйича бу соҳада аниқ режаларни тузиш ва амалга ошириш, дарслик, ўқув қўлланмаларининг янги авлодини яратиш, уларни талабаларга етказиш вазифалари бугунги кунда муҳимдир. Тиббиёт йўналишидаги ОТМларида фаолият кўрсатаётган физика ўқитувчилари инновацион педагогик ва ахборот технологиялар, ўқув жараёнини фаоллаштириш усуллари ва фан бўйича сифатли компетенцияларини ривожлантирувчи педагогик усулларни қўллай билиши лозим. Ўқитувчи мазкур технологияларнинг моҳияти, мақсади ва вазифаларини ўрганиб чиқиб, улар ҳақида илмий асосланган маълумотлар, амалий йўлланмалар ишлаб чиқиши, уни ўқув жараёнига жорий эта олиши керак.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тўплами, 2013. 20-сон, 251 б.
2. Компетенция. Инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча лугат. -Т.: «Педагог», 2007.; Словарь иностранных слов.-М.: «Академия», 2014.- С.191.
3. Ермаков Д.С. Компетентный подход в образовании // Ж. Педагогика. № 4.-М., 2011.- С. 8-15.
4. Турғунов С.Т. Педагогик жараёнларда ўқитувчилар рефлексив фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш. Замонавий узлуксиз таълим муаммолари: инновация ва истиқболлар. Халқаро илмий конференция. – Тошкент:.. – 2018. – Б.12.
5. Майбуrow М. Высшее образование в развитых странах // Ж. Образование за рубежом. № 2, 2003.- С. 132-144.
6. Коломин В.И. Фундаментальная подготовка по физике как основа формирования профессиональной компетентности будущих учителей физики: [Электронный ресурс] УРЛ: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. - 2010. - 65 с.
7. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты Электронный ресурс/А.В. Хуторской//Интернет-журнал «Эйдос». Москва. -Режим доступа: [хттп://www.eidos.ru/jurnal/2002/0423](http://www.eidos.ru/jurnal/2002/0423).
8. Мавлянов А., ва б.к. Ўқув дарсларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тафаккур бўстони наشريёти. Тошкент. - 2013. -142 б.
9. Нуриллаев Б.Н. Умумий физика практикумларида бўлажак ўқитувчиларнинг экспериментал кўникмаларини шакллантиришнинг дидактик асослари: Автореф. дисс... пед.наук.–Тошкент:ТДПУ, - 2007. - 25 б.
10. Карпова М.Н. Формирование профессиональной компетентности учителя физики при переходе к профильному обучению в рамках системы повышения квалификации // Вестник Казанского технологического университета. - 2009. -№ 2. - С. 108.
11. Жавлонов Ш.С., ва б.қ.лар. Ўқув мақсадларини топшириқларга айлантириш - ўқув дарсларини лойиҳалашнинг асоси сифатида // ОЎМКХТ ривожлантириш тажрибаси ва ил.-наз. асоси: Респ. ил.-амалий конф. материаллари.-Тошкент: ОЎМКХТРМ, 2010. –Б. 69-71.
12. Ишматов Қ.Р. Педагогик технология.-Наманган: НамМПИ, 2004.-95 б.

O'QUVCHI-YOSHLARNING KURASH SPORT TURIGA QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Umarov Abdusayit Tog'aymurodovich,
Qarshi DU sport fakulteti katta o'qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada o'quvchi-yoshlarning kurash sport turiga qiziqishlarini rivojlantirish metodlari xususida fikr yuritiladi. O'quvchilarning kurashga bo'lgan qiziqishini g'oyalar bilan tanishtirish ularning nafaqat kurash mahoratini rivojlantirish, balki shaxs va yetakchi bo'lib yetishishlariga ham yordam beradi. Pedagog va murabbiylar odob-axloq, qadriyatlar va xarakterni rivojlantirishning muhimligini ta'kidlab, o'quvchilarning kurash sporti bilan chuqurroq va mazmunli aloqalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, kurash, qiziqish, kurash mahoratini rivojlantirish, murabbiy, odob-axloq, qadriyat.

Kurash - bu jangovar sport turi bo'lib, raqibni ushlash, ushlab turish, uloqtirish va yerga mixlash kabi kurash usullarini o'z ichiga oladi. Ushbu sport turini qadimgi davrlarga vujudga kelgani borasida fikrlar mavjud. Kurash dunyodagi eng qadimgiy sport turlaridan biridir. Uning kelib chiqishi Yunoniston, Rim va Misr kabi qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Darhaqiqat, kurash birinchi marta miloddan avvalgi 776 yilda Gretsiyada o'tkazilgan qadimgi Olimpiya o'yinlarining asl sport turlaridan biri edi.

Tarix davomida kurash ko'plab madaniyatlarda mashhur sport turi bo'lib, turli shakllarni olgan. Misol uchun, qadimgi Yunonistonda kurash yalang'och holda o'tkazilgan va kuchni rivojlantirish va xudolarni hurmat qilish usuli sifatida qaralgan. Qadimgi Rimda kurash gladiatorlar musobaqalarining bir qismi bo'lib, omma uchun o'yin-kulgi turi edi.

Kurash ko'plab an'anaviy madaniyatlarning muhim qismi bo'lgan, masalan, sumo kurashi milliy sport turi bo'lgan Yaponiyada va kushti kurash uzoq va boy tarixga ega bo'lgan Hindistonda.

Bugungi kunda kurash dunyoning ko'plab mamlakatlarida keng tarqalgan sport turi bo'lib, u yangi texnika va qoidalar bilan rivojlanishda davom etmoqda. Qadimgi ildizlarga qaramay, kurash mahorat, kuch va aqliy qattqlikni talab qiladigan dinamik va qiziqarli sport turi bo'lib qolmoqda.

Kurashning bir necha turlari mavjud, jumladan, milliy, erkin, yunon-rum va bo'ysunish kurashlari. Kollegial kurash sifatida ham tanilgan xalq kurashi Qo'shma Shtatlarda eng keng tarqalgan uslub bo'lib, o'rta maktab va kollej darajasida qo'llaniladi. Erkin va yunon-rum kurashi Olimpiya sport turlari bo'lib, ular xalqaro miqyosda qo'llaniladi. Taslim bo'lish kurashi, shuningdek, bo'ysunish kurashi, raqibni bo'ysunishga majburlash uchun bo'g'ilish va qo'shma qulflar kabi topshirishlarga urg'u beradigan uslubdir.

Kurash kuch-quvvat, chaqqonlik va chidamlilikni talab qiladi va bu sportning jismoniy mashaaqqatli turi bo'lishi mumkin. Kurashchilar vazn toifalarida raqobatlashadilar va o'yinlar odatda bir daqiqadan uch daqiqagacha bo'lgan davrlarga bo'linadi. Sportning maqsadi raqib ustidan nazoratni qo'lga kiritadigan harakatlarni bajarish yoki ularni gilamchaga mahkamlash orqali ochko to'plashdir. Ballar o'chirish, o'zgartirish va qochish uchun beriladi va o'yinlarda ochkolar bo'yicha yoki raqibni belgilangan vaqt oralig'ida ushlash orqali yutish mumkin.

O'quvchilarni kurashga qiziqitirishning muhim sabablari ko'p. Mana bir nechta:

Jismoniy tayyorgarlik: Kurash – kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik va chaqqonlikni talab qiladigan jismoniy talabchan sport turi. Kurash bilan shug'ullanish o'quvchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga yordam beradi, bu ularning salomatligi va farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ruhiy mustahkamlik: Kurash ham aqliy qattqlik va tartib-intizomni talab qiladi. Ushbu sport o'quvchilarda kuchli mehnat axloqini, qat'iyatlikni va o'z chegaralaridan tashqariga chiqishga tayyorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

O'z-o'zini himoya qilish: Kurash - o'zini himoya qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan jang san'ati. Kurash texnikasi va strategiyalarini o'rganish orqali o'quvchilar kerak bo'lganda o'zlarini himoya qilish qobiliyatiga ishonchlari ortishi mumkin.

Jamoaviy ish: Kurash individual va jamoaviy sport turi bo'lishi mumkin. Kurash jamoasiga qo'shilish orqali O'quvchilar jamoaviy ish, muloqot va hamkorlikning qadrini bilib olishlari mumkin.

Xarakterni rivojlantirish: Kurash o'quvchilarda kamtarlik, hurmat va sport mahorati kabi muhim xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Mashg'ulotlar va musobaqalarning ko'tarilishlari va pasayishlari orqali kurashchilar muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikka inoyat va kamtarlik bilan munosabatda bo'lishni o'rganadilar.

O'quvchilarni kurashga qiziqtirish uchun sportning afzalliklarini ko'rsatish va uni qulay va qiziqarli qilish muhimdir. Buni sifatli murabbiylikni ta'minlash, raqobat uchun imkoniyatlar taklif qilish va do'stlik va qo'llab-quvvatlashni rivojlantiruvchi ijobiy jamoa madaniyatini yaratish orqali amalga oshirish mumkin. Bundan tashqari, o'quv jihozlari va jihozlari kabi resurslar bilan ta'minlash, maktab va jamoat tadbirlari orqali sportni targ'ib qilish o'quvchilarda kurashga qiziqish va ishtiyoqni oshirishga yordam beradi.

O'quvchilarda kurashga qiziqishni rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

Sportning afzalliklarini ko'rsating: Yuqorida aytib o'tilganidek, kurash o'quvchilarga ko'p foyda keltiradi. Bu imtiyozlarni O'quvchilarga ular uchun mos keladigan tarzda etkazish muhimdir. Masalan, kurash qanday qilib jismoniy tayyorgarlik va aqliy mustahkamlikni yaxshilashi yoki undan o'zini himoya qilish uchun qanday foydalanish mumkinligini ta'kidlash.

Sifatli murabbiylik bilan ta'minlang: kurashga ishtiyoqi bor mahoratli va tajribali murabbiylarga ega bo'lish o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishda katta o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Murabbiylar samarali mashg'ulotlarni o'tkazishi, to'g'ri texnikani o'rgatishi va O'quvchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashni taklif qilishi mumkin.

Ijobiy jamoa madaniyatini yarating: Ijobiy jamoaviy madaniyatni rivojlantirish O'quvchilarga sportga va ularning jamoadoshlariga ko'proq bog'langanligini his qilishlariga yordam beradi. Jamoaviy ish, muloqot va o'zaro hurmatni rag'batlantirish kurashga qiziqish va ishtiyoqni uyg'otadigan qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi mumkin.

Musobaqa uchun imkoniyatlar taklif qiling: Musobaqa va turnirlarni tashkil qilish kurashga qiziqish va hayajonni uyg'otishning ajoyib usuli bo'lishi mumkin. O'quvchilarga yoshi va malaka darajasi bo'yicha boshqalar bilan raqobatlashish imkoniyatini berish ularga erishayotgan yutuqlarni ko'rishga yordam beradi va ularni mashg'ulotlarni davom ettirishga undaydi.

Sportni targ'ib qiling: Kurashni maktab va jamoat tadbirlari, masalan, namoyishlar yoki o'yinlar orqali targ'ib qilish sportga qiziqish va xabardorlikni oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqlar ham sportni targ'ib qilish va kurash jamoasining yutuqlarini

namoyish qilish uchun foydali vosita bo'lishi mumkin.

Resurslar bilan ta'minlash: O'quvchilarga o'quv jihozlari, jihozlari va boshqa resurslardan foydalanish imkoniyatini berish ularning ko'nikmalarini rivojlantirishga va o'z qobiliyatlariga ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Muvaffaqiyatlarni nishonlash: Kurash bo'yicha jamoaning muvaffaqiyatlarini nishonlash, xoh u individual, xoh jamoaviy yutuqlar bo'lsin, o'quvchilarda ularning sa'y-harakatlari bilan faxrlanishlariga yordam beradi va ularni qattiq mehnat qilishga ilhomlantiradi. O'quvchilarni erishgan yutuqlari uchun e'tirof etish va taqdirlash ham ularning sportga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqini oshirishga yordam beradi.

O'quvchilarning kurashga qiziqishini rivojlantirishga turli usullar yordamida erishish mumkin. Buni amalga oshirishning ba'zi usullari:

Kurash klinikasiga mezbonlik qilish: Kurash klinikasiga mezbonlik qilish O'quvchilarni sport bilan tanishtirish va ularga tajribali kurashchilar va murabbiylardan saboq olish imkoniyatini berishning ajoyib usuli hisoblanadi. Klinikalar asosiy texnika, strategiya va konditsionerlikni qamrab olishi mumkin. Bu esa o'quvchilarda kurashga qiziqish uyg'otadi va mashg'ulotlarni davom ettirishga undaydi.

Kurash jamoasini tashkil qilish: Kurash jamoasini shakllantirish o'quvchilarga jamiyat va tegishlilik tuyg'usini berishi mumkin. Shuningdek, u O'quvchilarga bir-biridan o'rganish, bir-birini qo'llab-quvvatlash va birgalikda raqobatlashish imkoniyatini beradi. O'quvchilarni turnir va musobaqalarda qatnashishga rag'batlantirish ularning sportga bo'lgan ishonchi va ishtiyoqini oshirishga yordam beradi.

Muvaffaqiyatli kurashchilarni ko'rsatish: Muvaffaqiyatli kurashchilar va ularning yutuqlarini ta'kidlash O'quvchilarni ilhomlantirishi va sportning salohiyatini namoyish qilishi mumkin. Mahalliy kurashchilar yoki murabbiylarni O'quvchilar bilan suhbatlashish va sportdagi tajribalari bilan o'rtoqlashish uchun taklif qiling. Bu, shuningdek, o'quvchilarga qarash va taqlid qilish uchun namunalar berishi mumkin.

Uskunalar va jihozlardan foydalanishni ta'minlash: Sifatli asbob-uskunalar va jihozlardan foydalanishni ta'minlash sportni o'quvchilar uchun yanada jozibador va qulayroq qilishi mumkin. Shuningdek, u O'quvchilarni samarali va xavfsiz o'qitish uchun zarur resurslarga ega bo'lishini ta'minlashi mumkin. Mahalliy sport zallari yoki kurash klublari bilan hamkorlik qilish jihoz va jihozlardan foydalanishni ta'minlashning ajoyib usuli bo'lishi mumkin.

Kurashni jismoniy tarbiya darslariga kiritish: Kurashni jismoniy tarbiya darslariga kiritish o'quvchilarni sportga jalb qilishi va ularni sinab ko'rish imkoniyatini berishi mumkin. Buni o'quv darslari yoki norasmiy kurash musobaqalari yoki mashqlarni o'rnatish orqali amalga oshirish mumkin. Shuningdek, u o'quvchilarda kurash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikma va uslublarni shakllantirishga yordam beradi.

Kurash tadbirlariga mezbonlik qilish: Kurash tadbirlari, masalan, o'yinlar yoki turnirlar o'tkazish, sportga qiziqish va hayajon uyg'otishi mumkin. Shuningdek, u O'quvchilarga tajribaliroq kurashchilarni tomosha qilish va ulardan o'rganish imkoniyatini berishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa kanallar orqali tadbirlarni targ'ib qilish qiziqish uyg'otishga va ishtirok etishni rag'batlantirishga yordam beradi.

Rag'batlarni taklif qilish: Mukofot yoki e'tirof kabi rag'batlarni taqdim etish o'quvchilarni kurashda ishtirok etishga va o'z mahoratini oshirishga intilishga undashi mumkin. Bu, shuningdek, O'quvchilar o'rtasida do'stona raqobat hissini yaratishi va ularni o'z maqsadlariga erishishga undashi mumkin.

O'quvchilarning kurash sportiga bo'lgan qiziqishini oshirishga bir qancha omillar yordam beradi. Mana bir nechtasi:

Ta'sir qilish: O'quvchilar turli kanallar orqali sport bilan shug'ullansalar, kurashga qiziqishlari ko'proq bo'lishi mumkin. Bunga kurash musobaqalarini tomosha qilish, kurash klinikalariga yoki lagerlariga borish yoki kurashchilarni o'z jamoalarida raqobatlashishni ko'rish mumkin.

Namunalar: Muvaffaqiyatli va ilhomlantiruvchi namunalarga ega bo'lish ham o'quvchilarning kurashga qiziqishini oshirishga yordam beradi. Bular televizorda ko'rgan kurashchilar, mahalliy kurashchilar yoki hatto sportga ishtiyoqi bor murabbiylar bo'lishi mumkin.

Ijobiy jamoa madaniyati: Ijobiy jamoa madaniyati o'quvchilarning mahoratini rivojlantirish va kurashga bo'lgan ishtiyoqini oshirish uchun qulay muhit yaratishi mumkin. Jamoaviy ish, muloqot va o'zaro hurmatni rag'batlantirish kurashga qiziqish va ishtiyoqni uyg'otadigan qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi mumkin.

Sifatli murabbiylik: Kurashga ishtiyoqi bor mahoratli va tajribali murabbiylar o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini oshirishda katta o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Murabbiylar samarali mashg'ulotlarni o'tkazishi, to'g'ri texnikani o'rgatishi va O'quvchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashni taklif qilishi mumkin.

Resurslardan foydalanish: O'quvchilarga o'quv jihozlari, jihozlari va boshqa resurslardan foydalanish imkoniyatini berish ularning ko'nikmalarini rivojlantirishga va o'z qobiliyatlariga ishonchni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, bu sportni O'quvchilar uchun yanada jozibador va qulayroq qilishi mumkin.

Raqobat: O'quvchilarga yoshi va mahorat darajasi bo'yicha boshqalar bilan raqobatlashish imkoniyatini berish ularga erishayotgan yutuqlarni ko'rishga yordam beradi va ularni mashg'ulotlarni davom ettirishga undaydi. Bu, shuningdek, O'quvchilarga muvaffaqiyat hissi va ularning sa'y-harakatlari uchun tan olinishi mumkin.

Rag'batlantirish: Mukofot yoki e'tirof kabi rag'batlarni taqdim etish o'quvchilarni kurashda qatnashishga va o'z mahoratini oshirishga intilishga undashi mumkin. Bu O'quvchilar o'rtasida do'stona raqobat tuyg'usini yaratishi va ularni o'z maqsadlariga erishishga undashi mumkin.

Ushbu omillarni bartaraf etish va qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitni ta'minlash orqali o'quvchilar kurashga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqni rivojlantirishlari va potentsial ravishda sportning umrbod ishtirokchisi bo'lishlari mumkin.

O'quvchilarning kurashga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish bir qancha asosiy jihatlarni ko'rib chiqishni talab qiladi. Bu erda bir nechta muhim jihatlarni hisobga olish kerak:

Ta'lim: O'quvchilarga kurash sporti haqida ma'lumot berish ularga sportning asoslari, usullari va strategiyalarini tushunishga yordam beradi. Buni o'quv mashg'ulotlari, videolar yoki seminarlar orqali amalga oshirish mumkin.

Targ'ibot: Kurashni qiziqarli va qiziqarli sport turi sifatida targ'ib qilish o'quvchilarda sportning imkoniyatlarini ko'rishga va unga qiziqish uyg'otishga yordam beradi. Buni ijtimoiy tarmoqlar, flayerlar, plakatlar yoki og'zaki so'zlar orqali amalga oshirish mumkin.

Inklyuzivlik: Barcha o'quvchilar kurashga qo'shilishlari va ularni mamnuniyat bilan qabul qilishlariga ishonch hosil qilish, o'quvchilar o'zlarini qulay his qiladigan va qatnashish uchun rag'batlantiruvchi muhitni yaratishga yordam beradi. Bunga stereotiplar yoki noto'g'ri qarashlardan qochish, barcha O'quvchilar uchun ishtirok etish uchun imkoniyatlar yaratish va turli qobiliyatlari yoki ehtiyojlari bo'lgan O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va turar joy bilan ta'minlash orqali erishish mumkin.

Hamjamiyat: Kurash atrofida hamjamiyat hissini rivojlantirish o'quvchilarning

sport bilan bog'liqligini his qilishlariga yordam beradi va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratadi. Buni tadbirlarni tashkil etish, jamoa yoki klub yaratish, oilalar yoki jamoa a'zolarini kurash mashg'ulotlariga jalb qilish orqali amalga oshirish mumkin.

Qiziqarli: Kurashni qiziqarli va qiziqarli qilish o'quvchilarda sport bilan ijobiy munosabatni rivojlantirishga yordam beradi va ularni davom ettirishga undaydi. Bunga qiziqarli o'yinlar yoki mashg'ulotlarni kurash mashg'ulotlariga kiritish, do'stona musobaqalar tashkil etish yoki o'quvchilarga kurash bo'yicha o'z sheriklarini tanlash imkonini berish orqali erishish mumkin.

Taraqqiyot: O'quvchilarga o'z yutuqlarini ko'rish va yutuqlarini nishonlash imkoniyatini berish ularga sportga qiziqish va qiziqishni saqlashga yordam beradi. Bu fikr bildirish, yutuqlarni tan olish va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni belgilash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Pedagog va murabbiylar ana shu muhim jihatlariga e'tibor qaratish orqali o'quvchilarning kurashga bo'lgan qiziqishini oshirishga, sportga bo'lgan ishtiyoq va ishtiyoqni uyg'otadigan qulay muhit yaratishga yordam beradi.

O'quvchilarning kurash sport turiga bo'lgan qiziqishini g'oyalar bilan tanishtirish bir qancha afzalliklarga ega bo'lishi mumkin. Ideallarni joriy qilish muhim bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi sabablar:

Xarakterni rivojlantirish: Kurash nafaqat jismoniy kuch va mahorat; shuningdek, aqliy qattqlik, intizom va chidamlilikni talab qiladi. Sport mahorati, hurmat va qat'iyat kabi ideallarni joriy qilish o'quvchilarda ushbu muhim xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Etika va qadriyatlar: Kurash, boshqa sport turlari singari, o'quvchilar o'rganishi va qo'llashi kerak bo'lgan axloqiy tamoyillar va qadriyatlarga ega. Adolat, halollik va mas'uliyat kabi g'oyalarni joriy qilish o'quvchilarga ushbu qadriyatlarining ahamiyatini tushunishga yordam beradi va ular kurash va ularning kundalik hayotida qanday qo'llaniladi.

Ijobiy fikrlash: Kurash qiyin va talabchan sport turi bo'lishi mumkin va O'quvchilar yo'lda muvaffaqiyatsizliklar yoki muvaffaqiyatsizliklarga duch kelishlari mumkin. Ijobiylik, nekbinlik va o'sish tafakkuri kabi ideallarni joriy qilish o'quvchilarga ijobiy nuqtai nazarni va kurash safariga yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi.

Jamoadi ishlash va yetakchilik: Kurash jamoaviy ish va yetakchilik qobiliyatini talab qiladi. Hamkorlik, muloqot va etakchilik kabi ideallarni joriy qilish o'quvchilarga ushbu muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga va ularni kurash jamoasida va undan tashqarida qo'llashga yordam beradi.

Sport madaniyati: Ideallarni joriy qilish sportchilarni adolatli raqobatlashishga, raqiblariga hurmat ko'rsatishga va jamoadoshlarini qo'llab-quvvatlashga undaydigan ijobiy sport madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu barcha o'quvchilarni kutib olish va kurashda ishtirok etishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitni yaratishi mumkin.

O'quvchilarning kurashga bo'lgan qiziqishini g'oyalar bilan tanishtirish ularning nafaqat kurash mahoratini rivojlantirish, balki shaxs va yetakchi bo'lib yetishishlariga ham yordam beradi. Pedagog va murabbiylar odob-axloq, qadriyatlar va xarakterni rivojlantirishning muhimligini ta'kidlab, o'quvchilarning kurash sporti bilan chuqurroq va mazmunli aloqalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajko Petrov. Freestyle and greco-Roman wrestling. Lausanne, 1985. 267
2. Чердевич г.л. Организация учебно-тренировочных сборов. -М.

EDUCATIONAL TECHNOLOGY AND METHODOLOGY IN TEACHING SPECIAL SUBJECTS TO STUDENTS

Urinov Uygun

*Bukhara Engineering-Technological Institute, 200100, Bukhara region,
Bukhara city, 15, K. Murtazoev str., Republic of Uzbekistan*

Annotation. This article describes the use of new pedagogical technologies and the use of educational methods in the course of teaching students in special subjects. The methodology of the teaching process is explained on the example of the subject of automated production technology, which is taught in technical higher education institutions.

Keywords

Teacher, student, educational material, case study, educational method, pedagogical technology, types of cases, automated production technology.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И МЕТОДИКА В ОБУЧЕНИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ СТУДЕНТОВ

Уринов Уйгун

*Бухарский инженерно-технологический институт, 200100, Бухарская область,
г. Бухара, ул. К. Муртазоева, 15, Республика Узбекистан*

Аннотация. В данной статье описывается использование новых педагогических технологий и использование методов обучения в процессе обучения студентов специальным предметам. Объясняется методика учебного процесса на примере предмета «Технология автоматизированного производства», который преподается в технических вузах.

Ключевые слова. Учитель, ученик, учебный материал, кейс, учебный метод, педагогическая технология, виды кейсов, технология автоматизированного производства.

TALABALARGA MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA TA'LIM TEKNOLOGIYASI VA METODIKASINI QO'LLASH

O'rinov Uyg'un

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, 200100, Buxoro viloyati,
O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri, K. Murtazoyev ko'chasi, 15-uy*

Annotasiya. Ushbu maqolada maxsus fanlar bo'yicha talabalarga o'qitish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish va ta'lim usullaridan foydalanish yo'nalishlari yoritilgan. Texnik oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish texnologiyasi fani misolida o'qitish jarayonining metodikasi keltirilgan.

Kalit so'zlar. O'qituvchi, talaba, o'quv material, keys, o'quv metodi, pedagogik texnologiya, ish turlari, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish texnologiyasi.

Introduction. Currently, the development of the production sector and rapid changes in the development of science and technology require the development of the education system. That is, it is important to train specialist personnel who will serve the form, methods, tools and methods of traditional education for today's development stage of education. As a result, the creation of a system of non-traditional forms of education based on the individuality, uniqueness and needs of the student, i.e. methods encouraging the student to think independently and creatively, is rising to the level of an actual issue. This requires the use of modern pedagogical technologies in the field of education, which is constantly developing. Therefore, the use of modern pedagogical technologies at all stages of the educational system is a requirement of the present time.

Today, the lack of educational methodical literature on the use of pedagogical technologies

leads to their limited use in the course of the lesson. Also, among teachers, there are many cases of viewing pedagogical technology and educational methodology as one concept. As a result, when some teachers conduct classes by changing the teaching methods, it gives the impression that they have applied pedagogical technologies to the classes. In fact, there is a huge difference between them, and they have different goals in the educational process. Therefore, below, we found it permissible to touch on them in order to enrich the concepts and ideas about pedagogical technology and educational methodology.

The main part. As a result of the analysis of the educational literature, it can be seen that research scientists approach the concept of pedagogical technology in different ways and give different definitions.

Pedagogical technology is a project of the process of formation of a person that can guarantee pedagogical success regardless of the teacher's skills.

Pedagogical technology is a technological approach to the educational process, based on predetermined goal indicators, designing the educational process.

Pedagogical technology represents a goal that can be reliably understood, defined, and reflected in the actions of students.

Pedagogical technology is a system of actions that lead to pre-planned results and must be performed.

The definitions and views of these scientists are close to each other, and they mainly look at it as a project of a specific pedagogical system that puts knowledge into practice, based on the purpose of the predetermined lesson, and focuses on the design and organization of the educational and pedagogical process in advance, and it must be done in order to acquire thorough knowledge. plans a number of actions.

Therefore, pedagogical technology is a set of organizational and methodological tools for teaching the knowledge and experiences gained by the older generation to the younger generation, and it is the use of a set of educational methods, methods, ways, and tools based on convenient and intensive approaches to achieve the planned goals of education.

In order to distinguish pedagogical technology and educational methodology from each other, it is necessary to know the dictionary meaning and definition of the word «method», which is the basis of the concept of methodology.

The word method is derived from the Greek word —methodos, which means research method, way.

Method is a way of knowing and researching the phenomena of nature and society.

Therefore, the method is a method of practical and theoretical acquisition of reality, assimilation, learning, guidance for knowledge, a set of methods, a method of creating and substantiating philosophical knowledge. That's why people learn different methods during their life. The reason is that a person who has mastered the method of doing something can do it easily, quickly and better than others, on the contrary, a person who has not mastered the method spends a lot of time and effort to do it.

Methodology is a set of methods and ways of doing something according to the purpose. Methodology is a branch of science that develops recommendations for organizing and conducting the educational process and researches the laws of teaching subjects.

Educational methodology is a method of work that the teacher constantly applies to students, which allows them to develop their knowledge and abilities and to apply their knowledge and skills in practice.

Currently, the flow of information is entering our social life at a rapid pace and covering all areas. One of the urgent problems is to quickly receive such information, analyze it, process it, summarize it, conclude it, and establish an exchange of information. Modern pedagogical and information communication technologies are of great importance in solving such problems.

Nowadays, when it comes to applying new methods to the educational process, the use of interactive methods is understood. In educational processes based on interactive methods, the student learns to think critically, to find a solution to complex issues based on analysis,

to search for information accordingly, to express some alternative opinions freely in mutual discussions, and such skills are formed.

The use of interactive methods in the course of the lesson forms the following characteristics in students and develops them.

Today, the introduction of modern pedagogical technologies into the educational system, ensuring the mutual cooperation of teachers and learners during the educational process, and developing the skills of independent learning of learners is one of the important tasks facing education. In the implementation of such tasks, it is appropriate to use case-stage and modular educational technologies calculated from modern pedagogical technologies in the organization of practical training in Automated Production Technology courses in higher education institutions.

The main purpose of the case-study technology is to activate the learning process of students, to develop their scientific and creative abilities by solving existing problem situations. Also, the Case-study technology is an educational technology that teaches students to use their knowledge, skills, and abilities in cooperation, to search for an alternative solution by analyzing the proposed solutions.

The case-study technology, which is used in solving practical situations in the educational system, is one of the pedagogical technologies that teaches students to find solutions to specific situational problems that arise in the course of educational activities, and guides them to develop new solutions.

Case-study technology is one of the problem-based learning technologies. The difference between this technology and the problem-based learning technology is that in the Case-study technology, specific situations and phenomena are given in a problematic way. This technology is directed to the solution of specific problematic situations, specially developed on the basis of specific educational materials, which is created based on the topic of the lesson in advance and aims to analyze this problem together with students.

In this, the teacher describes a multi-variable problem, the students give their opinions and opinions to find a solution to this problem, in this process, the teacher identifies the knowledge that the students lack in solving the problem, and gives the necessary instructions and recommendations to search for and find a solution to the problem. In this, students are directed to independent activities, summarizing the knowledge they have received so far, looking for ways to find a unique solution to the problem using their own experience. In such a situation, students need additional information and daily information in addition to the knowledge they have acquired in class. In the process of collecting, analyzing and working with additional information from various sources, students independently draw conclusions and make their own proposals for solving the problem situation.

Teaching with the help of case-study technology is a method of teaching in which the real creative process is modeled. In other words, a problem situation is created and the students' search for problem solving is guided.

Students acquire new knowledge with the help of the teacher and peers. For this, two factors are important in the student, one is the need to master and know certain educational material, and the other is the desire to acquire generalized new knowledge necessary to solve a certain problem. The reason is that the organization of practical training using the case-study technology requires a specific approach to the study sequence and analysis of the educational material. In this, the teacher poses questions as learning problems. At the heart of the questions is an educational problem that reflects a specific problem.

Case study technology belongs to the group of interactive technologies. The reason is that this technology is implemented through a subject-subject relationship between the teacher and the learner. In such an educational activity, the student becomes an active subject of learning, in which the skills of teamwork, expression and defense are formed.

Open communication method is more effective when using problem cases in automated production technology classes. Students' skills and abilities and the teacher's ability to organize communication are important factors in open communication. At the same time, it encourages students to pay attention to specific information in the text of the case, to logically

answer the questions and draw correct conclusions in order to solve the problem situations in it. Identifying the problem in the given case text, analyzing the event and process, evaluating the situation and expressing their opinions on it develops students' communication skills.

When organizing practical training, the teacher should develop different types of cases, taking into account the educational goals. There is an opportunity to organize students' activities in different ways in case-based practical training. For example, the proposed situation can be staged and discussed through the methods of brainstorming, debate, and scientific debate.

There are several types of cases.

1. Practical cases. In this, the situation or event is reflected realistically. It is based on historical sources, real documents, statistical data. The purpose of these types of cases is to model a real event in history, ways to solve an environmental or technological problem, to form the ability to use the acquired knowledge in life.

2. Educational cases. The purpose of such cases is to teach, and the basis is educational situations. The skills developed in the process of completing these cases become competencies.

3. Scientific cases. It is designed to guide students to research.

For example, production processes in mechanical engineering, - automated lines in mechanical engineering, detail machining process in RDB machines, etc.

For this type of case materials, it is possible to use the works of scientists who have conducted scientific research on the topic, as well as mechanical engineering materials.

Cases used in case-study technology must meet the following requirements:

- the selected case text matches the topic and purpose of the practical training;
- the problem given in the case text is relevant and has several solutions;
- existence of a problem situation in real life that needs to be found and solved;
- sufficient information to solve the problem situation being studied;
- the availability of the opportunity to give recommendations and instructions to students as a help in solving a problem situation, and to evaluate their actions.

The use of case-study technology in the organization of practical training can cause a number of difficulties for the teacher.

This technology requires the teacher to constantly work on himself to develop critical thinking and creative activity, as well as the ability to develop cases, to collect new information on the subject.

Because case studies rely on data collected from real situations and empirical analysis. The activity of the teacher to use the case-study technology in practical training consists of two stages: The first stage is the creative work of the teacher to develop the text of the case and the necessary questions for its analysis. This stage is carried out before the practical training and covers the scientific-research, methodical and constructive activities of the pedagogue. The second stage is the activity of the teacher in the audience. This includes the teacher's introduction, conclusion, organization of work in small groups, management of the debate, assessment of student performance on the analysis of the situation.

Working with cases in the process of organizing practical training consists of the following three stages:

The first step is to enter into cooperative activities. The main task of this stage is to form motivation for cooperative activity.

The second stage is the organization of cooperative activities. The main task of this stage is to organize problem-solving activities in small groups or individually. In each group, a speaker (who will present a solution to the problem), a secretary (who will record the progress of the discussion), and a time controller (who will control the passage of time) are selected. If the case is properly structured, one group's solution will not be the same as another group's answer. The teacher organizes and leads the debate.

The third stage is the analysis and reflection of collaborative activities. The main task of this stage is to highlight the results of working with the case. The teacher concludes the discussion, evaluates the activity of groups, draws a conclusion.

Results oath discussions

Below we will consider the method of using the case-study technology in the practical training of the Automated Production Technology course.

Topic of practical training: Selection of technological bases.

The educational goal of the lesson: to learn the selection and assignment of technological bases and basing surfaces of students, and to expand and strengthen the knowledge acquired in the lecture by performing practical tasks and discussing cases.

The educational purpose of the lesson: to teach students to use equipment and equipment correctly and wisely and to be careful when working with them, to teach them to respect our national values, to form a sense of respect for ancestors, pride, and pride.

Developmental goal of the lesson: to expand students' scientific outlook on the selection of technological bases, to work independently on textbooks, additional literature, drawings, tables and references, to develop analytical skills and the culture of speech and communication.

Equipment for the lesson: Lathe lathe, various detail samples, keys and fasteners, detail drawings, reference books, methodical manuals or lecture texts, projector and presentation materials.

Technology used in the lesson: blitz question, work in small groups, case study technology.

The course of the lesson:

I. Organizational part. Introducing students to the topic, purpose, progress and independently completed educational tasks.

II. Repetition of the lesson. Answer the blitz questions.

1. What do you mean by precision in mechanical engineering?

2. Explain the concept of functional assembly (dopuski) of machine, mechanism and their details? What is it composed of?

3. What do you mean by technological system? Comment!

4. Explain the concepts of nominal, real and limit sizes?

5. The concept of sheep and how it is defined?

6. What are the factors affecting accuracy?

III. The main part. Learning a new topic.

a) Dividing students into small groups and achieving independent, high-quality performance of the educational tasks set by the groups.

b) to discuss cases developed in advance on the basis of educational material and to implement educational activities aimed at solving them.

Formulation of problem 1: One of the most complex and fundamental sections in the design of mechanical processing and assembly processes is the selection and assignment of technological bases and base surfaces. The problem of creating technological processes of quality production of new products is always related to the problem of choosing bases. What are the reasons for this problem?

Questions to solve the problem:

1. What does the appointment of technological bases in the design of technological processes mainly depend on?

2. What should a technologist who designs a technological process pay attention to?

3. What kind of surfaces are divided according to the method of applying base surfaces in detail processing?

4. What is the reference base of the detail?

5. Comment on the setting base.

6. What do you mean by control technology base?

Formulation of problem 2: The need to apply the principles of basing in the creation of new items. Explain why.

Questions to solve the problem:

1. What do you understand by base unit?

2. What error occurs if the technological base and the measuring base lie on different surfaces?

3. When are adjustment and verification technological bases used?

4. What happens if the principle of constancy of bases is not observed?

5. In what cases does the exchange of bases occur?

Formulation of problem 3: The need to correctly implement the selection of defined bases and the connection with force. What are the measures to do this? Explain!

1. What do you understand by defined and undefined basis?

2. What is the accuracy of basing the item (parts, details, assembly units)?

3. What forces are involved in force coupling?

4. What should be done regarding the requirement of determining the basis?

5. What is baseline uncertainty? Give an example.

Conclusion

Using the case-study technology in the above-mentioned practical training classes, it is appropriate to give creative tasks, during their execution, to give instructions and recommendations necessary for the formation of practical skills in students. Giving students freedom when working with cases, creating favorable conditions for them to acquire new knowledge based on the acquired knowledge, forms such qualities as having an independent opinion, giving a full statement of their opinion. After the student consolidates the knowledge acquired in the lecture on the basis of the case-study technology, when performing the practical tasks, firstly, the students complete the task with a full understanding of its content, secondly, they complete the task quickly and easily, and thirdly, they achieve high results. As a result, students will have creative and independent thinking, analysis, and comparison skills.

References

1. U.S. Begimkulov, Informatization of pedagogical education: theory and internship (Monography, Tashkent. Fan, 2011)
2. BS Nuridinov, UA Urinov, Journal of vocational education, 6 , 1, 11-16 (2003)
3. KT Olimov, International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering 9 , 425-429 (2019)
4. UA Urinov, European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences . Great Britain. Progressive Academic Publishing, 8 , 2, 62-65 (2020)
5. UA Urinov, ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10, 10, 1321-1328 (2020)
6. UA Urinov, Social psychological priorities of social cooperation. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences . Great Britain. Progressive Academic Publishing. Vol.8, No.2, 2020, P 62-65
7. UA Urinov, Formation of Students' Practical Skills in Technical Higher Education Institution and Production Enterprise. «The american journal of social science and education innovations» Volume 2 - Issue 10, 2020. P 313-320
8. UA Urinov, Opportunities for developing cooperation between technical universities and industrial enterprises. Scientific reports of Bukhara state university. Volume 5. 2020. P 66-72.

III RENESSANS DAVRI JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHISINING PEDAGOGIK TA'LIMIGA AKMEOLOGIK YONDASHUV

*Uteberganov Amangeldi Kutlimuradovich,
Nukus davlat universiteti dotsenti, Uzbekistan*

Annotatsiya. Maqolada III Renessans davri jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik ta'limiga akmeologik yondashuvlar yuzasidan fikrlar keltirilgan. Markaziy Osiyoda III Renessans davri g'oyasi mintaqa uchun yorqin kelajak yaratishda madaniyat, ta'lim va innovatsiyalar muhimligini ta'kidlaydigan intiluvchan qarashdir. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun pedagogik ta'limga akmeologik yondashuv o'qituvchi va ularning o'quvchilarining to'liq salohiyatini qo'llab-quvvatlaydigan, shuningdek, jismoniy faollik, salomatlik va farovonlikni rag'batlantiradigan o'quv muhitini yaratishga intiladi.

Kalit so'zlar: III Renessans, jismoniy tarbiya o'qituvchisi, pedagogik ta'lim, akmeologik yondashuv.

Markaziy Osiyoda «III Renessans davri» g'oyasi mintaqadagi madaniy va intellektual tiklanishni nazarda tutadi, bu islom oltin asri va Yevropa Uyg'onish davrida sodir bo'lgan buyuk badiiy, ilmiy va falsafiy yuksalish davrlarini aks ettiradi.

Markaziy Osiyo madaniy va intellektual yutuqlarning boy tarixiga ega bo'lib, o'rta asrlarda Buxoro, Samarqand va Xiva kabi shaharlar ilm va ilm markazlari bo'lib xizmat qilgan. Biroq, mintaq so'nggi asrlarda mustamlakachilik, sovet hokimiyati va Sovet Ittifoqi parchalanishi oqibatlarini o'z ichiga olgan jiddiy muammolarga duch keldi.

Bunday qiyinchiliklarga qaramay, Markaziy Osiyoning madaniy merosi va an'analarini tiklash va targ'ib qilish, shuningdek, badiiy va intellektual ifodaning yangi shakllarini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar amalga oshirildi. Ayrim olimlar va madaniyat yetakchilari yangilangan va jonlanayotgan Markaziy Osiyo haqidagi bu tasavvurni qamrab olish uchun "3-Uyg'onish davri" g'oyasini taklif qilishdi.

Markaziy Osiyodagi 3-Uyg'onish davri, ehtimol, ta'lim, san'at va ilmiy tadqiqotlarga qayta e'tibor qaratish hamda mintaqaning turli madaniy an'analarini qadrlashni o'z ichiga oladi. Bu, shuningdek, an'anaviy va zamonaviy ta'sirlarga asoslangan ijodiy ifodaning yangi shakllarini ishlab chiqishni o'z ichiga olishi mumkin.

Markaziy Osiyoda III Renessans davri g'oyasi mintaqa uchun yorqin kelajak yaratishda madaniyat, ta'lim va innovatsiyalar muhimligini ta'kidlaydigan intiluvchan qarashdir.

Akmeologiya - pedagogikaning shaxsiy rivojlanishi va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishni o'rganishga qaratilgan bo'limi. U shaxsiy o'sish va rivojlanish jarayonlari va mexanizmlari bilan bog'liq bo'lib, odamlar qanday qilib eng yuqori yutuq va muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligini tushunishga intiladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun pedagogik ta'lim kontekstida akmeologik yondashuv o'qituvchining o'quvchilari uchun tarbiyachi va murabbiy sifatida to'liq salohiyatini rivojlantirishga e'tiborni o'z ichiga oladi. Bunday yondashuv jismoniy tarbiya o'qituvchisining individual kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, o'ziga xos o'rganish uslubi va afzalliklarini chuqur tushunishni o'z ichiga oladi.

Akmeologik yondashuv, shuningdek, jismoniy tarbiya o'qituvchisiga o'zi uchun ham, talabalari uchun ham ulkan maqsadlarni qo'yish va ularga erishishga yordam berishga qaratilgan. Bu o'qituvchiga konferentsiyalarda qatnashish yoki tegishli sohalarida ilg'or darajalarni olish kabi doimiy kasbiy rivojlanish bilan shug'ullanish imkoniyatini taqdim etishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun pedagogik ta'limga akmeologik yondashuv talabalar uchun ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Bu jismoniy faoliyat, salomatlik va salomatlikni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish strategiyalarini amalga oshirishni o'z ichiga olishi

mumkin, shu bilan birga jamoaviy ish, muloqot va hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun pedagogik ta'limga akmeologik yondashuv o'qituvchi va ularning o'quvchilarining to'liq salohiyatini qo'llab-quvvatlaydigan, shuningdek, jismoniy faollik, salomatlik va farovonlikni rag'batlantiradigan o'quv muhitini yaratishga intiladi.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisining qiyofasi har tomonlama yetuk, bilimdon, o'quvchilarning jismoniy faolligini, salomatligini va sog'lom bo'lishini ta'minlashga fidoyi mutaxassis timsolidir. Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi - bu keng ko'lamli ko'nikma va qobiliyatlarga ega bo'lgan, o'z ta'lim uslubini turli talabalar va o'quv muhitining ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtira oladigan shaxs.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi jismoniy tarbiya sohasidagi so'nggi tadqiqotlar va yo'nalishlardan xabardor bo'lgan va bu bilimlarni o'z pedagogik amaliyotiga kirita oladigan shaxsdir. Ular jismoniy faollikni sog'lom turmush tarzining asosiy tarkibiy qismi sifatida targ'ib qilish muhimligini tushunib, barcha yoshdagi va qobiliyat darajasidagi talabalar uchun xavfsiz, qiziqarli va qiziqarli bo'lgan samarali fitnes dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishga qodir.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi jismoniy tarbiya sohasidagi tajribasidan tashqari, kuchli shaxslararo va muloqot qobiliyatlariga ham ega. Ular o'z o'quvchilari va hamkasblari bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga qodir, ota-onalar va maktab jamoasining boshqa a'zolari bilan samarali muloqot qila oladilar.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi, shuningdek, uzluksiz kasbiy rivojlanishga intiladigan va o'z sohasini o'rganish va o'sish uchun doimo yangi imkoniyatlarni qidiradigan insondir. Ular fikr-mulohazalar uchun ochiq va o'qituvchi sifatida samaradorligini oshirish uchun o'zlarining o'qitish amaliyoti haqida fikr yuritishga tayyor.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi qiyofasi yuqori malakali, bilimli, o'quvchilarning jismoniy faolligini, salomatligini va sog'lom bo'lishini ta'minlashga jiddiy yondashadigan, ularning amaliyotini doimo takomillashtirib borishga intiluvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar shu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, tajriba va shaxsiy fazilatlarining kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisiga qo'yiladigan asosiy talablar:

Ta'lim: Jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lish uchun odatda jismoniy tarbiya yoki tegishli sohada bakalavr yoki magistr darajasi talab qilinadi. Jismoniy tarbiya fiziologiyasi, biomexanika, sport psixologiyasi va o'qitish metodikasi bo'yicha kurs ishi samarali jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Sertifikatlash: Ko'pgina shtatlarda jismoniy tarbiya o'qituvchilari davlat ta'lim bo'limi tomonidan sertifikatlangan bo'lishi kerak. Sertifikatlash talablari shtatga qarab farq qiladi, lekin odatda tasdiqlangan o'qituvchilar ta'limi dasturini tugatish, malaka imtihonini topshirish va doimiy kasbiy rivojlanish talablarini bajarishni o'z ichiga oladi.

Tajriba: Bolalar va yoshlar bilan ishlash tajribasi samarali jismoniy tarbiya o'qituvchisi bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish uchun muhimdir. Ko'pgina jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'qituvchi bo'lishdan oldin murabbiy, lager maslahatchisi yoki boshqa yoshlarni rivojlantirish rollarida ishlash tajribasiga ega bo'ladilar.

Shaxsiy fazilatlar: Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi ushbu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bir qator shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi kerak. Bular kuchli muloqot va shaxslararo munosabatlar, jismoniy faollik va fitnesga bo'lgan ishtiyoq, turli aholi vakillari bilan samarali ishlash qobiliyati va doimiy kasbiy rivojlanishga intilishdir.

Texnologiyani bilish: Zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchilari ham texnologiyani yaxshi bilishlari kerak, chunki ko'plab maktablar jismoniy tarbiya dasturlarini yaxshilash

uchun texnologiya vositalaridan tobora ko'proq foydalanmoqda. O'qituvchilar o'quvchilarning muvaffaqiyati va ishtirokini kuzatish, shuningdek, qiziqarli va samarali fitnes dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun texnologiyadan foydalanishi kerak.

Umuman olganda, zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisi kuchli ma'lumotga, tegishli tajribaga va sohada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan bir qator shaxsiy fazilatlar va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Markaziy Osiyoda III Renessans davri ta'lim va inson salohiyatini rivojlantirishga yangidane'tibor qaratilishi bilan tavsiflanadi. Budavrdajismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik tarbiyasiga akmeologik yondashish o'qituvchining o'z o'quvchilari uchun tarbiyachi va murabbiy sifatidagi salohiyatini to'liq rivojlantirishga e'tiborni qaratish, shu bilan birga jismoniy faollik, salomatlik va sog'lom bo'lish muhimligini ta'kidlaydi.

Bunday yondashuv jismoniy tarbiya o'qituvchisining individual kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, o'ziga xos o'rganish uslubi va afzalliklarini chuqur tushunishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'z oldiga va o'quvchilariga ulkan maqsadlar qo'yishga undaydi va bu maqsadlarga erishish uchun doimiy kasbiy rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratiladi.

Bundan tashqari, akmeologik yondashuv talabalar uchun ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. Bu jismoniy faoliyat, salomatlik va salomatlikni rivojlantirishga qaratilgan o'qitish strategiyalarini amalga oshirishni o'z ichiga olishi mumkin, shu bilan birga jamoaviy ish, muloqot va hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Akmeologik yondashuv, shuningdek, jismoniy tarbiya o'quv dasturida madaniy xabardorlikni va xilma-xillikni rivojlantirishga e'tiborni o'z ichiga oladi. O'qituvchilarga o'z darslariga mahalliy madaniy an'analar va amaliyotlarni kiritish, shu bilan birga madaniy xilma-xillikni yanada kengroq tushunish va qadrlashni rag'batlantirish tavsiya etiladi.

Markaziy Osiyoda uchinchi Uyg'onish davrida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik ta'limiga akmeologik yondashuv o'qituvchi va ularning o'quvchilarining to'liq salohiyatini qo'llab-quvvatlaydigan, shuningdek, jismoniy faollik, salomatlik va jismoniy tarbiyani rivojlantirishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratishga intiladi. farovonlik, madaniy xabardorlik va xilma-xillikni rivojlantirish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ 60-сон Фармони

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиqlаш тўғрисида”ги ПҚ -4312-сон қарори.

3. Renessans yaratadigan avlodni tarbiyalashga kuchimiz ham, qudratimiz ham, imkoniyatimiz ham etadi. <https://yuz.uz/uz/news/renessans-yaratadigan-avlodni-tarbiyalashga-kuchimiz-ham-qudratimiz-ham-imkoniyatimiz-ham-etadi>

TASVIRIY SAN'ATNING TUR VA JANRLARI

*Xasanov Xolboy Xasanovich,
Termiz davlat universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrasida
dotsenti v.b.*

Annotatsiya – Ushbu maqolada tasviriy san'at va uning turlari haqida ilmiy fikrlar bayon etiladi. San'atning turlari juda ko'p. Ular musiqa, kino, teatr, xoreografiya, tasviriy san'at va boshqalardir. Odatda borliqni tasviriy obrazlarda, shakllarda, fazoviy kenglikda yoki tekislikda (qog'oz yuzasida, devor yuzasida va hokazolarda) aks ettiradigan san'at tasviriy san'at deb ataladi. San'atkor real borliqni o'z asarlarida tasvirlar ekan, u hech vaqt uni mexanik ravishda ko'chirmaydi. Aks holda, u yaratgan san'at asarlarining fotograf yaratgan rasmlardan farqi bo'lmay qoladi. San'atkorning vazifasi oliyroqdir. U hayotda mavjud bo'lgan voqea va hodisalarni tasvirlar ekan, u tasvir orqali o'zini hayajonlantirgan biron bir fikrni ilgari suradi, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarning mohiyatini ochib berishga intiladi, ularga o'z munosabatini bildiradi, hukmini chiqaradi. Masalan, rassom biror shaxsning rasmini ishlar ekan, u hech vaqt uni faqat o'ziga o'xshatishga intilish bilan chegaralanmaydi.

Kalit so'zlar – Tasvir, san'at, tur, rang, gamma, tus, musiqa, ovoz, nota, manzara, musavvir.

ВИДЫ И ЖАНРЫ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

*Хасанов Холбой Хасанович,
доцент кафедры «Изобразительное искусство и инженерная графика»
Термезский государственный университет*

Аннотация - В данной статье представлены научные представления об изобразительном искусстве и его видах. Есть много видов искусства. Это музыка, кино, театр, хореография, изобразительное искусство и другие. Искусство, которое обычно представляет существование в изобразительных образах, формах, пространственных размерах или плоскостях (на поверхности бумаги, поверхности стены и т. д.), называется изобразительным искусством. Пока художник изображает в своих работах реальное существование, он никогда не копирует его механически. В остальном созданные им произведения искусства не будут отличаться от снимков, созданных фотографом. Задача художника выше. Когда он описывает события и происшествия, существующие в жизни, он через образ выдвигает любую волнующую его мысль, старается раскрыть суть событий и событий, происходящих в общественной жизни, выражает свое отношение к ним, делает свое суждение. Например, когда художник рисует человека, он никогда не ограничивается попыткой сделать его похожим на себя.

Ключевые слова-Образ, искусство, тип, цвет, гамма, оттенков, музыка, звук, нота, пейзаж, живописец.

TYPES AND GENRES OF FINE ART

*Khasanov Kholboy Khasanovich,
Termiz State University, Associate Professor, Department of «Fine Art and
Engineering Graphics»*

Abstract - This article presents scientific ideas about fine art and its types. There are many types of art. They are music, cinema, theater, choreography, visual arts and others. Art that usually represents existence in pictorial images, shapes, spatial extent or plane (on paper surface, wall surface, etc.) is called visual art. As long as the artist depicts the real existence in his works, he never copies it mechanically.

Otherwise, the works of art created by him will not be different from the pictures

created by the photographer. The task of the artist is higher. When he describes the events and incidents that exist in life, he puts forward any thought that excites him through the image, tries to reveal the essence of the events and events that take place in social life, expresses his attitude to them, and makes his judgment. For example, when an artist paints a picture of a person, he is never limited to trying to make him look like himself.

Keywords - Image, art, type, color, gamma, hue, music, sound, note, landscape, painter.

Tasviriy san'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo'ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik hissi ortdi, voqelikdagi go'zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqqa boshladi. Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi. Tasviriy san'at esa o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfnings ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, xulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. Har bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarni kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi.

San'atning turlari juda ko'p. Ular musiqa, kino, teatr, xoreografiya, tasviriy san'at va boshqalardir. Odatda borliqni tasviriy obrazlarda, shakllarda, fazoviy kenglikda yoki tekislikda (qog'oz yuzasida, devor yuzasida va hokazolarda) aks ettiradigan san'at tasviriy san'at deb ataladi. San'atkor real borliqni o'z asarlarida tasvirlar ekan, u hech vaqt uni mexanik ravishda ko'chirmaydi. Aks holda, u yaratgan san'at asarlarining fotograf yaratgan rasmlardan farqi bo'lmay qoladi. San'atkorning vazifasi oliyroqdir. U hayotda mavjud bo'lgan voqea va hodisalarni tasvirlar ekan, u tasvir orqali o'zini hayajonlantirgan biron bir fikrni ilgari suradi, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarning mohiyatini ochib berishga intiladi, ularga o'z munosabatini bildiradi, hukmini chiqaradi. Masalan, rassom biror shaxsning rasmini ishlar ekan, u hech vaqt uni faqat o'ziga o'xshatishga intilish bilan chegaralanmaydi.

Rassom shu ishlayotgan tasviri orqali, avvalo, o'zining fikr va tuyg'ularini tomoshabinga yetkazishga harakat qiladi. Tomoshabin rasmda tasvirlangan olijanob, mard kishilar obrazini ko'rib, undan g'ururlanadi (chunki rassom ham g'ururlanib shu rasmni ishlagan) unga taqlid qiladi, undan o'rnak oladi. Agar asarda pastkash, razil odam tasvirlangan bo'lsa, tomoshabin undan nafratlanadi. Tomoshabin o'zida shunday xususiyatlarbo'lmasligiuchun harakat qiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, tasviriy san'at asarlari san'atning boshqa turlari - adabiyot, kino, teatr va hokazolar kabi insondagi ajoyib fazilat borliqni bilish, uni o'rganish va sirlarini ochishga bo'lgan ehtiyojlarni qodirishga faol ta'sir ko'rsatadi. Tasviriy san'at asarlari ko'rish uchun mo'ljallan san'atdir. Uni ko'rish orqaligina zavq olish mumkin. Kuy va ashulaning go'zalligini so'z bilan ta'riflab bo'lmaganidek, rassomning asarlarini ham so'z bilan to'liq ta'riflash mumkin emas. Tasviriy san'at asarlarini to'g'ri tushunishga oid ba'zi misollarga murojaat qilaylik.

A.Plastovning «Peshin» deb nomlangan asarining sujeti juda sodda, hatto bir qarashda san'atga loyiq mavzu yo'qqa ham o'xshaydi. Shu asarni so'z bilan ta'riflansa, eshitgan odam, xo'sh, nima bo'пти, deyishi va unga beparvo bo'lishi ham mumkin. Lekin asarga qaragan tomoshabin hech qachon shunday demaydi. Ko'rinishdan sodda bo'lib tuyulgan bu asar uni o'ylashga majbur qiladi, tevarak-atrofning naqadar go'zal ekanligini his qilishga, shu go'zallikdan hayajonlanishga da'vat etadi. Haqiqatan ham beg'ubor, kuchga to'lgan sokin tabiat, zilol suv, kishi qalbiga orom beruvchi quyoshning mayin nurida qanchadan-

qancha go'zallik, latofat bor. Rassom shulardan quvonadi, shu quvonchini boshqalar bilan o'rtoqlashishga intiladi. Bunga erishish uchun tasviriy san'atning ifoda vositalari kompozitsiya, kolorit, yorug', soya, chiziq, faktura imkoniyatlaridan foydalanadi. Rassom shunday kompozitsiya tanlaganki, bu voqeaning qachon va qayerda sodir bo'layotganini ochib, rasm ishlangan yuza (xolst) - ning bir butun bo'lib ko'rinishini ta'minlagan. Shu rasmdan kompozitsiyadan biron-bir detalni, aytaylik, mototsiklni olib tashlaylik yoki obrazlarning birortasining o'rnini o'zgartirib ko'raylik-chi, u holda tasvirning ta'sir kuchi yo'qoladi. Kompozitsiya yaxlitligi buziladi. Rassom yorug' va soya imkoniyatlaridan foydalanib, voqea sodir bo'layotgan vaqtini ko'rsatishga erishgan. Suv ichayotganlarning tagiga tushayotgan soya voqeaning peshinda, quyoshning tikkaga kelgan paytida sodir bo'layotganligidan dalolat beradi. Asar uchun tanlangan rang gammasi - kolorit yozning issiq jazirasini his etishga xizmat qilgan. Quyosh nuriga to'yingan sarg'ish-yashil ko'katlar hamda qizil mototsikl, quyosh nurida toblanib, qizargan odamlar gavdasi-ning ranglari birgalikda butun asarning rang gammasini tashkil etadi. Shuning uchun ham asarga qaraganimizda shu issiq rang gamma hisobiga biz yozning jazirama issig'ini his qilgandek bo'lamiz. Kompozitsiya markazidagi buloq suvining salqini shu jaziramani yorib atrofga salqin havo taratayotgandek va hayotning o'ziga xos kurashini tomoshabinga ko'z-ko'z qilayotgandek tuyuladi. Rassom asar yaratganda chiziqlarning emotsional imkoniyatlaridan ham foydalanadi. Ma'lumki, har xil chiziq kishida har xil taassurot qoldiradi. Silliqlik ehiziqlar ko'p hollarda sokinlik, xotirjamlik baxsh etsa, aksincha palapartish, har lomonga yo'nalgan ehiziqlar notinchlik, hayajon tug'diradi.

Tasviriy san'at asarlarini kuzatganda undagi har bir obrazning psixologik kechinmalari qanday yechilganligini, ularning tevarak-atrofga bo'lgan munosabatini to'g'ri ko'rsatib bera olish ham muhim o'rinni egallaydi. Shuning uchun rassom ishlatgan ranglar jilosiga ham, bo'layotgan voqeaning kompozitsiyasiga ham, rassomning ishlash mahoratiga, tanlangan har bir shakl xarakteriga, umumiy rang gammasi - koloritiga, yuzaning xarakteriga (masalan, rassom ishlagan holat yuzasining silliqligi yoki g'adir-budurligiga) ham e'tibor berish, ular nima uchun shunday olinganiga javob topishga harakat qilish zarur. Slumdagina tasviriy san'at asarlarining asl mohiyatini tushunib yetish va ularni to'g'ri tahlil qila olishni o'rganish mumkin.

Ma'lumki tasviriy san'atning barcha turlarida rang muhim rol o'ynaydi. Rang gammasi deganda tasvirlarni ishlash jarayonida qo'llanadigan tus va ranglarning o'zaro muvofiq kelishini tushunamiz. Bu holatni quyidagi jonli misol bilan izohlasak o'rinlidir, masalan, musiqa san'atidagi ovozlarning ma'lum notalar yordamida belgilanadi va foydalaniladi. Ular o'z holicha alohida-alohida, bir-biri bilan uyg'unlashtirilmay chalinsa ma'nosiz uzuq-yuluq ovozlardan iborat bo'lib qoladi.

Manzara – janrdagi asarlarda borliq, tabiatdagi ko'rinishlar haqqoniy aks ettiriladi. Manzarada faqatgina narsa va voqealar emas, balki musavvirning ichki kechinmalari ham ifodalanadi. Ayrim musavvirlar vodiylarni tog'u-toshlarni tasvirlashga ishqiboz bo'lsalar, boshqalari dengiz manzarasini tasvirlashda mohirdirlar.

Manzara janrida musavvirlardan O'. Tansiqboyevning «O'zbekistonda mart», «Jonajon o'lka», «Mening qo'shig'im», N. Kashinaning «Tog'da bahor», Z. Inog'omovning «Arpa o'rimi», «Choyga», R. Temurovning «Bibixonimda bahor», «Ulug'bek madrasasi» asarlari mualliflarga shuhrat keltirdi.

Natyurmort – fransuzcha so'z bo'lib, «jonsiz tabiat» degan ma'noni anglatadi. Bu janrdagi musavvir asosan insonni o'rab turgan atrof muhitdagi narsalar, turmushda qo'llanadigan buyumlar, oziq- ovqat mahsulotlari, gullar, meva va boshqalarni tasvirlaydi. U o'z asarida tevarak-atrofdagi narsalarni tasvirlash orqali uning xarakterli xususiyatlarini, voqea qaysi davrda ro'y berayotganligini ham ko'rsata oladi.

Tarixiy janrdagi ishlangan suratlar orqali biz uzoq o'tmishda bo'lib o'tgan voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, xalqlarning turmush madaniyati bilan tanishamiz. Tarixiy janrning ko'rinishlaridan biri jang (botal) manzaralaridir.

Botal janr – «botal» fransuzcha so'z bo'lib, «jang», «urush» ma'nosini bildiradi.

U jang manzaralarini o'zida aks ettiradi. Bu janrda jang va harbiy yurishlar manzarasi asosiy o'rinni egallaydi. Botalist – rassomlarning asarlarida jangchi obrazi, uning qahramonligi, mardligi jasorati hamda o'z ona Vataniga bo'lgan cheksiz muhabbati ifodalanadi. Leonardo da Vinchi, M. B. Grekov, G.K. Saviskiy, A.A.Deyneka, V.V.Volkov va boshqalar ana shunday musavvirlardandir.

Animalistik – janr o'zgacha tasviriy san'at turidir. U lotincha «anima», «hayvonot olami» degan ma'noni bildiradi. Animalistik rassom hayvonot dunyosiga zo'r qiziqish, sevgi va mahorat bilan yondoshadi.

Hayvonot dunyosi ibtidoiy odamlar hayotida kata ahamiyatga ega bo'lgan. O'sha davrda ular g'orlarning devorlariga kiyik, qo'tos, mamontlarning suratlarini chizganlar. Qadimgi Yaponiya va Xitoyda hayvonlarning tasvirlari dekorativ naqshlar tuzishda hamda monumental kompozitsiyalar yaratishda asosiy hisoblangan, XVI asrga kelib hayvonot olami anatomiyasini buyuk musavvirlar Leonardoda Vinchi va A. Dyurerlar ishladilar.

Keksa haykaltarosh va grafik musavvir V.A. Vatagin o'zining asarlarida to'rt oyoqli do'stlarini haqqoniy va ishonchli tasvirlaydi. Mashg'ulot rahbari o'quvchilarga nazariy bilim berish jarayonida mazmuniy to'liq ochib berishi uchun jonli nutq orqali so'zlash bilan birga musavvirlar asarlaridan surat – lavhalar, adabiyotlar, kino va diafilmlar va slaydalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Maishiy janr: tasviriy san'atda bu janrdagi asarlar kishilarning kundalik hayotini, turli voqealarni o'zida mujas samlashtiradi. Aksariyat rangtasvirda aks tuvchi maishiy janr ilk bor XYII asrda yashab ijod etgan Golland rassomlari Piter de Xox, Ostade, Sten, Terborx, Vermer kabilar ijodida namoyon bo'ladi.

Realistik rassomlardan P. Fedotov, V. Perov, V. Maksimov, V. Makovskiy, K. Saviskiy, I. Repin kabilar maishiy janrning taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar. O'zbek rassomlaridan R. Ahmedov, M. Saidov Z. Inog'omov, R. Choriyev, G'. Abdurahmonovlar ham shu janrda barakali ijod etib keldilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boymetov B., Tolipov N. «Maktabda tasviriy san'at tugaragi» Toshkent.: UzTSMU 1995 yil.
2. Davletshin M.G. «Ta'limning psixologik asoslari» -Toshkent.: O'qituvchi 1978 yil.
3. Yuldoshev J., Usmonov S. «Pedagogik texnologiya asoslari» Toshkent.: O'qituvchi 2004 yil.
4. Ibroximov X. «Tabiat: nafosat, ekologiya tugaragi dasturi» Xalk ta'limi 2001 yil.

TARMOQLANGAN TUZILMALARDA ISSIQLIK TARQALISHI: METRIK GRAFIK ASOSIDAGI YONDASHUV

*Xashimova Feruza Saidovna,
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti «Umumiy fizika» kafedrası
katta o'qituvchisi*

*Jo'raqulovich Zafar Xusanov,
pedagogika fanlari falsafa doktori (Phd) Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar
universiteti "Umumiy fizika" kafedrası dotsenti*

ТЕПЛООТДАЧА В СЕТЕВЫХ КОНСТРУКЦИЯХ: МЕТРИЧЕСКИЙ ГРАФИЧЕСКИЙ ПОДХОД

*Хашимова Феруза Саидовна,
Старший преподаватель кафедры "Общая физика" Навоийского
государственного горно-технологического университета*

*Журакулович Зафар Хусанов
доктор философских наук (PhD) доцент кафедры "Общая физика"
Навоийского государственного горно-технологического университета*

HEAT TRANSFER IN NETWORK STRUCTURES: A METRIC GRAPHIC APPROACH

*Xashimova Feruza Saidovna,
Senior teacher of the Department of «General Physics» of the Navoi State
University of Mining and Technology*

*Khusanov Zafar Jurakulovich.
doctor of philosophy in Pedagogical Sciences (Phd) Navoi State University of
mining and Technology associate professor of the Department of General Physics*

Annotatsiya: Maqolada tarmoqlangan tuzilmalarda issiqlik tarqalishi: metrik grafik asosidagi yondashuv bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. Tarmoqlangan tizimlar va tarmoqlarda issiqlik tarqalishi muammosini metrik grafiklarda issiqlik o'tkazuvchanligi tenglamasi nuqtai nazaridan tasvirlangan model asosida ko'rib chiqamiz. Aniq analitik yechimlaridan foydalanib, har bir tarmoqdagi harorat holati va issiqlik oqimining o'zgarishi hisoblanadi. Nochiziqli rejim uchun tadqiqotni kengaytirish metrik grafiklarda nochiziqli issiqlik tenglamasidan foydalangan holda ko'rib chiqiladi. Nochiziqli rejimda chiziqli holatga qaraganda intensivroq ekanligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Fizika, fan o'qitish, tarmoqlangan tuzilmalar, issiqlik tarqalishi, metrik grafiklar, issiqlik oqimi, o'quv samaradorligi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с отводом тепла в разветвленных структурах: подход на основе метрических графов. Рассмотрена задача распределения тепла в сетевых системах и сетях на основе модели, описываемой уравнением теплообмена в метрических графах. С помощью точных аналитических решений рассчитываются температурное состояние и изменения теплового потока в каждой сети. Рассмотрено расширение исследования для нелинейного режима с использованием нелинейного уравнения теплопроводности в метрических графиках. Оказалось, что в нелинейном режиме она более интенсивна, чем в линейном.

Ключевые слова: физика, преподавание естественных наук, разветвленные структуры, тепловыделение, метрические графы, тепловой поток,

эффективность обучения.

Abstract: The article deals with issues related to heat removal in branched structures: an approach based on metric graphs. The problem of heat distribution in network systems and networks is considered on the basis of a model described by the heat transfer equation in metric graphs. With the help of accurate analytical solutions, the temperature state and changes in the heat flow in each network are calculated. An extension of the study for a nonlinear regime using a nonlinear heat equation in metric graphs is considered. It turned out that in the nonlinear regime it is more intense than in the linear one.

Keywords: physics, science teaching, branched structures, heat generation, metric graphs, heat flow, learning efficiency.

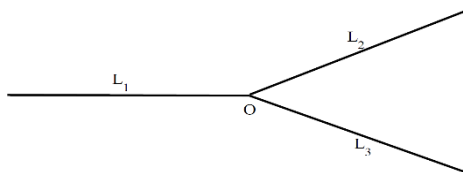
KIRISH. Kichik o'ldamli tarvaqaylab ketgan tuzilmalarda zarrachalar va to'liqlar tashish turli xil texnologik sohalar uchun muhimdir. Diskret tuzilmalar, tarmoqlar va tarmoqlangan tizimlarning boshqa turlari makro, mikro va hattoki nano o'ldamdagi ko'plab materiallar va qurilmalarning bir qismi sifatida paydo bo'ladi. Qurilmalarni sozlash, optimallashtirish va boshqarish funktsiyalari bunday tarmoqlangan tuzilmalardagi to'liq hodisalarini chuqur tushunishni va ushbu hodisalarni samarali, maksimal darajada real modellashirishni talab qiladi. Shu kabi modellashirish uchun oddiy va kuchli yondashuvlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday yondashuvlardan biri metrik grafiklar deb ataladigan turli to'liqli (qisman differensial) tenglamalardan foydalanishga asoslangan. Grafikning o'zi grafik topologiyasi deb ataladigan ma'lum bir qoidaga ko'ra cho'qqilarda (tarmoqlanish nuqtalarida) bir-biriga bog'langan bog'lanishlar to'plami sifatida aniqlanadi. Grafikning bog'lanishlariga uzunlik berilgan bo'lsa, u metrik grafik deb ataladi. Grafik ko'rinishi qo'sh matritsasi bo'yicha berilgan, uni quyidagicha yozish mumkin: [1, 4]:

$$C_{ij} = C_{ji} = \begin{cases} 1 & i, j = 1, 2, \dots, V. \\ 0 & \end{cases}$$

Metrik grafiklar yordamida tarmoqlangan tizimlarda to'liq dinamikasini o'rganishni ikki holatga bo'lish mumkin: chiziqli va nochiziqli rejimlarda to'liqlarning tashuvchisi. Tarmoqlangan tizimlarda chiziqli to'liqlarni o'rganish asosan Shredinger tenglamasi nuqtai nazaridan tasvirlangan metrik grafiklar "kvant grafiklari" deb ataladi. Tarmoqlangan tizimlarda kvant mexanik harakatining o'rganish talqinlari bir necha o'n yillar oldin ko'rib chiqilgan. [7]-[9]. Shu bilan birga, kvant grafiklarini o'rganish birinchi bo'lib Eksner, Seba va Stovichek tomonidan tarmoqlangan tizimlarda erkin kvant harakatini tasvirlash uchun taqdim etilgan[10]. Keyinchalik Kostikin va Shreder grafiklarda Shredinger operatorining o'z-o'zidan qo'shilishini ta'minlovchi umumiy chegara shartlarini keltirib chiqardilar[11]. Bolt va Xarrison metrik grafiklarda Dirak operatori uchun bunday chegara shartlarini kengaytirdilar[12]. Xul optik mikroto'liqli tarmoqlarda kvant grafiklarining eksperimental amalga oshirilishini ko'rib chiqdilar[2]. Kvant grafiklari bilan bog'liq muhim mavzu kvant xaos nazariyasi va spektral statistikada o'rganildi[1,4,12-14]. Davriy kvant grafiklarining spektral xossalari va tarmoqli tuzilishi ham katta qiziqish uyg'otdi. Shredinger operatorlarining grafiklardagi turli jihatlari o'rganilgan. [6]. Kvant grafiklarini o'rganishda erishilgan katta yutuqlarga qaramay, adabiyotlarda grafiklardagi qisman differensial tenglamalarning ba'zi matematik jihatlari ko'rib chiqilgan bo'lsada, metrik grafiklardagi boshqa to'liq tenglamalari hamon e'tibordan chetda qolmoqda. Metrik grafiklarda integrallanadigan nochiziqli evolyutsiya tenglamalari bilan tavsiflangan tarmoqlangan tizimlardagi nochiziqli to'liqlar dinamikasi so'nggi o'n yillikda katta e'tiborni tortdi.

Ushbu maqolada metrik grafiklarda chiziqli va nochiziqli issiqlik tenglamalari nuqtai nazaridan modellashirilgan tarmoqlangan tizimlardagi issiqlik to'liqlarining dinamikasini ko'rib chiqamiz. Bunday model tarmoqlangan polimerlarda, uglerodli nanotrubkali tarmoqlarida va kondensatsiyalangan moddalar fizikasida paydo bo'ladigan har qanday past o'ldamli tarmoqlangan tuzilmalarda klassik (kvant bo'lmagan) issiqlik

tarqalishini tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin.



1-rasm: Metrik yulduz grafi. L_j -tarmoqning uzunligi, $j=1,2,3$

2. TARMOQLARDA CHIZIQLI ISSIQLIK DIFFUZIYASI

Bizning maqsadimiz metrik grafiklarda issiqlik tenglamasidan foydalangan holda tarmoqlangan tuzilmalarda issiqlik tarqalishini modellashtirishdir. Ikkinchisining yechimini chekli oraliqda issiqlik tenglamasi yordamida qurish mumkin. Shu sababli metrik grafik uchun masalani shakllantirishdan oldin chekli oraliqdagi $(0,1)$ issiqlik tenglamasining yechimini ifodalanishi ($c_p=1$, $\rho=1$ bilan) tomonidan berilgan.

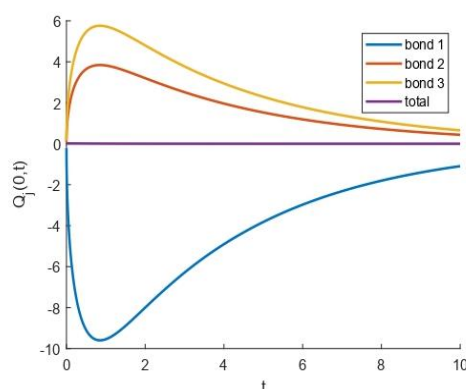
$$\frac{\partial u}{\partial t} = k^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, x \in (0, \ell) \quad (2.1)$$

Bu erda $u(x, t)$ harorat holat funksiyasi, κ^2 issiqlik o'tkazuvchanligi.

(2.1) tenglamaning umumiy yechimini olish mumkin.

$$u(x, t) = \sum_{n=1}^{\infty} C_n e^{-\frac{\pi^2 k^2 n^2}{\ell^2} t} \sin\left(\frac{\pi n}{\ell} x\right), \quad (2.2)$$

Quyida bu yechimdan issiqlik tenglamasining yechimini chekli bog'langan metrik grafiklarda qurish uchun foydalaniladi. Grafiklardagi issiqlik tenglamasining matematik jihatlari ilgari ko'rib chiqilganligini ta'kidlaymiz. Bu erda biz metrik grafikdagi issiqlik tenglamasining aniq yechimini olamiz va uni tarmoqlarda issiqlik tarqalishini modellashtirish uchun qo'llaymiz.



2-rasm:

Tenglamada tasvirlangan yulduz grafigining har bir bog'lanishidan hisoblangan erteksdagi issiqlik oqimining vaqtga bog'liqligi.

Issiqlik tarqalishining muhim xarakteristikasi issiqlik oqimi sifatida aniqlanadi:

$$Q_j(x, t) = -k_j^2 \frac{\partial u_j}{\partial x}.$$

2-rasmdan ko'rish mumkin, bu erda issiqlik oqimining cho'qqidagi vaqtga bog'liqligi $Q_j(0, t)$ shakldagi kabi k_j va L_j qiymatlari uchun chizilgan.

3. NOCHIZIQLI REJIMDA ISSIQLIK DIFFUZIYASI

Tarmoqlarda chiziqli issiqlik tarqalishining yuqoridagi modeli metrik grafikda nochiziqli issiqlik tenglamasidan foydalangan holda nochiziqli rejim holatiga kengaytirilishi mumkin. Bu erda biz buni uchta yarim cheksiz bog'langan yulduz grafigi uchun ko'rsatamiz. Yulduzli grafikda quyidagi nochiziqli issiqlik tenglamasini holda ko'rib chiqamiz

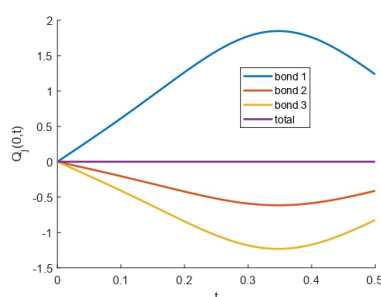
$$b_1 \sim (-\infty; 0), b_{2,3} \sim (0; +\infty):$$

$$\frac{\partial u_j}{\partial t} - k_j^2 \frac{\partial^2 u_j}{\partial x^2} = -2\beta_j^2 u_j^3, x \in b_j, t > 0 \quad (3.1)$$

cho'qqi uchun chegara shartlari quyidagicha ifodalanadi

$$\beta_1 u_1(0, t) = \beta_2 u_2(0, t) = \beta_3 u_3(0, t),$$

$$k_1^2 \frac{\partial u_1}{\partial x} \Big|_{x=0} = k_2^2 \frac{\partial u_2}{\partial x} \Big|_{x=0} + k_3^2 \frac{\partial u_3}{\partial x} \Big|_{x=0}. \quad (3.2)$$



3-rasm: (3.1)-(3.2) tenglamalarda tasvirlangan yulduz grafigining har bir bog'lamida hisoblangan cho'qqidagi issiqlik oqimining vaqtga bog'liqligi, berilgan qiymatlar uchun $\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 3$, $k_1^2 = 9, k_2^2 = 1, k_3^2 = 4$ va $L_1 = L_2 = L_3 = 2$.

Birinchi chegaraviy shart eritma og'irligining uzluksizligini ta'minlaydi, ikkinchisi esa issiqlik oqimining grafik tepasida Kirxgof qoidasini bajarishi kerakligini bildiradi. (3.1) tenglamaning yechimini (chegaraviy shartlarsiz) quyidagicha yozish mumkin.

$$u_j(x, t) = \frac{x/k_j - x_0}{\beta_j} \operatorname{erfc} \left(\frac{(x/k_j - x_0)^2 + 6t}{\sqrt{2}} \right) \quad (3.3)$$

Agar $\beta_j, k_j, j = 1, 2, 3$ koeffitsientlari quyidagi (cheklovlar) yig'indisi qoidasiga bo'ysinsa, chegara shartlarini (3.2) bu yechim bilan bajarish mumkin bo'ladi:

$$\frac{k_1}{\beta_1} = \frac{k_2}{\beta_2} + \frac{k_3}{\beta_3} \quad (3.4)$$

(3.4) tenglamada metrik yulduz grafigida chiziqli bo'lmagan issiqlik tenglamasining integrallanishi sharti keltirilgan. Harorat holati ham, oqim ham chiziqli holatdagidan butunlay farq qiladi. Nochiziqli rejimda cho'qqi orqali oqim vaqt o'tishi bilan juda zaif bo'ladi, harorat holati butun birinchi bog'lanishda deyarli bir xilda, ikkinchi va uchinchi bog'lanishlarda esa u bog'ning o'rtasida joylashgan. Issiqlik oqimi bilan Kirxgof qoidasining bajarilishini 3-rasmdan ko'rish mumkin, bu erda issiqlik oqimining cho'qqidagi vaqtga bog'liqligi $Q_j(0, t)$ chizilgan.

5. XULOSALAR. Tarmoq tipidagi tarmoqlangan tizimlarda issiqlik tarqalishini

chiziqli va nochiziqli bo'lmagan difüzyon rejimlarini hisobga olgan holda o'rgandik. Metrik grafiklardagi issiqlik tenglamasiga asoslangan model ikkala rejim uchun ham tarmoqlardagi issiqlik tarqalishini xarakterlash uchun ishlatiladi. Oddiy metrik grafiklarda chiziqli issiqlik(o'tkazuvchanlik) tenglamasining aniq analitik yechimlari olinadi. Bunday tizimlar uchun harorat holatlari va issiqlik oqimi hisoblab chiqiladi. Chegara shartlaridan kelib chiqib uchlarida Kirxhgof qoidalarini bajarilishi ko'rsatilgan. Nochiziqli rejim metrik yulduz grafigida chiziqli bo'lmagan issiqlik o'tkazuvchanlik tenglamasi asosida o'rganiladi. Nochiziqlilik koeffitsienti yig'indisi qoidasi ko'rinishida yozilishi mumkin bo'lgan ba'zi cheklovlarni bajargan holda aniq echimlar olinadi. Yuqoridagi modellarni polimerlar, uglerodli nanotrubka tarmoqlari, DNK va turli xil past o'lchamli tarmoqlar kabi turli tarmoqlangan materiallarda chiziqli va nochiziqli issiqlik tarqalishini o'rganish uchun qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- [1] T.Kottos va U.Smilanski, Ann. Phys., 1999.
- [2] Oleg Xul va b., Phys. Red. E 69, 2004y.
- [3] P.Kuchment, Волны в случайных средах, 14 с107 (2004).
- [4] S.Gnutzmann и U.Smilansky, Adv.Phys. 55 527 (2006).
- [5] N. Gol'dman va P. Gaspar, Phys. Red. V 77, 024302 (2008y.).
- [6] P.Eksner va X.Kovarik, Квантовые волноводы. (Springer, 2015).
- [7] L. Pauling, J. Chem. Phys. 4 673 (1936).
- [8] K. Ruedenberg и C.W.Scherr, J. Chem. phys. 21 1565 (1953).
- [9] С. Александер, Phys. Ред. В 27 1541 (1985).
- [10] P.Exner, P.Seba, P.Stovicek, J. Phys. A: Matematika. Gen. 1988.
- [11] V.Kostrikin va R.Shrader. J. Phys. A: Математика. Ген. 1999.
- [12] J.Bolte и J.Harrison, J. Phys. A: Математика. Ген. 2003.
- [13] S.Gnutzmann, J.P.Keating, F.Piotet, Ann.Phys., 2010.
- [14] J.Harrison, T.Weyand и K.Kirsten, J. Math. физ. 2016.
- [15] Z.Sobirov, D.Matrasulov, K.Sabirov, S.Savada, K.Nakamura, Phys. (2010).

**ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ЭКОЛОГИК ТАРҒИБОТЧИЛИК
ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ ИШЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШ ЗАРУРИЯТИ**

*Хожанов Баҳадыр Кеунимжаевич,
Нукус давлат педагогика институти,
Бошлангич таълим кафедраси ўқитувчиси*

**НЕОБХОДИМОСТЬ ПРОВЕДЕНИЯ РАБОТ ПО ПОДГОТОВКЕ
СТАРШЕКЛАСНИКОВ К ЭКОЛОГО-ПРОПАГАНДИСТСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

*Хожанов Баҳадыр Кеунимжаевич,
Преподаватель кафедры начального образования,
Нукусский государственный педагогический институт*

**THE NECESSITY FOR WORK TO PREPARE HIGH SCHOOL STUDENTS
FOR ENVIRONMENTAL ADVOCACY ACTIVITIES**

*Xojanov Baxadir Keunimjaevich,
Lecturer at the Department of Primary Education,
Nukus State Pedagogical Institute*

Аннотация. Мазкур мақолада экологик маданият, экологик билимдонлик, шунингдек, юқори синф ўқувчиларини экологик тарғиботчилик фаолиятга тайёрлаш ишларини олиб бориш зарурияти ёритиб берилди.

Таянч сўзлар: Экологик маданият, экологик онг, экологик, ҳуқуқий, ахлоқий ва эстетик қарашлар, ижтимоий - экологик муносабат, экологик-тарғиботчилик онг, экологик тарғиботчилик тушунча.

Аннотация. В данной статье освещается экологическая культура, экологические знания, а также необходимость проведения работ по подготовке старшеклассников к эколого-пропагандистской деятельности.

Ключевые слова: Экологическая культура, экологическое сознание, экологические, правовые, нравственные и эстетические взгляды, социально-экологическое отношение, эколого-пропагандистское сознание, понятие экологической пропаганды

Annotation. This article deals with ecological culture, ecological awareness, as well as the need for work to prepare high school students for environmental advocacy.

Key word: Ecological culture, ecological consciousness, ecological, legal, moral and aesthetic views, social and ecological relationships, ecological advocacy consciousness, the concept of ecological propaganda

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мувофиқ Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг IV. Миллий манфатлардан келиб чиққан ҳолда умумбашарий муаммоларга ёндашиш боби “Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, шаҳар туманларда экологик аҳволни яхшилаш “Яшил макон” умуминсоний лойиҳасини амалга ошириш” деб белгиланганлар. Чунки, экологик хавфсизлик муаммоси аллақачонлар миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг умумий муаммосига айланган. Табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлади. Бу қонуниятларни бузуш ўнглаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келади. Бу муаммоларни ҳал этиш ёшларнинг билими, онги, ақл заковатига боғлиқ.

Республикамизнинг умумий ўрта таълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларини экологик тарғиботчилик фаолиятига тайёрлашнинг педагогик механизмини такомиллаштириш, дарсдан ташқари машғулотларда экологик билимлар мустаҳкамлаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш бўйича тарғибот ишларини олиб боришга тайёрлаш зарурияти туғилмоқда. Экологик вазиятнинг

ниҳоятда кескинлашуви, ишлаб чиқариш муносабатларининг мураккаблашуви инсоннинг табиатга нисбатан илмийамалий фаолиятини қатъий равишда тартибга солишни талаб этмоқда. Мазкур талаблар Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари мазмунида ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (XI боб, 50-модда) да: «Фуқаролар атроф, табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар» деб кўрсатилган. Бу ҳар бир фуқаронинг ҳаёт тарзига айланиши лозим

Табиат ва жамият борасида ғамхўрлик кўрсатиладиган жамиятдагина инсон ва табиат ўзаро муносабатларининг ҳақиқий қулай-шакллари мавжуд бўла олади. Бундай жамиятда ижтимоий ишлаб чиқариш ва табиатни муҳофаза этишга, ернинг шўрланиши, сувнинг ифлосланиши, ўлканинг флора, фауна системасининг бузилиши, атроф-муҳитни асрашга даъват қилиш мақсадлари ўртасида ҳеч қандай зарурат бўлмайди. Атроф-муҳитни муҳофаза этиш учун курашишга даъват этиш, тарғибот- ташвиқот ишларини олиб бориш сўзсиз, Республикамиздаги ҳар бир ўқувчининг фуқаролик бурчига айланмоғи лозим. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, ёшларнинг экологик онгини шакллантиришнинг муҳим йўналишларидан бири – уларда табиатга бўлган ахлоқий муносабатларни тарбиялашдир.

Ҳар бир мактаб ўқувчиси она табиатни ўзи яшайдиган уй деб билиши, унинг компонент(ҳаво, сув, тупроқ)ларини эса, яшашим, ўқишим ва билим олишим учун зарур бўлган муқаддас манба деб ҳисоблаши зарур.

Ана шундагина, ўсимликларни пайҳон қилмаслик, гулларни юлмаслик, ўрмонлар, кўчаларда юрганда шовқин чиқармаслик; атрофга ахлат тўкмаслик, ёнгин чиқармаслик, дарахтларни кесмаслик; тўпроқ, ҳаво, сувни ифлос қилмаслик, йирткич ҳайвонларни ўлдириш мумкин эмаслиги, энергия, Ер ва сувдан унумли фойдаланиш зарурлиги англаб етади. Бу эса, ўқувчида ўз Ватани шарафини онгли равишда ҳимоя қилишга, унинг қонун, қарорларини сидқидилдан бажарадиган инсон сифатида табиат ва унинг компонентларини кўриқлашга, унинг энг яқин ишончли дўсти ва ҳимоячиси бўлишга даъват этади.

Ўқувчи табиат ва унинг қонуниятларини, сирларини билиб олишга интилади, ҳар қандай шароитда ҳам табиат, атроф муҳитни кўриқлаш ва унинг бойликларидан унумли фойдаланиш ғояларини қўллаб-қувватлашга, шунга амал қилиб онгли равишда, фаол тарғиб этишга ҳаракат қилади.

Бундай ишларни амалга ошириш мактабларда ташкил этиладиган дарсдан, синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар жараёнида амалга оширилади. Бу ҳақида Ўзбекистон Республикасида экологик таълимни ривожлантириш концепциясининг “Умумий ўрта таълим тизимида экологик таълимни такомиллаштириш бобининг 24- Умумий ўрта таълим муассасаларида ташкил этиладиган экологик тўғарақлари ўқув дастурларида янги, самарали ва таъсирчан машғулот ва тадбирларни киритиш масаласига алоҳида эътибор қаратиш зарурлиги келтириб ўтилган. Илғор ўқитувчилар мактаблардаги мавжуд имкониятларни ҳисобга олиб, мактаб ва дарсдан ташқари вақтларда ўтказилган машғулотлар мазмунига экологияга оид билимларнинг хилма-хил жиҳатларини сингдиришга ҳаракат қилмоқдалар. Айниқса, биология, кимё, физика, меҳнат таълими ўқитувчилари ўқувчиларни асосий экологик ғоялар ва тушунчалар билан таништиришда экологияга доир материаллар мазмунига таяниб, иш олиб борадилар.

Атроф муҳитга таъсир этаётган инсон фаолияти экологик онглилик, экологик онгсизлик, экологик идрок, экологик тафаккур, экологик маъсуллик, экологик фаоллик ва экологик фаолиятсизлик, экологик маданият ва экологик маданиятсизлик экологик маънавият, каби тушунчалар асосида баҳоланмоқда. Ўз - ўзидан равшанки, мазкур тушунчалар мазмунида ахлоқий асослар ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Экологик маданият тушунчаси бугунги кунга қадар эколог, файлосуф, социолог,

психолог, физиолог ҳамда педагог олимларининг асарларида ўз талқинита эга бўлди.

Олим Б. Маҳкамов ўзининг илмий тадқиқот ишида экологик муаммоларни ечишда инсонда экологик маданият юқори даражада ривожланган бўлиши кераклигини таъкидлаб, экологик маданият тушунчасини қуйидагича изоҳлашга ҳаракат қилади[3]:

Экологик маданият - бу ижтимоий тараққиёт ҳамда биоценоз ўртасидаги мутаносибликни максимал даражада таъминлашга йўналтирилган ижтимоий фаолиятнинг сифат даражаси.

Экологик маданият тарихий - объектив шароитда субъект томонидан ташкил этиладиган фаолият даражаси сифатида табиат, атроф-муҳит ҳамда ижтимоий муносабатлар ўртасидаги узвийлик, алоқадорлик ва яхлитликни таъминлашда экологик хавфнинг олдини олиш, уни бартараф этишга йўналтирилганликда кўринади.

Шунингдек, олим шахс экологик маданиятининг методологик асосларини қуйидагилар билан тавсифлайди:

шахс экологик маданияти уйғун равишда ташкил этилган экологик таълим-тарбиянинг самараси сифатида намоён бўлади;

шахс экологик маданияти ижтимоий - объектив, тарихий шароитда қарор топган ижтимоий - экологик муносабатлар мазмуни асосида шаклланади;

шахс экологик маданияти – у мансуб бўлган ижтимоий - тарихий жамият тараққиёти даражаси ва мазмунига бевосиба боғлиқ бўлади;

шахс экологик маданияти ижтимоий - экологик муносабатларни ташкил этиш жараёнида атроф – муҳитга фаол ва онгли равишда ёндашувда намоён бўлади;

шахс экологик маданиятининг шаклланиши табиий муҳит софлиги ва яшовчанлигини, шунингдек, ижтимоий цивилизация ривожини кафолатлайди.

Бундан келиб чиқиб, экологик маданият субъект фаолиятини ташкил этишда ижтимоий – ахлоқий қадриятлар ҳамда табиат, атроф-муҳитга нисбатан оқилона, чуқур мулоҳазали, ўлчовли хатти - ҳаракатларни йўлга қўйиш демакдир.

Бизнинг эътиборимизни тортган, жамият ижтимоий ҳаёти ҳамда экологик тизим доирасида ўзига хос ўрин тутувчи ва шахс хулқ - атвори, хатти - ҳаракати ва фаолиятининг етакчи сифат кўрсаткичи бўлган экологик онгнинг мазмуни нимадан иборат, у қачон ва қандай ҳолатда намоён бўлади, уни шакллантириш йўллари қандай, бунинг учун қандай экологик ташвиқот-тарғибот ишларини олиб боришимиз керак ва уни қандай амалга ошириш мумкин каби саволлар мажмуи тадқиқот ишимизни олиб бориш жараёнида ўз ечимига эга бўлиши учун ҳаракат қилдик. Ишнинг мазмунини очиб бериш борасидаги дастлабки сайи ҳаракат – “экологик маданият» тушунчасини шарҳлаш, унинг илмий - педагогик асосларига ургу бериш, сўнг эса онг, онгсизлик, экологик онг ҳақида фикр юритишдан иборат.

Табиатни севиш уни асраш борасида зардуштийлик динининг муқаддас китаби «Авеста» да илгари сурилган фикрларга, ислом динининг муқаддас китоби «Қуръони Карим» ва «Ҳадиси Шариф» асарларида янада кенг ва батафсил тўхталиб ўтган.

Атроф-муҳит тозалиги мусоффолиги борасидаги ғоялар мазкур манбаларда марказий ўринни эгаллар экан, унда жумладан шундай дейилади: «Бирортангиз экиш учун қўлингизда бирор бир кўчатни ўшлаб турган бўлиб қолса-ю, қойим бўлишидан у илгарироқ уни экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб қўйинг». Хулоса шуки, дарахтлар атроф- муҳит софлигини таъминловчи муҳим манба ҳисобланади. Уларнинг қай даражада қупайиши табиий муҳит мувозанатининг барқарорлашувига олиб келади.

Экологик таълим муаммосини ҳал этиш борасида бир мунча ишлар амалга оширилди. Айниқса: XX аср охири, XXI аср бошларида ўқувчиларга экологик таълим бериш муаммосини тадқиқ қилиш сезиларли даражада ривожланди.

Жумладан, экологик таълимнинг мақсад, вазифа, тамойиллари, мазмуни, шунингдек, ўқувчиларда экологик онгни шакллантириш, тафаккурни ривожлантириш, билимни чуқурлаштиришга оид назарий масалалар рус академиги И.Д.Зверев ҳамда Проф. А.Н.Захлебнийлар томонидан ҳал этилди.

Педагогика фанлари доктори, профессор Э.О.Турдикулов ўзининг «Табиатни севинг, ардоқланг» номли ўқувчилар ва тўғарак аъзолари учун ўқув қўлланмасида табиат ва инсон, инсоният ва унинг яшаш муҳити; табиатга инсоннинг антропоген таъсири; атроф-муҳитни ифлословчи манбалар ҳақида маълумотлар, шунингдек, қўлланмада табиатни муҳофаза қилиш ўйини, ўсимликларни ўрганиш ва кўриқлаш, Атмосферани ўрганиш ва муҳофаза қилиш, оромгоҳда бўлганда, чиқинди ва ташландиқларга қарши курашиш, табиатнинг сўлим гўшаларини асраш, сувни қадрлаш, эъзозлаш, олов билан муаммола қилиш маданияти ҳақида батафсил маълумотлар беришга ҳаракат қилган.

Олима Н. Ашурова Ўзбекистон миллий мактабларидаги III-IV синф ўқувчиларини экологик тарбиялашнинг илмий асосланган йўллари, шакллари ва методлари, шунингдек, бошланғич синф ўқувчиларининг экологик маданиятини шакллантиришга имкон берувчи табиатшунослик дарслари ва синфдан, мактабдан ташқари табдирларнинг имкониятларидан фойдаланишга асосланган самарали тизимини яратишга ҳаракат қилган.

В. Саттаров қишлоқ хўжалик меҳнати таълими жараёнининг экологик мазмун ва имкониятларини аниқлаш, таълим ва тарбиянинг ноанъанавий ташкилий шакллари ва методлари қишлоқ хўжалик меҳнати дарслари, синфдан ва мактабдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчилар экологик маданиятини шакллантириш аңдозасини яратишга ҳаракат қилган.

Юқорида келтириб ўтган олимларимиз тадқиқотларида экологик тарбия бериш масалалари, экологик маданиятни шакллантиришнинг аҳамиятини очиб беришга ҳаракат қилишган. Биз эса ўз ишимизда ўқувчиларни экологик тарғиботчилик фаолиятига тайёрлаш долзарб педагогик муаммо эканлиги илмий –амалий жиҳатдан асослаб, ўқувчилардан экологик тарғиботчилар тайёрлаш методларини, илмий методик тавсияларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилганмиз.

Экологик таълим-тарбияга эътибор бермаслик - келажак авлодларимиз ҳаётига бефарқликдан бошқа нарса эмас.

Камол топган ахлоқийлик, эзгулик, ўз эҳтиёжларини чеклай билиш, бошқаларнинг меҳнатига ҳурмат билан муносабатда бўлиш ва ниҳоят, экологик саводхонлик биз учун бугунги кунда зарур бўлган нарсалар ана шулардир.

Яна бир нарсани ҳеч ёддан чиқармаслик лозим, ҳар бир инсон табиат гўзаллигини кўра билсин, унинг саҳийлигини унутмасин, табиатдан ҳайратланиб, ажабланиб, завқланиб яшасин ва бошқаларга ҳам уғит-насихат қила билсин. Илло, гўзаллик ярата билган инсонгина табиатнинг улўғлиги ва чиройини қалбан ҳис қила билади. Демак, у мана шу табиатни муҳофаза қилишга бошқаларни ҳам даъват эта олади, тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бора олишга қодир инсонлардир.

Ҳар бир шахс табиат, атроф муҳитни ўзининг меҳр-муҳаббат ва шавқати билан муҳофаза қилишдек олий маданиятга эга бўлсагина, экологик муаммоларнинг олди олинади, цивилизация хавф-хатардан омон қолади.

Ҳар бир ота-она фарзандларини, шунингдек, устоз ўз шогирдларини табиатни севиш, ардоқлаш, ерга, тўпроққа меҳр кўйишга, ўсимлигу жониворларни ардоқлаш руҳида тарбия қилишлари зарур. Ҳар бир ота-она болалари гўдақлик чоғиданок табиатга нисбатан бемехрлик билан енгил-елпи қарасалар, сувни ифлос ва исроф қилсалар ҳавони ҳар хил заҳарли газлар билан ифлосласалар, бу оғир оқибатларга олиб келишлигини билмоқлари керак.

Ўқувчи- ёшларда экологик онг ва маданиятни тарбиялашда оила, болалар боғчаси, мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлари, маҳаллаларда олиб борилаётган таълим ва тарбиявий ишлар муҳим аҳамиятга эга.

Мактабларда машғулотлар ўтказиш жараёнида экологик тарғибот ишларини мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Бунда, энг аввало, ўқувчиларда табиатга, атроф-муҳитнинг турли объектларига нисбатан, заводлар, фабрикалар, бригадалар, гуруҳлар томонидан қабул қилинган қарорларга, катта ёшдаги кишилар, ва ўртоқлари феъл-атворини, ўзларининг ҳулқини таҳлил этишга экологик ёндашувни шакллантириш борасида аниқ тадбирлар белгилаш лозим. Экологик тарбиянинг муҳим шакли ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими устаси (синф раҳбари, ўқитувчи, ётоқхона тарбиячиси) раҳбарлигидаги табиатни муҳофаза этиш, мактаб ҳудудларини ободонлаштириш, кўчат-дарахтлар экиш ва уларни назорат қилиш; қушлар ва ҳайвонлар учун уя ва ин қуриш; булок, кўл ва ариқларни ахлат ва чиқиндилардан тозалаш; туман ҳудудига яқин жойлашган қишлоқ ёки шаҳар атрофидаги оромгоҳларга оталиқ қилиш ва бошқалар бўйича ташкил этилган амалий ишларидир.

Бундай ишлар натижасида ўқувчиларда табиат билан боғлиқ зарурий экологик, ҳуқуқий, ахлоқий ва эстетик қарашлар шаклланади. Ўқувчиларининг табиатдаги ўрнини, она шаҳри ёки қишлоғи учун табиат муҳофазаси борасидаги фаолиятнинг аҳамиятини, ер ва ҳаво, кўл, дарёларни тоза сақлаш масалаларини ҳал этишда фаол ҳаётий нуқтаи назарнинг долзарб эканини тушуниб етадилар ва бошқаларга ҳам тарғиб қилиш фикрига келадилар. Айнан ўқувчиларнинг табиатни муҳофаза этиш борасида мақсадга йўналтирилган амалий фаолияти индивидуал экологик онгнинг шаклланишида зарурий шарт ҳисобланади. Ўзбекистонда экологик таълим ва тарбия масалалари «Боғча болалари тарбияси дастури»га ҳам киритилган. Бу долзарб масаланинг кейинги босқичлари экологик таълим мактаблари, касб-ҳунар таълими муассасалари ва олий ўқув юртларида ҳамда бевосита корхоналарда давом этирилади. Ўқувчиларнинг мактабда табиатшунослик, биология, география, физика, кимё ва бошқа фанлардан олган билимларидан мактабда дарсдан, синфдан ва мактабдан ташқари ишлардаги экологик таълим ва тарбия жараёнида кенг фойдаланиш лозим.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ПФ-60 сонли Фармони. <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 8-декабрь 1992 йил <https://lex.uz>
3. Б. Маҳкамов «Меҳнат таълими жараёнида интерфаол усуллар воситасида ўқувчиларда экологик онгни шакллантириш» Дисс...канд.пед.наук. –Т., 2009. -174 с.
4. Турдикулов Э.О., Турдикулов У.Э. Марказий Осиёда экологик таълим тараққиёти. –Т.: Фан, 2005. -504 б.

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ
МОНИТОРИНГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК
МЕХАНИЗМЛАРИ**

Хўжаев Алижон Атабекович,

*Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги бўлим бошлиғи, п.ф.ф.д. (PhD),
доцент*

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ МОНИТОРИНГА
КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШЕХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ**

Худжаев Алижон Атабекович,

*Начальник отдела Министерства высшего образования, науки и инноваций,
д.ф.п.н. (PhD), доцент*

**PEDAGOGICAL MECHANISMS OF IMPROVING EDUCATION
QUALITY MONITORING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Khudjayev Alijon Atabekovich,

*Head of department in the Ministry of higher education, science and innovations,
PhD in pedagogical sciences, asso.prof.*

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълим муассасаларида ўқитиш самарадорлиги ва таълим сифатини ошириш, таълим жараёнини бошқариш механизмлари хусусида фикр юритилади. Таълим сифатининг мониторинги ва унинг самарали бошқарилиши, ўқув-тарбия жараёнига инновацияларни жалб қилиш масалалари кўриб чиқилган. Таълим тизимидаги ислохотларда замонавий ахборот технологияларининг аҳамияти таҳлил этилган.

Таянч сўзлар: олий таълим тизими, таълим сифати, давлат таълим стандартлари, ўқув дастурлари, таълим сифати мониторинги, таълим сифати регистри.

Резюме. В данной статье обсуждаются механизмы повышения эффективности и качества образования в высших учебных заведениях, управления образовательным процессом. Рассмотрены вопросы мониторинга качества образования и эффективного управления им, привлечения инноваций в образовательный процесс. Анализируется значение современных информационных технологий в реформировании системы образования.

Ключевые слова: система высшего образования, качество образования, государственные образовательные стандарты, образовательные программы, мониторинг качества образования, регистр качества образования.

Abstract. In the following article the mechanisms for improving the effectiveness and quality of education in higher education institutions, as well as mechanisms for managing the educational process are discussed. The issues of monitoring the quality of education and its effective management, involving innovations in the educational process were considered. The importance of modern information technologies in educational system reforms is analyzed.

Key words: system of higher education, education quality, state education standards, education programs, education quality monitoring, education quality register.

Кириш. Таълим сифати мониторингини бошқаришдаги мавжуд тизимни жорий, қисман, хусусий, умумий ва изчил такомиллаштириш асосида амалга ошириш мумкин. Таълим сифати мониторинги ва уни самарали бошқариш учун ривожланишнинг объектив тенденциялари, аниқроғи, таълимни

ривожлантиришнинг мунтазамлигини билиш керак. Бугунги кунда таълим сифати мониторингини бошқаришнинг асосий омили – таълим бошқарувини такомиллаштириш, замонавий таълимнинг барча ижобий фазилатлари билан изчил ислохот қилишдир. Таълимни ислох қилишнинг асосий мақсади унинг сифатини оширишдан иборат. Ислохотга ёндашувлар турлича бўлиши мумкин. Таълим сифатини яхшилашга олиб келадиган ўзгаришларни амалга ошириш ёки, ҳеч бўлмаганда, унинг жадал ривожланиши учун қулай шарт-шароити яратиш лозим. Таълимга бўлган эҳтиёжларнинг ўзгариши ва уларни татбиқ этиш учун шароит яратиш таълим сифатига кўпроқ эътибор қаратишни талаб қилади. Мантикий тузилишни белгилайдиган таълим сифатини тушуниш, бу ёндашув замонавий ижтимоий ривожланишдаги таълимнинг ролини баҳолаш ва таҳлил қилиш ҳамда асослашнинг бошланғич нуқтасидир.

Асосий қисм. Ўқитиш ва тарбиялаш жараёни турли тарихий даврларда вақт ҳамда ижтимоий муносабатлар даражасига мос тарзда турли шакл ўзгаришларига учраган, бироқ таълимни такомиллаштириш йўллари ҳақидаги масала ҳамма вақт долзарб бўлиб қолаверган.

Бугунги кунда кадрлар тайёрлаш масаласига давлат сиёсати даражасида алоҳида эътибор берилаётгани олий таълим соҳасидаги ислохотларнинг янги сифат босқичига кўтарилишидан далолат бермоқда.

Шу билан бирга ҳозирги замон олий таълим тизими олдида турган долзарб масалалардан бири ўқув жараёнини бошқариш орқали таълим сифатини ошириш эканлиги эътироф этилди. Таълим сифати илмий тадқиқот объекти сифатида дунёнинг ривожланган давлатларида кенг ўрганилган ва жорий этилган. Таълим муассасаларида ўқув жараёнида таълим сифатига эътибор сусаймаган бўлса-да, тизим сифатида энди шаклланимоқда.

Юксак замонавий ривожланиш йўлига ўтиш миқёсида муҳим аҳамиятга эга энг муҳим омил фақат техник ғояларни ишлаб чиқариш эмас, балки ички ва ташқи бозорларга харидорғир маҳсулотлар ишлаб чиқариш, шунингдек, уни амалга ошириш учун илмий - техник соҳа ва юксак технологияларни ишлаб чиқарувчи малакали мутахассисларини илғор таълим муассасаларида ўқитишнинг лозимлигидир.

Ўқув режаларига янги фанларнинг киритилиши ўқитиш технологиясини ташкил қилишнинг янги шакллари қўллашни тақозо қилади. Бу ҳолатда педагогик билимнинг аҳамияти ортади. Шу боисдан ҳам, ўқитувчиларнинг замонавий технологияларни ўрганиш ва қўллашга бўлган муносабатини ўзгартириш зарурдир.

Бугунги кун ўқитувчилари таълим жараёнида қўллашлари мумкин бўлган замонавий инновацион услублар, ахборотлар базасига етарлича эгадирлар. Бунинг учун замонавий компьютер ва бошқа ахборот коммуникацион технологияларини, электрон дарсликлар, видеоматериаллар, фотоматериалларни, интернетдан етарлича фойдалана олишга ўзини ўргатиши зарурдир. Буларнинг ҳаммаси педагогик изланувчилик фаолиятини таъминлайди [1].

Профессор-ўқитувчилар турли хил замонавий педагогик технологияларни қўллаши мумкин. Масалан, фаол ўқитишнинг имитацион усуллари, лойиҳалар усули, ўқитишда ҳамкорлик, креатив ўқитиш, маъруза-пресс-конференция, муаммоли ва ўйинли технология, жамоавий ва гуруҳли фаолият технологияси, турли ҳолатларни таҳлил қилиш усули, маъруза-суҳбат, визуал маъруза ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ўқув-услубий жараёнда замонавий фаолият – педагогнинг ўз касбини такомиллаштиришдаги мавжуд шакл ва воситаларни эгаллашга ижодий ёндашувини назарда тутди. Таълим менежментидаги инновациялар ва замонавий педагогик фаолият ҳақида барқарор ҳамда ҳаммага маъқул бўлган илмий тасаввурлар ва таснифларни янада такомиллаштириш зарурлигини эътироф этиш лозим. Бундай ҳолатнинг асосий сабабларидан бири таълимга йўналтирилган илмий билимлар

тизимлари ўртасидаги қийинчилик билан енгиб ўтиладиган узилишлардир. Ўқитувчи замонавий фаолиятнинг субъекти ва ташкилотчиси сифатида янгиликни яратиш, қўллаш ҳамда оммалаштиришда иштирок этади. У фандаги билим, анъаналардаги ўзгаришлар мазмунини ва моҳиятини таҳлил эта билиши керак.

Таълим жараёнининг «замонавий» технологиялари талабани нафақат ижтимоий, касбий билимлар билан таъминлайди, балки унда касбига хос сифатлар шаклланишига ҳам ёрдам беради. Таълим жараёнининг технологияси қуйидаги асосий мақсадларга эришишга хизмат қилади:

- давлат манфаатларига мос ҳолда, талабани бўлажак мутахассис сифатида тайёрлайди;
- талабани жамият аъзоси сифатида шакллантириб, ижтимоий тажриба, кадриятларни, меъёрларни англаган жамият манфаатлари билан ҳамоҳанг фаолият кўрсатувчи кадрни тайёрлайди;
- талабани фаол, ташаббускор, креатив фикрлашга қодир шахс сифатида ривожлантиради.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, профессор-ўқитувчиларнинг замонавий фаолиятга тайёрлигининг муҳим ижтимоий ва касбий сифатлари, нафақат таълим муассасасидаги иқтисодий ва молиявий вазиятга, балки бевосита бу сифатларнинг талаб этилганлиги билан ҳам боғлиқдир. Замонавий олий таълимнинг асосий реал талабларидан бири ўқитувчиларнинг касбий сифатлари ва етарлича малакага эга бўлишидир. Шу жиҳатдан кадрлар масаласи ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда. Чунки «Кадрлар масаласини ҳал этмас эканмиз, саъй-ҳаракатларимиз кутилган натижаларни бермайди, ҳаётимиз, маънавиятимиз эса ўзгариши қийин бўлади» [2].

Олий таълим муассасалари факультетларида профессор-ўқитувчилар ёш ўқитувчиларга таълим бериш сирларини ўргатиши, ўқитиш услубларини қўллаш бўйича маслаҳатлар бериши, интерактив ўқитиш усулларини намоён қилиши зарур.

Натижада ўқитувчилар қуйидагиларга эришадилар:

- ўз фаолиятларини баҳолашнинг янги усулларини топиш, касбга бўлган қарашни ўзгартириш;
- педагогик ва ижодий қобилиятларини намоён этиш;
- ўқитувчиларда касбий масъулият ва фидойиликни ривожлантиради.

Шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги кун нафақат юқори интеллектуал салоҳиятга эга бўлган ёшларни, балки миллий уйғониш ва умумбашарий кадриятларни идрок этиш мафкураси асосида, ватанга меҳр-муҳаббат, мустақиллик идеалларига садоқат руҳида таълим олган ва тарбияланган мутахассисларни тайёрлашни тақозо этади.

Ҳозирги вақтда деярли кўпчилик олий таълим муассасаларида уларнинг ўзлари томонидан кўрсатиладиган таълим хизматлари сифатини бошқариш, уни такомиллаштиришга бўлган интилиш объектив заруратга айланиб қолмоқда. Бундай интилиш ОТМларида сифат менежменти тизимини жорий қилиш масаласига олиб келди.

Сифатни умумий бошқариш тамойилларини ҳар бир ОТМ ўзининг шарт-шароитлари ва хусусиятларига мослаштирган ҳолда жорий этиши зарурдир. Бу ўта муҳим саналадиган масаладир, чунки хорижда оммалашган сифат менежменти анъаналарини ўзига хослигини, кўп йиллар давомида яратилган ижтимоий-маданий муҳитнинг йўқолишига олиб келмаслиги керак.

Олий таълим тизимида сифат менежменти тизимини жорий қилиш борасида таълим хизматлари сифатини назорат қилишнинг самарали тизимини яратиш учун замин ҳозирланди.

Олий таълим муассасалари фаолиятида сифат менежментини жорий этиш борасида мазкур йўналишда ҳозирги кунларгача шаклланган хорижий тажрибаларни ўрганиб, уларнинг илғор ғояларини татбиқ этган ҳолда мамлакат

олий таълим тизимининг сифат менежментини шакллантириш муҳим масаладир [3].

Таълим муассасалари сифат менежменти тизимларининг таҳлили уларни иккита гуруҳга ажратиш имкон беради:

1. Тегишли ташкилотларнинг фаол таъсирида фаолият олиб боровчи ва улар томонидан баҳолашга аҳамият берувчи таълим муассасаси сифат менежменти тизими ҳолати устидан давлат назорати механизмини лицензиялаш, аккредитациялаш, рейтингларни тузиш, молия ресурсларини тақсимлаш орқали жорий қилинади. Бунга ўхшаш сифат менежменти тизими кўпгина Европа (Франция, Германия) ва Скандинавия (Швеция) давлатлари учун хосдир.

2. Анъанавий давлат бошқаруви идоралари мавжуд бўлмаган шароитларда фаолият юритувчи таълим муассасалари сифат менежменти тизими, бу уларнинг шаклланишида ўзини-ўзи баҳолашнинг ўрни ва аҳамиятини кучайтиришни кўзда тутди (АҚШ, Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари). Сифат менежменти тизимининг ушбу гуруҳи учун хос ёндашишларнинг ўрни ва аҳамияти дунё таълим ҳамжамиятида тобора кучайиб бормоқда.

Таълим фаолияти сифатини бошқаришнинг амалдаги ёндашувлар ва амалиётининг таҳлили шунини кўрсатадики, таълим муассасаларини, ўз мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган давлат таълим стандартларини бажаришга, ўқитиш жараёнини ташкиллаштиришга қўйилган расмий талабларнинг назорати ва ўқувчиларнинг шаҳодатланиши асосида таълим бериш сифатини баҳолашга кўпроқ йўналган.

Олий таълим муассасаларининг сифат менежменти тизимини жорий қилиш объектлари сифатидаги асосий ўзига хос хусусиятлари қаторига бошқаришнинг учта даражасини – университет, факультет, кафедранинг тармоқланган ташкилий тузилмаси мавжудлигини; таъминотчилар ва ички истеъмолчиларнинг кўп сонли миқдори, олий таълим муассасалари ички ҳужжатларининг кўп миқдордалигини киритишимиз мумкин. Таълим жараёнининг субъектлари сифатида истеъмолчилар (абитуриентлар, талабалар, ота-оналар, корхоналар ва ташкилотлар раҳбарлари); олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, бандлик хизматлари, оммавий ахборот воситалари, ўрта махсус ўқув муассасалари; олий таълим муассасаси ходимлари қаралади [4, 70].

Олий таълим муассасаси сифат менежменти тизимини истеъмолчиларининг талабларига жавоб берувчи таълим хизматларини тақдим қилиш жараёнига йўналтирилиши керак. Таълим хизматларини кўрсатиш билан шуғулланувчи ташкилотлар бир-биридан фарқ қилувчи бир қатор хусусиятларга эга бўлиб, улар моддий маҳсулот ишлаб чиқармайди аксинча, таълим муассасаси ходимларининг кўп қисми ташқи истеъмолчи билан бевосита алоқада бўлади, хизмат кўрсатиш жараёнида истеъмолчи академик даража, касбий билим, ходимларнинг кўникмаларини қабул қилади ва баҳолайди, хизматларни кўрсатиш чегаралари эса турлича бўлиб, стандарт таълим дастури ёки ўқув режаси асосида кўрсатилиши, алоҳида ҳолларда таълим муассасаси ва истеъмолчи (корпоратив ёки хусусий) ўртасидаги келишув асосида кўрсатилади [5, 12].

Бу шароитларда орилик ва якуний натижаларни олиш ҳамда баҳолаш босқичлари аниқланиши керак. Бу умумий тавсифлар хизмат кўрсатиш жараёнининг ишлаб чиқариш жараёнидан принципиал фарқини билдиради ва таълим хизматлари соҳаси учун сифатни бошқариш тизимини махсус талқин қилишга олиб келади. Хорижий мутахассисларнинг фикрича, чет эл таълим муассасаларининг ўз сифат менежменти тизимини ишлаб чиқиш, жорий этиш ва сертификатлаш учун муайян вақт ҳамда катта маблағ сарфлаши бежиз эмас [6, 22]. Чунки бу билан обрўли хорижий иқтисодиёт секторлари учун юқори рақобатбардош малакали ходимларни етказиб бериш ҳажмини ошириш билан улар ҳам яхшигина маблағларга эга бўладилар, ҳам ўз фаолияти самарадорлигини таъминлайдилар. Сифат менежменти чора-

тадбирлари учун харажатларни тақсимлаш ҳисобидан камчиликларни аниқлаш ва тузатиш учун сарфланадиган харажат улуши, камчиликлар ҳамда номувофиклик сабабли олий таълим муассасалари фаолиятида юзага келадиган ташқи ва ички хатарлар камайиши исботланган. Бунинг натижасида умумий сарфланадиган маблағ камаяди ва кўшимча даромад олиш имконияти пайдо бўлади.

Халқаро стандартлар бўйича сифат менежменти тизimini ташкил этиш, жорий этиш ва сертификатлаш олий таълим муассасалари учун ҳам халқаро илмий-тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш борасидаги халқаро шартномалар тузишда муҳим аҳамиятга эга. У олий таълим муассасасининг тендерлар, танловлар ҳамда бошқа шу каби тадбирларда иштирок этиши учун йўл очиб беради.

Натижада бу таълим муассасаси учун шартнома тузиш имконини бериши ва реклама сифатида хизмат қилиши мумкин. Сифат менежменти тизими илмий-тадқиқотчилик, нашриёт-матбаа ва ўқув-тарбия фаолиятини амалга ошириш бўйича йирик давлат буюртмалари, имтиёзли кредитлар ва суғурта турларига эга бўлиш имкониятини оширади.

Махсулот сифатининг умумқабул қилинган талқинига мувофик, «хизмат» тушунчаси «махсулот» тушунчаси таркибига тўлиқ ҳуқуқда киритилади. Бирок бу соҳадаги сифатни баҳолашда амалдаги ёндашишлар ва таълим муассасалари фаолияти сифатига тизимли ёндашишни кўзда тутмайди. Бу вазиятда ишда таълим муассасаси, алоҳида истеъмолчиларнинг эҳтиёжларигача аниқлаштирилган жамоат талабларини қаноатлантириш занжиридаги муҳим бўғин ҳисобланадиган тизимли ёндашиш тамойилларини қўллаш асосида ушбу вазифанинг ечими таклиф қилинади.

Тадқиқот доирасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

Олий таълим муассасаларида таълим сифати мониторингини ташкил этиш ўқув жараёнлари сифатининг кўрсаткичлари мониторингини юритиш, яъни педагог кадрларнинг касбий фаолияти ҳолатини аниқлаштириш ва таълим жараёнларни самарали ташкил этиш ҳамда бошқаришга хизмат қилади.

Таълим сифати мониторингини ташхис қилиш, амалдаги давлат таълим стандартлари, малака талабалари, ўқув режа ва ўқув фан дастурларини хорижий давлатларнинг етакчи олий таълим муассасалари тажрибалари асосида фанлар сонини оптималлаштириш ҳамда барча жабҳаларда битирувчиларнинг ютуқларини доимий баҳолаш, олий таълим муассасаларида таълим сифатига берилаётган эътибор, таълим беришда сифат ва мазмун жиҳатдан юқори савияда шароит яратиш имконини яратди.

Хулоса. Педагогик ташхис, билим, кўникма ва малакаларининг шаклланиш даражасини аниқлаш, назорат қилиш, баҳолаш, йиғиш ва статистик маълумотлар таҳлилини ҳамда келгусида бу жараён ривожини башорат қилишни ўз ичига олади. Талабаларнинг билими, профессор-ўқитувчиларнинг фаолияти, улар томонидан яратилган ўқув адабиётлари, касбий фаолияти таҳлили, улар томонидан эришилган кўрсаткичларнинг даражаси сифатида қайд этилишини эътиборга олсак, унда педагогик ташхиснинг мақсади, таълим жараёни боришини таҳлили ва уни баҳолашни ўз вақтида аниқланишидан иборат бўлади.

Шу нуқтаи назардан олий таълим муассасасида таълим сифати мониторинги талабаларнинг билими, профессор-ўқитувчиларнинг малака ва кўникмаларини баҳолаш, айниқса, таълим сифати индикаторларини назорат қилишнинг электрон тизими самарадорлигини ошириш мақсадида тинимсиз изланишлар ва такомиллаштириш ишларини олиб боришни тақозо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги ПҚ-1533-сонли Қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 18 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 515-сон қарори.

4. Маслова Л.Д. О системах оценки качества высшего образования / Л.Д.Маслова // Международный научно-исследовательский журнал. -2012. - №3 (3). - С. 64-69.

5. Звонников В.И. Контроль качества обучения при аттестации: Компетентностный подход. / В.И. Звонников, М.Б. Чельшкова. – М.: Университетская книга; Логос, 2009. – 272 с.

6. Финляндия, Швеция и США [Электронный ресурс] – Электрон. дан. – М.: 2009. http://www.pssw.vspu.ru/other/science/publications/klicheva_merkulova/chaper1_quality.htm.

7. Болонская декларация. Зона европейского высшего образования. Совместное заявление европейских министров образования. г.Болонья, 19 июня 1999 года.

8. ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари //Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири Л.Саидова. –Т.: Адолат, 2004, -Б. 19-62.

9. Горленко О. А. Менеджмент качества: анализ основных определений // Методы менеджмента качества. 2004. № 12. С. 34-36.

10. Р.А.Файзиев. Ш.Р.Файзиев. Олий таълим сифати ва самарадорлигини оширишда автоматлаштирилган таълим ва мониторинг тизимининг имкониятлари ва афзалликлари. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. №4. 2015. www.iqtisodiyot.uz

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

РОЛЬ КЛАССНОГО РУКОВОДИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ МОТИВАЦИОННО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ УЧАЩЕГОСЯ

Байбаева Мухайё Худайбергановна

доктор педагогических наук, профессор кафедры “Педагогика”

Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Мажидова Мадина Бахтиёровна

Магистрант 1 курса по специальности «Педагогика и психология»

Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Аннотация: В данной статье рассматривается о формирование мотивации учения в школьном возрасте одной из центральных проблем современной школы, делом общественной важности. Ее актуальность обусловлена обновлением содержания обучения, постановкой задач формирования у школьников приемов самостоятельного приобретения знаний и познавательных интересов, осуществления в единстве идейно-политического, трудового, нравственного воспитания школьников, формирования у них активной жизненной позиции, введением всеобщего обязательного среднего образования.

Ключевые слова: мотивация, формирование, проблема, школа, обучения, развитие, классный руководитель, сфера

THE ROLE OF THE CLASS TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF THE MOTIVATIONAL AND VOLITIONAL SPHERE OF THE STUDENT

Baybaeva Muhayyo Khudaybergenovna

Doctor of Pedagogy, Professor of the Department

of “Pedagogy” of the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Majidova Madina Baxtiyorovna

1st year master's student in the specialty «Pedagogy and psychology» of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article discusses the formation of learning motivation at school age, one of the central problems of the modern school, a matter of public importance. Its relevance is due to the renewal of the content of education, the setting of tasks for the formation of methods for independent acquisition of knowledge and cognitive interests among schoolchildren, the implementation of the ideological and political, labor, moral education of schoolchildren in unity, the formation of an active life position in them, the introduction of universal compulsory secondary education.

Key words: motivation, formation, problem, school, learning, development, class teacher, sphere

Социальный заказ нашего общества школе состоит сегодня в том, чтобы повысить качество обучения и воспитания, изжить формализм в оценке результатов труда учителей и учащихся. Проблема формирования мотивации учения лежит на стыке обучения и воспитания, является важнейшим аспектом современного обучения. Это означает, что здесь в поле внимания учителя оказывается не только осуществляемое школьником учение, но и происходящее в ходе учения развитие личности учащегося. Формирование мотивации — это воспитание у школьников идеалов, мировоззренческих ценностей, принятых в нашем обществе, в сочетании с активным поведением ученика, что означает взаимосвязь осознаваемых и

реально действующих мотивов, единство слова и дела активную жизненную позицию школьника. Для того чтобы учащийся по настоящему включился в работу, ему требуется мотивация. Осознание мотива деятельности (зачем мне это нужно) необходимо, чтобы задачи, которые ставятся перед школьником, были ему не только понятны, но и внутренне приняты им.

Мотив — это направленность школьника на отдельные стороны работы, связанная с внутренним отношением ученика к ней. Мотивы можно разделить на внутренние и внешние.

К внутренним мотивам относятся собственное развитие, действие вместе с другими и для других, познание нового, неизвестного.

К внешним мотивам относятся стремление к лидерству, престижу, стремление оказаться в центре внимания, получить денежное вознаграждение от родителей.

Без потребности не побуждается активность ребенка, у него не возникают мотивы, он не готов к постановке целей.

В обучении мотивом является направленность активности на овладение знаниями, на получение хорошей отметки, на похвалу родителей, на установление желаемых отношений со сверстниками.

Для того чтобы реализовать мотив, овладеть приемами самовоспитания, надо научиться ставить (и достигать) промежуточные цели: видеть отдаленные результаты своей деятельности.

Мотивы, даже самые положительные и разнообразные, создают лишь потенциальную возможность развития ученика, поскольку реализация мотивов зависит от процессов целеполагания, т. е. умения ставить цели и достигать их.

Программа по формированию целеполагания и мотивации к самовоспитанию и обучению школьников предполагает несколько этапов:

1-й этап. Определение необходимости формирования целеполагания и мотивации к самовоспитанию — процесс сбора информации, необходимой, чтобы выявить:

1. Объем и содержание необходимой помощи педагога для осуществления самовоспитания подростка;

2. Наличие педагогов, которые смогут осуществить данную помощь;

3. Определение необходимых условий для начала работы;

4. Готовность родителей к сотрудничеству с классным руководителем.

2-й этап. Разработка программы индивидуальной работы с каждым подростком по формированию целеполагания и мотивации:

1. Определение необходимой педагогу группы поддержки;

2. Составление программы с определением целей и задач;

3. Составление декларации о целях и задачах;

4. Определение времени и места встречи с подростками, нуждающимися в педагогической помощи, для ее осуществления;

5. Приведение программы в соответствие с законами школьной организации.

3-й этап. Осуществление программы индивидуальной работы с каждым подростком по формированию целеполагания и мотивации:

1. Выработка критериев определения целей и мотивов;

2. Определение готовности к выполнению поставленных целей;

3. Постоянное обновление целей после их достижения.

4-й этап. Подведение итогов работы по формированию целеполагания и мотивации.

Важно развивать и поддерживать максимально высокий уровень мотивации подростка, который окажет большое влияние на успешность его дальнейшего развития.

Среди многих вопросов, которые решает классный руководитель, одним из важнейших является развитие у детей, подростков, старшеклассников нравственных привычек и духовных потребностей, стремления к самообразованию

и самовоспитанию, воспитание деловитости и целеустремленности [2]

Классный руководитель систематически проводит работу по расширению кругозора детей, регулярно проводит познавательные беседы, организуются конкурсы лучших сочинений, докладов, рефератов. Осуществление этих мероприятий должно обязательно учитывать сферу особых интересов каждого и продолжать направление работы, какое ведется преподавателем-предметником, воспитывающим у детей привычку к серьезному умственному труду, помогающим им заниматься самообразованием.

Мы нередко упускаем из виду важнейшую сторону педагогического воздействия на формирующуюся личность, связанную с побуждением к самовоспитанию, развитием чувства долга, совести, чести. Конечно, без системы дисциплинирования детей, научно обоснованной и практически проверенной, ни одна школа не может обойтись, но система дисциплинирования не может строиться только на контроле извне, со стороны учителя, родителей или кого бы то, ни было. Нам нужно постоянно искать формы, методы, приемы воздействия, которые бы, обеспечивали потребность детей, во внутреннем самоконтроле, упражнении себя в нравственном поведении, в полезной деятельности.

Не случайно, что отсутствие у многих учеников, даже IX—XI классов, глубоких и устойчивых познавательных интересов связано, прежде всего, с отсутствием потребности в самовоспитании, самоусовершенствовании.

Осуществляя методику внеучебного воздействия на познавательные и нравственные интересы учащихся, классный руководитель, очевидно, должен, прежде всего, продумать соответствующие приемы развития потребности в самообразовании и самовоспитании, в проведении повседневной работы с учащимися.

Внеучебная воспитательная работа по привитию любви к знаниям имеет особое значение: здесь, каждый ученик изучается более глубоко, чем на уроке. В процессе этой работы создается общественное мнение класса. Классный руководитель объединяет усилия всех учащихся и учителей. Целью классного руководителя является пробуждение у учащихся любознательности, воспитание привычки к систематическому умственному труду [1].

Подростковый возраст наиболее благоприятный для углубленного развития познавательных интересов. У многих учащихся к этому периоду более отчетливо начинают проявляться склонности к тому или иному виду деятельности. Возникает постоянное влечение к чему-то. Но есть и особые искатели приключений, которых увлекает больше сам поиск, чем результат. Обычно это подростки с неумейной энергией и фантазией, которые без тактичного руководства могут не развить в себе упорства и целеустремленности. А есть и такие, которые словно все время ждут «толчка», чтобы решиться, как-то про явить себя.

Всегда ли мы умеем вовремя поддержать и помочь выявить интерес ученика? Всегда ли мы помним, что причины отсутствия интереса к учению, плохого поведения могут быть очень разными? Для одних нужен постоянный контроль и даже жесткие меры (когда все другие, разумеется, исчерпаны), другим нужно предоставить как можно раньше большую самостоятельность, систематически давать особые задания, а вот третьих надо понять, поддержать, помочь им вернуть веру в свои силы. И эти третьи наверняка больше всего нуждаются в вашем особом внимании — они смогут с вашей помощью преодолеть все трудности в учебе, смогут быть любознательными и активными, только не повышайте на них голоса, не торопите их и не теряйте веры в их силы. Со временем увидите, на что они способны [4].

Для успеха воспитания познавательных интересов педагогу важно знать характер воображения, творческого мышления детей различного возраста. Не менее важно изучение таких психологических процессов, как ощущение, восприятие,

память. Нечего и говорить о важности внимательного изучения индивидуальных особенностей учащихся. Всегда надо помнить и о состоянии здоровья детей. Надо очень внимательно отнестись к тому, как мальчик или девочка с ослабленным здоровьем воспринимает и усваивает новый материал, или, например, к тому, насколько физически и духовно окреп, насколько стал жизнерадостным вчерашний меланхолик, после соответствующих педагогических приемов, рассчитанных воспитателем специально для повышения жизненного тонуса постоянно не уверенного в себе ученика.

Главное в работе классного руководителя, любого воспитателя — неослабевающий профессиональный интерес к воспитанию и обучению. В работе классного руководителя есть такой плюс: работа в большинстве случаев не строится на обязательном выполнении учениками определенных заданий, значит, имеется возможность более глубокого учета личности школьника. Этот учет важен при подготовке викторин, конкурсов, вечеров, дискуссий, различных заданий [3]

Методика пробуждения любознательности, воспитания познавательных интересов и потребностей у школьников, включает:

- ☐ изучение особенностей учащихся класса;
- ☐ разработку тематики познавательных и эстетических бесед, лекций, диспутов;
- ☐ вовлечение учащихся в активную творческую деятельность по их собственному желанию, в соответствии с их индивидуальными интересами и склонностями;
- ☐ постановку конкретных целей и задач перед всем коллективом класса, а также и перед отдельными учащимися;
- ☐ отыскание приемов, побуждающих учеников заниматься самообразованием и самовоспитанием.

Классный руководитель должен помнить и о том, что успех приходит не сразу. Поначалу воспитательные мероприятия могут проходить в обстановке напряженного внимания учеников и дети будут уходить взволнованные. Но уже через несколько недель все может исчезнуть из памяти учащихся как будто бесследно: никакого признака увлеченности или хотя бы заинтересованности.

И вот тут встает сложная задача: найти новые методы и приемы воздействия на учеников. Вероятно, следует из «средств побуждения» исключить контроль извне, опрашивание и проверку, а тем более выставление оценок [6]

Может быть, стоит проанализировать методику проведения различных бесед, узнать мнение учеников о них. И наверняка выяснится, что наиболее развитые школьники считают их зачастую похожими друг на друга, не вызывающими глубокого теоретического интереса. А другие ученики, например, считают, что все это только развлечение. Как же пробудить беседами научную любознательность, стремление к самообразованию и самовоспитанию у каждого подростка? Надо попробовать сделать установку на пробуждение во время беседы самостоятельного творческого мышления каждого ученика. Потребность в самообразовании развивается у ученика, если он поставлен перед необходимостью решить этическую проблему, обращенную к нему лично, к его сознанию, мыслям и чувствам. Для создания такой ситуации очень важно совершенствование профессионального мастерства, общей и педагогической культуры, умение построить беседу, определить ее кульминацию, выделить специальные моменты, обращенные конкретному ученику.

Осознанность новой социальной роли, высокая мотивация и ответственное отношение к работе над собой — все это является предпосылками успешного обучения. Самовоспитание учащегося не должно ограничиваться только школьными достижениями, он должен переживать успехи во всех видах деятельности, а для этого необходимо предоставить ему такую возможность. [5]

Если у классного руководителя есть своя система, где изучается каждый ученик

более глубоко, чем на уроке, создается общественное мнение в классе, направленное на развитие у всего детского коллектива сознательного и ответственного отношения своей учебе. Для успеха всей работы по воспитанию интереса к знаниям важно, конечно, желание самого школьника преодолеть встречающиеся трудности в учении, проявить чувство долга и личной ответственности за свои успехи, силу воли, энергию и самообладание, чтобы каждое дело раскрывало творческое отношение к нему.

Но прежде чем, школьник научится отвечать за себя сам, будет систематически заниматься, необходимо, чтобы его учитель, классный руководитель отдали себе отчет в том, что – же в их педагогической работе является самым главным.

Из всего сказанного выше следует сделать вывод о необходимости работы по формированию мотивации учащихся к самовоспитанию, так как именно этот этап позволяет определить дальнейшие методы работы и желаемые результаты для каждого ученика. При этом необходимо соблюдение условий, таких, как реальность, оптимальность, доступность, осознанность достижений, мотивация ученика на достижение поставленных целей.

Итак, чтобы слова педагога действительно достигали поставленной цели — пробуждали и развивали у подростков глубокий интерес к знаниям, любовь к науке, помогали формированию любознательности, как черты личности, необходимо не только создание заинтересованности, но целенаправленное, постоянное воздействие на личность ученика, его волю, нравственные устремления и идеалы....

Литература

1. Аникеев, А.С. Положение о классном руководстве. [Текст] / А.С. Аникеев // Классный руководитель, №6, 2004 с. 47.
2. Воронов, В. Разнообразие форм воспитательной работы. [Текст] / В.Воронов // Воспитание школьников, №7, 2001 с. 21-26.
3. Григорьев, Д.В.; Кулешова, И.В.; Степанов, П.В. Личностный рост ребенка: методика диагностирования. [Текст] / Д.В. Григорьев, И.В. Кулешова, П.В. Степанов // Классный руководитель, №6, 2003 с. 65-86.
4. Информация о проведении Всероссийского семинара-совещания «Воспитательная деятельность классного руководителя в современных условиях». [Текст] // Народное образование, №8, 2003. С. 271-273.
5. Колесник, В.А. Положение о классном руководителе и МО классных руководителей. [Текст] В.А. Колесник // Классный руководитель, №6, 2004 с. 40-46.
6. Черноусова, Ф.П. Стимулирование познавательной деятельности как средство саморазвития и самореализации личности. [Текст] / Ф.П. Черноусова, И.Н. Круть // Завуч, №8, 2003 с. 107-117
7. Байбаева М. Х. Педагогическое управление созданием комфортной среды в образовательном учреждении: //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 6. – С. 71-74.
8. Исмаилова Х. А., Байбаева М. Х. Задачи уроков литературного чтения в современной системе обучения смысловому чтению младших школьников //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 55-59.

МЕДИЦИНСКАЯ АНИМАЦИЯ В СМЕШАННОМ ОБУЧЕНИИ

Комилова Малохат Олимовна

Старший преподаватель Ташкентской медицинской академии

Аннотация: в статье раскрываются возможности анимации, которая может помочь в профессиональной подготовке специалистов. Они позволяют практиковать и повторять, необходимые для совершенствования новых навыков. Анимации в смешанном обучении могут значительно повысить успешность повторения умений и навыков в учебном процессе.

Ключевые слова: Медицинская анимация, смешанное обучение, сложные компетенции, геймификация, инновационные подходы.

MEDICAL ANIMATION IN BLENDED LEARNING

Komilova M.O.

Senior Lecturer Tashkent Medical Academy

Annotation: the article reveals the possibilities of animation, which can help in the professional training of specialists. They allow the practice and repetition needed to perfect new skills. Animations in blended learning can significantly increase the success of the repetition of skills in the learning process

Keywords: Medical animation, blended learning, complex competencies, gamification, innovative approaches.

ARALASH TA'LIMDA TIBBIY ANIMATSIYA

Komilova M.O.

Toshkent tibbiyot akademiyasi Katta o'qituvchi

Annotatsiya: maqola mutaxassislarni kasbiy tayyorlashda yordam beradigan animatsiya imkoniyatlarini ochib beradi. Ular yangi ko'nikmalarni mukammallashtirish uchun zarur bo'lgan amaliyot va takrorlash imkonini beradi. Aralash ta'limdagi animatsiyalar o'quv jarayonida ko'nikmalarni takrorlash muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Kalit so'zlar: Tibbiy animatsiya, aralash ta'lim, murakkab kompetensiyalar, gamifikatsiya, innovatsion yondashuvlar.

Наш мозг в основном работает как процессор изображений. У него есть способность запоминать визуальные ощущения, даже не осознавая этого. Например, вы можете вспомнить событие из жизни. Кроме того, нашему мозгу гораздо сложнее запомнить и извлечь текстовую информацию, потому что она намного сложнее и абстрактнее. Конечно, смотреть фильм или видеть иллюстрацию того, как работает машина, гораздо легче запомнить, чем читать о ней. В аудитории аудиовизуальные материалы могут помочь в поиске информации и сократить время обучения. Люди помнят 70% того, что видят, по сравнению с 20%, которые помнят то, что читают, и 10%, которые помнят то, что слышат.

Анимация в любой области, даже медицинской, помогает людям получить все легко и быстро. Вот некоторые полезные анимационные эффекты в медицине и других областях: медицинская анимация не всегда создается с помощью компьютера. На самом деле люди, пытающиеся изобразить работу человеческого тела, возвращаются в древние времена

Медицинская анимация – вид визуального контента видео, созданное с использованием 3D-компьютерной графики с образовательными целями на медицинскую тему, как правило, физиологию или хирургию, но это может быть любое количество медицинских тем. Понимание анатомии человека жизненно важно

для оказания медицинской помощи. В медицинском образовании это исторически делалось путем непосредственного вскрытия человеческих трупов студентами-медиками или тщательного наблюдения за таким вскрытием анатомом. Это помогает в развитии всестороннего понимания трехмерных взаимосвязей структур человеческого тела в здоровом и нездоровом состоянии. Сложная структура нервной системы человека в сочетании с широким спектром неврологических заболеваний делают эту область одной из самых сложных для медицинского образования. [10]

Медицинская анимация может охватывать широкий спектр тем, они также могут заинтересовать разнообразную аудиторию, от студентов-медиков до опытных исследователей и потребителей, просматривающих видео YouTube. Хотя медицинская анимация в трехмерной графической форме появилась только в последние несколько десятилетий, попытки визуализировать медицинские процессы и процедуры предпринимались уже давно. Медицинская анимация развивается вместе с меняющимися тенденциями дизайна, гаджетами, программным обеспечением и интерфейсами

Термин медицинская анимация предшествует появлению компьютерной графики примерно на три десятилетия. Хотя первая компьютерная анимация была создана в Bell Telephone Labs в 1963 году, [1] фраза «медицинская анимация» появилась в научном контексте еще в 1932 году в «Журнале биологической фотографии». [2] Как обсуждали Кларк и Хошолл, этот термин относится к двумерным иллюстрированным кинофильмам, созданным для включения в фильмы, показываемые для студентов-медиков. [3]

Создание компьютерной медицинской анимации всерьез началось в начале 1970-х годов. Первое описание использования 3D компьютерной графики в медицинских целях. Наука, датированный 1975 годом. Его авторы, группа исследователей из кафедр химии, биохимии и биофизики Техасский университет А&М, описал потенциальное использование медицинской анимации для визуализации сложных макромолекулы.

К тому моменту исследователи предположили, что трехмерная медицинская анимация может иллюстрировать физиологические, молекулярные или анатомические концепции, которые в противном случае были бы невозможны. [4]

Преимущества	Недостатки
Индивидуализация обучения; Повышенная мотивация Активизация познавательной деятельности учащихся Повышение интереса к изучаемому предмету.	Компьютерная зависимость

«Гибкий график» в смешанном обучении, в котором онлайн-обучение является основой обучения студентов, даже если оно иногда направляет студентов на офлайн-занятия. [9]

Целью применения анимации в смешанном обучении является: объяснение сложных компетенций в доступной для студентов форме; сделать процесс обучения интересным для студентов-медиков; представление вещей в совершенно новом ракурсе. Сложные темы легко формулируются, организуются новые программы, концентрация студентов становится интенсивной, анимации повышают творческий потенциал. [8]

Причины, которые делают медицинскую анимацию эффективной:

- ☐ Визуальные эффекты вызывают любопытство и помогают людям легко понять
- ☐ Помогает студентам-медикам с легкостью понять сложные медицинские

концепции, термины и ориентироваться в важнейших медицинских процедурах.

□ С помощью анимаций студенты могут быстро переходить от целостного вида к рассмотрению различных частей структуры, в том числе на микроскопическом и клеточном уровне.

Использование анимации в смешанном обучении применение визуальных эффектов даёт большие возможности. Например, преподаватели могут создавать анимированные видеоролики для преподавания клеточной биологии. [11] Студенты-медики могут получить четкое представление о структуре ячейки с помощью анимированного видеоролика. Кроме того, студенты-медики могут также изучить функции различных органов в организме с помощью таких видеороликов.

Примечательной особенностью анимации в образовании является ее визуальное воздействие на студентов-медиков. Из-за своей малой концентрации внимания современные студенты часто отвлекаются от занятия и не могут эффективно учиться. Однако анимационные видеоролики короткие и охватывают только релевантный контент, привлекая внимание студентов. Следовательно, у них развивают свои навыки и знания с помощью коротких визуальных представлений.

Преподаватели в смешанном обучении могут использовать анимацию для проведения занятий, применяя различные методики. Например, геймификация-полезный метод разработки оценок, в которых анимация используется в форме игр. Игровые ситуации вызывают чувство трепета у студентов, которые с нетерпением ждут продвижения вперед и победы. Кроме того, это омолаживающее упражнение, которое отвлекает ум от монотонного графика обучения. [6]

Типы анимации для медицинского образования:

Медицинская анимация 2D

2D medical является наиболее часто используемой медицинской анимацией. Это гораздо эффективнее, чем тексты, особенно когда речь идет о привлечении внимания студенческой аудитории. Студенты-медики не только получают мультисенсорный опыт обучения, но и находят видео, которые стоит посмотреть несколько раз.

3D медицинская анимация

3D-анимированный ролик помогает проиллюстрировать внутренние процессы, которые невозможно увидеть невооруженным глазом. В отличие от 2D-иллюстраций и фотографий, 3D-иллюстрация или видеоролик демонстрируют человеческий организм во всех, в том числе – движущихся, деталях.

3D-графику также используют как инструмент медицинских исследований или обучения. Подобные ролики демонстрируют будущим врачам медицинские теории, процессы лечения, человеческую анатомию, физиологию и другие области, связанные со здоровьем. 3D-анимация: это создания визуализации медицинских событий до биологической реакции. Например, сложно воспроизвести процесс того, как болезнь блокирует поток крови к сердцу и вызывает инфаркт. 3D-анимация позволяет наглядно воссоздать картину происходящего и это ее значительное преимущество для медицины. 3D-визуализация больше используется в образовательном процессе и маркетинге. 3D-анимация позволяет ответить на все вопросы и разрешить все трудности. Это эффективный инструмент для иллюстрирования хирургических процедур и фармакологических механизмов действия для обучения как врачей, так и пациентов. Её используют во время проведения исследований и помогает делать прогнозы и ставить диагнозы.

Анимационные программы для медицинского образования:

Существует множество программ, с помощью которых можно создавать анимацию для образования, но не все из них могут быть использованы в медицинском образовании, потому что оно имеет разные типы и очень сложные анимационные структуры, которые могут быть выполнены только на специальном программном обеспечении, которое:

1.) 3ds Max:

3Ds Max - одна из лучших программ, которые можно использовать для анимации в медицинском образовании. Это также одна из лучших игр и моделирование на основе сплайнов, с помощью которого можно создавать анимацию любого типа.

2.) Rhino:

Rhino - это программа для 3D-моделирования, которая использует NURBS и полигоны. Он предназначен для создания прототипов и производства.

3.) Блендер:

Blender - это бесплатная программа для 3D-моделирования с открытым исходным кодом. С помощью этой платформы можно создавать анимации, отслеживать движение, редактировать видео, создавать игры и многие другие функции. Опытные пользователи используют API сценариев Python от Blender для настройки приложения и создания специализированных инструментов, которые часто включаются в последующие версии Blender.

4.) Zbrush:

Самое сложное приложение для 3D-скульптуры - ZBrush. ZBrush отличается от других 3D-инструментов тем, что он имитирует классические процессы создания скульптур, все из которых выполняются в цифровом виде на компьютере. Работа с цифровым шариком из глины и лепка его, как если бы это была настоящая глина, похожа на лепку в ZBrush. Инструменты для создания скульптур ZBrush дают вам большую творческую свободу.

5.) After Effects:

Adobe After Effects - это инструмент для создания цифровых визуальных эффектов, графики движения и компоновки, созданный Adobe Systems, который используется в постпродакшене фильмов, видеоигр и телевизионных шоу. After Effects может использоваться, среди прочего, для манипулирования, отслеживания, компоновки и анимации.

В смешанном обучении анимированные обучающие видеоролики охватывают сложные темы с помощью простых для понимания визуальных элементов. Современные технически подкованные студенты любят проводить большую часть своего времени за просмотром коротких развлекательных видеороликов. В результате студенты-медики, скорее всего, предпочтут короткое информативное видео для обучения, а не посещение лекции. Кроме того, есть вероятность, что они могут воспроизвести анимированное видео, если оно покажется им интересным.

Кроме того, благодаря мощным визуальным эффектам, работающим на экране, внимание студентов-медиков привлекается. Они погружаются в процесс обучения и могут легко запоминать занятия. [5]

Педагоги медицинских вузов должны продолжать использовать смешанное обучение, чтобы предлагать инновационные подходы к обучению студентов-медиков так, как новые методы обучения всегда ценятся и могут обеспечить лучшую вовлеченность по сравнению с традиционной дидактикой. [7]

Сегодня медицинская анимация позволяет сделать гораздо больше, чем просто записывать результаты. Используя новейшие технологии, медицинская анимация дает нам возможность рассказывать истории, которые действительно передают то, что хотят сказать компании в отрасли здравоохранения. Это дает компаниям возможность делать это запоминающимся и привлекательным способом, открывая широкий спектр возможностей для брендинга.

Литература:

1. «Первая в мире компьютерная анимация: Создано Эдвардом Зажаком из AT&T Bell Laboratories». Университет Аризоны. Архивировано из оригинала на 2011-08-15.

2. Суонсон, Стэнли М. ; Весоловски, Томаш; Геллер, Мацей; Мейер, Эдгар Ф. (1989). «Анимация: полезный инструмент для специалистов по молекулярной

динамике белков, применяемый к водородным связям в активном центре эластазы». Журнал молекулярной графики. 7 (4): 240–2, 223–4. Дой:10.1016/0263-7855(89)80009-8. PMID 2486826.

3. Иллюстрация: техника и применение в науке. Кларк СД и Хошолл Э.М. Компания Джона Д. Лукаса. 1939. С. 386.

4. ^ Суонсон, Стэнли М.; Весоловски, Томаш; Геллер, Мацей; Мейер, Эдгар Ф. (1989). «Анимация: полезный инструмент для специалистов по молекулярной динамике белков, применяемый к водородным связям в активном центре эластазы». Журнал молекулярной графики. 7 (4): 240–2, 223–4. Дой:10.1016/0263-7855(89)80009-8. PMID 2486826.

5. НЕХА ДЖОШИ Анимация в образовании: преимущества. <https://www.evelynlearning.com/> ЭЛЕКТРОННОЕ ОБУЧЕНИЕ, ТЕХНОЛОГИИ

6. Komilova, M. (2022). Methods of increasing the level of cognitive activity of students when implementing mixed forms in medical education.

7. Комилова, М. О. (2016). Касб танлаш, касбга йўналтириш муаммоларининг ўзбек психологлари томонидан ўрганилганлиги. In Сборники конференций НИЦ Социосфера (No. 6, pp. 8-9). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.

8. Komilova, M. O., & Роль, I. F. критерии эффективности системы смешанного обучения студентов. Komilova M. O, Iskandjanova FK Xalq ta'limi, (6).

9. Комилова, М. О. (2022). СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ: Комилова Малохат Олимовна, Старший преподаватель Ташкентской медицинской академии. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (6), 119-121.

10. Комилова М. О. ПОДХОДЫ «РОТАЦИЯ СТАНЦИЙ» В СМЕШАННОМ ОБУЧЕНИИ //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 23. – С. 347-350.

11. Комилова М. О. Организация Смешанного Обучения У Студентов-Медиков //International Journal of Formal Education. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 27-33.– С. 24-30.

12. Ian johnson «What Is Medical Animation?»

13. Ezra Hidayat. Business needs / guest post / internet / internet information » 5 BEST APPLICATIONS OF ANIMATION IN MEDICAL EDUCATION

14. Akhmedova, M. T., Narmetova, Y. K., Nurmatova, I. T., & Malikova, D. U. K. (2022). Communicative Competence Formation in Future Teachers Based on an Integrated Approach. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 9(4), 54-60.

15. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Categories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrence of conflicts between medical personnel.

**OLIIY TA'LIM TIZIMIDA FAOLIYAT YURITAYOTGAN
RAHBARLARNING BOSHQARUV USLUBLARINI O'RGANISHNING
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Tilavov Muxtor Xasan o'g'li

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Boshqaruv shaxs faoliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Boshqaruv uslublaridan vaziyatga qarab foydalanish ko'nikmasini har bir rahbarda shakllantirish lozim bo'ladi. Buning uchun rahbar barcha boshqaruv uslublarini puxta egallagan bo'lmog'i talab etiladi. Fikrimizcha, bunday tadqiqotlarning o'tkazilishi boshqaruv psixologiyasi fanini yangi ma'lumotlar bilan boyitgan bo'lar edi.

Kalit so'zlar: boshqaruv, boshqaruv uslublari, rahbar, personal, tashkilot, boshqaruv ko'nikmalari, bilish jarayonlari, liberal, demokrat, avtoritar, individual psixologik xususiyatlar.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ
СТИЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ, ДЕЙСТВУЮЩИХ В
СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Тилавов Мухтор Хасан угли

Бухарский государственный университет

Преподаватель кафедры психологии и социологии

Аннотация: В статье рассматриваются основные понятия психологии управления, социально-психологические особенности разных стилей управления, их достоинства и недостатки, а также их позитивная роль в обеспечении эффективной организации управления персоналом.

Ключевые слова: управление, стили управления, руководитель, персонал, организация, управленческие навыки, познавательные процессы, либеральные, демократические, авторитарные, индивидуально-психологические особенности.

**SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE STUDY OF
MANAGEMENT METHODS OF LEADERS OPERATING IN THE SYSTEM
OF HIGHER EDUCATION**

Tilavov Muxtor Xasan ugli

Bukhara State University

Teacher of the Department of psychology and sociology

Annotation: Administration gives opportunity to develop personal activity. It is important to develop managerial skill of using the methods of administration according to the situation. In order to do this a manager is required to acquire all methods of administration.

Key words: management, management styles, leader, personal, organization, management skills, cognitive processes, liberal, democratic, authoritarian, individual psychological characteristics.

Mavzuning dolzarbligi. Jamoani boshqarish – ijodiy ish bo'lib, u rahbarning shaxsiga, uning boshqaruv ko'nikmalariga va boshqaruv uslubiga bog'liq holda kechadi. Boshqaruv faoliyati amaliyotida har qanday rahbarda o'ziga xos bo'lgan individual uslub shakllanadi va mazkur uslub nafaqat rahbarning kasbiy kompetentligi asosida, balki uning shaxs sifatleri (xarakteri, qobiliyati, qadriyatlar yo'nalishi, ustanovkalari va h.) asosida ham ishlab chiqiladi.

□ Aksariyat hollarda rahbarlik uslubi u yoki bu rahbarning madaniyat va qadriyatlar

yoʻnalganligi darajasiga bogʻliq holda shakllanadi. Rahbarlik uslubini belgilab beruvchi uch guruh omillar farqlanadi:

□ boshqaruv subʼekti sifatida rahbarning shaxs xususiyatlari (uning individual boshqaruv qonsepsiyasi, qadriyatlar tizimi, boshqaruv faoliyatiga nisbatan tayyorgarligi, kasbiy-lavozimiy pozitsiyasi, boshqaruv rollaridan birini qabul qilganligi va shunga oʻxshash shaxs sifatleri va h.);

□ boshqaruv obʼektlarining xarakteristikallari (konkret hodimlar va professional jamoa xarakteristikallari);

□ tizimli-tashkiliy yoki boshqaruv omillari (masalan, yuqoridagi rahbarning ish uslubi, oʻz vakolatlarini amalga oshirishda rahbarning tashkiliy —erkinligi darajasi, boshqaruv meʼyorlari va xulq-atvor qoidalari; qaror qabul qilish boʻyicha mavjud boshqaruv jarayonlari, hal etilayotgan vazifalarning xususiyatlari va yuzaga kelgan vaziyat).

□ Rahbar ish uslubining asosida individual boshqaruv konsepsiyasi, yaʼni uning hodimlarga taʼsir koʻrsatishning turli tuman metodlariga nisbatan subʼektiv munosabati va mazkur metodlar samaradorligini baholashning asl holatga adekvatligi darajasi muhim rol oʻynaydi [1].

□ —Rahbarlik uslubi — boshqaruvning mazmunini, shakllarini, vositalarini va usullarini belgilaydigan belgilar toʻplami boʻlib, jamoa oldiga qoʻyilgan maqsadga erishishga taʼsir koʻrsatadi [1,123]. Shu munosabat bilan kadrlar menejmentida uchta asosiy nazariya mavjud boʻlib, ularga quyidagilar kiradi: X va Y (D.Mak-Gregor) va Z nazariyasi (U. Ouchi).

□ X nazariyasining qisqacha mazmuni:

□ Aksariyat hodimlar ishni yoqtirmaydilar va iloji boricha undan qochishadi.

□ Aksariyat hodimlarga maʼmuriy, iqtisodiy va psixologik bosim oʻtkazibgina ishni bajarishga majbur qilish lozim.

□ Aksariyat hodimlar ijrochi boʻlishni afzal koʻradilar va masʼuliyatdan qochadilar. Y nazariyasining mazmuni:

□ Aksariyat hodimlar uchun ish istalgan narsa hisoblanadi.

□ Hodimlar maqsadga intilish va oʻz oʻzini nazorat qilish qobiliyatiga va maqsadlarga erishishning strategiyasini mustaqil holda aniqlash mahoratiga ega boʻlishadi.

□ Hodimlar masʼuliyat bilan oʻz kompetensiyalari doirasida mustaqil holda qarorlar qabul qilishga intilishadi.

□ Hodimlarning manfaatdorligi ularni ragʻbatlantirish tizimiga bogʻliq. Z nazariyasining mazmuni:

□ Tashkilotdagi har bir hodimga gʻamxoʻrlik qilish zarur.

□ Hodimlarni boshqaruv qarorlarini tayyorlashga va qabul qilishga jalb etish zarur.

□ Hodimlarning davriy almashinishini taʼminlash maqsadga muvofiq.

Metodika.

Amaliyot va ilmiy tadqiqotlar Y va Z nazariyalarining X nazariyasiga nisbatan afzal ekanligini koʻrsatayapti. Rahbarning Y va Z nazariyalariga assolangan holda ish yuritishi hodimlarni boshqarishning samarali uslublarining shakllanishiga olib kelishi hamda boshqaruv faoliyatida yuksak ijobiy natijalarni qoʻlga kiritish imkonini berishi mumkin. Psixolog olimlardan R. Bleyk va Dj. Mutonlar (AQSh) hodimlar bilan samarali ishlash rahbarlik uslubida ikkita omilning qoʻshilishiga bogʻliq holda kechishligini isbotladilar: — ishga eʼtibor va —hodimlarga eʼtibor. Ularning fikriga koʻra, boshqaruvda yaxshi natijalarga erishish uchun eʼtiborning ishlab chiqarish natijalariga va bir vaqtning oʻzida ijobiy axloqiy-psixologik muhitni taʼminlashga qaratish lozim boʻladi [2,54]. Boshqaruv psixologiyasi muammolariga bagʻishlangan ilmiy adabiyotlarda boshqaruv uslublarining tipologiyasi odatda uchta koʻrinishda belgilanadi: — avtoritar, — demokratik va — liberal uslublar. Mazkur tasnif umumiy yoʻnaltiruvchi xarakterga ega boʻlib, amaliyotning koʻrsatishicha, uslubning real paydo boʻlishi rahbar bilan hodim oʻrtasidagi shakllangan munosabatlarga, yechilayotgan masalalarning tuzilishi va

murakkabligiga va rahbar lavozim vakolatlari mazmuniga bog'liq holda kechadi.

1-jadval

Rahbarlarni «ideal rahbar» timsoliga bergan baholari

T/n №	"Ideal" rahbar bo'lishi kerak...	Munosabatlar bevosita foiz (%) hisobida					Rang
		«Aniq shunday»	«Deyarli shunday»	«Aytish qiyin»	«Deyarli unday emas»	«Yo'q unday emas»	
1.	Faol, g'ayratli	79,3	19,5	1,1	—	—	9
2.	Talabchan	85,1	12,6	2,3	—	—	6
3.	Yaxshi tashkilotchi va rahbar	86,2	12,6	1,1			5
4.	Vazmin	86,2	12,6	1,1	—	—	4
5.	O'ziga ishongan	57,5	33,3	9,2	—	—	14
6.	His — tuyg'uli	60,9	32,2	5,7	1,1	—	13
7.	Kirishimli	82,8	14,9	2,3	—	—	7
8.	Xodimlarni tushunadigan	92,0	5,7	2,3	—	-	2
9.	Mehribon	73,6	19,5	4,6	1,1	1,1	11
10.	Muloyim	24,1	23,0	31,0	13,8	8,0	18
11.	Talantli	48,3	39,1	11,5	1,1	—	16
12.	Serqirrali	74,7	23,0	1,1	1,1	—	10
13.	Adolatli	88,5	10,3	1,1	—	—	3
14.	Haqiqatgo'y	95,4	3,4	—	1,1	—	1
15.	Quvnoq tabiatli	46,1	35,6	17,2	1,1	—	17
16.	Yoqimtoy	50,6	40,2	9,2	—	—	15
17.	Xayrixoh	81,6	16,1	2,3	—	—	8
18.	Hazil — mutoyiba hissiga ega	59,8	34,5	5,7			12

Empirik tahlil.

Quyida boshqaruv uslublari to'g'risida qisqacha tushuncha beramiz.

1. Rahbarlikning avtoritar uslubi. —Avtoritar rahbar barcha ishlab chiqarishning birlamchi va ikkilamchi masalalari to'g'risida to'liq ma'lumotni talab qiladi, shaxsan o'zi qaror qabul qiladi, jamoaning fikri bilan o'rtoqlashmaydi. Boshqaruvdagi asosiy metodlari – buyruq berish, talab qilish, sanksiyalar berish, mukofotlardan mahrum qilish va hz. Ishning manfaatlarini odamlarning manfaatlaridan ustun qo'yadi, muomalada buyruq ohangi ko'proq kuzatiladi.

Qat'iy nazoratning mavjudligi bois mazkur boshqaruv uslubi ishda yuqori natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatini beradi, masalan, foyda, ishlab chiqarish unumdorligi, mahsulotning yaxshi sifati.

Biroq mazkur boshqaruv uslubida ham ma'lum kamchiliklar mavjud va ularga quyidagilar kiradi:

- hodimlarning fikrlari inobatga olinmagani sababli xato qarorlar qabul qilish ehtimoli ortadi;
- hodimlar ijodkorligining va tashabbusining bo'g'ilishi, yangiliklarni kiritish qiyinchiligi, hodimlar faoliyatsizligi, rivojlanishning to'xtab qolishi;
- hodimlarning o'z ishidan, jamoadagi holatdan noroziligi;
- personalning ruhiy va jismoniy salomatligiga zararli ta'sir ko'rsatadigan nosog'lom psixologik muhit [3.187].

2. Boshqaruvning demokratik (jamoaviy, kollegial) uslubi. Mazkur uslub rahbarlikning demokratik tamoyillariga asoslanadi. — Demokrat rahbar – maqsadga intiluvchan, bosiq, ko'pchilikning fikriga tayanadigan, o'z hodimlarini

oqilona tarbiyalaydigan kishi hisoblanadi. Boshqaruv qarorlari muammoni muhokama qilish asosida, hodimlarning fikr va tashabbuslarini inobatga olgan holda qabul qilinadi. Qabul qilingan qaror ham rahbar tomonidan, ham hodimlar tomonidan nazoratga olinadi va rahbar hodimlar shaxsiga nisbatan qiziqish bilan va yaxshi munosabatda bo'ladi. Shuningdek, rahbar hodimlar manfaatini himoya qiladi, ularning ehtiyojlarini, xususiyatlarini inobatga oladi.

Boshqaruvning demokratik uslubi yana shu bilan xarakterliki, rahbarlar, ularning o'rinbosarlari va hodimlar o'rtasida mas'uliyat ular egallab turgan lavozim vazifalariga ko'ra taqsimlanadi. Mazkur uslubga amal qiladigan rahbar ishlab chiqarishning muhim masalalarida jamoaning fikri bilan hisoblashadi va jamoaviy qarorlar qabul qiladi. Jamoa doimiy ravishda ishlab chiqarishdagi holat bo'yicha ma'lumotga ega bo'lib boradi. Rahbar jamoadagi sog'lom psixologik muhit uchun kurashadi, hodimlarning qiziqishlari va manfaatlari uyg'unligini ta'minlashga intiladi. Demokratik uslub hozirgi paytda eng samarali uslub hisoblanib, u to'g'ri qarorlar qabul qilishning, ishda yuksak natijalarni qo'lga kiritishning yuqori darajadagi ehtimoligini ta'minlaydi hamda hodimlar tashabbusini va faolligini rivojlantiradi. Tashkilot hodimlari agar jamoada sog'lom psixologik muhit yaratilgan bo'lsa, jamoaning o'zi esa bir yoqadan bosh chiqarib faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, rahbar va hodim o'rtasida mustahkam hamkorlik o'rnatilgan bo'lsa, tabiiyki o'z ishidan qoniqadi. Bundan tashqari, demokratik uslubning amalga oshirilishi faqatgina rahbarda yuksak darajadagi intellektual, tashkiliy va kommunikasion qobiliyatlarning mavjudligi holatigina bo'lishi mumkin.

3. Boshqaruvning liberal (nominal) uslubi. Mazkur uslub rahbarning irodasizligi, ishlarda ketma-ketlikni ta'minlay olmasligi bilan xarakterlanadi. Bunday rahbar ba'zida tashabbuskor, biroq o'z xatti-harakatlarida muntazamlilik kuzatilmaydi. Tez-tez hodimlarga nimanidir va'da beradi-yu, biroq va'dasining ustidan har doim ham chiqavermaydi. Bunday rahbar yuqoridan ko'rsatma kutadi yoki jamoaning ta'siriga tushib qoladi. U muammo paydo qilishni istamasligi sababli tavakkal qilishni yoqtirmaydi yoki nizolar o'z o'zidan barham topadi deb hisoblaydi va o'zidan shaxsiy mas'uliyatni olib tashlashga intiladi. Islohotlar tarafdori emas, va'dasini eslatishganda esa gapni aylantiradi. Mazkur uslub odatda betaraf uslub ham deb ataladi. Bunday ish uslubida natijalar ham past bo'ladi, hodimlar o'z ishidan va rahbaridan norozi bo'lishadi. Jamoada psixologik muhit sog'lom emas, hamkorlik yo'q, rag'bat yo'qligi sababli ish unumdorligi past. Jamoada yashirin va ochiq nizolar paydo bo'lishi mumkin, jamoada guruhbozlik kelib chiqish ehtimoli kuchayadi [3,188].

Hozirgi zamon mutaxassisleri mazkur uslub qo'llanilishi mumkin bo'lgan sohalar mavjudligini yozishmoqdalar: ijodkor va tashabbuskor kishilar bilan ishlash jarayonida liberal uslub samara berar ekan. Chunki ijodkor va tashabbuskor kishilarni ishga majburlash shart emas, ular uchun ish maosh olish manbai emas, balki yashash tarzi hisoblanadi.

Yuqoridagi uslublar tasnifidan tashqari boshqa tasnif bo'yicha, ya'ni boshqaruv faoliyatining mazmunidan kelib chiqqan holda boshqaruv uslublari texnokratik va byurokratik uslublarga bo'linadi.

—Texnokrat rahbar o'zi boshqarayotgan ishlab chiqarish sohasining o'ziga xos tomonlarini chuqur biladigan kishidir. Bunday uslubga ega rahbar asosan rejaning bajarilishi bilan, mehnat jamoasida yuksak texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish bilan shug'ullanadi, biroq uni ijtimoiy masalalar mutlaqo qiziqitirmaydi.

Ijtimoiy masalalarning rahbar tomonidan inkor etilishi jamoadagi psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

—Byurokrat (byurokratiya) so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib, —kansellyariyaning hukmronligi degan ma'noni beradi) rahbarga o'z erkini mahkam tutish, dogmatizm, odamlarning huquq va ehtiyojlariga e'tiborsizlik singari sifatlar xos. Shuningdek,

—byurokrat rahbar har qanday darajada kompetensiyalar chegarasini aniqlaydi, qarorlarni qonunlar va ko'rsatmalar asosida chiqaradi, harakatlari ma'lum standartlar doirasida bo'ladi. Amalda bu uslub shaxs sifatleri qatnashmaydigan, qonunga tayangan

boshqaruv hisoblanadi [4, 499].

Shunday qilib, har bir boshqaruv uslublari o'zining ham ijobiy, ham salbiy qirralariga ega ekanligi ma'lum bo'ldi. Endi boshqaruv ko'nikmalari to'g'risida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Ma'lumki, ayrim manbalarda ko'rsatilishicha, boshqaruv ko'nikmalariga quyidagilar kiradi: Shaxs psixologiyasi asoslarini bilish, hodimlar xulq-atvori xususiyatlarini tushunish. Hodimlar bilan zarur bo'lgan natijalarni qo'lga kiritish uchun samarali muloqotni tashkil etish. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

hodimlarga samarali va savodli holda topshiriq berish;

hodimlar ishini tashkil eta bilish;

bajarilgan topshiriqlar nazoratini amalga oshirish;

qaytar aloqani amalga oshirish;

hodimlaridagi ishga ijobiy munosabatni rivojlantirish;

hodimlarni samarali rag'batlantirish;

nizolarning oldini olish va h.

O'z xulq-atvorini tashkil qila bilish.

Xulosa.

Yuqoridagi boshqaruv ko'nikmalari bilan boshqaruv uslublari o'rtasida muhim psixologik aloqalar mavjud bo'lib, ularni o'rganish boshqaruv faoliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Boshqaruv uslublariidan vaziyatga qarab foydalanish ko'nikmasini har bir rahbarda shakllantirish lozim bo'ladi. Buning uchun rahbar barcha boshqaruv uslublarni puhta egallagan bo'lmog'i talab etiladi. Chunki boshqaruv uslublarning barchasini o'zlashtirib olgandagina rahbar turli xil vaziyatlarda turli xil uslublardan foydalanish, vaziyatga farab to'g'ri uslubni tanlash ko'nikmalariga ega bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, boshqaruv uslublari bilan boshqaruv ko'nikmalari o'rtasidagi aloqani o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Boshqaruv psixologiyasida uslub bilan ko'nikma o'rtasidagi aloqalar bo'yicha bir qancha tadqiqotlar o'tkazilgan. Biroq mazkur mavzu bizning mentalitetimiz nuqtai nazaridan tadqiq etilmagan. Fikrimizcha, bunday tadqiqotlarning o'tkazilishi boshqaruv psixologiyasi fanini yangi ma'lumotlar bilan boyitgan bo'lar edi.

Adabiyotlar

1. Дункан Джек У. Основополагающие идеи в менеджменте. – М.: Дело, 1996.
2. Карпов А.В. Психология менеджмента. – М.: Гардарики, 2000.
3. Махмудов И.И. Бошқарув психологияси. – Тошкент, 2006.
4. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1995.
5. Огаренко В.Н., Малахова Ж.Д. Социология труда. Учебное пособие. – Запорожье: Гуманитарный университет —ЗИГМУИ, 2001.
6. Кричевский Р.Л. Если Вы - руководитель. Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. – М.: Дело, 1988.

ВЛИЯНИЕ ОДИНОЧЕСТВА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

*Усманова Манзура Наимовна,
кандидат психологических наук, доцент Бухарского государственного
университета*

YOLG'IZLIKNING SAMARALIKGA TA'SIRI TALABALARNING O'QUV FAOLIYATI

*Usmonova Manzura Naimovna,
psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Buxoro davlat universiteti*

IMPACT OF LONELY ON EFFICIENCY LEARNING ACTIVITIES OF STUDENTS

*Usmanova Manzura Naimovna,
candidate of psychological sciences, associate professor Bukhara State University*

Аннотация: Данная статья посвящена выявлению особенностей переживания одиночества студентами. В статье обозначены основные подходы к изучению одиночества. Данное исследование раскрывает особенности влияния феномена одиночества на преодоление адаптационных трудностей у студентов первого курса. Одной из таких особенностей является несформированное мотивации обучения, навыков самоорганизационной деятельности, которые определяют всю дальнейшую учебно-профессиональную деятельность.

Ключевые понятия: одиночество, эмоции, переживания, чувства, уровень субъективного переживания, причины одиночества, реакции на одиночество, одинокие студенты.

Аннотация: Ushbu maqola talabalarining yolg'izlik tajribasining xususiyatlarini aniqlashga bag'ishlangan. Maqolada yolg'izlikni o'rganishning asosiy yondashuvlari ko'rsatilgan. Ushbu tadqiqot birinchi kurs talabalarida moslashish qiyinchiliklarini engishda yolg'izlik fenomenining ta'sirining xususiyatlarini ochib beradi. Ushbu xususiyatlardan biri o'rganish uchun shakllanmagan motivatsiya, o'z-o'zini tashkil etish faoliyati ko'nikmalari bo'lib, u barcha keyingi ta'lim va kasbiy faoliyatni belgilaydi.

Kalit so'zlar: yolg'izlik, his-tuyg'ular, kechinmalar, his-tuyg'ular, sub'ektiv tajriba darajasi, yolg'izlik sabablari, yolg'izlikka bo'lgan reaksiyalar, yolg'iz o'quvchilar.

Annotation: This article is devoted to identifying the features of the experience of loneliness by students. The article outlines the main approaches to the study of loneliness. This study reveals the features of the influence of the phenomenon of loneliness on overcoming adaptation difficulties in first-year students. One of these features is the unformed motivation for learning, the skills of self-organizational activity, which determine all further educational and professional activities.

Key words: loneliness, emotions, experiences, feelings, level of subjective experience, causes of loneliness, reactions to loneliness, lonely students.

Повышение качества образования стало одним из важных направлений образовательной политики развития Нового Узбекистана.

В Указе Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан на период до 2030 года» от 8 октября 2019 года № УП-5847 предусмотрен поэтапный переход к внедрению передовых стандартов высшего образования.

В этой связи вопрос о воспитании и образовании населения определен в Послании Президента в качестве приоритетного, а наступающий 2023-й год

объявлен Годом заботы о человеке и качественного образования.

Процесс совершенствования и развития образовательного и воспитательного процессов не является чем-то новым, происходящие преобразования — это не только требование времени и сегодняшнего дня — это логическое, закономерное продолжение осуществляемых реформ во всех сферах.

В качестве ведущих параметров профессионализма будущих учителей выделяют следующие: эмоциональность, общительность, пластичность поведения, способность понимать учащихся и руководить ими, любовь к детям, эмпатия, социальная зрелость личности и пр.

Одиночество является серьезной проблемой в студенческой среде. Можно предположить, что с завершением обучения в школе, когда молодые люди вступают в самостоятельную жизнь, все сильнее ощущается проблематичность самой жизни, актуальными становятся вопросы самореализации и осуществления жизненных планов.

Основатель психоанализа З. Фрейд полагает, что одиночество, способность человека к изолированному существованию, можно рассматривать как гнетущий груз. По его убеждению, культура должна защищать себя от одиночек. В работах Э. Фромма проблема отделения обсуждается в контексте исследований процесса индивидуализации. В ходе последнего, согласно взглядам учёного, происходит не только усиление и развитие личности человека, его собственного «Я», но и утрата идентификации с остальными людьми. Прогрессирующее отделение может привести к изоляции, перерастающей в потерянность и порождающей усиленную тревогу и неуверенность в себе. Однако это может привести к принципиально новой близости, солидарности с другими людьми, если ребенок окажется в состоянии развить в себе внутреннюю силу и творческую активность, которые являются предпосылками нового типа связанности с миром.

В современных исследованиях Я. Л. Коломинского, И. С. Кона, А. Т. Куракина, Л. И. Новиковой одиночество выступает формой личностного обособления, трактуемого неоднозначно - как принцип жизнедеятельности членов коллектива, социально-педагогический механизм, регулирующий процесс социального развития и влияющий на профессиональное самоопределение учащейся молодежи.

Необходимым условием успешной деятельности юношей и девушек, ставших студентом, является освоение новых для него особенностей учебы в вузе, устраняющее ощущение внутреннего дискомфорта и блокирующее возможность конфликта со средой. На протяжении первого года обучения в вузе складывается студенческий коллектив, формируются навыки и умения рациональной организации умственной деятельности, осознается призвание к избранной профессии, вырабатывается оптимальный режим труда, досуга и быта, устанавливается система работы по самообразованию и самовоспитанию профессионально значимых качеств личности.

Резкая ломка многолетнего привычного рабочего стереотипа, основу которого составляет открытое психофизиологическое явление - динамический стереотип, иногда приводит юношей и девушек к нервным срывам и стрессовым реакциям. По этой причине период адаптации, связанный с ломкой прежних стереотипов, может на первых порах обусловить и сравнительно низкую успеваемость, и трудности в общении. У одних студентов выработка нового стереотипа проходит скачкообразно, у других - ровно. Несомненно, особенности этой перестройки связаны с характеристиками типа высшей нервной деятельности, однако социальные факторы имеют здесь решающее значение. Знание индивидуальных особенностей студента, на основе которого строится система включения его в новые виды деятельности и новый круг общения, дает возможность избежать дезадапционного синдрома, сделать процесс адаптации ровным и психологически комфортным. [2]

Л.Д. Столяренко рассматривает социально-психологическую адаптацию

как приспособление индивида к группе, взаимоотношениям с ней, выработку собственного стиля поведения. Первый курс решает задачи приобщения недавнего абитуриента к студенческим формам коллективной жизни. Поведение студентов отличается высокой степенью конформизма; у первокурсников отсутствует дифференцированный подход к своим ролям. [1, с.57] Адаптация студентов делится на профессиональную адаптацию (приспособление к характеру, содержанию, условиям и организации учебного процесса, выработка навыков самостоятельности в учебной работе) и социально-психологическую адаптацию (приспособление индивида к группе, взаимоотношениям с ней, выработка собственного стиля поведения). Иначе говоря, под адаптационной способностью понимается способность человека приспосабливаться к различным требованиям среды (как социальным, так и физическим) без ощущения внутреннего дискомфорта и без конфликта со средой. Адаптация — это предпосылка активной деятельности и необходимое условие ее эффективности. В этом положительное значение адаптации для успешного функционирования индивида в той или иной социальной роли.

Адаптация к новым условиям учебной деятельности предполагает формирование новых стратегий преодоления адаптационных трудностей, к которым относят низкую мотивацию учебной деятельности, деструктивное взаимодействие с одноклассниками и преподавателями, социальную изолированность студентов, неуверенность в себе, отсутствие или низкий уровень умения самостоятельно организовывать свою учебную деятельность. В основе стратегий преодоления лежат психосоциальные ресурсы личности, под которыми понимается интеграция внутренних и внешних ресурсов человека, направленных на преодоление проблемной ситуации. Одним из таких ресурсов является способность в установлении взаимодействия как с одноклассниками, так и с преподавателями, ее внутриличностными показателями являются инициатива в контакте (стремление устанавливать контакты с окружающими), социальная смелость (принятие новых ролей в изменившемся социуме), уверенность в себе.

Автор рассматривает социально-психологическую адаптацию как приспособление индивида к группе, взаимоотношениям с ней, выработку собственного стиля поведения. Первый курс решает задачи приобщения недавнего абитуриента к студенческим формам коллективной жизни. Поведение студентов отличается высокой степенью конформизма; у первокурсников отсутствует дифференцированный подход к своим ролям. [1, с. 57]

Социальная адаптация студентов в вузе делится на: а) профессиональную адаптацию, под которой понимается приспособление к характеру, содержанию, условиям и организации учебного процесса, выработка навыков самостоятельности в учебной и научной работе; б) социально-психологическую адаптацию - приспособление индивида к группе, взаимоотношениям с ней, выработка собственного стиля поведения.

Иначе говоря, под адаптационной способностью понимается способность человека приспосабливаться к различным требованиям среды (как социальным, так и физическим) без ощущения внутреннего дискомфорта и без конфликта со средой. Адаптация — это предпосылка активной деятельности и необходимое условие ее эффективности. В этом положительное значение адаптации для успешного функционирования индивида в той или иной социальной роли.

Исследователи различают три формы адаптации студентов-первокурсников к условиям вуза:

1) адаптация формальная, касающаяся познавательно - информационного приспособления студентов к новому окружению, к структуре высшей школы, к содержанию обучения в ней и к ее требованиям;

2) общественная адаптация, т. е. процесс внутренней интеграции (объединения) групп студентов-первокурсников и интеграция этих же групп со студенческим

окружением в целом;

3) дидактическая адаптация, касающаяся подготовки студентов к новым формам и методам учебной работы в высшей школе.

В проведенных исследованиях процесса адаптации первокурсников к вузу обычно выделяются следующие главные трудности: отрицательные переживания, связанные с уходом вчерашних учеников из школьного коллектива, с его взаимной помощью и моральной поддержкой; неопределенность мотивации выбора профессии, недостаточная психологическая подготовка к ней; неумение осуществлять психологическое саморегулирование поведения и деятельности, усугубляемое отсутствием привычки повседневного контроля педагогов; поиск оптимального режима труда и отдыха в новых условиях; налаживание быта и самообслуживания, особенно при переходе из домашних условий в общежитие; наконец, отсутствие навыков самостоятельной работы, неумение конспектировать, работать с первоисточниками, словарями, справочниками, указателями.

Все эти трудности различны по своему происхождению. Одни из них объективно неизбежны, другие носят субъективный характер и связаны со слабой подготовкой, дефектами воспитания в семье и школе.

Трудности адаптации в вузе сопровождаются возрастными особенностями позднего юношества, которое отличается тем, что его представителя чаще и острее испытывают одиночество. Все это обуславливает специфические особенности поведения юношей и девушек, поступивших в вуз, и испытывающих чувство одиночества.

Большинство ученых, изучавших одиночество как категорию, основывается на представлениях о том, что, во-первых, одиночество имеет тесную взаимосвязь с системой социальных связей личности, их качеством, количеством и сформированностью; во-вторых, одиночество воспринимается личностью как, преимущественно, негативное состояние; в-третьих, одиночество коррелирует по определенным параметрам с отчужденностью, изоляцией и уединением. Исследователи, занимавшиеся изучением феномена одиночества, подчеркивают его непосредственную связь с ориентацией субъекта на свой внутренний мир; с его самопознанием и способностью к рефлексии. В рамках исследования одиночества как индивидуально-личностного феномена в качестве «ядра» выделяется переживание одиночества, которое рассматривается как сущностная личная характеристика, являясь обязательным условием личностной зрелости.

Слободчиков предлагает следующую типологию одиночества: одиночество как личностно значимое состояние может быть разделено на экзистенциальное, социальное и психологическое. Экзистенциальное одиночество можно и должно рассматривать, прежде всего, как социально-философскую категорию. В нем может быть выделен «космический» пласт - связь со всеобщим космосом и одновременно - боязнь затеряться в его бесконечности (ощущение «песчинки» в мировом океане) и «витальный» (жизненный) пласт, в который входит одиночество жизни (осознание абсолютности одиночества конкретного человека). «Каждый из нас по-своему в глубине души одинок абсолютно, и страх одиночества - следствие страха прекращения жизни (основанное на страхе смерти)». [2, с.144]

Социальное одиночество, являющееся результатом состояния недостаточной социальной организованности, а также следствием разрыва значимых социальных связей, отношений.

В данном типе одиночества выделено две категории процессов и состояний:

1. Ситуации дезадаптации или конфликта. Одиночество, «непонимание» в этой группе будет результатом неумения налаживать общение, социальные контакты, конфликтных ситуаций (например, семейных, интимно-личностных).

2. Ситуации «потери». В эту группу входят все состояния, связанные с неизбежными утратами, разрывом отношений (разлад, развод, смерть близкого), а

также длительная (хроническая) разлука (переезд на новое место жительства). [2, с. 118]

Психологическое одиночество. К этому типу относятся, прежде всего, внутриличностные переживания. Так, сюда может быть отнесено одиночество «непризнания», «непохожести», одиночество как следствие раскола образа «Я».

Таким образом, на наш взгляд, среди психологических проблем, с которыми сталкиваются будущие профессионалы на этапе вузовского обучения, является чувство одиночества. Проведенное нами исследование на факультете педагогики Бухарского госуниверситета свидетельствует о том, что от младших к старшим курсам количество студентов, испытывающих чувство одиночества, остается достаточно высоким и примерно постоянным (20%).

Анализ результатов, полученных с помощью опросника «Одиночество» показал, что среди студентов первого курса есть лица, переживающие одиночество всегда – 30,8%; часто – 49%; иногда – 20,2%, что можно представить в графическом виде следующим образом (Рис.№1).

Высокие показатели переживания одиночества студентами (ответы «всегда» – 30,8%; «часто» – 49%) позволяют говорить о том, что одиночество является характерным для студентов-первокурсников в адаптационный период к обучению в вузе.

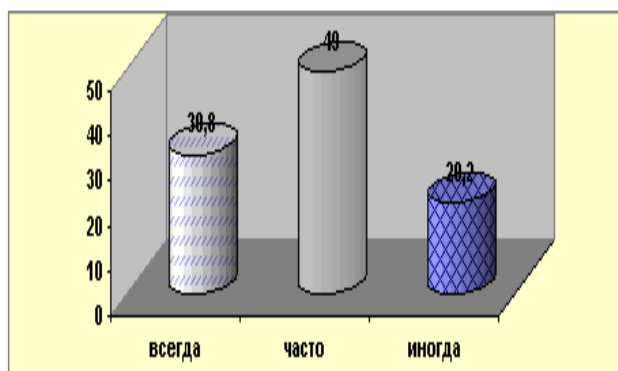


Рис.№1. Особенности переживания одиночества студентами-первокурсниками

Результаты опросника «Одиночество» у студентов-девушек и студентов-юношей представлены на рис.№2.: низкие результаты получены у 32,6 % девушек и 28,6 % юношей; средние результаты показали 50 % девушек и 55,1 % юношей; высокий уровень одиночества выявлен у 17,4 % девушек и 16,3 % юношей. Таким образом можно сказать, что девушки и юноши примерно в равной степени переживают чувство одиночества.

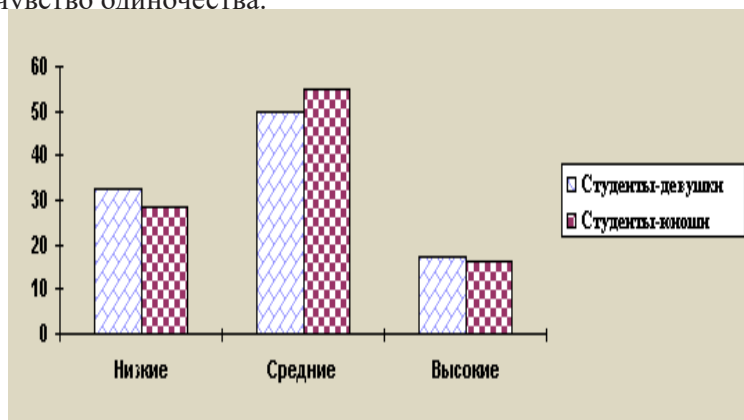


Рис.№2. Результаты опросника «одиночество» у студентов-девушек и студентов-юношей

Для изучения представлений об одиночестве студентов нами проведен ряд бесед-интервью, где им было предложено в свободной форме описать собственное содержательное и ассоциативное значение термина «одиночества», описать спектр ощущений, то есть провести самоанализ состояния — переживания. По результатам анализа полученной информации - одиночество в большинстве случаев (60% респондентов) воспринимается как «... тяжелое психическое состояние, обычно сопровождающееся плохим настроением и тягостными переживаниями», 37% респондентов связывают переживание одиночества с категорией «уединение», возможностью рефлексии, необходимостью для творчества, 3% респондентов затруднились ответить на поставленные вопросы.

Согласно полученным данным, одиночество признают, как в достаточной степени стабильное переживание 37% опрошенных, из них - 17% респондентов испытывают чувство одиночества почти всегда и постоянно, 50% - часто; 20% опрошенных отмечают, что никогда не испытывают ощущение одиночества, но вместе с тем многие добавляют, что по крайней мере стараются это не запоминать или не определяют негативное (дискомфортное) ощущение как одиночество.

Около 40% опрошенных отмечают, что одиночество для них - нормальное состояние, 28% одиночество нормой не считают, 32% с ответом на данный вопрос затрудняются, 52% респондентов находят состояние одиночества нужным, а 13% - необходимым, около 35% - нужным данное состояние не считают, из них 11% рассматривают его как повод для беспокойства.

Следовательно, как показало исследование, переживание одиночества является характерным для студентов-первокурсников, при этом половина опрошенных считают состояние одиночества нужным. Можно предположить, что параметры успеваемости не дают полной картины готовности студентов к выполнению своих профессиональных задач и нуждаются в дополнительном уточнении со стороны личностных параметров.

Студенты по-разному реагируют на свое одиночество в зависимости от того, как они сами к нему относятся. Очевидно, что тех, кто стремится его активно избегать, оно

тревожит и пугает гораздо сильнее, чем тех, кто к этому не стремится. Бесспорно также и то, что первые при этом испытывают негативные переживания, отсюда жалость, обращенная к себе, ощущение незащищенности и покинутости. Для вторых же характерно преобладание спокойствия, безразличия.

Для большинства студентов одиночество представляется как ситуация, вызывающая негативные переживания, что вызывает у них стремление его избежать. Наличие такого стремления характерно для студентов, не считающих себя одиночками, что может являться косвенным доказательством того, что часть из них не адекватно оценивает свое положение и на самом деле находится в ситуации одиночества. Меньшинство связывает с одиночеством положительные переживания и не выражает стремления изменить свою жизненную ситуацию, хотя и среди них имеются те, кто не адекватно считает себя одиночками. [5, с. 376]

Учитывая то, что лица, испытывающие чувство одиночества нередко характеризуются, как люди с чертами нарциссизма, мании величия, враждебности, социальной тревожности (Дж. Зилбург, Х. Салливан); раздражение, неспособность удерживать гнев и устанавливать межличностные отношения (К. Мустакас, К. Роджерс, Дж. Мур); низкая самооценка, высокий уровень застенчивости, низкий уровень — самоуважения, доброжелательности, альтруизма (Э. Пепло, Р. Вейс), они несомненно нуждаются в психологической помощи. В то же время их гностические характеристики и параметры успеваемости никак не коррелируют с их личностными проявлениями.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Проблема одиночества — это совокупность философского, социального, психологического и педагогического

аспектов. Одиночество является сложным и противоречивым феноменом развития личности. Оно представляет собой специфическую ситуацию, сложившуюся в системе социальных, культурных, межличностных связей и отношений человека.

Данная ситуация может рассматриваться как положительная или отрицательная. Позитивный смысл одиночества заключается в том, что оно является неотъемлемой частью становления индивидуальности человека и, в целом, процесса социализации.

Негативный характер одиночества проявляется следующим образом: одиночество нарушает внутреннюю целостность личности; оно также может быть механизмом психологической защиты, вызывая негативные переживания. На переживание одиночества влияют не столько реальные отношения, сколько идеальное представление о том, какими они должны быть. Одиночество сопровождается некоторыми типичными симптомами. Его переживание можно связать с такими свойствами личности, как: потребность в общении, тревога, депрессия.

Литература.

1. Гулина М.А. Психология социальной работы. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
2. Слободчиков И.М. Одиночество личности: психологическая природа, феноменология, онтогенез: монография. М.: Скрин-Лайн, 2006.
3. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д: «Феникс», 2003. — 544 с.
4. Усманова М.Н. Особенности самооценки и проблемы одиночества в подростковом и старшем школьном возрасте / Психология XXI столетия //Сб. по материалам ежегодного Конгресса «Психология XXI столетия» (Ярославль, 17 – 19 мая 2019)/ Под ред. Козлова В.В. –Ярославль, ЯрГУ, ЯГПУ, МАПН, 2019.– с.342-348.
5. Усманова М.Н. Переживание одиночества в разных возрастах /Журнал «Вестник интегративной психологии», Выпуск 20, 2020.- с. 156 – 160, Ярославль, Россия
6. Усманова М.Н. Изучение особенностей переживания одиночества студентами. - Вестник интегративной психологии // Журнал для психологов. Вып. 24. /Под ред. В.В.Козлова, Ш.Р. Баратова, М.Н. Усмановой. – Бухара-Ярославль: МАПН, 2022. - с. 375-378.
7. Фельдштейн Д. И. Психология взросления. — М.: МПСИ, Флинта. - 1999.- 672с.

O'ZINI O'ZI FAOLLASHTIRISH XUSUSIYATINING TALABALIK DAVRIDA NAMOYON BO'LISHI

Qurbonboyev Azimbek Nazirboy o'g'li

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, "Psixologiya"
kafedrasida o'qituvchisi, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsning o'zini o'zi faollashtirish xususiyatining mazmuni, xorij psixolog olimlarining psixologik nazariyalari hamda shaxs hayotida o'zini o'zi faollashtirishning ahamiyatli jihatlari keng yoritilgan. Shuningdek, talabalarda o'zini o'zi faollashtirishning namoyon bo'lishiga doir tadqiqot ishining miqdor va sifat tahlili keltirilgan.

Tayanch tushunchalar: shaxsning o'zini o'zi faollashtirishi, shaxs faolligi, vaqtni mo'ljalga olish, qadriyatlar, inson tabiatiga nazar, bilish ehtiyojlari, ijodkorlikka intilish, avtonomlik, spontanlik, o'z-o'zini tushunish.

ПОЯВЛЕНИЕ САМОАКТИВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК В СТУДЕНЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Курбанбоев Азимбек Назирбой угли

*Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами,
Преподаватель кафедры «Психология», доктор философии (PhD) по
психологии*

Аннотация. В данной статье широко освещено значение самоактивации человека, психологические теории зарубежных психологов, важные аспекты самоактивации в жизни человека. Также представлен количественный и качественный анализ исследований проявления самоактивности у студентов.

Ключевые понятия: личная самоактивация, личная активность, тайм-менеджмент, ценности, человеческая природа, познавательные потребности, творчество, автономия, спонтанность, самопонимание.

APPEARANCE OF SELF-ACTUALIZATION CHARACTERISTICS IN THE STUDENT PERIOD

Kurbanbaev Azimbek Nazirboy ugli

*Tashkent State Pedagogical University named after Nizami,
Teacher of «Psychology» department, doctor of philosophy (PhD) in psychology*

Annotation. In this article, the meaning of self-actualization of a person, the psychological theories of foreign psychologists, and the important aspects of self-actualization in a person's life are widely covered. Quantitative and qualitative analysis of research on the manifestation of self-actualization in students is also presented.

Key words: personal self-actualization, personal activity, time management, values, human nature, cognitive needs, creativity, autonomy, spontaneity, self-understanding.

Shaxsning o'zini o'zi faollashtirishi, uning faollik xususiyatlari psixologiya sohasida ko'plab psixolog olimlar tomonidan o'rganilgan va uning mazmun-mohiyati ochib berilgan. Shu nuqtai nazardan olganda, shaxsning o'zini o'zi faollashtirish masalasining mazmun-mohiyati hamda bu borada psixolog olimlarning nuqtai nazarlariga e'tiborimizni qaratmoqchimiz.

Shaxsni va uning faolligini tushunish borasida G'arb psixologiyasining boshqa bir nazariy yo'nalishi "insonparvarlik psixologiyasi" birinchi qarashda psixoanalitik yo'nalishga nimasi bilandir zid bo'lib ko'rinadi. Lekin keyinchalik ular o'zlarining asosiy ta'riflariga ko'ra, bir-birlariga yaqin bo'lib ketgani aniq-ravshan bo'lib qoladi. Faollikning manbayini kashf etishga urinar ekan, o'tmishga bolaning "anglanilmagan holatga surib

chiqarilgan” taassurotlari va kechinmalariga murojaat qiladigan psixoanalitiklardan farqli ravishda rivojlanishi K.Rodgers, A.Maslou, G.Ollport va boshqalarning ilmiy ishlari bilan bog’liq bo’lgan “insonparvarlik psixologiyasi” kelajakka, o’zligini eng ko’p darajada namoyon qilishga (o’zini o’zi faollashtirishga) intilishni shaxs faolligining asosiy omili deb hisoblaydi.

A.Maslou, K.Rodgers va “insonparvarlik psixologiyasi”ning boshqa vakillari o’zini o’zi faollashtirishni o’z mohiyati e’tibori bilan egosyentrik (o’zini hammadan ustun qo’yish) jarayonga aylantirib yuborishadi. O’zligini faollashtirish, A.Maslou fikricha, o’zini va faqat o’zini ro’yobga chiqarish uchun intilishdirki, bu ijodiy faollik va “xususiy Men”ini to’laqonli namoyon qilish uchun intilish kabi fazilatlariga ega bo’lgan “o’zini faollashtiruvchi shaxslar”ning (A.Maslouning fikricha, ularning soni unchalik ko’p emas – 1 foiz atrofida bo’ladi) o’ta individualligi haqida dalolat beradi. Haqiqatda esa agar o’zligini faollashtiruvchi shaxsni o’z xatti-harakatlari va ishlari bilan o’zini ijtimoiy jihatdan shart qilib qo’yilgan aloqalar orqali bog’langan boshqa odamlarning hissiy va aqliy jihatlaridagi o’zgarishlarni ta’minlovchi sifatida personajlashuvini amalga oshiradigan faoliyat va munosabat sub’yekti tarzida tushuniladigan bo’lsa, u holda A.Maslou va boshqalar tomonidan e’lon qilingan o’zini faollashtirish uydirmaligidan boshqa narsa bo’lmay qoladi. Haykalni yasayotgan haykaltarosh marmarda o’z rejasini mujassamlashtirishdek ijodiy intilishni ro’yobga chiqaradi va avvalambor, o’sha intilishning o’zini anglab yetgan bo’ladi. Shaxsning A.Maslou konsyepsiyasiga o’xshash tarzda “o’zligini namoyon etishi” va “o’zini faollashtirishi” kabi har xil nazariyalar aynan mana shu vaziyatni ushlab oladi va shu bilan o’ralashib qoladi. Bu holda san’atkor nima uchun o’z ijodining mahsulini iloji boricha ko’proq odamlarga va, ayniqsa, o’zicha “qadriga yetmaganlar” deb hisoblaydiganlarga, ya’ni o’zining referent guruhiga namoyish qilishga intiladi. Shunchaki o’zligini namoyon qilish, buyumda ro’yobga chiqarish, nihoyat buning uchun pul olish bilan o’zini faollashtirish ham tugallanganday bo’lib tuyuladi. Shubhasiz, ijodiy faoliyat sub’yekt-obyekt (rassom-kartina) ishi bilan tugallanmaydi va maqsad rassomning o’zi “boshqalar” hisoblaydiganlar uchun ahamiyatli bo’lgan muqarrar personajlashuvini amalga oshirish imkonini beradigan sub’yekt-ob’yekt-sub’yektga oid bog’lanish (rassom-kartina-tomoshabin)ning navbatdagi bog’ini hosil qilinmaguniga qadar ro’yobga chiqmagan bo’lib qoladi. Lekin, umuman olganda, “insonparvarlik psixologiyasi”, shuningdek, psixoanaliz nazariyasi inson shaxsining mohiyatini, uning faolligini va harakatlantiruvchi kuchlarini izohlab bera olmaydi, chunki aksariyat psixologiyadagi bu yo’nalishlar noto’g’ri falsafiy nuqtai nazarlarga tayanadi, bunday nuqtai nazarlarga tayangan holda psixologiya fanining eng muhim nazariy va metodologik muammolarini hal etib bo’lmaydi. Yolg’iz individning o’zini unga dushman bo’lgan jamiyatga qarama-qarshi qo’yish shaxsning psixoanalitik konsyepsiyalariga ham, ekzisyensialistik konsyepsiyalariga ham xos xususiyatdir. Haqiqatdan ham agar shunday bo’lsa, u holda shaxs uchun abadiy mojarodan qutilish juda ham amri maholdir: yoxud barcha shakllarda moslashuvchanlik, yoxud muhitni xush ko’rmaslik (undan o’zligini chetga olish yoki nonkonformizm yuz berishi kerak), yoxud bamisoli biron-bir tashqi narsaga mut’yelik qilmagan holda o’zligini namoyon qilishdan iborat hayotiy rejani amalga oshirish maqsadida o’zligida saqlanib qolish lozim bo’ladi.

O’zini o’zi faollashtirish nazariyasi inson mavjudligining doimiy mavzusi, ya’ni amalga oshirishning moddiy, emotsional va ruhiy tomonlarini izlash hamda inson imkoniyatini ro’yobga chiqarishga bo’lgan kuchli xohish masalasiga to’xtalib o’tadi.

Ushbu nazariya inson psixologiyasida keng qo’llaniladi, lekin o’zini o’zi faollashtirish qo’llanmalar muqovalarida chegaralanadigan tushuncha emas. U shaxsiy rivojlanish va o’zining potensialini ro’yobga chiqaradigan insonga aylanishingizga yordam beradigan loyihadir.

Kashfiyotchi Tomas Edison shunday ta’kidlagan edi: “Agar biz qo’limizdan keladigan hamma narsalarni qilganimizda, o’zimizni tom ma’noda hayratda qoldirgan bo’lardik”. Bu o’zini o’zi faollashtirish nazariyasining mohiyati hisoblanadi.

K.Yungga ko'ra, o'zini o'zi faollashtirish – bu ongli va ongsiz holatlarni birlashtirish orqali ro'y beradigan shaxsiy rivojlanish jarayonidir.

O'zini o'zi faollashtirish ayrim so'z va tushunchalar, xususan, o'zini o'zi kashf qilish, o'z-o'zini refleksiyalash, o'zini o'zi anglash va o'z-o'zini tadqiq etish kabilar bilan o'xshash deya qaralishi mumkin.

Tadqiqot ishimizda ilgari surilgan asosiy muammo talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirish darajasini aniqlashdan iborat. Bundan ko'zlangan maqsad talaba shaxsida o'zini o'zi faollashtirishning qaysi tarkibiy tuzilmasini shakllanganligi o'rganiladi.

Talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirishga qaratilgan diagnostika ishimiz uchun A.V.Lazukinning "Shaxsning o'zini o'zi faollashtirish darajasini diagnostika qilish" (N.F.Kalina tomonidan moslashtirilgan varianti) metodikasi tanlab olindi. Mazkur metodika talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirishning 11 ta tarkibiy qismlari shakllanganlik darajasini o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot metodikasi sinaluvchilar guruhida o'tkazilib, to'plangan ma'lumotlar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilindi hamda jadval va diagrammalarda aks ettirildi.

1-jadval

Talabalarda o'zini o'zi faollashtirishning namoyon bo'lishi

Shkala-lar nomi	Vaqtini mo'ljalga olish	Qadriyatlar	Inson tabiatiga nazar	Bilish ehtiyojlari	Ijodkorlikka intilish	Avtonomlik	Spontanlik	O'z-o'zini tushunish	Autosimpatiya	Aloqa o'rnatish	Muloqotdagi egiluvchanlik
1-bosqich	12,9 %	19,4 %	3,2%	29%	12,9%	3,2%	3,2%	6,5%	3,2%	-	6,5%
3-bosqich	6,25 %	18,75 %	18,75 %	31,25 %	-	-	-	12,5%	-	6,25 %	6,25%

Metodika natijalariga ko'ra, 1-bosqich talabalarining 12,9%i va 3-bosqich talabalarining 6,25%i birinchi shkala ("Vaqtini mo'ljalga olish") bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarni qayd etishdi. Bunday toifaga kiruvchi talabalar hozirgi vaqti bilan yashashadi hamda o'tmish xotiralari ularning bugungi kuniga xalaqit qilmaydi. Shuningdek, bunday talabalar hayotning ekzisensial qiymatini yaxshi tushunishadi, ya'ni "shu yerda va hozir" yashashadi, o'tgan vaqt bilan zavqlanmay, o'tmish bilan taqqoslamasdan va kelajakdagi muvaffaqiyatni oldindan taxmin qilmay, haqiqiy lahzadan bahramand bo'lishadi.

Shunga monand ravishda "Qadriyatlar" 1-bosqich talabalarida 19,4%, 3-bosqich talabalarida esa 18,75% ko'rsatkichi tashkil qiladi. Bunday shaxslar o'z qadriyatlarini to'la anglay olishadi, o'z-o'zini anglashni qadriyatlar bilan bog'laydi hamda bu qadriyatlar ularning hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Haqiqat, yaxshilik, go'zallik, halollik, ikkiyuzlamachilikning yo'qligi, hayotiylik, betakrorlik, kamolot, adolat, tartib, o'yin, o'z-o'zini ta'minlash kabi qadriyat turlarining ustunligi inson manfaatlarida manipulyasiya qilish istagidan uzoqroq bo'lishni, odamlar bilan uyg'un bo'lish va sog'lom munosabatlarga bo'lgan intilishni ko'rsatadi.

"Inson tabiatiga nazar" shkalasi bo'yicha 1-bosqich talabalarida 3,2% va 3-bosqich talabalarida esa 18,75% ko'rsatkichi aniqlandi. Bunday insonlar o'z qobiliyati imkoniyatlarining kuchiga ishonishadi, shaxslararo munosabatlarda samimiy, faol va kirishuvchan hisoblanishadi. Shuningdek, ular boshqalar bilan samimiy munosabatda hamda odamlarga nisbatan xayrixohlik, ishonch, halollik, betaraflik, yaxshilik xislatlariga ega bo'lishadi hamda o'zgalarga ishonishadi.

“Bilish ehtiyojlari” shkalasi bo'yicha 1-bosqich talabalarining 29% va 3-bosqich talabalarining 31,25% yuqori natijalar qayd qilindi. Mazkur toifadagi talabalar yangilikka intiluvchi hamda o'z talab va qiziqishlarining mohiyatini yetarli darajada anglay oladigan shaxslar hisoblanishadi. Bunday shaxslar o'z-o'zini anglaydigan, har doim yangi taassurotlarga tayyor bo'lgan, yangi narsalarga qiziqadigan, yangilikka tashna, ko'rganlarini qadrlaydigan insonlardir.

Metodikaning “Ijodkorlikka intilish” shkalasida 1-bosqich talabalarida 12,9% ko'rsatkich, 3-bosqich talabalarida esa ushbu shkala bo'yicha yuqori ko'rsatkichlar qayd etilmadi. Bu shkalada yuqori natijalarni qayd etgan sinaluvchilar hayotda o'z ustida ishlovchi, doimiy ravishda o'zgacha narsalarni yaratishga moyil bo'lishadi. Ular o'z sohasida muttasil yangilikka intilishadi. Shu bilan bir qatorda, bu toifadagi insonlar yangi g'oyalar bilan yashovchi, o'z faoliyatida ijodiy munosabatga ega bo'lishadi.

“Avtonomlik” shkalasi bo'yicha 1-bosqich talabalarining 3,2% yuqori natijalarni ko'rsatgan bo'lsa, 3-bosqich talabalarida esa bu shkalada yuqori natijalar aniqlanmadi. Bunday shaxslar mustaqilikka intiluvchi hamda mustaqil fikr yurituvchi bo'lishadi. Lekin shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, bu toifadagi insonlar mustaqil, erkin va avtonom bo'lishiga qaramay, ular yolg'izlikka intilishmaydi. Shu boisdan ham ushbu shkalada yuqori natijalarni qayd etgan sinaluvchilarni hayotda yolg'iz bo'lgan insonlar deb aytib bo'lmaydi. Bundan tashqari ular o'zini o'zi qo'llab-quvvatlash xususiyatlariga ham ega bo'lishadi.

Yettinchi shkala “Spontanlik”da 3,2% ko'rsatkichi 1-bosqich talabalarida namoyon bo'ldi, 3-bosqich talabalarida esa mazkur shkala bo'yicha yuqori ko'rsatkichlar aniqlanmadi. Ushbu shkalada yuqori natijalarni qayd etgan sinaluvchilar hayotda o'ziga nisbatan ishonchi yuqori bo'lib, o'z maqsadlariga yetishda faqatgina xayolga tayanib qolmasdan, real holatda intilishadi. Shu bilan bir qatorda, bunday shaxslar erkinlik, tabiiylik, o'yin o'ynash, kuch sarf qilmaslik kabi qadriyatlarga ega bo'lishlari bilan tavsiflanadi.

“O'z-o'zini tushunish” shkalasi bo'yicha 1-bosqich talabalarida 6,5% va 3-bosqich talabalarida esa 12,5% ko'rsatkichi aniqlandi. Bunday shaxslar o'z imkoniyatlarini, ehtiyojlarini, istaklarini boshqalarga nisbatan yaxshiroq tushunishadi. Bundan tashqari, mazkur shkala bo'yicha yuqori natijalarni qayd etgan insonlar hissiyotlilik, o'z istak va ehtiyojlariga nisbatan sezgirlik kabi xususiyatlarga ega bo'lishadi.

To'qqizinchi shkala – “Autosimpatiya” natijalari bo'yicha 3-bosqich talabalarida yuqori natijalar qayd etilmagan bo'lsa, 1-bosqich talabalarining 3,2% ushbu shkala bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarni qayd etganligi ma'lum bo'ldi. Bunday shaxslarning o'z-o'ziga bo'lgan munosabati ijobiy tusda bo'lib, ular o'zlariga adekvat baho berishadi. Shuningdek, ularda o'z imkoniyatlaridan xavotirlanish hissi tug'ilmaydi va o'ziga nisbatan hurmat hissi mavjud bo'ladi.

Shu o'rinda metodikaning “Aloqa o'rnatish” shkalasi bo'yicha 1-bosqich talabalarida yuqori natijalarni ko'rsatishmadi, 3-bosqich talabalarida esa mazkur shkala bo'yicha 6,25% ko'rsatkichi aniqlandi. Mazkur shkalada yuqori natijalarni qayd etgan sinaluvchilar hayotda o'zgalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishmaydi, chunki ularda muloqot ko'nikmalari yaxshi rivojlangan bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, bunday insonlar boshqalar bilan uyg'un, kuchli va xayrli munosabatlar o'rnatish qobiliyatiga ega bo'lishadi.

Metodikaning so'nggi shkalasi, ya'ni “Muloqotdagi egiluvchanlik” natijalari bo'yicha 1-bosqich talabalarida 6,5%, 3-bosqich talabalarida 6,25% ko'rsatkichi aniqlandi. Bunday shaxslar o'zgalar bilan munosabatda egiluvchanlik xususiyatlariga ega bo'lib, yangi sharoitlarga moslashib keta olishadi. Shu bilan bir qatorda, ular o'zgalar bilan muloqotda o'z fikrlarini yetarli darajada ifoda qilish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Bundan tashqari bu toifadagi insonlarda boshqalar bilan samimiy muloqot qilish, o'z-o'zini anglash qobiliyatlari mavjud bo'lib, ular o'zgalarini boshqarish xususiyatiga moyil bo'lishmaydi.

Metodika natijalaridan ko'rinadiki, talabalik davrida o'zini o'zi faollashtirish ulardagi qadriyatlar tizimi va bilishga bo'lgan munosabatlarning qaror topganligi bilan belgilanadi. Shuningdek, vaqtni mo'ljalga ola bilish, o'zaro aloqaga intiluvchanlik kabi sifatlarni taraqqiy etganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, inson shaxsida o'zini o'zi faollashtirish muhim hisoblanadi. Aynan shaxs o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi tarbiyalash va kamolga yetkazishda o'zini o'zi faollashtirish yaqqol namoyon bo'ladi. Insonlarda o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlar tizimining qaror topishi ularda o'zini o'zi faollashtirishning ortishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. /А.Н Леонтьев - М.: Академия, 2004 - 121с.
2. Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с
3. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. - СПб.: Евразия, 2001. - 475 с
4. Давлетшин М.Г. Танланган илмий ишлар тўплами. – Тошкент: ТДПУ, 2008, 81 б.
5. Газиев Э.Г. Психологические основы развития самоуправления учебной деятельностью у школьников и студентов: Автореф. дис... докт. психол. наук. – М.: МГУ, 1992. – 38 с.

YOSHLARNI IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA TANQIDIY FIKRLASH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

*Salohiddinova G'azalxon Bekmirzaevna,
Toshkent shahar tibbiyot akademiyasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda mustaqil, tanqidiy fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, talaba yoki o'quvchi shaxsini tanqidiy fikrlash jarayoniga tayyorlash, dastlabki jarayonda ota-onaning, o'qituvchi murabbiyning mas'uliyatli vazifalari, tanqidiy fikrlash jarayonidagi amal qilish kerak bo'lgan qoidalar va ishlab chiqilgan tavsiyalar, yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda bir qancha texnologiyalar qatorida tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari xaqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: ijtimoiy faollik, tanqidiy fikrlash, ta'lim sifati, o'zaro hamkorlik, tanqidiy taxlil, mustaqil fikrlash, aqliy faoliyat, anglash, chaqiriq, o'ziga ishonch, ongliklik tamoyili, talaba shaxsiga munosabat, o'zaro fikr olishuv.

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ

*Салохиддинова Газалхон Бекмирзаевна,
Старший преподаватель Ташкентской Медицинской Академии*

Аннотация: В статье идёт речь о преимуществе использование в числе других технологий, технологию критического мышления для повышения социальной активности молодого поколения, а также, воспитание самостоятельных, критически мыслящих людей, подготовка студентов и учащихся к процессу критического мышления, роль и задачи родителей и педагогов в начальной стадии данного процесса, разработана правила и рекомендация для студентов, в котором они должны соблюдать в процессе критического мышления.

Ключевые слова: Социальная активность, критическое мышление, качество образования, взаимодействие, критический анализ, независимое мышление, умственная деятельность, осознание, вызов, самоуверенность, принцип сознания, отношение к личности студента, обмен точки зрения.

THE ADVANTAGES OF USING CRITICAL THINKING TECHNOLOGY IN INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF YOUTH

*Salokhiddinova Gazalkhon Bekmirzayevna,
Tashkent Medical Academy*

Annotation: This article focuses on educating independent and critical thinking people, preparing students to the process of critical thinking, the responsibilities of parents and teachers in initial process to increase the social activity of youth in society, the rules and recommendations to follow in the process of critical thinking, the advantages of the use of critical thinking technologies to increase the social activity of the youth.

Key words: social activity, critical thinking, quality of education, interaction, critical analysis, independent thinking, mental activity, understanding, call, self-confidence, principal of consciousness, attitude to student personality, mutual feedback.

“Ta’lim sifatini oshirish - Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir!” Ushbu soxada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta’lim dargoxlariga borib, o‘qituvchi va murabbiylar bilan ko‘proq muloqot qilib, sifatni oshirish bo‘yicha ular qo‘ygan masalalarni birgalikda xal qilishimiz kerak.

Sh.M.Mirziyoev

Prezidentimiz Sh. Mirziyoev 2022 yil 22-dekabr kuni Oliy Majlisga qilgan murojaatnomasida yosh avlodning ta'lim- tarbiyasi va kamoloti, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlar, ta'lim sifatini oshirishga alohida urg'u berib o'tdilar. Darhaqiqat bugungi kunda yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish, ularni jamiyatning faol a'zosi qilib tarbiyalash eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qoldi. Yilning "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nomlanishi biz pedagoglarga katta ma'suliyat yuklaydi.

Ijtimoiy hayot, hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayoni va ishlab chiqarishda o'zaro munosabatlar, aloqalar, hamkorlikdagi aqliy va jismoniy mehnat maxsuli, muloqot madaniyati mustaqil fikrlash majmuasi tariqasida yuzaga keladi. Shaxs mustaqil fikrlash orqali voqelikni umumlashtirib, narsa va hodisalar o'rtasidagi ichki, murakkab bog'lanishlar, munosabatlar, xossalar, xususiyatlar xamda mexanizmlarni anglab yetadi. Darhaqiqat, jamiyatda xilma-xil fikrlash muhitini vujudga keltirishda mustaqil, tanqidiy fikrlovchi shaxslarning o'rni beqiyosdir. Dunyoga yangi ko'z bilan qaraydigan barkamol insonni shakllantirish, uning natijasida mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, kuchli, irodali, g'oyaviy e'tiqodli, ma'naviyati yuksak, pok vijdonli shaxsni kamol toptirish, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlar tayyorlash respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va ma'suliyatli vazifadir. Yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda bir qancha texnologiyalar qatorida tanqidiy fikrlash texnologiyasining ham o'rni muhim. Tanqidiy fikrlash – axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni. Biroq tanqidiy fikrlash – bilish faoliyatining yuqori darajasi sifatida talabalarda matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirishga, og'zaki va yozma nutqni egallashga, mazkur matn bo'yicha kursdoshlari bilan birgalikda harakatda bo'lishiga qaratilgan pedagogik texnologiya... Tanqidiy fikrlash – o'quv auditoriyasidagi ruhiyatni o'zgartira oladigan strategiyalar majmuidir, ya'ni mashg'ulot o'qituvchi va talabalarning ijodxonasiga aylanadi. “

Amerikalik olim J.Dyuining fikricha: “O'quvchilar muayyan muammo bilan shug'ullana boshlasalargina, ularda tanqidiy fikrlash paydo buladi. Shu sababli, o'quv jarayonining boshlang'ich nuqtasi hisoblangan, biror vaziyat yoki hodisaga tegishli bo'lgan savol bu xodisa qanday muammoni vujudga keltirishini anglatadigan savoldir. Faqatgina muayyan muammo bilan kurashib, murakkab vaziyatdan chiqish uchun o'zining shaxsiy yo'lini izlagandagina o'quvchi haqiqatan ham fikrlaydi”. Darhaqiqat ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini aniqlash zarurati mavjud. Chunki, tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashning tarkibiy qismidir. Bizningcha esa tanqidiy fikrlash – bilimni o'zlashtirish va mustaqil fikrlashning yuqori darajadagi tarkibiy qismi bo'lib, shaxsning voqea va hodisa, borliqni ob'ektiv idrok etish imkoniyatini kengaytiruvchi aqliy hodisadir. Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Unda taxlil, taqqoslash, izoxlash, yangilik kiritish, muammolarni xal qilishga alohida e'tibor beriladi hamda o'quvchilarda bunyodkor g'oyalarning yovuz g'oyalar ustidan g'alaba qozonilishiga ishonch paydo qilinadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi aqliy faoliyat ko'nikmalari mavjud:

Esda saqlash – eng muhim fikrlash jarayoni bo'lib, busiz o'quv jarayonini amalga oshirib bo'lmaydi, lekin u tanqidiy fikrlashdan tubdan farq qiladi. Kompyuterning xotirasi har birimiznikidan anchagina yaxshiroq, lekin esda saqlash tanqidiy fikrlashni bildirmaydi.

-O'quv jarayonini usiz amalga oshirib bo'lmaydigan «notanqidiy fikrlash» turlaridan yana biri – murakkab g'oyalarni tushunish bilan bog'liq.

-«Tanqidiy fikrlash» tushunchasiga mos kelmaydigan yana bir fikrlash turi bu – ijodiy yoki ichki his bilan (intuitiv) sezib fikrlashdir. Sportchi, rassom, musiqachilar miyasida ham murakkab fikrlash jarayoni sodir bo'ladi, lekin ular buni hatto sezmaydilar ham.

Tanqidiy fikrlashning elementlari:

- tanqidiy fikrlash – bu mustaqil fikrlashdir;
- axborot – tanqidiy fikrlashning boshlanishidir;
- tanqidiy fikrlash savolning qo'yilishi va hal qilinishi zarur bo'lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi;
- tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi;
- tanqidiy fikrlash – ijtimoiy fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlash ta'limiy dastur yoki kundalik hayotning umumiy kontekstidan yiroqlashgan sharoitda o'rganilishi lozim bo'lgan hodisa ham emas. Braun (1989) ta'kidlaydiki, vazifa va real hayot maqsadlaridan ajratilgan o'quv ko'nikmalari ta'lim oluvchilarga ob'ektiv testlarni yaxshi topshirish imkoniyatini berishi mumkin, lekin ular bu ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llay olmaydilar. Rixer ta'biri bo'yicha o'rganish va fikrlashning ta'rifi kognitiv psixologiya, falsafa va multimedia madaniyati ta'limi sohasidagi tadqiqotlar natijalariga asoslanadi. Bu tadqiqotlarning asosiy natijalari:

1. Samarali va muttasil o'rganish asosida talabalarning axborotlarni o'zlashtirish, sintezlash va ularni to'la egallash faolligi yotadi (Anderson va unga hammualliflar, 1985).

2. O'rganish jarayoni fikrlash faoliyatini rivojlantirishning turli tuman strategiyalaridan foydalangandagina muvaffaqiyatliroq bo'ladi. Bunday strategiya o'rganish jarayonini yanada onglilashtiradi (Palinskar va Braun, 1989).

3. O'rganish va tanqidiy fikrlash talabalarning aniq vazifalarga nisbatan yangi bilimlarni qo'llash imkoniyatlariga ega bo'lgan taqdirda rivojlanadi (Resnik, 1987).

4. O'rganish talabalarning oldingi bilimlari, tajribalariga tayangandagina mustahkamlanadi. Bular talabalarning bilgan bilimlarini yangi axborotlar bilan bog'lash imkoniyatini beradi (Ros, 1990).

5. Tanqidiy fikrlash va o'rganish g'oya va tajribalarning turli-tumanligini pedagoglar tushungan va qadrlagan vaqtdagina amalga oshadi. Tanqidiy fikrlash «yakkayu yagona to'g'ri javob»ni qabul qiladigan mentalitet jarayonida yuz bermaydi.

Yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlashni tashkillashtirishdan oldin tanqidiy fikrlashning rivojlantirish muhitini yaratish lozim. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan vazifa ham emas. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo'l ham yo'q. Tanqidiy fikrlash jarayoni talabalardan erkin va mustaqil fikrlashni, darsga oldindan tayyorgarlik ko'rishni talab etadi. Tortinchoq va o'z fikrini bayon qilishga qiynaladigan yoshlarni tanqidiy fikrlash jarayonida qatnashishi qiyinroq kechadi. Bunday holatlarda o'qituvchi talabalarni qo'llab quvvatlashi, kulgiga qolishiga yo'l qo'ymasligi lozim. Tanqidiy fikrlashchilarning shakllanishiga yordam beruvchi muayyan o'quv sharoitlari to'plami mavjud. Buning uchun:

- talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish;
- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish;
- talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;
- talabalarni kulgiga qolmaslikka ishontrish kerak;
- har bir talabaning tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;

- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlash lozim.

Shu munosabat bilan talabalar:

- o'ziga ishonchni orttirish va o'z fikri hamda g'oyalarining qadrini tushunish;
- o'quv jarayonida faol ishtirok etish;
- turlicha fikrlarni e'tibor bilan tinglash;
- o'z hukmlarini shakllantirishga hamda undan qaytishga tayyor turishi lozim.

Tanqidiy fikrlash vaqt talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi darsni oldindan loyixalashtirishi lozim.

Pirson, Xansen, Gordon (1979)lar ta'kidlashadiki, o'z fikrlarini ijod qilish go'yo avvalgi g'oya, tasavvur, uchrashuvlar va tajribalarni arxeologik jihatdan tadqiq qilishga olib keladi. Shuning uchun ham:

- fikrlarini o'z so'zlari bilan ifodalash;
- o'zaro tanqidiy fikrlar almashish;
- o'z g'oyalarini ifodalay olish va konstruktiv takliflarga javob ola bilish;
- fikrlarni muayyan g'oyalar qiyofasida, qulay muhitda amalga oshira olish va o'z g'oyalarini to'la va aniq ifodalay olish.

Tanqidiy fikrlashda erkinlik bo'lishi uchun talabalar ma'qul va noma'qul narsalarni aytish, ular haqida fikrlash, ijod qilish uchun ruhsat olishlari lozim. Talabalar yo'l qo'yiladigan holatlarni anglab olishgach, tanqidiy tahlil qilishga faol kirishadilar.

Tanqidiy tahlilga izn olish onglik tamoyiliga asoslanadi. Bunda tahlil va haddan oshish orasidagi farq aniqlab berilishi lozim. Tanqidiy fikrlashda hurmat doirasida izn so'rash, o'zgalarni fikrini bo'lmaslik lozim.

Talabalarda fikrlash jarayonida turli fikrlar va g'oyalar paydo bo'ladi. Rang-barang fikr va g'oyalar yakkayu-yagona javob mavjudligi haqidagi tasavvur bartaraf qilingan chog'dagina yuzaga keladi. Fikrlarni ifoda qilish chegaralanganda talabalar fikrlashiga chek qo'yiladi. Faqat birgina javob mavjud bo'lgan taqdirda xilma-xil vosita va jarayonlardan foydalanish joizki, uning yordamida talabalar ana shu javobni topa olsin.

Tanqidiy fikrlash talabalarining faolligi bilan bevosita bog'langan. Odatda, talabalar sustkash tinglovchilar bo'lishadi, chunki ularda o'qituvchi bilimli yoki matnda uning bu bilimlari aks etgan, shu tufayli ularning bilimlari o'qituvchi mas'ul degan ishonch shakllanib qolgan. O'quv jarayonidagi talabalarining faol ishtiroki va o'qishlariga o'zlarining mas'ul ekanligiga tayyorligi tanqidiy fikrlashda kutilgan natijalarni beradi. Talabalarni fikr yuritishga, o'z g'oyalari va fikrlari bilan o'zaro o'rtoqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondoshuv ularning faolligini o'stiradi. Mixail Chikjentmixaliy (1975) o'zining ilmiy asarlarida tanqidiy fikrlashni shunday ta'kidlaydiki, talabalar o'sha murakkab darajadagi o'quv jarayonida faol ishtirok etishsa, bilish jarayonida qatnashganligidan katta bahra oladilar va o'zlarida chuqur qoniqish hissini sezadilar. Mixail Chikjentmixaliyning fikridan ko'rinadiki, tanqidiy fikrlashdagi faollik talabalarga ko'tarinki ruh bag'ishlaydi.

Erkin fikrlilik tavakkalchilikka asoslanadi. Uning bilim faoliyatida qo'rqmay tavakkal qiluvchi insonlarni rag'batlantirib turish joizdir. Fikrlash jarayonida «ahmoqona g'oyalar» aql bilan tuzilmagan birikma va tushunchalar ilgari surilgan holatlar ham bo'lishi mumkin. O'qituvchi uni o'quv jarayonini tabiiy holati sifatida talabalarga tushuntirishi lozim. Talabalarni tavakkaldan holi bo'lgan, ya'ni g'oyalar qadrlangan, talabalarining fikrlash faoliyatida faol ishtirokini yuqori motivatsiyalash imkoni bo'lgan muhitda o'ylash lozimligini ularda ishonch hosil qilish zarur.

Tanqidiy fikrlashning omillaridan biri talabalarining fikrlash jarayonini qadrlashdir. Tashkil etilgan fikrlash jarayonida talabalar o'z g'oyalari, tasavvurlarining o'qituvchi tomonidan qadrlanayotganini tushungan chog'dagina chuqur mas'uliyat va e'tiborga yarasha javob qaytaradilar. Talabalar o'z fikrlash jarayonini qadrlashni namoyish qilishga harakat qiladilar, unga va uning oqibatlariga nisbatan jiddiy munosabatda bo'la boshlaydilar.

Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talaba ularning fikrlari, o'z tanqidiy tahlili natijalari qimmatli ekanligini ularning ongiga singdirish zarur. O'qituvchi talabalardan muayyan materialni shunchaki qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan holi bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgalarni g'oyalarini mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch hosil qilishga olib keladi. Aslida talabalarga o'z fikri, o'ziga taalluqli bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini ko'rsata olish zarur. Talabalarining o'zlari ham o'z fikrlarining qimmatbaho ekanligiga ishonch hosil qila olishlari zarur. Ular o'z fikrining tushuncha va masalani

muhokama qilish jarayonida o'ta muhim, shuningdek, katta hissa bo'lib hisoblanishini tan olishlari kerak.

Fikrlash jarayoni talabalarning o'zaro fikr olishuvini ko'zda tutadi. Talabalarning o'zaro fikr olishishi ularning bir-biridan o'rganishdagi o'rtoqchiligiga asos soladi. Talabalardan fikrlovchi sifatida o'zlarida bo'lgan yirik fikr va oddiy xatoga bo'lgan qobiliyatlarini boshqalarga ochib berish talab etiladi.

O'zaro fikr olishishda talabalardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlar tizimini so'zlovchiga zo'rlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilarni tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunga javoban talabalar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq talabalar o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga yanada qobiliyati orta boradi hamda ularni o'z bilimlari va hayotiy tajribalarida yaratgan g'oyalari tizimiga tirkab boradi. Fikrlash jarayonini tashkil etishda uni o'tkazishning bir necha modellari mavjud. Ular:

- o'ziga ishonch hosil qilish;
- ishda faol ishtirok etish;
- o'rtoqlar va o'qituvchi bilan fikr olishish;
- o'zgalar fikrini tinglay olish.

Tanqidiy fikrlash jarayonida talaba yoki o'quvchi faol qatnashishi uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirishda avvalo talaba yoki o'quvchini tanqidiy fikrlash jarayoniga tayyorlash lozim, bu esa ko'p xollarda yoshlarni dastlabki bolalik davrida muloqot jarayonini qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilganligiga bog'liq;
- go'daklik davrida ota-onalar bilan bolalar o'rtasidagi do'stona munosabatning mavjudligi, ota-ona o'z farzandini erkin va mustaqil qilib tarbiyalay olishi, ota-onaning o'zi pedagogik bilimiga ega bo'lishligi;
- o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasidagi do'stona munosabatning mavjudligi, dars jarayonlarida o'qituvchi o'quvchining o'z fikrini erkin bayon qilishi uchun barcha imkoniyatlarni yarata olishi;
- har bir o'quvchi yoki talaba tanqidiy fikrlash jarayonida qatnashishdan oldin bu jarayonga oldindan tayoyyorgarlik ko'rishi, bilim va malakalarni egallashi lozim. Zero bilim o'quvchining qurolidir. Bilimi va dunyoqarashi keng shakllangan o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi yanada shakllanadi. Bunday o'quvchilar esa albatta tanqidiy fikrlash jarayonining faol a'zosiga aylanadilar.
- tanqidiy fikrlash jarayonida qatnashuvchi talaba yoki o'quvchi badiiy, ilmiy adabiyotlarni mustaqil taxlil qila olishligi;
- tanqidiy fikrlash jarayonida o'zaro fikr almashish onlarida bir-birini fikrini hurmat qilishi, o'dob-axloq normalariga amal qilishi, shaxsiy fikrga ega bo'lishi, o'z fikrini o'zgalarga uqtira olish lozimligi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ш. Мирзиёев 2022 йил 22-декабрь куни Олий Мажлисга қилган мурожаатномаси.
2. Алекс Муур. Таълим бериш ва таълим олиш: педагогика, таълим дастури ва тарбия. -Рутледж. Иккинчи нашр. 2012. 202-бет.
3. О. Мусурманова ва бошқалар. Умумий педагогика - Т: 2020 й. "Фан ва технология" нашриёти. 461 б.
4. Ж. Ҳасанбоев ва бошқалар. Педагогика. -Т.:2011 й. Ношир нашриёти.
5. М. Тохтаходжаева умумий тахрири остида. Педагогика –Т.: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти. 2010 й.
6. Салоҳиддинова Газалхон Бекмирзаевна (2018). Профессиональная социализация будущих педагогов вуза. Вопросы науки и образования, (1 (13)), 124-126
7. Salokhiddinova Gazalkhon Bekmirzayevna (2018). Social pedagogue's responsibilities in cooperation with a family to increase child sociability. Достижения

науки и образования, (19 (41)), 59-61.

8. Salokhiddinova Gazalkhon Bekmirzayevna (2018). Creativity and artistic thinking as important components of professional competencies of future teachers. Academy, (5 (32)), 69-70.

9. Boysoatovna, R. R. (2022). KASB TANLASH MOTIVATSIYASI NAMOYON BO'LISHIDA PSIXOLOGIK OMILLAR. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 1(11), 65-69

10. Boysoatovna, R. R., & Muxayyo, A. (2023). TIBBIYOT XODIMLARI O'RTASIDAGI IJOBIY MUHITNI YARATISHGA QARATILGAN PSIXOLOGIK TAVSIYALAR. Scientific Impulse, 1(6), 424-429.

11. Boysoatovna, R. R. (2023). ABU ALI IBN SINO ASARLARIDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDOSHUVNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. Scientific Impulse, 1(6), 419-423

12. Boysoatovna, R. R. (2023). TALIM DARAJASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARDAN FOYDALANISH. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 490-496.

13. Комилова М. О. ПОДХОДЫ «РОТАЦИЯ СТАНЦИЙ» В СМЕШАННОМ ОБУЧЕНИИ //Gospodarka i Innovacje. – 2022. – Т. 23. – С. 347-350.

14. Комилова М. О. Организация Смешанного Обучения У Студентов-Медиков //International Journal of Formal Education. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 27-33.– С. 24-30.

15. Akhmedova, M. T., Narmetova, Y. K., Nurmatova, I. T., & Malikova, D. U. K. (2022). Communicative Competence Formation in Future Teachers Based on an Integrated Approach. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 9(4), 54-60.

16. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Catigories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrence of conflicts between medical personnel.

17. Umarova, S. (2022). Таълимни рақамлаштиришда креатив компетенцияларни ривожлантириш (Doctoral dissertation, Ўзбекистан Ташкент).

18. Bekmirzayevna, S. G. (2018). Creativity and artistic thinking as important components of professional competencies of future teachers. Academy, (5 (32)), 69-70.

19. Bekmirzayevna, S. G. (2018). Social pedagogue's responsibilities in cooperation with a family to increase child sociability. Достижения науки и образования, (19 (41)), 59-61.

YANGI TEXNOLOGIYALARNI TAYYORLASH VA RIVOJLANTIRISH SOHASIDAGI INNOVATSIYALAR

Mustafoyeva Durdona Asilovna

*«Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligi mexanizatsiyalash muhandislari instituti»
Milliy tadqiqot universiteti «Professional ta'lim» kafedrasi dotsenti, PhD*

Annotatsiya. Fan va texnologiyalarning so'ngi yutuqlari ishlab chiqarish bilan birga, ta'lim sohasiga ham sezilarli o'zgarishlar, yangiliklar va o'qitishning zamonaviy vositalarini olib kirish imkonini berdi. Bu yutuqlarning ta'lim sohasiga kirib kelishi uning an'anaviy vazifalariga nisbatan ham sezilarli o'zgartirishlar kiritish zaruratini qo'ydi. Shu asnoda ta'limda Klaster texnologiyalarini qo'llash va uning tub mohiyatini tushunish va anglab etish uchun zaruriy pedagogik shart sharoit va ijodiy muhitni yaratish muammosi yuzaga keldi.

Kalit so'zlar: kompetentsiya, modernizatsiyalash, innovatsiya, iqtisodiy raqobatbardoshlik, klaster, ta'lim klasterlari

ПРИМЕНЕНИЕ КЛАСТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ

Мустафоева Дурдона Асильевна

*Национальный исследовательский университет «Ташкентский институт
инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства»
Доцент кафедры «Профессиональное образование», (PhD)*

Аннотация. Последние достижения науки и техники привнесли существенные изменения, инновации и современные средства обучения в сферу образования наряду с производством. Проникновение этих достижений в сферу образования потребовало внесения существенных изменений в его традиционные задачи. В связи с этим возникла проблема создания необходимых педагогических условий и творческой среды для понимания и осознания сути образовательных кластеров.

Ключевые слова: компетенция, модернизация, инновации, экономическая конкурентоспособность, кластер, образовательный кластер

APPLICATION OF CLUSTER TECHNOLOGIES IN INNOVATIVE EDUCATIONAL PROCESSES

Mustafoyeva Durdona Asilovna

*National Research University «Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural
Mechanization Engineers» Associate Professor of the Department of Professional
Education (PhD)*

Annotation. The latest advances in science and technology have brought significant changes, innovations and modern teaching tools to the field of education along with production. The penetration of these achievements into the field of education made it necessary to make significant changes in its traditional tasks. In this context, the problem of creating the necessary pedagogical conditions and creative environment for understanding and realizing the essence of educational reforms has arisen.

Keywords: competence, modernization, innovation, investment, economic competitiveness, cluster, educational cluster

Kirish. Bugungi kunda pedagogika fani taraqqiyotining zamonaviy yo'nalishlari mavjud an'anaviy ta'lim paradigmalarining ob'ektiv asoslari va ularning rivojini ta'minlovchi qonuniyatlarini modernizatsiyalashdan iborat etib belgilandi. Pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta'minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat

sohalariga yo'naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivoshlantirish oliy ta'limning ta'lim sifatini oshirish jarayonidagi ijtimoiy rolini ta'minlash masalalari muhim o'rin tutadi. Bu masalani e'tiborga olgan holda etakchi xorijiy tajribalar asosida zamonaviy kasbiy ta'lim mazmunini internacionalizatsiyalash va modernizatsiyalash, innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalarini amaliyotga keng tadbiiq etish asosida talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi. Ushbu o'rinda ta'lim oluvchilarning yangi bilimlarni o'zlashtirish, ijodkorlik hamda fikrlash mezonlariga tayanuvchi paradigmani yaratish zaruriyati namoyon bo'lib, u ta'lim mazmuni metodlari, tashkilish shakllari, kadrlar ta'minoti kabi jihatlarni keng ko'lamda aks ettiruchi ta'lim muammolarini alohida dolzarb masala sifatida oldingi o'ringa olib chiqishini ko'rsatmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida «o'qituvchi va ta'dim oluvchi» munosabatlarini insonparvarlashtirish va shaxsga yo'naltirish orqali o'quv jarayonini mustaqil tashkil etib, boshqaruvchi, har bir ta'lim oluvchi shaxsining ijodiy va intellektual rivojini ta'minlovchi zamonaviy o'qituvchi shaxsiga bo'lgan talablarni vujudga keltirdi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining pedagogik ta'siri asosiy va etakchi omillardan biri hisoblanishi zamonaviy ta'limda yangicha kasbiy qiyofadagi pedagogga bo'lgan ijtimoiy talab ortib bormoqda [1, 21].

O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi talabalar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u talabalarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. Bu o'z navbatida ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalarini tashkillashtirish zaruratini ko'rsatadi. Lug'aviy jihatdan «innovatsiya» tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda («innovation») «yangilik kiritish» degan ma'noni anglatadi. «Innovatsiya» tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Innovatsion ta'lim (ingl. «innovation») – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yori, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yori, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim [2, 79].

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovatsion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o'rganila boshlagan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M. Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovatsion yondashish, innovatsion g'oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabaror bilish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritirish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi.

Innovatsion ta'lim jarayonlarini tashkillashtirishning kasbiy-ijtimoiy zarurati kreativ faoliyatga bo'lgan ehtiyojining mavjudligi, kasbiy tayyorgarligining takomillashuvi, interfaol ta'limning samarali jihatlari hamda o'qitish modellari va tasniflanishi tahlil

qilishga imkon yaratadi.

Fan arbobi, professor g.I.Muxamedovning ta'kidlashicha, pedagogik ta'lim innovasion klasteri - uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha ta'lim turlari, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, amaliyot bazalari, ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalarning bir butunligi bo'lib, ularning birgalikdagi vazifalar taqsimlangan faoliyati pedagogik ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish imkonini beradi. Binobarin, klasterning asosiy maqsadi o'z tarkibiga kiruvchi ta'limiy-ilmiy innovasion salohiyatni nafaqat yuqori fuqarolik va kasbiy layoqatlilik darajasi bilan balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta'lim dastur va texnologiyalarini loyihalash hamda amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta'lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirishdir [4, 2].

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik ta'lim innovasion klasterining muallifi, klasterning maqsadini quyidagilarda deb biladi:

- ta'lim, fan va pedagogik amaliyotning turli shakl va turlari hamda vositalarini izlab topish va ta'lim amaliyotiga tatbiq etish;

- ta'lim va tarbiya uzviyligi, aloqadorligi, uzluksizligini ta'minlovchi mexanizmlarini izlab topish va takomillashtirish;

- barcha ta'lim fanlari bo'yicha pedagogik ta'limni rivojlantirishning dolzarb muammolarining intellektual resurslarini integrasiyalash;

- pedagogik ta'limga o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularda pedagog bo'lishga istak va xohishni uyg'otish, institutga yuqori ko'rsatkichlar bilan tahsil olayotgan o'quvchilarni tanlab olish mexanizmlarini ishlab chiqish;

- talabalarni bugungi jadal rivojlanish jarayonlarida bevosita ishtirokini ta'minlash hamda yosh mutaxassislarning kasbiy ko'nikmalarni egallash davrini qisqartirish

Ta'lim sohasida chet el investisiyalarini jalb qilish, shu jumladan franchayzing shartnomalari asosida zamonaviy marketing mexanizmlari bilan jahonda mashhur bo'lgan universitetlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish uchun qulay sharoit yaratish kabi chora-tadbirlari 2018-2019 yillarda O'zbekistonda ta'limni rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar dasturi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi «ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» gi PF-6097 sonli farmoniga kiritilgan [5].

Pedagogika sohasidagi ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish maqsadida etakchi xorijiy OTMlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, kadrlar almashinuvini yo'lga qo'yish, ilmiy stajirovkalarni amalga oshirish, shuningdek, pedagogik ta'limni tartibga soluvchi mavjud me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish hamda pedagogik ta'lim innovasion klasteri plptformasini ishlab chiqish hozirgi zamon pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri xisoblanadi.

Pedagogik ta'lim innovasion klasteri vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan:

- ta'lim va tarbiya sifat va samaradorligini oshirishda innovasion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish;

- maqsadli trening va master-klasslar, ilmiy-amaliy konferentsiyalar tashkil qilish;

- institut kafedralari professor-o'qituvchilari ilmiy salohiyatini oshirish maqsadida tayanch OTMlari, ilmiy marakazlar, ITI lari bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish.

Ta'limda innovasion va investision faolligini oshirish maqsadida mamlaktimizda xalqaro ta'lim forumlar hamda innovasion loyihalarining taqdimotlari keng ko'lamda tashkil etib kelmoqda. Jumladan, mamlaktimizda yangi xorij universitetlarining filiallari, qo'shma fakultetlar va kafedralar, ilmiy laboratoriyalar o'z faoliyatini boshlamogda [6, 20].

Xulosa va takliflar. Demak, pedagogik ta'lim innovasion klasteri oliy ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablarining ta'lim-tarbiya jarayonlariga kirib borib, tizimlararo aloqadorlikni, fanlararo uzviylik va uzluksizligi hamda ta'lim va tarbiyaning integrasiyasiga keng yo'l ochib berishi yaxshi natijalarga undaydi. Shunday qilib, barqaror innovasion rivojlanish iqtisodiyotni taraqqiy etishning samarali yo'li sifatida, bir tomondan agar ta'limni innovasion rivojlanish darajasini aks ettirsa, boshqa

tomondan, u sohani barqaror rivojlanish jarayonida ijtimoiy faollik, ekologik xavfsizlik va iqtisodiy raqobatbardoshlikka erishilganligini ifodalaydi [7, 67].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Innovasion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: «Sano standart» nashriyoti, 2015. – 121 b.
2. Pedagogikanazariyasi vatarixi. Pedagogikanazariyasi. 1-qism./M.To'xtaxo'jaeva va boshq. – T.: Iqtisod-moliya, 2009 y. - 279 b.
3. Sharipov Sh.S. Kasb-hunar ta'limida o'quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini uzluksiz rivojlantirish. Monografiya. -Toshkent, fan, 2005 y. -140 b.
4. Sh.Mardonov «Xalq so'zi» gazetasining onlayn sahifasida chop etilgan «pedagogik ta'lim innovasion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija» // 2019 yil 15 fevral
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2020 yil 30 iyundagi 30-sonli buyrug'i, 1-ilovasi.
6. Волчок Т.И. Профессионально-образовательный кластер как форма социального партнерства в подготовке кадров // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 25. – С. 18–20. – URL: <http://ekoncept.ru/2017/770484.ht>
7. Данилов С. В., Лукьянова М.И. Кластерный подход в региональном образовании // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - № 1. - С.67

PROFESSOR-O'QITUVCHILARNI KASBIY KAMOLOTI TA'LIM SIFATI*Bozorov Abdusodiq Abdurayimovich**Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy univeriteti "Psixologiya" kafedrası
mustaqil izlanuvchisi.*

Ushbu maqolada professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining kasb, psixologik xususiyatlari yoritilgan. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining yo'nalishlari, sub'yektiv xususiyatlari o'z-o'zini anglashi, shaxslararo munosabatlarda to'g'ri yo'llamalar ko'rsata olishi va mazmunli hayot yo'nalishlari ko'rsatkichlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: professor-o'qituvchilar, kasbiy kamolat, o'z-o'zini anglashi, unvon, o'qituvchi strategiyasi

Mamlakatimizda ta'lim sohasida pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, yoshlarga har tomonlama yordam ko'rsatish va oliy ta'limning barcha professor-o'qituvchilarni faoliyatini muvofiqlashtirish va soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan. Oliy ta'limning professor-o'qituvchilarni faoliyati mashaqatli va mas'uliyatlidir va undagi quyilgan vazifalar o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz", – deb ta'kidlaganidek, jamiyatimiz hayotining barcha jabhalari yangilanib borayotgan hozirgi davrda mutaxassisning zamonaviy kasbiy kamolotini shakllantirishning psixologik asoslarini chuqur ilmiy o'rganish zarurati tobora oydinlashib bormoqda.

Hozirgi sharoitda jamiyatning oliy ta'limning professor-o'qituvchilar oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarni amalda to'g'ri hal qilish vazifasi yuqori solahiyatga ega bo'lgan professor-o'qituvchilarga bog'liqdir. Professor-o'qituvchilarimiz qator vazifalarni shu kungacha bajarib kelmoqda. Ular joyi kelganda tashkilotchi, o'zining yuklamasidan tashqari hollarda dars yuklamalarni bajaruvchi hamda talabalarga kasbiy bilimlarini berib boradi. Talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga sola olishi, pedagogik jamoa a'zosi sifatida institut hayoti faoliyatini uyushtirishda bevosita ishtirok etadi, talabalarning ota-onalari bilan ishlash olib boradi va jamoatchilik oldida ma'ruzalar o'qib, suhbatlar olib boradi, bilimlar tag'ribotchisi hamdir. Vazifalarning shu qadar ko'pligi oliy ta'limning professor-o'qituvchilar oldiga quyadigan talablari tushunarlidir. Ma'lumki, pedagogik faoliyat – kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir.

Oliy ta'limning professor-o'qituvchilari boshqa ta'limda faoliyat yuritayotgan o'qituvchilardan farqlanib turadi. Oliy ta'limning professor-o'qituvchilar eng muhim hislatlari kasbiy bilimlarini oshirib borishi, o'z kasbini hurmat qilishi, kasbiga bo'lgan mexrini namoyon eta olishi, ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishidir.

Demak, jamiyatimizga yuqori darajadagi kadrlarni yetishtirishda oliy ta'lim professor-o'qituvchilarni hissasi juda katta. Ular, talaba yoshlarga har tomonlama o'rnak bo'la olishi lozim. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridandir. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamoloti deganda nimalarni nazarda tutamiz? Professor-o'qituvchilar o'zlari kim?-degan savollarga javob topishga harakat qilamiz.

Professor-o'qituvchilar bu oliy ta'limda talabalarga kasbiy bilimlar beruvchi hamda ilmiy salohiyatga ega bo'lgan mutaxassislar. Professor (lot. professor - «ustoz») - tadqiqotchi yoki o'qituvchining lavozimi yoki ilmiy unvoni bo'lib, u 16-asrdan boshlab rasmiy maqomi birinchi marta Oksford universitetida e'lon qilingan.

Professorning standart «portreti» yuqori darajadagi malakaga ega bo'lgan universitet o'qituvchisi va shu bilan birga fan yoki san'atning ma'lum bir sohasidagi mutaxassis

bo'lgan olimdir. Ammo ba'zi mamlakatlarda «professor» so'zi o'zining keng lotin ma'nosini saqlab qoldi va har qanday ta'lim muassasasidagi barcha o'qituvchilarga nisbatan qo'llaniladi [2].

Rossiyada va ko'pgina Evropa mamlakatlarida «professor» atamasi faqat universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlarining yuqori darajali o'qituvchilariga nisbatan qo'llaniladi. AQSH va Kanadada «assistant professor» atamasi ham kengroq talqin qilinadi: u boshqa narsalar qatorida rus dosentlari bilan taqqoslanadigan quyi darajadagi universitet o'qituvchilariga ham tegishli bo'lishi mumkin; ba'zan bu yondashuv umuman ingliz tilidagi yozishmalarda qabul qilinadi. Maktab o'qituvchilarini professor deb atash odat tusiga kirgan davlatlar mavjud, masalan, Italiya va Ispaniya maktab o'qituvchilarini ham professor deb atashadi[2]. Boshqa davlatlarda esa professor bo'lish uchun, qoida tariqasida, yuqori ilmiy darajaga ega bo'lishingiz kerak. Bunday shaxsning kasbiy vazifalariga pedagogik ish (ma'ruza o'qish, kurslar yaratish, aspirantlarga rahbarlik qilish), ilmiy faoliyat (tadqiqot o'tkazish, yangi natijalarni nashr etish) va ta'lim muassasasini boshqarishda qatnashish kiradi. Ushbu komponentlarning nisbiy «og'irligi» muayyan muassasaga bog'liq. Ilmiy-tadqiqot instituti professorining pedagogik faoliyati ushbu ilmiy-tadqiqot institutida stajyorlar va doktorantlarga faol rahbarlik qilish yoki biron bir universitetda sirtqi dars berishdan iborat bo'lishi mumkin. Rasmiy ravishda «professor» ham lavozim, ham ilmiy unvonning nomidir.

Professor ilmiy unvoni oliy pedagogik mahoratga ega, ilmiy yutuqlarga ega bo'lgan va davlat akkreditatsiyasidan o'tgan oliy ta'lim muassasalarida yoki oliy ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi ilmiy muassasalarda pedagogik ish olib borayotgan ilmiy va pedagogik xodimlarga beriladi. Bu unvonga da'vogarlariga qo'yiladigan o'ziga xos talablar ish staji, nashrlar soni, chop etilgan darsliklar va o'quv-uslubiy qo'llanmalar sonidan iborat. Hozirda professor-o'qituvchilar unvonlari ma'lum mutaxassisliklar bo'yicha berilgan. «Professor» so'zi bir vaqtning o'zida «falon mutaxassislik bo'yicha professor» unvonining to'liq nomining umume'tirof etilgan qisqartirilishi bo'lib, egasining faoliyat sohasini ko'rsatadi. Buyuk Britaniya va Millatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida «professor» (ingliz professori) unvonidan foydalanish, qoida tariqasida, kafedra mudiri uchun mo'ljallangan[7]. Buyuk Britaniyada «professor» deb ataladigan boshqa lavozimlar yoki faxriy unvonlar mavjud. Masalan, (Regius Professor) qirollik professori va London Universitet kollejining ong va mantiq falsafasi bo'yicha (Grote Professor) professori, Oksford universitetining (Wykeham Professor) logika professori, London iqtisodiyot maktabi professori, London iqtisodiyot va siyosat fanlari maktabi, faxriy professor, nafaqaga chiqqan. Tadqiqotchilar uchun «professor yoki professorlar jamoasi a'zosi» lavozimi (unvoni) ham mavjud.

Amerika Qo'shma Shtatlarda «professor» deganda universitet yoki kollejda dars beradigan har bir kishi tushuniladi, ta'lim jarayoniga jalb qilingan aspirantlar bundan mustasno. Ularda «professor» unvoni lavozimlari ta'lim muassasalari tomonidan tayinlanadi, usha lavozimlar doimiy va vaqtinchalik bo'ladi. Doimiy lavozimlar, o'qituvchilikdan tashqari, tadqiqot mas'uliyatini, shuningdek, universitet yoki kollejni boshqarishda ishtirok etishni o'z ichiga oladi. «Assistant-professor» (assistant professor) bu kichik professor

Dosent (associate professor) - kichik professor sifatida taxminan 5-6 yillik muvaffaqiyatli ishlagandan so'ng beriladigan lavozim. Bu lavozimi odatda ishdan bo'shatish huquqsiz umrbod shartnoma bilan beriladi.

Professor (full professor-inglizcha to'liq professor) keyingi, uchinchi qadamdir. Bu lavozim ham oldingi lavozimda 5-6 yil muvaffaqiyatli ishlagandan keyin beriladi. Professor lavozimiga to'liq ega bo'lish uchun dosent (stajdan tashqari) yuqoridagi uchta mezon bo'yicha ham yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishi kerak.

Germaniya universitetlarida unvon va ish haqi jihatidan farq qiluvchi bir nechta professorlar mavjud. Ikkita asosiysi bor - ular doimiy, ammo ular tayinlanganda ba'zida xavfsizlik sinov muddati belgilanadi:

Oddiy professor (nemis Professor ordinarius) - oliy professor unvoni, ma'lum bir sohani ifodalovchi kafedra (laboratoriya, kafedra) mudiri lavozimiga ega bo'lgan professor. Bu lavozim nemis tarif toifasiga C4 (yoki yangi tarifda W3) mos keladi, shuning uchun bunday professorlar «C4-professorlar» deb ataladi;

Vaqtinchalik professor (nem. Außerordentlicher Professor) — stavkasi shtat jadvalida ko'zda tutilgan, lekin oddiy professorga bo'ysunuvchi professor. Tarif C3 (W2) toifasiga to'g'ri keladi. Ko'pincha tadqiqotchilar birinchi navbatda vaqtinchalik professor lavozimiga ega bo'lishadi, keyin esa boshqa universitetda professor bo'lish uchun.

Yaponiyada Rossiya davlatidagi professor lavozimiga o'xshash pozitsiyasidir. Bu universitetlardagi eng yuqori ilmiy va pedagogik lavozim.

Yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, professor-o'qituvchilar ilmiy salohiyatga ega, malakali, yuksak maxorat egasidir. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamoloti deganda mutaxassisning ma'naviy, intellektual va jismoniy qobiliyatlarining eng yuqori rivojlanish davriga to'g'ri keladi. Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining eng muhim yo'nalishlari orasida quyidagilar ajralib turadi: kasbiy soha, oilaviy va insoniy munosabatlar, shaxslararo muloqot, bolalarni tarbiyalash, ma'naviy-ma'rifiy bilimlarini oshirish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish. Umumiy tarzda professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining mezonlari quyidagicha bo'lib chiqamiz:

- Yuqori mas'uliyatli bo'lish;
- Insonparvarlikni namoyon ettirish;
- ijtimoiy yo'nalishda faol bo'lish;
- boshqalar bilan uyg'un munosabatlarga kirishish;
- o'zini o'zi anglash, tushunish;
- ma'naviy pokligi;
- boshqalarga ta'sir ko'rsata olish;
- qaramlikka qarshi turish qobiliyati;
- matonatli bo'lish;
- Vatani, tabiatga va oilasiga bo'lgan muhabbati;
- turli bilimlardan xabardor bo'lishi
- kasbiy chuqur bilimlarga ega bo'lishi
- talabalarni bilishi, ularning ichki dunyosini tushuna olishi
- shaxsning yaxlitligi va xakozalar

Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamolotining yo'nalishlar bo'yicha ajratib ko'rib chiqish mumkin. Ammo, kasbiy bilimlarga ega bo'lgan professor-o'qituvchilar faoliyatida kasbiy kamoloti o'zi ustida ishlab, malakalarini oshirib borish bilan belgilanadi. Afsuski, bizni oliy ta'lim professor-o'qituvchilarni har tomonlama yuksalishiga xizmat qiladigan, yoki professor-o'qituvchilar kasbiy kamolotini aniqlovchi psixodiagnostik ishlarni tashkil etish va psixokorreksiya qilish xizmat turlari yetarli emas.

Hozirgi kunda fan-texnologiyalarni jadal rivojlanayotgan bir davrda yuqori malakaga ega bo'lgan professor o'qituvchilar kasbiy jihatdan yuksalishiga xizmat qiluvchi aniq ulchovga ega bo'lgan ilmiy jihatdan asoslangan dalillar va ilmiy izlanishlarni taqoza qiladi.

Ta'lim tizimida katta islohotlar borayotgan bir vaqtda yuqori malakali professor-o'qituvchilar nafaqat o'z kasbiy bilimlariga ega bo'lishi, ularda ma'naviy-ma'rifiy bilimlarni rivojlantirish, insonparvarlik xarakterga ega bo'lgan pedagoglarni yetishtirish lozim. Professor-o'qituvchilar o'zining kasbiy bilimlarini integrasiyalashgan holda olib borishni yo'lga quyishimiz zarur.

Kasbiy yetuklik - bu shaxsning kasbiy rivojlanishining odatda uning yoshidagi odamlar erishadigan darajaga muvofiqligi, kasbiy yetuklikning asosiy belgilari:

kasbiy bilimlarni olishga qiziqish; yangi ma'lumotlarni izlap topishga intilishi, kasbiy qadriyatlariga ega bo'lish va qobiliyatlarning faoliyatiga muvofiqligi.

Talaba yoshlarni yuksak his-tuyg'ularga ega, barkamol shaxs sifatida tarbiyalash yo'lida, o'tmishdan bizga nasib etgan ulug' mutafakkirlarimizning ilg'or fikrlarini o'rganish — muhim ahamiyatga egadir. Chunki ularning ilm-ma'rifat va ta'lim-tarbiya sohasidagi benazir fikrlari, barkamollik sari yo'naltiruv-chi g'oyalari bugungi umumbashar taraqqiyot uchun, yoshlarning hamma narsaga qiziquvchan, izlanuvchan idroklari uchun sayqaldek bebaho xazinadir. Bizning buyuk mutafakkirlarimiz Abu ali Ibn-Sino, Imom Buxoriy, Imom Moturudiy, Hakim at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband Muxammad Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy – qomusiy olim, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy kabi ajdodlarimizni o'zi bizga namuna bo'la oladi.

Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida bu boradi quyidagi fikrlar berilgan: "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi va ularga ega bo'lish uchun shunday insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladiki, bunday jamoaning har bir a'zosi uning ehtiyoji uchun zarur bo'lgan narsalardan birortasini yetishtirib beradi". Forobiyning ijtimoiy masalalarga oid bunday fikr-mulohazalari "Aql ma'nolari haqida risola"da, "Baxt-saodatga erishuv haqida", «Aristotel kategoriyalariga sharhlar» "Ixso al-Ulum" nomli asarlari va turli sharhlarda ham uchraydi. Insonning kamolotga erishuvi yo'lida yordam berish nafaqat jamiyatning, balki davlat miqyosida ham e'tiborga molik ekanligini: "Davlatning vazifasi insonlarni baxt-saodatga olib borishdir, bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritiladi" fikrlari orqali bildirgan.

Professor-o'qituvchilarni kasbiy kamoloti ilm va yaxshi axloqqa ega bo'lish yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda nihoyatda zarur, shuning uchun ham ta'lim-tarbiyaga mas'uliyatli bo'lishni talab qiladi. Professor-o'qituvchining kasbiy kamolotining mohiyati, tuzilishi, muammolari va shakllanish mexanizmlari ilmiy jihatdan o'rganib borish lozim. Zamonaviy hayotning tez oqimi inson uchun yangi muammolarni keltirib chiqaradi, mos ravishda yashash uchun hal qilinishi kerak bo'lgan yangi muammolar paydo bo'ladi. Bugungi kunda professor-o'qituvchining kasbiy kamoloti jamiyatning barcha ta'lim tizimida bo'lishi zarur. Shu sababli, mutaxassisning malakasini oshirish jarayonida u muqarrar ravishda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil ravishda muvaffaqiyatli hal qilishga tayyorgarlik ko'rish uchun oliy ta'limning an'anaviy muammolarini ham, zamonaviy hayot muammolarini ham hal qilishni o'rganishi muhimdir. mutaxassisligidan qat'i nazar, har bir professor-o'qituvchining kasbiy burchidir. Professor-o'qituvchilarining sub'yektiv xususiyatlari o'z-o'zini anglashi, shaxslararo munosabatlarda to'g'ri yo'llamalar ko'rsata olishi va mazmunli hayot yo'nalishlari ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'liqdir. Ularning o'z-o'zini takomillashtirish istagi inson tabiatiga haddan tashqari ijobiy qarash psixolog shaxsining yetukligini shakllantirish uchun turli xil oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu uning axloqiy darajasi bilan ham bog'liqdir. Olib borilayotgan ilmiy tadqiqotimiz maqsadi professor-o'qituvchining kasbiy kamolotining psixologik xususiyatlari uning samarali faoliyatining omili sifatida o'rganishdir.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Shavkat Miromonovich Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: «Uzbekiston» NMIU, 2017. 592 b.

2. Professor — Bolshoy Ensiklopedicheskiy slovar. 2000.



3. Termin «professor» v razlichnix slovaryax. Data obrashyeniya: 28 oktyabrya 2016. Arxivirovano 30 oktyabrya 2016 goda.
4. Rayzberg B. A. Uchyoniye stepeni i zvaniya: kto yest kto. Data obrashyeniya: 28 oktyabrya 2016. Arxivirovano 3 noyabrya 2016 goda.
5. M. Sokolov. Akademicheskiye karyeri professorov, Polit.ru, 22 dekabrya 2015.
6. K. Guba, T. Zimenkova, M. Safonova, S. Chuykina, M. Sokolov. Kak stanovyatsya professorami: akademicheskiye karyeri, rinky i vlast v pyati stranax. — M.: 2015. — 832 s. — ISBN 978-5-4448-0280-9.
7. Etika professora. Opit kollektivnoy refleksii: kollektivnaya monografiya / pod red. V. I. Bakshtanovskogo; sost. M. V. Bogdanova. — Tyumen: TIU, 2020. — 232 s. — (Seriya «Biblioteka jurnala “Vedomosti prikladnoy etiki»». Vipusk 2). ISBN 978-5-9961-2380-3
8. Geoffrey J. Barton. The UK Academic System: hierarchy, students, grants, fellowships and all that [Copyright © G. J. Barton, 2014] (angl.). — ««...The most senior academic job title is professor. Professors are said to hold a chair in a subject or subject area...» (page 6)». Data obrashyeniya: 22 oktyabrya 2016. Arxivirovano iz originala 30 oktyabrya 2016 goda.
9. Shmeleva, I. A. (2010) Vvedeniye v professiyu. Psixologiya. M.: 270 s.
10. Muzayyamxon Farmonova “Sharq mutafakkirlarining ma’naviy merosida farzand tarbiyasi” (Ilmiy-uslubiy qo’llanma) «TASVIR NASHRIYOT UYI» Toshkent – 2020. 36 b

PICHOQ / KNIFE

Uralova Shaxlo Shuxrat qizi,
Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillarida pichoq/knife so'zlarning etimologiyasi, ma'no nozikliklari, pichoq funksiyasining murakkab nominatsiyalari, pichoq turlari nomlari, pichoq qismlari, tayyorlanadigan materiallar va uning yasalishi bilan bog'liq bo'lgan so'zlar semantikasi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ingliz tili, maishiy leksika, oshxona anjomlari, pichoq, semantika, nominatsiya, murakkab nominatsiya, etimologiya, pichoq turlari nomlari, pichoq qismlari va materiallari nominatsiyalari.

PICHOQ / KNIFE

Uralova Shaxlo Shuxrat qizi,
magistrant of Termiz State Pedagogical Institute

Abstract. The article discusses the etymology of the words «knife» in English and Uzbek, subtleties of meaning, complex designations of the function of a knife, names of types of knives, knife parts, materials used, and semantics of words related to its manufacture.

Keywords: Uzbek language, English language, household lexicon, kitchen utensils, knife, semantics, nomenclature, complex nomenclature, etymology, names of types of knives, nominatives of knife parts and materials.

ПИЧОК / KNIFE

Уралова Шахло Шухрат қизи,
Магистр Термезского государственного педагогического института

Аннотация. В статье обсуждается этимология слова «нож» в английском и узбекском языках, тонкости значения, сложные обозначения функции ножа, названия типов ножей, деталей ножа, используемых материалов и семантика слов, связанных с его изготовлением.

Ключевые слова: Узбекский язык, английский язык, бытовая лексика, кухонная утварь, нож, семантика, номенклатура, комплексная номенклатура, этимология, названия видов ножей, номинативы деталей ножа и материалов.

Qadimgi rim arxitektori va mexanigi, ensiklopedist olim Mark Vitruviy Pollion fikriga ko'ra, har qanday yaxshi narsa uchta ajralmas xususiyatga ega bo'lishi kerak, ya'ni foydalilik, mustahkamlik, chiroylilik [1].

Yuqoridagi har uchala xususiyatni o'zida to'liq mujassam etgan, insoniyat tarixiga eng katta ta'sir ko'rsatgan predmetlar orasida pichoq alohida o'rinni egallaydi. U inson tomonidan yaratilgan ilk qurol va anjomlardan biridir. Pichoqlar uy-ro'zg'or va xo'jalik buyumi bo'lib qolmay, ayni paytda milliy san'at asari darajasiga ko'tarilgan. Shuningdek qurol sifatida ham qo'llaniladi.

Arxeologiya fanining dalolat berishicha, insoniyat tarixi tosh, mis, bronza va temir davrlarga bo'linadi. Tosh davri an'anaga ko'ra paleolit yoki qadimiy tosh asri (mil. avv. 2,6 mln. yil – eramizdan oldingi 10 ming yillik), mezolit yoki o'rta tosh asri (mil. avv. X – IX mingyillik – eramizdan avalgi VII mingyillik) va neolit yoki yangi tosh asri (mil. avv. VI – V mingyillik – mil. avv. III mingyillik) davrlarini o'z

ichiga olsa [2], eneolit (mis asri, mis-tosh asri, xalkolit) taxminan mil. avv. IV-III mingyilliklarni, bronza asri mil. avv. XXXV – XXXIII – XIII – XI mingyilliklarni [3] qamrab oladi. Keyingi davr temir davri bo‘lib, “O‘rta Osiyo tarixida mil. avv. X-VIII asrlar temir davriga o‘tish bosqich hisoblanadi <...> Markaziy Qozog‘iston dasht yodgorliklarida mil. avv. VIII-VII asrlarga oid temir qurollari topilgan, Orolbo‘yi qabilalarining qadimgi temir buyumlari mil. avv. VII-VI asrlar bilan belgilangan” [4].

Tarixning har qanday davrida insonlarning hayoti ularning maishiy turmushida tushunchalar bilan bog‘liq bo‘lgan. Maishiy turmushda qo‘llaniladigan so‘zlar maishiy leksikani tashkil etadi. Maishiy leksikaning ajralmas qismi, uning eng ko‘p uchraydigan so‘zlaridan biri o‘zbek tilida pichoq, ingliz tilida knife leksemasidir.

Eng qadimgi pichoqlar paleolit davrida paydo bo‘lganligi ma‘lum. Bu degani bugungi kundan uch million yil avval. Birinchi pichoqlar tosh (ko‘pincha chaqmoqtosh (kremniy) (miloddan avvalgi 2600 y.) parchalaridan bo‘linib yasalgan. Shuningdek, dastlabki pichoqlar obsidin (vulkanik shisha)dan ham tayyorlangan. Keyinchalik bodom shakliga ega bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan pichoqlarga yog‘och yoki suyak tutqichlar biriktirila boshlangan. Suyak, yog‘och va bambukdan yasalgan pichoqlar ham keng qo‘llanilgan.

Taxminan 5000 yil oldin inson metallni olish va qayta ishlashni o‘rgandi va mis va bronzadan pichoq yasashni boshladi. Janubiy Amerikada pichoqlar oltindan ham yasalgan.

Dunyo amaliyotida pichoqlar belgilangan vazifalariga ko‘ra oshxona pichoqlari, qurol sifatida ishlatiladigan pichoqlar (shtik-pichoq (shtikli (nayzali) pichoq, jangovor pichoq, o‘z-o‘zini himoya qilish uchun pichoq, otish pichog‘i, ballistik pichoq (erkin otilgan jism trayektoriyasi bo‘ylab uchadigan pichoq), tesak (dudama qilich, katta xanjar), fashin pichog‘i (sapyor ishlari uchun va shox-shabba kesadigan pichoq), turizm, ov va baliqchilik pichoqlari (ov pichoqlari: qushlarni tutish uchun pichoq, terini shilish uchun pichoq (skinner), lager pichog‘i, baliqchilik pichoqlari, uzun tor va sirpanmaydigan tutqichli file pichog‘i, turist pichoqlari, o‘simliklar, shox-shabbalar, qamishlarni kesish uchun mo‘ljallangan machete pichoqlari, ko‘p funksiyali ohir holatlarda yashab qolishga yordam beradigan pichoqlar, universal pichoqlar (har kuni taqib yuriladigan pichoqlar, multitull (ko‘p anjomli) pichoqlar, kanselyar pichoqlari, qurulish pichoqlari), maxsus pichoqlar (jarrohlik pichoqlari, go‘shni suyakdan ajratish uchun pichoqlari, etikdo‘z pichoqlari, suv ostiga sho‘ng‘iganlar uchun pichoqlar, qo‘ziqorin yig‘uvchilarning pichoqlari, bog‘bon pichoqlari, alpinizm va toshga chiqish uchun pichoqlar, otish moslamasi bo‘lgan pichoqlar) [5].

Hozirga o‘zbek tilida “pichoq” so‘zi polisemant leksema hisoblanadi. U quyidagi ma‘nolarga ega: “1) dastaga o‘rnatilgan yassi va uzun tig‘li ro‘zg‘or asbobi; 2) (texnikaga oid ma‘no) turli asboblarning kesuvchi qismi” [6].

Bu ot qadimgi turkiy manbalarda bichäq (Devon, I, 366; DS, 98), бычаq (DS, 104) shakllarida keltirilgan. Shularga ko‘ra bu so‘zning tarkibi ikki xil talqin qilinadi: 1) qadimgi turkiy tildagi ‘o‘tkir kesuvchan asbob’ ma‘nosini anglatgan bi otidan (DS, 97) kichraytirish ma‘nosin ifodalovchi –chäq qo‘shimchasi bilan yasalgan (ESTYa, II, 160): bi + chäq = bichäq; 2) Qadimgi turkiy tildagi ‘kes-’ ma‘nosini anglatgan быч- fe‘lidan (DS, 104) –(a)q qo‘shimchasi bilan yasalgan (ESTYa, II, 160): быч- + aq = бычаq; keyinchalik so‘z boshlanishidagi b tovushi undoshi p undoshiga, o‘zbek tilidagi пычаq so‘zi oxiridagi a unlisi ä unlisiga almashgan, y unlisining qattqlik belgisi yo‘qolgan: быч- + aq = бычаq > пычаq > pichäq” [7].

Eramizdan oldingi 8-asrda Chustning Bibiona ziyoratgohi hududida pichoq

ishlab chiqarila boshlagan .

Pichoq uch qismdan iborat: 1) tig' – pichoqning kesadigan qismi; 2) dasta – pichoqning qo'l bilan ushlanadigan qismi; sop. 3) qin – pichoq, qilich, xanjar va boshqa keskir asboblarni solib qo'yish uchun maxsus moslama.

Pichoq tig'i tayyorlanadigan materiallarga (xomashyosi tarkibiga) a) "damashqiy" (Damashq po'latidan); b) isfahoniy" (Isfahon po'latidan), v) "farangiy" (Yevropa po'latidan), g) "o'rusiy" (rus po'latidan), d) "turkona" (mahalliy po'latdan), ye) egov; yo) klapan; j) temir kabi turlarga bo'linadi. Tig'iga ko'ra "yakkadam" (bir tomoni tig'), "dudama" (ikki tomoni ham tig') pichoqlar mavjud.

Pichoq dastalari a) suqma, b) yorma, v) naqshinkor bo'ladi. Pichoq dastasi bezatilishiga ko'ra: chalabuzar (tig'i bo'g'zidan qayrilib, dastasi yopiladigan), mardona (kashtachilarga mo'ljallangan), sodda (uy-ro'zg'orda ishlatiladigan), guldor (dastasiga naqsh solingan), chilmixi gulli (dastasiga chilmix qoqib, guldor qilib yasalgan), rufta (tig'ining yuzi sidirg'asiga charxlangan) kabi turlari mavjud.

Pichoq sopi yasalgan materialiga ko'ra quyidagilarga bo'linadi: a) bambuk sopli; b) tekstolit sopli; v) buxi shoxidan yasalgan; g) saygak shoxidan yasalgan; d) jayron shoxidan yasalgan; ye) qoramol shoxidan yasalgan; yo) orgsteklo sopli; j) yog'och sopli; z) temir sopli.

Pichoqni yasashda temir, zok, gulband, piston, qayroq, bozg'ardon, chilmix, parma, sadaf arra kabi asbob-uskunalar ishlatiladi. Ularning har birining o'z ma'nolar bor. Tig'ombir tig'ni qimchib ushlab turadi. Bozg'ardon – bir qarich uzunlikdagi temir. Bozg'on – katta og'ir bolg'a. Sandon – po'latdan yasalgan taglik. Sadaf arra – kichkina arra. Chilmix, parma kabi asboblarda pichoqdagi gul o'rni o'yiladi [8].

Pichoqning shakliga ko'ra a) mol shoxidan yasalgan suqma pichoq – "tol bargi", b) to'g'ri tig'li pichoq, v) qozoqcha qayirma pichoq, g) qayqi pichoq, d) suqma afg'on pichog'i, ye) "qo'shpichoq" (buklama), yo) "o'roqi" (o'roq kabi qayrilib, tig'i ichki tomonda bo'ladi) kabi xillari bor

Pichoqning "ro'zg'ori", "oshpichoq", "chopqipichoq", "sallohi" (qassoblar ishlatadigani), "mardona" (erkaklar beliga osib yuradigani), "shamshirak" (qilichdan kichikroq bo'ladi), "xarbo'zi" (qovun so'yiladigan), "chol pichoq" (suyak tozalashga mo'ljallangan), sovg'alar uchun kabi turlari mavjud.

Pichoq bajaradigan funksiyasiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Mevalar po'stini tozalash uchun.
2. Sabzi to'g'rash uchun.
3. Piyoz to'g'rash uchun.
4. Qovun so'yish uchun.
5. Go'sht to'g'rash uchun.
6. Katta shoxli mol so'yish uchun.
7. Qo'y so'yish uchun
8. Molni yoki qo'yni tersini shilish uchun, ya'ni terilash uchun.
9. Tort kesish uchun.
10. Non kesish uchun.
11. Sariyog' uchun.
12. Pishloq (sir) kesish uchun.

Keyingi yillarda o'zbek tilida jahondagi globallashuv jarayoni tufayli "go'sht maydalgich (myasorubka) pichog'i", "pitssa pichog'i", "xot-dog pichog'i", "elektropichoq" kabi yangi nominatsiyalar paydo bo'ldi.

Ingliz tilida knife so'zi orqali ham ot so'z turkumi, ham fe'l so'z turkumi bilan ifodalanadi. A.S.Hornby mualliflik qilgan "Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English" lug'atda keltirilishicha, knife – "a sharp blade with a handle, used

for cutting or as a weapon”(kesish uchun yoki qurol sifatida ishlatiladigan tutqichli o'tkir pichoq) [9]. Knife I ot so'z turkumi sifatida “1) pichoq; 2) xir. skalpel; 3) tex. o'roq randa, qirg'ich, keskich” ma'nolarida keladi. Knife II fe'l so'z turkumi vazifasida “1) pichoq bilan kesmoq; 2) zarba bermoq, pichoqlamoq; 3) am. ko'chm. o'tkazmaslik, imtihonda yiqitmoq” semantikasiga ega [10].

Knife so'zining etimologiyasi haqida har xil fikr-mulohazalar mavjud.

Ingliz etimologik lug'atlari va boshqa manbalar, masalan Collins English Dictionary knife/pichoq so'zining kelib chiqishi ma'lum emasligini, yoki qadimgi ingliz cnif so'zidan, yoki eski norvej knīfr leksemasidan, yoki o'rta-past-nemis knīf leksik birligidan kelib chiqqanligini ko'rsatishadi. Demak, manba sifatida cnif, knīfr va knīf so'zlari keltiriladi. Ular orasida qanday bog'liqlik bor? Balki yo'qdir. Lekin shuni qayd etish kerakki, cnifdan knīfrga o'tish ingliz tiliga xos bo'lgan C → K prinsipi orqali amalga oshgan. Yuqorida keltirganimizdek, knife so'zi “pichoq, skalpel, o'roq randa, qirg'ich, keskich” ma'nolaridan tashqari “kesmoq, parchalamoq, sanchmoq, zarba bermoq (barcha harakatlar pichoq, keskich, skalpel bilan amalga oshiriladi)” semantikasiga ham ega. Bu holatda ingliz tiliga xos bo'lgan xususiyatni kuzatish mumkin. Ya'ni, bir so'z ham harakatni (kesmoq), ham harakatni amalga oshiruvchi predmet (pichoq)ni ifodalaydi. Ingliz tilida “kesmoq” ma'nosida “cut” leksemasi ham qo'llaniladi. Ot so'z turkumi sifatida “cut” “harakat (kesish)ning natijasi – parcha, kesilgan joy, bo'lak, qism, burda, kesik, tilim, qiyqim, rezgi” kabi ma'nolarga ega [11].

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ingliz tilida pichoqning quyidagi 24 ta nominatsiyalari kuzatiladi [12]: Bread knife / non uchun pichoq.

1. Butter spreader / knife / sariyog' uchun pichoq.
2. Cake knife / tort uchun pichoq.
3. Cheese knife with two prongs / Sir (pishloq) uchun ikki tishli pichoq.
4. Chopping-knife / qassobning katta pichog'i, chopqisi.
5. Clasp knife / buklama pichoq.
6. Crab knife / krab va qisqichbaqalar uchun pichoq.
7. Dessert knife / desert pichog'i.
8. Dinner knife / oshxona pichog'i.
9. Fish knife / baliq uchun pichoq.
10. Fish serving knife / baliq servirovkasi uchun pichoq.
11. Fruitcake knife / mevali tort uchun pichoq.
12. Fruit knife / mevalar uchun pichoq.
13. Kitchen knife / kuxnya pichog'i.
14. Meat knife / go'sht uchun pichoq.
15. Paring knife / sabzavotlarni tozalash uchun pichoq.
16. Parmesan knife / parmezan (italyan qattiq pishlog'i) uchun pichoq.
17. Pie knife / pirog uchun pichoq.
18. Pocket knife / cho'ntak pichog'i.
19. Salmon knife / losos (go'shti qizil baliq) uchun pichoq.
20. Scraper-knife / qirg'ich pichoq (kurak pichoq).
21. Steak knife / bifshteks uchun pichoq (ko'p holatda tishchalari bo'ladi).
22. Table knife / stol pichog'i.
23. Tomato knife / pomidorlar uchun pichoq.

Ingliz tilida knife/pichoq so'ziga ma'nodosh sifatida “cucumber slicer” / “bodringlarni kesish uchun pichoq”, “fish slicer” / “baliqlarni bo'laklash uchun pichoq” kabi murakkab so'z birikmali nominatsiyalar tarkibida uchraydigan, “an

instrument specially adapted for slicing" / "ingichka qatlam, bo'laklarga bo'lish uchun maxsus pichoq" ma'nosidagi slicer, "food chopper"/"mahsulotlarni kesish uchun pichoq", "meat chopper"/ "go'shtni chopish uchun chopqi, go'sht pichog'i" murakkab so'z birikmali nominatsiyalar tarkibida uchraydigan "a butcher's cleaver" / qassob pichog'i, chopqi" chopper, "a heavy knife or long-bladed hatchet" / "katta pichoq, chopqi", "a butcher's chopper for cutting up carcasses" / "qassob pichog'i" ma'nosidagi cleaver, "apple corer" / "olma mevasi yadrosini olib tashlash uchun pichoq" nominatsiyasidagi "a knife to take out the core of fruit" / "mevalarning yadrosini olib tashlash uchun pichoq" semantikasiga ega bo'lgan corer so'zlari ham uchraydi.

Inglizlar ikra uchun qoshiq va pichoqni "caviar cutlery" nominatsiyasi bilan ataydilar. Bu nominatsiya tarkibidagi cutlery leksemasi "instruments used for cutting"/ "pichoq buyumlar" sifatida izohlanadi.

Pichoq qadimda Buyuk Britaniya aholisi uchun vilka (sanchqi) vazifasini bajarganligi haqida tarixiy ma'lumotlar bor. Doktor Madlen Pelsner Kosmannik fikricha, O'rta asrlarda Angliyada har bir mehmon mehmondorchilikka o'z pichog'i bilan tashrif buyurishi kerak bo'lgan. Ular taomni pichoq bilan kesib, pichoq bilan yeyishgan. Ikkinchi oshxona anjomi qoshiq hisoblangan. Insonlar qoshiqlardan vilka (sanchqi)lardan paydo bo'lishdan ancha oldin foydalanganlar. Spoon/qoshiq so'zi anglo-sakson o'zagiga borib taqaladi. Spoon leksemasi tarkibidagi sport "parcha" yoki "bo'lak" ma'nosini anglatadi, chunki birinchi qoshiqlar yog'ochdan o'yib yasalgan. Qoshiqlar sho'rvalar va pudinglar uchun ishlatilgan. O'tkir pichoq go'sht bo'lagini idishdan ko'tarib olishga xizmat qilgan. Ba'zi holatlarda pichoq go'shtni ovqatlanuvchining og'ziga olib borish uchun ishlatilgan. Ko'p holatlarda go'sht barmoqlar bilan olinib tanovvul qilingan. Shunisi e'tiborga loyiqki, ovqatlanish paytida ba'zi barmoqlar ishlatilmagan. Yog'ga tegizilmagan barmoqlar boshqa idish uchun, shuningdek ba'zi taomlarni sous va ziravorlarga botirish uchun "saqlangan". Idishlar almashtirilgan vaqtda va ovqatlanish tugagandan so'ng qo'llar yuvilgan [13].

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, bir leksema misolida, ya'ni pichoq / knife oshxona anjomining paydo bo'lish tarixi, bu leksemalarining etimologiyasi, o'zbek va ingliz tillarida pichoqning turlari, ularning nominatsiyalari, pichoqni tayyorlash bilan bog'liq jarayonlarni ifoda etuvchi so'zlarni har tomonlama tahlil etish tilshunoslikning dolzarb masalalariga oydinlik kiritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. <https://xn--80aajhqhktebqvcv2c9e6cj.xn--p1ai/chronological-periods>
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. Yusupov A.Sh O'rta Osiyoda ilk temir davri sak qabilalarining madaniyati // Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Academic Research, Uzbekistan 483 www.ares.uz – B. 485.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli : 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi « Davlat ilmiy nashriyoti, 3-jild, 2007. – B. 269.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati (turkiy so'zlar). – Toshkent: "Universitet", – 2000. – B. 269.
8. <https://oyina.uz/kiril/teahouse/605>
9. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Fifth edition. – OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1995. – R. 653.



10. Myuller V.K. Bolshoy anglo-russkiy i russko-angliyskiy slovar. 200000 slov i vyrajeniy / V.K.Myuller. – M.:Eksmo, 2007. – S. 335.

11. <https://ukraineclub.net/izbrannoe>

12. Ivanova Ye.V. Strukturno-semanticheskiye i lingvokulturnyye xarakteristiki angloyazychnoy bytovoy leksiki (na materiale leksiko-semanticheskoy grupy «Posuda»): Dis. ... kand. filol. nauk. – Samara, 2011. – S. 183-184.

13. Fabulous Feasts: Medieval Cookery and Ceremony by Madeleine Pelsner Cosman – George Braziller Inc, 1999. – R. 17.

Журнал Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан 2020 йил 6 октябрда ўтган.

Журнал ҳар ойда бир марта ўзбек, рус ва инглиз тилларида нашр этилади.

Журналнинг ҳажми 60x84, 1/8, А-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» халқаро илмий-методик журнали 2020 йил октябрдан нашр этилмоқда.

Педагогика, психология, филология ва тилшунослик, математика, физика ва механика, техника фанлари, табиатшунослик, тарих ва фалсафа, туризм ва иқтисодиёт, ахборот коммуникацион технологиялари, география соҳалардаги илмий ва илмий-услубий материалларни ўз ичига олади. Нашр қилинган материаллар муаллифлари Ўзбекистон Республикаси ҳамда яқин ва узоқ хорижнинг етакчи олимлари, тадқиқотчи-изланувчилари.

Журналнинг калит сўзлари:

Олий педагогик таълим назарияси ва амалиёти; умумий ва махсус педагогика ва психология, педагогика ва инновация, интеграция, Ўзбекистон, Россия ва хорижий мамлакатларнинг таълим тизими; таълим жараёни; кўп маданиятли ва минтақавий таълим; III Ренессанс, XXI асрдаги таълим; таълим ва тарбия соҳасидаги миллий ва қадрият устуворликлари; таълим сифатини мониторинг қилиш; узлуксиз педагогик таълим тизими; таълим дастурлари; умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартлари; ўқитувчиларни тайёрлаш тизимидаги таълим технологиялари.

Гувоҳнома рақами № 8882
Бош муҳаррир: Б.Б.МАЪМУРОВ

Босишга рухсат этилди 20.12.2023. Буюртма №4347.
«Бухоро вилоят босмахонаси» МЧЖда чоп этилди.

ISSN 2181-1717 (E)



ISSN 2181-1709 (P)



